

ประวัติศาสตร์บอกเล่า

แผนกเตรียมปริญญา

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์

และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.)

พ.ศ. ๒๔๘๑ - ๒๔๙๐

เล่มสอง (พ.ศ. ๒๔๘๖ - ๒๔๙๐)

จัดพิมพ์เนื่องในวาระครบรอบ ๔๐ ปี สถาบันไทยคดีศึกษา พ.ศ. ๒๕๕๔

ประวัติศาสตร์บอกเล่า
แผนกเตรียมปริญญาามมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง
(ต.ม.ธ.ก.)

พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๙๐

เล่มสอง

(พ.ศ. ๒๕๔๖-๒๕๙๐)

หอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์ และสถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

จัดพิมพ์เนื่องในวาระครบรอบ ๔๐ ปี สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๓ มีนาคม ๒๕๕๔

ประวัติศาสตร์บอกเล่า แผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิศวกรรมศาสตร์และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.)

พ.ศ. ๒๕๘๑-๒๕๙๐ เล่มสอง (พ.ศ. ๒๕๘๖-๒๕๙๐)

ISBN 978-974-466-533-1

พิมพ์ครั้งที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔ จำนวน ๘๐๐ เล่ม

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

วารุณี ไอสถารมย์.

ประวัติศาสตร์บอกเล่า แผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิศวกรรมศาสตร์และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.) พ.ศ. ๒๕๘๑-๒๕๙๐
เล่มสอง (พ.ศ. ๒๕๘๖-๒๕๙๐).-- กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๔
๒๗๔ หน้า

๑. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์--ประวัติ. ๒. ไทย-การเมือง การปกครอง. I. อังคาร จันทร์เมือง. II. กาญจนา เหล่าโชคชัยกุล,
ผู้แต่งร่วม. III. ชื่อเรื่อง.

378.593

ISBN 978-974-466-533-1

เจ้าของ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ที่ปรึกษา ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์
ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์
รองศาสตราจารย์ ดร.อุดม รัฐอมฤต
ผู้ช่วยศาสตราจารย์วารุณี สำราญเวทย์
อาจารย์ ดร.อนุชา ทิรคานนท์

บรรณาธิการ วารุณี ไอสถารมย์

ผู้เขียน อังคาร จันทร์เมือง
กาญจนา เหล่าโชคชัยกุล

ผู้ช่วยบรรณาธิการ ดาวเรือง แนวทอง
จันทน์ พึ่งเถื่อน

ประสานงาน จารุษา เอื้องไมตรีภิรมย์
ศิริพร ฟุตระกูล
ณัฐธยาน์ ทรงฉลาด
ไศรยา สุริยญาพฤติ
พิชามณูรุ้ ดิทน

ภาพปก อังคาร จันทร์เมือง

ออกแบบปก กาญจนา เหล่าโชคชัยกุล

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
โทรศัพท์ ๐ ๒๕๖๔ ๓๑๐๕ ถึง ๑๑ โทรสาร ๐ ๒๕๖๔ ๓๑๑๙
<http://www.tu.ac.th/org/tuprint>

สารจากอธิการบดี

ชาว ต.ม.ธ.ก หรือที่รู้จักกันดีในฐานะศิษย์เก่าแผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัย วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ซึ่งมีทั้งหมดรวม ๘ รุ่น ตั้งแต่รุ่นที่หนึ่ง พ.ศ. ๒๔๘๑ จนถึงรุ่นสุดท้าย คือรุ่นที่แปด พ.ศ. ๒๔๘๙ ถือเป็นศิษย์เก่าที่มีการรวมตัวกันจัดตั้งเป็นชมรมอย่างเข้มแข็ง มีการพบปะดำเนินกิจกรรมเพื่อสังคมและให้ความร่วมมือสนับสนุนกิจการมหาวิทยาลัยด้วยดี เสมอมา นับเป็นศิษย์เก่าของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในยุคแรกที่ยังเป็นมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเป็นแบบอย่างควรแก่การยกย่องนับถือทั้งในหมู่ชาวธรรมศาสตร์ และสาธารณชนทั่วไป

การจัดพิมพ์ประวัติศาสตร์บอกเล่าแผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ และการเมืองเล่มนี้ จึงน่าจะเป็นผลงานบันทึกปากคำเรื่องเล่าอันทรงคุณค่า จากประสบการณ์ และความทรงจำของชาว ต.ม.ธ.ก. ที่มีต่อแผนกเตรียมปริญญาและมหาวิทยาลัยในช่วง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐ ตลอดจนประสบการณ์การดำเนินชีวิตที่ส่วนใหญ่ไม่ได้มีเส้นทางสุขสบายนัก ชาว ต.ม.ธ.ก. หลายท่านสามารถต่อสู้ผ่านพ้นชีวิตช่วงนั้น ด้วยการอาศัยทักษะความรู้จาก หลักสูตรการเรียนการสอนในโรงเรียนและมหาวิทยาลัย รวมถึงได้รับการหล่อหลอม อุดมคติและค่านิยมจากมหาวิทยาลัย จนมีโอกาทำงานรับใช้ประเทศและสังคมไทยมา จนถึงปัจจุบัน

จึงหวังว่าประวัติศาสตร์บอกเล่าเล่มนี้ น่าจะได้ทำหน้าที่สร้างแรงบันดาลใจให้ผู้สนใจ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งนักเรียน นักศึกษาในทุกวันนี้ ได้ใช้เป็นแบบอย่างการศึกษาและการดำเนินชีวิต เพื่อความสำเร็จในหน้าที่การงานในอนาคตและสร้างความตระหนักถึงจิต วิญญาณธรรมศาสตร์ที่มุ่งหวังการตอบแทนสังคมโดยส่วนรวม

(ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์)

อธิการบดี

สารอธิการบดี (พ.ศ. ๒๕๕๗-๒๕๕๓)

ชมรม ต.ม.ธ.ก. เป็นกลุ่มศิษย์เก่าแผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง รุ่นที่ ๑ - รุ่นที่ ๘ (พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐) ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ ในฐานะศิษย์เก่ายุคแรกเมื่อครั้งยังเป็นมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง สมาชิกชมรม ต.ม.ธ.ก. ถือเป็นศิษย์เก่าอาวุโส ที่เป็นผลผลิตผลทางการศึกษาของแผนกเตรียมปริญญา และของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง และเป็นอดีตช่วงเวลาที่มีคุณค่าช่วงหนึ่งของมหาวิทยาลัย ปัจจุบันสมาชิกชมรม ต.ม.ธ.ก. ยังคงมีบทบาทสร้างสรรค์สังคมและสาธารณประโยชน์ และผูกพันกับมหาวิทยาลัยยุคปัจจุบัน

แม้ว่าจำนวนชาว ต.ม.ธ.ก. ซึ่งเคยมีถึง ๕,๘๘๘ คน แต่ปัจจุบันได้ลดจำนวนลงมาก ซึ่งไม่ทราบจำนวนตัวเลขที่ชัดเจน แต่ทั้งหมดมีอายุกว่า ๘๐ ปี สมาชิกส่วนใหญ่ยังกระฉับกระเฉง มีความกระตือรือร้น ความทรงจำที่แจ่มใส สามารถเดินทางมาร่วมงานวันปรีดีที่มหาวิทยาลัย จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ท่านเหล่านี้ยังคงจดจำเรื่องราวของมหาวิทยาลัยในยุคก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๘๓-๒๔๘๖) ได้ดี

ในปี ๒๕๕๒-๒๕๕๓ ที่ผ่านมามีมหาวิทยาลัยจึงเห็นชอบและมอบหมายให้หอจดหมายเหตุและหอประวัติศาสตร์เกียรติยศแห่งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ร่วมกับสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จัดทำโครงการประวัติศาสตร์บอกเล่าแผนกเตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง สัมภาษณ์สมาชิกชมรม ต.ม.ธ.ก. เล่าประสบการณ์และความทรงจำของแต่ละท่านที่มีในสมัยเรียนที่แผนกเตรียมปริญญา ช่วง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐ เพื่อบันทึกเก็บรักษาไว้เป็นข้อมูลจดหมายเหตุเสียง ซึ่งเป็นหลักฐานจดหมายเหตุประเภทหนึ่ง ทั้งนี้เป็นการรักษาความทรงจำอันมีคุณค่าของศิษย์เก่ายุคแรกของมหาวิทยาลัยมอบไว้ให้ศิษย์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยุคปัจจุบัน เรียนรู้และซึมซับจิตวิญญาณของความเป็นชาวธรรมศาสตร์ และยังเป็นหลักฐานสำคัญที่เติมเต็มเอกสารประเภทอื่นๆ ในการศึกษาวิจัยเรื่องราวของสังคมและวัฒนธรรมไทยรวมถึงประวัติของมหาวิทยาลัย ในช่วงทศวรรษ ๒๔๘๐-๒๔๙๐ อีกด้วย

(ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิตไกรพจน์)

อธิการบดี

คำนำ

ในโอกาสครบรอบ ๗๐ ปี แผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.) เมื่อเดือนมิถุนายน ๒๕๕๑ อธิการบดีศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์ มอบหมายให้หอจดหมายเหตุ จัดทำจุลสารธรรมศาสตร์ฉบับ ๗๐ ปี ต.ม.ธ.ก. (พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๕๕๑) เพื่อเป็นการบันทึกความทรงจำประวัติศาสตร์อีกหน้าหนึ่งของมหาวิทยาลัยในช่วง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐ และเพื่อเป็นการระลึกถึงคุณูปการของนายปรีดี พนมยงค์ ผู้ประศาสน์ การของมหาวิทยาลัย ซึ่งนอกจากจะจัดตั้งมหาวิทยาลัยเพื่อประชาชนแล้ว ยังได้เปิดให้ มีการเรียนการสอนที่เรียกว่า แผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เพื่อเตรียมความพร้อมให้ผู้ที่เข้าศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาได้มีความรู้ ในวิชาพื้นฐานเพียงพอที่จะศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาได้ รวมทั้งเพื่อให้อดีตนักเรียน ต.ม.ธ.ก. ทั้ง ๘ รุ่น ได้อยู่ในความทรงจำของชาวธรรมศาสตร์ ต่อไป

จากจุดเริ่มต้นของการจัดทำต้นฉบับจุลสารธรรมศาสตร์ฉบับ ๗๐ ปี ต.ม.ธ.ก. ได้นำ ไปสู่ความริเริ่มของหอจดหมายเหตุ ในการจัดทำโครงการประวัติศาสตร์บอกเล่าแผนกเตรียม ปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐ เนื่องจากประวัติ ของมหาวิทยาลัยในช่วง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐ มีความน่าสนใจ ไม่เพียงแต่เกิดเหตุการณ์ทาง การเมือง คือ การเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งอยู่ในช่วงที่มหาวิทยาลัยเปิดการเรียนการสอน แผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แต่มหาวิทยาลัยยังถูกเพ่งเล็ง จากฝ่ายการเมือง ทำให้นักศึกษากลุ่มหนึ่งตั้งกลุ่มรวมตัวกัน ดำเนินกิจกรรมต่างๆ จนเกิด คำพูดที่ว่า “รวมกันเราอยู่ แยกกันเราตาย” เหตุการณ์เหล่านี้มีผลกระทบกับมหาวิทยาลัย อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ หอจดหมายเหตุ ด้วยความร่วมมือกับคณะนักวิจัยประจำสถาบัน ไทยคดีศึกษา จึงได้จัดทำโครงการประวัติศาสตร์บอกเล่าแผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัย วิชาธรรมศาสตร์การเมือง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐ ขึ้น และได้รับอนุมัติจากมหาวิทยาลัยให้ ดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๕๑ เป็นต้นมา

การจัดทำประวัติศาสตร์บอกเล่าครั้งนี้ เริ่มจากการค้นคว้าเอกสารจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัย ที่จัดเก็บในหอจดหมายเหตุ เอกสารจากสำนักทะเบียนและประมวลผล และ ข้อเขียนที่ชาว ต.ม.ธ.ก. เคยเขียนไว้ในหนังสือที่ระลึก ต.ม.ธ.ก. ทำเนียบรุ่น จากนั้นคณะ

ผู้จัดทำโครงการฯ จึงกำหนดคำถามร่วมกันและประสานงานกับชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ ผ่านประธานชมรม ตลอดจนการเข้าร่วมสังเกตการณ์ในที่ประชุมประจำปีของชมรมฯ เพื่อให้ได้มาซึ่งรายชื่อบุคคลผู้ให้ข้อมูลและได้มีการคัดสรรจนได้บุคคลผู้ให้สัมภาษณ์จำนวน ๓๑ คน ทั้งนี้โดยอิงกับเกณฑ์การคัดเลือกบุคคลผู้ให้สัมภาษณ์ที่คำนึงถึงวัยวุฒิ ความพร้อมของร่างกาย ความพร้อมในด้านความทรงจำ และภูมิหลังความแตกต่างทางด้าน เศรษฐกิจ สังคมและอาชีพ

ในการนัดหมายและการสัมภาษณ์ ผู้ให้สัมภาษณ์ทั้ง ๓๑ คนนั้น คณะผู้สัมภาษณ์ ได้คำนึงถึงช่วงเวลาการสัมภาษณ์แต่ละครั้งให้อยู่ในราว ๒-๓ ชั่วโมง ทั้งนี้ผู้ให้สัมภาษณ์ บางคนมีการนัดสัมภาษณ์มากกว่า ๑ ครั้ง ส่วนการถอดเทปและการเรียบเรียงได้จัดส่ง ให้ผู้ให้สัมภาษณ์ตรวจทานข้อมูลและความถูกต้อง พร้อมกับขอตกลงการอนุญาตให้ ใช้ข้อมูลการสัมภาษณ์ เอกสารและข้อมูลที่ได้จากการจัดทำโครงการฯ นี้ประกอบด้วย จดหมายเหตุเสียง บทถอดเทปคำต่อคำ บทเรียบเรียงและบทนำ และวัสดุจดหมายเหตุ นอกจากนี้คณะผู้จัดทำโครงการฯ ได้ติดต่อขอรับมอบเอกสารและวัสดุสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับ แผนกเตรียม ต.ม.ธ.ก. และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งข้อมูลทั้งหมดนี้จะได้รับการ จัดเก็บตามหลักการจดหมายเหตุ ภายใต้กลุ่มเอกสารชุดโครงการประวัติศาสตร์บอกเล่า แผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๐ ซึ่งอยู่ในระหว่างการจัดหมวดหมู่และกำหนดรหัสชุดข้อมูล ส่วนการให้บริการขึ้นอยู่กับ เงื่อนไขข้อตกลงและคำอนุญาตของผู้ให้สัมภาษณ์เป็นหลัก อย่างไรก็ตามคณะผู้จัดทำ โครงการฯ ได้เรียบเรียงประวัติศาสตร์บอกเล่าและจัดทำเป็นรูปเล่มนำเสนอต่อมหาวิทยาลัย ในรูปของเอกสารที่ปรากฏอยู่

คณะผู้จัดทำโครงการฯ หวังว่าโครงการฯ นี้จะเป็นประโยชน์ในการสืบค้นข้อมูล ประวัติมหาวิทยาลัยในช่วง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๐ โดยเฉพาะข้อมูลเกี่ยวกับแผนกเตรียม ปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง นอกจากนี้คณะผู้จัดทำโครงการฯ ยังได้ พิจารณาที่จะจัดพิมพ์เป็นเล่มออกเผยแพร่ให้บริการแก่สาธารณชนต่อไป

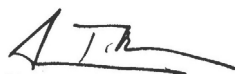

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์วรรณี สาราญเวทย์)
ที่ปรึกษาโครงการ

คำนำการจัดพิมพ์

“ประวัติศาสตร์บอกเล่า แผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.) พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐” เป็นผลงานที่หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ริเริ่มขึ้นและได้รับงบประมาณในการดำเนินงานจากทางมหาวิทยาลัย ทั้งนี้ด้วยความร่วมมือของคณะนักวิจัยสถาบันไทยคดีศึกษา และนักเอกสารสนเทศ หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จัดทำและเรียบเรียงข้อมูลจากคำบอกเล่าด้วยวิธีการสัมภาษณ์กลุ่มนักศึกษาแผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐) จำนวน ๓๑ คน รุ่นที่ ๑-รุ่นที่ ๘ ผลงานนี้เป็นข้อมูลพื้นฐานที่มีคุณค่าอย่างสูงในการบอกเล่าเรื่องราวไม่เฉพาะแต่ประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยุคแรก (พ.ศ. ๒๔๗๗-๒๔๙๐) หากแต่ยังเป็นข้อมูลฉายภาพความเปลี่ยนแปลงระบบอุดมศึกษาไทย ซึ่งเปลี่ยนผ่านจากการศึกษาที่จำกัดเฉพาะกลุ่มคนในสังคม ให้เป็นระบบการศึกษาเปิดกว้างสำหรับกลุ่มคนที่อยู่ในภูมิภาคนอกเขตกรุงเทพฯ คำบอกเล่ายังสะท้อนภาพสังคมไทย และวิถีชีวิตผู้คนในช่วงก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ดังนั้น ประวัติศาสตร์บอกเล่าของชาวเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง จึงมิได้เป็นแค่บันทึกทางประวัติศาสตร์ของธรรมศาสตร์เท่านั้น แต่ยังเป็นบันทึกหน้าหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทยและประวัติศาสตร์ (สงคราม) โลกอีกด้วย เหนืออื่นใด คำบอกเล่าจากความทรงจำนี้ ยังสะท้อนถึงจิตวิญญาณธรรมศาสตร์ที่มีอัตลักษณ์ เจตน์จำนง และความตระหนักถึงความเสมอภาคทางการศึกษาและโอกาสทางสังคม ที่พวกเขาได้รับการเรียนในโรงเรียนแผนกเตรียมปริญญาและมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง บุคคลเหล่านี้ยังคงเป็นกำลังสำคัญของสังคมไทย ที่ได้สร้างคุณประโยชน์และการขับเคลื่อนความก้าวหน้าให้กับประเทศในหลากหลายมิติ

อย่างไรก็ตามในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ ได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๒ เล่ม เล่มแรกเป็นประวัติศาสตร์บอกเล่าของชาวเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง รุ่นที่ ๑ - รุ่นที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๕) ส่วนเล่มที่สองเป็นเรื่องเล่าของรุ่นที่ ๖ - รุ่นที่ ๘ (พ.ศ. ๒๔๘๖-๒๔๙๐) การแบ่งเนื้อหาหนังสือออกเป็นสองเล่มนี้ ได้ใช้เหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่สองเป็นเกณฑ์ เนื้อหาหนังสือเล่มแรกบอกเล่าประสบการณ์การเรียนการสอนในภาวะปกติ และบรรยากาศการใช้ชีวิตของผู้เรียนจนถึงช่วงใกล้เหตุการณ์สงคราม เนื้อหาหนังสือเล่มแรกจึงแตกต่างจากเนื้อหาหนังสือเล่มสองที่มีการบอกเล่าบทบาทประสบการณ์ของผู้เรียนในช่วงระหว่างสงครามโลก จึงหวังใจว่าผู้อ่านจะได้ติดตามเนื้อหาหนังสือทั้งสองเล่ม เพื่อให้เข้าใจถึงประวัติศาสตร์ของโรงเรียนแห่งนี้ได้ทั้งหมด

(อาจารย์ ดร.อนชา ทิรคานนท์)

ผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา

สารบัญ

	หน้า
สารอธิการบดี (ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์)	(๓)
สารอธิการบดี (ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์)	(๕)
คำนำ	(๗)
คำนำในการจัดพิมพ์	(๙)
สารบัญ	(๑๑)
บทนำ	๑
เหตุ-กาล	๑๓
รูปภาพ	๓๑
ประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๖	
จำปูน นามประทาน	๔๓
เฉลิมชัย วสินนท์	๕๓
ม.ร.ว.ถนัดศรี สวัสดิวัตน์	๖๔
คุณหญิงธีราณี วรรณสุต	๘๐
พลตรี ปรุณศิลป์ ศตะนาวิน	๘๙
วิเชียร กลิ่นสุคนธ์	๙๙
สุโข สุวรรณศิริ	๑๑๑
เสน่ห์ จามริก	๑๒๗
ประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๗	
ปรีชา พานิชวงศ์	๑๔๑
นาวาอากาศเอก ภู สุขสุเมฆ	๑๔๘
สัมพันธ์ พึ่งประดิษฐ์	๑๖๓
สุวรรณ ดาราวงษ์	๑๘๕

ประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๘

ตรี ภาณุदानนท์ ณ มหาสารคาม	๒๐๗
ประจวบ เจริญลาภ	๒๑๙
หิรัญ รดีศรี	๒๓๑
กว่าจะเป็น ประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก.	๒๓๙
สรุปเหตุการณ์สำคัญทางการเมือง	๒๔๙
หนังสือประกอบการค้นคว้า	๒๕๙

บทนำ

ประวัติศาสตร์บอกเล่า

“โรงเรียนเตรียมปริญญาามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

(ต.ม.ธ.ก.)

พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐” : คุณค่าและความสำคัญ

โรงเรียนเตรียมปริญญาามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง หรือ ต.ม.ธ.ก. เป็นสถานศึกษาระดับชั้นก่อนอุดมศึกษา หรือก่อนเข้าสู่การศึกษาในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง จัดตั้งขึ้นด้วยบทบาทหน้าที่ในการผลิตผู้เรียนให้มีความพร้อมในด้านมาตรฐานความรู้ก่อนการเรียนในระดับมหาวิทยาลัยช่วง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐ เพื่อยกระดับมาตรฐานการเรียนของมหาวิทยาลัยเป็นสำคัญ ผู้เรียนในโรงเรียนแห่งนี้มีอยู่เพียง ๘ รุ่นเท่านั้น ผู้เรียนรุ่นแรกเข้าเรียน พ.ศ. ๒๔๘๑ และรุ่นสุดท้าย พ.ศ. ๒๔๘๙ จบการศึกษาในรุ่นนี้ พ.ศ. ๒๔๙๐ ก่อนโรงเรียนจะถูกยุบเลิกไป ในขณะที่โรงเรียนเตรียมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งจัดตั้งขึ้นในเวลาไล่เลี่ยกันด้วยวัตถุประสงค์คล้ายคลึงกัน คือ การยกระดับชั้นความรู้ก่อนเข้าสู่การเรียนในระดับมหาวิทยาลัย ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปัจจุบันโรงเรียนเตรียมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คือ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาพัฒนาการที่นั่นยังคงดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

โรงเรียนเตรียมปริญญาามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง มีความสำคัญต่อจุดเปลี่ยนทางประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยเอง แม้ว่าโรงเรียนจะดำรงอยู่เพียงช่วงเวลา ๘ -๙ ปีเท่านั้น กล่าวคือ

ประการแรก การจัดตั้งโรงเรียนแห่งนี้ เป็นการพัฒนายกระดับมาตรฐานความรู้ของผู้จะเข้าเรียนต่อในมหาวิทยาลัยซึ่งเป็นทางออกหนึ่งของการยกระดับมาตรฐานวิชาการของมหาวิทยาลัย ถือว่าบทบาทโรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งของการแก้ปัญหาเชิงคุณภาพของอุดมศึกษาไทยในประวัติศาสตร์

ประการที่สอง โรงเรียนแห่งนี้ยังคงมีหลักการเดียวกับมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในยุคแรก (ยุคตลาดวิชา อย่างน้อยในช่วงเวลา ๒๔๗๗ -๒๔๘๙) นั่นคือ การสร้างความเสมอภาคในลักษณะการให้โอกาสทางการศึกษาแก่ผู้เรียน ที่มีความแตกต่างหลากหลายด้านฐานะทางเศรษฐกิจส่วนใหญ่ยังมาจากพื้นที่ห่างไกลศูนย์กลางพระนคร นี้เองทำให้โรงเรียนเตรียมปริญญาามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองแตกต่างจากโรงเรียนเตรียมจุฬาลงกรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องฐานะผู้เรียน

ประการที่สาม แม้โรงเรียนมีช่วงเวลาดำเนินการทางการศึกษาในระยะสั้น แต่ก็สามารถสร้างศิษย์เก่าที่มีจำนวนเพียง ๘ รุ่น ได้ถึงราว ๖,๐๐๐ คน ปัจจุบันยังคงมีชีวิตอยู่ไม่ถึง ๕๐% และสามารถพบปะสนทนาได้ในราวไม่กี่ร้อยคน ศิษย์เก่ากลุ่มนี้ซึ่งเรียกกลุ่มของตนว่า “ชมรม ต.ม.ธ.ก.” มีรูปแบบการรวมกลุ่มพบปะสังสรรค์และทำกิจกรรมเพื่อมหาวิทยาลัยและสังคมไทยอย่างเข้มแข็งต่อเนื่อง ด้วยหลักการความเชื่อและจิตสำนึกบางอย่างร่วมกันโดยเฉพาะสิ่งที่เรียกว่าจิตวิญญาณแบบธรรมศาสตร์ยุคแรก

ด้วยความสำคัญข้างต้นนี้ หอจดหมายเหตุและหอประวัติศาสตร์เกียรติยศแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จึงได้ ร่วมมือกับสถาบันไทยคดีศึกษา จัดทำโครงการประวัติศาสตร์บอกเล่า “โรงเรียนเตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (พ.ศ. ๒๔๘๑ - ๒๔๙๐)” ด้วยความเห็นชอบและการสนับสนุนจากอธิการบดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์ (พ.ศ. ๒๕๔๗ - ๒๕๕๓) เพื่อบันทึกข้อมูลเสียงจากการสัมภาษณ์ชาว ต.ม.ธ.ก. จำนวน ๓๑ คน

การจัดทำประวัติศาสตร์บอกเล่าครั้งนี้ หอจดหมายเหตุได้ประสานงานไปยังชมรม ต.ม.ธ.ก. เพื่อให้กลุ่มศิษย์เก่าในชมรมแนะนำ คัดกรองผู้ให้ข้อมูลบอกเล่า จำนวน ๓๑ คน เพื่อทำการสัมภาษณ์ ขณะเดียวกันคณะทำงานในโครงการซึ่งประกอบด้วย นักวิจัย นักจดหมายเหตุ รวมทั้งนักวิชาการและผู้บริหารมหาวิทยาลัย กำหนดประเด็นและแนวคำถามภายใต้โครงเรื่อง “โรงเรียนเตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง” ให้ผู้บอกเล่าฟื้นฟูความทรงจำ อันเป็นประสบการณ์อดีตในช่วงเวลา พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐ และหลังจากนั้นโดยประมาณ โดยให้ความสำคัญกับเรื่องเล่าการรับรู้ จิตสำนึก รวมถึงประสบการณ์แวดล้อมซึ่งแตกต่างกันไปของผู้บอกเล่าแต่ละคน เริ่มตั้งแต่ภูมิหลังครอบครัว วัยเด็ก จนถึงช่วงเวลาของการเรียนอยู่ในโรงเรียนแห่งนี้ ชีวิตการทำงาน อันเป็นผลสัมฤทธิ์จากการเรียน ความรับรู้ที่มีต่อผู้ประศาสน์การ ครู โรงเรียน และมหาวิทยาลัย รวมถึงทัศนคติที่มีต่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในยุคปัจจุบัน

แม้ว่าคำบอกเล่าหรือที่เรียกว่าประวัติศาสตร์บอกเล่าจากศิษย์เก่าชาว ต.ม.ธ.ก. จำนวน ๓๑ ท่านนี้ บอกเล่าผ่านความทรงจำ ที่นับได้ว่าผ่านกาลเวลาและประสบการณ์ความเปลี่ยนแปลงที่แวดล้อมผู้เล่ามายาวนานไม่ต่ำกว่า ๕๐ ปี มาแล้ว คุณค่าข้อมูลจากความทรงจำชนิดนี้อาจมีความคลาดเคลื่อน หรือ บิดปรับไปตามทัศนคติ และอดีตตามวัยและสภาวะแวดล้อม แต่ประวัติศาสตร์บอกเล่า ก็มีคุณค่าและเสน่ห์ในทางประวัติศาสตร์โดยตัวมันเอง ซึ่งข้อมูลหลายลักษณะ ภาพถ่ายหรือภาพเขียนไม่มี โดยเฉพาะข้อมูลด้านสังคมวัฒนธรรม ที่เป็นชีวิตประจำวัน ตั้งแต่การเดินทาง ชีวิตความเป็นอยู่ บรรยากาศการเรียน ความสัมพันธ์ครู-ศิษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อน ทั้งเพศเดียวกันและต่างเพศ การใช้เวลาร่วมเพื่อการพักผ่อนและความบันเทิง ทำให้ชุดประวัติศาสตร์บอกเล่าบางช่วงตอน ยังสามารถนำมา

เติมเต็ม ตรวจสอบกับข้อมูลลายลักษณ์ เป็นต้นว่า ข้อมูลด้านภูมิหลัง ครอบครัว ด้านกายภาพ หรือภูมิทัศน์ของมหาวิทยาลัย ข้อมูลประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าชุดนี้ จึงให้คุณค่าความสำคัญ ในประเด็นต่างๆ ต่อไปนี้

เรื่องราวความหลากหลายทางฐานะของผู้เรียน คำบอกเล่าได้ให้ข้อมูลพื้นฐานที่บ่งบอก ความหลากหลายฐานะทางเศรษฐกิจครอบครัว ความแตกต่างทางสังคมและความแตกต่างระหว่าง พื้นที่พระนครกับชนบทหัวเมืองที่ยังแตกต่างกันตามภูมิภาคอีกด้วย แม้ว่าผู้ให้ข้อมูลบอกเล่ามี เพียง ๓๑ คน จากจำนวนผู้มีชีวิตอยู่ไม่ต่ำกว่าร้อยคนพบว่าข้อมูลภูมิหลังครอบครัวของผู้ให้ข้อมูล บอกเล่าทั้ง ๓๑ คน มีฐานะเศรษฐกิจสังคมและอาชีพแตกต่างกัน ตั้งแต่ ชาวนา ชาวสวน คหบดี ข้าราชการชั้นผู้น้อย ครูหัวเมือง ไปจนถึงข้าราชการระดับกลาง - สูง และเชื้อสายราชสกุล จำนวน ไม่น้อยฐานะยากจน - ปานกลาง ไม่กี่คนเท่านั้นฐานะดี บางคนต้องอาศัยบ้านญาติและวัดระหว่าง เรียน พวกเขาล้วนแล้วแต่มาจากจังหวัดต่างๆ ในภาคกลางอย่าง ออยุธยา สุพรรณบุรี นครสวรรค์ อุตรดิตถ์ เพชรบุรี ภาคอีสานอย่าง อุบลและขอนแก่น ภาคตะวันออกอย่างตราด จันทบุรี และภาคใต้ อย่างพัทลุงและนครศรีธรรมราช ข้อมูลภูมิหลังวัยเด็กแสดงถึงความหลากหลายของภูมิลาเนา ผู้เล่าและยังสะท้อนภาพท้องถิ่นที่เกิดว่ามีความแตกต่างหลากหลายในยุคร่วมสมัย

ที่น่าสนใจอย่างยิ่งจากคำบอกเล่า คือ ผู้เล่าหลายคนให้ข้อมูลที่สะท้อนการหลอมรวม ในที่สุด ภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อน ๆ เมื่อมาเรียนที่โรงเรียน เป็นการหลอมรวมในลักษณะ เกื้อกูลแบบหนึ่ง นั่นคือมีการทำกิจกรรมร่วมกันโดยผู้มีฐานะและทักษะพิเศษบางคน แสดงการเล่น ดนตรีเปิดหมวก เพื่อหารายได้ช่วยเพื่อนในกลุ่มที่ไม่มีเงินกินข้าวกลางวัน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ยังมีคำบอกเล่าอีกหลายคน บ่งบอกถึงการต่อสู้ให้ชีวิตอยู่รอด ระหว่างเรียนในสภาพที่ขาดแคลน ทุนทรัพย์ ตั้งแต่การอดอาหารมื้อกลางวัน การทำงานหารรายได้ระหว่างเรียนช่วงหลังเลิกเรียน เพื่อให้มีเงินค่าเล่าเรียน ข้อมูลสำคัญสำหรับฐานะรายได้ของผู้เรียนโรงเรียนแห่งนี้คือส่วนใหญ่ มีความยากจนโดยเฉลี่ยมากกว่าผู้เรียนในโรงเรียนเตรียมจุฬาย

ข้อมูลบอกเล่าได้เปิดเผยถึงแรงจูงใจให้ผู้เรียนที่มีฐานะด้อยโอกาสทางการศึกษาเหล่านี้ ตัดสินใจเลือกเรียนโรงเรียนแห่งนี้ ก็คือ ผู้บริหารสถาบันโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ประศาสน์การ อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ มีนโยบายเก็บอัตราค่าธรรมเนียมการศึกษา ซึ่งมีการเปรียบเทียบกับโรงเรียน เตรียมจุฬายว่า ต่างกันมากกว่าครึ่ง นั่นคือ ในขณะที่โรงเรียน ต.ม.ธ.ก. เก็บปีละ ๔๕ บาท แต่ต้องซื้อตำราเรียนและสมุดจดเลกเซอร์จากโรงพิมพ์มหาวิทยาลัย ที่โรงเรียนเตรียมจุฬาย กำหนด อัตราค่าเล่าเรียนปีละ ๑๒๐ บาท อย่างไรก็ตาม คำบอกเล่าบางคนเปิดเผยถึงเหตุผลของผู้เรียน ที่มีฐานะครอบครัวดีในการเลือกเรียนที่นี่ คือ พื้นฐานภาษาอังกฤษของตนเองไม่ตีพ้อ และสอบ เข้าเรียนต่อที่โรงเรียนเตรียมจุฬายไม่ได้ แต่คำบอกเล่าบางคนก็อธิบายถึงความตั้งใจศึกษาต่อใน

สาขาบัญชีหรือกฎหมายซึ่งเป็นสาขาวิชาที่เปิดสอนเฉพาะที่ ต.ม.ธ.ก. ในขณะที่โรงเรียนเตรียมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยสอนด้านวิทยาศาสตร์เป็นสำคัญ นับเป็นข้อมูลบอกเล่าประวัติศาสตร์การศึกษาที่สำคัญควรมีการตรวจสอบค้นคว้าเพิ่มเติมต่อไป

กระบวนการคัดเลือกผู้เข้าศึกษาในโรงเรียนเพื่อการสร้างโอกาสทางการศึกษาแก่ผู้เรียนที่ขาดแคลนและห่างไกลพระนคร ระเบียบการของโรงเรียน ได้ระบุถึงคุณสมบัติเบื้องต้นของผู้เรียนว่าต้องมีอายุไม่เกิน ๒๐ ปีบริบูรณ์ จบชั้นมัธยมปีที่ ๘ และต้องผ่านการสอบคัดเลือก วิชาที่กำหนดให้สอบ คือ ภาษาอังกฤษและภาษาไทย (น่าจะเป็นเรียงความ) ข้อมูลบอกเล่ามีความน่าสนใจอย่างมากว่า ผู้สมัครสอบคัดเลือกหลายรุ่นจำนวนมากผ่านการคัดเลือกแม้ว่าจะเกินจำนวนผู้เข้าเรียนที่ผู้บริหารกำหนดไว้แต่แรก โดยเฉพาะในช่วงระหว่างสงครามโลก พ.ศ. ๒๔๘๔ - ๒๔๘๕ มีการรับผู้เข้าเรียน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๖ และรุ่น ๗ จำนวนกว่า ๑,๐๐๐ คนและยังได้รับการอนุโลมให้สอบผ่านชั้นเรียน สามารถศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยได้ทั้งหมด แต่อย่างไรก็ตามโรงเรียนยังคงรักษาระบบคุณภาพทางการศึกษา ด้วยการจัดชั้นเรียนและห้องเรียนตามลำดับคะแนนผู้เรียน เพื่อกระตุ้นให้มีการแข่งขันและรักษาคุณภาพของผู้เรียนเอง

ความภาคภูมิใจในความพิเศษของหลักสูตรและมาตรฐานวิชาการ ผู้บอกเล่าทุกคนต่างภาคภูมิใจกับระดับมาตรฐานวิชาการ คำบอกเล่าบ่งบอกถึงความพิเศษของหลักสูตร ต.ม.ธ.ก. ที่จริงแล้วงานเขียนหลายแห่งเขียนถึงเนื้อหาหลักสูตรที่กำหนดไว้เป็น ๒ ปีการศึกษา ประกอบด้วย ปีแรก เรียนวิชาภาษาไทย หลักภาษาบาลี ศีลธรรมและจรรยา ภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ โบราณคดี พลศึกษา ดุริยางคศาสตร์ สุขวิทยา ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ปีที่สอง เรียนวิชาภาษาไทย ศาสนศาสตร์ ภูมิศาสตร์แสดงชนชาติ ประวัติศาสตร์สากล ปรัชญา พลศึกษา ดุริยางคศาสตร์ ชวเลขและพิมพ์ดีด หลักภาษาละติน ภาษาอังกฤษ และภาษาฝรั่งเศส

มีการวิเคราะห์หลักสูตรรายวิชา ต.ม.ธ.ก. นี้ว่า มีความสำคัญกับความรู้ประเภทสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ อันเป็นพื้นฐานสำหรับผู้ศึกษาต่อหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตของมหาวิทยาลัยเอง จนกระทั่งในปีสุดท้าย พ.ศ. ๒๔๘๘ เมื่อมีการแยกหลักสูตรมหาวิทยาลัยออกเป็น ๒ หลักสูตร คือ หลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิต ซึ่งเรียนวิชากฎหมายเป็นหลัก และหลักสูตรบัญชีบัณฑิต ซึ่งเป็นการเรียนวิชาพาณิชยศาสตร์และการบัญชี จึงทำให้ต้องมีการเตรียมความพร้อมด้านคณิตศาสตร์เพิ่มเติม

อย่างไรก็ตามจากคำบอกเล่า ชาว ต.ม.ธ.ก. ทั้ง ๓๑ คน ต่างพอใจและภูมิใจหลักสูตรของโรงเรียนนี้อย่างมาก มองเห็นว่ามีความเป็นพิเศษแตกต่างจากโรงเรียนเตรียมจุฬาย หรือสถานศึกษาอื่น ตรงที่มีการให้ความสำคัญกับวิชาใหม่ๆ อย่างภาษาบาลี และภาษาละติน ถือเป็นรากฐานของการเรียนภาษาไทยภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้เป็นตำราเรียนในระดับมหาวิทยาลัย วิชาเทคโนโลยีซึ่งเป็นวิชาที่ไม่เคยมีการเรียนการสอนมาก่อนในระบบการศึกษาของไทย แต่เป็นความรู้สำคัญสำหรับผู้เรียนที่จะเป็นชนชั้นกลางให้มีคุณภาพในอนาคต เช่นเดียวกับวิชาภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ แต่วิชาที่น่าจะเป็นพื้นฐานความรู้สมัยใหม่ของการศึกษายุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง น่าจะเป็นวิชาปรัชญาและประวัติศาสตร์ ซึ่งจำเป็นต่อระบอบการปกครองประชาธิปไตย ที่เป็นการปกครองระบอบใหม่หลัง พ.ศ. ๒๔๗๕

แต่อย่างไรก็ตามข้อมูลที่น่าสนใจที่สุดในเรื่องหลักสูตร ต.ม.ธ.ก. กลับอยู่ที่วิชาตัวเลข และพินิตีต ซึ่งผู้บอกเล่าตั้งแต่วินาที ๑ - วินาที ๕ ต่างถือเป็นวิชาที่มีคุณูปการในการทำให้ผู้เรียนหลายคนซึ่งมีฐานะไม่ดีและต้องหางานทำในระหว่างเรียนโรงเรียนเตรียมฯและในมหาวิทยาลัย สามารถใช้ประโยชน์จากความรู้สายอาชีพทั้งสองวิชา ผู้บอกเล่าบางคนสามารถสร้างโอกาสในการได้งานทำและเลื่อนฐานะทางหน้าที่การงานอยู่ในระดับสูงได้ จากการใช้ความรู้สองอย่างนี้ในตอนเริ่มแรกทำงาน แต่อย่างไรก็ตามนับตั้งแต่ ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๖ เป็นต้นไป มีการยกเลิกวิชาชีพทั้งสองนี้ ทำให้ผู้บอกเล่าหลายคนเสียโอกาส

นอกจากหลักสูตรแล้ว คำบอกเล่ายังให้ความสำคัญกับครูผู้สอน ถือเป็นทั้งความประทับใจในฐานะผู้ที่มีคุณูปการในการให้การศึกษาที่ดี และมีคุณสมบัติที่เป็นการประกันคุณภาพทางวิชาการของโรงเรียน ผู้บอกเล่าทั้ง ๓๑ คน พอใจดูดีความรู้ ความสามารถและการทุ่มเทเอาใจใส่ต่อการสอนของครูเหล่านี้ ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นครูประจำการ มีไม่กี่คนเท่านั้นที่เป็นครูพิเศษ ครูทั้งหมดมีทักษะความรู้เฉพาะทางตรงตามรายวิชาที่สอน ซึ่งเป็นข้อมูลที่ทำให้เข้าใจได้ว่ากระบวนการเรียนการสอนซึ่งให้ความสำคัญกับการเรียนในห้องเรียน ครูผู้สอนย่อมมีบทบาทสำคัญ โดยเฉพาะโรงเรียนนี้ให้ความสำคัญกับการทำแบบฝึกหัดของผู้เรียนอย่างมาก แม้แต่ในช่วงระหว่างสงครามที่ไม่มีการเรียนการสอน

อย่างไรก็ตามคุณสมบัติประการหนึ่งของผู้เรียน ที่น่าจะเป็นผลจากข้อกำหนดอันเป็นมาตรฐานวิชาการของโรงเรียนและมหาวิทยาลัย คือ หลักการศึกษาที่ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัย และคณาจารย์ปลูกฝังให้ผู้เรียนต้องสำนึกในตนเอง ถึงฐานะความเป็นผู้ใหญ่ที่ต้องมีความรับผิดชอบต่อการเรียน ดังนั้นโรงเรียนจึงใช้วิธีการเรียนด้วยวิธีการจดเลกเซอร์ การอ่านตำราเรียนหรือการค้นคว้าจากห้องสมุด ผู้บอกเล่าบางคนจึงรู้จักหอสมุดตำรงราชานุกาพในฐานะห้องสมุดสาธารณะและเคยพูดขยขอความรู้จากหม่อมเจ้าหญิงมารยาตภักติกัญญา พระธิดาสมเด็จพระยาตำรงราชานุกาพ

ผู้ดูแลหอสมุดแห่งนี้ ที่สำคัญผู้ประสานการยังมีข้อกำหนดให้เรียกผู้เรียนในโรงเรียนว่า “นักศึกษา” เช่นเดียวกับการเรียกผู้เรียนในมหาวิทยาลัย การทำให้ผู้เรียนตระหนักถึงความเป็นผู้ใหญ่ อาจเป็นส่วนเสริมให้พวกเขามีคุณสมบัติที่พร้อมในการเรียนรู้ทางการเมืองในรูปแบบการปกครอง ระบอบใหม่ และการเข้าสู่มหาวิทยาลัยที่ให้ความสำคัญกับสิทธิของปัจเจกชนและความรับผิดชอบในตัวเอง

ในขณะที่โรงเรียนกำหนดแบบแผนการใช้ชีวิตการเรียนที่ให้ผู้เรียนเป็นผู้ใหญ่มีความรับผิดชอบ ผู้บริหารก็ได้กำหนดให้ผู้เรียน ต.ม.ธ.ก. สวมใส่เครื่องแบบที่เป็นการแยกความแตกต่างระดับชั้นผู้เรียน ต.ม.ธ.ก. ออกจากนักศึกษาระดับมหาวิทยาลัย เครื่องแบบดังกล่าวยังสะท้อนความเป็นวินัยภายใต้ลัทธิชาตินิยมยุคนั้น กล่าวคือ ผู้เรียนชายแต่งเครื่องแบบลูกเสือสมุทร หรือ ยุวชนทหาร ส่วนผู้หญิงสวมกระโปรงน้ำเงิน เสื้อขาวคอปกกลม เอวจัมพ์ ติดตราสัญลักษณ์ ต.ม.ธ.ก.

เรื่องเล่ากิจกรรมนักเรียน เนื่องจากการใช้ชีวิตในโรงเรียนเตรียมเต็มเวลา นอกจากกิจกรรมการเรียนในห้องเรียนแล้ว ผู้เล่าต่างบอกเล่ากิจกรรมนอกห้องเรียน หลายอย่างมีความน่าสนใจต่อประวัติศาสตร์การศึกษาสมัยใหม่ เป็นต้นว่า การทำวารสารโรงเรียน ซึ่งเริ่มต้นขึ้นในยุค ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๒ กิจกรรมทัศนศึกษาออกโรงเรียนโดยมีครูผู้สอนพาไป เช่น การเที่ยวปากน้ำ ชมพระสมุทรเจดีย์ ที่สมุทรปราการ กิจกรรมแสดงละครปิดภาค ซึ่งส่วนใหญ่เป็นละครเด่นรำแบบตะวันตก หรือ ละครฝรั่ง อย่างเรื่อง *In a Persian Market* การเต้นระบำสเปน เป็นต้น ละครลักษณะนี้ยังมีโอกาสนำไปเล่นหน้าพระที่นั่งเมื่อครั้งล้นเกล้ารัชกาลที่ ๘ เสด็จนิวัตพระนคร นอกจากนี้ยังมีการแข่งขันกีฬาภายในและกีฬาต่างสถาบันด้วย

กีฬาที่โดดเด่นนำความสนุกสนาน ประทับใจและยังคงความต่อเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้ คือ การแข่งขันฟุตบอลประเพณีระหว่างจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กีฬานี้เกิดขึ้นก่อนยุคจัดตั้งโรงเรียนเตรียมฯ แต่ในยุค ต.ม.ธ.ก. นี้เองที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดงานให้มากกว่าการแข่งขันฟุตบอลและถือเป็นหัวใจของความสนุกสนานที่สมาชิกทั้งสองสถาบันรอคอย นั่นคือ การแปรอักษรบนอัฒจันทร์ และการเดินขบวนพาเหรดล้อการเมืองที่ยังคงเป็นองค์ประกอบสำคัญของกีฬาประเพณีชนิดนี้ จวบจนปัจจุบัน

เรื่องเล่าสภาพเศรษฐกิจแบบชีวิตประจำวัน ข้อมูลบอกเล่าที่น่าสนใจจากชาว ต.ม.ธ.ก. ทั้ง ๓๑ คนอีกเรื่องหนึ่ง คือ เรื่องเล่าการใช้ชีวิตประจำวันของผู้เล่าแต่ละคนที่แตกต่างกันด้วยฐานะทางเศรษฐกิจ ผู้บอกเล่าที่ฐานะดี เดินทางมาโรงเรียนด้วยรถยนต์นั่งส่วนตัวหรือรถรับจ้าง ได้เงินติดตัววันละตั้งแต่ ๑๕ สตางค์ ไปจนถึงวันละ ๑๐๐ บาท ผู้เรียนกลุ่มนี้ใช้ชีวิตประจำวันที่สะดวกสบาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้เวลาว่างในช่วงไม่มีการเรียน ด้วยการชมภาพยนตร์ตะวันตก

ที่โรงเรียนเฉลิมกรุง เฉลิมนคร และโรงเรียนย่านวังบูรพา ได้แก่ แกรนด์ คิงและควีนส์ เป็นต้น หรือไม่กี่ไปงานปาร์ตี้ ในกลุ่มชนชั้นสูง ส่วนผู้ที่ฐานะปานกลางจนถึงยากจนก็จะได้เงินไปโรงเรียนวันละ ๕ สตางค์ คนกลุ่มนี้น่าจะมีจำนวนมาก เงินที่ได้รับต้องแบ่งส่วนสำหรับค่าเดินทาง และค่าอาหารกลางวัน ทำให้มหาวิทยาลัยต้องมีนโยบายจัดสรรร้านอาหารราคาถูกขายที่โรงอาหาร ข้อมูลบอกเล่าจากหลายคนระบุว่า มีเหตุการณ์ประท้วงต่อต้านไม่ซื้ออาหารจากร้านที่ขึ้นราคาค่าอาหารอย่างไม่สมเหตุสมผล ที่จริงปรากฏการณ์แบบนี้ ในด้านหนึ่งสะท้อนถึงปัญหาภาวะขาดแคลนของผู้เรียน คนกลุ่มนี้แม้จะมีเวลาว่าง ส่วนหนึ่งพวกเขา ก็จะชมภาพยนตร์จากโรงภาพยนตร์อีกระดับหนึ่ง จากโรงหนังที่เฉลิมบุรี หรือในย่านบางลำพู เป็นต้น อย่างไรก็ตามยังมีคนอีกกลุ่มหนึ่งมาจากกลุ่มฐานะยากจนที่ต้องการเรียนหนังสือ พวกเขาไม่มีเงินแม้แต่ค่าอาหารกลางวัน บางคนต้องอดอาหาร แต่บางคนก็ได้รับความเอื้ออาทรจากกลุ่มเพื่อนด้วยกันทำกิจกรรม เช่น เล่นดนตรี เปิดหมวก หาเงินให้เพื่อนเรียน อย่างไรก็ตามผู้เรียนสองกลุ่มหลังจำนวนหนึ่ง มักทำงานหลังเลิกเรียนในช่วงการเรียนปีที่สองเป็นต้นไปจนจบมหาวิทยาลัย งานที่ทำส่วนมากเริ่มต้นด้วยงานเสมียนหรือเจ้าหน้าที่ชั้นผู้น้อย ในราชการหรือวิสาหกิจหลายคนในกลุ่มนี้สามารถใช้ความรู้ความสามารถศึกษาต่อต่างประเทศ และเลื่อนตำแหน่งหน้าที่จนถึงระดับผู้บริหารชั้นสูงได้ในที่สุด

เรื่องเล่าความสำคัญทางการเมือง ชาว ต.ม.ธ.ก. ทั้ง ๓๑ คน ให้คำบอกเล่าที่แสดงถึงความสนใจต่อจิตสำนึกทางการเมืองในระดับที่แตกต่างกัน ผู้เล่าบางคนมีภูมิหลังครอบครัวที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกับนักการเมืองภาคอีสานฝ่ายก้าวหน้าอย่าง ทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ทองเปลว ชลภูมิ หรือแม้กระทั่งกับอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ทำให้เข้าใจถึงสภาพทางการเมืองร่วมสมัยตั้งแต่ช่วงเรียน ผู้เล่าหลายคนได้รับการซึมซับจิตสำนึกทางการเมืองผ่านประสบการณ์ในโรงเรียนทั้งจากอิทธิพลของหลักสูตรการเรียนการสอนและจากเพื่อนร่วมโรงเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มผู้เรียนบางคนเป็นกลุ่มแกนนำในการเคลื่อนไหวเรียกร้องความเป็นธรรมให้กับมหาวิทยาลัยและตัวผู้เรียน หลายกรณีที่ข้อเรียกร้องเกี่ยวข้องกับสิทธิประโยชน์ของชาว ต.ม.ธ.ก. โดยตรง ได้รับปฏิกิริยาตอบรับ เห็นด้วย และได้รับความร่วมมือจากเพื่อนในโรงเรียน กลุ่มแกนนำที่ได้รับการเอื้อชื่อจากคำบอกเล่า ได้แก่ อันดัม รองเดช ทวีป วรติลก กุหลาบ สายประดิษฐ์ เป็นต้น เหตุการณ์เรียกร้องที่สามารถรวมกลุ่มชาว ต.ม.ธ.ก. ได้อย่างมาก คือ เหตุการณ์กรีดเลือดของอันดัม รองเดช เรียกร้องขอมหาวิทยาลัยคืนจากการที่ฝ่ายทหารได้เข้ามายึดครองพื้นที่ ทั้งนี้เนื่องจากผู้นำทหารขณะนั้นต้องการให้มีการย้ายสถานที่เรียนของมธก. อีกเหตุการณ์หนึ่งเป็นช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ในกรณีเรียกร้องให้ยุวชนทหารเข้าร่วมเดินขบวนเรียกร้องดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงคืนจากรัฐบาลฝรั่งเศส ทำให้มีการเดินขบวนบนถนนราชดำเนิน

ความทรงจำเกี่ยวกับภูมิทัศน์การใช้พื้นที่ของมหาวิทยาลัยที่ท่าพระจันทร์ ผู้เล่าทั้ง ๓๑ คน ต่างมีความทรงจำร่วมถึงการใช้พื้นที่ของมหาวิทยาลัย ในยุคทศวรรษ ๒๔๘๐ ที่ชัดเจน เป็นต้นว่า อาคารเรียนของโรงเรียนเตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง มีที่ตั้งอยู่ที่ริมกำแพงท่าพระจันทร์ ด้านซึ่งปัจจุบันเป็นตึกคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี เป็นอาคารหลังเก่าที่มีการสร้างแนวเชื่อมต่อกับอาคารตึกโดมปัจจุบัน มีโรงอาหารที่เป็นแหล่งเรื่องเล่าถึงร้านอาหารและเมนูอาหารมือเที่ยงในชีวิตประจำวัน ตั้งอยู่ที่ซึ่งปัจจุบัน คือ คณะนิติศาสตร์ ในขณะที่บริเวณหอบประชุมใหญ่ ซึ่งจะยังไม่ได้สร้างจนกว่าจะถึง พ.ศ. ๒๔๙๐ นั้นเป็นเหมือนสวนป่าที่เต็มไปด้วยต้นไม้ใหญ่และไม่ค่อยดอกไม้ผู้เรียน ต.ม.ธ.ก. นิยมไปนั่งเล่นระหว่างพักการเรียนและสนามฟุตบอลเป็นพื้นที่ที่มีอยู่ดั้งเดิม และใช้เป็นที่เล่นกีฬาากลางแจ้งของพวกเขา

บริเวณสวนป่านี้นเอง เมื่ออาจารย์ปรีดี พนมยงค์ มีนโยบายรับผู้เรียนเพิ่ม เนื่องจากมีจำนวนผู้ต้องการเรียนต่อปริมาณมากขึ้น โดยเฉพาะรุ่นที่ ๗ และ ๘ ซึ่งมีผู้สมัครสอบเข้าจำนวนถึง ๑,๕๐๐ คนนั้น ทำให้อาจารย์ปรีดี สร้างอาคารเรียนแห่งใหม่ขึ้นรองรับในระยะแรกเป็นศาลาหลังคามุงจากเป็นลักษณะโถงยาว กั้นแบ่งเป็นห้องเรียนย่อย ศาลาแห่งนี้ถูกรื้อลงสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เพื่อสร้างเป็นหอบประชุมใหญ่ ที่มีแบบสถาปัตยกรรมทรงไทยแบบชาตินิยมดังที่เห็นในปัจจุบัน การสร้างหอบประชุมใหญ่ เป็นการเปลี่ยนภูมิทัศน์กายภาพมหาวิทยาลัยอย่างขนานใหญ่ นั่นคือ ทำให้สภาพมหาวิทยาลัยก่อนหน้านั้นมีทางเข้าออกใหญ่อยู่ด้านท่าพระจันทร์ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นทางสัญจรทางน้ำสำคัญของผู้คนยุคนั้น ได้เปลี่ยนมาเป็นประตูเข้า-ออกด้านหอบประชุมใหญ่ ซึ่งอยู่ติดถนนราชินี ด้านสนามหลวง อันเป็นเส้นทางสัญจรทางบกแทน

เรื่องเล่าความสัมพันธ์ชาย - หญิง ทศวรรษ ๒๔๘๐ อาจเป็นยุคแรกของระบบก่อนอุดมศึกษา ที่มีผู้เรียนชาย - หญิง รวมกันแบบสหศึกษา นับเป็นพื้นที่สาธารณะชาย - หญิง ในสังคมสมัยใหม่ยุคแรกเริ่มผู้ให้ข้อมูลสตรีบอกเล่าตรงกันถึงการเรียนหนังสือในชั้นเรียนแบบสหศึกษาเป็นครั้งแรกและจำนวนผู้เรียนหญิงมีน้อยมาก ชาว ต.ม.ธ.ก. ชาย หญิงต่างเล่าตรงกันถึงบรรยากาศการเรียนในห้องว่า เป็นภาพการจับกลุ่มแยกตามเพศ มีการพูดคุยต่างเพศไม่บ่อยครั้งแม้จะมีความสัมพันธ์ฉันคนชอบพอกัน ก็รักษาระยะห่าง ไม่ใกล้ชิดกัน แต่ส่วนใหญ่เป็นความสัมพันธ์แบบเพื่อน ผู้หญิงมีความตั้งใจในการเรียนและจดเลกเชอร์ได้ดีกว่า เป็นที่พึ่งพาของเพื่อนผู้ชาย ผู้หญิงมักมีผลการเรียนดีกว่า และมีข้อมูลชัดเจนว่า รุ่นที่ ๑ และรุ่นที่ ๘ (หลังเลิกสงคราม) ไม่มีผู้เรียนที่เป็นสตรี ด้วยเหตุผลที่คาดเดากันว่าเป็นเพราะภาวะหลังสงครามเศรษฐกิจยังไม่ฟื้นตัวและบ้านเมืองยังไม่ปลอดภัย

เรื่องเล่าความสัมพันธ์ที่มีต่อผู้ประศาสน์การ อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ผู้บอกเล่าชาว ต.ม.ธ.ก. เกือบทั้งหมดไม่เคยรู้จักเป็นการส่วนตัวหรือพบเห็นตัวตนอาจารย์ปรีดี ก่อนการเข้ามาเรียนที่โรงเรียนแห่งนี้ แต่ส่วนใหญ่ทราบกันดีว่า อาจารย์คือผู้ก่อตั้งโรงเรียนเตรียมและมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ และการเมือง ทำให้พวกเขาที่มีความรู้สึกชื่นชมและบูชาในฐานะผู้มีคุณูปการที่ให้โอกาสทางการศึกษาแก่พวกเขา ตลอดวัยเรียนพวกเขาเคยพบเห็นอาจารย์เพียง ปีละ ๑-๒ ครั้ง ในวาระโอกาสเปิด - ปิดภาคการศึกษา ได้รับฟังโอวาทกล่าวต้อนรับนักศึกษาใหม่ พิธีการแจกกระดาษจดเลขเซอร์และตำราเรียน การเลี้ยงอาหารในวาระปิดภาคเรียน เป็นต้น แม้จะเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่มีระยะห่าง หากแต่ทุกคนมีภาพลักษณ์อาจารย์ปรีดีในฐานะนักการเมืองที่มีความสำคัญกับความเป็นประชาธิปไตย ความเสมอภาคทางสังคมและการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของคนชนบท ที่สำคัญคือทำให้โอกาสทางการศึกษาที่ดีแก่พวกเขา ซึ่งทั้งหมดชาว ต.ม.ธ.ก. ส่วนใหญ่ถือว่าเป็นหลักการที่มีเมตตาธรรม ข้อมูลบอกเล่าทั้ง ๓๑ คน จึงบ่งบอกความชื่นชมยกย่องให้อาจารย์อยู่ในฐานะปราชญ์บุคคล (Idol person) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกาลเวลาผ่านไปหลังจบการศึกษา ความสำเร็จในการเลื่อนฐานะทางสังคมจากการทำงานของพวกเขา ได้ต่อยกย่ำให้ตระหนักถึงปัจจัยอันเกิดจากโอกาสทางการศึกษาที่พวกเขาได้รับจากนโยบายและการดำเนินงานทางการศึกษาของอาจารย์ ซึ่งเป็นผลพวงจากการที่อาจารย์ปรีดี ได้วางหลักการทางการศึกษาที่เอื้อประโยชน์ อันมีค่าให้กับพวกเขาไม่ว่าจะเป็นนักศึกษา ต.ม.ธ.ก. และ ม.ธ.ก. ทำให้หลายคนมีโอกาสไปศึกษาต่อต่างประเทศ สามารถก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงานได้ทั้งในวงราชการและรัฐวิสาหกิจรวมถึงวงการวิชาชีพกฎหมาย จึงไม่น่าแปลกใจที่ชาว ต.ม.ธ.ก. เช่นเดียวกับชาว ม.ธ.ก. ในยุคทศวรรษ ๒๔๗๐ และ ๒๔๘๐ ต่างมีจิตสำนึกที่ผูกพันกับอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ มายาวนานจนทุกวันนี้

ความทรงจำร่วมของชาว ต.ม.ธ.ก. นอกเหนือจากจิตสำนึกทางการเมืองแล้ว ความทรงจำร่วมกันของชาวเตรียม มธก. ที่มีต่ออดีตของโรงเรียน ก็เห็นจะเป็นสิ่งของและบุคคลที่มีความสัมพันธ์ต่อพวกเขาเหล่านั้น ไม่ว่าจะเป็น “รถไอ้โกร่ง” ซึ่งเป็นรถบรรทุกขนส่งนักศึกษาคันเล็กที่มีอายุการใช้งานมายาวนาน หรือบุคคลที่เป็นยาม คอยดูแลการเข้า - ออก ของผู้เรียนอย่างเข้มงวดโดยเฉพาะการตรวจความถูกต้องของเครื่องแบบนักเรียนและการไว้ผมที่ต้องเป็นไปตามกฎข้อบังคับของโรงเรียน ไปจนถึงความทรงจำของพวกเขามีต่อบทเพลงประจำมหาวิทยาลัยเพลงแรกคือ มอญดูดาว และเพลงแรกที่เป็นเพลงประจำโรงเรียนของพวกเขาคือ โดมในดวงใจ พวกเขาถือว่าเป็นยุคนี้ด้วยการติดต่อผ่านภรรยาครูเอื้อ สุนทรสนาน ให้ครูเอื้อแต่งทำนองเพลงให้ ส่วนทวีป วรดิลก ซึ่งเป็นนักศึกษา ต.ม.ธ.ก. ยุคนั้น เป็นผู้แต่งเนื้อร้อง

ความทรงจำที่มีต่อสงครามโลกครั้งที่สอง ชาว ต.ม.ธ.ก. โดยเฉพาะรุ่นที่ ๕, ๖ และ ๗ เป็นบุคคลที่มีชีวิตร่วมสมัยในสงครามโลกครั้งที่ ๒ (พ.ศ.๒๔๘๓ - ๒๔๘๖) พวกเขามีอายุระหว่างวัยรุ่น สงครามโลกมีผลกระทบโดยตรงต่อการเรียนของพวกเขาในโรงเรียนแห่งนี้ ข้อมูลบอกเล่าของหลายคนได้เล่าถึงเหตุการณ์สงครามที่แต่ละคนประสบ สงครามโลกครั้งนี้มีผลโดยตรงต่อชีวิตและทรัพย์สินของพวกเขา ปัจจุบันคนรุ่นหลังอาจถูกทำให้ลืมความเลวร้ายช่วงนี้ คำบอกเล่าชุดนี้ ได้ให้ภาพเหตุการณ์ความเสียหายต่อชีวิตผู้คนโดยเฉพาะคนในกรุงเทพฯ จึงมีคุณค่ายิ่ง หลายคนยังบอกเล่าการมีบทบาทส่วนร่วมในการปฏิบัติการต่อต้านสงครามในรูปแบบขบวนการเสรีไทย ทั้งสายตรงสายอ้อมบทบาทการเคลื่อนไหวภายใต้กระแสชาตินิยมในระหว่างสงครามอินโดจีน ก่อนการเข้าสู่สงครามโลกในเอเชีย ในรูปแบบของการเดินขบวนยุวชนทหารและการเรียกร้องดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงคืนจากประเทศฝรั่งเศส อันเกิดแรงกระตุ้นจากผู้นำสายทหารภายใต้กระแสชาตินิยมและอุดมการณ์ขยายดินแดนภายใต้ชนชาติไทย หรือ Pan Thai

เรื่องเล่าสัมฤทธิ์ผลทางการศึกษา แม้ว่าข้อมูลบอกเล่าชาว ต.ม.ธ.ก. จากการสัมภาษณ์ครั้งนี้ มีจำนวนเพียง ๓๑ คนเท่านั้น จากจำนวนผู้สำเร็จการศึกษาทั้ง ๘ รุ่น ซึ่งมีถึง ๕,๘๘๘ คน พบว่าข้อมูลจากคำบอกเล่าทั้ง ๓๑ คน ยืนยันคุณภาพวิชาการของหลักสูตรโรงเรียน คำบอกเล่าที่บ่งบอกถึงสัมฤทธิ์ผลทางการศึกษาของโรงเรียน คือ ผู้เรียนที่ฐานะครอบครัวไม่ดีสามารถใช้ความรู้จากรายวิชาบางรายวิชาโดยเฉพาะพิมพ์ดีดและชวเลข ทำงานหลังเลิกเรียนและในช่วงระหว่างเรียนเมื่อเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยแล้ว ทำให้มีรายได้ส่งเสียตัวเองจนเรียนสำเร็จการศึกษามหาวิทยาลัยได้ นอกจากนี้ผู้บอกเล่าทุกคน ต่างยอมรับถึงคุณภาพเนื้อหาวิชาว่าเป็นประโยชน์ต่อพวกเขา ในการเข้าใจมนุษย์และสังคม โดยเฉพาะเรื่องของปรัชญาและข้อกฎหมายสมัยใหม่ และเมื่อเรียนสำเร็จมหาวิทยาลัยแล้ว หลายคนได้รับโอกาสในการศึกษาต่อต่างประเทศ ที่เป็นการเพิ่มพูนความรู้ จนได้เลื่อนฐานะหน้าที่การทำงานของตนเองให้สูงขึ้น

อย่างไรก็ตามภาพรวมสัมฤทธิ์ผลทางการศึกษาของโรงเรียน ยังสามารถเชื่อมโยงกับสัมฤทธิ์ผลการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย เนื่องจากผู้สำเร็จจากโรงเรียนเตรียมฯ สามารถศึกษาต่อในระดับมหาวิทยาลัยได้ทันที ดังนั้นการที่ผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัย เป็นกำลังคนหลักในการทำงานให้กับสังคมไทยในยุคแห่งความเปลี่ยนแปลงทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นข้าราชการ เจ้าหน้าที่รัฐวิสาหกิจและองค์กรเอกชน ในส่วนที่เป็นกลไกทางเศรษฐกิจและการปกครอง ย่อมเป็นการสะท้อนสัมฤทธิ์ผลทางการศึกษาทั้งในระดับมหาวิทยาลัยและโรงเรียนแห่งนี้ ที่สำคัญกำลังคนของชาว ต.ม.ธ.ก. ซึ่งมีจำนวนมากถึงเกือบ ๖,๐๐๐ คน คนเหล่านี้ น่าจะเป็นฐานกลุ่มคนชั้นกลางในสังคมไทยในยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ดังนั้น

ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าของพวกเขาแต่ละคนจึงมีคุณค่าสำหรับการศึกษาค้นคว้าทั้งใน ส่วนประวัติศาสตร์การศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดและบทบาทของชนชั้นกลางไทยในยุคทศวรรษ ๒๔๘๐ - ๒๔๙๐

คำบอกเล่าทัศนคติที่มีต่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ปัจจุบัน ในฐานะที่ผู้บอกเล่าซึ่งเป็น ชาว ต.ม.ธ.ก. ที่แม้จะใช้ชีวิตมหาวิทยาลัยผ่านเลยกว่ากึ่งศตวรรษ แต่การรวมกลุ่มทำกิจกรรม ของชาว ต.ม.ธ.ก. ทุกรุ่นต่างให้ความสำคัญกับมหาวิทยาลัย สถาบันที่พวกเขาสนใจถึงคุณภาพ ในการให้ความรู้ที่มีค่าต่อการดำเนินชีวิตที่ดีขึ้น พวกเขาจึงให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมพัฒนา สังคมและมหาวิทยาลัยอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้คำบอกเล่ายังสะท้อนทัศนคติต่อทิศทางการดำเนินงานของมหาวิทยาลัยในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นความเห็นที่มีต่อการเติบโตขยายตัวของสาขาวิชาด้าน วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และวิทยาศาสตร์สุขภาพ ส่วนใหญ่มีความเห็นด้วย แม้ว่าบางคนอด เป็นห่วงสถานะของคณะวิชาที่มีอยู่เดิมไม่ได้ พวกเขาส่วนใหญ่มีแนวทางสนับสนุนการใช้พื้นที่ แห่งใหม่ที่รังสิต ควบคู่กับความปรารถนาที่ต้องการให้รักษาพื้นที่ดั้งเดิมที่ทำพระจันทร์ อันเป็นพื้นที่ ประวัติศาสตร์ที่สะท้อนจิตวิญญาณอันทรงคุณค่าของมหาวิทยาลัย

สรุป คุณค่าของ “ประวัติศาสตร์บอกเล่า” โรงเรียนเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชา ธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐” ซึ่งจัดเก็บจากคำบอกเล่าด้วยวิธีการสัมภาษณ์ ของชาว ต.ม.ธ.ก. รุ่นที่ ๑-๘ จำนวน ๓๑ คนชุดนี้ถือว่ามีคุณค่าโดยตรงต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยช่วงรอยต่อระหว่างยุคแรกกับยุคที่สอง ไม่เพียงแต่เป็นการสนับสนุนข้อมูลจาก เอกสารจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยในเรื่องกระบวนการเรียนการสอนและหลักสูตรเท่านั้น หากแต่ ยังให้ความชัดเจนในด้านบรรยากาศการใช้ชีวิตประจำวันของผู้เรียน ความสัมพันธ์ระหว่างครูและ ผู้เรียนและกับกลุ่มเพื่อนด้วยตนเอง โดยเฉพาะชีวิตความสัมพันธ์กับเพื่อนต่างเพศ ที่อาจเป็น เรื่องใหม่ในวัฒนธรรมไทย ที่น่าสนใจคือ ชีวิตของผู้เรียนที่สัมพันธ์กับสังคมภายนอกในยุคนั้น ผู้บอก เล่ายังบอกเล่าข้อมูลการใช้เวลาว่าง วัฒนธรรมความบันเทิง และที่สำคัญคือประสบการณ์ความทุกข์ ยากและความตายช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง สำหรับผู้ที่ไม่ได้ผ่านช่วงชีวิตในเวลานั้นอาจถูกทำให้ ลืมภาพความโหดร้ายของสงคราม เรื่องเล่าจากประวัติศาสตร์บอกเล่าของชาว ต.ม.ธ.ก. ทั้ง ๓๑ คน ได้ให้ข้อมูลในรายละเอียดที่แตกต่างกันตามประสบการณ์ของแต่ละคน แต่ทั้งหมดได้ปะติดปะ ต่อประวัติศาสตร์บอกเล่าที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยในช่วงสงครามโลก ด้วยเช่นกัน ประวัติศาสตร์บอกเล่าชุดนี้จึงถือเป็นมิติเริ่มต้นของการจัดเก็บข้อมูลวัฒนธรรมและ ชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัย ที่นอกจากจะเป็นข้อมูลในการศึกษาเรื่องของมหาวิทยาลัย

อันเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์อุดมศึกษาไทยแล้ว ยังเป็นข้อมูลสำคัญที่เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทยในยุคสงครามโลกครั้งที่สอง และยังมีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องราวของชนชั้นกลางยุคสมัยใหม่และยังนับเป็นปรากฏการณ์ใหม่ของการทำงานหोजดหมายเหตุมหาวิทยาลัยอีกด้วย

นางสาววรุณี ไอสถารมย์

นางสาวดาวเรือง แนวทอง

นายอังคาร จันทร์เมือง

นางสาวกาญจนา เหล่าโชคชัยกุล

เหตุ-กาล

ในปีที่เราจัดทำประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก. นี้ เป็นปีที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีอายุครบ ๗๖ ปี (และ ต.ม.ธ.ก. ครบ ๗๒ ปี หากไม่โดนยุบไปเสียก่อน) แต่เมื่อเราศึกษาข้อมูลก็ยิ่ง ทำให้ต้องทึ่งกับความจริงที่ว่า เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับ ต.ม.ธ.ก. และธรรมศาสตร์ในช่วงเวลา ๑๖ ปีแรกนั้น แทบจะพูดได้ว่าข้างเป็นช่วงเวลาที่มึลึลึ้นมากกว่าเหตุการณ์ของอีก ๖๐ ปีหลังรวมกันเสียอีก ยิ่งเมื่อเราตัดสินใจแสดงลำดับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงเหตุการณ์ในธรรมศาสตร์กับ เหตุการณ์ภายนอกก็ยิ่งทำให้เห็นว่า ไม่เพียงแต่ธรรมศาสตร์เท่านั้นที่ต้องฝ่าฟันมรสุมที่รุนแรงที่สุดในช่วง ๑๖ ปีนั้น เรียกได้ว่าทั้ง ต.ม.ธ.ก. ธรรมศาสตร์ ประเทศไทย และโลกใบนี้ต้องเผชิญกับทั้ง เหตุการณ์ที่หนักหนาสาหัสที่สุดในประวัติศาสตร์ของตัวเอง

สำหรับ ต.ม.ธ.ก. และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เราเริ่มก่อร่างอย่างงดงาม ผจญมรสุม การเมือง ผจญสงครามโลก จนกระทั่งถูกยุบ ธรรมศาสตร์ถูกยึด ถูกระเบิด ถูกบังคับให้เปลี่ยนชื่อ ถูกลิดรอนสิทธิ และผู้ประศาสน์การของเราถูกใส่ร้ายจนต้องออกนอกประเทศไปตลอดชีวิต

ประเทศไทย หลังจากมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาได้ ๒ ปี เฉพาะช่วง ๑๖ ปี จากนั้น ต้องผ่านสงครามโลก การกบฏ ๓ ครั้ง (กบฏบวรเดช กบฏวังหลวง กบฏแมนฮัตตัน)

ส่วนโลกใบนี้ก็ผ่านสงครามที่รุนแรงและมีผู้คนล้มตายมากที่สุดเท่าที่เคยมีการบันทึกเอาไว้

๑๖ ปีนั้นจึงเป็นจุดเปลี่ยน และเป็นจุดที่หล่อหลอมให้ ธรรมศาสตร์เป็นธรรมศาสตร์ ประเทศ (สยาม) เป็นประเทศ (ไทย) และโลกเป็นโลกอย่างที่เรารู้จักในวันนี้

ประวัติศาสตร์บอกเล่าของชาว ต.ม.ธ.ก. จึงไม่ได้เป็นแค่บันทึกทางประวัติศาสตร์ของ ธรรมศาสตร์เท่านั้น แต่มันเป็นบันทึกหน้าหนึ่งของประวัติศาสตร์ประเทศไทย และประวัติศาสตร์ (สงคราม) โลกด้วย

ก่อนที่จะได้สัมผัสเรื่องราวจากปากของชาว ต.ม.ธ.ก. แต่ละท่าน เราจึงขอเสนอลำดับ เหตุการณ์ต่าง ๆ เพื่อให้ท่านได้เห็นภาพรวมของยุคสมัยโดยสังเขป และเป็นสิ่งที่คอยย้ำเตือนว่า ในขณะที่เกิดเหตุการณ์หนึ่งในชีวิตของชาว ต.ม.ธ.ก. ยังมีเหตุการณ์สำคัญอื่นเกิดขึ้นพร้อมกัน

ผมขอใช้คำว่า รุ่นพี่ (ซึ่งอายุพอ ๆ กับปู่ย่าตายายของผม) ที่ผมได้มีโอกาสได้สัมภาษณ์ ถึงเรื่องราวในสมัยที่เขายังเป็นวัยรุ่นนั้น ข้างเป็นบุคคลที่คู่ควรแก่การใช้คำว่า “อาบน้ำร้อนมาก่อน”

อย่างแท้จริง และจากเหตุการณ์ที่จะไล่เรียงให้เห็นต่อไปนี้จะแสดงให้เห็นว่า คงจะไม่มีคนรุ่นอื่นใดที่จะได้อาบ “น้ำร้อน” ที่ร้อนกว่านี้อีกแล้ว

หมายเหตุ การลำดับเหตุการณ์ตั้งแต่ปี ๒๔๗๕ - ๒๔๘๓ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเดือนมกราคม - มีนาคมจะจัดไว้ข้างท้ายเพราะสมัยนั้นถือวันที่ ๑ เมษายนเป็นวันใหม่ และเดือนมกราคม - เดือนมีนาคมถือเป็นเดือน ๑๐, ๑๑ และ ๑๒ ตามลำดับ โดยจะเปลี่ยนวันปีใหม่ให้เป็นวันที่ ๑ มกราคมในปี ๒๔๘๔ ปี ๒๔๘๓ จึงมีเพียง ๙ เดือน

๒๔๗๕

๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ
-----๒๔๗๕ ญี่ปุ่นยกพลขึ้นบกที่เชียงใหม่

๒๔๗๖

๒ เมษายน ๒๔๗๖ พระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์ถูกประกาศใช้ตามคำแนะนำของคณะรัฐมนตรี เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการกำจัดฝ่ายตรงข้ามทางการเมือง (ในที่นี้ อาจหมายถึง คณะราษฎร เพราะนายกรัฐมนตรีนขณะนั้นอยู่ตรงข้ามกับคณะราษฎร)

๑๒ เมษายน ๒๔๗๖ นายปรีดีถูกบังคับให้เดินทางออกนอกประเทศไปยังฝรั่งเศส เนื่องจากความเห็นของนายปรีดีถูกโจมตีว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ภายหลังการเสนอเค้าโครงร่างทางเศรษฐกิจ ที่เจ้าและขุนนางต้องเสียผลประโยชน์

๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๖ พลเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาทำการยึดอำนาจพระยามโนปกรณ์นิติธาดา นายกรัฐมนตรี หลังจากการรัฐประหารได้มีการล้างมลทินให้ปรีดี พนมยงค์

๒๙ กันยายน ๒๔๗๖ นายปรีดี พนมยงค์เดินทางกลับสยาม และดำรงตำแหน่งศาสตราจารย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๑๑ ตุลาคม ๒๔๗๖ กบฏบวรเดช: พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบวรเดช อดีตเสนาบดีกระทรวงกลาโหม เป็นหัวหน้าฝ่ายทหารนำกำลังทหารจากหัวเมืองภาคอีสานล้มล้างการปกครองของรัฐบาล เนื่องจาก

- ไม่พอใจที่นายถวัลย์ ฤทธิเดชฟ้องร้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในกรณีนี้ที่พระองค์มีพระบรมราชวินิจฉัยคัดค้านแผนพัฒนาเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ (“สมุดปกเหลือง”) โดยออกเป็นสมุดปกขาว แต่กระทำการไม่สำเร็จ
- ๒๕ ธันวาคม ๒๔๗๖ หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณทรงเป็นประธานคณะกรรมการพิจารณาเรื่องให้นายปรีดี เป็นคอมมิวนิสต์ ได้ลงมติว่าตัวนายปรีดี มิได้เป็นคอมมิวนิสต์
- ๓๐ มกราคม ๒๔๗๖ ฮิตเลอร์ได้รับการแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีเยอรมนี
- ๒๔๗๗**
- ๑ เมษายน ๒๔๗๗ ฮิตเลอร์เริ่มการสังหารหมู่ชาวยิว
- ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๗ สถาปนามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ณ อาคารโรงเรียนกฎหมายเดิมเชิงสะพานผ่านพิภพลีลา หลวงประดิษฐมนูธรรมกล่าวรายงานวัตถุประสงค์ของมหาวิทยาลัยความว่า “ในสมัยที่ประเทศเราดำเนินการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญเช่นนี้แล้ว ก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมียุทธศาสตร์สำหรับประศาสน์ความรู้ในวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองแก่พลเมืองให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เปิดโอกาสให้พลเมืองใช้เสรีภาพทางการศึกษาได้กว้างขวางยิ่งขึ้น อนึ่ง ในปีแรกที่มีการเปิดสอนมีผู้สมัครเข้าเรียนถึง ๗,๐๙๙ คน อาจารย์ส่วนใหญ่เป็นอาจารย์พิเศษ และในปีแรกนี้ผลิตบัณฑิตซึ่งโอนมาจากโรงเรียนกฎหมายเดิม ๑๙ คน”
- ๔ ธันวาคม ๒๔๗๗ มีการแข่งขันฟุตบอลประเพณีจุฬายุทธศาสตร์เป็นครั้งแรกที่สนามหลวงโดยเก็บเงินบำรุงสมาคมปราบวัณโรค ผลการแข่งขันเสมอกัน ๑-๑ ในการแข่งขันฟุตบอลคราวนี้ยังไม่มีขบวนพาเหรด การแปรอักษร หรือแม้กระทั่งเพลงเชียร์
- ๒ มีนาคม ๒๔๗๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ สละราชสมบัติรัฐบาลอัญเชิญ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดลขึ้นครองราชย์สมบัติ เป็นรัชกาลที่ ๘ แห่งราชวงศ์จักรี ขณะมีพระชนมายุ ๙ พรรษา ๕ เดือน ๑๐ วัน เถลิงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

๒๔๗๘

-----๒๔๗๘

ซื้อรถประจำมหาวิทยาลัยคันแรก นาม “ไอ้โกร่ง” เป็นรถฟอร์ด ขนาดบรรทุกทั้งชั้นที่นั่งปกติและหลังคาประมาณ ๖๐ คน หมายเลขทะเบียน กท ๓๓๓๔ ต่อที่อุ้งบางกอกตึก เป็นรถที่ใช้ในกิจการอเนกประสงค์ของมหาวิทยาลัยตั้งแต่ขนอุปกรณ์ก่อสร้างตึกโดม ขนนักศึกษา นักกีฬา และอุปกรณ์ที่ใช้ในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของนักศึกษาและมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) ประพันธ์เพลงมอญดูดาว อันกลายเป็นเพลงประจำมหาวิทยาลัยไปอีก ๒๘ ปี จนถูกแทนที่ด้วยเพลงพระราชทาน “ธรรมศาสตร์” หรือที่นิยมเรียกกันว่ายูงทองในปี ๒๕๐๖

มีการออกกฎให้ข้าราชการแต่งกายสากล ทำให้นักศึกษาธรรมศาสตร์ซึ่งส่วนใหญ่จะทำงานไปด้วยเรียนไปด้วยเริ่มมีการแต่งกายชุดสากลมาเรียน

๑๔ เมษายน ๒๔๗๘

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองย้ายไปอยู่ ณ ท่าพระจันทร์ ในช่วงแรกนี้ได้พื้นที่จากหน้าประตูท่าพระจันทร์ ไปจนถึงสำนักหอสมุดปัจจุบันฝั่งติดแม่น้ำ

๒๔๗๙

๙ กรกฎาคม ๒๔๗๙

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นประธานในพิธีเปิดตึกโดม ซึ่งใช้งบก่อสร้างไป ๓๙,๘๐๒.๓๘ บาท

๒๓ กันยายน ๒๔๗๙

ตั้งกรมยุวชนทหาร โดยมีพลโท ประยูร ภมรมนตรี เป็นเจ้ากรม

๒๕ ตุลาคม ๒๔๗๙

สถาปนาแกนนักษะ เบอร์ลิน-โรม

-----๒๔๗๙

แผนการศึกษาชาติ พุทธศักราช ๒๔๗๙ กำหนดระเบียบการศึกษาไว้ว่า นักเรียนที่จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ใน พ.ศ. ๒๔๘๐ ถือว่าจบประโยคมัธยมสมบูรณ์ ถ้าประสงค์จะเข้าเรียนในระดับอุดมศึกษา จะต้องเรียนสำเร็จชั้นเตรียมอุดมศึกษาก่อน

๒๑ มีนาคม ๒๔๗๙

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองได้พื้นที่เพิ่มจากตึกโดมไปจนจรด สนามหลวง

๒๔๘๐

๗ กรกฎาคม ๒๔๘๐

ญี่ปุ่นยกทัพบุกประเทศจีน

๓ ธันวาคม ๒๔๘๐

ญี่ปุ่นบุกนานกิง ชาวนานกิงยอมแพ้ในวันที่ ๑๓ การสังหารหมู่ ทหารและพลเรือนกว่า ๓๕๐,๐๐๐ คนดำเนินเป็นเวลากว่า ๗ สัปดาห์ต่อจากนั้น

๒๓ มีนาคม ๒๔๘๐

คณะกรรมการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ตราข้อบังคับให้เปิดการศึกษาชั้นเตรียมปริญญามหาวิทยาลัย วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ต.ม.ธ.ก. ตั้งแต่ปีการศึกษา ๒๔๘๑ โดยกำหนดให้รับผู้สอบไล่ได้ชั้นมัธยมบริบูรณ์เข้าศึกษา ๒ ปี เพื่อเตรียมคนเข้าศึกษาในหลักสูตร “ธรรมศาสตร์บัณฑิต” ต่อไป

(ในเวลานั้นมีสถานศึกษาเปิดรับนักเรียนเข้าเรียนต่อในชั้น เตรียมอุดมศึกษารวม ๔ แห่ง คือโรงเรียนนายร้อย โรงเรียน นายเรือ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และโรงเรียนเตรียมปริญญาของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.)

๒๔๘๑

๖ มิถุนายน ๒๔๘๑

แผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เริ่มเปิดการเรียนการสอน โดยมีขุนประเสริฐศุภมาตราเป็น ผู้อำนวยการคนแรก ในวันนั้นนายปรีดี พนมยงค์ผู้ประสานการ ได้ให้โอวาทแก่นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. รุ่นแรก พร้อมทั้งแจกสมุด กระดาษฝึกเขียน แฟ้มและหนังสือหน้าที่พลเมืองให้นักศึกษา คนละชุด พร้อมทั้งสัมผัสมือกับนักศึกษาที่ละคนเรียงตามรายชื่อ ที่สอบได้จนครบ

๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๘๑

แผนกเตรียมปริญญาฯ ได้ส่งกองลูกเสือสมุทรเสนาเป็นผู้แทน ลูกเสือทั่วราชอาณาจักร เข็มธงประจำกองลูกเสือตั้งแถวรับ เสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ซึ่งเสด็จนิวัติ พระนครครั้งแรก (และประทับอยู่ ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ๒ เดือนก่อนจะเสด็จกลับไปศึกษาต่อที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์)

- ๓ พฤศจิกายน ๒๔๘๑ จักรพรรดิญี่ปุ่น ได้ประกาศนโยบาย “การจัดระเบียบใหม่ในเอเชียตะวันออกและการสร้างวงไพบูลย์ร่วมแห่งมหาเอเชียบูรพา”
- ๒๓ พฤศจิกายน ๒๔๘๑ มธก. จัดตั้งหลักสูตรประกาศนียบัตรทางการบัญชี
- ๑๖ ธันวาคม ๒๔๘๑ พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนายุบสภา พันเอกหลวงพิบูลสงครามขึ้นรับตำแหน่งแทน
- ๓๐ ธันวาคม ๒๔๘๑ นายปรีดี พนมยงค์ ได้จัดนักศึกษาไปช่วยงานในงานพิธีสดพระอภิธรรมศพเจ้าพระยามรราช (ปั้น สุขุม) ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในรัชกาลที่ ๘ ที่บ้านศาลาแดง (ปัจจุบันเป็นโรงแรมดุสิตธานี) เพื่อเรียนรู้ขนบธรรมเนียมประเพณี อีกทั้งยังเป็นการเปิดตัวสู่สังคมของนักศึกษา ต.ม.ธ.ก. เป็นครั้งแรก

๒๔๘๒

- ๒๔ มิถุนายน ๒๔๘๒ ตั้งธนาคารชาติ ซึ่งจะได้รับการยกระดับเป็นธนาคารแห่งประเทศไทย
- ๑ กันยายน ๒๔๘๒ เยอรมนีบุกโปแลนด์ ทำให้อังกฤษและฝรั่งเศสประกาศสงครามกับเยอรมนีในวันต่อมา
- ๒๔๘๒
ขุนประเสริฐศุภมาตราติตราชการต่างประเทศ ดร.ทวี ตะเวทิกุล เป็นผู้อำนวยการแผนกเตรียมปริญญา คนที่ ๒
- ๓ กันยายน ๒๔๘๒ อังกฤษประกาศสงครามกับเยอรมนี และแต่งตั้งเซอร์ซิลเป็นนายกรัฐมนตรี
- ๑๐ ธันวาคม ๒๔๘๒ เปลี่ยนชื่อประเทศจาก “สยาม” เป็น “ไทย”

๒๔๘๓

- ๒๔๘๓
มธก. และผู้ประสานการ นายปรีดี พนมยงค์ จัดสร้างภาพยนตร์เรื่องพระเจ้าช้างเผือก ซึ่งถ่ายทำเป็นภาษาอังกฤษโดยใช้เจ้าหน้าที่ ครูแผนกเตรียมปริญญา อาจารย์ นักศึกษารวมศาสตร์ และนักศึกษาเตรียมปริญญา เป็นผู้แสดงสมทบ โดยมีนางสาวไอรีน เนียลเซ็น ว่าที่นักศึกษาต.ม.ธ.ก. รุ่นที่ ๓

- เล่นเป็นนางเอก ภาพยนตร์เรื่องนี้เป็นภาพยนตร์ไทยชาวดำ
สร้างขึ้นเพื่อส่งไปประกวดรางวัลสันติภาพเพื่อรางวัลโนเบล
(Noble Prize for Peace) ที่สหรัฐอเมริกา กำกับโดย สันต์ วสุธาร
กำกับภาพโดย ประสาท สุขุม
- มิถุนายน ๒๔๙๓   ปรับปรุงหลักสูตรปริญญาตรีของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์
และการเมืองจาก ๓ เป็น ๔ ปี
- ๒๔ มิถุนายน ๒๔๙๓   เปิดโรงเรียนวิศวกรรมรถไฟ
- ๑๓ กรกฎาคม ๒๔๙๓   มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเปิดแผนกเรียนฝึกฝน
ซึ่งเป็นเสมือนแผนกติวเตอร์ให้กับนักศึกษา
- ๘ ตุลาคม ๒๔๙๓   นักศึกษาเตรียมปริญญาฯ ร่วมเดินขบวนเรียกร้องดินแดน
อินโดจีนที่ฝรั่งเศสยึดไปในสมัยรัชกาลที่ ๕ แม้ผู้ประศาสน์
การปรีดี พนมยงค์จะเรียกประชุมและแสดงความไม่เห็นด้วย
ต่อการเดินขบวนในครั้งนั้น ทว่าเมื่อนักศึกษาเตรียมปริญญา
ได้ทราบข่าวว่ามีการเดินขบวนออกจากฝ่ายจุฬาย มาแล้ว
จึงได้ตัดสินใจเดินขบวนออกไปบ้าง (แต่ในท้ายที่สุดดินแดน
ที่ได้คืนมาก็ต้องคืนกลับไปเมื่อสงครามสงบลง)
- พฤศจิกายน ๒๔๙๓   ฝรั่งเศสส่งเครื่องบินมาทิ้งระเบิดที่จังหวัดนครพนม การรบระหว่าง
ฝรั่งเศสกับไทยจึงเริ่มขึ้น ฝรั่งเศสโจมตีไทยทางอรัญประเทศ
รัฐบาล จอมพล ป. ส่งทหารไทยเข้าไปในอินโดจีนทางด้านเขมร
แต่ในที่สุดญี่ปุ่นเสนอตัวเข้าไกล่เกลี่ย จนมีการส่งผู้แทนไปลงนาม
อนุสัญญาสันติภาพที่กรุงโตเกียว (Tokyu Convention) เมื่อวันที่
๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ ในครั้งนั้นไทยได้ดินแดนฝั่งขวา
แม่น้ำโขงคืน รวมทั้งทางใต้ตรงข้ามปากเซ คือ แขวงจำปาศักดิ์
และดินแดนในเขมรที่เสียให้ฝรั่งเศสไปเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๐
กลับคืนมาด้วย และในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๔
พลเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้เป็นผู้วางศิลาฤกษ์ก่อสร้าง
อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานระลึกถึงชัยชนะ
ของไทยต่อฝรั่งเศส และ ๑ ปีต่อมา จอมพล ป.พิบูลสงคราม
เป็นผู้กระทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๕

๒๔๘๔

- ๑ มกราคม ๒๔๘๔ เริ่มใช้วันที่ ๑ มกราคม เป็นวันปีใหม่ ทำให้ปี ๒๔๘๓ มีเพียง ๙ เดือน
- ๑๗ มกราคม ๒๔๘๔ ยุทธนาวีเกาะช้าง
- ๔ เมษายน ๒๔๘๔ ภาพยนตร์เรื่อง พระเจ้าช้างเผือก หรือ พระเจ้าจักรา (The King of the White Elephant) ออกฉายรอบปฐมทัศน์พร้อมกันที่ ศาลาเฉลิมกรุง สิงคโปร์ และนิวยอร์ก
- ๒๘ กรกฎาคม ๒๔๘๔ ญี่ปุ่นยกพลขึ้นประเทศอาณานิคมของฝรั่งเศสในอินโดจีน
- ๖ ธันวาคม ๒๔๘๔ ในงานฟุตบอลประเพณี จุฬาย-ธรรมศาสตร์ ครั้งที่ ๘ ธรรมศาสตร์ พบกับความพ่ายแพ้ เป็นครั้งแรกด้วยคะแนน ๓-๐ มีการพาดหัวตัวโตบนหน้าหนังสือพิมพ์ว่า ธรรมศาสตร์แพ้จุฬาย บางฉบับถึงกับมีการวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นกลางไม่ดีสำหรับประเทศ ภายหลังหนึ่งในนักฟุตบอลของจุฬายซึ่งเป็นผู้ทำประตูชัย ในเกมส์นี้ได้แต่งงานกับนักเรียน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓ คุณไอริน (เนี่ยลเซน) นิตยวรรธนะ
- ๗ ธันวาคม ๒๔๘๔ ญี่ปุ่นโจมตีเพิร์ลฮาร์เบอร์ และสิงคโปร์
- ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ เช้าตรู่ ญี่ปุ่นยกพลขึ้นบกที่ประจวบคีรีขันธ์และชายฝั่งของไทย ประทับอยู่จนทหารในภาคใต้ งานประกวด “นางสาวไทย” ซึ่งจะจัดในวันนี้ต้องปิดการประกวดไปจนถึง ปี ๒๔๘๑ จึงได้กลับมาจัดประกวดอีกครั้ง ในเวลาเดียวกัน นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓ และ ๔ ที่กำลังจะสอบ จึงได้เลื่อนชั้นโดยไม่ต้องสอบเหมือนกับนักเรียนโรงเรียนอื่นทั่วกรุงเทพฯ โดยเรียกกันว่าได้ “โตโจสงเคราะห์” เพราะนายพล แม่ทัพใหญ่ของ ญี่ปุ่นชื่อโตโจ
- ๑๑ ธันวาคม ๒๔๘๔ รัฐบาลยอมยุติการต่อสู้กับกองทัพญี่ปุ่น และออกแถลงการณ์ ให้ทุกฝ่ายหยุดยิงและประกาศเข้าร่วมกับญี่ปุ่น ในวันเดียวกันนี้ ฝ่ายเยอรมนีก็ได้ประกาศสงครามกับสหรัฐอเมริกา
- ๑๒ ธันวาคม ๒๔๘๔ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เอกอัครทูตไทยประจำสหรัฐอเมริกา ไม่ยอมรับการประกาศเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นของรัฐบาลไทย และได้ประกาศขบวนการเสรีไทยขึ้นที่นั่น โดยต่อมาคณะราษฎร

- ฝ่ายพลเรือนหลายคน เช่น ปรีดี พนมยงค์ ทวี บุณยเกตุ
 ดวง อภัยวงศ์ ได้แยกตัวออกมาร่วมกับขบวนการเสรีไทย
 ในประเทศ เนื่องจากไม่อาจยอมรับการกระทำของรัฐบาล
- ๑๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ถูกใช้เป็นที่กักกันชาวต่างประเทศ
 ที่มาจากประเทศฝ่ายสัมพันธมิตร (จนถึงวันที่ ๑๐ เมษายน
 ๒๔๘๘) ศาสตราจารย์เจ.เอฟ. ฮัตเจสสัน ก็รวมอยู่ในเชลย
 จำนวนนี้ด้วย ทำให้นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. ตั้งแต่วันที่ ๔ เป็นต้นไป
 ไม่ได้เรียนวิชาภาษาลาตินซึ่งท่านเป็นผู้สอนแต่เพียงผู้เดียว
- ๒๑ ธันวาคม ๒๔๘๔ จอมพล ป.พิบูลสงคราม ลงนามร่วมเป็นพันธมิตรของญี่ปุ่น
 เมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม ณ อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
- ๒๔๘๕**
- ๘ มกราคม ๒๔๘๕ ฝ่ายสัมพันธมิตร (สหรัฐอเมริกา) ส่งเครื่องบินมาทิ้งระเบิด
 ในกรุงเทพฯ เป็นครั้งแรก
- ๒๕ มกราคม ๒๔๘๕ ประเทศไทยประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกา
- ๒๔ มิถุนายน ๒๔๘๕ เปิดอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ
- ๒๕ มิถุนายน ๒๔๘๕ ดไวท์ ไอเซนเฮอว์ร์ ได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้บัญชาการทหาร
 สูงสุดในยุโรป
- ๒๔๘๕ น้ำท่วมใหญ่กรุงเทพฯ จนสามารถพายเรือไปยังบริเวณพระบรม
 รูปทรงม้าได้ นอกจากจะส่งผลกระทบทำให้เศรษฐกิจของไทย
 ต้องหยุดชะงักแล้ว ยังส่งผลต่อการศึกษาของนักเรียนหัว
 กรุงเทพฯ บางส่วนไม่สามารถเดินทางมาสอบได้ บางส่วนก็
 ต้องพายเรือ หรือต้องเดินทางอย่างยากลำบากเพื่อมาสอบ
 นอกจากนั้นยังทำให้ฟุตบอลประเพณีต้องเว้นวรรคไป
- ๒๔๘๖**
- ๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๖ ตั้งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ โดยการรวมโรงเรียนป่าไม้,
 โรงเรียนประมง และ โรงเรียนเกษตรกรรมที่บางเขนและแม่โจ้
 เข้าด้วยกัน

- ตั้งมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ (ภายหลังเปลี่ยนเป็นมหาวิทยาลัยมหิดล)
- ตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากร โดยมี ศิลป์ พีระศรีเป็นอธิการบดีคนแรก
- ไทยได้รับมอบดินแดนสหรัญไทยเดิม (รัฐฉานด้านตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน) และ ๔ รัฐมลายู จากกองทัพญี่ปุ่น
- ๑ ธันวาคม ๒๔๘๖ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สิ้นพระชนม์ ณ วังวรดิศ
- ๑๖ ธันวาคม ๒๔๘๖ นายปรีดี พนมยงค์ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ย้ายเข้าพำนักในทำเนียบท่าช้างซึ่งเคยเป็นตำหนักกรมน้ำของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัตน์วิศิษฏ์ (ซึ่งเป็นปู่ของ มรว.ถนัดศรี ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๖) และใช้เป็นแหล่งพบปะและปรึกษางานของแกนนำขบวนการเสรีไทย
- ๒๓ ธันวาคม ๒๔๘๖ ในกลางดึกของคืนวันที่ ๒๓ ธันวาคม กองทัพอากาศสัมพันธมิตรทิ้งระเบิดถล่มย่าน ๔ ส (สุรวงศ์, สีลม, สาทร, สีพระยา) มีการส่งพลุหลายพันแรงเทียนลงไปล่วงหน้าก่อนการปูพรมด้วยระเบิดเพลิง ซึ่งทำลายโรงพิมพ์ประมวลวันของ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.) พินาศ
- ๒๔๘๗**
- ๕ มิถุนายน ๒๔๘๗ เครื่องบิน บี ๒๙ จำนวน ๗๗ ลำ จากอินเดีย ถล่มกรุงเทพฯ ในวันวิสาขบูชา ตอนเที่ยงวันทำลายโรงพยาบาลบ้านหม้อของญี่ปุ่น, โรงงานมักกะสันของกรมรถไฟ และอื่นๆ อีกมากมาย นับเป็นครั้งแรกที่มีการทิ้งระเบิดในเวลากลางวัน
- ๖ มิถุนายน ๒๔๘๗ พันธมิตรยกพลขึ้นบกที่นอร์ม็องดี D-Day
- มิถุนายน ๒๔๘๗ นักศึกษาแผนกเตรียมปริญญาฯรุ่นที่ ๗ เปิดเทอมแรกได้เพียงสองสัปดาห์ก็ต้องหยุดเรียนเพราะมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองต้องปิดทำการเรียนการสอนชั่วคราว และปิดต่อเนื่องเป็นเวลาเกือบ ๒ ปีเนื่องจากสถานที่เรียนในมหาวิทยาลัยเสียหายจากระเบิดของฝ่ายสัมพันธมิตรและไม่ปลอดภัย ครั้งหนึ่งในการ

ทิ้งระเบิด ฝ่ายสัมพันธมิตรต้องการทิ้งระเบิดโจมตีกองทัพญี่ปุ่น แต่ทิ้งระเบิดผิดพลาดลงมาโดนตึกโดมปีกขวา และสนามฟุตบอล เปิดสาขาแผนกเตรียมปริญญา ที่จังหวัดอุบลราชธานี เนื่องจากที่เรียนในมหาวิทยาลัยเสียหายจากระเบิดของฝ่ายสัมพันธมิตร มีนักเรียนทั้งหมด ๑๑๘ คน สิ้นปีการศึกษาตั้งกล่าวมีผู้สำเร็จ การศึกษาจำนวน ๑๐๒ คน

จอมพล ป. พิบูลสงคราม ลาออกเพราะแพ้เสียงในสภา เรื่องเทศบาลนครเพชรบูรณ์และ พุทธบุรีมณฑล รัฐสภาได้ เลื่อน นาย ควง อกภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรีแทน

นักศึกษาต.ม.ธ.ก. รุ่น ๗ เข้ารับการอบรมเพื่อเป็นนักเรียน นายสิบสารวัตรทหาร ซึ่งแท้จริงแล้วเป็นการฝึกเสรีไทยเพื่อ ต่อต้านญี่ปุ่น

๒๔๘๘

๒ มกราคม ๒๔๘๘

เครื่องบิน B๒๙ ของกองทัพอเมริกันถล่มสะพานพระราม ๖ แต่ไม่สำเร็จ

๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๘

เครื่องบิน B๒๔ ของกองทัพอังกฤษถล่มสะพานพระราม ๖ ครั้งนี้สามารถทำให้สะพานขาด

๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๘

สถานีรถไฟธนบุรี ถูกกองทัพสัมพันธมิตรทิ้งระเบิดจนสิ้นสภาพ

๖ มีนาคม ๒๔๘๘

นายเสริม บุญสุตม์ และพวกเข้าพบนายปรีดี พนมยงค์ ณ ศูนย์กลางการบัญชาการของเสรีไทยเพื่อฟังโอวาทก่อนถูกส่ง ไปฝึกปฏิบัติการทางทหารที่เมืองแคนดี ประเทศศรีลังกา

๑๒ เมษายน ๒๔๘๘

ประธานาธิบดีรูสเวลต์ของสหรัฐอเมริกาถึงแก่อสัญกรรม

๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๘

โรงไฟฟ้าวัดเลียบและโรงไฟฟ้าสามเสนถูกเครื่องบินสัมพันธมิตร ถล่มแหลก

๓๐ เมษายน

ฮิตเลอร์กระทำอัตวินิบาตกรรม

๘ พฤษภาคม ๒๔๘๘

เยอรมนียอมแพ้โดยไม่มีเงื่อนไข

๒๔ กรกฎาคม ๒๔๘๘

นายเสริม บุญสุตม์ กลับจากเมืองแคนดีประเทศศรีลังกา เพื่อปฏิบัติการร่วมกับชาวอเมริกันอีก ๔ คน โดยใช้ชื่อ ในปฏิบัติการว่าสตีฟ ในขณะที่โตดดมลงมา ร่มของนายเสริม

- มีการผิดพลาดจนทำให้ต้องแขวนร่างอยู่กับท้ายเครื่องบินเป็นเวลานาน แต่สุดท้ายก็ได้รับการช่วยเหลือ และกลับมาปฏิบัติภารกิจอีกครั้งในวันต่อมา จนได้รับการยกย่องจากรัฐบาลสหรัฐอเมริกา โดยมอบเหรียญ The bronze star medal ซึ่งเป็นเหรียญแรกที่คนไทยได้รับ พร้อมทั้งประกาศเนียบัตรที่มีลายเซ็นด์ของประธานาธิบดี เพื่อตอบแทนการปฏิบัติหน้าที่ด้วยดี
- ๒๗ กรกฎาคม ๒๔๘๘ มธก. ได้จัดให้มีการฝึกสารวัตรนายสิบขึ้นในพื้นที่มหาวิทยาลัย แต่แท้จริงแล้วเป็นการช่งสมกำลังและฝึกกองกำลังขึ้นเพื่อต่อต้านญี่ปุ่นโดยการนำเอานักศึกษาต.ม.ธ.ก.รุ่นที่ ๗ และนักเรียนโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษามาทำการฝึกฝนในช่วงสั้น ๆ แต่ยังไม่ทันได้ปฏิบัติการ ญี่ปุ่นก็แพ้สงครามเสียก่อน
- ๖ สิงหาคม ๒๔๘๘ ห้างระเบิดปรมาณูที่อิโรชิมา
- ๑๔ สิงหาคม ๒๔๘๘ ญี่ปุ่นยอมแพ้สงคราม
- ๑๕ สิงหาคม ๒๔๘๘ สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง
- ๑๖ สิงหาคม ๒๔๘๘ ออกประกาศสันติภาพ ให้การประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรเป็นโมฆะ
- ๕ ธันวาคม ๒๔๘๘ รัชกาลที่ ๘ (และ ๙) เสด็จนิวัติพระนครอีกครั้ง
- ๒๔๘๙**
- ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๙ ทำสัญญาสมบูรณแบบกับอังกฤษ และคืนดินแดนสหรัฐไทยเดิม (รัฐฉานฝั่งตะวันออกแม่น้ำสาละวิน) และ ๔ รัฐมลายู เพื่อยุติสงครามกับอังกฤษ แม่กองทัพพายัพ (ทหาร ๕ กองพล) ยังติดอยู่ที่ เชียงตุง ทำให้ต้องเดินเท้าเปล่าจากเชียงตุงขึ้นรถไฟที่พิษณุโลก กลับที่ตั้ง มีทหารล้มตายจากมาลาเรียและอหิวาตกโรคเป็นจำนวนมาก กว่าจะรวบรวมอัฐิเพื่อประกอบพิธีบรรจุเข้าอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิก็ปี พ.ศ. ๒๔๙๐
- ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๙ การสวนสนามแสดงแสนยานุภาพเสรีไทย ที่ถนนราชดำเนิน โดยมีในหลวงอานันทมหิดล และพลเอกฮอร์ต หลุยส์ เมานท์แบตเตน (ผู้บัญชาการกองกำลังสัมพันธมิตรฝ่ายอังกฤษ) ตรวจพลสวนสนาม

- ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๘ ในหลวงรัชกาลที่ ๘ เสด็จฯ ย่านสำเพ็ง เพื่อรับข้อพิพาทระหว่างคนไทย และ คนจีน
- ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๘ ในหลวงรัชกาลที่ ๘ เสด็จฯ หว่านพันธุ์ข้าวที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์วิทยาเขตบางเขน เป็นพระราชกรณียกิจสุดท้าย
- ๖ มิถุนายน ๒๔๘๘ โรงเรียน ต.ม.ธ.ก. และ ม.ธ.ก. เปิดทำการเรียนการสอนอีกครั้ง ปาล พนมยงค์เข้าเป็นนักศึกษารุ่นที่ ๘ และรุ่นสุดท้ายของโรงเรียนเตรียม โดยนักศึกษารุ่นนี้ต้องเรียนด้วยหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ
- ๙ มิถุนายน ๒๔๘๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จสวรรคตด้วยพระแสงปืน ก่อนเสด็จพระราชดำเนินกลับประเทศสวีเดนแล้วเพียง ๔ วัน นายเฉลียว ปทุมรส บิดาของนางสาวเครือพันธุ์ นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓ เป็นผู้หนึ่งที่ตกเป็นผู้ต้องหาว่าลอบปลงพระชนม์

๒๔๙๐

- ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ เกิดการรัฐประหาร นำโดยพลโทผิน ชุณหะวัณและนายทหารนอกประจำการอีกจำนวนหนึ่ง
- พลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ นำรถถังมายิงทำเนียบทำข้างแต่ผู้ประศาสน์การ ปรีดี พนมยงค์ เดินทางออกนอกประเทศได้ทันเวลา นายเดือน บุนนาคเข้ารักษาการเป็นผู้ประศาสน์การต่อมา
- ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์และนายปาล พนมยงค์ต้องย้ายไปอยู่ที่สัตหีบเป็นเวลา ๓ เดือน ทำให้นายปาลต้องขาดเรียนจาก ต.ม.ธ.ก.

๒๔๙๑

- พฤษภาคม ๒๔๙๑
- รัฐบาลให้เนติบัณฑิตยสภาฟื้นฟูโรงเรียนกฎหมายโดยเรียกว่า “สำนักอบรมแห่งเนติบัณฑิตยสภา” โดยกำหนดให้ผู้ที่สำเร็จการศึกษาทางกฎหมายต้องเข้ารับการอบรมจากสำนักนี้ก่อนจะประกอบอาชีพทางกฎหมายได้

- ๓ สิงหาคม ๒๔๙๑ นักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองกว่า ๕,๐๐๐ คน รวมชุมนุมเรียกร้องให้ยกเลิกกฎหมายของเนติบัณฑิตยสภาเสีย เพราะเห็นว่าเป็นการลิดรอนสิทธิของนักศึกษาที่เคยมีมาแต่เดิม
- ๑๒ กันยายน ๒๔๙๑ นักศึกษาประท้วงไม่เข้าฟังคำบรรยาย เนื่องจากรัฐบาลไม่หาคำตอบเกี่ยวกับการยกเลิกกฎหมายของเนติบัณฑิตยสภา นายอันดับ รองเดช กรืดเลือดเพื่อเป็นการประท้วง ทำให้นายเดือน บุนนาคเลขาธิการรับปากว่าจะพยายามทวงสิทธิของนักศึกษา กลับคืน นักศึกษาจึงยอมสลายตัว

๒๔๙๒

- ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๒ ปรีดี พนมยงค์ กลับเข้าประเทศไทย เกิดกบฏวังหลวง พลตรี สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยิงปืนใหญ่รถถังทำลายประตูวิเศษไชยศรีของ วังหลวง ผู้บริหารมหาวิทยาลัย ๓ คนถูกควบคุมตัวในข้อหาว่า มีส่วนพัวพันอยู่ด้วยคือ นายเดือน บุนนาค นายวิจิตร ลุลิตานนท์ และนายอุไทย พินทุโยธิน แต่ทั้ง ๓ ก็ถูกปล่อยตัวออกมา
- ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๒ เกิดคดีสังหาร ๔ รัฐมนตรี
- ๑๕ มีนาคม ๒๔๙๒ นายเดือน บุนนาค ยกร่างพระราชบัญญัติเปลี่ยนชื่อมหาวิทยาลัย วิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเป็น “มหาวิทยาลัยกรุงเทพ”
- ๑๙ มีนาคม ๒๔๙๒ ชุนประเสริฐสุภามาตราเข้ารับตำแหน่งเลขาธิการสืบแทนนาย วิจิตร ลุลิตานนท์ ซึ่งพ้นจากตำแหน่งไปภายหลังกบฏวังหลวง
- ๑๔ มิถุนายน ๒๔๙๒ คณะกรรมการมหาวิทยาลัยออกข้อบังคับให้แยกการศึกษา ชั้นปริญญาตรีในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เสียใหม่ โดย แบ่งเป็น ๔ คณะ คือ นิติศาสตร์ พาณิชยศาสตร์และการ บัญชี รัฐศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์
- ๙ พฤศจิกายน ๒๔๙๓ ศาสตราจารย์เดือน บุนนาค รักษาการแทนผู้ประศาสน์การ

๒๔๙๓

- ๒๙ พฤษภาคม ๒๔๙๓ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทาน ปริญญาบัตรแก่นักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

- ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่นักศึกษามหาวิทยาลัยนี้ได้รับพระราชทาน
 ปริญญาบัตรจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
- ๒๔๙๓
- ทวิป วรดิลกประพันธ์เพลง “โดมในดวงใจ” โดยเอื้อ สุนทรสนาน
 เป็นผู้เรียบเรียงเสียงประสาน เพลงนี้ได้กลายเป็นนิญญาณ
 และอารมณ์ความรู้สึกของชาวธรรมศาสตร์เรื่อยมานับแต่นั้น
- ๘ มิถุนายน ๒๔๙๓
- นักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองกว่า ๘๐๐
 คนเริ่มเคลื่อนไหวกุมนุมคัดค้านกฎ ก.พ. ที่ ๑๑๐ ที่ทาง
 กระทรวงมหาดไทยประกาศใช้ โดยให้ผู้สำเร็จการศึกษารัฐศาสตร์
 บัณฑิตของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้รับคัดเลือกบรรจุเป็น
 ข้าราชการได้ทันทีในชั้นตรี และเพิ่มเงินเดือนเป็นค่าวิชาอีก
 ๓๐ บาท ส่วนผู้ที่จบการศึกษาปริญญารัฐศาสตร์บัณฑิต
 จากธรรมศาสตร์นั้นจะบรรจุเป็นข้าราชการได้ก็ต่อเมื่อมี
 ตำแหน่งว่าง และให้บรรจุในอัตราชั้นจัตวา อันดับ ๓ เมื่อรับ
 ราชการได้ ๑ ปี จึงปรับเป็นชั้นตรีและไม่มีเงินเพิ่มค่าวิชา
- ๒๒ มิถุนายน ๒๔๙๓
- นักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง และ
 นิสิตคณะรัฐศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยราว ๒,๐๐๐ คน
 ร่วมกันชุมนุมประท้วงหน้ากระทรวงมหาดไทย จนกระทรวง
 มหาดไทยต้องยอมแก้กฎ ก.พ. ที่ ๑๑๐ ให้นักศึกษาทั้ง
 สองมหาวิทยาลัยมีสิทธิโดยเท่าเทียมกัน
- สิงหาคม ๒๔๙๓
- พลตรีหลวงวิจิตรวาทการเข้ามาดำรงตำแหน่งรักษาการแทน
 ผู้ประศาสน์การ
- ๒๔๙๔**
- ๘ เมษายน ๒๔๙๔
- หลังจากรับตำแหน่งผู้ประศาสน์การมา ๘ เดือน พลตรีหลวง
 วิจิตรวาทการลาออกจากตำแหน่ง พลโท สวัสดิ์ ส. สวัสดิ์เกียรติ
 เข้ามาดำรงตำแหน่งรักษาการแทนผู้ประศาสน์การ
- ๑ มิถุนายน ๒๔๙๔
- นักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองจัดตั้ง
 “คณะกรรมการสันติภาพ” ขึ้นในมหาวิทยาลัย
- ๒๙ มิถุนายน ๒๔๙๔
- เกิดกบฏแมนฮัตตัน นาวาโทมนัส จารุภา บุคเข้าจี้จอมพล
 ป. พิบูลสงครามเป็นตัวประกันกลางแม่น้ำเจ้าพระยา ในเวลา

๑๕ นาฬิกาของวันที่ ๓๐ มิถุนายน เรือก็จมแต่จอมพลป.หนีออกมาได้และยึดอำนาจคืน เหตุการณ์นี้ทำให้เกิดการปะทะกันของทหารอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อนตั้งแต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทำให้มีทหารตายไปร้อยละกว่าคนจากทั้งสองฝ่าย

ขณะที่มีการจี้จอมพล ป. ในแม่น้ำเจ้าพระยา มีการส่งกำลังทหารมาปิดสะพานพุทธ ปรีชา พานิชวงศ์ (ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๗) ซึ่งอยู่ระหว่างการไปดูงานกับมหาวิทยาลัยที่โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยาและกำลังจะนั่ง “ไอ้โกร่ง” กลับธรรมศาสตร์ ต้องติดอยู่บนสะพานอีกด้านหนึ่ง

---กรกฎาคม ๒๔๙๔

ไม่กี่วันหลังจากเหตุการณ์กบฏแมนฮัตตันสงบลง สถานที่ของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองก็ถูกทหารของกองทัพบกเข้ายึดครองโดยให้เหตุผลว่า “ขอยืมใช้เป็นสถานที่ชั่วคราวและเพื่อความสงบเรียบร้อย” ทำให้นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไม่มีที่เรียนอยู่ประมาณ ๔ เดือน นักศึกษาต้องตระเวนเรียนตามที่ทำงานของบรรดาอาจารย์ หรือสนามหญ้าใต้ต้นไม้ หรือตามแต่จะนัดกันได้ บางส่วนก็ไปขอยืมสถานที่ของโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาและอาคารของเนติบัณฑิตยสภาเป็นสถานที่เรียนชั่วคราว

๑๔ สิงหาคม ๒๔๙๔

พลโท สวัสดิ์ ส. สวัสดิ์เกียรติ รักษาการแทนผู้ประศาสน์การ มีคำสั่งห้ามนักศึกษา ๙ คนซึ่งเกี่ยวข้องกับขบวนการสันติภาพเข้าฟังบรรยายเป็นเวลา ๑ ปี คือ นายอาทร พุทธิสมบูรณ์ นายทวีป วรดิถก นายประจวบ อัมพะเสวต นายปริญญา ลีละสร นายมารุต บุณนาค นายไวฑูรย์ สินธุวณิช นายลิวละล่อง บุณนาค นายอารีย์ อิมสมบัติ และนายพรชัย แสงซัจจ์

๘ กันยายน ๒๔๙๔

พลโท สวัสดิ์ ส. สวัสดิ์เกียรติ มีคำสั่งให้ลบชื่อนักศึกษา ๕ คนออกจากทะเบียน ฐานยุยงนักศึกษาให้กระด้างกระเดื่องต่อรัฐบาลคือ นายอาทร พุทธิสมภพ นายทวีป วรดิถก นายประจวบ อัมพะเสวต นายปริญญา ลีละสร นายลิวละล่อง บุณนาค

- แต่ทั้ง ๕ คนฟ้องร้องต่อศาลว่า พลโทสวัสดิ์ ส. สวัสดิ์เกียรติ
ใช้อำนาจไม่เป็นธรรม ศาลยกฟ้อง
- ๒๘ กันยายน ๒๔๙๔ กองทัพบกเสนอขอซื้อมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง
ในวงเงิน ๕ ล้านบาทเพื่อใช้เป็นที่ตั้งของหน่วยทหาร
- ๑๑ ตุลาคม ๒๔๙๔ นักศึกษาราว ๓,๐๐๐ คนเดินขบวนจากกระทรวงยุติธรรม
ไปยังอาคารรัฐสภาเพื่อขอมหาวิทยาลัยคืนจากจอมพล
ป. พิบูลสงคราม และฟังกระทู้ถามต่อเรื่องนี้ที่ ส.ส. เพทาย
โชติรัตนชิต (ซึ่งเป็นศิษย์เก่าธรรมศาสตร์) ผู้หนึ่งเสนอเข้าสู่
วาระการพิจารณา
- ๕ พฤศจิกายน ๒๔๙๔ นักศึกษาราว ๓,๐๐๐ เข้ายึดมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และ
การเมืองคืน โดยนักศึกษาดังกล่าวเดินทางกลับจากทัศนจักร
ที่จังหวัดนครสวรรค์ โดยขบวนรถไฟ เมื่อมาถึงหัวลำโพงก็มา
ต่อรถบัสที่เตรียมไว้ ๑๒ คัน ขับตรงมาที่มหาวิทยาลัยต่อหน้ากลุ่ม
ทหารที่ยึดมหาวิทยาลัยอยู่ นักศึกษาประกาศจะไม่ยอมออกไป
ฉะนั้นจึงเรียกกันว่า “วันธรรมศาสตร์สามัคคี” หรือ “วันคืน
สู่เหย้า”
- ๒๔๙๕**
- ๑๓ มีนาคม ๒๔๙๕ พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีผลบังคับใช้ อันเป็น
ผลให้มีการเปลี่ยนชื่อมหาวิทยาลัยมาเป็น “มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์” และยุบตำแหน่งผู้ประศาสน์การมาใช้อธิการบดี
แทน
- ๑๑ พฤษภาคม ๒๔๙๕ เปลื้อง วรรณศรีเขียนบทกวี “โดม...ผู้พิทักษ์ธรรม” ลงตีพิมพ์
ในวารสารธรรมจักรของสโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ตอนท้ายของบทกวีที่ว่า “ถ้าขาดโดม เจ้าพระยา ทำพระจันทร์
ก็ขาดสัญลักษณ์พิทักษ์ธรรม” ได้กลายเป็นภาพจารึกทาง
ประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยแห่งนี้ที่ยังจดจำสืบเนื่องมา
- ๑๑ มิถุนายน ๒๔๙๕ จอมพลป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี เข้าดำรงตำแหน่ง
อธิการบดีคนแรกของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๑๑ ตุลาคม ๒๔๙๕

กุหลาบ สายประดิษฐ์ เขียนบทความเรื่อง “ดูนักศึกษา มธก. ด้วยแว่นขาว” ท่านเขียนถึง “อุดมคติ” ของนักศึกษามหาวิทยาลัยนี้ว่า “นักศึกษาและบัณฑิตของ มธก. มีความรักในมหาวิทยาลัยของเขา มิใช่เพราะเหตุแต่เพียงว่าเขาได้เรียนในมหาวิทยาลัยนี้ เขาได้วิชาความรู้ไปจากมหาวิทยาลัยนี้ เขารักมหาวิทยาลัยนี้เพราะว่ามีธาตุบางอย่างของมหาวิทยาลัยนี้ที่สอนให้เขารู้จักรักคนอื่น รู้จักคิดถึงเรื่องความทุกข์ยากของคนอื่น เพราะวามหาวิทยาลัยนี้ไม่กักกันเขาไว้ในอุปาทานความคิดที่จะเอาแต่ตัวรอดเท่านั้น ชาว มธก. รักมหาวิทยาลัยของเขาเพราะวามหาวิทยาลัยของเขาารู้จักรักคนอื่นด้วย”

๑๕ ตุลาคม ๒๔๙๕

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินส่วนพระองค์ตั้งเป็น “ทุนภูมิพล” ให้แก่นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยมีกองทุนเริ่มต้นที่ ๒๐๐,๐๐๐ บาท

๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๙๕

หลังจากฉลองวันธรรมศาสตร์สามัคคี (๕ พฤศจิกายน) ได้ ๕ วัน ก็มีการจับกุมนักศึกษาและตั้งข้อหาภักฎภายในและภายนอกราชอาณาจักร หรือที่เรียกว่าเหตุการณ์กบฏสันติภาพ นักศึกษาที่โดนจับมี นายมารุต บุณนาศ ประธานนักศึกษา นายเฉลียว พิศลยบุตร รองประธาน นางสาวสมบัติ สุวรรณชีพ หัวหน้านักศึกษาหญิง สัมผัส พึ่งประดิษฐ์ เลขาอนุการ นายประดิษฐ์ สมรรถจันทร์หัวหน้าศึกษาคณะรัฐศาสตร์ นายอารีย์ อิมสมบัติ ประธานแผนกบันเทิง นายชาญ แก้วชูใส ประธานแผนกปาลูกกาย ต่อมามีการจับกุมเพิ่มอีกคือนายสุวิทย์ เติมชิต นายสิงห์ชัย บังคตนรา นายประจวบ อัมพะเสวต เนื่องจากบุคคลดังกล่าวร่วมกันจัดแสดงละครเรื่อง “ผิแดดนดิน” อันเป็นการล้อเลียนทางการเมือง

อังคาร จันท์เมือง

ผู้รวบรวมและเรียบเรียง

อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ณ ทำเนียบท่าช้าง

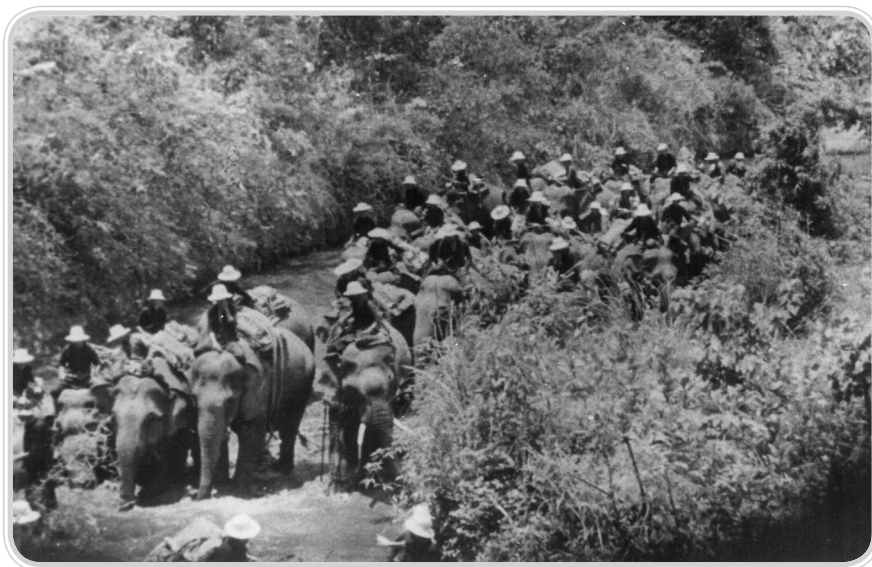

ทำเนียบท่าช้างในปัจจุบัน

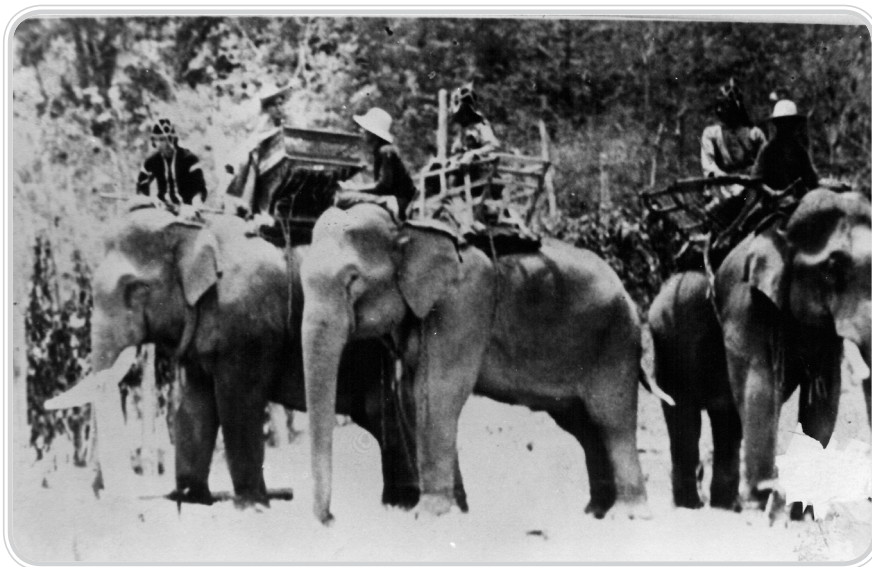

อาจารย์ปรีดีที่ทำเรือหน้าทำเนียบท่าช้าง

พระเจ้าช้างเผือก

การเดินทางเข้าป่าที่ลำปางเพื่อถ่ายทำฉากยุทธหัตถี

ถ่ายทำฉากยุทธหัตถีที่ลำปาง

พระเจ้าช้างเผือกและพระมเหสี

เหล่าขุนนางและทวยทหาร

คุณไอริน นิตยารรณะ นางเอกในเรื่อง

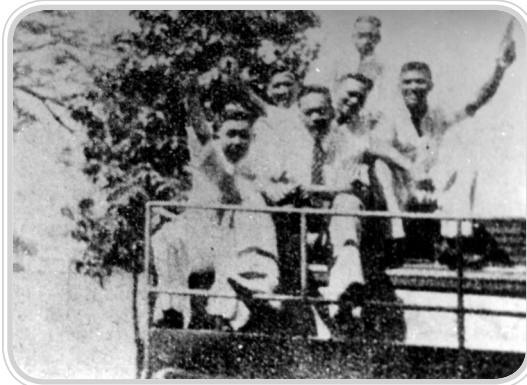
ฉากรำถวายพระพรหน้าพระที่นั่ง

ฉากหนึ่งในห้องพระโรง

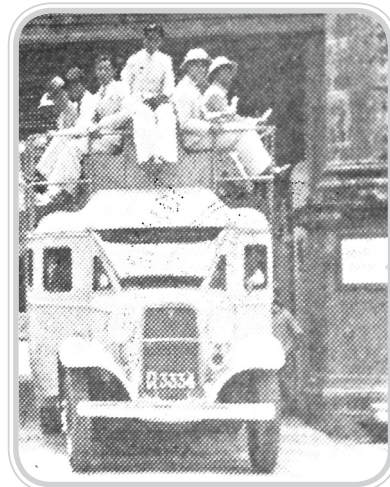
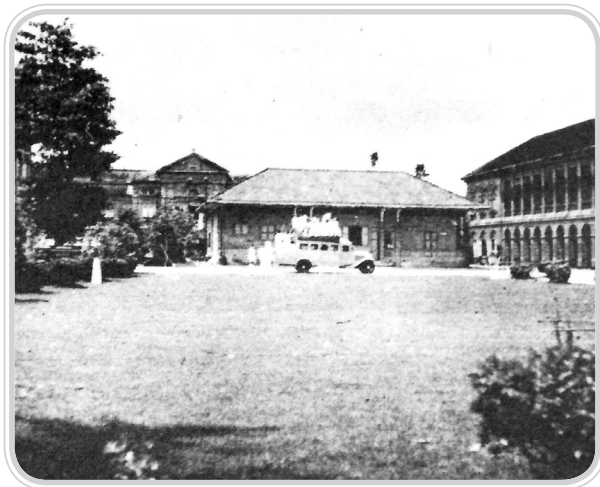

ไอ้โกร่ง

ด้วยเงินทุนของ มหาวิทาลัยวิชาธรรม
ศาสตร์และการเมืองเพียง ๓๑๑๑ บาท ที่นำมาติดต่อ
รถยนต์พิเศษได้ ๑ คัน รถคันนี้เป็นของสำหรับ
ใช้ส่งรอยในกิจการของมหาวิทยาลัย โดยมี
ความมั่นคงแข็งแรง ต่อท่อ บางกอกคืออก เป็น
รถชนิด Ford เลขทะเบียนที่ ก ๓๔๓๔
มีฟังก์ชันถึงความมั่นคงแข็งแรง เพราะ
รถนี้สามารถบรรทุกที่นั่งได้ ๓๐ คน ชั้นหลังคา
บรรทุกได้ ๓๐ คน รวม ๖๐ คน
มีผู้กล่าวว่า รถคันนี้เป็นรถบรรทุก พวกนัก
ฟุตบอลดี ไปทำการฝึกซ้อมในที่ต่าง ๆ

“ไอโกรง”
หรือรถยนต์พิเศษ
ประจำมหาวิทยาลัย
ขนาด ๘ สูบ ปี ๒๔๗๙

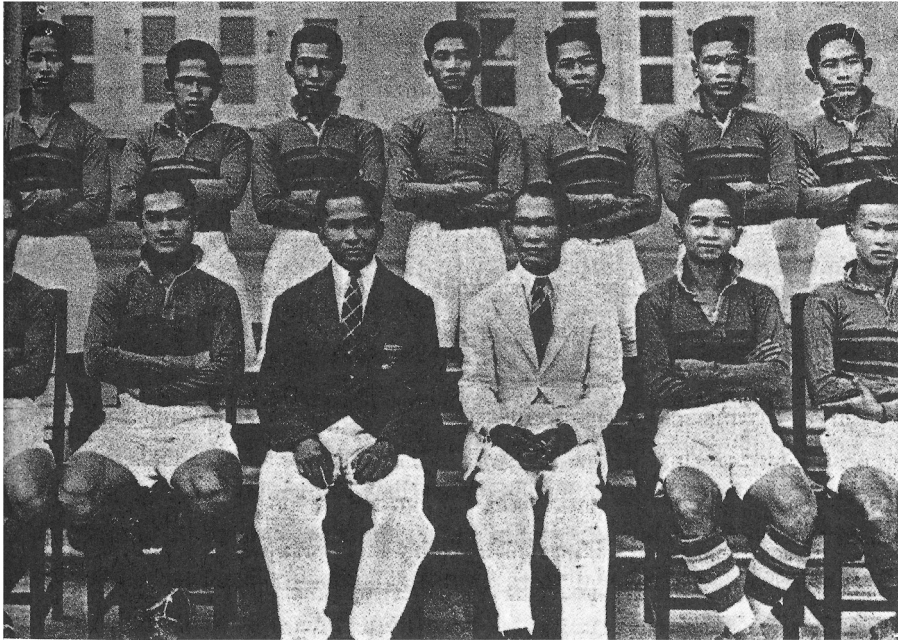
งานบอลประเพณียุคแรก

แชมป์ ๒๔๔๒

พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภาและชายาเสด็จในงานแข่งขันฟุตบอลประเพณีจุฬาฯ-ธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๔๒ ซึ่งทั้งสองฝ่ายเสมอกัน

ทีมฟุตบอล ต.ม.ร.ก. ประมาณปี ๒๔๘๓-๘๔ ผู้ควบคุมทีมคืออาจารย์ทวี ตะเวทีกุลและสวาท อินทรสุขศรี

กองเชียร์

กองเชียร์ฟุตบอลประเพณี ณ สนามหน้าตึกยาวของโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย

กองเชียร์ ณ โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย

อาจารย์ลอร์สัน

อาจารย์ลอร์สันให้โอวาท
ในงานเลี้ยงรุ่นศิษย์เก่า ต.ม.ธ.ก.

อาจารย์ลอร์สันบนฟลอร์รำวง

ประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๖

จำปูน นามประทาน

ดิฉันชื่อจำปูน นามประทาน เป็นคนกรุงเทพฯ โดยกำเนิด เกิดในรั้วในวัง สมัยเด็กมีชีวิตที่ค่อนข้างสะดวกสบายมาก เพราะดิฉันเป็นลูกของหลวงสรรพกิจวิจารณ์ซึ่งเป็นเจ้ากรมในสังกัดของกรมพระสวัสดิ์สวัสดิ์วัฒน์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิ์วัฒนวิศิษฎ์ หรือพระองค์เจ้าชายสวัสดิโสภณ) เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมซึ่งเป็นพระบิดาของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี และเป็นปู่ของ ม.ร.ว.ถนัดศรี สวัสดิวัตน์ เพื่อนของดิฉัน

บรรดาศักดิ์สุดท้ายของคุณพ่อคือคุณพระ บรรดาศักดิ์ในสมัยก่อนจะมีขุน หลวง พระ พระยา คนที่จะได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงบรรดาศักดิ์ต่าง ๆ นี้ จะต้องถูกสืบสาวดูพื้นเพความเป็นมาว่า พ่อแม่ปู่ย่าตายายเป็นอย่างไร ไม่ได้มอง (เฉพาะสถานะ) ปัจจุบันอย่างทุกวันนี้สำหรับคุณพ่อของดิฉันซึ่งทำหน้าที่เป็นเจ้ากรมให้เสด็จในกรมฯ ตอนที่ท่านทรงเป็นกรมหลวง เจ้ากรมของท่านก็จะได้เป็นหลวง และเมื่อท่านได้เป็นกรมพระ คุณพ่อก็ได้เป็นคุณพระตามท่านไปด้วย หรือถ้าท่านได้เป็นกรมพระยา คุณพ่อก็อาจจะได้เป็นพระยา คือหมายความว่ายศของเจ้ากรมก็จะเลื่อนขึ้นตามเจ้านายที่ทรงกรมนั้นไปด้วย

เสด็จในกรมฯท่านรักและไว้วางใจคุณพ่อมากเพราะเป็นคนมือสะอาด เจ้ากรมสมัยก่อนเป็นเหมือนพ่อบ้านให้กับเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน ดูแลการเงิน และบริหารจัดการกิจการต่าง ๆ ในวังของเจ้านายท่าน สำหรับตัวดิฉันก็พลอยได้รับความรักเอ็นดูเมื่อแม่มาด้วย ท่านเลี้ยงดิฉันเสมือนหนึ่ง

เป็นลูกท่าน เหมือนเป็นเจ้าของคนหนึ่ง ไปโรงเรียนก็ไปรถเก๋ง กินข้าวก็กินกับลูกเจ้านาย เพราะฉะนั้น ถึงดิฉันจะไม่ใช่เจ้า ก็มีชีวิตไม่ต่างไปมาก เรียกว่านั่งรถเมลล์ไม่เป็นเลย

เวลาไปโรงเรียน เมื่อไปถึงเวลาอาหารกลางวัน ทางวังจะส่งคนเอาอาหารไปตั้งโต๊ะให้เสร็จสรรพ เมื่อตั้งสำหรับให้รับประทานเสร็จเรียบร้อยก็ให้เงินไว้ใช้ ๖ สตางค์ ซึ่งถือว่าค่อนข้างเยอะมากสำหรับสมัยนั้น เรานำเงินนี้ไปซื้อขนมเล็ก ๆ น้อย ๆ อย่างเกาลัดซึ่งซื้อได้ไม่มาก เพราะราคาแพง (กิโกรัมละ ๕ บาท)

ดิฉันเริ่มเรียนกับโอรส ธิดา เจ้านายในวังตั้งแต่ยังเล็ก พอเริ่มรู้ประสาก็ได้เรียนอนุบาลที่เรียนโรงเรียนสตรีจุลนาค แล้วก็ย้ายเข้าโรงเรียนผดุงดรุณี จนจบ ม.๖ โรงเรียนนี้อยู่ตรงข้ามกับโรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนซึ่งเป็นโรงเรียนในเครือเดียวกัน หนึ่งหญิงล้วน หนึ่งชายล้วน ผู้จัดการของกรุงเทพคริสเตียนก็เป็นสามีของผู้จัดการโรงเรียนผดุงดรุณี ทั้ง ๒ โรงเรียนนี้ถือศาสนาคริสต์ พวกเราจะต้องเข้าโบสถ์ทุกวันอาทิตย์ เวลาสวดมนต์ก็ไม่เหมือนแบบของไทย เพราะของเขาจะเป็นการร้องเพลงร่วมกัน เขามีหนังสือให้อ่านเนื้อเพลง หน้าปกมีเครื่องหมายกางเขน เสียงเพลงจะเริ่มบรรเลงหลังพิธีกรรม พร้อมทั้งมีคนเล่นเปียโนไปด้วย

แม้ดิฉันจะเป็นลูกเจ้ากรรมก็ไม่เคยรังควานผู้ที่มีฐานะด้อยกว่า แต่กระนั้นก็เคยมีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งประสาเด็ก ๆ กับลูกเจ้านายท่านหนึ่ง

ตอนนั้นฉันอายุสัก ๕ ขวบ แม่เล่าให้ฟังว่า ปกติดิฉันเล่นกับเจ้านายองค์นี้เป็นประจำ วันนั้นเล่นอย่างไรไม่ทราบก็เกิดทะเลาะกัน ฉันเข้าใจว่าตัวเองโดนรังแกก็ไม่ยอมแพ้จึงได้ยื่นมือไปจับจุกของท่านจนปิ่นทองกระเด็น ท่านก็ไปฟ้องเสด็จพระองค์หญิงซึ่งเป็นแม่ท่าน เสด็จพระองค์หญิงรับสั่ง สอนว่า “เราไปรังแกเขาหรือเปล่า เราไปรังแกเขาเขาก็ต้องสู้สิ ไม่เอาที่หลังอย่างทำอย่างนั้น” คือเจ้านายบางคนท่านก็มีเหตุผล ไม่ตามใจลูกจนไม่สนใจผิดถูก ท่านใช้เหตุผลสอนลูก และก็สอนเราไปในตัวด้วย

ตอนนั้นดิฉันยังไม่รู้จักกลัว แต่พอแม่รู้ก็ใจหายเพราะกลัวจะถูกเขียน ดิฉันเลยเป็นคนที่ค่อนข้างหัวแข็งมาตั้งแต่เด็ก ๆ พอมาทำงานก็ยังเป็นอย่างนั้น บางครั้งผู้บังคับบัญชาท่านพยายามจะเลื่อนตำแหน่งให้เป็นหัวหน้าแต่ดิฉันก็ไม่เอา เพราะรู้ว่าเรามันลงกับใครไม่ได้ แล้วดิฉันก็เป็นคนตรง มือดิฉันสะอาด ถ้าไปทำงานเป็นหัวหน้าก็ชี้แจงไปยุ่งวุ่นวายกับเขา ขอทำงานให้มีความสุขดีกว่า

เข้าโรงเรียนเตรียมฯ

พอดิฉันจบมัธยม คุณแม่ท่านก็บอกให้ไปเรียนพยาบาล เพราะอยากมีลูกสาวไว้คอยดูแล เวลาท่านไม่สบาย ทุกคนก็เห็นด้วยตามใจคุณแม่ ยกเว้นพี่ชายคนโตและพี่ชายคนรอง (คุณธรรมณูญ เทียนเงิน อดีตผู้ว่ากทม.) ซึ่งคัดค้านเต็มที่ และเป็นคนบอกให้ดิฉันมาสอบเข้าธรรมศาสตร์เพื่อจะได้มีความรู้กว้างขวาง ดีกว่าไปเรียนนางพยาบาลซึ่งพี่เขาคิดว่าไม่มีความหมายอะไร

ดิฉันเป็นน้องสาวคนสุดท้องในพี่น้อง ๗ คน พี่ ๆ ของดิฉันล้วนได้เรียนในโรงเรียนดี ๆ อย่างเทพศิรินทร์ และอัสสัมชัญ ส่วนพี่ชายคนที่ ๖ ได้ไปเรียนถึงปีหนึ่ง ตอนที่ฉันกำลังจะเลือกที่เรียน หลังจากจบ ม.๖ พี่ธรรมณูญซึ่งได้ธรรมศาสตร์บัณฑิตมาแล้วก็อยากให้ดิฉันเข้าธรรมศาสตร์ด้วย เขาเป็นคนที่มีความหวังไปทางการเมืองอยู่แล้ว ก็เลยดึงดิฉันมาที่ธรรมศาสตร์ ดิฉันก็ยังนึกชอบคุณเขา การที่ดิฉันได้มาเรียนธรรมศาสตร์นั้นทำให้ดิฉันได้รู้จักคนกว้างขวาง ไปที่ไหน ๆ ก็มีแต่คนรู้จัก

ความจริงแล้วตอนนั้นยังมีตัวเลือกอื่นที่ดิฉันเกือบจะเลือกแทน ต.ม.ธ.ก. เพราะตอนนั้นเรากับโรงเรียนเตรียมอุดมฯพ่าย ก่อตั้งขึ้นมาจากพระราชบัญญัติฉบับเดียวกัน ต.ม.ธ.ก. ของเรามีการวางหลักสูตรที่กว้างกว่าของเขา และรับนักเรียนอย่างไม่จำกัดชั้น ส่วนเตรียมอุดมฯของจุฬานั้นมีหลักสูตรตามกระทรวงศึกษา และนักเรียนมักเป็นชนชั้นสูง ในโรงเรียนเตรียมฯดิฉันมีนักเรียนทั้งหมด ๑๘ คน แต่ดิฉันมาอยู่ ต.ม.ธ.ก. คนเดียว ๑๗ คนที่เหลือส่วนใหญ่ไปเข้าเตรียมอุดมฯของจุฬาย พวกนี้จะแอนตี้ดิฉันบอกว่าถูกธรรมศาสตร์ล้างสมอง ยิ่งเกี่ยวกับกรณีสวรรคตยิ่งคุยกันไม่ค่อยได้

แบ่งห้องตามคะแนน

ความจริงแล้วก่อนที่จะเข้ามาที่นี้ดิฉันรู้จักธรรมศาสตร์เพราะพี่ชายจบจากที่นี่ แต่ไม่รู้จัก ต.ม.ธ.ก. มาก่อนเลย

วันที่มาฟังผลการสอบ เขาจะให้ทุกคนที่สอบได้ไปยื่นเข้าแถว แล้วเขาก็จะเรียก ตั้งแต่คนที่สอบได้คะแนนมากที่สุดก่อน และแบ่งเป็นห้องละ ๗๕ คน ดิฉันฟังเขาเรียกไปได้สักพักก็เอะใจว่า “เอ๊ะ! ห้อง ๑ ไม่มีชื่อเราแฮะ” แต่ก็ยังเฉยๆ คิดว่าเราคงไม่คะแนนไม่ถึงกระมัง เพราะตอนนั้นห้อง ๑ ถึง ห้อง ๔ ถือว่าเป็นนักเรียนเกรดเอ

พอเขาเรียกชื่อถึงห้อง ๓ ก็เรียกชื่อดิฉัน ดิฉันนั่งอยู่พักหนึ่งกว่าจะเดินตามเขาไป เพราะไม่คิดว่าจะได้อยู่ห้อง ๓ คนก็มองกันพอสมควรเพราะชุดเราก็โดดเด่นกว่าใคร แต่งสีชมพู ผูกเนคไทสีชมพู เวลาเดินมาถูกเขาล้อ เขาแซวเรื่อยเลยว่าจะโรงเรียนอะไร เพราะย้ายมาคราวนี้มีนักศึกษาชายมาเรียนด้วยกัน เราที่เรียนโรงเรียนหญิงล้วนมาตลอดก็มีเรื่องให้ต้องปรับตัวมากทีเดียว พอตอนหลังเราก็รักกันดี

ดิฉันได้อยู่ห้องนี้ตลอดทั้ง ๒ ปี ไม่ขึ้นไม่ลงไปไหน แต่ก็ไม่เสียเปรียบเรื่องการได้เพื่อนใหม่เพราะแม้จะอยู่ห้องเดิมก็มีเพื่อนใหม่ย้ายเข้ามาตามคะแนนที่ดีขึ้นหรือต่ำลงของเขา ตามการสอบที่จะมีทุก ๓ เดือน

ตัวดิฉันเองก็มีคนมาชอบเยอะเหมือนกัน แต่ดิฉันไม่สนใจหรอก คือเด็กสมัยนั้นจะเคารพกฎเกณฑ์ และกลัวอาจารย์เพราะท่านจะคอยดูแลไม่ให้ใครมาทำประเจิดประเจ้อเหมือนเด็กสมัยนี้ที่พ้อออกมาจากห้องเรียนก็เดินกอดกันมา ทำเป็นยุโรปไปหมดแล้ว ดิฉันมองแล้วเศร้าใจ เพราะบางทีเห็นมา นั่งอยู่หน้าห้องทำงานของดิฉัน มาทำอะไร ๆ กัน ดิฉันยังไล่ไปเลย เพราะทนไม่ไหว ดิฉันไม่ชอบ ใครจะว่าดิฉันเป็นคนหัวโบราณก็ไม่เป็นไร

ดิฉันคิดว่าการแต่งตัวของนักศึกษาในปัจจุบันอาจจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดคดีฆาตกรรม เพราะเขาไม่สงวนสิ่งที่ควรสงวน บางทีมีนักศึกษาผู้หญิงบางคนมาติดต่อสมัยที่ดิฉันยังอยู่ฝ่ายวัดผล ถ้าเขาแต่งตัวไม่เรียบร้อยดิฉันจะดูเลยทันทีเลย สมัยดิฉันแค้นงูกระป๋องเลยหัวเข่าก็ไม่ได้ เขาตัดคะแนน แต่งเนื้อแต่งตัว จะมาตัดผม ทาปาก แต่งหน้านั้นเขาไม่ให้ทำ ก็ไม่เห็นว่าจะมีใครฝ่าฝืน

เดี๋ยวนี้มีคนพูดไปผิด ๆ พูดได้อย่างไรว่าธรรมศาสตร์ไม่มีเครื่องแบบ ดิฉันเป็นนักเรียนเตรียมฯก็แต่งเครื่องแบบ จนดิฉันมาเป็นนักศึกษาก็มีเครื่องแบบ ในโรงเรียนเตรียมฯ ผู้หญิงจะนุ่งกระโปรงกรมท่า ใส่เสื้อขาวแขนรัด ทรงอกเว้าเข้าไปแล้วก็ตีเกล็ด (จับจีบแนวตั้งถี่ ๆ) แล้วมีเข็มกลัดเตรียมฯ ส่วนผู้ชายจะต้องแต่งยูวชนทหาร ส่วนรองเท้าจะต้องเป็นรองเท้าหุ้มข้อ ใส่ถุงเท้า มีระเบียบเรียบร้อย

สมัยนั้นแม้จะแต่งตัวเรียบร้อยเป็นส่วนมาก แต่ก็ไม่ใช่ว่าจะไม่มีคนจีบกัน เกี้ยวกัน แต่ถ้าอยู่ในโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยเขาก็จะทำกันอย่างเรียบร้อย เมื่อออกไปข้างนอกก็เป็นเรื่องของเขามหาวิทยาลัยก็ไม่ไปยุ่งหา พูดถึงเรื่องการจีบกัน สมัยนั้นนักศึกษาโรงเรียนเตรียมฯเคยมีเรื่องกับต่างโรงเรียนเพราะเรื่องนี้ด้วย

ตอนนั้นมีนักเรียนโรงเรียนวิศวะรถไฟพม่ากะสัน มาชอบสาวธรรมศาสตร์ (พวกดิฉัน ๆ เนี่ยแหละ) เขาก็มากันตอนเที่ยง พวกผู้ชายของเราไม่ค่อยพอใจเพราะถือว่าเป็นการข้ามถิ่นมาหยามกันถึงหน้าบ้าน ตอนนั้นนักศึกษาชายของ ต.ม.ธ.ก. ต้องแต่งชุดยูวชนทหารเต็มยศไปชกกับเขาที่นุ่งกางเกงสีน้ำตาล ใส่เสื้อขาว

พอมีเรื่องร้อนไปถึงหุครูเข้าเขาก็ตีระฆังเรียกพวกเราเข้าห้องประชุมหมดเลย แล้วอาจารย์ที่คุมห้องก็ถามพวกเราว่าเห็นไหมใคร ที่จริงทุกคนก็เห็นเหตุการณ์กันทั้งนั้นแต่ก็บอกว่าไม่เห็น เพราะเอาใจช่วยกันหมดเลย ตอนหลังผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายเขาก็เจรจากันจนเรื่องจบไป แต่ก็มี

กฎใหม่ออกมาว่า เวลาที่ปล่อยให้กลับบ้านตอน ๓ โมงเย็นนั้นจะให้ผู้หญิงกลับก่อน ๑๐ นาที แล้วค่อยให้พวกผู้ชายกลับ แต่วิธีนี้ไม่ค่อยได้ผลเท่าที่ควรเพราะเวลาแค่ ๑๐ นาที พวกผู้ชาย เขาเดินกวาดเดี่ยวเดี๋ยวก็ข้ามสนามหลวงมาทันเราอยู่ดี

แม้จะมีเรื่องอย่างนี้ก็เชื่อว่าเราจะไว้ใจพวกผู้ชายเต็มร้อย แต่ก่อนโรงอาหารมันเป็น กระจมตรง ๖ เหลี่ยม มีน้ำล้อมรอบ (เรียกกระจมตรงเพราะเย็น ๆ จะมีนักดนตรีไปซ้อมเป่าแตร กันแถวนี้) ในนี้เวลากินข้าวก็แบ่งกันกินเป็น ๒ ซีก ซีกหนึ่งเป็นของผู้หญิง อาหารผู้หญิง ซีกหนึ่งผู้ชาย ถ้าอยากกินของผัดตรงข้ามก็ฝากกันซื้อ มาถามกันว่า ทางเธอมีอะไร เขาก็บอก มีฝรั่ง มีมันแกว คือค่านิยมสมัยนั้นมันเป็นแบบนี้

มีอยู่ช่วงหนึ่งที่ท่านผู้ประศาสน์การมาทำข้าวแกงให้กินกันถูก ๆ นักเรียนที่ไม่มีเงินก็ได้กินกัน แต่ดิฉันเป็นคนไม่กินของในโรงอาหารนั้น มันติดนิสัยมาตั้งแต่เราเป็นนักเรียนสามัญแล้ว เราเคยกินแบบมีคนมาตั้งโต๊ะให้เรา มาที่นี้ดิฉันก็มาจ้างเขาให้ตั้งโต๊ะให้ ขวนเพื่อนในห้องรวมหุ้นกินกัน ๔ คน พอถึงเวลาพักเที่ยงก็ให้เขาตั้งโต๊ะไว้ให้เรา แล้วเราก็ให้ตั้งค์เขาไป ไม่เคยมาเดินซื้อด้วยตัวเองเลย

การเดินทาง

สมัยที่เรียนมัธยมมีรถจากในวังไปรับไปส่งตลอดแต่พอมาเรียนธรรมศาสตร์ ดิฉันเห็นว่าเราก็ตัดแล้ว ควรจะหาประสบการณ์ใหม่บ้าง จึงเปลี่ยนมานั่งรถราง ชั้น ๑ โดยจะมีคนในบ้านมาส่งขึ้นรถราง แล้วก็มาคอยรับ

รถรางชั้น ๑ จะพิเศษกว่าชั้นธรรมดาตรงที่มีเบาะสีขาวให้นั่งด้วย เขาก็กันบล็อกข้างหน้า ใกล้เคียง คนขับซึ่งนั่งได้ประมาณ ๔ คน ต่างจากรถเมล์สมัยนี้ที่ไม่มีแอร์ โปร่ง สบาย เหมือนรถรางที่กทม. จัดไว้ให้นักท่องเที่ยวชมเมืองในตอนนี่

ค่าโดยสารของรถรางชั้น ๑ ก็จะแพงกว่าชั้นธรรมดาพอสมควร เช่น ถ้าธรรมดาระราคา ๑ สตางค์ ชั้น ๑ ก็จจะราคาประมาณ ๓-๕ สตางค์ แต่รถรางสมัยนั้น ถ้าฝนตกก็ไม่ค่อยดีเพราะเรากลัวไฟดูด ยิ่งถ้ารถเปียกหรือตัวเราเปียกก็ยิ่งกลัวมากกว่าเดิม แต่ก็ไม่เคยได้ยินว่ามีใครโดนไฟดูดสักที สงสัยจะกลัวกันไปเองมากกว่า รถสมัยก่อนนั้นนั่งสบาย ไม่ต้องเบียดเสียดกัน

รถรางสมัยนั้นมีหลายสาย สายหนึ่งมาจากถนนตกผ่านสนามหลวงและไปสุดสายที่บางกระบือ อีกสายหนึ่งมาทางท่าพระจันทร์ มาหยุดที่ธรรมศาสตร์ สายที่นักศึกษาระบบธรรมศาสตร์ใช้บริการมากที่สุดจะมาหยุดที่หลักเมือง ปรากฏว่าหมู่บ้านจากหลักเมืองผ่านสนามหลวงจนถึงธรรมศาสตร์นั้นโดนผีเฝ้าของพวกเราเหยียบตายเป็นทาง

ครูบาอาจารย์ที่ท่านปรารถนาความรู้มาให้

ตอนที่เรียน ต.ม.ธ.ก. สิ่งหนึ่งที่มีความแตกต่างจากในปัจจุบันก็คือ เรื่องความเคารพต่อครูบาอาจารย์ เมื่อก่อนนี้นักศึกษาจะปฏิบัติตามคำสั่งสอนของครูอย่างเคร่งครัด แต่สมัยที่ดิฉันนั่งทำงานอยู่ห้องทะเบียน เวลานั้นทำงานอยู่แล้วมีนักศึกษามาลงทะเบียน เพิกถอนต่าง ๆ มีครูบาอาจารย์หรือแม่กระทั่งท่านอธิการเดินผ่านมา เขาก็ไม่หลบจนดิฉันต้องออกไปบอกให้นักศึกษาหลีกเลี่ยง ดิฉันมานึกในใจว่า นักศึกษาเขาไม่รู้จักอธิการกันหรือ เด็กสมัยนี้เข้ามาไม่รู้เรื่องเลยว่าจะอะไรเป็นอะไร บางคนยังถามเลยว่ารูปท่านปรีดีคือรูปใคร สมัยที่ดิฉันเข้ามาเรียนที่นี่ใหม่ ๆ เราต้องศึกษามาแล้ว ว่า ธรรมชาติใครเป็นคนสร้าง ใครทำอะไรยังไง

ครูแทบทุกคนใน ต.ม.ธ.ก. ก็ล้วนเป็นผู้ทรงคุณวุฒิอย่างเอกของยุคนั้น ๆ มีทั้งด็อกเตอร์ทั้งศาสตราจารย์ อย่างวิชาสาธารณสุขก็เอารัฐมนตรีสาธารณสุขมาสอนเลย วิชาดนตรีก็ได้พระเจนดุริยางค์เป็นคนสอน คือเราได้คนที่มีความรู้ดีที่สุดในแต่ละสาขามาสอนในโรงเรียนนี้ ซึ่งอาจารย์ปรีดีเป็นผู้เชื้อเชิญมาทั้งสิ้น

บรรดาอาจารย์ผู้ใหญ่เหล่านี้แต่ละท่านก็อาจมีเวลาที่เสียดมาให้ได้อย่างจำกัด ไม่สามารถที่จะกระจายสอนไปตามห้อง ๆ ต่าง ๆ ทีละห้องได้เพราะนักเรียนมีจำนวนมาก ดังนั้นอาจารย์เหล่านี้บางครั้งก็ต้องมาสอนที่ห้องกระจายเสียง แล้วเสียงของท่านก็จะกระจายไปถึงผู้เรียนในทุก ๆ ห้อง แต่ละห้องที่เรา นั่งเรียนกันอยู่จะมีครูคุมห้องซึ่งต้องจบปริญญาตรี บางท่านก็เป็นรุ่นพี่ที่จบธรรมศาสตร์บัณฑิต มาหมาด ๆ หน้าที่ของครูคุมห้องก็คือ ต้องคุมให้พวกเราสงบตั้งแต่ตอนที่เข้าแถวหน้าห้องตอนเช้า เอาการบ้านมาให้ หรือถ้าเรามีคำถามเขาก็จะเก็บคำถามนี้ไปให้ครูต่อ พอถึงเวลาเรียนก็บอกให้พวกเราเตรียมตัว เช่นว่า “อาจารย์นวลจันทร์ ณ ป้อมเพชร กำลังจะเข้ามาสอนวิชาภาษาฝรั่งเศสแล้ว” เป็นต้น บางวิชาก็ต้องบอกให้เราเตรียมตัวฟังเสียงตามสาย และจดเลคเชอร์โดยที่อาจจะไม่ได้เจอกับอาจารย์โดยตรง วิชาที่ต้องเรียนผ่านการกระจายเสียงแบบนี้ บางทีพวกเราอยากเห็นว่าอาจารย์หน้าตาเป็นอย่างไรก็วิ่งไปดูที่บันได

การกระจายเสียงส่วนใหญ่อาจารย์ที่มาสอนจะมีชื่อเสียงในวิชานั้นมาก ๆ มักจะยุ่งจนไม่ว่างมาสอนให้ครบทุกห้อง อย่างพระเจนดุริยางค์เราก็ต้องเอาตามที่ท่านสะดวก เวลาท่านมาก็จะได้ยินเสียงท่านสอนให้ไลโน้ต โด เร มี ฟา ซอล ซึ่งประทับใจพวกเรามาก ที่ห้องเรียนของดิฉันมีนักดนตรีอยู่คนหนึ่งคือ มาโนช ศรีวิภา พอถึงวิชาดุริยางค์ที่ไร เราเขียนโน้ตไม่เป็นก็ให้เขาเขียนให้

เรื่องการกระจายเสียงนี้มีเรื่องหนึ่งที่ดิฉันประทับใจมาก สมัยนั้นเวลาอาจารย์เขาจะลงโทษนักเรียนชายก็จะตีกันให้เสียงได้ยินกันทั่วผ่านเครื่องกระจายเสียง เรียกว่ารู้กันทั้งโรงเรียนว่าใครทำผิด

เรื่องอะไร โดยมากนักศึกษาชายถูกตีเพราะสูบบุหรี่ในห้องน้ำ พอสูบควันมันก็ลอยออกมา ครูเขาก็จับได้ แต่ถ้านักเรียนผู้หญิงถ้าทำผิดเขาจะไม่ตี แต่จะโดนหักคะแนน เขาเรียกคะแนนสังคม อยู่ในวิชาสังคมสงเคราะห์ ซึ่งมีอยู่ ๕๐ คะแนน ดิฉันไม่เคยถูกหักอะไรเลย

อยู่ที่นี้เรายังได้เรียนวิชาแปลก ๆ อย่าง เทคโนโลยี ชวเลขและพิมพ์ดีด คนที่จดชวเลขของสภาผู้แทนในสมัยนั้นก็จบจากธรรมศาสตร์ เรียกว่าถ้าจบเตรียมปีที่ ๒ แล้วเราไม่สามารถจะเรียนต่อได้ เนื่องจากเรายากจนเราก็ไปทำงานได้ เพราะก็เท่ากับจบ ม.๘ ครูที่เราเรียนด้วยก็พยายามสนับสนุนลูกศิษย์เท่าที่ทำได้ พอมีโอกาสก็หยบยื่นให้ทันที

ตอนที่เรียนเราก็รู้สึกได้ว่าครูเขารัก เขาไม่ดุกับเรามาก และพูดกันรู้เรื่อง ดิฉันเองก็สนิทสนมกับครูบาอาจารย์หลายท่าน อย่างอาจารย์นวนลนาฏ อมาตยกุล ที่เป็นต่อมาคณบดีสังคมสงเคราะห์ หรืออาจารย์นวนจันทร์ ณ ป้อมเพชรที่สอนภาษาฝรั่งเศส ตอนที่ท่านไม่สบาย ดิฉันก็ไปเยี่ยมไปเยียนท่าน

ความโชคดียังอีกอย่างหนึ่งของนักศึกษา ต.ม.ธ.ก. ก็คือ พวกเราทุกคนมีโอกาสได้เจอท่านผู้ประศาสน์การ ดิฉันยังภูมิใจว่าได้เจอรัฐบุรุษ แล้วยังได้พูดกับท่านด้วย ครั้งสุดท้ายที่ได้เจอท่านคืองาน ๑๐ ปี คณะบัญชี ดิฉันก็ถูกคัดเลือกพร้อมกับคนอื่น ๆ รวมเป็น ๘ คู่ ให้นำธงกระโปรงบานไปเดินระบำกลางสนามฟุตบอล ท่านก็พูดกับดิฉันว่า ท่านกำลังคิดที่จะขยายคณะพาณิชย์นี้ออกไปอีก ดิฉันยังประทับใจจนวันนี้ พวกเราทุกคนรักท่าน เพราะท่านรักเรา ใส่ใจพวกเรา เหมือนที่ท่านเลี้ยงคุณปาลลูกของท่าน คุณปาลเป็นเด็กที่เรียบร้อยมาก กลางวันเขาก็เดินไปกินข้าวที่บ้านแล้วก็เดินกลับ ท่านไม่เคยเลี้ยงลูกท่านให้พิเศษ

ปกติเราจะไม่ค่อยได้เจอท่านอาจารย์ปรีดี จะได้เห็นได้ฟังก็ต่อเมื่อท่านมาเป็นประธานในงานอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น มีครั้งหนึ่ง ท่านมาพูดที่สนามฟุตบอล เรื่องเด็กไทย พวกเราก็ไปนั่งฟังกันทั้งหมดทั้งมวล ประชาชนข้างนอกก็เข้ามาเต็มสนามฟุตบอล

นอกจากครูอาจารย์ก็ยังมีเจ้าหน้าที่ของโรงเรียนที่คอยเป็นหูเป็นตาให้ เวลาเราทำอะไรหรือพูดอะไรไม่ดี เจ้าหน้าที่เขาจะฟ้องอาจารย์ให้ตัดคะแนน ในทางกลับกัน เจ้าหน้าที่ก็ต้องให้เกียรติกับนักศึกษาเหมือนกัน เป็นอย่างนี้มาตั้งแต่ไหนแต่ไร

กิจกรรม

สมัยก่อนนั้นกิจกรรมเพื่อความสนุกสนานยังไม่มีมากอย่างเดี๋ยวนี้นี้ ปีหนึ่งก็จะระอกันแต่งงานฟุตบอลประเพณีเท่านั้น พอถึงช่วงงานละก็สนุกกันไปทั้งเมืองเลย เป็นงานที่สนุกที่สุดของปี เรียกว่าเสร็จงานก็ไม่เหลือเสียงจะคุยกันเพราะตะโกนเชียร์กันตลอด วิวัฒน์ มิลินทจินดา พ่อเจ้าไก่นี้เขาเป็นนักฟุตบอลเวลาเชียร์พวกเรากร็องเรียกกันสั้น ตอนนั้นเชียร์ลีดเดอร์ยังไม่มี

มีแค่คนนำเชียร์มาถือธง นำร้อง นำตบมือไม่ถึงกับเด่นอย่างปัจจุบันนี้ ตอนที่นั่งเชียร์อยู่เขาจะมีสัมเป็นแข่ง ๆ โยนให้เรากินกัน สนุกมากที่สุด ฟุตบอลประเพณีเป็นกีฬาที่ทุกคนไปเชียร์กันเต็มทีไปกันทั้งมหาวิทยาลัย ในวันงานเราจะนั่งกระโปรงสีแดง ใส่เสื้อขาว คือตามยูนิฟอร์มของเราแน่แหละ แต่ว่ามีแถบเหลืองแดงตรงเอว และตรงแขน แล้วก็ใส่หมวกหนีบ เสื้อเชียร์ก็ยังมี

ผลของงานบอลประเพณีจุฬาฯ-ธรรมศาสตร์นี่มันดังทีเดียว ถ้าปีไหนเราแพ้แล้วมันมักจะจะมีผลต่อเคราะห์กรรมของบ้านเมือง นำแปลกจริง ๆ เลย เพราะปีไหนที่เราแพ้จะต้องเป็นปีที่บ้านเมืองต้องประสบเรื่องร้ายอะไรสักอย่าง

ถ้าไม่ทำงานบอลฯ ก็ยังมีกีฬาภายในที่เราเล่นกันเองสนุก ๆ ใ้อ้ที่จะไปแข่งกับสถาบันอื่นนั้นดิฉันคิดว่าไม่ค่อยมี กิจกรรมอื่น ๆ ก็จะมีงานวันก่อตั้งโรงเรียนเตรียมฯหรือวันไหว้ครู ที่พวกผู้ใหญ่เขาจะมากันเยอะ ทั้งท่านผู้ประศาสน์การก็มา สมัยนั้นงานอื่น ๆ อย่างรับน้อง รับประทานยังไม่

เขตต้องห้าม

ในสมัยที่ดิฉันอยู่ ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๖ ทางโรงเรียนสั่งห้ามเด็ดขาดไม่ให้เข้าไปที่บริเวณหน้าตึกโดมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา พวกเราจะอยู่ได้เฉพาะตึกของเตรียมซึ่งอยู่ในตำแหน่งของคณะบัญชีในปัจจุบัน ส่วนทางตึกโดมเขากันไว้ให้นักศึกษา ไม่ให้พวกเราเข้าไปยุ่งวายเพราะยังเด็ก ๆ กันอยู่ เราก็ไม่รู้สึกรังเกียจอะไร แต่ก็รอวันที่เราเป็นนักศึกษาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง จะได้เข้าไปนั่งหน้าตึกโดมริมแม่น้ำเจ้าพระยาให้สมใจ

น.ศ. บัญชี

ดิฉันเป็นคนไม่ค่อยชอบอ่านหนังสือ แต่ชอบตัวเลขพอเรียนจบจาก ต.ม.ธ.ก. ก็เลยเลือกแผนกบัญชี ตอนที่ดิฉันมาเป็นนักศึกษา คณะพาณิชยก็ยังมี ยังเป็นประกาศนียบัตรอยู่

เพื่อน ๆ คนอื่นส่วนมากจะเข้าเรียนนิติศาสตร์ บางคนก็ทำงานไปด้วยเรียนไปด้วย บางคนพอจบเตรียมบัณฑิตก็ไปทำงานเลย เริ่มแรกก็ไปเป็นเสมียนก่อน แล้วต่อมาก็เป็นใหญ่เป็นโตกัน เขาถึงรักท่านปรีดีเพราะท่านคือผู้ที่ให้ได้ทุกอย่าง

การเรียนบัญชีแบบประกาศนียบัตรบัญชีชั้นสูงนั้นมี ๒ แบบ คือ ประกาศนียบัตร ๓ ปี กับ ๕ ปี

หลักสูตร ๓ ปีนั้นเทียบเท่าปริญญาตรี ส่วน ๕ ปีเทียบเท่าปริญญาโท ต่อมาก็มีการตั้งคณะพาณิชย คณะบัญชีขึ้นมา หลักสูตรประกาศนียบัตรก็เป็นอันถูกยกเลิกไป สมัยก่อนวิชาการบัญชีนั้นเรียนยากมาก แต่ละรุ่นมีนักศึกษาประมาณ ๕๐ คน แต่มีคนที่สอบผ่านในแต่ละครั้งเพียง ๓-๔ คนเท่านั้น เพราะว่าเขาเคียว คัดเอาคนที่เก่งจริง ๆ

วิชาที่เรียนก็จะแบ่งเป็น ๒ ภาค คือ ภาคบริษัทกับภาคบัญชี แบ่งสอบวันละวิชา เราต้องสอบได้ทั้งคู่ ถ้าได้แค่อย่างหนึ่งอย่างใดถือว่าตกทั้งคู่ ต้องกลับมาสอบอีกครั้งทั้งสองตัว ถ้าสอบใหม่แล้วได้ตัวที่เคยตก แต่ตกตัวที่เคยได้ก็ต้องสอบใหม่อีกอยู่ดี ต้องให้ผ่านพร้อมกันทั้งสองภาค เวลาสอบก็ต้องสอบเป็นภาษาอังกฤษทั้งสองภาค ตอนที่เรียนก็เรียนเป็นภาษาอังกฤษ ในห้องเรียน อาจารย์ท่านจะไม่ใช้ภาษาไทยเลย นักศึกษาพูดไทยท่านจะไม่ตอบ ดังนั้นหลักสูตรบัญชีของธรรมศาสตร์ จึงถือว่าดีที่สุดและพร้อมทำงานได้ทันที

ความสัมพันธ์ชั่วชีวิต

หลังจากเรียนจบดิฉันก็ได้เข้าทำงานที่ธรรมศาสตร์ต่อในทันที เริ่มต้นที่ห้องสมุดจากนั้นก็แทบจะเวียนไปทุกฝ่ายในธรรมศาสตร์ ผู้บริหารของมหาวิทยาลัยหลาย ๆ คน ดิฉันรู้จักตั้งแต่เป็นนักศึกษาจนขึ้นมาเป็นอาจารย์ จนกระทั่งมาเป็นอธิการบดี อาจารย์นิติคดีอธิการบดีก็เป็นลูกของเพื่อนดิฉัน เรียน ม.๕ ม.๖ มาด้วยกัน อยู่ ๆ อาจารย์นิติก็มาบอกว่าคุณแม่ให้มาหาแม่แต่เป็นอธิการแล้ว เจอที่ไหนไหวเรื่อยเลย ดิฉันบอกว่าอยู่ในธรรมศาสตร์เราเจอกันอยู่เรื่อยไม่ต้องไหวก็ได้ ท่านก็ยังทำตัวอ่อนน้อมไม่เคยไม่ไหวดิฉันเลย

ดิฉันเป็นข้าราชการมา ๖๐ กว่าปี ไม่เคยลาจิก ไม่เคยขาด ไม่เคยสาย ไม่เคยป่วย เกินกำหนด โควต้าลาป่วยมี ๔๕ วัน ดิฉันลาอย่างมากที่สุดแค่ ๓ วันเท่านั้น ดิฉันเป็นข้าราชการที่ไม่มีความทำอะไรเลย นอกจากนั้นตลอดระยะเวลาที่เป็นข้าราชการมาดิฉันไม่เคยเบิกค่ารักษาพยาบาลเลย เพราะไม่เคยป่วยถึงขนาดนั้น

และตั้งแต่เกษียณในปี ๒๕๒๘ ดิฉันก็ยังมาทำงานให้ธรรมศาสตร์โดยไม่รับเงินเดือนตลอด ๒๐ กว่าปี เขาก็ช่วยจ่ายค่าเดินทาง และค่าอาหาร จนตอนนี้เกิดมีอาการน้ำในหูไม่เท่ากัน จนต้องหยุดงานไป เพราะเจ้าโรคนี้มันไม่มีสัญญาณเตือนล่วงหน้า บทจะเป็น เดิน ๆ อยู่ก็เซล้มลงไปเฉย ๆ ลุก ๆ เลยขอรองให้ดิฉันอยู่บ้าน ที่จริงช่วงที่ไม่มีอาการเราก็กังทำงานได้สบาย แต่ก็ไม่อยากให้ลูกเป็นห่วง ถ้าจะให้เขามารับมาส่งทุกวันก็ลำบากเขาเกินไป ฉะนั้นเลยต้องหยุดทำงานให้ธรรมศาสตร์ทั้งที่ใจยังไหวอยู่ ตอนนั้นก็ได้แต่ติดตามถามข่าวคราวจากอดีตรุ่นน้องที่เขายังมีแรงทำงานให้ธรรมศาสตร์แทนดิฉัน

ในปัจจุบัน ดิฉันกับเพื่อน ๆ ก็ยังรักกันดี แม้ตอนที่เรารู้จักกันจะมีที่มาแตกต่างกันไป ทั้งฐานะชาติตระกูล แต่เมื่อมาเป็นเพื่อนกันแล้วก็ยังช่วยเหลือกันตลอด ทุกวันนี้เวลามีเรื่องอะไรก็ไปขอความช่วยเหลือได้ ไม่ว่าจะมีปัญหาเกี่ยวกับสัญญาาก็ให้เพื่อนร่างให้ มีปัญหาเรื่องกฎหมายก็ไปหาเพื่อนที่เป็นผู้พิพากษา หรือมีปัญหาอะไรเราก็มียุติเพื่อนอยู่แทบทุกกระทรวง ไปทำงานที่ไหนถ้ามีอะไรติดขัดก็มักได้รับการคลี่คลายไปได้ด้วยดีโดยความช่วยเหลือของคนธรรมศาสตร์

ดิฉันมีลูกชายสองคน ก็มาเกี่ยวข้องกับธรรมศาสตร์ คนโตเขาก็จบรัฐศาสตร์ จากรามคำแหง แต่ก็เป็นนักวิชาการฝ่ายสภาอาจารย์ให้ธรรมศาสตร์ ส่วนคนเล็กจบนิติศาสตร์ ธรรมศาสตร์ แล้วตั้งบริษัทของเขาเอง ตอนนี้แม้ดิฉันจะมาทำงานให้ธรรมศาสตร์ไม่ได้ แต่ลูกชายก็มาทำงานต่อแล้ว เรียกว่าดิฉันก็มีคนสืบทอดให้ธรรมศาสตร์

ความเปลี่ยนแปลง

ตั้งแต่เข้าโรงเรียนเตรียมปริญญาของธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนี่ก็อยู่ในสายตาของดิฉัน มาโดยตลอด ดิฉันได้เห็นมาอย่างต่อเนื่องว่า เรามีการปรับปรุงด้านสถานที่ไปมาก พวกศิษย์เก่าเขาก็ชื่นชมยินดีกับอาจารย์สรุปว่า ปรับปรุงสถานที่ให้ทันสมัยขึ้น ด้านการเรียนการสอนของเราก็มีการพัฒนาให้ดีขึ้นเรื่อย ๆ อยู่แล้ว

สำหรับพวกเราชาว ต.ม.ธ.ก. บทบาทต่อธรรมศาสตร์ก็จะต้องน้อยลงไปทุกที เพราะตอนนี้ก็แก่ ๆ กันไปหมดแล้ว มันร่อยหรอกันไปเรื่อย ๆ ประชุมกันที่ไรต้องยืนไว้อาลัยกันทุกที เพราะมันตายกันอยู่เรื่อย มันแก่แล้วนี่ อายุกัน ๘๐ ขึ้นไปทั้งนั้นแล้ว ดิฉันที่เป็นรุ่น ๖ ยังอายุตั้ง ๘๕ เข้าไปแล้วเลย รุ่น ๑ รุ่น ๒ นี่ไม่ค่อยเหลือแล้ว

หลัง ๆ มาในเดือนหนึ่งเขาจะประชุมครั้งหนึ่ง ก็ต้องยืนไว้อาลัยอย่างนี้ทุกที ตายไปเดือนละ ๒-๓ คน บางทีอาทิത്യที่แล้วยังมานั่งคุยกัน พอนัดเจอกันอาทิത്യถัดมาก็ตายไปแล้ว ดิฉันเองบางทีก็ไปประชุมกับเขาไม่ไหวแล้ว เพราะบ้านดิฉันไกลจะต้องกวนลูก ให้มาส่งมารอเรา เราก็เห็นใจเขา นอกจากเขาจะประชุมอะไรที่สำคัญๆ ดิฉันถึงจะมาสักที เพราะโรคเรานะ มันไม่บอกว่ามันจะเอาเราเมื่อไหร่ บางทีเราลูกจากโต๊ะกินข้าวเห็นลูกมองแปลก ๆ ก็ถามว่ามองอะไร ลูกก็บอกว่า แม่เดินเซ ๆ นะ เราเองยังไม่รู้ตัวเลยว่ามีอาการแล้ว ดิฉันเลยไม่ไว้ใจตัวเองให้ไปไหนมาไหนคนเดียว

ตอนนี้มันไม่ได้มีแต่เราที่เปลี่ยนไปเยอะ อย่างอื่น คนอื่นก็เปลี่ยนตลอด เวลานี้แม้แต่นักศึกษาระบบธรรมศาสตร์เองบางคนมันก็ไม่รักธรรมศาสตร์ เข้ามาเรียนพอเสร็จแล้วเขาก็ไป ไม่ได้คิดว่าเราจะทำอะไรให้ธรรมศาสตร์

ดิฉันคิดว่าตอนที่อาจารย์ปรีดีตั้งธรรมศาสตร์ขึ้นมา ก็เพราะท่านอยากจะให้ทุกคนได้มาศึกษาเกี่ยวกับการเมือง ให้รู้มากขึ้น ให้ฉลาดขึ้น เราควรจะยึดหลักอันนี้ไปเรื่อย ๆ อย่าให้คนอื่นมาลบล้างไป ดิฉันอยากให้คนที่เข้ามาในธรรมศาสตร์มีความรักต่อธรรมศาสตร์บ้าง อย่าคิดแต่จะมาดักดวง หรือหวังเพียงผลประโยชน์ส่วนตัว ดิฉันอยู่ที่นี้มาตั้งแต่ปี ๒๔๘๖ จนถึงตอนนี้ เห็นคนหลายรุ่น ก็ได้แต่หวังว่าคนรุ่นต่อ ๆ ไปจะมีความรักที่แห่งนี้ให้มาก อย่างดิฉันที่รักธรรมศาสตร์เหลือเกิน

เฉลิมชัย วสีนนท์

วัยเด็ก

ผมเกิดที่อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง ผมมีพี่น้อง ๗ คน โดยผมเป็นคนที่ ๖ ที่บ้านผมเรียกว่าเป็นคนหบดของที่นี่ แม่ผมมาจากตระกูลชาตินันท์ซึ่งเป็นตระกูลขุนนาง ตอนเด็ก ๆ ผมถูกส่งมาเรียนหนังสือระดับชั้นมัธยม ที่โรงเรียนประจำจังหวัดอ่างทองเพราะตอนนั้นอำเภอวิเศษชัยชาญไม่มีโรงเรียนมัธยม ผมจึงต้องไปอยู่กับคุณลุง คุณป้าเป็นเวลา ๓ ปี จนจบ ม. ๓

ในปี ๒๔๘๓ ผมก็เดินทางเข้ากรุงเทพฯ เพื่อเรียนต่อ เมื่อเข้ามาในกรุงเทพฯ ผมมาอยู่กับคุณน้าชื่อ สนิท ชาตินันท์ ซึ่งเป็นอัยการประจำอยู่ในกรมอัยการ บ้านคุณน้าอยู่ที่ตรอกช่างนาคนเขตคลองสานฝั่งธน ฯ ผมจึงเข้าเรียนชั้น ม.๔ ที่โรงเรียนอำนวยศิลป์ธนบุรีจนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ในปี ๒๔๘๕ ซึ่งเป็นปีน้ำท่วม จากนั้นผมก็มาเข้าโรงเรียนเตรียมของธรรมศาสตร์ จากบ้านคุณน้ามาธรรมศาสตร์ใช้เวลา ไม่เกิน ๑๐ นาทีเท่านั้น แค่นี้ข้ามสะพานพุทธฯ แล้วก็มาขึ้นรถรางหน้าวัดเลียบ เสียค่ารถ ๒ สตางค์ก็มาถึงท่าพระจันทร์

สาเหตุที่เลือกโรงเรียนเตรียมฯหนึ่งนั้นเป็นเพราะ ขณะที่เรียนจบมัธยม ๖ ผมยังเป็นเด็กชาย ไปสมัครเข้าไปเรียนโรงเรียนเตรียมทหารไม่ได้ ข้อสองก็เพราะคุณตาผมเป็นนายอำเภอ คุณแม่ผมคิดว่าพี่ชายของผมก็เป็นหมอคนหนึ่งแล้ว จึงอยากให้ผมเรียนกฎหมายเพื่อเป็นข้าหลวงบ้าง ตอนนั้นที่จุฬาฯ ก็ยังไม่มีสอนกฎหมาย ผมเลยเลือกเรียนที่ธรรมศาสตร์แม้จะไม่ค่อย

ชอบสักเท่าไร ผมได้ลงทะเบียนของโรงเรียนเตรียมของธรรมศาสตร์หมายเลข ๒๙๐๕ ตอนนั้นเพื่อนอำวยศิลป์รุ่นเดียวกันก็มีหลายคนเข้าธรรมศาสตร์ ทั้ง อุทัย ไกลจักร วีระ ทรัพย์ไพศาล

แม้จะมาอยู่กรุงเทพฯ ผมก็ได้กลับบ้านบ่อยเพราะจังหวัดอ่างทองก็ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ นักเดินทางก็ค่อนข้างสะดวกเมื่อเทียบกับเพื่อนคนอื่นที่บ้านอยู่ต่างจังหวัดไกล ๆ อ่างทองไม่มีทางรถไฟหรือทางรถยนต์ เขาเรียกว่าเกาะบกเหมือนกับสุพรรณ ทางเดียวที่จะกลับบ้านได้ก็คือเรือ

ปกติผมลงเรียนตรีโดยสารจากท่าเตียน ล่องไปตามแม่น้ำเจ้าพระยา แล้วเข้าแม่น้ำน้อยตรงบางไทร ต่อไปยังอำเภอเสนา อำเภอผักไห่ จนถึงวิเศษชัยชาญ เรือในสมัยนั้นมีทั้งเรือเขียวซึ่งเป็นเรือของชาวบ้าน และเรือแดงซึ่งเป็นของบริษัท

ลงเรือนี้มันดีอย่าง คือมันได้อยู่ร่วมกับผู้โดยสารคนอื่น ๆ สมัยนั้นเวลาปิดภาคเรียนของโรงเรียนต่าง ๆ จะตรงกัน ผมจึงได้รู้จักเพื่อนที่เป็นคนบ้านเดียวกันในเรือที่โดยสารกลับบ้านนี้เอง นอกจากนั้นเวลาเปิดภาคเรียนก็เปิดพร้อมกันในวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ไม่มีเปลี่ยนแปลง ก็ยิ่งทำให้ได้เจอกันโดยไม่ต้องนัดหมาย ฉะนั้นคนสมัยก่อนรู้จักกันหมด แม้ต่างคนจะต่างแยกย้ายกันเรียนอยู่ตามโรงเรียนต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ แต่คนบ้านเดียวกันยังไ้ก็ยังมีการนัดเจอกันอยู่บ้าง จนทุกวันนี้เวลามีงานของสมาคมจังหวัดก็ยังได้เจอกัน

ท่ามกลางสงคราม

ญี่ปุ่นเข้ายึดประเทศไทยในเดือนธันวาคม ๒๔๘๔ พอ ๘ มกราคม ปี ๒๔๘๕ ฝ่ายสัมพันธมิตรก็มาทิ้งระเบิดลูกแรกที่ตรอกเป็ยนฮิ้วแถวถนนสมเด็จเจ้าพระยา เลี้ยววัดพิชัยญาติและวัดอนงค์ไปไม่ไกล เหตุการณ์นี้ทำให้เพื่อนจากโรงเรียนอำวยศิลป์ของผมตายไปคนหนึ่ง ดังนั้นช่วงเวลาที่ผมเข้าโรงเรียนเตรียมจึงเป็นช่วงที่ประเทศไทยเข้าสู่ภาวะสงครามแล้ว วิทยุรุ่นสมัยนั้นจะได้เริ่มเรียนวิชาयวชนทหารตั้งแต่ชั้นมัธยม ๔ เมื่อเข้าโรงเรียนเตรียมฯก็ขึ้นเป็นยุวชนนายสิบ ตอนปีหนึ่งพวกเรายังไม่ต้องวิ่งหลบลูกระเบิดมากนัก การเรียนการสอนก็ดำเนินไปอย่างที่เรียกได้ว่าค่อนข้างปกติดีอยู่ แต่พอขึ้นปี ๒๔๘๗ นักเรียนเตรียมฯ รุ่น ๖ ของผมเปิดเรียนปีสองไปได้ ๒ อาทิตย์ โรงเรียนก็ประกาศหยุดเรียน จำได้ว่าระเบิดลูกสุดท้ายที่ลงก่อนโรงเรียนจะปิดนั้นไปลงที่เทเวศน์เมื่อโรงเรียนหยุด เราก็ต้องเรียนกันที่บ้าน โดยต้องทำการบ้านส่งกันทุกเดือน

ตอนที่โรงเรียนเตรียมฯ ยังไม่ได้ปิดผมได้เข้าไปทำงานที่กรมควบคุมการค้า แต่พอสงครามเลิกได้ไม่นาน ก็มีการรับนักศึกษาธรรมศาสตร์ไปทำงานที่สำนักความร่วมมือของสหประชาชาติ หรือ สรส. โดยอาจารย์ดร.ทวี ตะเวทิกุล เป็นคนมารับสมัคร สรส.ต้องการนักศึกษาไปช่วยทำการสำรวจยึดทรัพย์ของญี่ปุ่นซึ่งเป็นฝ่ายแพ้สงคราม การเข้าไปทำงานที่นี้ทำให้ผมได้เพื่อนเป็นเสรีไทยคนหนึ่งชื่อ ร้อยตรีเสริม บุญสุตม์ ซึ่งเป็นรุ่นพี่โรงเรียนเตรียมฯ รุ่น ๓

เสรีไทยตอนนั้นมี ๒ พวก หนึ่ง คือ เสรีไทยที่ปฏิบัติการอยู่ในประเทศไทย อีกพวกหนึ่ง ฝ่ายสัมพันธมิตรจะส่งไปฝึกปฏิบัติการทางทหารและข่าวกรองที่เมืองแคนดี ประเทศศรีลังกา คุณเสริมเขาได้ไปฝึกที่แคนดีและได้ติดยศร้อยตรีทหารอังกฤษ

เศรษฐกิจในกระเป๋

ตอนญี่ปุ่นขึ้น แรก ๆ ราคาอาหารยังไม่ค่อยแพง ก๋วยเตี๋ยวชามละ ๓ สตางค์ แต่พอหลังน้ำท่วมใหญ่อาหารก็เริ่มแพงขึ้น เมื่อเข้าโรงเรียนเตรียมฯ ข้าวแกงก็ราคา ๕ สตางค์แล้ว โรงอาหารของธรรมศาสตร์เขาเอาวิธีการของฝรั่งเศสมาใช้ คือ เขาจัดให้มีโรงอาหารที่ขายข้าวแกงราคาถูก เป็นศาลารูปแปดเหลี่ยม มีน้ำล้นมรอบ อยู่ตรงที่เป็นตึกนิติศาสตร์สมัยนี้

สมัยนั้นผมค่อนข้างจะได้สตางค์เยอะกว่าเพื่อน ๆ ตอนอยู่อำนวยศิลป์ ธนบุรี ในปี ๒๔๘๓ ก็ได้เงินสัปดาห์ละบาท แบ่งใช้วันละประมาณ ๑๕ สตางค์ วันเสาร์อาทิตย์ ได้วันละ ๑๐-๑๕ สตางค์ พอมาเข้าเตรียมก็ได้เพิ่มขึ้น คือได้วันละ ๓๕ สตางค์ ซึ่งถือว่ามากพอจะสามารถเลี้ยงเพื่อนได้ และนับเป็นเด็กที่มีสตางค์มากที่สุดในชั้นคนหนึ่ง คิดดูว่าคนเป็นเสมียนสมัยนั้นยังได้เงินเดือนเพียง ๒๐-๓๐ บาทเท่านั้น จึงนับว่าชีวิตผมก็ไม่ต้องลำบากเหมือนเพื่อนบางคน

ตึกเรียน

ภาพธรรมศาสตร์ในปัจจุบันที่ท่าพระจันทร์มันไม่ติดตาผมเลย ทั้งๆ ที่ผมก็ไปสอนที่ธรรมศาสตร์เสมอ ภาพที่ติดตาคือตึกเตรียมฯ ในตำแหน่งที่เขาเรียกไปทำคณะบัญชีในปัจจุบัน สมัยนั้นตึกเรียนของโรงเรียนเตรียมฯ อยู่ติดกับตึกโดม แต่อาคารหลังคานั้นอยู่นั้นอยู่ตำแหน่งที่เป็นหอประชุมใหญ่ในปัจจุบัน รุ่น ๖ ของผมเรียนแต่บนตึกไม่ได้เรียนเรือนหลังคานี้ แต่พวกรุ่น ๗ มีนักเรียนมากจึงต้องมาเรียนกันที่โรงเรียนจากนี้ซึ่งสมัยนั้นอาจารย์ปริดีให้เอาตึกมาฝังเก็บไว้

สมัยก่อนตรงลานปริดี ตรงนั้นเป็นที่โล่ง ด้านขวามือเป็นสโมสรนักศึกษา มีตึกเดี่ยวชั้นเดียวระหว่างที่ผมเรียนธรรมศาสตร์ เขาใช้บริเวณนี้เป็นที่ขังเชลยศึก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวอังกฤษ ตรงนั้นจึงกลายเป็นเขตหวงห้าม

สถานที่ที่ยังอยู่ในความทรงจำของผมก็คือ สนามฟุตบอลกับศาลาแปดเหลี่ยม สนามฟุตบอลนี้ผูกพันเพราะผมเป็นนักกีฬา ก็อยู่แต่ในนั้น ตอนนั้นเขาเอาไปทำที่จอดรถ เวลาไปสอนหนังสือเห็นแล้วยังเคือง ๆ อยู่ ส่วนศาลาแปดเหลี่ยมนี้เป็นที่กินข้าวทั้งตอนเรียนชั้นเตรียมและตอนเก็บตัวนักกีฬา เรื่องต้นไม้ก็อีกอย่าง เมื่อก่อนสัญลักษณ์ของเราคือต้นจำปี เมื่อก่อนตรงริมแม่น้ำเป็นรั้วจำปีแทบตลอดแนว ตอนหลังเพิ่งมามีชิงโครอบสนามฟุตบอล

การแต่งตัว

นักศึกษาธรรมศาสตร์ของเราในสมัยก่อนนั้นแต่งตัวโก้ เพราะเราไม่มีชุดนักศึกษาเหมือนจุฬาย เราก็ตองใส่เสื้อนอกมาเรียน เพราะเรียนเสร็จเราต้องไปทำงานต่อ พวกที่มีชุดดี ๆ เขาก็ใส่กางเกงฟามบิช ใส่เสื้อชาร์กสกิน ส่วนตอนเรียนโรงเรียนเตรียมฯผู้หญิงเขาก็มีเครื่องแบบของเขา ส่วนผู้ชายรุ่นผมก็ต้องแต่งชุดยูชันทหาร

การแต่งตัวนอกเวลาเรียนปกติเราก็ุ่งกางเกงขายาว ใส่เสื้อเชิ้ตขาว บางคนที่มีชุดแบบนักศึกษาส่วนใหญ่จะเป็นเชิ้ตแขนสั้น ไม่ค่อยมีใครใส่แขนยาว กางเกงก็แต่งไปตามสมัย สมัยก่อนการใช้เสื้อผ้ามันไม่ฟุ่มเฟือยอย่างสมัยนี้ ชื้อมาชุดหนึ่งใส่ได้เป็นปี ๆ

หลักสูตรโรงเรียนเตรียมฯ

แผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองของเรานั้นมีหลักสูตรของเราเฉพาะ ไม่ใช่หลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ โรงเรียนต้องการสร้างความพร้อมให้เราไปเรียนกฎหมายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต่อไป เพื่อจะไปเป็นข้าราชการที่ปกครองประเทศ ทางโรงเรียนจึงวางหลักสูตรการเรียนการสอนให้กว้างกว่าที่อื่น เรามีเรียนภาษาบาลี วรรณคดี ทั้งพระเวสสันดร ไปจนถึงสามัคคีเภทคำฉันท์ เราได้เรียนดนตรีกับอาจารย์พระเจษฎุฑิต ซึ่งเป็นผู้แต่งเพลงชาติไทย นอกจากนั้นก็ยังได้เรียนวิชาตัวเลข พิมพ์ดีด แต่วิชาที่แปลกชนิดที่ไม่มีใครเคยได้ยินแม้แต่ชื่อวิชา ก็คือ วิชาเทคโนโลยี ที่สอนตั้งแต่วิวัฒนาการปฏิวัติอุตสาหกรรมอังกฤษ เราเรียนถึงวิธีการขุดถ่านหิน การขุดน้ำมัน การต่อท่อส่งน้ำมัน คำศัพท์ทุกคำที่ได้เรียนในวิชานี้ล้วนแปลกใหม่ไม่เคยได้ยินมาก่อน เช่น คำว่า pipe line เราก็ได้รู้จักเมื่อมาเรียนเตรียมฯธรรมศาสตร์

ผมคิดว่าเขาเตรียมมาให้เราพร้อมที่เป็นนักรัฐศาสตร์ชั้นสูง เป็นข้าราชการที่มีความรอบรู้กว้างขวาง รู้ทุกอย่างที่จำเป็นในการสร้างประเทศ เราไม่ได้เรียนแยกย่อยไปอย่างทุกวันนี้ สมัยนั้นหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตนอกจากเรียนกฎหมายแพ่ง กฎหมายอาญา วิธีพิจารณาความแพ่ง พิจารณาความอาญา เราเรียนเศรษฐศาสตร์ด้วย เราเรียนการคลังด้วย วิชารัฐศาสตร์มันก็อยู่ในกฎหมายปกครอง กฎหมายรัฐธรรมนูญ

เมื่อเราจบปริญญาตรีธรรมศาสตร์บัณฑิตแล้ว เราถึงจะไปเรียนให้ลึกลงไป เลือกว่าเราต้องการจะไปเชี่ยวชาญทางด้านไหน เมื่อผมจบตรีนั้นผมตัดสินใจเรียนต่อด้านเศรษฐศาสตร์อยู่หนึ่งก่อนไปเรียนต่อที่ฝรั่งเศส เพราะมีพื้นฐานทางภาษาฝรั่งเศสจากโรงเรียนเตรียมฯมาแล้ว

ตอนนั้นเรามีครูมาสอนภาษาฝรั่งเศส เราเรียนหนัก ทั้งเสียง ทั้งไวยากรณ์ ทั้งทักษะการสนทนา ครูที่มาสอนก็เก่ง ๆ กันทุกคน มาจากอัสสัมชัญบ้าง และก็มีพวกนักเรียนนอกที่จบมาจากฝรั่งเศสบ้าง

วันสำคัญ

สมัยที่ผมเรียนอยู่โรงเรียนเตรียมฯ เรายังไม่มีการจัดงานไหว้ครู งานที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในสมัยนั้น คงจะเป็นงานวันฉลองรัฐธรรมนูญ ซึ่งถือว่าเป็นวันชาติของเรา เป็นงานระดับรัฐพิธีที่แม้แต่ในหลวง ก็ยังเสด็จ มาร่วมงานด้วย ในงานจะมีการแสดงยุทวิธที่สนามหลวง โดยเอาพวกยุวชนทหาร มารบกัน ๒ ฝ่าย ในสวนอัมพรก็มีงานเต้นรำ พวกผู้ดีมีตระกูลในสังคมจะมาร่วมงาน พวกนักเรียน นอกจากที่ต่าง ๆ จะมาร่วมงาน มันเป็นงานที่ยิ่งใหญ่มาก และไม่มีการอื่นอีก

ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อน

โรงเรียนเตรียมฯ ของเราเป็นโรงเรียนสหศึกษา นักเรียนหญิงชายเรียนรวมกัน แม้จะมีเขินกันบ้างในช่วงแรกเพราะส่วนใหญ่ก็จะมาจากโรงเรียนชายล้วนหรือหญิงล้วน แต่ไม่นานเราก็ปรับตัวเข้าหากันได้ ยิ่งผมเป็นนักกีฬาที่ยิ่งทำให้รู้จักคนทุกเพราะคนเชียร์ไม่ว่าจะปีไหนก็เห็นผม ส่วนในทีมผู้เล่นก็มีทุกชั้นปีปะปนกัน

ในรุ่นผมมีทั้งหมด ๒๐ ห้อง ห้อง ๑-๑๒ อยู่ชั้นล่าง ที่เหลืออยู่ชั้นบน พอสอบเทอมแรกเสร็จก็มีการเปลี่ยนห้องตามคะแนน ใครได้คะแนนดีก็ได้อยู่ห้อง ๑ ตัวผมเองนั้นได้อยู่ห้อง ๑๐ พวกเด็กห้อง ๑ ส่วนใหญ่จะเป็นนักเรียนที่มาจากอัสสัมชัญ หรือเซนต์คาเบรียล หรือถ้าเป็นนักเรียนหญิงก็มาจากเซนต์โยเซฟ พวกนี้ภาษาเขาจะดีกว่าเรามาก

นอกจากนั้นแต่ละชั้นปีก็ค่อนข้างจะสนิทกัน เพราะสมัยก่อนเรามีกันอยู่ไม่มาก เวลาไปดูกีฬาก็ไปกันแทบทั้งหมด เลยทำให้สนิทกันได้ไม่ยาก ที่สำคัญคือเราไม่เหมือนที่อื่น ไม่มีระบบที่กำหนดว่ารุ่นน้องต้องเคารพเชื่อฟังรุ่นพี่ทุกอย่าง แต่ธรรมชาติเราเคารพกันด้วยเหตุ ด้วยผล เหมือนกระบี่กระบองที่ว่า ปู่ชาจปู่ชเนียนั้น เฮอร์มมกุลมุตตม หรือ การเคารพบูชาผู้ควรเคารพเป็นมงคลอันประเสริฐ

นักศึกษา

จบจากเตรียมแล้วผมก็เข้าเป็นนักศึกษาของธรรมศาสตร์ เลขทะเบียนนักศึกษาคือ ๑๘๗๖๕ ชีวิตนักศึกษาของผมส่วนใหญ่จะวนอยู่กับการทำกิจกรรมโดยเฉพาะด้านกีฬา นอกจากรักบี้ ฟุตบอลแล้วยังเคยต่อมวยได้รางวัลชนะเลิศด้วย ด้านการเรียนหนังสือนั้นไม่ค่อยเรียนหนักเท่าไร ปี ๑ ปี ๒ นั้นผมเรียนแหย่มากจนโดนพ่อดุ พอขึ้นปี ๓ ปี ๔ ก็ค่อยตั้งใจเรียนอย่างจริงจังมากขึ้น ผมโชคดีมากที่มีเพื่อนดี ชื่อ เสนอ ครนิยม คอยติวและคอยเที่ยวเชิญให้เข้าห้องเรียน ถ้าผมโดดเขา

จะคอยตามให้มาเรียนเสมอ ทำให้ค่อย ๆ เก็บวิชาความรู้ไปที่ละเล็กละน้อย และทำให้ได้รู้ว่า สู่ จิ ปุ ลิ วินิมุตโตถกถโสภณุตโตทเว ถ้าเราขาดซึ่งความพึง คิด บันทีก และจดจำแล้ว จะเป็นบัณฑิตได้อย่างไร

นักรักบี้

ในสมัยนั้น ธรรมศาสตร์มีการแข่งขันกีฬาภายใน เรามีกันอยู่สองสาขาคือกฐหมาย และบัญชี แต่ละฝ่ายก็แบ่งทีมตามชั้นปีแล้วก็แข่งกันปีละหน แต่ก็เป็นที่กีฬาที่ไม่จริงจัง ไม่ได้ซ้อมกันเท่าไรห์ เป็นการเล่นกระชับสัมพันธ์ เล่นกันสนุก ๆ มากกว่า

การเป็นนักกีฬาทำให้ผมได้รับประทานอาหารร่วมกับท่านอาจารย์ปรีดีครั้งหนึ่งเมื่อปี ๒๔๘๙ ปีนั้นสงครามเลิกแล้ว ทุกอย่างเริ่มเข้าที่เข้าทาง ธรรมศาสตร์ของเราก็เริ่มฟื้นฟูชีวิตชีวาขึ้นมา ตอนนั้นผมได้เป็นตัวแทนของมหาวิทยาลัยไปแข่งรักบี้ และทีมของเราชนะ อาจารย์ปรีดี (หลวงประดิษฐไพฑูริย์) จึงจัดงานเลี้ยงให้นักกีฬา พวกเราเทิดทูนท่าน อาจารย์ปรีดีกันมาก เพราะท่านเป็นผู้ประศาสน์การ เป็นอาจารย์ในดวงใจของนักศึกษาธรรมศาสตร์รุ่นก่อนทุกคน

ตอนที่ได้กินเลี้ยงกับท่านนั้น ผมยังเป็นนักรักบี้ของมหาวิทยาลัยที่เด็กมาก อายุ ๑๙ ปีเท่านั้น พออายุ ๒๓ ผมก็ได้ลงเล่นทีมชาติ สรุปว่าตอนนั้นทั้งเรียน ทั้งทำงานที่กรมการค้า และเป็นนักกีฬารักบี้ด้วย เพราะฉะนั้นเวลาที่ผมสอนหนังสือที่ธรรมศาสตร์แล้วเห็นนักศึกษาสมัยนี้เรียนไม่จบนี่ผมถือว่าใช้ไม่ได้ เพราะขนาดผมทำงาน เล่นรักบี้ ก็ยังสามารถเรียนจบได้

ทีมรักบี้ที่มาแข่งขันกันในสมัยก่อนนั้นมีอยู่ไม่กี่ทีม อันได้แก่ ทีมของธรรมศาสตร์ จุฬาย นายร้อย นายเรือ ตอนหลังก็มีของแพทย์ศิริราชและของเกษตรศาสตร์เข้ามาด้วย เราก็กวนแข่งกันอยู่เท่านี้ ตอนนั้นทีมของธรรมศาสตร์เรากับของศิริราชจะค่อนข้างใกล้เคียงกัน เพราะเมื่อก่อนบรรดาคุณหมจะเอารถมาจอดที่ธรรมศาสตร์แล้วนั่งเรือไปศิริราชเพราะตอนนั้นยังไม่มีสะพานปิ่นเกล้า ถ้าจะข้ามไปฝั่งโน้นต้องไปข้ามสะพานพุทธซึ่งออกไปหน่อย ที่สำคัญคือ เขาไม่มีสนามซ้อม ต้องมายืมสนามของเราซ้อมกันแทน อาจารย์หมอกษานได้ซักรักบี้ของศิริราชกับนักรักบี้ธรรมศาสตร์ก็เลยสนิทกัน

โค้ชรักบี้ของธรรมศาสตร์คืออาจารย์โฉลก โกมารกุล ฒ นครซึ่งเป็นศิษย์เก่ามหาวิทยาลัย ออกซ์ฟอร์ด ประเทศอังกฤษ ท่านชอบเล่าเรื่องสมัยที่เป็นนายท้ายของการแข่งเรือระหว่างออกซ์ฟอร์ดกับเคมบริดจ์ ตอนแรกเขาก็เอาเรือนี้มาเล่นที่ธรรมศาสตร์ด้วย แต่ไป ๆ มา ๆ ก็ต้องเลิกไปด้วยเหตุว่าที่อื่นเขาเล่นด้วยลำบากเพราะไม่ได้อยู่ใกล้แม่น้ำเหมือนเรา

รักบี้คือกีฬาที่ฮิตหน้าซุตามหาวิทยาลัย ปีหนึ่งมีแข่งหลายครั้ง ผมเป็นนักกีฬาทั้งสองประเภทแต่เล่นรักบี้ได้ค่อนข้างดีมากจนทำให้ติดทีมชาติในที่สุด แต่ฟุตบอลนี่ผมเล่นสนุก ๆ ไม่ได้ลงแข่งในงานฟุตบอลประเพณีของเรากับจุฬาฯ

ทีมรักบี้ของธรรมศาสตร์ตอนนั้นคือทีมรักบี้ที่เก่งที่สุดในประเทศ ทีมชาติ ๑๕ คน มีอยู่ ๗ คน ที่มาจากธรรมศาสตร์ เรียกว่าเกือบครึ่งหนึ่งมาจากนักรักบี้ทีมเรา ทีมของธรรมศาสตร์ในสมัยที่ผมเล่นอยู่นั้นไม่เคยแพ้ใครเลย จนบางคนเขาก็หัวว่าธรรมศาสตร์เราขี่โกง สาเหตุคือนักกีฬาของพวกเราบางคนจะเล่นให้ทีมมหาวิทยาลัยมากกว่า ๔ ปี เพราะเราเป็นมหาวิทยาลัยเปิด เราไม่มีรีไทร์ถ้านักศึกษาสอบไม่ผ่าน พวกนักกีฬารุ่นพี่อย่าง อรุณ แสงโกสีย์ หรือแวน สุขวัญจน์ สามารถเล่นให้ทีมธรรมศาสตร์ได้ ๕-๖ ปี พวกจุฬาฯ เขาเลยบอกว่าเราขี่โกง เอาคนแก่มาเล่นกับเด็ก จนตอนหลังเขาจึงเพิ่มกฎมาว่า ผู้เล่นไม่สามารถเล่นให้มหาวิทยาลัยเกิน ๔ ปี

ผมนั้นได้เล่นให้มหาวิทยาลัยในปี ๒๔๙๐ - ๒๔๙๓ พอออกจากทีมธรรมศาสตร์ ผมก็ไปเข้าทีมชาติ เป็นตัวแทนประเทศไปเล่นที่ไต้หวัน ในรุ่นนั้นผมเป็นคนเดียวในทีมมหาวิทยาลัยที่ได้เข้าทีมชาติ ตอนนั้นกรรมการที่มาคัดตัวคืออาจารย์โฉลก ของเรา คุณหมอกษานัน โค้ชของทีมศิริราช อาจารย์ยุคต์ และคุณประหยัด บูรณศิริ โค้ชของทีมเกษตรศาสตร์

การเดินทางไปแข่งรักบี้ที่ไต้หวันทำให้ผมได้นั่งเครื่องบินเป็นครั้งแรก เป็นเครื่องบินดาโคต้า ๓๒ ที่นั่ง ของบริษัทเดินอากาศ และเราก็ชนะกลับมา เราไม่ได้แข่งกับนักกีฬาที่เป็นชาวเวียดนามแต่เป็นนักกีฬาชาวฝรั่งเศสล้วน ๆ ขากลับเราได้แวะนครวัด แต่ตอนนั้นเรายังเด็ก ไม่มีความรู้เชิงโบราณคดีมากพอจะซึมซับมนต์ขลังของที่นั่นได้เต็มที่ ทั้ง ๆ ที่ตอนนั้นมันยังไม่มีอะไรมาแปดเปื้อนเลย พอเรากลับมาถึงเมืองไทยปีต่อมาเวียดนามเขาก็บุกกลับมาชนะเรา สงสัยจะแค้นมากที่แพ้เราในครั้งที่แล้ว

สมัยนั้นกิจกรรมนักศึกษามันไม่มีมาก ในปีหนึ่งก็อาจมีละครของมหาวิทยาลัยสักเรื่องหนึ่ง ถ้าคุณมีสตางค์หน่อยก็ชวนกันไปดูหนังเท่านั้นเอง กิจกรรมอื่น ๆ มันไม่ค่อยมี เพราะฉะนั้น เวลาที่มีกีฬาสักครั้ง พวกนักศึกษา นิสิต จะไปดูกันเยอะมาก อัฒจันทร์สนามศุภย จะเต็มไปด้วยนักศึกษา เรียกว่าจองด้านกันเลย ถ้าเราแข่งกับจุฬา ธรรมศาสตร์จะอยู่ด้านเหนือ จุฬาฯ อยู่ด้านใต้ ซึ่งตรงข้ามกับสมัยนี้ซึ่งพวกนักศึกษา พวกนิสิตไม่ค่อยเห็นใครไปเชียร์ไปดูกีฬา เพราะมันมีที่เที่ยวเตร่เยอะไปหมด สมัยนี้เวลามีแข่งกีฬาเห็นแต่สนามโล่ง ๆ เมื่อก่อนเขาบอกว่าจะดูเด็กสาว ๆ สวย ๆ ต้องไป ๒ แห่งคือ ไปดูรักบี้ กับไปสนามม้า เพราะเป็นกีฬาของคนมีฐานะ

ในงานฟุตบอลประเพณี แม้จะไม่ได้แข่ง ผมก็ไปเป็นกองเชียร์ บรรยากาศมันสนุกมาก เพราะเรามากันแทบหมดมหาวิทยาลัย กีฬาทำให้ผมผูกพันกับธรรมศาสตร์มากกว่าคนอื่น เพราะระหว่างที่มาซ้อม มาเล่น และมาเก็บตัวเพื่อแข่งขันนั้นต้องมานอนในธรรมศาสตร์ตลอด

ทางมหาวิทยาลัยเขาจะให้ค่าใช้จ่ายเพื่อดูแลเราทั้งหมดวันละ ๘ บาท และให้นอนในตึกที่อยู่ ในตำแหน่งของอาคารอเนกประสงค์ตอนนี้ เวลาจะอาบน้ำ พวกนักกีฬาจะเดินไปอาบกันตรงหัวมุม หอประชุมด้านประตูที่นักศึกษาลงรถรางตรงหลักเมืองจะมาเข้าประตูนี้ บริเวณนี้มีต้นมะขามใหญ่ อยู่ต้นหนึ่ง ซึ่งเป็นที่อาบน้ำของเรา

ทวงมหาวิทยาลัยคืน

วันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๔ เกิดเหตุการณ์กบฏแมนฮัตตัน หลังจากเหตุการณ์สงบลง ทหารก็ส่งกำลังเข้ามายึดธรรมศาสตร์ ขณะนั้นผมก็ยังนอนอยู่ในมหาวิทยาลัย นอน ๆ อยู่ เขาก็มาไล่ให้ออกไป หลังจากเหตุการณ์นี้ธรรมศาสตร์ก็ถูกทหารยึดเอาไว้โดยให้หลวงสวัสดิเกียรติ เป็นผู้รักษาการผู้ประสานการ โดยพวกเราถูกกันไม่ให้เข้ามหาวิทยาลัย พวกนักศึกษาจึงต้องย้าย ไปเรียนกันตามทำงานของบรรดาอาจารย์ ทั้งที่ตึกเนติบัณฑิต ไปจนถึงสนามหญ้า ใต้ต้นไม้

ที่ผ่านมารายได้ของธรรมศาสตร์ส่วนหนึ่งก่อนการถูกทหารยึดมาจากการถือหุ้นในธนาคาร เอเชีย เมื่อรัฐเผด็จการทหารมายึดธรรมศาสตร์และเปลี่ยนชื่อจากวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เป็นธรรมศาสตร์เฉย ๆ แล้ว ทหารก็ยังได้ยึดเอาธนาคารเอเชียไปด้วย

นอกจากนี้ยังมีอาจารย์ธรรมศาสตร์หลายท่านถูกเผด็จการทหารฆ่าตาย อย่างเช่น ครูพร ที่สอนวิชาภาษาบาลีในโรงเรียนเตรียมฯ อาจารย์ทองเปลว ชลภูมิ ซึ่งสอนเศรษฐศาสตร์ อาจารย์จำลอง ดาวเรือง อาจารย์ถวิล อุดล อาจารย์ทองอินทร์ ภูริพัฒน์ และอาจารย์ทวี ตะเวทีกุล

คนธรรมศาสตร์ในรุ่นผมจะถูกทางรัฐกลั่นแกล้งเป็นอย่างมาก สมัยนั้นคนที่จบจาก ธรรมศาสตร์ไปถ้าสมัครไปเป็นตำรวจก็เป็นได้แค่ นายสิบ ถ้าเข้ามาหาไทยก็ไปเป็นเสมียน แม้จะมี วุฒิทางการศึกษาเท่ากับที่อื่น

พวกเราทนกันไปได้พักหนึ่งก็นัดหมายกันเดินขบวนไปขอธรรมศาสตร์คืน เมื่อถึง พระที่นั่งอนันต邸 ซึ่งถูกใช้เป็นที่เนียบรัฐบาลในสมัยนั้น จอมพล ป.ก็ออกมาต้อนรับ เขาก็ออกปาก ตกลงว่าจะคืนให้

ไม่มีรับปริญญา

นักศึกษาธรรมศาสตร์รุ่นผม พอเรียนจบก็คือเรียนจบ ผมไม่เคยรับปริญญา ตอนที่ จบปริญญาเอกจากปารีสผมก็ไม่ต้องรับปริญญา พอกลับเมืองไทยเขาก็ส่งปริญญาบัตรมาให้ที่ สถานทูต สถานทูตก็แจ้งให้เราไปรับเท่านั้นเอง

นักเรียนฝรั่งเศส

เมื่อได้ธรรมศาสตร์บัณฑิตผมก็ทำงานอยู่พักหนึ่ง หลังจากนั้นผมก็ใช้ทุนของที่บ้านไปเรียนต่อด้านกฎหมายที่ฝรั่งเศส ที่มหาวิทยาลัยปารีส ก่อนไปผมได้เล่นรักบี้เป็นครั้งสุดท้ายในวันที่ ๕ ตุลาคม กับราชนาวิ และออกจากเมืองไทยวันที่ ๗ ตุลาคม ๒๔๙๕

เมื่อไปถึงฝรั่งเศสผมก็ต้องเข้าไปอยู่กับครอบครัวของคนฝรั่งเศส ซึ่งผมก็สามารถเข้ากับเขาได้เป็นอย่างดีเพราะปกติก็เป็นคนสบาย ๆ อยู่แล้ว ภาษาฝรั่งเศสที่เรียนมาจากโรงเรียนเตรียมฯ ก็ต้องบดฝุ่นกันใหม่ตั้งแต่ อา เบ เซ เด เพราะการออกเสียงมันยังไม่ได้ แม้แต่ภาษาอังกฤษเรายังฟังและพูดไม่ค่อยจะรู้เรื่อง แค่ว่าจะอ่านได้ แปลได้ แต่การฟังและการพูดยังไม่สามารถใช้งานได้เท่าไรหรอก อาจจะเป็นเพราะตอนเรียนอยู่เมืองไทยเราไม่ได้ใช้จริงเลย หนังสือเป็นภาษาต่างประเทศก็ไม่ค่อยจะได้ดูเพราะมันแพง

ตอนนั้นนักเรียนไทยสามารถเอาวุฒิการศึกษาจากธรรมศาสตร์ไปเทียบกับเอกีวาลองซ์ของเขาและเรียนต่อระดับปริญญาโทและเอกได้เลย เพราะว่าพวกอาจารย์ธรรมศาสตร์คนไทยเขาไปทำชื่อเสียงไว้ดี เขาไปสร้างความน่าเชื่อถือให้มหาวิทยาลัยในฝรั่งเศสว่าคนที่จบมาจากธรรมศาสตร์นั้นมีความสามารถตรงตามมาตรฐานของเขา

ผมใช้เวลาเรียน ๗ ปี เพราะเรียนไปด้วย ใช้ชีวิตในต่างแดนอย่างมีความสุขไปด้วย มีเพื่อนใหม่ทั้งคนไทย ฝรั่งเศส และแขก แล้วแต่โชคชะตาจะพาไป แล้วพรหมลิขิตก็ทำให้ผมได้สนิทสนมภรรยาของผมที่ฝรั่งเศสนี่เอง เรารู้จักกันตั้งแต่อยู่ธรรมศาสตร์เพราะเธอเป็นนักเรียนเตรียมฯ รุ่น ๗ ชื่อ มารตี บุนนาค ซึ่งเป็นถึงลูกสาวของเจ้าพระยาพิชัยญาติ (ดั่น บุนนาค) ประธานสภาผู้แทนราษฎรคนแรกของประเทศไทย

ชีวิตการทำงาน

เมื่อเรียนจบวิชาเอกกฎหมายระหว่างประเทศ ใจผมก็อยากเข้าทำงานที่กระทรวงการต่างประเทศ แต่ภรรยาผมเขาจบกฎหมายมาเหมือนกัน ก็อยากทำงานเมืองไทย เราจะไปต่างประเทศก็ไม่ได้ ผมก็เลยคิดว่าคงต้องไปอยู่กระทรวงมหาดไทยตามที่แม่ต้องการ

เมื่อเข้าไปทำงานที่กระทรวงมหาดไทย ก็ทำให้จับพลัดจับผลูมารู้จักกับท่านบุญมา วงษ์สวรรค์ อธิบดีกรมบัญชีกลาง ยิ่งรู้จักก็ยิ่งนับถือท่าน ทั้งในความเรียนหนังสือเก่งและความซื่อสัตย์สุจริต เรียกว่าท่านเป็นข้าราชการในดวงใจผม และในที่สุดผมก็เลยมาทำงานที่กระทรวงการคลัง จนเกษียณในตำแหน่งอธิบดีกรมสรรพสามิต

ตอนที่กลับมาจากเมืองนอกใหม่ ๆ นั้นผมต้องทุ่มเททำงานให้มีความก้าวหน้าทันคนรุ่นเดียวกันก่อน เพราะเสียเวลาเรียนไปค่อนข้างนานกว่าคนอื่น แต่การได้เรียนใน ต.ม.ธ.ก. ก็ช่วยในการทำงานของผมมาก เพราะหลักสูตรของโรงเรียนเตรียมฯ นั้นทำให้นักศึกษาที่จบออกมามีความรู้รอบตัวสูง รู้อะไรกว้างขวางกว่าที่อื่น คือเรามีรากฐานที่แน่น และมีโครงสร้างทางความรู้ที่เชื่อมโยงกันเป็นอย่างดี

ผมเริ่มมาเป็นอาจารย์ให้ธรรมศาสตร์ในปี ๒๕๑๙ ก็ตอนที่ผมอายุได้ ๔๙ แล้ว โดยสอนวิชาการคลัง และยังคงสอนอยู่จนทุกวันนี้ ที่ผ่านมามีก็ได้ติดตามการพัฒนาทางการศึกษาของธรรมศาสตร์มาโดยตลอด

การศึกษาของธรรมศาสตร์ในปัจจุบันต่างจากสมัยที่ผมเรียนอยู่มาก สมัยนั้นเราเรียนกันอย่างกว้างขวาง แต่เดี๋ยวนี้มันมีการแยกศาสตร์ต่าง ๆ ให้เป็นสาขาย่อยลงไป อาชีพของคนก็มีความหลากหลายตามไปด้วย แต่สิ่งที่เปลี่ยนไปมากกว่าก็คือค่านิยมของสังคมมันเปลี่ยนไปนับถือคนที่ทำอาชีพที่มีรายได้สูง และอาชีพที่ส่งเสริมให้มนุษย์มีกิเลสมากขึ้น ทั้งการโฆษณาขายสินค้าขายดาร่า ทำให้ทุกคนฟังเพื่อวิ่งหากิเลส และสุดท้ายก็ตกอยู่ในลัทธิบริโภคนิยมอย่างถอนตัวไม่ขึ้น ผมยังคุยกับเพื่อน ๆ อาจารย์ด้วยกันว่า ถ้ามหาวิทยาลัยจะจ้างให้เรามาสอนให้นักศึกษาจบออกไปทำงานหาเงินให้ได้เยอะ ๆ เราก็ยอมรับว่าเราไม่มีความรู้แล้ว แนะนำใครไม่ได้แล้วจริง ๆ ผมก็ได้แต่หวังว่าธรรมศาสตร์จะไม่ตกอยู่ภายใต้ลัทธินี้ด้วย ธรรมศาสตร์ควรสอนให้นักศึกษาทำงานเพื่อต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมให้ดีขึ้น มีอุดมการณ์ทำงานเพื่อประชาชนเหมือนคนรุ่นก่อน ๆ

ในชีวิตการทำงานของผม มีเหตุการณ์หนึ่งที่ทำให้รู้สึกภูมิใจในความเป็นธรรมศาสตร์ ในปี ๒๕๑๙ ผมได้ไปเมืองจีนในฐานะผู้แทนกระทรวงการคลัง ตอนนั้นเขาเรียกว่าช่วงเปิดม่านไม้ไผ่ ทางเมืองจีนก็จะมีการเชิญองค์กรด้านนาฏศิลป์และกีฬาเข้าไป พอติดอนั้นผมก็มีตำแหน่งเป็นกรรมการส่งเสริมการกีฬา เลยได้รับมอบหมายให้ร่วมเดินทางไปด้วย พอทางเมืองจีนเขารู้ว่าผมมาจากธรรมศาสตร์ เขาก็ต้อนรับอย่างเกื้อกูลดีมาก ตัวแทนจากประเทศต่าง ๆ เขามีการรับรู้ที่ว่าธรรมศาสตร์เป็นสัญลักษณ์ของการต่อสู้ทางประชาธิปไตยในเมืองไทย

ถ้าไม่มีธรรมศาสตร์

ถ้าไม่มีธรรมศาสตร์ คนรุ่นผมกว่าครึ่งคงไม่มีโอกาสได้เรียนกฎหมาย เพราะพวกเขาไม่มีเงินจะไปเรียนกฎหมาย และไม่สามารถสอบแข่งกับเด็กกรุงเทพเข้าโรงเรียนนายร้อย หรือโรงเรียนนายเรือ แต่ธรรมศาสตร์ให้โอกาสเรา คิดดูว่าเมื่อก่อนค่าลงทะเบียนของเราแค่ ๒๐ บาทเท่านั้นเอง

เพราะมีธรรมศาสตร์ ทำให้เด็กรุ่นเดียวกับผมเปลี่ยนจากเด็กบ้านนอก มาเป็นผู้พิพากษา ทูต รัฐมนตรี อธิบดี ด้วยระดับที่ธรรมศาสตร์เปลี่ยนแปลงชีวิตเรา มันทำให้ผมคิดว่า คนรุ่นผม ความผูกพันกับมหาวิทยาลัยมากกว่าคนรุ่นหลัง ๆ ยิ่งเราได้ใช้เวลาในธรรมศาสตร์ตั้งแต่โรงเรียนเตรียมฯ ความผูกพันมันก็ลึกซึ้งในหลาย ๆ ด้าน พวกข้าราชการรุ่นผมทุกคนพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า ที่พวกเรามายืนอยู่ ณ จุดที่ยืนอยู่ในวันนี้ ก็เป็นเพราะธรรมศาสตร์เปิดตลาดวิชารับอารามบอยอย่างเราเข้าไป ให้เรามีที่เรียน ให้เรามีที่กินข้าวที่ราคาถูกกว่าที่อื่นครั้งหนึ่ง และให้ความเท่าเทียมแก่เราไม่ว่าพวกเราทั้งหมดจะยากดีมีจนอย่างไร

ถึงธรรมศาสตร์วันนี้

ผมฝันอยากเห็นนักศึกษาของธรรมศาสตร์กลายเป็นผู้นำของสังคม ชี้นำสังคมไปในทางที่ถูกต้องในทุกด้าน เราอาจมีอุปสรรคเป็นลัทธิบริโภคนิยมซึ่งเกาะกินคนรุ่นนี้แม้แต่พวกอาจารย์บางคนก็เป็นไปกับเขาด้วย ผมอยากให้คนรุ่นนี้มองคนรุ่นก่อนว่าเขาทำตัวกันอย่างไร จำไว้ว่า ปูชาจปูชเนียนันท์ เอธมมัมภลมุตตมภารการเคารพुकคคคผู้ควรบุชา เป็นมงคลอันประเสริฐ แล้วก็บูชากันด้วยความดี ไม่ต้องบูชาด้วยอย่างอื่น

หม่อมราชวงศ์ถนัดศรี สวัสดิวัตน์

“หมึก ว่ายน้ำหน่อย”

ผมชื่อ (ม.ร.ว.) ถนัดศรี สวัสดิวัตน์ เป็นลูกชายคนแรกของหม่อมเจษฎุและหม่อมเจ้าเฉลิมศรี สวัสดิวัตน์ ผมเกิดที่วังสระปทุม วังนี้เดิมเป็นวังของสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ซึ่งเป็นย่าของในหลวงและเป็นพี่สาวของปู่ผม (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัตน์วิศิษฏ์ฯ) ผมก็เรียกสมเด็จพระพันวัสสาว่า สมเด็จย่าเหมือนกัน

สมเด็จย่าชอบเลี้ยงผมตั้งแต่เป็นทารก เพื่อให้เป็นข้าหลวงของรัชกาลที่ ๘ กับรัชกาล ๙ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือให้เป็นเพื่อนเล่นในวัยเด็ก เพราะโดยสายเลือดเราก็เป็นญาติกัน

ผมใช้ชีวิตแบบชาววัง สิ่งนี้เป็นฐานในการทำอาหารของผม เพราะตั้งแต่เกิดมาก็ได้เห็น และได้กินแต่ของดี ๆ ความรักชอบในการทำอาหารมันก็เกิดขึ้นเอง ยิ่งเมื่อได้ใกล้ชิดกับคนที่ทำอาหารเก่ง ๆ ก็ทำให้เราได้รู้ว่าการที่จะทำอาหารให้อร่อยนั้นมีเครื่องปรุงอะไรบ้าง ใส่อะไรก่อน ใส่อะไรหลัง ต้องใช้ไฟแก่ ไฟอ่อนหรือตั้งอยู่บนไฟนานแค่ไหน รสชาติของวัตถุดิบแต่ละอย่างเป็นอย่างไร รู้จักความแตกต่างของแกงคั่ว แกงเผ็ด ยำ

คนทำอาหารเก่งที่ว้านั้นจะเป็นใครไปไม่ได้นอกจากหม่อมย่าแท้ ๆ ของผม หม่อมละมุน สวัสดิวัตน์ ณ อยุธยา ซึ่งครองตำแหน่งผู้ว่าการห้องเครื่องในวังสระปทุม ส่วนหม่อมแม่ของผมก็เป็นลูกมือของ ม.ร.ว.เสีี่ยม สนิทวงศ์ ผู้ทำเครื่องถ้วยสมเด็จพระพันปีหลวง หรือสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี

ผมเริ่มเข้าโรงเรียนที่โรงเรียนราชินี เข้าชั้นก็มีรถไปส่ง เย็นลงก็กลับบ้าน ภาระหนึ่ง ผู้ที่ร่วมทางไปในรถคันเดียวกับผมก็ยังมีพระองค์เจ้า ๒ พระองค์ ซึ่งก็คือ รัชกาลที่ ๘ พระองค์เจ้าอาเนันทมหิดล และรัชกาลที่ ๙ พระองค์เจ้าภูมิพลอดุลยเดช

ในตอนนั้นรัชกาลที่ ๘ ท่านไปเรียนประถมที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ ข้างรัชกาลที่ ๙ ท่านทรงพระเยาว์มากบางครั้งก็ตามเสด็จ มาส่งรัชกาลที่ ๘ ไปโรงเรียนด้วย ทั้งสองพระองค์ประทับอยู่เมืองไทยจนกระทั่งรัชกาลที่ ๘ มีพระชนมายุได้ ๘ แด่ชวบ ส่วนรัชกาลที่ ๙ หกชวบ ก็เสด็จไปประทับอยู่กับสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีที่สวีตเซอร์แลนด์ ส่วนผมก็ยังอยู่ที่วังสระปทุมระหว่างนั้นเวลาในหลวงท่านมาก็เสด็จมาเฝ้าสมเด็จพระเจ้า (หมายถึง สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า) เราก็มักการแข่งขันในสระให้ทอดพระเนตรเพราะท่านโปรดกีฬาทางน้ำตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์

เสด็จที่วังสระปทุมที่ไรท่านจะต้องเชิญให้ผมว่ายน้ำให้ดู เพราะตอนนั้นท่านยังว่ายน้ำไม่เป็น พอตกบ่าขึ้นมาท่านก็จะเรียกหา “หมึก ว่ายน้ำหน่อย” แม้บางทีจะเป็นการว่ายน้ำหน้าหนาว แต่เมื่อนายสั่ง ผมก็ต้องลง ที่จริงท่านก็อยากจะว่ายน้ำเต็มทีแต่ไม่มีใครหัดให้ เมื่อท่านรับสั่งถามว่า “ทำไมฉันจะว่ายน้ำเหมือนอย่างหมึกเขาไม่ได้บ้าง” มหาเดเล็กเขาก็บอกว่า ถ้าอยากจะทรงน้ำ เขาก็จะอุ้มไปจุ่มน้ำพอให้เปียก แล้วก็เชิญเสด็จขึ้นมาแต่ไม่ได้เล่นน้ำจริง ๆ ตอนหลังท่านถึงได้เล่นน้ำ เล่นเรือสมพระทัย

(ท่านเรียกผมว่าหมึกเพราะตอนเล็ก ๆ ที่กันผมมันมีปานที่พอโตขึ้นก็หาย เขาเรียก “มองไกลเลี่ยนสplot” เป็นรอยสีดำใหญ่ ๆ ใครเป็นแบบนี้ก็มักโดนเรียกว่า “ตุตหมึก” แต่คำว่า “ตุต” เนี่ยไม่สมควรจะพูดกับลูกเจ้าลูกนาย ก็เลยเหลือแต่ “หมึก”)

เมื่อผมจบชั้นอนุบาลและประถมจากโรงเรียนราชินีแล้ว ก็ได้ย้ายไปอยู่โรงเรียนมัธยมหอวังแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เวลาไปโรงเรียนก็เดินเอาจากสี่แยกสระปทุมไปจนถึงโรงเรียนซึ่งอยู่แถวอุเทนถวาย (ปัจจุบัน คือ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา)

เมื่อทางกระทรวงศึกษาธิการเขาเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาในปี ๒๔๘๑ จากแต่ก่อนนี้มีมัธยม ๘ เขาก็ลดเหลือมัธยม ๖ แล้ว แล้วบังคับให้ต้องเรียนโรงเรียนเตรียมฯ อีกสองปี ก่อนจะสอบเข้ามหาวิทยาลัย ทำให้เกิดโรงเรียนประเภทเตรียมฯ ขึ้นมา ๔ แห่งคือ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โรงเรียนเตรียมนายร้อย โรงเรียนเตรียมนายเรือ และโรงเรียนเตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

โรงเรียนมัธยมหอวังแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้น ตามระบบการศึกษาแบบเดิมจะเป็นโรงเรียนสาธิตของคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เปิดไว้ให้นิสิตฝึกสอน ตั้งแต่ชั้นมัธยม ๑ ถึง มัธยม ๘ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษา โรงเรียนมัธยมหอวังก็

กลายเป็นโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผมเองได้รับผลกระทบไปเต็ม ๆ เพราะตอนนั้นนักเรียนที่อายุยังไม่ถึงเกณฑ์เข้าโรงเรียนเตรียมฯต้องย้ายไปอยู่โรงเรียนเทพศิรินทร์ ผมก็ต้องไปเข้าเรียนที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ตั้งแต่ ม.๒ จนกระทั่งจบ ม. ๖

ลูกเจ้าเข้าโรงเรียนของคณะราษฎร

แต่ก่อนนี้ คนที่จบ ม.๖ มีทางเลือกอยู่ ๔ ที่เท่านั้น คือ ถ้าจะไปเรียนจุฬาย ก็ไปโรงเรียนเตรียมอุดม ถ้าจะไปเป็นทหารบกก็ไปเข้าโรงเรียนเตรียมนายร้อย ถ้าจะเป็นทหารเรือก็ต้องไปเข้าโรงเรียนนายเรือและถ้าจะเรียนกฎหมายก็ต้องเข้าเตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และการเมือง ซึ่งมีชื่อย่อว่า ต.ม.ธ.ก.

สำหรับตัวเลือกของผมนั้นเหลือน้อยลงกว่าเด็กคนอื่นเพราะชื่อของผมถูกคัดออกจากโรงเรียนเตรียมนายร้อย และโรงเรียนทหารใดใดเพราะว่าในสมัยนั้น เป็นช่วงที่ผ่านการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้ไม่นาน ประเทศสยามของเราแบ่งเป็น ๒ พวก คือ พวกคณะเจ้า กับ พวกคณะราษฎร ที่เปลี่ยนแปลงการปกครอง

ฐานะของผมนั้นอยู่ในกลุ่มคณะเจ้า แล้วยังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ-กรมพระสวัสดิวัตน์วิเศษ ซึ่งถูกทางคณะราษฎรเชิญเสด็จหรือเนรเทศไปอยู่ที่ป็นังในฐานะบุคคลผู้มีอิทธิพล ก็ยิ่งทำให้สถานการณ์ของผมไม่เหมาะจะเข้าโรงเรียนของทหาร

ที่จริงคุณพ่อผมกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม นั้นเป็นนักเรียนนายร้อยรุ่นเดียวกัน หลังจากที่ผมเข้าโรงเรียนเตรียมฯแล้วจอมพลป. ท่านก็บอกพ่อผมว่า “ท่านชายไม่รับสั่งกับกระหม่อมสักคำ ไม่อย่างนั้นก็คุณชายก็ได้เข้าโรงเรียนเตรียมนายร้อยไปแล้ว” พ่อผมก็บอกว่าไม่เป็นไรหรอก เพราะผมเป็นคนที่เรียกได้ว่าดี เข้าไปอยู่ในนั้นอาจไม่เหมาะกับบุคลิกก็ได้ พวกเพื่อน ๆ ที่ไปสอบเข้าพร้อม ๆ กันเขาบอกว่า “ดีแล้วที่มึงไม่ได้เข้ามา ไม่งั้นมึงจะไปเป็นหัวหน้ากบฏอย่างพวกกู” กบฏในที่นี้หมายถึงไปเป็นหัวโจกอยู่ในนั้น

เมื่อเข้าโรงเรียนเตรียมทหารและโรงเรียนนายเรือไม่ได้ผมก็เหลือตัวเลือกแค่จุฬาย และธรรมศาสตร์ ตอนนั้นผมคิดว่าตัวเองอยากเรียนกฎหมาย ก็ตัดสินใจเลือกเรียนที่นี่ แทนที่จะเข้าเตรียมอุดม

การมาเรียนในธรรมศาสตร์ซึ่งมีท่านอาจารย์ปรีดี ซึ่งเป็นหัวหน้าคณะราษฎรนั้นไม่ได้ทำให้ผมรู้สึกตะขิดตะขวงใจเท่าไรนัก เพราะท่านแปลกกว่าคณะราษฎรคนอื่นตรงที่ คณะราษฎรคนอื่น ๆ นั้นส่วนใหญ่เป็นทหาร แต่อาจารย์ปรีดีท่านเป็นประชาธิปไตย นอกจากนั้นท่านก็ทำงานร่วมกับหม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์วงศ์สนิทที่เป็นอาของผมซึ่งดำรงตำแหน่งหัวหน้าเสรีไทยสายอังกฤษ

เตรียมธรรมศาสตร์

ปีที่ผมเข้าโรงเรียนเตรียมฯ นั้นเป็นปีน้ำท่วม (น้ำท่วมใหญ่จริง ๆ ปลายปี ๒๔๘๕) ตอนเปิดเรียนแรก ๆ ผมก็ยังได้ขี่จักรยานไปโรงเรียนที่อยู่ แต่พอหลังน้ำท่วมญี่ปุ่นก็บุกเข้ามา อุปกรณ์อะไหล่ของจักรยานขาดแคลน ทั้งยางใน ยางนอกไม่มีเปลี่ยน ซี่ต่อไปได้ไม่นานก็ต้องเดินไปโรงเรียนเหมือนเดิม

ตอนผมเข้าปี ๑ พวกรุ่น ๕ เขาก็อยู่ปี ๒ ยังได้เผชิญความยากลำบากในช่วงสงครามด้วยกัน ก่อนสงครามโลก เงินของเรายังแพงอยู่ กว่ายี่เยาก็ยังขามละ ๕ สตางค์ พอเกิดสงครามอะไร ๆ ก็แพงไปหมด นักเรียน ต.ม.ธ.ก. ซึ่งอยู่รุ่น ๕ อยู่รุ่น ๖ ที่มาจากบักซ์ใต้แล้วไม่มีญาติในกรุงเทพฯ ก็จะต้องเป็นเด็กวัดกันแทบทุกคน บ้างก็อยู่วัดบวรฯ บางคนก็อยู่วัดมหาธาตุ นอกจากนี้ก็จะกระจ่ายไปอยู่ตามวัดเทวราชฯ วัดราชาธิวาสฯ หรือวัดบวรนิเวศฯ ส่วนเด็กจากภาคเหนือจะมาอยู่วัดเบญจมบพิตร และเด็กจากอีสานก็จะมาอยู่วัดสระปทุม และวัดบรมนิวาส

ที่เด็กต่างจังหวัดส่วนใหญ่มาเข้าโรงเรียนเตรียมฯ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะเมื่อจบโรงเรียนเตรียมฯ แล้วสามารถรับราชการได้ทันที ในเด็กจากต่างจังหวัดนั้นส่วนใหญ่จะมาจกภาคใต้ ผมจำได้ว่าตอนนั้นนักเรียนเตรียมฯ มีประมาณ ๑,๐๐๐ คน ในจำนวนนั้นเป็นเด็กบักซ์ใต้เสียประมาณสัก ๘๐๐ แล้ว เรียกว่ามากกว่าเด็กกรุงเทพฯ เสียอีก เด็กกรุงเทพฯ นั้น ต้องเป็นพวกที่ตั้งใจจะเรียนกฎหมาย หรืออยากจะเป็นนายอำเภอก็มาเข้าธรรมศาสตร์

ครูดี วิชาหลากหลาย

โรงเรียนเตรียมปริญญาไม่มีวิชาเรียนที่หลากหลาย บาลีก็เรียน เศรษฐศาสตร์ก็เรียน อักษรศาสตร์ กายภาพ ฉันทน์ โคลง กลอน ก็มีอยู่ในบทเรียน ประวัติศาสตร์ การเมือง เทคโนโลยี ก็ได้เรียนมากกว่าโรงเรียนอื่น ที่สำคัญก็คือ ครูบาอาจารย์ที่มาสอนโรงเรียนเตรียมฯ นั้นล้วนแต่เป็นชั้นยอดของแต่ละสาขาวิชา ส่วนใหญ่ก็จบจากเมืองนอกทั้งนั้น ในโรงเรียนเตรียมฯ และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีดอกเตอร์อังตรัวต์เดินสวนกันมากมาย อาจารย์ผู้หญิงเราก็มี เช่น อาจารย์นวลนาคที่สอนภาษาฝรั่งเศส ส่วนวิชาภาษาอังกฤษก็มาจากโรงเรียนอัสสัมชัญ อย่างเช่นพวกรุ่นอาจารย์ป๋วยจะเรียนกฎหมายไปด้วย แล้วก็มาสอนภาษาอังกฤษให้นักเรียนเตรียมด้วย

อาจารย์ที่ผมประทับใจเป็นอาจารย์ผู้หญิงที่อายุมากกว่าเราไม่มากนัก ผมเรียกแต่พี่เปีย จำชื่อจริงแถมไม่ได้ คือเห็นว่าเป็นคนอายุรุ่น ๆ เรา แต่เป็นคนเก่ง มีความสามารถ

วิชาอื่น ๆ ก็มีอาจารย์ที่ทรงคุณวุฒิไม่น้อยหน้าไปกว่ากัน วิชาภาษาบาลี ก็มีมหาบัณฑิต คงสมจิต และมหาหับ ซึ่งสึกจากเจ้าคุณมาสอนภาษาบาลีให้เตรียม วิชาด้านอักษรศาสตร์ที่ต้อง

เรียนสามัคคีภทคำฉันท์ ก็ได้มหาภิ หรืออาจารย์ชนิด อยู่โพธิ์มาสอนให้ ดังนั้นคนที่จบจากเตรียม ปรินญา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จะมีความรู้กว้างขวางหลากหลายมาก ถ้าจะให้รู้มากเข้าต้อง ค้นคว้าเอาเอง

เมื่อว่างเว้นจากการเรียนสำหรับผมในสมัยที่เรียนอยู่นี้ มีหนังสือที่ชอบอ่านเป็นพิเศษ คือ พล นิกร กิมหงวน ซึ่งอ่านกันมาตั้งแต่เป็นนักเรียนโรงเรียนมัธยม สมัยนั้นตัวเลือกในการอ่านมัน มีไม่มากนัก นอกจากพล นิกร กิมหงวน ก็มีนิยายของมณีส จรรย์รงค์ นิยายพวกนี้ราคาเล่มหนึ่ง ๑๐ สตางค์ ซึ่งก็ถือว่าแพงทีเดียวเพราะสมัยนั้นผมได้เงินไปกินข้าววันละ ๑๐ สตางค์พอดี ถือว่าราคา ของนิยายสามารถเป็นค่าใช้จ่าย ๑ วันได้ แต่ผมก็ซื้ออ่านอยู่เรื่อย ๆ ผลัดกับการอ่านหนังสือเรียน ถือเป็นอีกรูปแบบของการคลายเครียดของเด็กสมัยผม

ผลของสงคราม

ปลายปี ๒๔๘๔ สงครามโลกครั้งที่สองเริ่มคืบคลานเข้ามาในเมืองไทย ตอนแรกคนยังอยู่ใน กรุงเทพฯ พอปีถึงปลายปี ๒๔๘๕ เกิดน้ำท่วมใหญ่ในกรุงเทพฯ คนก็ยังอยู่ในกรุงเทพฯ แต่เมื่อ ถึงปลายปี ๒๔๘๖ ต่อปี ๒๔๘๗ ทางสัมพันธมิตรเริ่มมาทิ้งระเบิดถี่เข้า คนไทยก็ได้รู้จักกับลูกระเบิด จากฟ้าในตอนนั้น แต่เราไม่ได้เรียกระเบิดแต่เรียกกันว่าหวอ เพราะทุกครั้งก่อนจะมีการทิ้งระเบิด จะมีสัญญาณเตือนภัยตามตึกสูง ดังหวอ ๆ ๆ เมื่อได้ยินเสียงนี้พวกเราก็ต้องรีบหลบลงหลุม หลบภัยซึ่งสร้างขึ้นตามมีตามเกิด

เครื่องบินทิ้งระเบิดของฝ่ายสัมพันธมิตรเขาจะมาบอมบ์จุดยุทธศาสตร์ต่าง ๆ เช่น สะพานรถไฟ สะพานข้ามแม่น้ำทุกสะพาน เพื่อตัดการลำเลียงของญี่ปุ่น สัมพันธมิตรพยายาม ทำลายสะพานพระรามหกกันมาโดยตลอดจนกระทั่งถึงปลายสงคราม ปลายปี ๒๔๘๗ ถึงทิ้งระเบิด สะพานพระรามหกได้สำเร็จ ในตอนนั้นนอกจากสะพานพระรามหกจะหักพังแล้ว ลูกระเบิดที่ไม่โดน สะพานดันมาที่วัดสร้อยทอง ทำให้มีคนตายประมาณร้อยกว่าคน ที่เสาไฟฟ้ามีเศษซากอวัยวะทั้ง ภายในและภายนอกกระจุยกระเด็นไปพาดอยู่เต็ม นอกจากนั้นยังมีระเบิดที่หนักล้วยอีกประเภทหนึ่ง ระเบิดนี้ไม่มีสะเก็ด แต่เป็นระเบิดเพลิง ลงตรงไหนฉิบหายวอดวายตรงนั้น เวลาระเบิดลงจะเห็น วัตถุทรงกระบอกท่อนสีดำ ๆ ขนาดเท่าไฟฉายถูกโปรยลงมาเหมือนฝนมรณะ ถ้าเห็นฝนนี้ลง ต้องรีบหนีให้ไกล

ผมจำได้ว่า ปี ๒๔๘๗ เป็นปีที่ขาดแคลนที่สุด แม้แต่ไม้ขีดก็หาไม่ได้ ไฟแช็กนี่อย่าพูด ถึงมันกลายเป็นของฟุ่มเฟือยไปเลย ส่วนใหญ่แล้วก็ต้องหันกลับมาใช้หินเหล็ก ไฟ เวลาจะใช้ก็ เอาไปตีกัน แชะ แชะ แชะ เมื่อเกิดประกายไฟก็เอาไปจุดที่สำลี เกิดเป็นเปลวเพลิงขึ้นมา หรือไม่ ก็เอาเชือกไปแช่น้ำมันมะพร้าว ในถ้วยเล็ก ๆ สักอันหนึ่ง แล้วก็จุดเอาไว้เป็นเชื้อไฟสำหรับคนที่

สบุหรี ขอโทษเถอะ ตะเกียงก็ไม่มี เพราะตะเกียงมันใช้น้ำมันก๊าด ในตอนนั้นมันมืดมืดไปหมด ไม่ต้องพรางไฟหรอก เพราะว่าสิ่งที่ให้แสงสว่างได้สูงที่สุดก็เป็นเพียงตะเกียงน้ำมันมะพร้าวเท่านั้นเอง

สงครามทำให้เกิดความขาดแคลนไปเสียทุกอย่าง กรุงเทพฯที่เคยครึกครื้นรื่นเริงก็หมองไปหมดใจ จัดงานอะไรก็ไม่ได้ การบันเทิงในสมัยสงครามทำได้อย่างมากก็แค่จับกลุ่มกันเล่นรำวง จนกระทั่ง จอมพล ป. พิบูลสงคราม ให้มีวันรำวงมาตรฐาน ก็มีเพลง “งามแสงเดือนมาเยือนส่องหล้า” หรือไม่กี่ “ฉันรักแม่คนยิ้มแป้น นกนางแอ่นจับยอดตะเภา จะบินลอยลม จะมาชมแสงดาว ไม่เห็นหน้าสาว แดกเหล้าก็ไม่ลง” อะไรอย่างนี้ พอรู้ว่าบ้านไหนอยู่นอกเขตที่ระเบิดมีรำวงก็พากันเดินไป ไม่ว่าจะแถบบางกะปิ หรือพระโขนงซึ่งสมัยนั้นถือว่าไกลมากแล้ว

สำหรับพวกเราที่เพิ่งจบจากโรงเรียนเตรียมฯ ความตื่นเต้นที่จะได้กลายเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองได้ถูกเปลวเพลิงจากสงครามมอดไหม้ไปแทบไม่เหลือ ครูปาอาจารย์ต่างก็อพยพหนีภัยสงครามออกไป พวกเราจึงเรียนจากซีต ซึ่งอาจารย์ทั้งหลายทำแล้วเอามาทิ้งไว้ที่โรงพิมพ์ธรรมศาสตร์ เขาก็โรเนียวแจกจ่ายให้นักศึกษา พวกเราก็ต้องหาช่วงที่ปลอดภัยจากระเบิดเพื่อมารับซีตที่โรงเรียน เพราะตอนนั้นจะไปหวังฟังไปรษณีย์ไม่ได้ ก็มันมีรถส่งเมื่อไหร่ล่ะ กว่าพวกเราจะได้เรียน ได้ฟัง lecture จริง ๆ ก็เป็นช่วงหลังสงคราม ปี ๒๔๘๘ เป็นต้นไป

เป็นโชคดีของนักศึกษาระบบธรรมศาสตร์ ที่แม้ในช่วงขาดแคลนและยากลำบากเช่นนี้ พวกเรายังพอจะทำการเรียนการสอนกันไปตามมีตามเกิดได้ เพราะท่านปรีดีมองการณ์ไกล ท่านรู้ว่ากระดาศจะขาดแคลน ท่านก็ให้ทุนไว้แต่แรก ทำให้เรามีกระดาศมากพอจะมาเป็นซีตแจกให้นักเรียนทั้งหมดเอากลับไปศึกษากันเองที่บ้าน

สิ่งที่แสดงให้เห็นวิสัยทัศน์อันยาวไกลของท่านปรีดีอีกอย่างหนึ่งก็คือ โรงเรียนหลังคามุงจากในโรงเรียนเตรียมปริญญาซึ่งบนพื้นดินก็ใช้เป็นี่เรียน แต่ข้างใต้ท่านฝังแร่ดีบุกเอาไว้ทั้งหมด แร่ดีบุกที่เป็นก้อน ก้อน ก้อน ฝังเอาไว้ สำหรับเป็นทุน สำหรับการศึกษามหาวิทยาลัย เพราะว่าดีบุกในตอนนั้นเป็นสินค้าออก ยามสงครามไม่มีตลาดสำหรับจะส่งออก ก็เลยต้องเก็บไว้รอขายเมื่อตลาดเปิดอีกครั้ง

ตอนนั้นนักศึกษาระบบธรรมศาสตร์เรียนกันโดยที่ไม่ต้องมีการจ่ายค่าเทอมใด ๆ แต่จะต้องจ่ายค่าสอบในแต่ละวิชา

ตอนนั้นแต่ละเทอมจะมีราว ๗ วิชา ปีหนึ่งนอกจากวิชาพื้นฐานต่าง ๆ ก็จะมีวิชาที่ก้าวหน้า อย่างเช่น วิชาการเลือกตั้งในปี ๑ เมื่อขึ้นปีสูงขึ้นไปได้เรียนวิชากฎหมายที่ยากขึ้นไปอย่างวิแพ่ง วิอาญา แล้วก็เรื่องทรัพย์สิน ตอนปี ๑ มีเรื่องที่น่าทึ่งที่สุดก็คือ ส.ส.กรุงเทพฯ ร้อยตำรวจเอกพิเศษ พรหมายนต์ สอบตกวิชาเลือกตั้ง แต่หม่อมราชวงศ์ถนัดศรีสอบได้ อันนี้จึ้นที่สุด ตอนนั้นแต่ละวิชา

ก็มีคนตกกันเป็นปกติ คนที่ตกก็ต้องไปเรียนมาใหม่ แล้วมาสอบใหม่จนกว่าจะผ่าน ทำให้นักศึกษารู้จักสนิทสนมกันข้ามรุ่น หรืออย่างน้อยก็ได้เห็นหน้าค่าตาคณะศึกษาคณะรุ่นกับตัวเอง

รักบี้ที่ ๑

หลังสงคราม พวกเรานักศึกษาก็กลับมาใช้ชีวิตชีวาอีกครั้ง กิจกรรมยามว่างนอกเหนือจากเรื่องฟุตบอลประเพณีแล้วก็คือ รักบี้ ตอนนั้นธรรมศาสตร์ขึ้นชื่อเรื่องรักบี้ที่สุด พวกเตรียมรุ่น ๑ อย่างองอาจ นาคทรพรพ เป็นนักรักบี้คนสำคัญของไทย

สมัยนั้นนักรักบี้ที่มาจากชาตินั้นจะมาจากธรรมศาสตร์แทบทั้งหมด อีกคนหนึ่งที่ตั้งก็คือ อรุณ แสนโกติก หรือไอ้หลุยส์ คนนี้ก็ยอดเหมือนกัน ส่วนถ้าเป็นเรื่องฟุตบอลก็ต้องยกให้เพื่อนรุ่นเดียวกับผม พ่อของไก่ วรายุทธ มิลินทจินดา ชื่อวิวัฒน์ มิลินทจินดา เป็นศูนย์หน้าที่ยิงแรงที่สุด แล้วก็ปีกเป็นเศรษฐี สมบัติ พัฒน์พงศ์พานิช เป็นคนที่ยิงลูกคอนเนอร์ แล้วก็ยิงไซด์ เข้าประตูไปเลย

เวลาแข่งกีฬาอย่างนี้ จะได้รับความสนใจเป็นอย่างดี เพราะตอนนั้นมันก็ไม่ค่อยมีกิจกรรมอะไรให้เราทำร่วมกันมากมาย อีกอย่างหนึ่งเวลาแข่งกีฬาสัยนั้นมันไม่ได้มีผู้เข้าชมจากหลายมหาวิทยาลัยจนกระทั่งตอนนั้น ก็มีแต่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ และการเมือง แล้วก็โรงเรียนนายร้อย โรงเรียนนายเรือ แรก ๆ ก็แข่งกันอยู่ ๔ แห่งเท่านั้น ตอนหลังก็มีมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์และศิลปากรมาร่วมด้วย แต่พวกนี้มาหลังน้ำท่วมใหญ่ทั้งสิ้น

ตอนนั้นไม่ว่าจะเป็นรักบี้หรือฟุตบอลเราก็เก่งที่สุด ยังจำได้ว่า เมื่อปี ๒๔๘๗ สงครามเพิ่งคลี่คลายไป มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์เริ่มเล่นรักบี้แข่งกับธรรมศาสตร์ ธรรมศาสตร์ชนะ ๖๐ : ๐ คือวางไทร์กันเบื้อ เพราะเขาเพิ่งหัดเล่น คล้าย ๆ กับว่าผู้ใหญ่เล่นกับเด็ก เตะตุตเด็กไปแล้ว ยิ่งประตูไป เล่นไม่ต้องเอาจริงมากก็ชนะ แต่งานที่เราให้ความสำคัญเป็นอันดับหนึ่งก็ยังเป็นงานฟุตบอลประเพณีระหว่างเราและจุฬาฯ

งานบอลประเพณี

สมัยนั้นบรรยากาศงานบอลประเพณีมันสนุก แม้จะไม่มีอะไรต่ออะไรมาอย่างทุกวันนี้ เพียงแต่เดินกันเท่านั้นก็สนุกเสียยิ่งกว่าอะไรทั้งหมด ตอนนั้นจะไปสนามแข่งก็ต้องเดินเพราะไม่มีมอเตอร์คาร์ มีแต่มอเตอร์ซา

ตอนนั้นธรรมศาสตร์มีวงโยธวาทิต เราก็เดินไปแล้วก็ร้องเพลง “เดิน รีบเดินไป ซิงโซคซัยของเราเบื้องหน้า เร็ว เร็วอย่าช้า ชัยข้างหน้ากำลังรอ ม.ธ.ก. มีย่นย่อกีฬาโต รวมกำลัง หวังนำชัย เชิดชูไว้ ม.ธ.ก.”

ฝ่ายจุฬาย เขาก็ร้อง “เดิน เดินเถิดรา นิสิตมหาจุฬาลงกรณ์ เดิน เดิน พร้อมหน้า เพื่อนำชัยมาจุฬาลงกรณ์” ซึ่งเป็นเพลงประจำของเขา เวลาขบวนของเราเดินสวนกับของเขา ต่างฝ่ายต่างก็ตะเบ็งเสียงแข่งกันอย่างไม่มีใครยอมใคร

พอถึงตอนแข่งเราก็ร้องเพลงเชียร์ซึ่งก็มีอยู่ไม่กี่เพลงเท่านั้นเอง ของจุฬาย เวลาเขาเชียร์ก็ บูมบาลาก้า โบ โบ บูมบาลาก้า ชิกบาลาก้า อะไรพวกนี้ ส่วนของเรานั้นลูกทุ่ง ส่วนใหญ่นักเรียนของเราเป็นคนบักซ์ได้ เขาเจียบกันทั้งสนาม มั่นตะโกน “ทำสาด ทำสาดสู้ ๆ ทำสาดสู้ตาย” ตะโกนภาษาใต้กัน โอ้ย สนุกฉิบหายเลย มันไม่มีขบวน ไม่มีเหยื่ออะไรเลย ในสมัยนั้นเราสนุกกันจริง ๆ การแปรตัวอักษรยังไม่เกิด เพลงเชียร์ก็ร้องกันไม่ค่อยเป็นหรอก มีแต่ตบมือเฮ ๆ ๆ ๆ แล้วก็ “ทำมะสาด ทำสาด ทำสาด ทำสาด” เป็นภาษาใต้ ไม่ว่าจะเกิดอะไรในสนามใครเป็นคนยิง ใครถูกยิงไม่สำคัญ เราตะโกนกันอยู่เท่านี้ จุฬาย เขามีเพลงเชียร์ ของเรา “ทำสาด ทำสาดสู้ ๆ ทำสาดสู้ตาย” เท่านั้น อูย สนุกกันจริง ๆ เพราะมันรู้จักกันหมด

กลับมาพูดถึงวงโยธวาทิตของเราหน่อย วงโยชนี้ถือเป็นอีกข้อได้เปรียบของเราเพราะจุฬาย ยังไม่มีวงโยธวาทิต ตอนนั้นผมเล่นฟลูต ในวงมีนักดนตรีร่วมวงประมาณ ๘๐ คน คนที่สอนพวกเราก็คือพระเจนดุริยางค์ และครูสังข์ อัดวาศรี ซึ่งสอนมาตั้งแต่สมัยอยู่เตรียมธรรมศาสตร์ ดั้งนั้นสมาชิกวงโยธวาทิตแทบทั้งวงจึงเป็นศิษย์เก่าโรงเรียนเตรียมฯทั้งนั้น คนที่ตั้ง ๆ ก็มี จำนันท์ อุทนจินดา มาโนช ศรีวิภา แล้วก็ประจิม ภูริพัฒน์นับเป็นสี่ส้นอย่างหนึ่งของงาน

ม้าของไอ้เหวก

มีงานบอลประเพณีอยู่ปีหนึ่งที่คุณหญิงธีราณี (กรรณสูต) เป็นคนขี่ม้า แล้วก็ถือธงนำขบวนเข้าสนามฟุตบอล ม้าตัวนั้นถ้าจำไม่ผิดก็คงจะเป็นม้าแกลบธรรมดา เพราะธรรมศาสตร์เราก็ไม่เคยมีม้าเป็นของตัวเอง

พูดเรื่องม้าก็คิดถึงเพื่อนนักเรียนเตรียมฯ คนหนึ่ง ชื่อเสวก บ้านมันอยู่แถวศรีแต่มันไม่ยอมมาเดินมาเรียนหนังสือ มันขี่ม้ามา เป็นคนเดียวในโรงเรียนเตรียมฯที่มีพาหนะแปลกกว่าใคร เขาเพื่อน มาถึงปั๊บก็เอาม้ามาผูกไว้ที่ต้นจำปีริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตัวเองก็เข้าเรียน พอดกเย็นก็ขี่ม้ากลับ

ช่วงพักกลางวัน ผมกับเพื่อนๆ ก็ไปขี่ม้าเล่นกัน จนกระทั่งวันหนึ่งม้าก็ตายไป ไม่รู้เป็นเพราะมันแก่ตาย ป่วยตาย หรือเพราะโดนพวกเราขี่ (แเม่ง) ทั้งวัน

วีรกรรมแก๊งตัวแสบ

กลุ่มเพื่อนสนิทของผมนั้นค่อนข้างเป็นที่เกรงใจของนักเรียนคนอื่น ๆ แม้แต่พวกรุ่นพี่ก็ต้องกลัวเราเพราะพวกเรามันติดข้างนักเลง เป็นตัวแสบ เป็นหัวโจกของรุ่น มีอยู่ครั้งหนึ่งพวกเรามีเรื่องไปต่อยกับนักเรียนวิศวกรรมรถไฟ ตอนนั้นเป็นเรื่องใหญ่เลย

เหตุเกิดเพราะเขามาจับสาวโรงเรียนเรา มาเกาะเกาะ เพื่อนเราพอเห็นว่ามีคนมาหยาหมักกันถึงถิ่นกันแบบนี้ก็อดหมั่นไส้ไม่ได้ ก็ปรากฏว่ามีคนไปเตะเด็กวิศวกรรมรถไฟคนหนึ่งเข้า ผมจำไม่ได้ว่าใครเป็นคนไปเตะ แต่ก็แน่ใจว่าอยู่ในกลุ่มหัวโจกของผมซึ่งมีอยู่ประมาณสัก ๒๐ คน สุดท้ายก็ลงเอยด้วยการนัดไปต่อยกันที่วัดสังเวช

สมัยนั้นเขาไม่มีกรายกพวกตีกัน เวลานั้นนักเรียนสองโรงเรียน หรือสองกลุ่มได้มีเรื่องกัน เขาจะใช้วิธีคัดเลือกตัวแทนมาเปรียบเทียบแล้วก็ไปต่อยกัน

ตอนนั้นตัวแทนฝั่งเรามีไอ้ปริญญา วีระสรณ์ มีผม มีไอ้เที้ยอันดับ รองเดช มีไอ้เทียน และอีกสองสามคนออกมายื่นรอกว่าฝ่ายโน้นจะส่งใครมาเทียบคู่ว่ารูปร่าง น้ำหนักของใครที่เหมาะสมจะชกกันอย่างยุติธรรม

เขาก็ส่งตัวแทนมา ไอ้เราพอไปถึงบ๊ีบก็มองเห็นนักเรียนวิศวกรรมรถไฟคนหนึ่ง ซึ่งตัวใหญ่มาก เราก็ภาวนาในใจเลยว่า “อย่าต่อยกู” มันชื่อเกษียณ เป็นนักมวยเหรียญทองรุ่น ๑๓๕ ตอนนั้นรับรองว่าทุกคนก็คิดในใจว่า “มึงเอ๊ยอย่าเลือกกูเลย” จนแล้วจนรอด ไอ้เกษียณมันก็เลือกไอ้ปริญญา ซึ่งตัวใหญ่ที่สุดในฝั่งเรา ปรากฏว่าไอ้หนั้นมันก็ต่อยศสมเป็นนักมวยเหรียญทองต่อยศไอ้ญาติตาปลิ้น ปากเปิกแตกหมด แต่ต่อยศเสร็จแล้วก็จับมือกัน เป็นเพื่อนกันต่อไป

วันนั้นผมรอดตัวไป ไม่โดนต่อยศ เพราะหนึ่งไอ้เกษียณมันไม่ได้เลือก และหลังจากที่เราแพ้มดรูปไปก็สรุปว่าต่อยกันคู่เดียวก็พอ ตอนหลังไอ้เกษียณก็ไปเป็น พชร. ของการรถไฟ แล้วยังเจอกันอยู่เสมอ

สมัยนั้นเวลามีเรื่องกันอย่างนี้ อาจารย์หรือครูไม่ได้เข้ามามีส่วนในการไกลเกลี่ยสักเท่าไร เพราะเรามีเรื่องแต่เด็ก ๆ ด้วยกัน บางทีถ้าครูรู้เขาก็อาจกลับไปตีนักเรียนของตัวเอง ยิ่งถ้ามีข่าวรู้ไปถึงบ้าน กลับบ้านไปก็โดนพ่อแม่ตีซ้ำอีกที วีรกรรมของผมเกิดขึ้นตลอดช่วงวัยรุ่น ตอนสมัยอยู่เทพศิรินทร์ผมก็มีเรื่องไปต่อยกับนักเรียนโรงเรียนสีตบุตรบำรุงอยู่เสมอ เรียกว่าแสบเสมอต้นเสมอปลาย

ตีออกอากาศ

สมัยที่ผมเรียนอยู่ที่โรงเรียนเตรียมฯ เวลาไม่มีใครทำผิด ครูจะลงโทษด้วยการตี ไม่ใช่ตีธรรมดาแต่เป็นการตีออกอากาศ

การทำโทษด้วยวิธีนี้จะเกิดขึ้นในชั่วโมงที่ทุกห้องว่างจากการเรียน ผมจำไม่ได้ว่าเป็นเวลาไหน แต่ในชั่วโมงนี้คนที่ทำผิดจะโดนเรียกไปในห้องกระจายเสียง แล้วอาจารย์ผู้ปกครองชื่อประชุม กล้าหาญ จะเป็นผู้สำเร็จโทษเหล่าตัวแสบทั้งหลาย ด้วยการให้ไปยืนหน้าไมโครโฟนแล้วตีออกอากาศให้เพื่อนทั้งโรงเรียนได้ยินโดยทั่วกัน โดยในการตีออกอากาศแต่ละครั้ง จะมีการบอกว่าผู้กระทำความผิดชื่อเรียงเสียงไร อยู่ห้องไหน มีความผิดโทษฐานอันใด และจะได้รับโทษกี่ครั้ง

การลงโทษเชื่อว่าจะเกิดขึ้นบ่อยครั้งเพราะส่วนใหญ่แล้วนักเรียนทั้งหลายก็ไม่ได้ทำอะไร ออกนอกกลุ่มนอกทางมากมายนัก สมัยนั้นอย่างมากที่สุดบุหรี หรือทำอะไร พิเรนทร์ ๆ ในห้องเรียน

ที่ว่าพิเรนทร์นี่เช่นว่า ในวิชาภาษาบาลี อาจารย์ทับท่านก็ให้แต่งประโยคเป็นภาษาบาลี นักเรียนคนอื่น ๆ ก็ใช้ศัพท์ที่เรียนมาเรียบเรียงเป็นประโยคภาษาบาลี แต่งเองบ้าง แปลงมาจากสุภาษิตที่เรียนมาบ้าง ไอ้ผมก็แต่ง “ทับโป โลก อุปโล” (มหาทับอุบัติขึ้นแล้วในโลก) อาจารย์ทับก็บอกอาจารย์ประชุมว่าไอ้ฉันมันเอาอย่าง ประโยคที่ว่า พุทโธ โลก อุปโล ซึ่งแปลว่า พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้วในโลก เป็นการไม่เคารพทั้งครูและพระพุทธเจ้า ผมเลยโดนตี ๓ ที ตีออกอากาศ

การลงโทษอีกครั้งหนึ่งที่ผมประทับใจเกิดขึ้นขณะเรียนวิชาอุทกศาสตร์ ผมไม่แน่ใจว่าใครกันแน่ที่โดนทำโทษในครั้งนี้ แต่รู้สึกว่าจะเป็นเพื่อนชื่อเกษม จาติกวณิช ตอนนั้นครูเขามีคำถามว่า เมื่อเรายิงปืนกลเบาที่ใช้น้ำสำหรับหล่อเลี้ยงให้ปากกระบอกปืนเย็น ถ้าไม่มีน้ำสำหรับหล่อเลี้ยงจะทำอย่างไร เขาก็ตอบว่า ให้เอาเยี่ยวหล่อเลี้ยง ทางครูฝึกทหารเขาก็ลงโทษด้วยการให้แบกปืนเล็กยาววิ่งรอบสนามธรรมศาสตร์ ผมว่าเรื่องนี้คงประทับใจนักเรียนรุ่นนั้นหลายคนเหมือนกัน

ประท้วงข้าวหมูแดง

วีกรรมอีกอย่างหนึ่งของผมเกิดขึ้นที่ร้านข้าวหมูแดงของนายซุนในโรงอาหาร (ปัจจุบันขายอยู่ริมคลอง หล้า กทม.) ก่อนมีเรื่องนั้นเคยขายอยู่ ๕ สตางค์ อยู่ ๆ นายซุนก็ขอขึ้นค่าข้าวเป็น ๖ สตางค์ เรายังเด็กไม่ได้คิดถึงสภาพเศรษฐกิจที่โดนผลกระทบจากสงครามก็เห็นว่าค่าเขากำไรเกินควร ในตอนนั้นท่านปรีดีเปิดร้านอาหารที่ขายแค่ ๓ สตางค์แถมมีของหวานด้วย แต่ข้าวหมูแดงของนายซุนอย่างเดียว ๖ สตางค์ ไอ้ห้าของหวานก็ไม่มี เราก็ไม่รู้จักว่าอัตราเงินเพื่อ

เป็นยังไง เพียงแต่รู้ว่าของมันแพงขึ้น พวกแก๊งหัวโจกของผมน่าก็ไปยื่นขวางไม่ให้นักเรียนเตรียมฯ ปี ๒ มาซื้อข้าวหมูแดงนายชุนกิน แค่นั้นยังไม่พอ เพื่อนในแก๊งค์หัวโจกของผมายังเอาซามร้านเขาร่อนลงคลองหมด

ตอนหลังถึงจะคิดได้ว่าเขาจะมาขาย ๕ สตางค์อยู่ได้ยังไง เพราะตั้งแต่เกิดสงครามของทุกอย่างก็ขึ้นราคาหมดถ้าขายเท่าเดิม เขาก็อยู่ไม่ได้ พอตอนที่ผมทำเซลล์ชวนชิม ก็เลยต้องไปไกลโหดด้วยการให้เซลล์ชวนชิมนายชุนเขา จะเอาอะไรกับเด็กละครับ

ตอนนั้นพวกเราอยู่แค่ปี ๑ แต่วันที่เกิดเรื่องนั้นเราไปยื่นขวางไม่ให้รุ่นพี่ไปซื้อ เรียกว่าปี ๑ รุ่น ๖ เนี่ย มันหนักเลย รุ่น ๕ เขาเรียบริ่อย เขาไม่ยุ่งกับเรา

ที่จริงในรุ่นผมก็มีคนที่เขาเรียบริ่อยอย่างเช่น ดร.กฤษ สมบัติศิริ แต่ไอ้พวกเด็กได้เพื่อนผมที่มาอยู่วัดทั้งหลายล้วนแต่เป็นตัวแสบ ไอ้อันดับเอ๋ย ไอ้ปริญญาเอ๋ย ในแก๊งค์หัวโจกของผมนี้ส่วนใหญ่ก็เป็นเด็กได้เกือบหมดเลย มีเจ้าคนเดียวเท่านั้น ชีวิตในตอนนั้นของผมสนุกมากและทำให้ได้เพื่อนเยอะเหลือเกิน

นักร้องเสียงทอง

โรงเรียนเตรียมฯตอนนั้น แต่ละห้องจะมีนักเรียนประมาณ ๓๐ คน ทั้งหญิง ทั้งชาย แต่ส่วนใหญ่ เป็นชายมากกว่าหญิง ผู้หญิงเขาก็จะอยู่กันในกลุ่มของเขา อย่างเช่น มีกลุ่มคุณหญิงธีราณี วรรณสุด และคุณอาภรณ์ วรรณสุด ภรรยาคุณเอื้อ สุทรसनาน ซึ่งเป็นกลุ่มที่เรียกว่าสนิทสนมกันกับผม พวกนักเรียนหญิงทั้งหลายเหล่านี้จะอยู่ในกลุ่มที่มีสตางค์ไปโรงเรียนมากกว่าคนอื่น ๆ

ส่วนในหมู่นักเรียนชาย ฐานะของผมนั้นอย่าพูดว่ามีสตางค์ เรียกว่ามีพอกินเท่านั้น แต่ไม่มีเหลือสำหรับจะให้คนอื่น เพราะว่าเราได้เงินไปโรงเรียนวันละ ๑๐ สตางค์ กินข้าวเที่ยง ๕ สตางค์ แล้วกินขนมขนมอะไรนิดหน่อย ตอนนั้นไอ้ศรีเมมันท์ ๒ สตางค์เท่านั้นเอง ตอนนั้นคนที่ได้เงินไปโรงเรียนสลับหนึ่งอย่างธานินทร์ ภัยวิเชียรนี่ถือว่าได้เยอะมากแล้ว

ตอนนั้นนักเรียนเตรียมที่เป็นเด็กจากปั๊กษาได้ส่วนมากแล้วจะอยู่วัด บางคนก็ไม่มีเงินมาโรงเรียน ข้าวเที่ยงก็จะได้กินกันเท่าไร กลุ่มของผมเลยคิดว่าวิธีที่จะอุดหนุนจุนเจือนักเรียนที่ขาดแคลน ตอนพักกลางวันเราจะรวมกลุ่มกันเล่นดนตรี จัดเป็นวงเล็ก ๆ

สมาชิกในวงเท่าที่จำได้ก็มี คุณนิพนธ์ เสวตนันท์ (ซึ่งเป็นผู้แต่งเพลงจูปิครคิดว่าไม่สำคัญ และเป็นสามีของพิทยา บุญยรัตพันธุ์) ประจิม ภูริพัฒน์ (ซึ่งเดี๋ยวนี้ก็ยังเป็นอาชีพนักดนตรีอยู่) แล้วก็ มาโนช ศรีวิภา เป็นมือกีตาร์ (เป็นกีตาร์มือหนึ่งของเมืองไทยในตอนนั้น)

และก็มีหม่อมราชวงศ์ถนัดศรีเป็นคนร้อง พวกเรานักดนตรี ๔-๕ คนก็บรรเลงเพลงแล้วเปิดหมวก
ยุวชนทหาร ขอบริจาคอาหารกลางวันให้แก่เพื่อนนักเรียนเตรียมฯ ที่ขาดแคลน

ตอนนั้นทางโรงเรียนก็เห็นปัญหาเช่นกันว่านักเรียนบางคนต้องอดข้าวเที่ยง ท่านผู้
ประศาสน์การก็พยายามช่วยเหลือเรื่องอาหารกลางวันด้วยการขายข้าวแกงราคาถูก ตอนนั้น
ข้าวแกง ๑ จานบวกกับของหวานอย่างมันต้มน้ำตาลก็มีราคา ๓ สตางค์เท่านั้น แม้แต่ขนาดนั้น
พวกเด็กจากปักษ์ใต้หลายคนก็ยังไม่มียอดจะกิน พวกผมที่เช่นดนตรีเปิดหมวกก็ช่วยได้ไม่หมด
บางคนก็ต้องอดอาหารอยู่นั่นเอง

แม้จะช่วยได้ไม่หมดแต่พวกผมก็ร้องเพลงกันเกือบทุกวัน เพลงที่ร้องส่วนใหญ่เป็นเพลง
ของครูনারด ถาวรบุตรและเพลงของสุนทรภรณ์ หนึ่งเพราะนักร้องและนักดนตรีชอบเพลงพวกนี้
อีกอย่างก็เป็นเพราะว่าตอนนั้นมีวงดนตรีที่เด่นอยู่ ๒ วง คือวงของกรมโฆษณาการ กับวงของ
สำนักทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ เท่านั้น

เพลงของครูনারดมีหลายเพลงที่เราร้องอยู่เสมอ มีเพลงหนึ่งซึ่งร้องบ่อย เรียกว่าเป็น
เพลงหากิน ผมจำชื่อเพลงไม่ได้แต่จำเนื้อได้ว่า “ฉันมองเธอเป็นหนึ่ง ดอกฟ้าที่ลอยเด่น ได้แต่เห็น
เอื้อมไม่ถึง จึงมอง เพราะชั้นฟ้าเกินกว่าห้วงปอง ได้แต่แหงนมอง อ้อนวนบวงเวทที่อยู่ฟ้าไกล
จงโปรดเห็นใจอย่าบั่นทอน เคยชักพาให้มาคราก่อน เหตุใดตัดรอนรักขึ้น หวนคำนึงตั้งหนึ่งนอนฝัน
จึงจำฝัน พลิกกายทุกสิ่งหายคืน ฉันตื่นละเมอ” เพลงนี้เคยร้องจีบสาว แต่อย่าไปเอ่ยชื่อเลย
เพราะเขายังมีตัวตนอยู่ อายุเขา ๘๐ แก่อ่อนกว่าฉันปี สองปีเนี่ย เป็นนักเรียนเตรียมฯ รุ่นน้อง

ตอนนั้นสุนทรภรณ์ยังไม่ดังเพราะว่ายังไม่มียี่แปดเสียง สุนทรภรณ์ยังร้องเพลงอยู่
ตามโรงหนัง ในปี ๒๔๘๗ วันที่เรานัดต่อกับโรงเรียนวิศวกรรมรถไฟ หลังจากไอ้ปริญญา วีระสรณ์
โดนต่อแยกแทนพวกเราทั้งหมดจนตาปิดไปข้างหนึ่ง เราก็แสดงความขอบคุณด้วยการพาไปดู
สุนทรภรณ์ เพราะช่วงนั้นผมคลุกคลีอยู่กับคุณเอื้อ สุนทรสนาน เพราะท่านมาติดต่อชอบพอก
กับเพื่อน ซึ่งก็คือคุณอาภรณ์ วรรณสุด และกลายเป็นที่มาของชื่อวงสุนทรภรณ์ (สุนทร + อาภรณ์)

คุณอาภรณ์แม้จะเป็นเพื่อนนักเรียนรุ่นเดียวกันแต่เขาอายุแก่กว่าผม ผมก็เรียก
“พี่หนู” พี่หนูเขาก็ฟังผมร้องเพลงตอนเที่ยงในโรงอาหารมาโดยตลอด เขาก็ไปบอกคุณเอื้อว่า
ผมร้องเพลงเพราะดี (คุณอาภรณ์เรียกคุณเอื้อว่า “อา” เพราะอายุแก่กว่ากัน ๑๕ ปี) เขาบอกว่า
มีเพื่อนของหนูคนหนึ่ง ร้องเพลงได้เพราะมาก คุณเอื้อก็สนใจ ก็ส่งครูแก้ว อัจฉริยะกุล มาเฝ้า

พอมาทักครูแก้วก็กลับไปบอกคุณเอื้อว่า “เอื้อ มันเป็นหม่อม ร้องเพราะจับหายเลย”
คุณเอื้อก็ตอบว่า “เฮ้ย อยากรูตัวเว้ย” ยิ่งรู้ว่าผมเป็นเพื่อนของอาภรณ์เขาด้วยก็ยิ่งกระตือรือร้น
ที่จะมา แล้วในที่สุด ครูแก้วก็พาผมไปรู้จักกับครูเอื้อถึงที่กรมประชาสัมพันธ์ จากนั้นมาผมก็ได้ไป
คลุกคลีอยู่กับเขา แล้วพอปี ๒๔๘๘ ปีสุดท้ายของสงครามก็เลยได้ไปร่วมกับวงสุนทรภรณ์เต็มตัว

จีบสาว

เมื่อถึงนี่พูดถึงเรื่องร้องเพลงจีบสาว สมัยนั้นส่วนใหญ่เวลาเขาจีบกันนี่เขาใช้จดหมายจะเขียนอะไรก็แล้วแต่ (ตั้งแต่กลอน เพลงยาว ไปจนถึงข้อความบรรยายความรู้สึก) แต่ก่อนนี่ไม่มีโทรศัพท์มือถือนี่ แล้วผู้หญิงกับผู้ชายเดินควบกันได้เมื่อไรเล่า ขนาดคบกันแล้วก็ยังเดินกันคนละฟากถนน

ตอนนั้นในโรงเรียนเตรียมฯ ผู้หญิง ผู้ชายเรียนด้วยกันก็จริง แต่ส่วนใหญ่ผู้หญิงเขาไปกับผู้หญิง ผู้ชายก็ไปกับผู้ชาย ผมนี่ค่อนข้างจะคบเพื่อนได้หลากหลาย บางทีก็ไปเล่นอยู่กับกลุ่มผู้หญิง ๘ คน มีวีราณีนี่คนหนึ่ง (คุณหญิงวีราณี วรรณสุต) ไอ้ศรีประภา ซึ่งเป็นเมียไอ้ประมวล สภาวสุ (คุณหญิงศรีประภา สภาวสุ) แล้วก็ไอ้น้อย บุศยามาน แล้วก็อีกหลายคน ซึ่งเป็นกลุ่มผู้หญิงที่ผมเข้าไปคลุกคลีด้วย จนกระทั่งไอ้เพื่อนผู้ชายมันบอกว่า “ไอ้เหี้ยนี่ มันเป็นกะเทยหรือเปล่า” เพราะว่าพวกเพื่อน ๆ อย่างวีราณี เขาไม่ได้เรียกกันแต่เรียก “อีศรี” บ้าง “อีถนัดศรี” บ้าง แต่นั่นก็เพราะสนิทกันมาก

คนสมัยนั้นสมมติว่าจีบกันจนสำเร็จเป็นแฟนแล้ว มันก็ยังไม่ต้องเปิดเผยเท่าไร คนนอกที่ไม่รู้จักส่วนใหญ่ก็จะดูไม่ออก แต่พวกเพื่อนผู้หญิงเขาจะรู้กัน หรือรู้เฉพาะคนที่บอก แต่ว่าการแสดงกิริยากันต่อหน้าสาธารณชนนั้นไม่มี ไม่มีการเดินตีไหล่ ไม่มีการจับไม้จับมือ ไม่มีทำอะไร เดินกันคนละฟากถนน แม้ว่ารักกันปานใดก็แสดงออกได้มากที่สุดด้วยจดหมายเท่านั้นเอง

แล้วการส่งจดหมายก็ไม่ใช้ส่งไปรษณีย์แต่ต้องส่งด้วยตัวเอง หรือให้เพื่อนส่งให้ ถ้าบ้านไหนมีที่ส่งจดหมายก็ไปใส่ตรงนั้น แล้วก็กลับไปลุ้นว่าผู้หญิงเขาจะตอบหรือไม่ สมัยนั้นอย่าว่าแต่จะไปดูหนึ่งด้วยกัน ซาดิหน้า พ่อแม่เขาไม่ยอมหยอก จะพบหน้ากันเคย ๆ นอกโรงเรียนยังแทบเป็นไปไม่ได้ พอหลังสงครามสงบแล้วที่เริ่มจะมาถูกเนื้อต้องตัวกันได้เล็ก ๆ น้อย ๆ ก็เพราะวัฒนธรรมฝรั่งมันเข้ามา การติดต่อทางโทรศัพท์ก็กลับมาหลังสงครามเหมือนกัน

เข้าธรรมศาสตร์

พวกเราส่วนใหญ่เมื่อจบจากโรงเรียนเตรียมฯ แล้วก็เข้ามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เข้าชั้น สองโมงจะต้องไปฟังบรรยาย ฟังอยู่ประมาณชั่วโมงหรือสองชั่วโมงแล้วก็ไปทำงาน แต่ก่อนนี่พวกผู้ใหญ่ที่อยู่ในวงการล้วนจบจากธรรมศาสตร์ เพราะฉะนั้นเขาจะเข้าใจเรื่องตารางเรียนของเราและไม่เข้มงวดเรื่องเวลาเข้าทำงาน

นักศึกษาทุกคนพอจบเตรียมปริญญาเป็นนักศึกษาจะไปหางานทำเป็นเสมียนตามที่ต่าง ๆ อย่างเช่น คุณกำจัดและคุณดนัย ศรียาภัย ซึ่งมาเป็นเสมียนที่กรมโฆษณาการ จนได้เป็นอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ทั้งคู่ แม้กระทั่งพวกเอกอัครราชทูตหลายคนก็ได้เข้ามาจากการเป็นเสมียนที่นั่น

ตอนนี้แม้ทุกคนจะยังเป็นนักศึกษาเรียนมหาวิทยาลัยแต่ส่วนใหญ่ก็ทำงาน มีเงินเดือนแล้ว เงินที่ได้ก็กินเหล้าเมายากันไป เรียนหนังสือกันไป จนกระทั่งจบ พอสอบเข้าเป็นข้าราชการ พวกที่จบจากธรรมศาสตร์บัณฑิตก็ไปเป็นอัยการ พอเป็นอัยการก็ไปสอบเป็นผู้พิพากษา สมัยนั้นข้าราชการส่วนใหญ่เป็นธรรมศาสตร์บัณฑิตแทบทั้งนั้น

ช่วงที่ผมเรียนประมาณปี ๒ ที่ธรรมศาสตร์นั้นเป็นช่วงเดียวกับที่ในหลวงทั้งสองพระองค์เสด็จ นวัตกรรมนคร เราเข้าหลวงเดิม ก็ได้ถวายการรับใช้เหมือนเคย เพราะอยู่ด้วยกันมาตั้งแต่เล็ก ตอนนั้นธรรมศาสตร์จัดงานเลี้ยงต้อนรับ มีการแสดงให้ทอดพระเนตร อย่างเช่น การแสดงรีวิวประกอบเพลงเรื่อง เดอะ เฮอร์เชียน มาร์เก็ต ซึ่งผมได้รับบทเป็นผู้คุมทาสในสมัยอียิปต์ ส่วนเพื่อนผู้หญิงอย่างธีราณีเขาก็ได้แสดงเต้นระบำสเปน

พอขึ้นปี ๓ ผมก็ไปเรียนกฎหมายต่อเมืองนอก เป็นอันว่าไม่ได้รบ. แต่ปรากฏว่าไปเมืองนอกก็ยังเรียนไม่จบกฎหมาย แต่ไปได้ปริญญาด้านประชาสัมพันธ์ (communication กับ public relations) ซึ่งเป็นวิชาที่ยืดเป็นอาชีพมาจนถึงทุกวันนี้ ตอนนั้นที่เรียนกฎหมายไม่จบก็เพราะมัวแต่ดื่มเหล้าเสียมาก

ที่จริงผมไปเรียนกฎหมายรุ่นเดียวกับ คุณประภาศน์ อวยชัย แต่เขาเรียนสำเร็จ เราไม่สำเร็จ บวกกับตอนนั้นมีโอกาสไปทำวิทยุ BBC ได้เงินเยอะก็เลยไม่ค่อยมีกะจิตกะใจเรียนกฎหมายเท่าที่ควร การทำวิทยุที่เมืองนอกนั้นได้เงินเดือนเท่ากับเลขานุการตรีของสถานทูตเขียวนะ เมื่อมีเงินมากก็เรียนน้อยและกินเหล้าเยอะตามลำดับ

สาเหตุหลักที่เรียนไม่จบอีกอย่างก็เห็นจะเป็นเพราะเพื่อน ๆ ผมเขาก็กินเหล้ากันเยอะๆ โดยมากมักจะกินกับพวกรุ่นน้อง ซึ่งรู้จักสนิทสนมเพราะเรามาก่อน เป็นเจ้าถิ่น รู้พื้นที่ ก็เป็นไกด์พาพวกนี้เที่ยว น้อง ๆ พวกนี้เขาเรียนอยู่ต่างจังหวัด พอเข้ามาในลอนดอนพวกนี้ก็มาเดินตามหลังเรา บางคนพอจบมาเขาก็ได้เป็นศิลปินแห่งชาติอย่างสุนทรียา ณ เวียงกาญจน์ และสมาน กาญจนะผลินซึ่งเรียนไปด้วยแต่งเพลงไปด้วย ผมอยู่กับพวกนี้ได้สัปดาห์แล้วก็ตกลงกันว่าเรามาอยู่เมืองเดียวกันไม่ได้ เพราะกินเหล้าทุกเย็น ไม่เป็นอันทำอะไร และที่เล่ามานี้ก็คือสาเหตุที่ทำให้ผมได้ปริญญาประชาสัมพันธ์มาแทนกฎหมาย

พอกลับมาผมก็มาเป็นผู้รักษาผลประโยชน์ให้ทางสำนักงานผลประโยชน์ของเจ้านาย (ไม่ใช่ สำนักทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ที่ผมอยู่นี้เป็นของเจ้านายชั้นสูง) และในระหว่างนั้นก็มาออกทีวี พอตอนหลังก็มาทำวิทยุกับทีวีเต็มตัว เรียกได้ว่าในชีวิตการทำงานนี้มีผลงานการประชาสัมพันธ์มากที่สุด ผมได้ไปเป็นอาจารย์สอนวิชาประชาสัมพันธ์ในมหาวิทยาลัยหลายแห่ง แล้วในปี ๒๕๒๗ คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชนของธรรมศาสตร์เราก็ได้มอบคุณูปกตบัณฑิตวารสารศาสตร์ให้ผม

การได้มาสัมผัสกับธรรมศาสตร์นั้นช่วยให้ผมกว้างขวาง ยิ่งตอนเรียนผมเป็นตัวแสบก็ยังมีคนรู้จักค่อนข้างเยอะ คนนั้นก็เพื่อน คนนี้ก็เพื่อน พอมาทำงานความช่วยเหลืออะไรต่าง ๆ นานามันก็หลั่งไหลเข้ามา ภรรยาผมก็จบจากคณะบัญชี ทำงานอยู่การบินไทย แต่ไม่ได้เจอกันตอนที่เขาเป็นนักเรียนนะ มาเจอกันตอนทำงาน ผมแก่กว่าเขา ๑๕ ปี เพิ่งมาเห็นกันตอนทำงานกันแล้ว

ตอนที่ผมกลับมาจากเมืองนอกโรงเรียนเตรียมก็ปิดไปแล้ว พวกนักเรียนเตรียมฯ ตอนนั้นก็ยังไม่ได้มาพบปะสมาคมอะไรกันมากมาย นอกจากพวกที่เรียนรุ่นเดียวกัน หรือสนิทกันตั้งแต่สมัยเรียนที่จะนัดเจอกันเอง บางทีก็มีเลี้ยงรุ่นกันบ้าง แต่ก็ไม่ได้เป็นจริงเป็นจังอะไร

เท่าที่ผ่านมาได้เข้าไปคลุกคลีกับธรรมศาสตร์เป็นบางครั้ง เพราะว่าส่วนใหญ่แล้วผมมาอยู่ทางด้านช่อง ๕ สนามเป้าโดยตลอด ตั้งแต่ปี ๒๕๐๒ ที่กลับมาจากเมืองนอกใหม่ ๆ ก็มาร่วมทำงานกับพลตรีถาวร ช่วยประสิทธิ์ที่ช่อง ๕ พอปี ๒๕๐๔ ก็ได้อัดแผ่นเสียง เพลงของตัวเองเพลงแรกคือเพลงสี่ซัง แต่เคยอัดเพลงลาวดวงเดือนให้พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์มาก่อนแล้ว และตั้งแต่นั้นผมก็ทำงานด้านนี้มาโดยตลอด ทำรายการอาหาร ทำเชลล์ชวนชิม และอื่นๆ

ตอนนั้นเป็นปี พ.ศ. ๒๕๐๔ น้ำมันพรีเมียม ๙๕ ราคาดิตรละ ๒.๑๐ บาท ฝ่ายรัฐบาลก็กำลังตัดถนนสายใหม่ไปทั่วประเทศ บริษัทเชลล์กำลังคิดกันว่าจะทำโฆษณาแบบซอฟท์เชลล์อย่างไร ม.จ.ภิศเดช รัชนี้ ผู้จัดการฝ่ายส่งเสริมการขายและโฆษณาของบริษัทเชลล์แห่งประเทศไทยได้มาปรึกษาผม ผมได้ยกตัวอย่างว่าที่ฝรั่งเศสมี Michelin Guide ที่แนะนำร้านอาหารในเส้นทางต่าง ๆ ในทวีปยุโรป “เชลล์ชวนชิม” จึงได้เกิดขึ้นครั้งแรก โดยมีเชลล์แก๊สเป็นสปอนเซอร์ เมื่อไปชิมร้านไหนผมก็จะมาเขียนถึงในสยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ ซึ่งเริ่มเขียนตอนแรกเมื่อวันที่ ๑๗ กันยายน ๒๕๐๔ โดยแนะนำลูกชิ้นห้าหม้อ หรือเกาเหลาลูกชิ้นมันสมมงหมู บนรถเข็นหน้าห้องแถวย่านแพร่งภูธรเป็นเมนูแรก

ด้วยภูมิหลังที่ทำให้ได้สัมผัสอาหารรสเลิศตั้งแต่เด็ก ทำให้การวิจารณ์หรือแนะนำอาหารแต่ละรายการน่าลุ่มลึกเชื่อถือ ทำให้คอลัมน์ “เชลล์ชวนชิม” ได้รับความยอมรับอย่างรวดเร็ว และต่อมาย้ายไปอยู่ที่ “ฟ้าเมืองไทย” ตั้งแต่ฉบับวันที่ ๒๕ กันยายน ปี ๒๕๑๘ ปัจจุบันคอลัมน์เชลล์ชวนชิมย้ายมาอยู่ที่ “มติชน” และยังเขียนคอลัมน์ “ซันเดย์สเปเชียล” ในไทยรัฐฉบับวันอาทิตย์อีกด้วย

ป้ายเซลล์ชวนชิมสร้างความร่ำรวยให้เจ้าของร้าน และสามารถขยายสาขาเป็นของลูกหลานต่อเนื่อง ส่วนผมจะได้ค่าเดินทาง ค่าน้ำมัน และค่าเรือจากบริษัทเซลล์ครั้งละ ๑,๐๐๐ บาท และเพิ่มเป็น ๑,๕๐๐ บาท เมื่อไม่กี่ปีที่ผ่านมา แม้จะไม่ได้สร้างรายได้ให้มากนักแต่ เซลล์ชวนชิมก็สร้าง “โอกาส” ผมได้เกี่ยวข้องกับธุรกิจต่าง ๆ ด้านอาหารมากมายในเวลาต่อมา เริ่มจากรายการ “พ่อบ้านเข้าครัว” ทางช่อง ๕ หลังจากนั้นก็มีรายการของปลากระป๋องบูมบู๊ย รายการของซอสภูเขาทอง รายการหมึกแดงเวสต์ ที่ทำกับลูกชายคนโต รวมทั้งเป็นพิธีเซ็นเตอร์ให้สินค้าต่าง ๆ มากมาย

จากการเริ่มต้นที่งานนี้ทำให้ผมกลายเป็นนักชิม นักเขียน นักแสดงระดับรางวัลเมขลา นักร้องแผ่นเสียงทองคำ

ความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ

นักเรียนธรรมศาสตร์นั้นถูกหล่อหลอมให้เป็นคนที่รักความเป็นธรรม เห็นอะไรที่มีการกดขี่ไม่โปร่งใสก็จะเข้าสู่ แต่ในปัจจุบันมันค่อนข้างจะเปลี่ยนไป ใ้้นักการเมืองที่เอื้อประโยชน์พวกพ้องไม่เป็นธรรมบางคนมันก็จบมาจากธรรมชาติ แต่ไม่ได้มีเลือดธรรมศาสตร์เลยมีแต่เอาอำนาจรัฐเพื่อจะกอบโกยผลประโยชน์ให้แก่ตัวเอง ตอนนี้อความหมายของศาสตร์แห่งความเป็นธรรมมันไม่ค่อยจะเหลือแล้ว เหลือแต่ ทอสรระอำ ทำสาด สำหรับคนธรรมศาสตร์รุ่นเก่าอย่างผมนั้นก็ไม่ใช่ฝากอะไรมากมาย ขอแต่ให้เราลูกเหลืองแดงดำรงความเป็นธรรมศาสตร์ ขอให้ดำรงความถูกต้อง ยุติธรรมเอาไว้ สมกับที่เรามีเลือดเหลืองแดง

คุณหญิงธีราณี กรรณสูต (สิรยายน)

ซ้าย ขวา ซ้าย...

ดิฉันชื่อธีราณี กรรณสูต (สิรยายน) เป็นคนกรุงเทพฯ อยู่อำเภอพระนคร แถวบำรุงเมือง คุณพ่อของดิฉันชื่อประดิษฐ์ชัย สิรยายนเป็นคนหอบดี ซึ่งมีเรือกสวนไรรื่นาแถวสะพานควาย และมีบ้านให้เช่า คุณแม่ชื่อกานดา เป็นแม่บ้านคอยปกครองดูแลที่บ้าน

ดิฉันได้เข้าเรียนที่โรงเรียนสตรีวิทยาซึ่งสมัยนั้นเป็นโรงเรียนสตรีล้วน เพื่อนรุ่นเดียวกันที่มาเรียนโรงเรียนเตรียมมัธยมด้วยกันก็มีหลายคนเช่น สุชีลา สถิตยอุทการ ศรีประภา สภาวสุ และอนงค์นุช อุ่หนันต์ เป็นต้น

สมัยนั้นเวลาไปโรงเรียนดิฉันจะนั่งรถรางสายเจริญกรุงแล้วมาลงที่ศาลหลักเมืองจากนั้นก็เดินผ่านสนามหลวงเข้าธรรมศาสตร์ใช้เวลาเบ๊บเดียวก็ถึง ไม่รอดติต่ออย่างสมัยนี้ บางวันก็ไปกับเพื่อนที่เขามัริด (คุณอาภรณ์ กรรณสูต) สมัยนั้นมัริดใช้กันไม่กี่คน บางคนเขาก็ขี่รถเจ๊กที่มีคนลากมาส่ง แต่ดิฉันก็ไม่ค่อยได้นั่งเพราะกลัวคนลากรถ

ตอนมาเรียนใหม่ ๆ ที่ต้องมารถเพื่อนก็เป็นเพราะว่าไม่อยากจะไปใกล้ชิดเด็กผู้ชาย ดิฉันและเพื่อนเรียนโรงเรียนหญิงล้วนมาตลอด ไม่เคยมีเพื่อนผู้ชาย ตอนนั้นกลัวนักเรียนชายมาก ที่บ้านก็ห้ามเด็ดขาดไม่ให้คบผู้ชาย เรียนเสร็จจากโรงเรียนต้องรีบกลับบ้านด่วน พอเข้าโรงเรียนเตรียมก็ทำให้ต้องเจอเพื่อนผู้ชายเยอะมาก แล้วส่วนใหญ่ก็มาจากต่างจังหวัดจากทั่วราชอาณาจักรเลย

สิ่งที่กลัวที่สุดก็คือ กลัวว่าเขาจะแซว อย่างเช่นเวลาเดินเขาจะเข้าว่า “ซ้าย ขวา ซ้าย...” ตามจังหวะที่เราเดิน ตอนนั้นเราจะกลัวกันมาก เพราะฉะนั้นต้องรีบไปโรงเรียนเร็ว ๆ เพื่อที่จะได้หนีพวกนี้คือ ต้องให้ถึงห้องเรียนก่อนที่พวกผู้ชายจะมา แต่เมื่อเวลาผ่านไปความกลัวก็ลดลงพร้อมกับมิตรภาพที่ค่อย ๆ งอกงามขึ้น

ฉันรักเรียนการเมืองแน่แท้

ตอนที่ดิฉันกำลังจะจบจากโรงเรียนสตรีวิทยา อาจารย์ใหญ่ชื่อ อาจารย์ศิริมา ทินนาสา ท่านจะคอยแนะนำว่าเราควรจะไปเรียนต่อที่ไหน แต่ดิฉันก็ถือว่าเพื่อนเฮไหนก็เฮนั้นไปกันเป็นกระจุก

เพื่อนสตรีวิทยาส่วนใหญ่ไปธรรมศาสตร์มากกว่าไปจุฬาฯ ดิฉันก็เลยเลือกเข้าธรรมศาสตร์ด้วย ส่วนหนึ่งอาจจะเป็นเพราะนักเรียนสตรีวิทยาส่วนใหญ่บ้านอยู่แถวนั้น ถ้าเรียนธรรมศาสตร์ก็ใกล้บ้านกว่ามาก ตอนนั้นคุณพ่อคุณแม่ก็ปล่อยให้เราเลือกที่เรียนได้ตามความต้องการของเราเอง

ตอนมาสอบเข้าธรรมศาสตร์ดิฉันวิตกกังวลมาก จำได้ว่าในข้อสอบเขาจะถามว่าทำไมถึงเลือกเรียนที่ธรรมศาสตร์ตอนนั้นดิฉันก็แต่งกลอนเนื้อความประมาณว่า

มหาวิทยาลัยแหล่งนี้   นามประเทือง
ฉันรักเรียนการเมืองแน่แท้   เพื่อก่อเกียรติในกายภาคหน้าเอ...

ข้างหลังก็จำไม่ค่อยจะได้แล้ว แต่ดิฉันอาจจะได้เข้าเรียนธรรมศาสตร์เพราะกลอนบทนี้ก็ได้ นอกจากนั้นข้อสอบยังมีวิชาคณิตศาสตร์ วิชาภาษาอังกฤษและวิชาภาษาไทย ซึ่งเป็นข้อเขียนทั้งหมด สมัยนั้นยังไม่มีข้อสอบแบบปรนัย

ก่อนเข้ามาเรียนที่นี่ ดิฉันก็ได้รู้จักชื่อเสียงของท่านอาจารย์ปรีดีตั้งแต่ตอนที่ดิฉันเรียนอยู่ ม.๑ รู้ว่าท่านเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย การที่ท่านมาสร้างตลาตวิชา สร้างโรงเรียนเตรียมฯนั้นเป็นพระคุณต่อพวกเราทุกคน ท่านหาอาจารย์ดี ๆ เก่ง ๆ มาสอนพวกเรา และทำให้เราได้เป็นเราอย่างในทุกวันนี้

เมื่อสอบเข้าโรงเรียนเตรียมฯได้แล้ว การจะได้เรียนห้องไหนก็แล้วแต่คะแนนของเรา คนคะแนนดีก็ได้อยู่ห้องต้น ๆ ดิฉันได้อยู่ห้อง ๗ จากนักเรียนเตรียมฯในรุ่นดิฉันทั้งหมด ๑๘ ห้อง แต่ละห้องจะต้องมีครูคุมห้องหรือครูประจำชั้น บ้างก็เป็นผู้หญิง บ้างก็เป็นผู้ชาย ครูที่คุมห้อง ๗

ของดิฉันเป็นผู้หญิงชื่อคุณครูฉวี ซึ่งเก่งมาก สามารถใช้ความเข้มงวดคุมพวกเราอยู่ ไม่ได้กลัwnักเรียนเลย ท่านจะคอยเช็คชื่อต่อจากหัวหน้าห้อง จะดูว่าใครมา ใครขาด ใครสาย และดูแลความเรียบร้อยของพวกเรา

เรียนไปได้ไม่นานเราก็ค่อย ๆ สนิทสนมกับเด็กผู้ชาย เพราะเหตุว่าจะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน แม้จะต่างห้องต่างชั้นแต่ก็สนิทกันหมดเพราะเรียนอยู่ในตึกเดียวกัน ดิฉันได้มีเพื่อน ๆ จากทั่วประเทศ ตอนแรก ๆ ที่เรียนเราก็ค่อนข้างได้เปรียบเด็กต่างจังหวัดอยู่สักหน่อยตรงที่ว่าเขาไม่ได้พูดภาษาเดียวกันกับเรา หรือพูดได้ไม่คล่อง พวกที่มาจากภาคเหนือก็พูดเหนือ ส่วนที่มาจากภาคใต้ก็พูดใต้กัน เราได้ยื่นเขาพูด หนองแห่ง ๆ เราก็ก้าวเขา เพราะส่วนใหญ่ก็เป็นเด็กผู้ชายทั้งนั้น พอเริ่มสนิทกันก็พยายามสอนให้เขาพูดภาษาเรา จะได้เรียนได้ดีขึ้น เด็กต่างจังหวัดแม้จะเรียนมาในหลักสูตรของกระทรวงศึกษาเหมือนกัน แต่เราก็ได้เปรียบเขามากเพราะคุณภาพการศึกษาของต่างจังหวัดอาจยังไม่เท่าในกรุงเทพฯ แต่ทุกคนก็ต้องเก่ง ๆ กันทั้งนั้น ไม่งั้นเขาก็สอบเข้าไม่ได้เพื่อน ๆ จากต่างจังหวัดบางที่เขาจะสนิทกันเฉพาะกลุ่มของเขา เวลาอาหารกลางวันเขาก็ไปด้วยกันหรือบางคนก็นั่งอดด้วยกัน

เหตุเกิดที่โรงอาหาร

สมัยนั้นเมื่อถึงเวลาพักเที่ยงพวกดิฉันจะต้องมีเพื่อนผลัดกันมาจองจานไว้ก่อน เพราะร้านอาหารแต่ละร้านจะมีจานเป็นของตัวเอง ไม่ใช่ปนกัน บางที่มาแล้วจานร้านที่เราชอบหมดก็ต้องรออีกนานกว่าคนอื่นจะกินเสร็จ กว่าเขาจะล้างจานให้เรา ส่วนมากถ้าจานหมดก็จะอดกินร้านนั้น ๆ เพราะถ้ามีแต่รออยู่จะไม่ทันเข้าเรียนตอนบ่าย จนบางที่ถ้ารอจนอดก็ต้องใช้วิธีสมัยเรียนสตรีวิทยา (ซึ่งอาจารย์จะแข่งวัดเรื่องความเรียบร้อยกว่าโรงเรียนเตรียมเล็กน้อยเพราะเป็นโรงเรียนหญิงล้วน) คือแอบเอาหอยหลอดมาอมในห้องเรียน พอแอบกินอย่างนี้ทำให้หอยหลอดอร่อยกว่าเดิม ส่วนใหญ่อาจารย์เขาก็ไม่ว่าอะไร

ตอนดิฉันเรียนอยู่ปี ๑ พวกรุ่นพี่ผู้ชายปี ๒ เห็นว่าร้านข้าวแกงร้านหนึ่งในโรงอาหารขึ้นราคาขายแพงกว่าปกติ ก็พากันมายืนสไลด์รค์หน้าโรงอาหารขวางไม่ให้เราซื้อ ถ้าใครไปซื้อมาก็ินจะถูกจ้องหนัก บอกว่าถ้าใครกินจะเอาเรื่อง แม้เราจะสงสารพวกพ่อค้าแม่ค้าแต่ก็ไม่กล้าเข้าไปซื้อกิน ในวันนั้นเขาขายไม่ได้เลย จานยังถูกรุ่นพี่พวกนี้เขี่ยลงบ่ออีก ที่จริงวันนั้นดิฉันตั้งใจมากินร้านนี้เพราะชอบและเคยทานอยู่ พอเลิกเรียนก็ให้เพื่อนวิ่งไปจองจานไว้ก่อนเพราะกลัวจะมาไม่ทัน พอดิฉันตามมาถึงก็ถามว่าทำไมไม่ซื้อมาก่อนล่ะ เขาก็บอกว่ารุ่นพี่ไม่ให้กิน ที่จริงในกลุ่มของดิฉันก็ไม่ได้มีใครเดือดร้อนเรื่องเงิน บางคนก็ยังไม่รู้เลยว่าเขาขายแพงขึ้น แต่พวกเพื่อนที่มาจาก

ต่างจังหวัดนั้นเขาไม่ค่อยมีเงิน รุ่นพี่เขาก็ประท้วงแทนเพื่อนพวกนี้มากกว่าจะประท้วงเพื่อตัวเอง จบเรื่องได้เพราะอาจารย์อาบ คอมันตร์เป็นผู้ไกลเกลี่ย

ตกเบ็ด

เรามีวิชาใหม่ ๆ ซึ่งไม่เคยเรียนไม่เคยรู้จักมาก่อน บางอย่างก็เรียนผ่านการกระจายเสียงที่ครูจะสอนมาจากห้องกระจายเสียงให้นักเรียนทุกห้องเรียนไปพร้อม ๆ กัน อย่างเช่นวิชาวรรณคดี อาจารย์ยล ซึ่งเป็นผู้ที่ถ่ายทอดวิชาความรู้ได้อย่างดีมาก ดิฉันก็เริ่มที่จะเรียนได้ดีทั้งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน บางทีเราก็จะเอามาคุยกันบ้าง ความสนิสนิยมก็เริ่มมี เป็นต้นว่าเวลาที่ห้องกลอนของ ศรีปราชญ์ ถ้าเราจำไม่ได้เพื่อนก็จะช่วยต่อให้ หนังสือที่ได้เรียนในวิชานี้ก็เป็นหนังสือชั้นดี อย่างสามัคคีเภทคำฉันท์ ซึ่งทำให้เรามีความคิดริเริ่มที่ดี

อีกวิชาหนึ่งที่แปลกมากก็คือวิชาเทคโนโลยี ซึ่งอาจารย์หม่อมเจ้าลักษณะเลิศ ชยางกูร เป็นผู้สอน วิชานี้นับเป็นวิชาที่ก้าวหน้ามากเพราะสถาบันอื่น ๆ ไม่ปรากฏว่ามีสอนกัน นอกจากนั้นก็ยังมีวิชาภาษาบาลี สันสกฤต ซึ่งได้ครูทับมาสอน

เราได้เรียนวิชาภาษาต่างประเทศถึงสองภาษา ภาษาอังกฤษห้องดิฉันได้เรียนกับ อาจารย์ พิพัฒน์ ไกรฤกษ์ เป็นบิดาของรองศาสตราจารย์ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ อดีตอาจารย์สอน วิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งเพิ่งจบมาจากอังกฤษ ซึ่งท่านจะสอนแกรมม่าแบบเข้มงวดมาก คือต้องเข้าใจเป็นอย่างดีถึงจะปล่อยให้ผ่านไปใครที่ไม่ผ่านจะต้องมาพบอาจารย์ ในเวลาเรียนอยู่เราจะทำเป็นเล่นไม่ได้ต้อง ส่วนวิชาภาษาฝรั่งเศส ซึ่งเป็นวิชาที่ดิฉันชอบที่สุดนั้น ได้เรียนกับอาจารย์แอดดวด และอาจารย์ไวท์ ซึ่งเป็นลูกครึ่งทั้งคู่ ในหมวดวิชาภาษาฝรั่งเศสยังมีอาจารย์ผู้หญิงอีกสองท่านคือ อาจารย์นวลจันทร์ ณ ป้อมเพชร์ น้องสาวของท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ และอาจารย์นาลนาท อมาตยกุล ซึ่งจบมาจากฝรั่งเศสทั้งคู่ นอกจากท่านจะสอนภาษาฝรั่งเศสให้เราแล้วยังสอนให้เราวิธีเข้าสังคม วิธีการรับประทานอาหารในงานเลี้ยง ซึ่งโรงเรียนอื่นไม่ได้เรียน อาจารย์สองท่านนี้ทั้งสวยทั้งเก่ง แล้วก็แต่งตัวโก้มาก เรียกได้ว่าเป็นต้นแบบของเราเลย

เวลาเรียนเราจะคุยกันต่อหน้าอาจารย์ไม่ได้ ยิ่งวิชาภาษาฝรั่งเศสคาบอาจารย์ไวท์นี้ น่ากลัวที่สุด เพราะท่านชอบตกเบ็ด

ตกเบ็ดก็คือ การเรียกให้ตอบคำถามในห้องเรียน ตอนนั้นยังเป็นนักเรียนหญิงนี่ กลัวจริง ๆ กลัวตกเบ็ดมากเลย ยิ่งกลัวเราก็ก็นั่งตื้นเข้าห้องฝรั่งเศส เพราะอาจารย์ไวท์นี้ท่าน จะชอบใช้วิธีนี้มาก

ใครที่โดนตกเบ็ดในห้องแล้วตอบไม่ได้ในวันนี้ พรุ่งนี้ก็ต้องเตรียมตัวไว้เลยว่าจะต้องโดนตกเบ็ดอีก เพราะฉะนั้นจะต้องรีบกลับไปอ่านหนังสือ อาจารย์เขาจะพูดว่า “เธอ พรุ่งนี้ฉันจะถามอีกนะ” แล้วท่านก็จะบอกว่าพรุ่งนี้จะถามหน้าไหน สมัยก่อนแค่โดนขู่แค่นี้พวกเราก็ก้าวแล้วกันจะแย่แล้วแต่มันก็ทำให้เราตั้งใจอ่านหนังสือ เพราะไม่รู้ว่าจะวันไหนที่เราจะเป็นเหยื่อของการตกเบ็ด

นอกจากนั้นก็ยังมีวิชาดนตรีที่ได้พระเจนดุริยางค์มาสอนด้วยตัวเอง ท่านสอนวิชาดนตรีให้เรารู้ตั้งแต่เรายังไม่เป็นโน้ต กระทั่งร้องได้ เขียนโน้ตได้ เช่นว่า ฟา ซอล ลา ซี่ ฟา ซอล ฟา ซอล ฟา “เดินรีบเดินไป ยังธงชัยของเราเบื้องหน้า” แม้จะเรียนมานานแล้วแต่ดิฉันก็ยังจำได้อยู่จนทุกวันนี้เลย

กรีดเลือด

ตอนนั้นปี ๒๔๘๖ ดิฉันอยู่ปี ๑ มีรุ่นพี่ชื่ออันดับ รองเดช ทำการกรีดเลือดประท้วงรัฐบาล เขาให้พวกเรามารวมตัวกันแล้วก็คุยถึงความจริงให้ฟัง ว่าเราถูกกดขี่ และไม่ได้รับความเป็นธรรมจากรัฐบาลมาตลอด เขาบอกว่ารวมกันเราอยู่แยกกันเราตาย เลือดเหลืองแดงไม่มีการตาย เราต้องรวมกลุ่มกันเข้าไว้ แล้วเขาก็ยื่นแขนออกมาพร้อมกับพูดว่า “เลือดเหลืองแดงคืออย่างนี้...” ดิฉันก็ยื่นอยู่ใกล้เขามากตอนที่เขากรีดมีดลงไปที่เนื้อเขา แล้วเลือดมันก็ไหลออกมาเป็นสีแดง อยู่ ๆ เขายุบขูด ๆ หนึ่งซึ่งจะใส่อะไรก็ไม่ทันมอง พอเขาราดลงไปบนแขนมันก็กลายเป็นสีเหลืองแดง พวกเราก็ตะลึงมาก ไม่นึกว่าพี่เขาจะทำอะไรแบบนี้ จากนั้นเขาก็พูดต่อให้ธรรมศาสตร์สามัคคีกัน และเห็นแก่ประโยชน์ของประเทศชาติ เหตุการณ์หลังจากนั้นก็ชักจะเลื่อนลงเต็มที

นักกรีฑาสาว

เมื่อสิ้นเทอมพวกเราจะต้องสอบเลื่อนชั้น และพอคะแนนสอบออกมา นอกจากจะเลื่อนชั้นแล้วยังอาจจะต้องเปลี่ยนห้องไปตามคะแนนอีกครั้งหนึ่ง ดิฉันเองก็ต้องย้ายจากห้อง ๗ ไปอยู่ห้อง ๑๑ เพราะคะแนนเลวลง แต่ยังไงก็ยังถือว่าได้อยู่ห้องกลาง ๆ เพราะมีอยู่ทั้งหมด ๑๘ ห้อง อาจเป็นเพราะตอนนั้นเล่นกีฬามากเกินไปหน่อย เพราะว่าดิฉันเป็นนักวิ่งตั้งแต่ยังอยู่สตรีวิทยา ได้ที่หนึ่ง ที่สองตลอด เมื่อมาอยู่ธรรมศาสตร์เพื่อนดิฉันเขาก็ชวนเรามาเป็นตัวแทนรุ่นลงแข่งกีฬาภายใน ตอนซ้อมนั้นจำได้ว่า อาจารย์ประชุม กล้าหาญ เป็นคนมาควบคุมการฝึกซ้อมให้

ดิฉันเป็นตัวแทนให้ธรรมศาสตร์แข่งขันมาหลายรายการจนได้เสื้อสามารถมาหนึ่งตัว แล้วก็ได้อาร์มของธรรมศาสตร์มาด้วย อาร์มนี้เขาจะให้กระดาดมาแล้วต้องเอาไปปักติดกับแขนเสื้อเอาเอง ตอนดิฉันแต่งงานแล้วคุณปรีดา สามีของดิฉันบอกว่า “ฉันนึกว่าเสื้อของเธอเป็นบ่อยรัตนโกสินทร์”

วันไหนซ้อมเสร็จเร็วก็ชวนกันไปบางลำภู เฉลิมกรุง หรือเฉลิมบุรี เพื่อจะไปกินลอดช่อง ร้านออน ลีอก หยุ่น แล้วก็สลิมที่ร้านผลิตผลไทย นอกจากนั้นใกล้ ๆ กับหนังสือพิมพ์สยามรัฐมีร้านก๋วยเตี๋ยวบู๊ที่อร่อยมาก ราคาก็ไม่แพง เด็ก ๆ วัยรุ่นสมัยนั้นก็ชอบไปกัน ทานอาหารเสร็จโดยมากก็จะไปดูหนังญี่ปุ่น เพราะหนังไทยยังไม่ค่อยมี หนังฝรั่งก็ไม่ใคร่จะดูกันเท่าไร

บางวันดิฉันมีซ้อมแต่อยากไปกินขนมพอกำลังจะเดินออกจากโรงเรียน ก็ได้ยินเสียงประกาศเรียกว่า “ธีราณี สิริยาน ลงสนามเดี๋ยวนี้” พอโดนอย่างนี้บ่อยเข้าดิฉันก็เกรงใจเขา หนีไม่ได้ เพราะกีฬาบางประเภทอย่างวิ่งผลัด ถ้าเราหนีไปแล้วเขาก็ซ้อมไม่ได้เพราะมันต้องซ้อมส่งไม้ บางวันตั้งใจหนีก็หนีไม่สำเร็จเพราะถ้าเราเลิกเรียนก่อนเวลา ลุงที่เฝ้าประตูจะไม่ยอมเปิดให้กลับบ้าน แก่ถือว่า ก่อเนอดตัง ใครก็ออกจากโรงเรียนไม่ได้

เนื่องจากดิฉันและเพื่อน ๆ นักกีฬาต้องไปซ้อมและแข่งกีฬาบ่อย ทางมหาวิทยาลัยก็ได้จัดอาจารย์มาตัวให้เพราะกลัวว่าเราจะเรียนไม่ทันคนอื่น อาจารย์ที่มาช่วยตัวก็เช่น อาจารย์บุญชู โรจนเสถียร อาจารย์พิพัฒน์ โปษยานนท์ แล้วก็อีกหลายคน

พอเข้ามหาวิทยาลัยดิฉันไม่ได้เป็นนักกีฬาแล้ว แต่ก็ยังได้ร่วมงานฟุตบอลประเพณีอยู่ ตอนนั้นได้รับเลือกให้เป็นคนขี่ม้า เขิญธงธรรมจักรเข้าสนาม เขาให้ฉันใส่หมวกปริญญา ใส่ท่อปฐุรหนึ่งบนหลังม้าที่คุนชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นคนเซ็นรับรองให้ขี่มาจาก ม. ๑ พัน ๑

ตอนนั้นเราเริ่มตั้งขบวนที่ราชเทวี ดิฉันเข้าสนามกีฬาเป็นคนแรก แถมยังได้ขี่ม้าเข้ามา ออกจะโก้มาก ด้านหลังมีเพื่อนขี่ตามมาอีก ๓-๔ ตัว คนดูในสนามพากันปรบมือเพราะเขาไม่ทราบว่าจะขี่ม้ามาด้วย ปีนั้นกองเชียร์ของเราก็ทำได้ดีมาก ทั้งร้องเพลง ทั้งแปรอักษรแล้วฟุตบอลก็ยังชนะอีก ทำให้ตื่นเต้นดีใจกันมาก

ม้าตัวที่ดิฉันขึ้นนั้นสีน้ำตาลเข้มจนเกือบจะดำ ชื่อ ม้าโตเกี้ยว เป็นม้าที่ได้มาจากประเทศญี่ปุ่น ขนมันลื่นสวยมาก มันจะทำคอดั่งเวลาตื่นเต้น เขาเลือกโตเกี้ยวให้ เพราะเขาบอกว่า “ตัวนี้รู้เรื่องดี” ที่ได้ขี่ม้าตัวนี้ก็เพราะ ดิฉันเคยคบหาเป็นเพื่อนกลุ่มเดียวกับคุณกริช ปุณณกัณฑ์ ซึ่งเป็นนายของคุนชาติชาย ชุณหะวัณ ตอนฝึกเขาก็มาฝึกให้นั่งบนหลังมาก่อนเพราะถ้าออกงานจริงแล้วม้าตื่นเสียงดังจากสนามจะช่วยตัวเองได้ ที่สำคัญคือต้องฝึกทำให้กัที่สุด ขนาดตอนซ้อมยังตกมาหนึ่งครั้งแต่ไม่เจ็บอะไรเพราะตกลงมาบนฟาง ส่วนวันจริงนั้นแม้จะตื่นเต้นมากแต่ก็ไม่มีปัญหาอะไรเลย

ตอนนั้นมีการบันทึกภาพเหตุการณ์นี้โดยคุณเนาวรัตน์ ฤฎานนท์ ซึ่งเป็นทูตทหารอากาศ และทำงานอยู่บีบีซีก็มาถ่ายไปออกรายการ อะรวานด์ เดอะเวิร์ลด์

นอกจากที่กล่าวมาแล้วก็ยังมีการแข่งขันกีฬาอีกอย่างหนึ่งระหว่างคณะบัญชีของจุฬายกับธรรมศาสตร์ กีฬานี้ก็คือ กีฬาเน็ตบอล ซึ่งมีผู้เล่นฝ่ายละ ๗ คน ในปีที่ดิฉันเป็นนักกีฬาเน็ตบอล

ที่มธรรมศาสตร์ขณะเลิก วันนั้นเราใส่กางเกงสีขาว เสื้อสีฟ้าซึ่งเป็นสีประจำคณะบัญชี พอจบเกมส์ ฝนก็ตกลงมาพวกเรา ก็พากันกลับมหาวิทยาลัยด้วยไอ้โกร่ง ซึ่งเป็นรถขนทั้งคนและสิ่งของประจำมหาวิทยาลัย ไอ้โกร่งคันนี้เขาไม่ให้ผู้หญิงขึ้นไปนั่งบนหัวรถเพราะกลัวจะทำให้พวกผู้ชายชวยเวลาไปช้อมนอกสถานที่พวกเราก็นั่งไอ้โกร่งไปตลอด

วันที่ชนะเนื้ทบอลกลับมาเนั้น ท่านอาจารย์ปรีดีได้มาแสดงความยินดี กล่าวชมเชย และคล้องพวงมาลัยให้นักกีฬาด้วย ท่านน่ารักกับพวกเรา มากจริง ๆ ค่ะ แม้ตำแหน่งท่านจะใหญ่โตแต่ท่านก็ยังให้ความสำคัญเด็ก ๆ อย่างเรา ดิฉันมีความรักมีความเคารพท่านอย่างสุดซึ้ง แม้เวลาจะผ่านมานานขนาดนี้ก็ยังนึกถึงพระเดชพระคุณของท่านไม่รู้ลืม

(ช่วงนั้นตรงกับเหตุการณ์สำคัญอย่างหนึ่ง วันหนึ่งที่ดิฉันนั่งรถเพื่อไปช้อมขี้ม้า ประมาณสามโมงกว่า รถแล่นมาถึงสนามหลวงก็ได้ยินข่าวประกาศว่าในหลวงรัชกาลที่ ๘ สิ้นพระชนม์)

สเปนิชแดนซ์หน้าพระพักตร์

คุณเนาวรัตน์ คุณทานนท์คนนี้เคยเต้นสเปนิชแดนซ์กับดิฉันในคราวที่ธรรมศาสตร์จัดงานเลี้ยงต้อนรับถวายในหลวงทั้งสองพระองค์ที่เพิ่งเสด็จนิวัติพระนครจากสวีตเซอร์แลนด์ ตอนนั้นดิฉันเพิ่งเข้าเรียนบัญชีที่ธรรมศาสตร์

เมื่อท่านอาจารย์ปรีดีกราบบังคมทูลเชิญท่านทั้งสองพระองค์ก็เสด็จมาชมการแสดงที่หอประชุมเล็ก ตอนนั้นยังไม่มีหอประชุมใหญ่ เราก็มีริ้วประกอบเพลงต่าง ๆ ให้ท่านทอดพระเนตรหลายอย่าง ล้วนแต่เป็นการแสดงที่โก้ ๆ ทั้งนั้นเลย คนที่ได้เคยเข้าไปดูวันช้อมใหญ่อยังติดตาจนถึงเดี๋ยวนี้

พอท่านประทับเรียบร้อยแล้ว พี่อรพินท์คนสวยของธรรมศาสตร์ทูลเกล้าถวายสูจิบัตรงานแล้ว ฉากที่หนึ่งก็เปิดม่านออกมาอย่างตระการตามาก ถ้าได้เห็นละก็ต้องประทับใจกันทุกคน พอเปิดม่านออกมาก็จะมีตราธรรมจักรใหญ่ประดับไฟพริบ ดูโก้มาก เมื่อแสดงสลับลงก็จะมีเพลงแสงธรรมจักรร้องขึ้นมา “แสงธรรมจักรอันศักดิ์สิทธิ์สูง เป็นเครื่องหมายจงใจให้เรียนเพียรศึกษา เพราะแทนแดงเหลืองรุ่งเรืองตา เหมือนหนึ่งดวงซาวาส่องหนทางเพื่อนำให้ชีวิตก้าวสู่อันสถาพร รันร้อนศีลธรรมนำออกไปไว้ห่างผู้ใดละเว้นว่าง แสงธรรมจักร แสงธรรมสนอง” ฉากแรกที่ออกมา ดิฉันก็ได้แสดงอยู่ในนั้นด้วย มีคนออกมาจับสายรุ้งสวยงามมาก พวกวงโยธวาทิตก็บรรเลงกันสุดฝีมือ

ในการแสดงชุดถัดไป วีรัตน์ ณ สงขลา ก็ขึ้นไปร้องเพลง สลึบปีลากูน (Sleepy lagoon) จบจากนั้นก็เป็นฉากนางทาส ซึ่งสวยมากจริง ๆ เวลาแสดงเขาต้องเล่นสลึบกับร้องเพลงไปอย่างนี้ จบฉากนางทาส คุณจำนงค์ รุจนสนันท์ อีกหนึ่งในคาราของมหาวิทยาลัยก็ขึ้นไปร้องเพลง โอเปร่า ต่อด้วยการแสดงที่เหมือนเอาช่อดอกไม้ออกมาเต้นวอลทซ์ และสุดท้ายก็มาจบที่สเปนนิชแดนซ์ซึ่งเป็นการแสดงที่หูที่สุด เต้นที่สุด ทุกอย่างเป็นสีเหลืองแดงด้วยผ้าตัวนที่พวกเราใส่แสดงตัดเป็นเครื่องแบบตามอย่างสเปนเป็นชั้น ๆ บนหัวทำมวยผมแบบสเปนคลุมด้วยผ้าโปร่ง ทุกอย่างดูร้อนแรงมาก เมื่อเพลงลาปาโลมา ในจังหวะแทงโก้บรรเลงขึ้น พวกเราที่จับคู่ชายหญิงก็วิ่งออกไปแสดงอย่างพร้อมเพรียง พวกผู้ชายเขาใส่กางเกงดำสูทสีขาวมีผ้ารัดเอวแบบสเปน คนดูนี่ตาลุกกันทั้งโรงเลย

การแสดงต่าง ๆ นั้นทางโรงเรียนได้จ้างครูมาสอนจากฝรั่งเศส ซึ่งเป็นภรรยาของอาจารย์อุภัย เราเรียกมาตามอุภัย ตอนนั้นพี่สุจิตต์ ภูมิจิตร และคุณเนาวรัตน์ คฤหานนท์ก็เต้นด้วยกัน เวลาเต้นต้องมีเครื่องทำเสียงแก๊ป ๆ เราเลยพากันเรียกว่าตะแลบแก๊ป

เราซ้อมกันหนักมากเพราะทุกคนรู้ว่าจะต้องเต้นต่อหน้าพระพักตร์ แม้จะเหนื่อยแต่เราก็ชื่นใจเป็นอย่างยิ่งที่ในหลวงจะเสด็จมหาวิทยาลัยของเรา

โรงเรียนของฉัน

เมื่อเรียนอยู่ปีสองนั้น มหาวิทยาลัยก็ต้องหยุดไปเพราะเหตุว่าญี่ปุ่นบุกผ่านประเทศไทย เวลาเขามาถึงระเบิด ตอนกลางคืนจะสว่างไสวเหมือนกลางวัน เวลาที่มีหิวเราก็จะตกรอกตกรไย่วันที่ญี่ปุ่นบุกเรานั้นท้องฟ้าสว่างโรทั้งคืน ญี่ปุ่นเต็มเมืองไปหมด เข้าขึ้นเราจะไปโรงเรียนก็ไปไม่ได้แล้ว ตอนนั้นดิฉันอยู่ปี ๑ ซึ่งเป็นช่วงปลายปีการศึกษาแล้ว

พอขึ้นปี ๒ เราได้เรียนน้อยต้องหยุดไปตั้งเกือบปี เพราะเหตุว่ามหาวิทยาลัยย้ายไปต่างจังหวัดหนีบอมบ์ในกรุงเทพ เราก็มาเรียนไม่ได้เพราะพ่อแม่ไม่อนุญาต ตอนนั้นกระทรวงมหาดไทยเริ่มเปิดทำสำมะโนประชากรใหม่คนที่ว่างก็มักจะเข้าไปสมัครทำงาน ดิฉันเองก็ไปฝึกงานที่นั่นเหมือนกัน ทำได้สักพักดิฉันก็ย้ายไปทำงานที่โรงเรียนมาแตร์เดอริ์ ไปอยู่กับมาแมร์ชาเวียร์อยู่หลายปีจนจบสงคราม

ที่จริงตอนที่เข้าไปทำงานในมาแตร์เดอริ์ใหม่ ๆ คุณสมหมาย ฮุนตระกูลซึ่งรู้จักกันสมัยเรียนในคณะบัญชีก็ได้ชวนไปทำงานที่ธนาคารแห่งประเทศไทย และเสนองเงินเดือนให้สูงกว่าที่ได้จากโรงเรียนมาแตร์เดอริ์ ดิฉันก็ไปปรึกษาคุณพ่อ ซึ่งคุณพ่อก็อยากให้ทำอยู่ที่โรงเรียนเพราะเป็นงานที่ไม่ต้องอยู่ปะปนกับผู้ชาย แต่การไปปรึกษาคราวนี้ทำให้คุณพ่อจับได้ว่าดิฉันไม่ได้เรียนนิติศาสตร์ จึงบอกให้เลิกเรียนเสีย

พอทำงานที่มาแต่รัช ดิฉันก็เริ่มรู้สึกว่าตัวเองเป็นคนที่รักและชอบอยู่กับเด็ก ๆ ก็เลยคิดว่าไม่ไปแล้วธรรมศาสตร์เนี่ย เราสร้างโรงเรียนของเราเองดีกว่า จึงได้สร้างโรงเรียนชื่อ “โรงเรียนดาราณี” ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับธนาคารออมสินสำนักงานใหญ่ ดิฉันได้ชวนเพื่อนธรรมศาสตร์ ชื่อชะอำ วงศ์นิคมมาช่วยทำโรงเรียนด้วยกันเพราะสนิทกันตอนเล่นเน็ตบอล แรกทีเดียวเปิดชั้นอนุบาลก่อนและเรื่อยมาจนถึง ม.ศ 3

ตอนหลังสงคราม เมื่อแน่ใจแล้วว่าเพื่อน ๆ ในกลุ่มเขาไม่เรียนต่อกันแล้ว หรือบางคนเขาจบกันไปแล้ว ดิฉันจึงตัดสินใจไปเรียนครุศาสตร์ของวิทยาลัยสวนดุสิตเพื่อเอามาใช้ทำโรงเรียนโดยตรง แต่ดิฉันก็ยังได้ประโยชน์จากการเรียนที่ ต.ม.ธ.ก. อย่างมากเพราะที่นี่ทำให้ดิฉันมีความรู้และมีสำนึกที่ดี ที่สำคัญคือ ต.ม.ธ.ก. ให้ประสบการณ์ในการทำโรงเรียน เพราะดิฉันได้เคยอยู่ในสถานศึกษาที่ดีที่สุด จึงรู้ว่าควรทำอะไรมาใช้สร้างเด็กรุ่นใหม่

ต่อมาดิฉันได้แต่งงานกับคุณปริดา กรรณสูต ปลัดกระทรวงเกษตร และมีบุตรธิดา ๓ คนคือ ดร.จรัญธาดา (ปลัดกระทรวงเกษตร) แสงสุรีย์ และธิดารัตน์ สมัยที่คุณปริดายังทำงานในกระทรวงการเกษตร ดิฉันก็ได้เป็นเทพีแรกนาขวัญ ในปี ๒๕๐๖ ด้วย ตอนนั้น ดร.สละเป็นอธิบดีข้าว การเป็นแม่บ้านของกระทรวงเกษตรมีเหตุที่จะต้องออกไปพัฒนาในท้องที่อยู่บ่อย ๆ เวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถเสด็จแปรพระราชฐานไปประทับภาคเหนือ เราก็ต้องตามเสด็จด้วย

ถึงธรรมศาสตร์

กับธรรมศาสตร์ก็ไม่ใช่ว่าจะห่างหายไปเลย พวกเราชาว ต.ม.ธ.ก. ยังมีความผูกพันอยู่ตลอด ตอนที่สร้างโรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ หรือตอนสร้าง ๖๐ ปี พวกเราก็ยังช่วยกันบริจาค

ตอนนี้ธรรมศาสตร์เป็นแถวหน้าของวงการศึกษาของไทย พวกเราคนเก่าก็อยากให้สถาบันที่เรารักพัฒนาต่อไปโดยไม่มียะไรจะมาหยุดยั้งได้ และจะคอยติดตามข่าวคราวและสนับสนุนอย่างเต็มที่กำลังความสามารถ ดิฉันอยากให้คนธรรมศาสตร์รุ่นใหม่นี้ถึงคนรุ่นเก่าบ้าง มีห้องสักห้องไว้จัดแสดงภาพความประทับใจ ความสำเร็จ ความล้มเหลว และความทรงจำทั้งดีร้ายในอดีต เพื่อให้ธรรมศาสตร์ก้าวไปข้างหน้าอย่างมีสติและไม่ลืมบทเรียนที่คนรุ่นก่อนให้ไว้

พลตรี ปรุงศิลป์ ศตะนาวิน

วัยเด็ก

บ้านเกิดของผมอยู่ที่ตำบลสวนอ้อย จังหวัดธนบุรีเดิม แต่ปัจจุบันอยู่ในเขตททม. แม่ผม สมัยสาว ๆ เป็นคาราสวนอ้อยเชี่ยวชาญคุณ บ้านคุณแม่เป็นชาวสวน ทำสวนพลู สมัยผมเด็ก ๆ ก็คุ้นเคยกับต้นไม้ต่าง ๆ ดี โตขึ้นเวลาไปไหนพวกเกษตรกรเขามักจะสงสัยกันว่าทำไมรู้จักต้นไม้เยอะ ก็ผมชาวสวนเก๋านี่นา

นอกจากเป็นชาวสวนแล้วก็ยังเป็นชาวป่าอีก เพราะพ่อไปซื้อป่าทำไร่ที่จันทบุรี คุณพ่อผมท่านเป็นนายอำเภอ จปรัฐศาสตร์ จุฬาย ต่อมาท่านเป็นประกาศนียบัตรรัฐศาสตร์ ปริญญาฯยังไม่มี ตอนนีที่บ้านยังมีเข็มรัฐศาสตร์อยู่เลย พอพ่อจบจากจุฬายแล้วก็ออกมาก็เป็น ปลัดอำเภอเลย คุณพ่อท่านเรียนเก่ง เคยเป็นที่หนึ่งของสวนกุหลาบ คุณอาผมก็ด้วย แต่ไม่ได้ ทุนหลวงเพราะอายุเกิน แต่คนอื่นที่ได้ไปแทนก็เพราะโกงอายุกันแทบทั้งนั้น ด้วยสมัยก่อนเขามัก จะโกงอายุกัน

ตอนที่ผมเกิดคุณพ่อบอกว่าโรงเรียนมันไกล ถ้าให้เข้าโรงเรียนตามเกณฑ์ที่หกขวบ เห็นว่าอายุมันยังน้อยไป รอให้แปดขวบเสียก่อนค่อยไปแจ้งว่าเป็นหกขวบ ผมเองก็แจ้งเกิดเข้าไป สองปี วันที่ไปแจ้งเกิดเลยถูกปรับ ๑๒ บาท สมัยนั้น ๑๒ บาทซื้อมะพร้าวได้ลำเรือหนึ่ง

สมัยนั้นเพื่อนเล่นของผมมี คุณสวัสดิ์ ต้นติสุข และคุณชะลูด นิ่มเสมอ เป็นต้น พวกเราก็ว่ายน้ำ จับนกตกปลาไปด้วยกัน เพราะมันยังไม่มีย่างอื่นให้เล่น

ตอนที่ผมเกิดนี่คุณพ่ออยู่ชลบุรี เป็นนายอำเภอบางปลาสร้อย แล้วก็เอาพี่ผมไปอยู่ด้วยคนหนึ่ง แล้วพอผมเกิดแล้วจะเอาผมไปอีก แต่คุณแม่ไม่ให้ พ่อก็เลยหลอกบอกว่า ไอ้สี่บ (พี่ชายของผม) ตกทะเลตายไปแล้ว แม่ก็เลยยิงโกรธใหญ่เลย ไม่ยอมให้ผมไปอยู่ชลบุรีกับพ่อ ผมก็เลยอยู่กับแม่เรื่อยมา

ผมเริ่มเรียนชั้นประถมที่วัดรางบัว โรงเรียนเป็นพื้นกระดานเป็นไม้เนื้อแข็ง ส่วนฝาผนังเป็นไม้สัก กลอนก็เป็นไม้สัก แต่ว่าหลังคาจาก พอผมจบประถมเขาก็ตั้งโรงเรียนมัธยมต่อถึงมัธยมสาม แล้วก็มาต่อมัธยมสี่ ห้า หก ที่โรงเรียนวัดราชโอรส ปีนั้นเขาเรียกติดโตใจ ไม่ต้องสอบ เพราะว่ามีสงคราม ตอนนั้นยังไม่รู้ว่าจะไปเรียนต่อที่ไหน พ่อก็แนะนำให้เรียนธรรมศาสตร์

รู้จักโรงเรียนเตรียมฯ

ตอนนั้นผมเป็นนักกีฬาวิ่ง แต่วิ่งไปวิ่งมาदनชอบมากผิดปกติ พอให้หาหมอเขาก็บอกว่า เป็นโรคหอบหืด ผมจึงต้องเข้าไปรักษาตัวที่ศิริราช แล้วผมก็ได้เห็นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สงสัยอยู่ว่าที่นี่เขาเรียนอะไรและก็เข้าไปถามว่าไอ้ moral and political science นะคืออะไร เขาก็บอกว่า เป็นโรงเรียนกฎหมาย มาเรียนที่นี่แหละดี พ่อผมเป็นเพื่อนของหลวงประดิษฐ (ปรีดี พนมยงค์) เคยไปเรียนเนติบัณฑิตด้วยกัน แต่พ่อผมเรียนไม่จบ ต้องย้ายไปเป็นผู้ช่วยข้าหลวงที่พิษณุโลกเสียก่อน

สุดท้ายผมก็เลยมาสอบธรรมศาสตร์ ปรากฏว่านักเรียนที่หนึ่งของราชโอรสอย่างผม สอบเข้าธรรมศาสตร์ไม่ได้ เพราะบังเอิญว่าวิชาที่เขาให้สอบเป็นวิชาที่ไม่ถนัด คือ วิชาเรียงความกับภาษาอังกฤษ

วิชาเรียงความสมัยนั้นอยู่ในวิชาภาษาไทย ในโรงเรียนวัดราชโอรสสมัยนั้นเขาเห็นว่า วิชาภาษาไทยไม่ใคร่สำคัญ พอถึงวิชาภาษาไทยก็เอาวิชาอื่นมาสอน ส่วนภาษาอังกฤษเราก็ไม่ค่อยเก่ง ข้อสอบเขาเอาบทความในหนังสือพิมพ์บางกอกโพสต์มาให้เราแปล เราก็เลยแปลไปคนละเรื่องราวเลย ยังจำได้ว่าเป็นบทความชื่อ Operation in Tokyo เราก็แปลไปตรงตัวเบะ ๆ ว่า “ผ่าตัดใหญ่ในโตเกียว” แล้วก็ส่งไปเลย ความจริงไอ้ operation มันแปลว่ายุทธการหรือปฏิบัติการก็ได้ และควรจะแปลว่ายุทธการในโตเกียว แต่ตอนนั้นมันยังไม่รู้ ที่จริงบ้านผมก็เรียนเก่งกันทุกคน เมียผมเป็นนักเรียนที่หนึ่งโรงเรียนดัดดรุณี ลูกผมก็เป็นนักเรียนที่หนึ่งของอัสสัมชัญ และลูกผมอีกคนก็เป็นนักเรียนที่หนึ่งของนวลนรดิศ

เมื่อสอบรอบแรกไม่ได้ผมก็ไปเรียนที่ศิริศาสตร์ไปพลาง ๆ ก่อน ทำให้ได้เจอเพื่อนคือ เสน่ห์ จามริก และสุเทพ บุญสุขขานนท์ ตอนนั้นหน้าผมเป็นครูศิริศาสตร์ ที่บ้านก็ไม่ค่อยมีสตางค์ เพราะพ่อแม่แยกทางกัน นำเลยให้ไปเรียนที่ศิริศาสตร์โดยที่เสียค่าเทอมครึ่งเดียว เพราะว่าครูใหญ่ เจ้าของเป็นเพื่อนกันกับคุณน้า ผมได้เรียนคณิตศาสตร์กับครูสงบและอาจารย์จากจุฬายที่ทางโรงเรียนเชิญมาสอน

วิชาภาษาอังกฤษของโรงเรียนศิริศาสตร์ก็ดีมาก ยิ่งวิชาเรียงความผมได้เรียนจากคนที่เขียนเรียงความชนะรางวัลมา พอมาสอบธรรมศาสตร์รอบสองผมเลยได้เข้าห้องสามเลย ตอนนั้นทั้งหมดยี่สิบห้อง พอสอบอีกทีผมก็ขึ้นไปอยู่ห้องสอง เพราะที่โรงเรียนเตรียมขนั้นจะมีสอบเลื่อนห้องตามระดับคะแนนทุกปี โดยที่หนึ่งถึงที่เจ็ดสิบจะอยู่ห้องหนึ่ง ที่เจ็ดสิบถึงที่ร้อยสี่สิบจะอยู่ห้องสอง แต่ตอนหลังมันก็หดเข้าไป เหลือห้องละหกสิบกว่าคนเท่านั้น เด็กก็มาเรียนบ้าง ไม่มาบ้าง ไม่มารายงานตัวบ้าง สุดท้ายก็หดหายไปสองร้อยคน จนเหลือพันสองร้อยกว่าคน

สมัยนั้นเวลาจะไปโรงเรียนผมนั่งเรือจ้างที่มีอัตราค่าโดยสารห้าสตางค์ จากบ้านมาขึ้นที่ประตูน้ำภาษีเจริญ ตอนนั้นมีเรือเมล์ขาวของนายเลิศ ในแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งจะถึงเร็วเพราะมันไม่ติดเลย พอเรือเลิกไปเพราะสงครามถึงต้องมานั่งรถ แต่น้ำมันมันไม่มีเพราะข้าวของขาดแคลน ต้องกลั่นน้ำมันยางพารามาใช้ เหนอะหนะไปหมด แต่ก็จำเป็นต้องใช้เพราะมันไม่มีให้เลือก ส่วนรถโดยสารใช้ถ่าน ตอนนั้นมันเข้าปี ๒๔๘๗ เขาทิ้งระเบิดทั่วไปหมด จำได้ว่าวันที่ผมไปตัดเสื้อชุดยุวชนทหารกลับทางเรือต้องวิ่งหนีระเบิดเข้าวัดหงส์ พอขากลับสะพานพุทธที่เรานั่งรถข้ามเมื่อขามาโดนระเบิดไปเรียบร้อยแล้ว

ตอนเข้าโรงเรียนเตรียมฯ แรก ๆ ผมได้เห็นอาจารย์ปรีดีในงานวันไหว้ครู ตอนนั้นเรานักเรียนไม่มากนัก ท่านก็ทักเรื่อย ใครมาใกล้ท่านก็ทักหมด สมัยเรียนผมพบท่านครั้งนั้นครั้งเดียว หลังจากนั้นผมก็ไม่พบท่านอีก แต่หลังจากที่จบแล้วผมเคยติดตามรุ่นพี่เขาไป ได้ไปเห็นว่าท่านใช้ชีวิตธรรมดา คือ ใช้ชีวิตเหมือนกับคนธรรมดาทุกอย่างนะ จนกระทั่งช่วงหลัง ๆ มานี้ผมไปช่วยงานทางมูลนิธิปรีดี พนมยงค์ในฐานะ ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ ทำให้ผมมีโอกาสได้พบกับท่านผู้หญิง ลูกเต้าท่านก็รู้จักกับผมทุกคน

ส่วนครูคนอื่น ๆ ในโรงเรียนเตรียมฯ ก็ทำให้ผมประทับใจหลายคน อย่างครูกี ธนิต อยุ่โพธิ์ ผู้ทำหน้าที่สอนสามัคคีเกาต์คำฉันท์ ท่านไม่มีหนังสือนะ เวลาเข้าห้องมาสอนท่านจะเดินเฉยมือเปล่า ปากก็ท่องบ่นไปเรื่อย บางครั้งเราท่องผิดบ้าง ท่านก็บอกได้ทันทีว่า ไม่ถูกต้องอย่างนั้นอย่างนี้ เพราะท่านจำได้หมดทั้งเล่ม ผมเห็นความสามารถแบบนั้นก็เกิดมานะ คิดว่าเราก็มีมนุษย์มีสปีนัวเหมือนกันเลยคิดจะท่องให้ได้บ้าง ตอนเช้าผมต้องตื่นมาหุงข้าว ระหว่างหุงข้าวผมก็เอา

สามัคคีเภทคำฉันท์มาท่อง ไม่นานผมก็จำได้ เวลามาเรียนผมก็ไม่ใช้หนังสือ ท่านเห็นผมไม่ถึงหนังสือเรียนก็ลองให้ท่องดู ผมก็เอาเลย ก็ว่าไปเรื่อย

นอกจากนั้นก็ยังมีครูสอนบาลีหลายคน ที่ผมคิดว่าเก่ง ๆ ทั้งนั้น ทำให้ผมรักการอ่านหนังสือขึ้นมา โดยเฉพาะครูยันต์ คงสมจิตที่สอนให้รู้จักการวิจารณ์วรรณคดีไทย ผมชอบมาก และขยันจนสอบวิชานี้ได้คะแนนเต็ม ยังจำได้ว่าในข้อสอบผมวิจารณ์เรื่องลิลิตพระลอ วิชานี้ทำให้ผมรู้จักวรรณคดีทั้งหลายมากมายและจำได้เกือบหมด เพื่อนๆ เขายังบอกว่าทำไมไม่ไปสอบเรียนครูคือครูของโรงเรียนเตรียมนี้เยี่ยม ๆ ทั้งนั้น อย่างอาจารย์นวลจันทร์ ณ ป้อมเพชร (น้องสาวของท่านผู้หญิงพูนศุข) อาจารย์ถนัด คอมันตร์ ครูสะอากค์ ครูสมจิต และหม่อมหลวงลักษณะเลิศที่สอนเทคโนโลยีนี้ก็ดีเหมือนกัน ทั้งสอนดีทั้งใจดี แต่ตอนผมเข้ามาเรียนเตรียมนี้เขาเลิกสอนภาษาละตินไปแล้ว เหลือแต่ภาษาบาลี ภาษาไทย อังกฤษ ฝรั่งเศส ชวเลข พิมพ์ดีด ดนตรี กระบี่กระบอง เยอะแยะไปหมด

นอกจากนั้นพอเข้ามหาวิทยาลัยแล้วผมก็เคยเป็นกรรมการสโมสรนักศึกษา ทำให้ผมสนิทกับพวก ทวีป วรดิกล เพราะผมเคยจัดงานบอลของเตรียมฯ ซึ่งไม่เคยมีใครจัด

ผมทำกิจกรรมพอสมควรทำให้มีเพื่อนมาก แต่ที่สนิทที่ยังติดต่อกันมาจนทุกวันนี้ก็มี คุณจำปูน คุณทวีป คุณพจนา ดร.เฉลิมชัย คุณฉันทนา ปรีชาชาญ คุณศิริลักษณ์ ศรานุชิต เป็นต้น ยิ่งหลัง ๆ ผมเป็นประธานรุ่นเลยยิ่งรู้จักคุ้นเคยกับเพื่อน ๆ แต่สมัยนั้นนั้นเสียใจว่าทำให้เพื่อนคนหนึ่งโกรธ เขาชื่อ ศิริพงศ์ วจิตรพลเกณฑ์ เขามาถามกฎหมายมรดกกับผม แล้วผมก็บอกว่าไม่เข้าใจเหมือนกัน ตอนนั้นงงง ซี้เกียจ ทำให้เขาเคือง คือเขาหาว่าผมเก่ง พอเขาไม่เข้าใจก็มาถามผม แต่ผมเองก็คิดว่าตัวเองไม่เก่งเท่าไร เขาก็เลยไม่พอใจ ก็เป็นเรื่องตอนยังเด็กอยู่

ธรรมศาสตร์เราในสมัยนั้นเป็นที่ที่เปิดกว้างมาก เรามีคนทุกชั้นเลย ทั้งคนฐานะดีไปจนถึงคนที่ต้องอยู่วัด ซึ่งก็ค่อนข้างมีจำนวนมากกว่า เดียวนี้ได้ดิบได้ดีเป็นทั้งอธิบดี ไปจนถึงตุลาการศาลรัฐธรรมนูญ

สมัยนั้นตรงที่ตั้งหอประชุมใหญ่ในปัจจุบันมันมีดงลั่นทมอยู่ก็ถือเป็นที่สุดหัวของพวกเรา ต่อมาเขาก็ทำเป็นโรงจาก แต่สมัยผมมันเป็นที่ร่มรื่น สบาย ก็ชอบไปอยู่กันเป็นกลุ่ม ๆ ตอนนั้นก็มียุคสาวคุณหญิงเฉลา งามเฉิด-งามฉลวย ฟุ้งบุญ ณ อยุธยา ซึ่งสวยมาก ถือเป็นดารารองรุ่น ๗ ก็ว่าได้ สมัยนั้นเขานิยมแถมไฟ เรียกว่า ไฟเปลี่ยนที่ไม่เคยซ้ำกัน คนก็ไปจับกันเยอะแยะ ถ้าจะเจอเขาต้องมาตรงดงลั่นทมนี้แหละ สมัยนั้นมันไม่มีที่ที่เที่ยงมาก เวลากลุ่มผมจะไปเที่ยวโดยมากจะไปปิคนิก ลงเรือจ้างไปเที่ยวกัน เข้าก็ไปยิงกระรอกบ้าง แกวหนองแขมอะไรก็ไป ชะลูด นิมเสมอ สวัสดิ์ ดันตีสุข พวกนี้ก็ไปยิงกระรอกกับผมทั้งนั้น เราจะจ้างเรือแล้วก็นั่งบนหลังคา เอาปืนลูกกรดบ้าง ปืนลมบ้าง ยิงนั่นนี่ไปเรื่อยตามท้องทุ่ง ท้องนา

นอกจากนั้นก็มีชวนกันไปดูหนังบ้าง สมัยนั้นต้องดูที่ศรีราชวงศ์ ศรีเยาวราช ซึ่งพ่อเพื่อนคนหนึ่งเขาเป็นเจ้าของ ก็ได้อาศัยไปดูอยู่บ่อย

กับคุณอาภรณ์ สุทรสนาทกรรยาคุณเอื้อก็สนิทกัน ผมนี่แหละเป็นคนเสนอให้คุณอาภรณ์ขอให้คุณเอื้อแต่งเพลงโตมโนดวงใจให้ เขาก็แต่งทำนองให้โดยให้คุณทวีปแต่งเนื้อร้อง เพราะสองคนนี่เคยทำงานเพลงด้วยกันมาบ่อย ตอนนั้นเข้ามาหาวิทยาลัยแล้ว เวลาว่างกลางคืน หรือมีคอนเสิร์ตเราก็แต่งเครื่องแบบนักศึกษา สมัยนั้นซาร์กสกินชุดหนึ่งรู้สึกจะหกบาท และรู้สึกว่าจะมีช่วงหนึ่งที่เขาเพิ่งนิยมใช้พลาสติกกันได้ใหม่ ๆ เขาทำเข็มขัดพลาสติกใสมาขาย ใสได้แป๊บเดียวก็เหลืองอ๋อยหมดสวยเลย แต่ตอนนั้นมาใหม่ ๆ อันละร้อยซึ่งแพงมาก

ตอนนั้นชุดนักศึกษาของเราเป็นชุดขาว เนคไทดำ คล้าย ๆ เป็นสูทของนักศึกษา ผู้หญิงเขาแต่งสากลนิยมได้เลย ส่วนนักเรียนเตรียมฯถึงจะมีเสื้อเป็นชุดยูวชนทหาร มีเครื่องหมาย ต.ม.ธ.ก. ที่หน้าอก เป็นเหรียญ ผู้หญิงก็นุ่งกระโปรงดำ เสื้อขาว (แล้วมีตีนเกิ้ลข้างหน้า) สมัยนั้นหน้าหนาวผู้หญิงเขาจะใส่เสื้อสี่สุด ๆ ทั้งนั้น เป็นเสื้อไหมพรม แขนยาว หรือว่าจะเป็นสี่เหลี่ยมกับสี่ชมพู คุณอัญชัญ เปล่งวิทยาก็ชอบแต่งตัวแบบนี้ พอแต่งตัวอย่างดีกันแบบนี้ก็มักจะไปเจอกันอยู่ไม่กี่ที่ เช่น นันทิยา เฮง เฮง ที่บางลำพูนะได้รับความนิยมมาก

โรงอาหาร

สมัยนั้นมีการประท้วงเรื่องอาหารแพง จำได้ว่าเป็นร้านข้าวหมูแดง เราประท้วงด้วยไม่ซื้อจนเจ้าของต้องเททิ้งหมด ไปถามคุณชายถนัดศรีสิ เขาร้องเพลงมาตั้งแต่เด็กแล้วนะ แล้วมีคุณปริญญาคอยถือหมวกเก็บสตางค์เป็นค่าอาหาร

งานบอลประเพณี

สมัยนั้นงานนี้ดังมาก ต้องไปกันให้ได้ โดยจะเป็นเจ้าภาพสลับกันระหว่างจุฬายกับธรรมศาสตร์ สมัยก่อนมีแข่งเรือด้วยนะ แต่พอตอนผมมาอยู่ เรือไม่ได้แข่งแล้ว แล้วก็มีการชกนักกรบี้ นักฟุตบอล มีอยู่คันเดียว เขาเรียกไอ้โกร่ง พวกเราที่ไปดูนี่พอออกมารถไม่มี เพราะวิ่งไม่ได้หรอก คนแน่นหมด ต้องเดินกันเป็นกิโลเลย แต่ตอนนั้นก็สนุกดี เขียร์กันสุดฤทธิ์ก็อย่างว่า สมัยนั้นก็เริ่มมีกีฬามีแฟนกันแล้ว ตอนหลังก็แต่งกันไปหลายคู่ เวลาเราไปก็เป็นแต่กองเชียร์เชียร์ทั้งบอล เขียร์ทั้งขบวนล้อเลียนการเมือง แต่เมื่อก่อนกิจกรรมเสริมอะไรต่าง ๆ มันน้อยอาจจะมีการน้อยกว่าเดี๋ยวนี้ เดี่ยวนี้เขาคึกคัก จริงจังกว่าเดิม แต่ว่าสมัยโน้นมันรู้สึกร่วมกันทั้งมหาวิทยาลัย ทุกคนไปหมด ไม่เหมือนสมัยนี้ คือรุ่นพวกผมนี่เขาไปกัน ๙๐ เปอร์เซ็นต์เลยนะ

เดี๋ยวนี้คนมันเยอะ ก็ไปกันไม่เท่าไรหรอก ผมก็ไม่ได้ไปมาสองสามปีแล้ว ไปแล้วจับไข้ร้อน ตอนนั้นผมก็ ๙๔ แล้ว

นอกจากนั้นก็ยังมีงานกิจกรรมภายใน อย่างคุณสุนทร เสถียรไทย ก็เคยเป็นนักกีฬารักบี้ ก็เล่นกันระหว่างสถาบัน บางทีเขาก็มีแข่งกระป๋องกระบอง แต่ผมสนใจดนตรีมากกว่า ตอนนั้นยังไม่มีทียูแบนด์ แต่ก็เริ่ม ๆ มีการตั้งวงแล้ว เริ่มจะมีกลุ่มมาเล่นด้วยกัน คุณมาโนช ศรีวิภาเป็นคนเก่ง เล่นได้ทุกอย่างเลย เก่งกีตาร์ ตอนนั้นครูสำภาเป็นครูสอนดนตรี ยังจำได้เพลงที่แกมาดีดสอน คือ เคล เมนไต้ล

วันที่น่าประทับใจอีกวันหนึ่งก็คือวันไหว้ครูที่ทำให้ผมได้พบอาจารย์ปรีดี แต่ก็แค่ครั้งนั้น ครั้งเดียว เพราะหลังจากนั้นก็เกิดสงครามมันก็ไม่มีพิธีแล้ว ตอนนั้นวันไหว้ครูเป็นงานใหญ่ คึกคักมาก ทางโรงเรียนจัดสถานที่อย่างดี ตอนนั้นงานพวกนี้มันจริงจังนะ

ส่วนกิจกรรมอื่น ๆ มันยังไม่ค่อยมี รับน้องก็ไม่มี เลี้ยงส่งรุ่นพี่ก็ไม่มี แต่ตอนจบปริญญา นี้ก็มีอบรม ๑๕ วัน ซึ่งจะได้เรียนรู้วิธีการเข้าสังคม เช่น สอนการกินเลี้ยง ให้อ่าน แก้วน้ำ จาน ชาม มีดช้อนอยู่ตรงไหน ก็ได้ใช้ในการงานในภายหลัง ผมเคยเป็นผู้แทนรัฐบาลไทยไปเซ็นสัญญา กับสหรัฐที่โรงแรมรัตนโกสินทร์นี้ ผมเป็นพันโทผู้แทนกองทัพบกก็พอจะทำตัวได้ถูกตามกาลเทศะ ไม่ขายหน้าประเทศ

ตอนที่อบรม ๑๕ วันก่อนรับปริญญาฉันรุ่นผม - รุ่น ๖ ไปกันแค่ ๒๑ คนเพราะจบกันเท่านั้น มีคนที่จบ สามปีครึ่งอีก ๒ คน ตอนที่จบจาก ต.ม.ธ.ก. ก็ไม่ได้มีพิธีอะไรเพราะติดสงครามอยู่ ตอนปีสอง ผมเรียนได้ไม่ถึงเดือนก็เกิดสงคราม แล้วโรงเรียนก็ปิดไป ผมอาศัยเรียนกันทางไปรษณีย์ ผมเรียนจบแล้วสักสองสามปี ก็ได้ไปทำงานเป็นร้อยตรีอยู่ที่โคราช

วีรกรรมประจํารุ่น

ตอนนั้นพวกนักเรียนวิศวกรรมรถไฟมาจับผู้หญิงธรรมศาสตร์ แล้วพวกนักเรียนเตรียมเกิดหวง เลยไปได้เถียงกัน สุดท้ายก็ทำต่อยกันที่สนามหลวง หัวร้างข้างแตกกันหลายคน เรื่องดังถึงกับได้ลงหนังสือพิมพ์เลย

แล้วก็มีเรื่องการกรีดเลือดประท้วงเรื่องไม่ได้มหาวิทยาลัยคืนสักที จนผลสุดท้ายสู้กันไป สู้กันมา เลยได้หอประชุมเบ้อเรอเลย ตอนนั้นเขาส่งทหารมาเป็นคนบตี อธิการบดี เขาให้เราเปลี่ยนจากมหาวิทยาลัยวิศวกรรมศาสตร์และการเมืองเป็นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพราะว่าถ้ามีการเมืองอยู่ มันก็เล่นการเมืองอยู่เรื่อยไป

การใช้ชีวิตและความสัมพันธ์ชาย - หญิง

สมัยนั้นการคบเพื่อนไม่มีใครเหมือนสมัยนี้ บางทีแม้เราจะสนิทกับเพื่อนผู้หญิงบางคน แต่ก็จะไม่ค่อยที่ว่ด้วยกัน ที่จริงก็พอมีการจีบกันอยู่บ้าง แต่งานกันไปก็หลายคู่

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างชั้นปี สำหรับผมแล้วไม่ค่อยได้ไปรวมกับเขาเท่าไร ส่วนคนอื่นผมก็ไม่ทราบเหมือนกัน ส่วนใหญ่ก็สนิทกันอยู่ในห้อง แต่ผมย้ายห้องสองหน ก็เลยมีเพื่อนเยอะ บวกกับเราผลการเรียนค่อนข้างดี เพื่อนก็อาศัยมาก อาศัยเรื่อย พวกกลุ่มนักเรียนเรียนดี ๆ จะมาจอยกันเสมอ แต่พวกนักเรียนเรียนไม่ดีก็จะเที่ยวอุตุตุตเลย พวกเรียนดีก็เที่ยวน้อยหน่อย

กับพวกรุ่นพี่นักศึกษาธรรมศาสตร์ก็มีคนคุ้นเคยกันอยู่บ้าง คล้าย ๆ กับว่าเขาเป็นรุ่นพี่เรา ก็ปรึกษาหารือถามไถ่เรื่องกิจกรรมอะไรบ้าง แต่ก็เฉพาะคน เฉพาะกลุ่ม อย่างผมสนิทเยอะหน่อย เพราะผมมีกิจกรรมมากหน่อย ผมได้ทำวารสารอ่านกันเองในห้อง ผลัดเปลี่ยนเวียนกันเขียนไปเรื่อย เรื่องที่ไม่รู้เราก็ค้นคว้า เขียนบทประพันธ์อะไรบ้าง เพราะอ่านหนังสือเยอะ พูดถึงหนังสือแล้วเสียดายเพราะผมมีหนังสือเยอะ แต่โดนน้ำท่วม ไฟไหม้ เสียหายไปเยอะแยะ ผมสะสมหนังสือทุกประเภท อ่านทุกอย่าง มันทำให้ทัศนวิสัยเรากว้างดี

สมัยนั้นพวกผู้ปกครองไม่ค่อยมีบทบาทต่อการตัดสินใจในชีวิตของเราสักเท่าไร เพราะผู้ปกครองส่วนใหญ่ไม่ค่อยมีความรู้ ถ้าเป็นคนที่มีความรู้อย่างพ่อผมส่วนใหญ่ก็อยู่ไกล และติดต่อสื่อสารกันค่อนข้างลำบาก เราต้องตัดสินใจด้วยตัวเอง เลือกลงขนาดของตัวเอง สำหรับพ่อแม่สมัยนั้น ลูกได้เรียนก็ดีใจแล้ว เขาก็มีหน้าที่ส่งให้เรียนอย่างเดียว มันกลายเป็นว่าคนที่มืออิทธิพลต่อเรามากจริง ๆ ก็คือพวกครูทั้งหลายนี่แหละ อย่างครูสวางค์ ครูสมจิตรนี่ผมติดต่อกันมาโดยตลอด

เมื่อก่อนถ้าใครได้ยินว่าเราจบจากธรรมศาสตร์ เขาก็คิดว่าไอ้พวกนี้ต้องไปเป็นอัยการ ทนาย เป็นตุลาการ เป็นใหญ่เป็นโตทั้งนั้น เป็นตำรวจก็เป็นนายร้อย คนมีความคาดหวังต่อเรามากว่าต้องได้ดีกันทุกคน เรียกว่าถ้าจบธรรมศาสตร์ก็พอจะภูมิใจในตัวเองได้อยู่ไม่น้อยทีเดียว

การสอบช่วงสงครามโลก

การสอบเลื่อนห้องของรุ่นผมมันก็มีอยู่คนเดียว พอเกิดสงครามมันก็เลยไม่มี ของรุ่นอื่น ๆ ปีหนึ่งจะมีสองหนกระมัง สอบระหว่างปีหนหนึ่ง แล้วก็สอบปลายปีหนหนึ่ง เป็นสองหนของรุ่นผมเรียนอยู่ได้ปีเดียวแล้วอีกปีหนึ่งก็เรียนได้เดือนเดียว ก็ต้องหยุดหนึ่งสงคราม ใช้วิธีเรียนทางไปรษณีย์ ผมนี่ปวดหัวเลย ยิ่งวิชาภาษาฝรั่งเศสยิ่งงงหนักเพราะต้องอ่านเอง วิชาประวัติศาสตร์

ก็ต้องอ่านตำราภาษาอังกฤษ เราก็เปิดดิ๊กชันนารีกันอ่านเลย เพราะภาษาประวัติศาสตร์ มันเป็นภาษาเทคนิคทั้งนั้น ตอนที่อ่านแรก ๆ ก็ยาก อ่านไปหน่อยก็เริ่มคล่อง แต่ว่าเวลาพูดเราพูดไม่ค่อยออก เพราะบางที่มันต้องนึกแปล

หลังจากที่เตรียมตัวกันแทบแย่ พอถึงวันที่ต้องมาสอบที่ธรรมศาสตร์ บนฟ้าก็มีมีสแดงวิ่งมาแล้วสามสิบเครื่อง ไปทะเลเปิดที่ทะเลวอร์ เขาก็ประกาศเลิกสอบแล้วให้ผ่านเข้ามหาวิทยาลัยหมดเลย

สมัยนั้นมันยังไม่มีการแข่งขันระหว่างโรงเรียนในด้านวิชาการ ที่มีก็คือเรื่องกีฬา กับดนตรี แต่ส่วนใหญ่ก็จะเป็นการแข่งขันกีฬาเสียมากกว่า แต่ถ้าเทียบกับสมัยนี้แล้วก็ถือว่าน้อยมาก

ต.ม.ธ.ก.

ต.ม.ธ.ก. เราตอนนี้ก็มีความสัมพันธ์กับธรรมศาสตร์อยู่ในฐานะศิษย์เก่า มีงานอะไรผมก็ช่วยเท่าที่จะช่วยได้ กลุ่ม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ ผมก็ติดต่อยู่เรื่อย ๆ แต่ตอนนี้รุ่นต่างๆ มันก็ชักจะแห้งลงไปทุกที นับวันยิ่งเหลือน้อยลงไป อายุมันก็มากขึ้น ความสามารถทางร่างกายก็ลดลง อย่างผมนี่ก็เป็นทั้งเกาต์ เป็นทั้งโรคหัวใจ ตาต้อหิน ต้อกระจก เป็นหมด แต่ผมก็รักษาเอาทุกอย่าง ตอนนี้กินยาวันละสิบสามเม็ด คิดว่าอีกสักสองสามปีก็คงขับรถไม่ได้ ตอนนี้เรารู้สึกว่าประสาทมันจะช้า เมื่อมันช้าแล้วกลัวว่ามันจะเกิดอุบัติเหตุ คือมันรู้แต่มันช้า มันจะตัดสินใจทำอะไร ๆ คิดช้า ๆ ดังนั้นบทบาทของพวกเราชาว ต.ม.ธ.ก. ก็ต้องลดน้อยลงไปเรื่อยตามเรี่ยวแรงของพวกเรา แล้วอีกอย่างตอนนี้หลาย ๆ คน สถานะทางเศรษฐกิจอาจจะค่อย ๆ ด้อยลงไป

อย่างหนังสือที่ออกปีละครั้งที่เจอกันนี่ พอเกิดต้มยำกุ้ง ระบายยที่ตัดก่อนคือโฆษณาทำให้เราไม่ได้เงินเลย หลัง ๆ ก็ต้องเรียไรเงินพวกเรากันเองมาทำหนังสือ ขาดเท่าไร ผมที่เป็นประธานก็ต้องออก เราก็หาโรงพิมพ์ที่เพื่อนเราเป็นเจ้าของ หรือเป็นลูกน้องมาก่อน ผมเองยังเคยไปตรวจปรู๊ฟกับเขาเลย ต้องไปตรวจที่โคราชเพราะเพื่อนมีโรงพิมพ์อยู่ที่นั่น

ความรู้สึกต่อธรรมศาสตร์ในปัจจุบัน

ตอนนี้ธรรมศาสตร์เราเปลี่ยนมากโดยเฉพาะด้านกายภาพ ส่วนหนึ่งเราก็ไปอยู่ถึงรังสิต และยังมีขยายไปอีกหลายแห่ง ความจริงอาจารย์ปรีดีก็เคยคิดไว้ก่อนแล้ว ดร.ป๋วย ก็มาต่อความคิดท่านไปทำรังสิต ผมยกย่องท่านปรีดีตรงนี้นะ เพราะท่านมองไกลมาก

ตอนนี้ผมมองว่าภาพพจน์ ชื่อเสียงของเราที่ออกไปมันก็ฟังดูดีนะ แต่ก็รู้สึกว่าคุณจะเปรียบเทียบกับบรรณศาสตร์กับจุฬายอยู่เรื่อย จากประสบการณ์ของผมที่เห็นลูกน้องที่จบจากสองสถาบันนี้หลายคน พบว่าหากมีการสอบไปต่างประเทศ พวกจุฬายเขาจะได้ไปเสียเป็นส่วนใหญ่เพราะภาษาดีกว่า โดยเฉพาะรุ่นก่อน ๆ นี้ รุ่นหลัง ๆ รู้สึกจะดีขึ้นแล้วนะ แต่ว่าในการทำงานพวกบรรณศาสตร์จะกล้าตัดสินใจ ทำอะไรได้เร็วกว่า กล้าหาญกว่า เพราะเด็กของเรามักจะเป็นเด็กที่ต้องช่วยตัวเองมาตลอด ส่วนพวกเด็กจุฬาย ส่วนใหญ่เหมือนจะพึ่งอาจารย์กันมาตลอด มีอะไรมันก็ปรึกษาเรื่อย พอมาเป็นลูกน้องเราเดี๋ยวมันถามผมหัวหน้าอย่างนี้เอายังไง ผมก็บอกไปว่า “ถ้าต้องถามไปเสียทุกอย่างนี้เขาจะจ้างลือทำไมวะ ลือต้องตัดสินใจว่าจะเอาหรือไม่เอามาก่อนนะ ถ้าอ้าวไม่เห็นด้วยจะได้ส่งไปอีกที ว่าไม่เอาอย่างนี้ จะเอาอย่างนั้น” คือจุฬายจะเป็นอย่างนั้น การตัดสินใจไม่ดี สู้อีกบรรณศาสตร์ไม่ได้

คุณภาพการศึกษาของเราจากที่ฟังจากท่านอธิการก็ยังดีอยู่ แต่มันก็ไม่เหมือนบรรณศาสตร์รุ่นก่อนนะ แต่มันก็เป็นการพัฒนา จะไปหวังให้มันคงที่เหมือนเดิมคงไม่ได้ สิ่งเหมือนเดิมจนกลายเป็นวัฒนธรรมขององค์กรแต่ดั้งเดิมของบรรณศาสตร์ก็คือ เราเป็นสถาบันซึ่งมีเสรีภาพมากที่สุดเท่าที่เคยมีมา จากสิ่งที่คนตั้งแต่รุ่นกุหลาบ สายประดิษฐ์เป็นต้นมา เขาพยายามสร้างวัฒนธรรมองค์กรขึ้นมา ผมว่ามันก็เป็นวัฒนธรรมองค์กรที่เป็นรูปเป็นร่างเห็นได้ชัด และก็ยังมียู่ เราจะเห็นเลยจากเวลาที่เราไปเป็นเจ้านายคนที่จบมาจากที่ต่าง ๆ ที่มีวัฒนธรรมองค์กรต่างกัน

ตอนเป็นลูกน้องเขาเราจะไม่รู้ แต่พอเป็นนายเขาเราจะรู้ เราจะไม่รู้เลยว่างานนี้เราควรแจกให้ใครทำ นายเขาเคยถามผมว่าไอ้มันไปฟ้องเขาว่าผมไม่แจกงานใหญ่ให้เขาทำ เขาเลยไม่ได้สองชั้น เพราะเดิมนายเก่าเขารับปากว่าจะให้สองชั้น ผมก็บอกเขาไปว่า รับปากกันได้ยังไงการจะได้สองชั้นมันอยู่ที่ผลงาน ไม่ได้อยู่ที่มันเป็นลูกใครหลานใคร พอนายเขาเรียกไปถามว่าทำไมไม่ลือไม่จ่ายงานใหญ่ให้เขาทำเลย ให้เขาทำแต่งานเล็ก ผมก็ตอบไปว่า ผมจะจ่ายได้ยังไงครับ ผมให้เขาไปที เขาก็ไปเก็บไว้สิบวัน พอนายระดับสูงขึ้นไปเรียกไปถามว่าทำไมเรื่องนี้ไม่มาสักทีล่ะ ผมก็ไปสั่งเขาว่าเรื่องนี้ต้องมาในสามวันนะ แต่สามวันก็ยังไม่มา สิบวันก็ยังไม่มา พอนายเขาทวงมากเข้าผมก็ต้องเอามาทำเอง แต่ถ้าผมจ่ายงานให้อีกคนไป (คนบรรณศาสตร์) เขาทำได้ภายในสามวันเพราะฉะนั้น ยิ่งไงผมก็ต้องจ่ายงานให้คนนี้ ไม่งั้นงานก็เสีย

ตอนนี้ธรรมชาติของเราเดินทางด้านสังคมอยู่แล้ว ผมก็อยากเห็นว่าทางด้านวิทยาศาสตร์ การแพทย์ วิศวะ ของเราพอขึ้นมาคู่ที่เขาได้ แต่สิ่งที่จำเป็นจริงที่เราต้องทำอย่างเร่งด่วนก็คือ การปลุกปั้นจิตวิญญาณหรือมโนธรรมของธรรมชาติให้กลับมาเข้มแข็งอีกครั้ง

เห็น ๆ กันว่านักการเมืองเดี๋ยวนี้มันระยำตาบอนทั้งนั้น พวกนักกฎหมายบ้านเรานั้น ก็กลายเป็นศรีธนญชัยกันหมด คนธรรมชาติอยู่ในนี้ก็มาก แต่มันไม่ได้ตีความกฎหมายบ้านเมือง ตามความเป็นจริง มันตีความ หามหาช่องว่าง เจาะไปเรื่อย คุณเห็นไหมรัฐธรรมนูญแมคคาตาตา ของอังกฤษ มันมีไม่กี่มาตรา แต่ใช้มาตั้งกี่ปีแล้ว รัฐธรรมนูญอเมริกาที่มีไม่กี่มาตรา แก้กก็ไม่ได้ ไหว่ไม่กี่หน ทำไมบ้านเราต้องออกเป็นสามสี่ร้อยมาตรา เพราะอะไร เพราะเรานั้นแหกเรื่อย ก็ต้อง ปิดเรื่อย พอยิ่งปิดตรงนี้ก็ไปรวบตรงโน้น

ดังนั้นพันธกิจของธรรมชาติก็ควรจะอยู่ที่ว่า เราจะทำยังไงให้คนมีจิตวิญญาณ มีมโนธรรมทางด้านนิติรัฐ ตรงนี้มันต้องพยายามปลุกฝังกันให้ได้ ไม่อย่างนั้นมันก็ซื้อเสียง กันเรื่อย ๆ ไปอย่างนี้ แล้วมันก็แหกกฎกันเรื่อย ศาลรัฐธรรมนูญก็วนวายโกลาหลกันไปหมด “การศึกษา” มันยังไม่ดีพอ เราต้องทำให้ธรรมชาติกลายเป็นสถานศึกษาที่สร้างคนดีที่มีปัญญา เน้นไปที่สำนึกดีก่อนเป็นอันดับแรก พอมีข้อนี้แล้ว อย่างอื่น ๆ ที่ดี ๆ ก็จะตามมาเอง

วิเชียร กลิ่นสุคนธ์

วัยเด็ก

ผมเกิดมาในตระกูลช่างทองเก่าแก่ของเมืองกรุงเก่าจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เรียกได้ว่า แม้จะไม่ร่ำรวยมหาศาลแต่ก็พอจะมีกินมีใช้อย่างไม่ขาดตกบกพร่องอะไร ผมเป็นน้องคนสุดท้องของพี่น้องทั้งหมด ๑๓ คน หลังจากที่เฝ้ามองพี่ ๆ คนแล้วคนเล่าเดินเข้าไปหาความรู้ ผมเองก็ได้เริ่มเรียนกับเขาบ้างตอนอายุ ๘ ขวบ ที่วัดกลาง อำเภอนครหลวง

วัดนี้มีระบบการเรียนคล้ายกับโรงเรียนประจำ ซึ่งผมต้องไปกินอยู่หลับนอนที่วัด แต่เรียนอยู่ได้ไม่นานก็เลิกไป ผมกับเพื่อนรุ่นราวคราวเดียวกันอีก ๓-๔ คนเลยไปเรียนกับครูที่เคยสอนที่นั่น ชื่อว่าครูเกลละ เมื่อเรียนจนพออ่านออกเขียนได้ เพื่อนคนหนึ่งก็ไปบวชเณรและกลายเป็นพระตลอดชั่วชีวิตของท่าน อีกคนตอนหลังก็ได้มาเป็นนายร้อย ส่วนผมนั้นเมื่อจากครูเกลละไปก็ได้ย้ายเข้าไปเรียนในตัวเมืองกรุงเก่า พอไปถึงทางโรงเรียนก็ให้ชั้น ป.๒ เลย

โรงเรียนใหม่ของผมถูกเรียกว่า “โรงเรียนทำยากรรม” ที่เรียกกันแบบนี้ก็เพราะแต่เดิมเคยเป็นกรมทหารมาก่อน ผมเรียนที่นั่นจนจบชั้น ป.๔ จากนั้นผมก็ตามพี่ชายไปเรียนโรงเรียนเกษตรกรรม ซึ่งเป็นโรงเรียนสามัญชั้น ป.๕-๖ พี่ชายผมพอจบจากที่นี้ก็ไปเรียนต่อจนจบครูประโยคต้น

ผมเองความจริงก็มีความคิดจะตามพี่ชายไปเรียนครูกับเขาด้วยเหมือนกัน แต่เพราะอายุไม่ถึง ไม่สามารถจะเป็นครูได้ พอจบ ป.๖ จากโรงเรียนเกษตรกรรมจึงได้ไปเรียนมัธยม ซึ่งเป็นโรงเรียนราษฎร์ชื่อโรงเรียนนเรศวร โรงเรียนนี้เกิดขึ้นได้เพราะเจ้าของโรงเรียนถูกลอตเตอรี่รางวัลที่ ๑

จึงนำเงินที่ได้มาตั้งโรงเรียน แต่เปิดอยู่ได้ไม่นานก็มีนักเรียนเหลืออยู่แค่ ๕-๖ คน ผมจึงต้องย้ายไปเรียนต่อในโรงเรียนอยุธยาวิทยาลัย ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำจังหวัดและเป็นโรงเรียนเก่าของท่านปรีดี พนมยงค์

ผมเป็นคนอยุธยาเกิดริมแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนท่านอาจารย์ปรีดีก็เป็นคนอยุธยาเหมือนกัน แต่เกิดริมแม่น้ำลพบุรี การเป็นคนบ้านเดียวกันทำให้ผมและคนอยุธยาทุกคนรู้สึกผูกพันกับท่าน และรู้สึกภูมิใจอยู่เสมอ ๑ เราอาจจะมี ความตั้งใจในการรับฟังเรื่องราวเกี่ยวกับตัวท่านมากกว่าคนจังหวัดอื่น ๑ บ้าง เราเห็นว่าท่านคือหลวงประดิษฐมนูธรรมผู้เปลี่ยนแปลงการปกครอง ว่าท่านเป็นผู้สำเร็จราชการ สิ่งหนึ่งที่ทำให้เรารู้จักท่านก็เพราะท่านได้นำสิ่งดี ๆ เข้ามาในอยุธยาในขณะที่ท่านยังมีอำนาจในบ้านเมือง เช่น ของบประมาณเป็นแสนมาสร้างโรงเรียนให้อยุธยา แต่ผมคิดว่าสำหรับคนจังหวัดอื่น หรือชาวบ้านที่ไม่ได้มีความรู้อะไรในยุคนั้นยังเข้าใจอะไรเกี่ยวกับตัวท่านหลายอย่างคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงไปมาก เอาอย่างคำว่า Constitute หรือ รัฐธรรมนูญคืออะไรเขาก็ยังไม่รู้จัก ส่วนใหญ่จะเข้าใจว่ารัฐธรรมนูญก็คือตำแหน่งใหม่ของหลวงประดิษฐมนูธรรม

ตอนเด็ก ๆ ผมเคยเห็นท่านอาจารย์ปรีดีตอนที่ท่านมาทำบุญที่วัดพนมยงค์ ตอนนั้นมีคนบ่นว่าศาลาวัดใกล้จะพังแล้ว แม้จะไม่ได้เป็นคนร่ำรวยอะไร แต่ท่านก็ควักเงิน ๒๐๐ บาท ให้เป็นค่าบูรณะ ตอนนั้นผมเป็นลูกเสือ แล้วก็ไปยื่นถือกระบองอารักขาท่านร่วมกับลูกเสืออื่น ๆ ในโรงเรียนอยุธยาวิทยาลัย อีกครั้งที่ได้เห็นท่านคือในงานวันฉลองรัฐธรรมนูญ ซึ่งท่านจะมาเองทุกปี ในอยุธยาจะมีงาน ๗ วัน ท่านก็ไปเป็ดงานที่วัดเสนา แต่งตัวธรรมดาใส่เสื้อเชิ้ตแขนสั้น และกางเกงสีทึบก็พวกเราเหล่าลูกเสือก็ได้ทำหน้าที่บอดี้การ์ดน้อยอีกครั้ง ผมจำได้ว่าท่านจะต่างจากพวกหลวงและขุนอื่น ๆ ซึ่งค่อนข้างจะไว้ตัว แต่ท่านจะให้ความสนิทสนมกับทุกคนอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นอัยการ ผู้พิพากษา ครู ไปจนถึงชาวบ้านก็ได้รับการปฏิบัติอย่างให้เกียรติไม่ต่างกัน

ผมเรียนต่ออยุธยาวิทยาลัยจนจบ ม.๖ ในปี ๒๔๘๕ ซึ่งเป็นปีที่น้ำท่วมครั้งใหญ่ที่สุด เพราะท่วมทั้งประเทศ ตอนไปฟังผลสอบก็ต้องพายเรือไปเพื่อเอาประกาศนียบัตร

ตอนจบ ม.๖ ใหม่ ๆ ความจริงแล้วผมได้ตั้งปณิธานไว้ว่า อยากจะเป็นนักวิทยาศาสตร์ พอจะไปเข้าจุฬา ก็ปรากฏว่าอายุผมเกินไป ๖ เดือน ผมก็เลยต้องมาเรียนธรรมศาสตร์

สมัยนั้นการเดินทางจากอยุธยาเข้ามากรุงเทพฯ ต้องใช้การโดยสารเรือ ผมก็ล่องเรือมาขึ้นที่บ้านเพื่อนคุณพ่อซึ่งสนิทกันเหมือนญาติคนหนึ่ง บ้านท่านอยู่ตรงข้ามกับโบสถ์เขมรของวัดราชาธิวาส เจ้าของบ้านนี้เป็นนักเรียนโรงเรียนอัสสัมชัญรุ่นเดียวกับขุนวิจิตรมาตรา จึงได้พาผมไปฝากฝังไว้กับท่าน โดยแนะนำว่าผมเป็นหลานชายที่จะมาเรียนธรรมศาสตร์

เมื่อเห็นหน้าผม ขุนวิจิตรมาตราก็ออกปากกับคุณลุงว่า “เด็กอย่างนี้จะเรียนได้หรือ” แม้ผมจะยังเด็กแต่ก็อดใจไม่ให้เกิดความรู้สึกว่าโดนดูถูกโดยระบบศักดินาไม่ได้ คือตอนนั้นผมเองก็รู้ตัวว่าเป็นเด็กบ้านนอก แต่ก็ยังเป็นบ้านนอกที่เคยเป็นราชธานีของไทยเหมือนกัน ในตอนนั้นก็ยังไม่เข้าใจว่าทำไมท่านถึงมองเราแบบนั้น คิดแต่ว่านี่ถ้าเป็นเด็กที่มาจากจังหวัดที่ห่างไกลกว่านี้ จะโดนมองอย่างไร แต่เนื่องจากผมเป็นคนที่เก็บความรู้สึกได้ตั้งแต่ยังเล็ก จึงไม่ได้แสดงอาการน้อยใจอะไรออกไป แต่เหตุการณ์นี้ก็ยิ่งฝังใจ มันทำให้ผมตั้งมั่นว่าจะต้องพิสูจน์ตัวเองให้ได้

หลังจากที่มีการสอบผมก็เข้าได้ อยู่ห้อง ๘ ของ ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๖ พอสอบอีกทีก็ย้ายไปเรียนห้อง ๒ และได้เจอกับคุณสุนทร เสถียรไทยและเมื่อถึงเวลาสอบขึ้นปีสอง ผมก็เลื่อนไปอยู่ห้อง ๑ ถือเป็นการพิสูจน์ว่า ผมเรียนได้จริง ๆ แต่หลังจากนั้นก็เกิดสงครามจนโรงเรียนต้องปิดไประยะหนึ่ง

ตอนที่สอบเข้า ผมต้องเจอกับข้อสอบหลายวิชา ที่จำได้แน่ชัดก็มีภาษาไทยและภาษาอังกฤษ นอกจากนั้นก็ชักจะลืม ๆ ไปแล้ว ผมเป็นคนที่เรียนดีพอสมควร อย่างน้อยก็มาจากอยุธยาวิทยาลัยในฐานะคนที่สอบได้ที่ ๑ นอกจากเรียนใช้ได้แล้วก็ยังได้ชื่อว่าเป็นคนที่มีความประพฤติดี เขาให้เป็นลูกเสือ ผมก็เป็น เขาให้เป็นยุวชนทหารผมก็เป็น และทำคุณประโยชน์จนกระทั่งได้รับรางวัลทุกระดับ คือได้แถบเขียวก่อน แล้วมาแถบเหลือง แล้วตอนหลังผมไปช่วยคนตกน้ำให้รอดชีวิตมาได้ จึงได้รับการยกย่องและให้ติดแถบแดงซึ่งถือว่าเป็นแถบที่สูงที่สุดแล้วสำหรับยุวชนทหาร เมื่อมาอยู่เตรียมผมสมัครเรียนยุวชนทหารนายสิบ พอปีที่ ๒ เหลืออีกวันเดียวก็จะครบหลักสูตร โรงเรียนก็ต้องปิดเพราะเกิดสงคราม ผมจึงไม่ได้เป็นยุวชนนายสิบ

โอกาสตรงหน้า

ตระกูลของผมถือเป็นช่างทองผู้มีอันจะกิน พวกท่านอาศัยอยู่ในเรือนแพริมแม่น้ำเจ้าพระยา เดิมทีเรามีความมั่งคั่งกว่านี้ แต่ถูกโจรปล้นและเผาสมบัติเสียหายไปมาก สมัยนั้นยังไม่มีระบบประกันภัย ทรัพย์สินที่สูญไปจึงไปแล้วไปลับไม่สามารถเรียกร้องเอาคืนกับใครได้ แม้จะต้องเจอกับคราวเคราะห์ บรรพบุรุษของผมท่านก็ไม่ได้ท้อถอย แต่หมั่นเพียรจนพอจะเรียกได้ว่ากู้ฐานะคืนมาได้ ผมเองก็พอจะสืบเชื้อสายของคนที่ชอบค้าขายมาพอสมควร

เมื่อเข้ามาอยู่กรุงเทพฯ ผมออกปากกับที่บ้านว่าอยากจะทำการค้าขายในระหว่างเรียน จึงขอเงิน ๗๐๐ บาทไว้เป็นทุน ซึ่งสำหรับค่าเงินในปี ๒๔๘๖-๘๗ นั้นถือว่าค่อนข้างเยอะมากทีเดียว แต่เมื่อเทียบกับเงินที่ผมทำให้งอกเงยขึ้นมาแล้ว นับว่าการลงทุนเพียง ๗๐๐ บาทนั้นไม่เยอะเลย ในช่วงที่โรงเรียนเตรียมฯปิดภาคเรียน คุณพ่อพาผมไปอยู่ช่วยงานที่บ้านที่สาวของท่านที่หัวลำโพง ที่นี้ทำให้ผมได้วิสัยทัศน์ในการทำการค้า

สามีของคุณป้าเป็นคนจีนที่เก่งมาก สร้างตัวจากศูนย์จนร่ำรวยเป็นเจ้าของโรงสีและได้เป็นนายกสมาคมคนจีน โรงสีของลุงเขยคนนี้ก็เหมือนโรงสีอื่น ๆ ในสมัยนั้น คือต้องเอาแกลบมาเผาต้มน้ำเพื่อจะได้ไอน้ำมาขับเคลื่อนเครื่องจักรกลต่าง ๆ

หน้าที่ของผมที่นี่คือการรับโทรศัพท์ ซึ่งจะต้องคอยฟังสิ่งที่เขาโทรมาสั่งนู่น สั่งนี้ ทำให้ผมได้รู้ราคาของ และเห็นระบบการค้าเป็นครั้งแรก เมื่อได้เห็นเรื่อย ๆ ผมก็เริ่มเข้าใจวิธีการรับออเดอร์ การจัดจำหน่าย การขาย และการขนส่งสินค้า ที่สำคัญคือได้เห็นวิธีมองหาโอกาสที่มีอยู่รอบตัว

ในตอนนั้นผมเพิ่งได้เป็นนักเรียนโรงเรียนเตรียมฯไม่นาน หลานของลุงที่ไปอยู่ด้วยชักชวนให้ไปขายหมู ตอนนั้นจอมพลป.พิบูลสงคราม ออกกฎหมายสงวนอาชีพสำหรับคนไทยเท่านั้น ซึ่งมีอาชีพตัดผม ตัดหมู และสามล้อ เพื่อกันไม่ให้คนจีนซึ่งกำลังอพยพเข้ามาแย่งงานคนไทย ผมคิดจะใช้เวลาช่วงปิดเทอมให้เป็นประโยชน์ เลยตกลงใจไปทำเชียงใหม่กับเขาด้วย

พอเปิดเทอมสองมา กลางวันไปเรียน กลางคืนก็มาคุมเชียงใหม่ที่กรมอุทการเรือและโรงไฟฟ้าสามเสน อาจารย์ประชุมเองก็มีเชียงใหม่เหมือนกัน เชียงของทำนอยู่แถวเววราชกับวังหลัง ตอนเช้าทั้งผมและท่านก็จะมาโรงเรียนแบบตาแฉะ ๆ หน่อยเพราะอดนอนกันมา เพราะเวลาเที่ยงคืนนี้เพิ่งเป็นเวลารับหมูจากหัวลำโพง กว่าจะฆ่า ข่าแหละ และจัดสรรปันส่วนเป็น เนื้อ หัวขา เครื่องใน ก็เข้าพอดีต้องไปนั่งเรียนขวเลขพิมพ์ดีดแบบครึ่งหลังครึ่งตื่น ในโรงเรียนยังมีอาจารย์อีกคนที่ทำธุรกิจเกี่ยวกับหมู นั่นก็คืออาจารย์ไวท์ที่สอนวิชาภาษาฝรั่งเศส ซึ่งเลี้ยงหมูอยู่แถววัดราชา นั่นเอง ผมจำอาจารย์ท่านอื่นในโรงเรียนเตรียมฯได้ไม่มากนัก จำได้แต่ว่าครูอาจารย์ของเราล้วนแต่เป็นคนใหญ่คนโตกันทั้งนั้น

ในสมัยที่ยังเรียนโรงเรียนเตรียมฯ คนรุ่นผมจะมีโอกาสได้พบกับท่านอาจารย์ปรีดีอย่างใกล้ชิดก็ตอนวันไหว้ครูก่อนปิดภาคเรียน งานจะจัดในบริเวณซึ่งปัจจุบันเป็นแท่นตรงสนามฟุตบอลหน้าตึกโดม ที่ทำเป็นลานลั่นทม สมัยนั้นเขาจะเอาเก้าอี้มาตั้ง แล้วก็เชิญครูทุกคนมานั่ง โดยมีอาจารย์ปรีดีนั่งหน้าและครูคนอื่น ๆ นั่งข้างหลัง เด็ก ๆ ก็จะเตรียมดอกหญ้าแพรก ดอกมะเขือขึ้นมากกราบครู ตอนนั้นพวกเราล้วนรู้สึกรู้ว่าท่านอาจารย์ปรีดีให้ความใกล้ชิดกับนักเรียนเตรียมฯดีมาก ตอนนั้นเรามีความเป็นลูกศิษย์กับครูที่แท้จริง ไม่เหมือนสมัยนี้ซึ่งเด็กคิดว่าครูก็คือลูกจ้าง

เมื่อผมขึ้นเตรียมปี ๒ ตอนนั้นสงครามกำลังดุเดือด เวลาได้ยินเสียงหวิวผมกลัวว่ามุ้งซึ่งเป็นของหายากที่สุดในสมัยนั้นจะถูกเผาทำลาย ก็จะถีบจักรยานหนีบเอามุ้งใส่กระเป๋าสื่อเงินทบูรเอามาฝากไว้ที่ท่าพระจันทร์เพราะแถวหัวลำโพงโดนระเบิดบ่อย โรงเรียนเตรียมฯของเราเปิดเรียนไปได้ไม่กี่สัปดาห์ก็ต้องสั่งปิดโรงเรียนชั่วคราวเพื่อหนีระเบิด แต่ในช่วงนี้ผมก็ยังคงอยู่ในแวดวงธุรกิจเชียงใหม่ซึ่งกลายเป็นโรงเรียนหลักสูตรธุรกิจนอกตำรา นอกโรงเรียน ส่วนทาง

หลักสูตรปกติผมก็รับซีท ทำการบ้านส่งและไปสอบจนจบชั้นเตรียมได้ในช่วงปลายสงครามพอดี เมื่อขึ้นเป็นนักศึกษาระบบศตวรรษที่ ๑ สงครามก็จบไปแล้ว ในช่วงที่เรียนหนังสือนั้นผมไม่มีใครได้สนิทสนมกับเพื่อน ๆ มากนัก เพราะมีว่แต่ทำงานตัวเป็นเกลียว แต่เพิ่งได้มาสนิทสนมกันก็เพราะมีชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์เกิดขึ้นมา ผมเองก็ได้เป็นประธานมาถึง ๔ สมัย แต่ปัจจุบันนี้ก็ได้ออกจากไปแล้ว

เมื่อเข้ามาเป็นนักศึกษาระบบศตวรรษ เวลาที่มีกิจกรรมอย่างฟุตบอลประเพณีพวกเราจะสนุกสนานกันมาก ใครมีรถก็ชวนเพื่อนพี่น้องที่ใส่เสื้อเหลืองแดงวิ่งกันเต็มถนน คนที่ไม่มีรถก็เดินกันมาเป็นขบวน คนที่มีหน้าที่ต้องจัดการอะไรต่อมิอะไรก็นั่งไอ้โกรงไปตั้งแต่เช้ามืด เรียกว่าวันนั้นวันเดียวไอ้โกรงต้องเหนื่อยมากเพราะต้องคอยรับส่งทั้งนักศึกษาและอุปกรณ์ต่าง ๆ หลายต่อหลายเที่ยว ผมเองประทับใจงานนี้มากจนตอนนี้ก็ยังต้องไปเชียร์อยู่ทุกปีมิได้ขาด เดียวนี้สื่ออาวุโสมากก็ได้ไปเดินนำขบวนโดมชรา ซึ่งมีคนมาร่วมเดินด้วยน้อยลงทุกปี

“น้ำขึ้นให้รีบตัก”

เมื่อสงครามสิ้นสุดลง ชีวิตการเรียนของผมก็ก้าวสู่ขอบเขตใหม่ ผมในฐานะคนอยู่รอดด้วยกันก็อดภูมิใจไม่ได้ที่ได้มาเรียนในสถาบันที่ท่านปรียดี ได้ตั้งขึ้นเพื่อให้เป็นโรงเรียนที่สอนประชาธิปไตยให้ประชาชน ซึ่งนับเป็นยุทธศาสตร์ในการที่จะไปปกครองและพัฒนาประเทศ เพราะสิ่งที่สำคัญที่สุดนับจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมาก็คือการทำให้ประชาชนมีความเข้าใจที่ถูกต้องในระบบประชาธิปไตยซึ่งเป็นระบบการปกครองใหม่ ม.ธ.ก. จะต้องเป็นเสาเข็มให้กับประชาธิปไตย ผมเชื่อว่านักศึกษาในสมัยนั้นจำนวนหนึ่งต้องรู้สึกไม่ต่างไปจากนี้มากนัก

เมื่อเข้ามหาวิทยาลัยผมก็ยุติอาชีพพ่อค้าเชียงใหม่ และได้ย้ายกลับไปอยู่บ้านคุณลุงหน้าวัดราชาฯ และเริ่ม “หลักสูตร” ธุรกิจตัวใหม่ด้วยตัวเองอีกครั้ง

สมัยนั้นยังไม่มีถนนหนทางแบบปัจจุบันนี้ การขนถ่ายสินค้าต้องขนมาทางเรือ เรือซุงก็จะขึ้นตรงสะพานพระราม ๖ เรือข้าวจะขึ้นเลยสะพานพระราม ๖ ไปหน่อย เรือหินเรือทรายจอดในคลองเทเวศร์ ส่วนพวกเรือฟืน เรือถ่านจะมาจอดหน้าวัดราชาฯ ตรงหน้าโบสถ์เขมร หรือหน้าบ้านที่ผมอาศัยอยู่

การอยู่บ้านริมน้ำ ทำให้ผมได้เห็นความเป็นไปต่าง ๆ สิ่งแรกที่สังเกตเห็นได้ก็คือ พวกเรือที่ขนสินค้าต่าง ๆ มาจากจังหวัดนั้นไม่ได้รับความสะดวกเวลาต้องการจะจอดเรือ คนที่จัดการเรื่องการจอดเรือที่ทำกันอยู่ก็ไม่ได้ใส่ใจในปัญหาของเขา เวลาเอาไม้มาปักเป็นหลักให้ผูกเรือก็ปักไม่ลึกพอ เวล่าน้ำขึ้นหลักก็หลุด เรือก็ลอยไปลอยมา บ้างเจ้าถึงกับชนกันจนล่ม

นอกจากนั้นเรือบางลำมาถึงในตอนเช้า ได้ไปผูกเรือกับหลักของหน้าบ้านหนึ่ง และ
ได้จ่ายเงินค่าจอดไปแล้ว แต่พอตอนเย็น เรือเจอน้ำขึ้นน้ำลง น้ำไหลลลยไปอยู่อีกบ้าน เขาก็จะมา
ขอเก็บเงินอีกเพราะไปติดที่บ้านเขา เจ้าของเรือถือว่าจ่ายค่าจอดแล้วก็ไม่ใช่ ถ้าเจอบ้านใจดีหน่อย
ก็แล้วไป แต่ถ้าเจอบ้านที่นักเลงหน่อยก็อาจมีการโดนเจาะเรือกันไปบ้าง

เมื่อประมวลวิกฤติที่เกิดขึ้นตรงหน้าไม่เว้นแต่ละวัน ในที่สุด ผมก็มองเห็นโอกาส จึงได้
ไปคุยกับคุณลุงเจ้าของบ้านซึ่งผมอยู่ด้วย ท่านเป็นข้าราชการกรมไปรษณีย์ซึ่งก็ชอบพอกันดีกับ
หลวงพ่อบ้าง ผมจึงขอให้ท่านช่วยพูดกับหลวงพ่อบ้างเรื่องขอเช่าพื้นที่ทำน้ำหน้าวัดทั้งหมดเพื่อจัดการ
กับระบบการจอดเรือบริเวณนั้น ท่านก็อนุญาตโดยบอกว่าค่าเช่าก็แล้วแต่ให้เพราะไม่คิดว่าเด็ก
อย่างผมจะทำอะไรกับท่านนี่ได้สักเท่าไร ผมเองก็ไม่คิดว่าจะทำอะไรได้มากเท่านี้เหมือนกัน

เมื่อหลวงพ่อบริจาค ปล่อยให้ไปหาซื้อต้นหมากและมะพร้าวต้นใหญ่เพื่อใช้เป็นหลัก
ผูกเรือ และจ้างคนงานมาปักหลักให้แน่นหนาในทำนน้ำของวัด จากนั้นผมก็ไปเดินคุยกับบรรดา
เจ้าของเรือให้เอาเรือมาจอดที่นี้ ซึ่งก็ได้รับการตอบรับเป็นอย่างดี

ทุกอย่างดูจะราบรื่นไปหมด แต่มาติดขัดตรงที่การติดต่อกับราชการเพื่อขอใบอนุญาต
ตั้งท่าเรือจากกรมเจ้าท่าซึ่งอยู่ตลาดน้อย กว่าจะมาขอใบอนุญาตนี้ได้สำเร็จก็เดินจนรองเท้าสึกไป
๒ คู่ กับหมูหันอีกหนึ่งตัว

ตอนแรกที่ไปติดต่อกับผมไปวันจันทร์เขาก็บอกว่ามาวันพุธ พอวันพุธผมมาก็บอกว่าให้มา
วันศุกร์ พอมาวันศุกร์ก็บอกให้มาวันอังคาร วันหนึ่งผมขณะที่ผมกำลังเข้าไปติดต่อกับเขา
เท่าไรก็จำไม่ได้ พอลงจากรถตรงตลาดน้อย เดินลึกเข้าไปกำลังจะถึงกรมเจ้าท่า ผมได้เห็น
คนจีนเอาหมูหันมาให้ท่านหัวหน้ากองตรวจการ ผมก็คิดว่า สงสัยจะต้องมีสินบนเสียแล้ว

เมื่อไปเห็นความจริงมาแบบนี้ แม้เราจะไม่ชอบใจอยู่สัก ๑ แต่ในเมื่อเราลงทุนลงแรง
มาขนาดนี้แล้ว อยากรู้เสียก็ต้องเดินหน้าต่อ ผมก็มานั่งคิดว่าจะทำอย่างไรดี

ตรงหน้าวัดราชาฯสมัยนั้นมีร้านหมูหันเจ้าอร่อย ผมเลยซื้อหมูหันอย่างดี ๑ ตัว บวก
เครื่องเคียงพร้อมพริก แล้วก็ขนใส่เรือจ้างแจวเอาไปให้หัวหน้ากองตรวจการถึงบ้านในคลอง
บางหลวง ในเย็นวันอาทิตย์ซึ่งเขากำลังพักผ่อนกับครอบครัว

พอยกหมูหันเข้าไป เขาก็ทักผมเลยว่า “อ้อ คุณนิวเชียรหรือ” ในใจผมก็คิดว่า ไอ้ท่า
เรานัดเข้าไปร้อยที่ยังไม่เข้าพบ พอได้หมูหันเข้าไปตัวหนึ่งเรียกคุณนิวเชียรทันที คือแสดงว่าเขา
ก็เห็นว่าเรามาติดต่อกับกรมบ่อยจนรู้จักชื่อเราและรู้ว่าเราต้องการติดต่อกับเขาช่วยเรื่องมา
ตรวจท่าเรือของเราและอนุมัติใบอนุญาตตั้งนานแล้ว แต่ที่ยังไม่อำนวยความสะดวกเพราะยังไม่ได้
สินบนนั่นเอง

ตอนที่เดินเข้าไปในบ้านผมไม่ได้พูดอะไรด้วยซ้ำ พอได้หมั่นไปหนึ่งตัว เขาก็บอกว่า “คุณวิเชียรวันจันทร์มาหาผมนะ” คือตอนนี้ผมเปลี่ยนจากนายวิเชียรเป็นคุณวิเชียรแล้วนะนั่น โครงการนี้เป็นอันสำเร็จ

คนมันจะรวย

เมื่อทุกอย่างเข้าที่เข้าทาง กิจการทำเรือของผมก็เริ่มเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมา ผมเริ่มต้นที่การเก็บค่าจอดเรือลำแรกวันละ ๕๐ สตางค์ ใช้เวลาตอนเช้าก่อนไปเรียน ผมก็พายเรือออกไปเก็บค่าเช่าจากเรือต่าง ๆ พอตอนบ่ายซึ่งเป็นเวลาน้ำลง เรือจากต่างจังหวัดจะทยอยเข้ามาหาท่าพักเรือ ผมก็ตอดออกมาเก็บค่าเช่าจากคนที่เพิ่งเอาเรือมาผูกกระหว่างที่ผมไปนั่งฟังเลคเชอร์

พอตอนเย็นน้ำก็ขึ้นอีกครั้ง เรือที่ได้ขนสินค้าออกจากเรือออกไปขายจนหมดแล้วก็ออกจากท่าของผมไป เปิดที่ให้เรือใหม่ที่เพิ่งเข้ามาและต้องการค้างคืนก็จะเข้ามาให้ผมได้เก็บเงินอีกรอบ เป็นวันละสามรอบ ผมก็ได้รู้สึกต่อนั่นเองว่า ถ้าถึงเวลาคคนมันจะรวย อะไรก็ขวางไม่อยู่จริง ๆ

ต้องย้ำว่าตอนนั้นผมยังอายุไม่ถึง ๒๐ แต่ก็สามารถสร้างรายได้เป็นกอบเป็นกำ ยิ่งในช่วงหน้าน้ำจะมีเรือที่เข้ามาจากพิลิตร์ และพิษณุโลกซึ่งเรือพวกนี้จะขนพืนที่เขาเข้าไปเก็บจากในป่าไว้ตอนหน้าแล้ง และเอาใส่เกวียนขนมารวมกันที่ริมแม่น้ำ แต่ในช่วงหน้าแล้งน้ำมันแห้ง จนขนทางน้ำไม่ได้ ถ้าจะให้ขนไม้พืนจาก อุทัยธานี นครสวรรค์ พิษณุโลก และสุพรรณ ทางบกนั้นจะเป็นการหนักแรงเกินไปจึงได้แต่รอให้น้ำมา ดังนั้นเมื่อเข้าหน้าน้ำ เรือพืนทั้งหมดที่ได้อันไว้ตลอดหน้าแล้งทั้งหมดก็จะมาจอดอยู่กับผม ในเวลาตี ๆ แบบนั้น ผมจะมีรายได้เฉลี่ย “วันละ” เป็น ๑๐๐ บาทขึ้นไป ในสมัยที่เงินเดือนข้าราชการชั้นผู้น้อยสมัยนั้นยังไม่ถึง ๕๐ บาทด้วยซ้ำ

เพื่อนบางคนก็รู้ว่าผมเป็น “ผู้ประกอบการ” เวลาไปโรงเรียนก็ต้องเลี้ยงข้าวเพื่อนอยู่บ่อย ๆ อย่างไอ้อันดับ รองเตชะนี่พอเจอหน้าผมเป็นต้องทักก่อนเลยว่า “เฮ้ย เชียร์ ๕ บาท” เพราะเขารู้ว่าเรามีสตางค์ ผมก็ให้ไปเพราะแม่ ๕ บาทจะเยอะสำหรับเด็กสมัยนั้น แต่อันดับเขาก็เอาไปเลี้ยงข้าวเพื่อนคนอื่นอีก เขาเป็นคนที่มีวีรกรรมหลายอย่าง เช่น ตอนที่ข้าวขาหมูขึ้นราคา เขาก็เป็นแกนนำในการประท้วงให้พวกเรารวมหัวกันไม่ไปกินร้านข้าวหมูแดงซึ่งเป็นร้านอร่อยแล้วยังเอาจานของเขาไปขว้างลงน้ำหมดจนมีเรื่องถึงอาจารย์ต้องลงมาไกล่เกลี่ยจนยอมความกันไป วีรกรรมของอันดับยังไม่หมดแค่นี้ เขาเป็นคนได้ก็มีความคิดก้าวหน้ารุนแรงหน่อย มีประเด็นทางสังคมอะไรก็มักมีการไปพูดที่สนามหลวงเพื่อต่อต้านจอมพล ป. ตอนหลังแม่เขาจะเรียนไม่ทันจบ แต่ก็ได้ไปทำงานที่สำนักงานทนายความของตร.ทองเปลว ชลภูมิ

การที่ผมเข้ามาทำธุรกิจนี้มันก็มีด้านที่จะทำให้เราเสียคนได้เหมือนกัน เพราะเราทำงานหาเงินมาได้ก็ต้องมีคนเข้ามาขอให้เราเลี้ยงเหล้า ให้พาไปเที่ยวผู้หญิง ผมก็พาเขาไปบ้าง บางทีต้องเข้าไปนอนรอนคนอื่นในช่องทั้งวัน คือเราเลี้ยงลูกน้องบ้างเพื่อรักษาความสัมพันธ์แต่ตัวเราเองไม่ได้กินเหล้าเมา และรักษาสติให้ผ่านพ้นอบายมุขทั้งปวงมาได้

ในขณะที่การเรียนในห้องเรียนดำเนินไป ห้องเรียนวิชาการค้า ณ ท่าเรือวัดราชาภิเษกทำให้ผมอยู่ทุกเมื่อเชื่อกัน ทุกครั้งที่มีเรือเข้ามาจอดที่ท่า ไม่ว่าจะบรรทุกอะไรมาก็พลอยทำให้ผมได้รู้ระบบการค้าขายของสินค้านั้น ๆ ไปด้วย เช่น เรื่องของพวกเรือขายหิน ขายทราย ขายอิฐซึ่งจะมาเอาของขึ้นที่ท่าเทเวศร์ เมื่อเอาเรือมาผูกไว้กับท่าของผม ก็ทำให้ผมได้รู้ว่า ไอ้อิฐ หิน ปูน ทรายทั้งหลายที่เอามาขายในกรุงเทพฯ ในช่วงหลังน้ำท่วมใหญ่ปี ๒๕ นั้น ล้วนแต่เป็นวัสดุที่ชาวบ้านพวกนี้ไปขนมาจาก “ซาก” พระปรารค์ เจดีย์ และกำแพงของวัดวาอารามต่าง ๆ รวมไปถึงปราสาทราชวังเก่า ๆ ในอยุธยาทั้งสิ้น เมื่อขนมามากเข้าจึงโดนคนตำว่าพวกนี้เป็นพม่ารุ่น ๓

แม้จะได้เห็นระบบการค้ามากมาย แต่ผมยังคงพุ่งความสนใจไปที่ธุรกิจพลังงาน ซึ่งก็คือการค้าฟืนนั่นเอง ยิ่งนานเข้าผมก็ยิ่งรู้จักกับเจ้าของเรือฟืนต่าง ๆ จนเขาไว้ใจพากันออกปากให้ผมช่วยเป็นคนกลางไปคุยกับเจ้าของโรงงานต่าง ๆ เพื่อเสนอขายฟืนให้แทนคนบ้านนอกซึ่งไม่ประสาการค้าเท่าใดนัก โดยที่เขาเหล่านั้นก็ไม่ได้เฉลียวใจว่าผมเองก็เป็นเพียงนักเรียนใหม่ในระบบนี้เหมือนกัน

ตอนนั้นโรงถ่านส่วนใหญ่เป็นของคนจีนและไม่ค่อยจะเต็มใจรับฟืนจากคนไทย หรือถ้าปากบอกรับแต่ส่วนใหญ่ก็จะโกงและเอาเปรียบต่าง ๆ สารพัด โรงถ่านของคนจีนบางเจ้าส่งคนงานมาขนฟืนจากท่าเรือไปแต่ไม่ให้เจ้าของฟืนตามไปด้วย พอขนเที่ยวสุดท้ายก็หายไปทั้งคนทั้งของโดยไม่ได้จ่ายเงิน

บรรดาเจ้าของเรือฟืนทั้งหลายเลยรวมตัวกันมาคุยกับผมเพื่อขอให้ผมเป็นตัวแทนเพื่อไปคุยกับบรรดาโรงเหล้า โรงเบียร์ โรงสบู่ โรงฆ่าสัตว์ โรงทอผ้าและกรมทหาร ซึ่งที่เหล่านี้มีการรับสินบนและการคอร์รัปชันเป็นปกติอยู่แล้ว ผมก็รับอาสาเป็นคนไป “คุย” ให้ คุยไปคุยมาผมก็เลยกลายเป็นพ่อค้าคนกลางของเรือสินค้าต่าง ๆ ที่มาจอดในท่าซึ่งผมเป็น “เจ้าท่า” อยู่และมีรายได้เพิ่มจากค่าส่วนต่างเหล่านี้ แม้จะยังอายุน้อยแต่ผมก็ได้รับความเชื่อถือจากคนเรือเหล่านี้ เพราะถ้าได้ผมพาเข้าไปแนะนำก็จะไม่โดนโกง

ผมคิดว่าผมเกิดมาเพื่อเป็นนักธุรกิจและพบว่าผมสนุกกับการทำการค้า ในตอนหลังยกเว้นฟืนจากจังหวัดตากซึ่งโรงไฟฟ้าวัดเลียบได้สัมปทาน แล้วผมได้ไปประมูลฟืนจากทางเหนือที่ผ่านมาทางแม่น้ำเจ้าพระยา ป่าสัก ปิง วัง ยม นาน ทั้งหมดเพื่อนำมาขายให้โรงงานต่าง ๆ ด้วยตัวเอง

เมื่อสามารถทำการค้าพินกับโรงงานต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ได้พอสมควรแล้ว ผมยังเห็นช่องทางการค้าที่ยังเปิดกว้างอยู่ ช่องทางที่ว่าอยู่ที่รถไฟ สมัยนั้นรถไฟยังต้องใช้พินในการตม่น้ำเพื่อสร้างไอน้ำไปขับเคลื่อนอยู่ ทางการรถไฟจะมีการเปิดประมูลให้ผู้รับเหมามาจัดหาพินมาให้ในปีแรกที่ผมสนใจเข้าไปประมูลกิจการครั้งนี้ สัมปทานตกเป็นของภรรยาของรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพาณิชย์ซึ่งเป็นคนคบที่แปดริ้ว และก็เป็นเจ้าที่ผูกขาดสัมปทานนี้มาโดยตลอด เมื่อคำนวณดูก็เห็นว่าเขาได้กำไรมากมายเพราะผมทำท่าเรือ รัวราคาวัตถุดิบและค่าดำเนินการทุกอย่าง

ปีต่อมาผมก็ตั้งใจแน่วแน่ว่าจะต้องประมูลมาให้ได้บ้าง ด้วยความที่ทำธุรกิจมาจนรู้ “วิธี” ทำธุรกิจกับส่วนราชการดี ผมจึงเริ่มมองหา “คนรู้จัก” จากข้างในเพื่อดำเนินการ “ช่วยเหลือ” อีกทาง และในที่สุดก็ประมูลสัมปทานนี้มาได้สำเร็จตอนที่เข้ามาเป็นนักศึกษาธรรมศาสตร์แล้ว แต่ก็ยังไม่ครบ ๒๐ ปี ตอนนั้นได้มาหลายหมื่นบาท

ตอนนี้ผมก็เรียกได้ว่าเป็นผู้มีอิทธิพล หรือเป็นเจ้าพ่อในด้านการค้าพินคนหนึ่งแล้วเหมือนกัน และสามารถทำรายได้ให้ผมได้มากเพราะพินนับเป็นแหล่งพลังงานที่สำคัญในยุคนั้น ช่วงหลังพอประมูลไปเรื่อย ๆ ก็เริ่มไม่มีคู่แข่งเพราะคล้าย ๆ กันว่าเราควบคุมด้านนี้จนเกือบจะเป็นการผูกขาดได้แล้ว ตอนหลังผมก็ไปทำสัมปทานป่าเพื่อหาพินมาขาย และก็ยังได้เป็นผู้รับเหมามาทำถนน ซึ่งประมูลมาจากส่วนราชการอีกทีหนึ่ง การทำถนนพาผมไปถึงหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ ส่วนการหาพินนั้นพาผมเข้าป่านครสวรรค์ และชุมพร ผมทำงานอยู่ต่างจังหวัดได้ไม่นานผมก็เริ่มคิดได้ว่า การทำมาหากินในชนบทนี้ไม่มีทางรวย ไม่มีทางเป็นเศรษฐีได้ เพราะรายได้ไม่คุ้มกับการเสี่ยง ความเสี่ยงที่ว่ามาจากทั้งธรรมชาติในรูปไข้ป่า และมาจากกระสุนปืนของผู้มีอิทธิพลท้องถิ่น ทั้งสองอย่างพร้อมจะฆ่าเราได้ตลอดเวลา ตอนนั้นผมเริ่มมีสตางค์แล้ว ผมจึงกลับเข้ากรุงเทพฯ อีกครั้ง

จนถึงตอนนี้จากเด็กวัยรุ่นไม่ประสาโลกคนหนึ่ง เดินทางเข้ากรุงเทพฯ มาได้เข้าโรงเรียนเมื่อเจอสงครามก็ได้ไปคุมเชียงใหม่ เมื่อสงครามสงบก็เข้าเรียนต่อในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ใช้เวลาว่างในการเป็นเจ้าของท่า ทำท่าจอดเรือ แล้วก็ขยับขยายไปท่าลอบจิสติกส์ส่งพินให้การรถไฟและโรงงานต่าง ๆ จนกระทั่งไปเป็นผู้รับเหมามาทำถนน ถึงตอนนี้ แม้อายุยังไม่ครบยี่สิบแต่ผมก็ไม่ใช่เด็กอีกต่อไปแล้ว

ลงหลักปักฐาน

การทำธุรกิจต่าง ๆ ทำให้ผมต้องใช้เวลาในการเรียนมากกว่าคนอื่น แต่ผมก็มีเวลาสร้างเนื้อสร้างตัวจนเป็นหลักเป็นฐานล่วงหน้าเพื่อนรุ่นเดียวกันไปมากมายเช่นเดียวกัน ในขณะที่ระบบการค้าชักนำผมไปในที่ต่างๆ ผมก็กลับมาหาตำราบ้าง ไปซื้อซีดีมาอ่านบ้าง และส่งการบ้านบ้างตามสมควร แต่จนใจที่บางครั้งก็ยุ่งจนล้มกระทั้งวันสอบ หรือบางทีแม้จะจำวันสอบได้แต่ก็ออกจากปามาสอบไม่ทัน สิ่งนี้ทำให้ผมกับคุณจำปุ่น (ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๔) สนทนสนมคุ่นหน้าคุ่นตากันดี เพราะแกทำงานอยู่ในสำนักทะเบียน มีหน้าที่เก็บค่าลงทะเบียนจากนักศึกษา ผมเองเป็นหนึ่งในนักศึกษาที่ต้องไปเสียค่าลงทะเบียน (๒๐ บาท) บ่อยที่สุด

ผมมาเริ่มได้อ่านหนังสือเพื่อเรียนให้จบก็ช่วงที่ตัดใจจากกิจการต่างจังหวัดมาสร้างตลาดสร้างบ้าน สร้างครอบครัวแล้ว และได้รับปริญญาในปีเดียวกับที่จอมพลสฤษดิ์มารับปริญญาคุณูปกตติภักดีของคณะนิติศาสตร์ สรุปว่าใช้เวลาในการเรียนมหาวิทยาลัยรวมแล้วประมาณ ๑๔ ปีด้วยกัน คือเรียนจนหมดสภาพนักศึกษาไปวาระหนึ่งแล้วถึงได้กลับมาสมัครเป็นนักศึกษาใหม่ เรื่องราวในมหาวิทยาลัยนั้นค่อนข้างจะห่างไกลกับผม จำได้แต่ว่าเกลียดวิชานิติกรรมเป็นที่สุด ต้องลงทะเบียนกันหลายครั้งกว่าจะ (มีเวลาไป) สอบจนผ่านมาได้

เมื่อเรียนจบ ตอนนั้นผมมีเงินเก็บไว้พอสมควรแล้ว จึงคิดสร้างความมั่นคงในชีวิตที่กรุงเทพฯ และตัดสินใจซื้อที่บนถนนประดิพัทธ์แปลงหนึ่ง จากนั้นผมก็มีนายหน้ามาติดต่อให้ซื้อที่ดินหัวมุมแยกสะพานควาย นายหน้าคนนี้เป็นพ่อของว่าที่ภรรยาของผม เมื่อผมตัดสินใจซื้อที่ติดต่อกันไปติดต่อกันมากก็เลยจับเอาลูกสาวเขามาด้วย คุณแม่ของภรรยาก็ได้ให้ที่ดินแปลงที่ซึ่งปัจจุบันเป็นโรงแรมกานต์มณี ภรรยาของผมเธอเป็นชาวเพชรบุรี ครอบครัวของเธอเป็นทหารอากาศ ส่วนตัวเธอเองเป็นครูซึ่งจบการเรีอนมา พี่สาวของเขาก็เป็น ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๕

เมื่อแต่งงานและวางแผนสร้างตลาดอย่างจริงจังผมก็ต้องเจอกับพระราชบัญญัติส่งเสริมทหาร ทำให้ผมต้องไปเป็นทหารเรืออยู่เกือบ ๒ ปี ตอนที่ผมซื้อที่ปากหัวมุมสะพานควายเจ้าของที่ดินอีกฟากถนนหนึ่งซึ่งเป็นคหบดีชื่อหลวงเสรีก็มีโครงการสร้างตลาดเหมือนกัน ผมเลยต้องรีบออกจากทหารเพื่อมาทำตลาดแข่งกับหลวงเสรี เพราะผมคิดว่าคนที่ทำเสร็จก่อนย่อมมีโอกาสหาลูกค้าได้ก่อน

ในช่วงที่ทำตลาดอยู่นั้นผมต้องนั่งรถไปคุมการรับส่งวัสดุก่อสร้างถึงเทเวศร์ถึงแก่เวลานั่งรถมาก็ให้ลูกน้องขับรถ ส่วนผมนั้นชอบนั่งบนหลังคา ชาวบ้านที่ได้เห็นต่างก็คิดว่าผมเป็นคนงานก่อสร้าง แต่พอตลาดสร้างเสร็จถึงได้รู้ว่าเป็นเจ้าของตลาดมาเอง

ในชีวิตตอนหลังผมได้เข้ามาเล่นการเมืองเป็นผู้แทนราษฎร ด้วยความที่เรามาจาก รากหญ้า ทำให้เรารู้ชีวิตของคนทุกระดับ ทุกอาชีพ ทั้งกรรมกร คนค้าขาย พวกหาบเร่แผงลอย หรือกระทั่งสันดานของพวกข้าราชการประเภท “พิเศษ” ดังนั้นตอนออกหาเสียงจึงมองเห็นปัญหา ของทุกฝ่ายอย่างชัดเจนและพูดได้ตรงประเด็น ทำให้ได้รับเลือกตั้งให้เป็นผู้แทนในสมัยของ จอมพลถนอม กิตติขจร

เมื่อเข้าไปอยู่ในแวดวงการเมือง ผมก็ต้องเบื่อกับความฉ้อฉลของคนกลุ่มใหญ่ ในวงการนี้ แต่ละคนนั้นล้วนแต่เข้ามาเป็นผู้แทนของตัวเองหรือวงศ์ตระกูลเพื่อทำธุรกิจ เพื่อเกียรติยศ ชื่อเสียงและความมีหน้ามีตาในสังคม ผมทนอยู่แค่สมัยเดียวก็ต้องถอยออกมาทำธุรกิจแต่เพียง อย่างเดียว ต่อมาผมก็สร้างบิมน้ำมัน อพาร์ทเมนต์ และโรงแรม เราก็หากินของเราไปอย่างนี้ก็มี ความสุขดี ตอนหลังผมไปสร้างสวนป่าปลูกต้นสักไว้ที่ลพบุรี สร้างเรือนไทยไว้พักผ่อนอะไร ของผม ในเมื่อมีอย่างนี้แล้วก็ไม่ต้องไปพะวงอะไร

ผมคิดว่าความสำเร็จของผมส่วนหนึ่งเป็นเพราะผมมีโอกาสได้เรียนที่ธรรมศาสตร์ ถ้าผมไม่ได้มาเรียนธรรมศาสตร์ ก็คงไม่ได้วิสัยทัศน์ที่ทำให้มองโลกกว้างและไกลขึ้น ทำให้มองเห็น ช่องทาง และวิธีทำมาหากินต่าง ๆ

แม้เมื่อเข้ามหาวิทยาลัยแล้วระบบของเราจะเป็นการเรียนแบบเสรีมาก แต่ความเป็น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มันมีความลึกซึ้งในวิญญาณของคนมาศึกษาที่นี่ พลังจากสถาบันนี้เหมือน เป็นพลังที่ซึมเข้าไปในหัวใจของนักเรียน นักศึกษาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ถ้าพูดถึงด้านวิชาการ แม้ผมจะไม่ได้ใช้ความรู้ (ด้านกฎหมาย) ที่เรียนมาไปประกอบ อาชีพทนายความ อัยการหรือผู้พิพากษา แต่ผมก็ได้ใช้ความรู้กฎหมายเป็น “เกราะ” ไม่ให้ใคร มาเอาเปรียบ และเป็น “กรอบ” ไม่ให้ผมเผลอไปเอาเปรียบคนอื่น ที่ผมมีความสำเร็จในชีวิตและ มีความสุขได้ในทุกวันนี้ไม่ใช่ความสามารถที่เกิดมาด้วยตัวเอง แต่เป็นสิ่งที่เกิดการได้เล่าเรียน มาจากวิชาธรรมศาสตร์ ลองคิดว่าถ้าตอนที่ผมเรียนจบจากโรงเรียนเกษตรแล้วไปต่อครู ผมก็คง ไม่ได้มีทุกวันนี้

ถึงธรรมศาสตร์

ที่ผ่านมา ผมคิดว่าธรรมศาสตร์เรามีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีเป็นส่วนใหญ่ เพราะ ชื่อของเรา และความภาคภูมิใจที่คนรุ่นก่อนสร้างไว้มันค่าคือเป็นมาตรฐานอย่างสูงที่คนรุ่นหลัง ต้องพยายามรักษาเอาไว้ มาตรฐานเหล่านี้ก็คือจิตวิญญาณของธรรมศาสตร์ มันเป็นอัญมณีที่ท่าน อาจารย์ปรีดีได้สร้างไว้ดีแล้ว ผลดีนี้ย่อมไม่สูญหาย

ชื่อธรรมศาสตร์จะต้องเป็นหลักในการพัฒนาประเทศ ชื่อของเรามันมีความหมายลึกซึ้ง คนที่ได้เรียนธรรมศาสตร์แล้ว ย่อมจะต้องเป็นคนที่ดี คนรุ่นผมก็ได้ซาบซึ้งกับสิ่งเหล่านี้และมีความภูมิใจในสถาบันของเราจนมีการตั้งเป็นชมรม ต.ม.ธ.ก. ขึ้นมา แล้วก็ยังมีการตั้งสถาบันปริทัศน์ และมูลนิธิปริทัศน์ ซึ่งได้ทำประโยชน์และรักษาชื่อเสียงอันดีงามของท่านอาจารย์ปริทัศน์และธรรมศาสตร์เรื่อยมา

ตอนนี้เรามีอนุสรณสถานอาจารย์ปริทัศน์อยู่ที่อยุธยา ผมก็อยากให้ทางมหาวิทยาลัยก็ดูแลให้ดีกว่านี้หน่อย ผมเองนั้นได้รับเกียรติจากคุณหญิงพูนสุขเป็นอย่างมาก คือได้ใกล้ชิด เหมือนกับเป็นลูกคนหนึ่ง มีอะไรท่านก็ฝากเอาไว้ ผมก็ถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องเชิดชูเกียรติคุณของท่านอาจารย์ปริทัศน์ แต่ตอนนี้ผมเองก็อายุมากขึ้นทุกที เมื่อทำอนุสรณสถานของท่านอาจารย์ปริทัศน์ไว้แล้วก็อยากจะส่งต่อให้มหาวิทยาลัยที่ท่านสร้างขึ้นมากับมือเป็นผู้รับมอบภารกิจในการเชิดชูท่านต่อไป ก็หวังว่าธรรมศาสตร์จะมีงบประมาณจะได้ช่วยดูแลพัฒนาให้ดีกว่านี้ เพราะที่นี้เป็นบ้านเกิดของท่าน การดูแลรักษาอนุสรณสถานนี้มันจะเป็นมงคลของธรรมศาสตร์ เป็นการแสดงกตเวทิตาให้กับความเป็นธรรมศาสตร์ที่เป็นรูปธรรม

ผมอยากให้ชาวธรรมศาสตร์รำลึกถึงเข็มต้นแรก ๆ ของธรรมศาสตร์ เอาไว้บ้าง เพราะเข็มต้นแรก ๆ ที่ว่านี้เริ่มจะหมดไปแล้ว ขนาดรุ่น ๆ ผมก็ ๘๐ กว่ากันหมดไปแล้ว คนธรรมศาสตร์รุ่นหลังควรจะมีใจที่ท่านผู้ประศาสน์การได้สร้างมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไว้เป็นแสนยานุภาพทางปัญญาเอาไว้ให้กับน้อง ๆ รุ่นหลัง

สุโข สุวรรณศิริ

เด็กวัด

ผมชื่อสุโข สุวรรณศิริ เป็นคนตำบลปากทะเล อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี เรียกได้ว่าเป็นเด็กชนบทคนหนึ่ง พ่อของผมเป็นหมอแผนโบราณประจำตำบล และมีร้านขายของชำซึ่งเปิดเป็นร้านแรกในปากทะเล แม่ผมเป็นแม่บ้าน และมีหน้าที่ช่วยขายของในร้าน และทำขนมขายเป็นงานเสริม

ผมมีพี่น้อง ๘ คน ถ้าท่านอาจารย์ปรีดีไม่ได้ตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นมา ลูกชายคนที่ ๓ อย่างผมคงจะไม่ได้เรียนหนังสือ แม้จะสอบได้ที่ ๑ ของโรงเรียนมัธยมประจำจังหวัดก็ตามในสมัยนั้นกระทรวงธรรมการกำหนดว่า ต้องมีอายุ ๗ ขวบถึงจะเข้าโรงเรียนได้ แต่ช่วงเวลาก่อนนั้นพี่สาว ช่วยสอนหนังสือให้ผมอ่านออกเขียนได้และคิดเลขเป็นตั้งแต่ก่อนเข้าโรงเรียน พอจะไปเข้า ป.๑ ครูใหญ่บอกว่าให้ผมเรียน ป.๒ ได้เลย และพอสอบ ป.๒ ผมก็สอบได้คะแนนค่อนข้างดี ครูใหญ่ก็เรียกครูประจำชั้น ป.๔ มาคุยว่าให้ผมผ่านชั้น ป.๓ ไปเรียนชั้น ป.๔ ได้เลย ผมเลยจบชั้นประถมด้วยอายุเพียง ๘ ขวบเท่านั้น

ในช่วงก่อนจะขึ้นชั้นมัธยมผมป่วยหนักอยู่ ๒ เดือน พ่อผมก็พยายามรักษาจนหาย แต่การป่วยครั้งนั้นก็ทำให้ผมไปเข้าประจำจังหวัดไม่ทัน จึงต้องเข้าโรงเรียนเล็ก ๆ ชื่อโรงเรียนมัธยมวัดดอนไก่อีตี้ย พอจะขึ้น ม.๒ ผมก็สอบเข้าโรงเรียนประจำจังหวัด

ในช่วง ม.๑-ม.๔ ผมก็ยังไม่ค่อยมีความสนใจในการเรียน สอบได้ที่ไม่ค่อยดีนัก ตอนนั้นผมต้องมาอยู่วัดแก่นเหล็กในอำเภอเมืองเพราะพ่อแม่เป็นรองสมภารอยู่ที่วัดนั้น ที่จริงแม่ก็มีญาติอยู่ในเมืองหลายคน แต่กลัวว่าถ้าให้อยู่บ้านญาติจะโดนตามใจจนเสียเด็ก การได้เป็นเด็กวัดให้ประโยชน์กับผมมาก หลวงลุงท่านเมตตาผมและสอนอะไรผมหลายอย่างโดยเฉพาะในด้านความเสมอภาคระหว่างลูกศิษย์และความขยันอดทนในการเรียน

อาหารการกินค่อนข้างลำบากเพราะต้องกินอาหารที่เหลือจากการดักบาตรตอนเช้า อาหารเย็นที่เรากินอาจจะไม่น่ากินสำหรับเด็กสมัยนี้ เพราะเขาเอาอาหารทุกอย่างมารวมกันเหมือนให้หมูกิน เขาเรียกแกงสำรวม การกินอาหารเย็นแบบนี้ฉันว่าโหดร้ายกับผมมากเพราะแม่ผมเป็นคนทำกับข้าวอร่อย มาเจออาหารแบบนี้ผมเลยผอมลงตลอดเทอม เวลากลับบ้านตอนปิดเทอมก็ค่อยกลับมาอ้วนครั้งหนึ่ง

ประสบการณ์เด็กวัดสอนให้ผมเรียนรู้ธรรมสังคมนิยม รู้จักการสละของส่วนตัวเพื่อแบ่งปันกับส่วนรวม เพราะเวลาพ่อเอาของกินมาฝาก เมื่อถึงวัดอาหารนั้นก็กินของพระก่อน แล้วค่อยเป็นของเด็กวัดทุกคนเท่า ๆ กัน ไม่ใช่ของผม

การเป็นเด็กวัดทำให้ผมต้องรับหน้าที่ต่าง ๆ เหมือนทุกคน ต้องล้างถ้วยล้างชาม ต้องทำความสะอาด สมัยก่อนยังไม่มีสบู่ มือของเด็กวัดอย่างพวกผมจึงเป็นหิดกันแทบทุกคน แต่เราก็ภูมิใจกันว่า เด็กที่สอบได้อันดับต้น ๆ ของจังหวัดนั้นส่วนใหญ่เป็นเด็กวัดทั้งนั้น ถ้าไม่ใช่วัดผมก็เป็นวัดยาง แข่งกันอยู่สองวัด ผมมีเพื่อนคนหนึ่งอยู่วัดยาง เราสองคนก็ผลัดกันได้ที่ ๑ ที่ ๒ อยู่เสมอ ผมคิดว่าความลำบากเป็นแรงผลักดันให้เด็กวัดอย่างพวกเรามีความพยายามมากขึ้น

ถนัดคณิตศาสตร์มาเรียนภาษา

ตอนที่จบ ม.๖ จากโรงเรียนประจำจังหวัดนั้น ผมยังไม่รู้ว่าจะไปเรียนต่อที่ไหนดี ตอนนั้นผมเคยได้ยินคำว่าจุฬาย แล้วเพราะมีญาติฐานะดีบางคนมาเรียน แต่ธรรมศาสตร์นั้นเด็กบ้านนอกอย่างผมไม่เคยได้ยินมาก่อนเลย

ก่อนเดินทางเข้ากรุงเทพฯ ครูโปร่ง ส่งแสงเติม ที่เคยเป็นครูสอนผมตอน ม.๖ (ต่อมาท่านได้มาเป็นครูใหญ่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย) ท่านแนะนำว่า ผมเรียนคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ได้ดี ควรจะไปเรียนจุฬาย เพราะเหมาะกับความสามารถนอกจากนั้นก็ยังเป็นสถาบันเก่าแก่มี่ชื่อเสียงมาก่อน ผมก็ค่อนข้างเห็นดีเห็นงามกับท่านด้วยในตอนแรก แต่เมื่อมาถึงกรุงเทพฯ พี่ชายผมซึ่งมาอยู่ก่อนแล้วได้เตือนสติว่า ตอนนี้อยู่ที่ร้านชำที่บ้านเราเริ่มแย่งเพราะมีการแข่งขันมากขึ้น และเราก็งมีน้อง ๆ อีก ๕ คนที่ต้องเรียนหนังสือเหมือนกัน ถ้าผมเรียนจุฬาย ต้องใช้เงินมาก

และต้องใช้เวลา ๖-๘ ปี กว่าจะเรียนจบมาทำงานได้ แต่ถ้าเรียนโรงเรียนเตรียมของธรรมศาสตร์เพียงสองปี ก็สามารถทำงานได้แล้ว ผมเลยคิดว่าเราต้องเอาครอบครัวเป็นที่ตั้ง จึงตัดสินใจเลือกเรียนที่ธรรมศาสตร์ ตอนหลังครูโปรงมาเจอผมแล้วก็ยังบ่นเสียดายว่าทำไมผมไม่ไปสอบที่จุฬาฯ ผมก็เลยบอกว่าที่นี่ให้โอกาสคนจนได้เรียน ผมได้เงินพอเรียนจนจบ

แต่แม้ผมจะเรียนธรรมศาสตร์แล้ว น้องสาวของผม ๒ คน ก็ยังไม่ได้เรียนหนังสือ เพราะคนต่างจังหวัดในสมัยนั้นยังเชื่อว่าเป็นผู้หญิงไม่ต้องเรียนมากก็ได้ อีกอย่างหนึ่งก็เป็นเพราะที่บ้านต้องการคนมาช่วยทำงาน ส่วนน้องชายคนเดียวของผมก็ได้มาเรียนต่อที่โรงเรียนวัดจนจบ แล้วก็ไปเข้าโรงเรียนนายเรือ

ความจริงแล้ว เด็กบ้านนอกอย่างผมไม่มีเวลาจะมาคิดว่าสังคมมองธรรมศาสตร์อย่างไร หรือมองจุฬาฯอย่างไร พวกเราส่วนใหญ่แค่คิดว่าได้เรียนหนังสือก็ดีมากพอแล้ว การยกย่องชื่นชมส่วนใหญ่จะมาจากภายหลังความสำเร็จการศึกษา เราออกมาทำงานแล้วได้เป็นผู้พิพากษา อธิบดี ปลัดกระทรวง เอกอัครราชทูต หรือกระทั่งรัฐมนตรี

สมัยที่พวกเรานักศึกษาเตรียมจบการศึกษาออกมาทำงานกันแล้วนั้น กล่าวได้ว่า ในทุกกระทรวง ทบวง กรม และส่วนราชการทั่วประเทศล้วนมีพวกเราทำงานอยู่เป็นส่วนใหญ่ ยิ่งกระทรวงมหาดไทย กระทรวงการต่างประเทศและศาล เรียกได้ว่าข้าราชการแทบทั้งหมดมาจากธรรมศาสตร์

ความเป็นอยู่

เมื่อเข้ามาอยู่กรุงเทพฯ ผมได้มาอาศัยอยู่กับนาวาตรีเฉลิม ศกุนวัฒน์ (ภายหลังได้เป็นพลเรือโท) เพราะเป็นเด็กวัดเดียวกันตั้งแต่อยู่เพชรบุรี ท่านเป็นรุ่นพี่ผม ๘ ปี เข้ามาเรียนต่อโรงเรียนสวนกุหลาบและโรงเรียนนายเรือท่านก็สอบได้ที่ ๑ ตลอด คุณพ่อผมบอกพี่เฉลิมว่า ถ้าเรียนจบแล้วจะขอฝากน้องด้วย ท่านก็รับปากและรับพี่ชายผมไปอยู่ด้วยก่อน เมื่อผมจบ ม.๖ ก็ตามมาอยู่กับพี่เฉลิมอีกคน

แผนก ต.ม.ธ.ก.

โรงเรียนเตรียมฯ ที่เราเรียกกันด้วยความคุ้นปาก จริง ๆ แล้วเขาไม่เรียกโรงเรียนเตรียมฯ แต่เรียกว่าแผนกเตรียมปริญญาของมหาวิทยาลัย ทางมหาวิทยาลัยถือ “โรงเรียนเตรียมฯ” เป็นแผนกหนึ่งของมหาวิทยาลัย ผู้ที่เรียนในแผนกเตรียมปริญญาก็เรียกว่านักศึกษา ไม่ใช่นักเรียนอย่างอื่น ดังนั้นพวกผมจึงได้เป็นนักศึกษากันตั้งแต่อายุ ๑๕ ปี

ผู้ประสานการ มธก.

ก่อนจะเข้าโรงเรียนเตรียมฯนั้น ผมไม่เคยรู้จักท่านอาจารย์ปรีดีมาก่อน เมื่อเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของธรรมศาสตร์แล้ว ผมก็เริ่มได้รับทราบข้อมูลเกี่ยวกับท่านมากขึ้นเรื่อย ๆ ข้อมูลเหล่านั้นทำให้ผมคิดว่าท่านเป็นผู้ที่ถึงพร้อมทั้งด้านวิชาการ ความรู้ ความสามารถอย่างอัจฉริยะ ในหลายด้าน ไม่ว่าจะทำหน้าที่ใด ๆ ก็ทำเพื่อประเทศชาติเป็นสำคัญ เป็นนักกฎหมายก็ใช้กฎหมายเป็นประโยชน์เพื่อส่วนรวม และเป็นนักการเมืองในดวงใจของสุจริตชนทั้งหลาย

สิ่งที่น่าสนใจที่สุดเกี่ยวกับท่านก็คือ วิสัยทัศน์ ซึ่งท่านสามารถมองเห็นความเป็นไปของสังคมข้างหน้าเป็น ๒๐-๓๐ ปี ท่านพูดถึงการอนุรักษ์ป่า การขุดคอคอดกระ และคาดการณ์ความเป็นไปทางเศรษฐกิจของไทยที่จะต้องปรับตัวให้เข้ากับเศรษฐกิจโลกอย่างแม่นยำและที่สำคัญมาก คือคาดการณ์สงครามโลกครั้งที่ ๒ ว่าฝ่ายสัมพันธมิตรจะเป็นผู้ชนะ โดยสรุปแล้วเราได้ท่านอาจารย์ปรีดีเป็นต้นแบบแห่งความซื่อสัตย์สุจริตและการเสียสละอย่างแท้จริงให้แก่สังคมและประเทศชาติ

ถึงแม้ระยะหลัง ท่านจะถูกกรมการเมือง ทำให้ท่านต้องพลัดพรากจากบ้านเกิด เมืองนอนเป็นระยะเวลาาน ท่านก็ยังไม่ละทิ้งอุดมการณ์ ท่านยังเขียนบทความไปพูดสุนทรพจน์ที่สมาคมนักเรียนไทยในต่างประเทศ ให้ความรู้ที่เป็นแก่นแท้ให้แก่คนรุ่นหลัง

การสอบเข้า ต.ม.ธ.ก.

การสอบคัดเลือก สอบเพียง ๒ วิชา คือภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ภาษาไทย ผมจำได้ดีว่า เขาให้แต่งเรียงความพุทธภาษิตที่ว่า “สุ. จิ. ปุ. ลิ. วินมุตโต กถํ โส ปนฺนุติโต ภเว การเว้นจากการฟัง คิด ถาม และจดแล้ว จะเป็นบัณฑิตได้อย่างไร” ซึ่งถือว่าเป็นการเขียนที่ยาก เพราะเรื่องของพุทธศาสนา ต้องมีผลเกิดขึ้นจากเหตุ ส่วนวิชาภาษาอังกฤษยากมาก สำหรับเด็กที่จบจากชนบทอย่างผม

ผมจำไม่ได้ว่ามีคนสมัครเท่าไร แต่จำได้ว่าสอบได้เกือบ ๑,๒๐๐ คน เขาจัดห้องตามคะแนนสอบ เขาจัดห้องเรียน ๒๐ ห้อง ผมสอบได้ที่ ๔๐๐ เศษ จึงได้อยู่ห้อง ๘

ส่วนเรื่องเพื่อนผู้หญิงผมไม่มี ก็รู้จักทักทายกันบ้าง ตอนนั้นผมอายุแค่ ๑๕ ปี เจอผู้หญิงเป็นสาวอายุมากกว่าผม ส่วนใหญ่ผมก็เขินอาย ไม่รู้จักว่าการจีบผู้หญิงเขาทำกันอย่างไร

ระหว่างเรียนก็ไม่ค่อยมีเพื่อนมากนัก นอกจากเรียนห้องเดียวกัน แต่ที่นี่ เขามีการเปลี่ยนห้องทุกครั้งเมื่อมีการสอบประจำภาคเรียน โดยเรียงลำดับตามคะแนนที่สอบได้ หลังจากสอบภาคต้นผมได้ที่ ๘๐ ผมก็ได้เลื่อนขึ้นห้อง ๒ พอสอบภาคปลายผมสอบได้ที่ ๕๐ ควรจะได้อยู่ห้อง ๑ แต่เขาเกิดมีระเบียบใหม่เลิกเปลี่ยนห้องเรียนเพราะขณะนั้นกระต๊ากแพง การเปลี่ยนห้องต้องใช้กระต๊ากทำบัญชีรายชื่อใหม่จึงเลิกไป

เข้าแถวก่อนเข้าห้อง

โรงเรียนเตรียมฯของเราไม่ได้เข้าแถวเคารพธงชาติรวมกัน แต่ยืนแยกกันตามระเบียบหน้าห้องเรียนของตัวเอง ซึ่งใหญ่พอให้นักเรียนทั้ง ๖๐ คนยืนเข้าแถวพร้อมกันได้ พอเพลงชาติขึ้นก็มีคนชักธงขึ้น และเมื่อเพลงจบพวกเรา ก็เข้าห้องเพื่อรอให้ครูมาสอน

คาบเรียน

ตารางสอนของโรงเรียนเตรียมฯนั้นจัดเวลาให้แต่ละวิชาไว้ ๕๐ นาที ทำให้นักศึกษามีเวลา ๑๐ นาทีเพื่อพักสมองก่อนจะเปลี่ยนไปเรียนวิชาอื่น ใน ๑๐ นาทีนั้นเราจะออกมายืนอยู่หน้าห้อง คุยกันบ้าง พักผ่อนบ้าง ทุกต้นชั่วโมง ครูผู้ควบคุมห้องจะให้พวกเราออกมาพักสมองทุกคน พอถึงเวลาก็กลับเข้าไปในห้องเหมือนเดิม

ค่าใช้จ่ายประจำวัน

ผมอยู่บ้านพี่เฉลิม เวลาจะไปโรงเรียนก็เดินมาที่วัดแจ้ง ขึ้นเรือข้ามฟาก ๓ สตางค์ แล้วก็ขึ้นรถรางชั้น ๒ ระยะละ ๑ สตางค์ แต่ธรรมศาสตร์มันคร่อมระยะ ผมจึงต้องเดินจากท่าเตียนมาที่ท่าราชวรดิษฐ์ เพื่อจะได้ขึ้นรถรางระยะเดียว ๑ สตางค์ สรุปว่าใช้ค่าเดินทางไปกลับ ๘ สตางค์ โดยจะได้เงินมาใช้จ่ายทั้งหมด ๒๕ สตางค์ ก็ต้องบริหารให้ใช้ได้ทั้งวัน

๒๕ สตางค์ในสมัยนั้นก็ถือว่าไม่ได้มากอะไร แต่ถามคนอื่น ๆ แม้คนฐานะดี เช่น ลูกชายพระยามโหสวรรค์ อย่างคุณกฤษ สมบัติศิริ ก็ยังได้เงินประจำวันเท่าผม ตอนนั้นโรงเรียนพักเที่ยงเวลาเที่ยงครึ่ง ค่าอาหารอย่างข้าวแกงก็ ๑๐ สตางค์เท่านั้นเอง ตอนหลังท่านอาจารย์ปรีดีก็ยังอุตส่าห์เปิดร้านที่ขายข้าวแกงแค่ ๕ สตางค์ เสียแต่ว่าร้านดังกล่าวจะต้องเข้าคิวกันยาวเหยียด และมักจะมีแต่แกงไก่ ผมชอบแพนงเนื้อ ผมก็ไปซื้อพะเนงเนื้อร้านอื่น แล้วเพิ่มข้าวเปล่าอีก ๒ สตางค์ ผมก็ได้กินเท่ากับสองจานในราคา ๑๒ สตางค์

ในช่วงเวลาพักเที่ยงนี้ คุณณัดศรีเขาจะมาร้องเพลงให้พวกเราฟัง โดยคุณอันดับ รองเดช รุ่น ๕ ก็จะเอามวยกยวชนทหารมาเรียไรพวกเรา พวกเราก็ควักให้กันไปคนละสตางค์ สองสตางค์ คุณณัดศรี มีแววเป็นนักร้องตั้งแต่ตอนนั้น พอเขาเริ่มจะร้องเพลงพวกเราก็จะล้อมวงกันฟัง เงินที่เก็บได้ ก็ไม่ได้เอาไปไหน แต่ไปช่วยพวกเราที่ไม่มีเงินใช้

ครูดี

โรงเรียนเตรียมฯของเรานั้น นอกจากหลักสูตรเยี่ยมแล้ว ครูก็คุณภาพคับแก้ว ในโรงเรียน มีตร.ฝรั่งเศสหลายท่าน เช่น ดร.ถนัด คอมันตร์ ครูบุญย์ เจริญชัย และครูยอดรัก วรรณสุด

สำหรับวิชาภาษาอังกฤษก็มีทั้งครูฝรั่งเจ้าของภาษา ครูที่เป็นลูกครึ่งสำเนียงอังกฤษ แท้ ๆ วิชาภาษาบาลี วิชาพุทธประวัติ และวิชาศีลธรรมก็ได้อดีตพระเปรียญ ๙ ประโยคอย่าง ครูทับ วรภัณฑ์ และครูชนิด อยู่โพธิ์ (ต่อมาเป็นอธิบดีกรมศิลปากร) มาสอนให้ การเรียนภาษาบาลีทำให้ ภาษาไทยเรดี่ขึ้นไปด้วยเพราะได้เรียนรากฐานของภาษามาเป็นอย่างดี เรียนไปเรียนมาจากคนที่ ไม่ชอบภาษาเลยกลับกลายเป็นว่าวิชาที่ผมชอบที่สุดคือ วิชาด้านภาษาทั้ง บาลี ไทย และอังกฤษ แต่วิชาภาษาฝรั่งเศสยังไม่ค่อยถูกกันเท่าไร

นอกจากภาษาแล้วเรายังมีวิชาปรัชญา เทคโนโลยี ประวัติศาสตร์สากล ประวัติศาสตร์โลก ดนตรีสากล พอขึ้นปี ๒ มีวิชาความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับกฎหมาย ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับบัญชี เพราะฉะนั้น ผมรู้บัญชีและกฎหมายเบื้องต้น ตั้งแต่อยู่โรงเรียนเตรียมฯ พอเข้ามาวิทยาลัยนักศึกษาเตรียมฯ อย่างเราก็เลยสบายมาก

ผู้อำนวยการของโรงเรียนเตรียมฯรุ่นผมคือ ดร.ทวี ตะเวทีกุล โดยมีครูอาบ คอมันตร์ เป็นผู้ช่วย

นอกจากนั้นก็ยังมีครูประจำห้อง ซึ่งเป็นธรรมศาสตร์บัณฑิตที่เพิ่งจบปริญญา ครูเหล่านี้ ไม่มีหน้าที่สอน แต่มีหน้าที่ดูแลความเรียบร้อยในห้องเรียน ตั้งแต่ช่วยอธิบายความต่าง ๆ ที่ นักศึกษาไม่เข้าใจ บางวิชาที่อาจจะสอนเป็นภาษาอังกฤษ หรือบางวิชาที่ครูเขาไม่ค่อยมีเวลา มาสอน ที่ละห้อง ตอนบ่ายก็ต้องเรียนกันทางไมโครโฟน ซึ่งจะถ่ายทอดเสียงให้ได้ยินหมด ๒๐ ห้อง เวลาเรามีตรงไหนไม่เข้าใจพวกครูประจำห้องช่วย

วิชาที่ต้องเรียนรวมกันแบบนี้เท่าที่ได้ก็มีความภูมิใจศาสตร์สากลของ ครูเกษม จาติกวณิช ซึ่งจบจากอังกฤษ วันแรกที่ท่านมาสอน พอท่านขึ้นคำว่า “The atmosphere...” พวกเราร้องกันไปเลยเพราะท่านพูดแอคเซนต์แบบคนอังกฤษ ผมนั้นจับความไม่ได้เลย เพราะเราเรียนมาจาก บ้านนอกสำเนียงก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง พอมาเจอสำเนียงอังกฤษแท้เข้าไปก็ถึงเป็นไก่ตาแตก ในเวลา แบบนี้เองที่ครูประจำห้องต้องมาช่วยชีวิตพวกเรา เพราะสังเกตจากสีหน้าของพวกเราก็พอจะรู้ว่า เรามีปัญหาแน่ ครูประจำชั้นจะเขียนศัพท์ยากๆให้ ส่วนใหญ่วิชาที่เรียนตอนบ่ายจะเป็นวิชาที่ สอนด้วยไมโครโฟนหมดเลย ยกเว้นวิชาดนตรีซึ่งครูพระเจนดุริยางค์ จะเป็นผู้สอน ต้องสอน ที่ละห้องเพราะวิชาดนตรีต้องมีการอธิบายตัวต่อตัวตลอดเวลา

สิ่งที่ได้จากการเรียนที่ยังติดตัวผมมาจนทุกวันนี้ก็คือ การเขียนเรียงความ ทุกเรื่อง เขาพาพุทธภษิตมาให้เราเขียน ซึ่งเราได้นำมาปฏิบัติด้วย โดยเฉพาะเรื่อง “การบูชาผู้ที่ควรบูชา เป็นมงคลอันสูงสุด” ผู้ควรบูชาอย่างยิ่ง ของผมมีพ่อแม่ หลวงลุง พี่เนลิม แล้วก็ท่านอาจารย์ปรีดี ซึ่งเป็นเหมือนพ่อผมด้วยอีกคนหนึ่ง เป็นพ่อที่ทำให้ผมได้เกิดมาในสังคมนี้

การทำโทษ

ในโรงเรียนเตรียมขมิครคนหนึ่งซึ่งพวกเราสู้สึกว่ามีหน้าที่อยู่อย่างเดียว คือ เขียนนักศึกษา จำได้ว่าท่านเป็นข้าราชการชั้นโท ชื่อประชุม กล้าหาญ เป็นผู้ช่วยผู้อำนวยการฝ่ายปกครอง ในสมัยก่อนนักศึกษาส่วนใหญ่ของทุกโรงเรียนจะเรียบ ๆ ร้อย ๆ กันทั้งนั้น เรื่องที่ถือว่าเป็นเรื่องใหญ่ที่สุดในสมัยนั้นก็แค่เรื่องการสูบบุหรี่ในห้องน้ำเท่านั้นเอง เวลาอาจารย์จับได้ก็จะถูกเรียกมาตีกันหน้าห้องเรียน ที่ตีนั้นก็ไม่ได้จะหมายให้เจ็บร่างกาย แต่เป็นการตีประจานให้อายเพราะเป็นการตีต่อหน้าเพื่อน ๆ ต่อหน้าผู้หญิง

ผมเองก็เคยโดนทำโทษกับเขาเหมือนกัน ไม่ใช่เรื่องสูบบุหรี่ แต่เป็นเพราะวิชาภาษาฝรั่งเศสเจ้าปัญหาซึ่งผมไม่ชอบเรียนเพราะขี้เกียจท่องเวิร์บและไวยากรณ์ต่าง ๆ วันหนึ่งคุณครูถามว่า คำว่าพักผ่อนภาษาฝรั่งเศสว่าอย่างไร ผมก็ตอบว่า “rest ครับ” เพราะผมนึกไม่ออก ท่านลงโทษให้ผมยืนบนโต๊ะเรียนกลางห้อง ๑ ชั่วโมงเต็ม ๆ ทำให้ต้องอายผู้หญิง ตั้งแต่นั้นมา ภาษาฝรั่งเศสของผมก็ดีขึ้นเยอะ ที่จริงการลงโทษแบบนี้แม้จะนุ่มนวลทางกายแต่ก็ได้ผล

สมัยนั้นความผิดที่มีโทษหนักอีกอย่างหนึ่งก็คือการลอกข้อสอบ ซึ่งจะโดนติดชื่อบนบอร์ดประกาศว่า นักศึกษาต่อไปนี้พ้นจากสภาพการเป็นนักศึกษาเตรียมขมิแล้ว เพื่อไม่ให้ใครเอาเป็นเยี่ยงอย่าง

เอนเตอร์เทนเมนท์

สมัยนั้นไม่ค่อยจะมีกิจกรรมบันเทิงใจสำหรับวัยรุ่น แม้แต่ทีวีก็ยังไม่ค่อยมี คนรุ่นผมก็ได้แต่ฟังวิทยุกรมประชาสัมพันธ์อย่างเดียว ในนั้นก็จะมีพวกข่าว เพลง ละคร โฆษณา และอะไรต่ออะไร

เวลาผมอ่านหนังสือ ทำการบ้านผมจะเปิดวิทยุไปด้วย และสามารถรู้ทั้งข่าวและทำกิจกรรมของผมได้

นอกจากการฟังวิทยุแล้วผมก็ยังอ่านหนังสือเพื่อความเพลิดเพลินบ้าง แต่สมัยนั้นมันยังไม่ค่อยมีหนังสือให้อ่านเยอะ และราคาก็แพง เรื่องที่ได้อ่านจริง ๆ ก็คือเรื่อง “พล นิกร กิมหงวน”

นักศึกษาเตรียมรุ่นผมคนหนึ่งก็เป็นนักเขียนใหญ่ซึ่งได้เป็นถึงศิลปินแห่งชาติ ชื่อทวีป วรดิลก เขาเขียนหนังสือมาตั้งแต่เรียนที่โรงเรียนเตรียมฯ โดยเขียนบทประพันธ์ต่าง ๆ ด้วยลายมือ แล้วก็แจกจ่ายให้เพื่อนอ่าน พอได้มาพวกเราก็ผลัดกันอ่านจนทั่ว

แต่งตัว

สมัยนั้นผู้หญิงก็แต่งกระโปรงสีน้ำเงิน ใส่เสื้อขาว แล้วก็ติดตราสัญลักษณ์เตรียม มธก.

ส่วนนักศึกษาชายแต่งชุดยูวชนทหาร เพราะเมื่อทหารมีอำนาจ เขาก็ตั้งกรมยูวชนทหาร ในแต่ละโรงเรียนก็ต้องมีชั่วโมงฝึก พอเลิกเรียนแล้วก็มาฝึกยูวชนทหาร แต่เอาเข้าจริงก็ไม่ได้ฝึกหนักอะไร มีแค่การฝึกยิงปืน และระเบียบแถวธรรมดา โดยทหารเป็นคนมาฝึกให้ถึงที่โรงเรียน เวลาที่เราฝึกกันพวกผู้หญิงก็ไปเล่นกีฬากัน เพราะไม่ต้องฝึกเนตรนารีแบบสมัยมัธยมแล้ว

บรรยากาศงานฟุตบอลประเพณี

ประสบการณ์ของผมกับงานฟุตบอลประเพณีนั้นเกิดขึ้นในช่วงที่ยังเรียนโรงเรียนเตรียมฯ เป็นส่วนใหญ่ เพราะตอนที่เป็นนักศึกษาต้องเรียนจนไม่มีเวลาและเงินไปเที่ยว

บรรยากาศงานในตอนนั้นก็สนุกสนานดีมาก พวกเราออกจากบ้านกันตั้งแต่เช้า เดินข้างขึ้นรถรางข้าง แล้วแต่ใกล้ไกล เวลาไปก็ไปเพื่อจะไปเชียร์ธรรมศาสตร์ ใ้เรื่องที่จะไปจับผู้หญิงนั้น ไม่มีอยู่ในหัวเพราะเรายังเด็กเกินไป

สมัยนั้นงานบอลยังไม่มีการจัดการมากมายเหมือนตอนนี้ ไม่มีการเก็บค่าผ่านประตู ไม่มีเชียร์ลีดเดอร์ ไม่มีขบวนล้อการเมือง ไม่มีการซ้อมเชียร์ใด ๆ ไปถึงก็ไปนั่งร้องเพลงที่ร้องว่า “มธก.ไม่เคยย่อเกีฬาใด...” แล้วก็เพลงอื่นอีกไม่กี่เพลง การแปรอักษรก็รู้สึกว่าจะเห็นตอนที่ เป็นนักศึกษาแล้ว แต่ผมก็ไม่แน่ใจเพราะสมัยที่ยังไปงานนี้พวกเรานักศึกษาเตรียมต้องนั่งอัดฉันทน์ ด้านบนสูง ๆ เพราะด้านล่างนักศึกษาเก่าของธรรมศาสตร์เขานั่งกัน

เรียนทางไปรษณีย์

พอผมขึ้นปี ๒ จำได้ใกล้ ๆ วิสาขบูชา มีการทิ้งระเบิดอย่างหนัก โรงเรียนจึงสั่งปิด การเรียนการสอน โรงเรียนเตรียมมอดมของจุฬาเขาให้นักศึกษาไปเรียนที่เชียงใหม่กับราชบุรี ของเราบอกให้นักศึกษากลับบ้านเกิด เขียนที่อยู่ไว้ให้โรงเรียน แล้วทางโรงเรียนจะส่งข้อความรู้ และการบ้านไปให้ นักศึกษาเตรียมฯ รุ่น ๖ อย่างผมได้เรียนหนึ่งปี แต่ผมก็แปลกใจว่าพวกรุ่น ๗ ซึ่งไม่ได้เรียนเลยกลับมีคนเก่ง ๆ หลายคน บางคนก็ได้เป็นรัฐมนตรีหลายคน

ตอนนั้นวิชาที่เราได้เรียนมันเป็นวิชาใหม่ ๆ ทั้งนั้น เราต้องเรียนวิชาเทคโนโลยี ในสมัยที่คำว่าเทคโนโลยี ยังไม่มีใครรู้จัก มีสอนวิชาปรัชญาซึ่งควรจะต้องเรียนในระดับปริญญา

พอขึ้นปี ๒ ทางโรงเรียนเขาบอกว่าพวกเรารู้ภาษาฝรั่งเศสพอสมควรแล้ว ต่อไปบางวิชาจะสอนและสอบเป็นภาษาฝรั่งเศส เช่น ประวัติศาสตร์ ผมก็คิดว่าตายแล้ว ภาษาฝรั่งเศสของเรายังไม่กระดิกเลย แต่เมื่อโรงเรียนปิดการเรียนการสอนจนเราต้องเรียนทางไปรษณีย์แบบนี้ เขาเลยอนุโลมให้เรียนเป็นภาษาไทย ตอนนั้นในจังหวัดเพชรบุรีมีนักศึกษาเตรียมไม่กี่ปerson พวกเราก็นัดมารวมหัวกัน ช่วยกันเรียน แต่ก็ต้องเข้าใจว่าพวกเราที่มีแต่ “ความไม่รู้” เหมือน ๆ กัน มันก็ช่วยอะไรกันไม่ได้มาก เวลาไม่รู้ ไม่เข้าใจอะไรก็หาคนถามลำบาก เพราะต่างจังหวัดมันไม่มีใครมีความรู้ในวิชาแปลก ๆ ที่เราเรียนได้ แต่พอถึงเวลาสอบประจำเทอม ทุกคนก็ต้องเข้ากรุงเทพเพื่อมาสอบ ถ้าขาดสอบก็ถือว่าตก

ในภาวะสงครามแบบนี้ เพชรบุรีดูจะไม่ได้รับผลกระทบจากสงครามสักเท่าไร คือเราก็มีภาวะข้าวยากหมากแพงบ้างตามสภาพที่มันไม่ปกติ แต่ก็ไม่ถึงกับต้องอดอยากอะไร

สมัยนั้นถ้าคุณซื้อผ้ามาพับหนึ่ง รอปไปสักครึ่งเดือนราคาผ้าจะขึ้นไปอีก ๕๐% แต่พ่อผมท่านเป็นคนซื้อ แม้จะเห็นคนอื่นทำอย่างนั้นแต่พ่อก็ยังขายผ้าเท่าราคาซื้อเพราะไม่อยากจะไปซ้ำเติม เอาเปรียบคนอื่นในยามที่ลำบากกันทั้งนั้น โดยสรุปแล้วพวกเราที่ระดับประถมครอบครัวยุคของเราจนสิ้นสงคราม ตอนนั้นบรรดาเด็กเตรียมขทั้งหมดก็กลับไปเรียนต่อ พร้อมจะเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

จบเตรียมเข้าธรรมศาสตร์

ผมจบเตรียมในปี ๒๔๘๖ ขณะอายุ ๑๗ ปี อายุของผมยังไม่ถึงเกณฑ์เข้ารับข้าราชการ ผมจึงต้องตระเวนไปตามบริษัทต่าง ๆ ว่าพอจะมีงานให้ผมทำหรือไม่ เมื่อเข้าไปติดต่อบริษัทไหนผมก็จะทิ้งชื่อและช่องทางติดต่อไว้ บริษัทเหล่านั้นเขาก็รับไว้ด้วยมีมารยาท แต่ผมก็ทราบดีว่าช่วงหลังสงครามใหม่ ๆ อย่างนี้เขาต้องมีนโยบายเรียกคนเก่ากลับมาทำงานก่อน ผมเลยต้องให้ญาติผู้ใหญ่ท่านหนึ่งช่วย ท่านถามผมว่าพิมพ์ดีดเป็นหรือเปล่า ผมพิมพ์ดีดไม่เป็นเพราะเวลาที่ควรจะได้เรียนพิมพ์ดีดในโรงเรียนเตรียมฯ โรงเรียนก็ต้องปิดหนึ่งสงครามจนคนรุ่นผมส่วนใหญ่ไม่ได้เรียนพิมพ์ดีด จะไปเรียนข้างนอกก็ไม่มีเงินจะเรียน ผมเลยตัดสินใจกลับไปเรียนหนังสืออย่างเดียวอยู่หนึ่งปี และค่อนข้างทำได้ดี ในปี ๑ นี้ ผมสอบผ่านหมดทั้ง ๘ วิชาที่ลงไป เพราะมีเวลาอ่านหนังสือมาก

ในช่วงนี้เองที่ผมต้องประสบปัญหาทางการเงิน เพราะหลังสงครามเงินบาทมีค่าลดลงมาก จากก๊วยเตี๋ยซามละ ๕-๑๐ สตางค์ก็กลายเป็นซามละบาท ตอนนั้นพอให้เงินผมเดือนละ ๕๐ บาท นับว่ายังโชคดีที่ตอนนั้นพี่เฉลิมเขาก็ยังให้อยู่ฟรี และกินฟรีทั้งมือเช้าและเย็น ส่วนมือกลางวันไม่ค่อยได้กินเพราะต้องเผื่อเงินไว้เป็นค่าสมัครสอบ ค่าเดินทาง และค่าหนังสือ ส่วนใหญ่ก็ซื้อกล้วยน้ำว้ามหาวิหนึ่งแล้วก็แบ่งกันกินกับเพื่อนซึ่งดูหนังสือด้วยกันช่วงเวลาหลังสงคราม ส่วนหนังสือต้องไปซื้อหาหนังสือตามร้านเก่า ๆ เพราะราคาถูก

ขึ้นปี ๒ ผมก็สมัครรับราชการได้เพราะอายุครบ ๑๘ ปี ตอนนั้นงานหายาก ผมเห็นพี่เฉลิมเป็นผู้ใหญ่ทางทหารเรือ จึงขอให้ช่วยฝากให้ พี่เฉลิมแนะนำผมว่าที่ไหนเขามีสอบก็ไปลองสอบดูถ้าไม่ได้จริง ๆ ค่อยคุยกันใหม่ ตอนแรกก็ผิดหวังนิด ๆ แต่พอมาคิดได้ว่าท่านหวังดีให้เรามาต่อสู้ด้วยลำแข้ง คำแนะนำของท่านจึงทำให้ผมก้าวหน้าในชีวิตด้วยการต่อสู้ ทุกตำแหน่งได้มาเพราะการสอบแข่งขันเท่านั้น ไม่เคยเป็นเด็กฝาก

ผมตระเวนไปทั่วกรุงเทพฯ ไม่มีที่ไหนเขารับสมัคร ก่อนกลับบ้านก็เดินผ่านกรมที่ดินก็เข้าไปดู ปรากฏเขารับสมัครและวันรุ่งขึ้นเป็นวันสุดท้ายผมจึงรีบไปสมัครทันทีและสอบได้

ในที่สุดผมก็เข้าทำงานที่กรมที่ดินได้ เพราะเขาไม่มีสอบพิมพ์ดีด แต่เข้าไปแล้วผมก็รู้สึกว่าจะอะไร ๆ มันดูโบราณไปหมด พอดีอีก ๒ ปี ต่อมาก็ประกาศว่าสำนักงานการบินพลเรือนจะตั้งหน่วยงานใหม่ในกระทรวงคมนาคม เป็นสำนักงานขึ้นกับกรมการขนส่ง ผมเลยไปสอบที่นั่น เขามีการสอบพิมพ์ดีดด้วย ซึ่งตอนสอบผมพิมพ์ไปได้บรรทัดเดียวก็หมดเวลา ผมคิดว่าไม่ได้แน่ พอผลออกมาปรากฏว่าผมสอบได้ที่ ๑ ทั้งที่คะแนนพิมพ์ดีดได้เกินศูนย์เล็กน้อยเท่านั้นอย่างไรก็ดีเมื่อได้งาน ผมก็ไม่ต้องรบกวนเงินจากพ่อแม่อีกต่อไป

ผมคิดว่าสิ่งที่ช่วยให้ผมสอบได้ก็คือสิ่งที่เรียนมาจากโรงเรียนเตรียมปริญญา และผมยังสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการทำงานได้อีก สิ่งนั้นก็คือ ความสามารถในการจับประเด็นนั่นเอง

ในการทำงานราชการ หรืองานอะไรก็แล้วแต่ สำคัญที่สุดคือการจับประเด็น ถ้าคุณจับประเด็นของเรื่องไม่ถูก เวลารายงานผู้ใหญ่ก็รายงานด้วยความเยิ่นเย้อ เขียนไป ๓ หน้า ๔ หน้า แล้วผู้ใหญ่ยังหาประเด็นไม่เจอ อย่างนี้ก็หมดโอกาสก้าวหน้า ในส่วนตัวผมนั้นสามารถทำงานได้ก้าวหน้าก็เพราะผมสามารถเขียนอธิบายอะไรได้สั้นกระชับและมีประเด็นสำคัญครบถ้วน อะไรที่เป็นข้อเสนอแนะ เป็นความคิดของเรา ผมก็พยายามเขียนเหตุผลสนับสนุน ความสามารถนี้ผมได้ฝึกฝนมาจากหลักที่เราเรียนมาจากการเขียนเรียงความพระพุทธรักษา

อีกสิ่งหนึ่งที่ผมได้จากการเรียนในธรรมศาสตร์ก็คือ จิตวิญญาณและจิตสำนึก จำได้ว่าท่านอาจารย์ปรีดีเคยให้อวาทบัณฑิตรุ่นผมว่า วิชาความรู้ที่ได้ร่ำเรียนไปนั้น นอกจากจะใช้เพื่อความ

ก้าวหน้าของตัวเองแล้ว ก็ควรใช้เพื่อสร้างประโยชน์เพื่อคนอื่นและสังคมส่วนรวมด้วย บ้านผมเป็น
 ธรรมศาสตร์กันเกือบทั้งบ้านทั้งผม ภรรยาและลูกคนเล็กและลูกสะใภ้ พวกเราก็พยายามทำตาม
 โอวาทนี้

ยุบโรงเรียนเตรียมฯ

โรงเรียนเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เปิดสอนนักศึกษาได้เพียง
 ๘ รุ่น ทหารก็เขามาแทรกแซงการจัดการหลักสูตรของรุ่นสุดท้าย โดยเปลี่ยนให้เราเรียนหลักสูตร
 เดียวกับโรงเรียนเตรียมอุดม ซึ่งอ้างว่าเป็นหลักสูตรที่ใช้ทั่วราชอาณาจักร นักศึกษาเตรียมฯ รุ่น ๘
 ต้องไปสอบข้อสอบวิชาที่ตัวเองไม่ได้เรียนมาก่อนอย่างวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์ ในจำนวน
 ๕๐๐ คนของรุ่น ๘ จึงสอบผ่านไปเพียง ๓๐๐ คนเท่านั้น ส่วนที่เหลือธรรมศาสตร์ก็รับเข้าเรียน
 โดยให้สอบผ่านหลักสูตรเตรียมปริญญาเดิมแทน

แม้จะถูกกลั่นแกล้งให้สอบข้อสอบคนละหลักสูตรกับที่เรียนมา แต่นักศึกษาเตรียมฯ
 รุ่นที่ ๘ ก็ไว้ลายให้ธรรมศาสตร์ด้วยการคว่ำคะแนนอันดับที่ ๑-๕ ของประเทศไทยมาได้ นอกจากนั้น
 ในอันดับที่ ๑-๕๐ ก็เป็นนักศึกษาของโรงเรียนเตรียมปริญญาเสียเกินครึ่ง ซึ่งเป็นข้อพิสูจน์ว่า
 หลักสูตรการเรียนการสอน และครูของแผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และ
 การเมืองนั้นมีคุณภาพเหนือกว่าที่เรียนกันทั่วไปในสมัยนั้น

หลังจากที่ถูกแทรกแซงการจัดการจัดทำหลักสูตรการเรียนการสอน แผนกเตรียมปริญญา
 มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองก็ต้องหาครูวิชาวิทยาศาสตร์มาสอนนักศึกษารุ่นสุดท้าย
 และในที่สุดแผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็ต้องถูกยุบในปี ๒๔๙๒

ตอนนั้นนอกจากแผนกเตรียมปริญญาจะต้องถูกยุบไปแล้ว ยังมีความเปลี่ยนแปลงที่
 สำคัญอีกอย่างหนึ่ง นั่นก็คือการเปลี่ยนชื่อมหาวิทยาลัยจากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และ
 การเมือง มาเป็น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในตอนนั้นพวกเราค่อนข้างโวยวายเรื่องนี้กันพอสมควร
 แต่อาจารย์ป่วยก็ออกมาบอกว่า คำว่า “ธรรมศาสตร์” นั้นได้รวมเอาการเมืองไว้ด้วยแล้ว การตัดออก
 ไม่ได้ทำให้ความหมายและอุดมการณ์ของมหาวิทยาลัยของเราเปลี่ยนแปลงไปเลย

ในหลวงพระราชทานปริญญาบัตรรุ่นแรก

ผมใช้เวลาเรียนธรรมศาสตร์บัณฑิตอยู่ ๔ ปีครึ่ง เพราะระยะที่ทำงานที่กรมที่ดินนั้น
 เขาไม่ให้เวลาให้มาเรียนหนังสือได้ ผมต้องใช้การอ่านและถามเพื่อนๆที่เขาเรียนประจำ

ความภูมิใจอย่างหนึ่งของคนที่จบปริญญาตรีรุ่นเดียวกับผมก็คือ พวกเราเป็นรุ่นแรก
 ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทานปริญญาบัตร

สมัยนั้นก่อนที่เราจะไปรับใบปริญญา ว่าที่บัณฑิตจะต้องเข้ารับการอบรมเตรียมพร้อม เป็นบัณฑิตเป็นเวลา ๗ วัน ตอนนั้นคุณบตี สารกิจปริษา เพื่อน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๖ เป็นประธานบัณฑิต รุ่น ๙๒ จอมพลป. พิบูลสงคราม นายกิติมศักดิ์ให้เกียรติมาร่วมการอบรมด้วย ผมจึงเสนอให้ กราบบังคมทูลขอลาในหลวงมาพระราชทานปริญญาบัตรให้บัณฑิตของธรรมศาสตร์ เพราะจุฬายเขาก็ ทำมานานแล้ว

พอเสนอไปคุณบตีท่านก็เห็นด้วย เราสองคนก็ไปพบหารือกับเลขาธิการมหาวิทยาลัย ท่านก็ไปเสนอนายกสภามหาวิทยาลัยและได้รับการเห็นชอบและทำหนังสือกราบบังคมทูลสำเร็จ จึงเป็นบัณฑิตรุ่นแรกที่ได้รับพระราชทานปริญญา

ตอนนั้นมีปัญหาอยู่ว่า ปีนั้นมีบัณฑิต ๒๐๐ คน แล้วใครจะรับก่อนรับหลัง คู่กันไป คู่กันมาก็เห็นว่าวิธีเดียว คือ เอาคะแนนที่เรียนมาทั้ง ๔ ปีมารวมกันแล้วให้รับปริญญาตามลำดับ คะแนน ตอนนั้นเขาใช้เกณฑ์ ๕๐% เป็นเกณฑ์สอบผ่าน ผมสอบได้ ๖๐% ได้ที่ ๑๙ คุณอดุลย์ วิเชียรเจริญ ซึ่งได้ที่ ๒ นั้นสอบได้ ๖๓-๖๔% ซึ่งห่างกันไม่มาก จำได้ว่าผมสอบได้คะแนนเต็ม อยู่วิชาเดียว คือวิชาธรรมนุญศัลยัตถกรรมของอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์

บัณฑิตรุ่นผมเรียนจบปี ๒๔๙๒ แต่ได้รับปริญญาวันที่ ๒๙ พฤษภาคม ๒๔๙๓ โดย ทางมหาวิทยาลัยได้สร้างอ้อมจันทร์ขึ้นกลางแจ้งหน้าตึกโดม ตอนนั้นเราต้องไปเช่าครูปริญญา ที่ร้านแถวท่านพระจันทร์ เวลาเข้าไปรับพระราชทานปริญญาบัตรก็ต้องเดินเข้าไปที่ละคน ไม่ใช่ เดินต่อกันเป็นแถวอย่างทุกวันนี้ แต่ก็อาจจะเป็นเพราะตอนนั้นเรามีกันไม่มาก แค่ ๒๐๐ คนเท่านั้น พอคนแรกเดินเข้าไปรับเสร็จแล้วโค้งคำนับ อีกคนถึงจะขึ้นมารอ พอคนที่โค้งถอยหลังออกมาแล้ว คนต่อไปถึงจะเข้าไปแทนที่ เมื่อเสร็จพิธีก็มีฉลองปริญญากันตรงหน้าตึกโดมนั้นเอง มีดนตรีสุนทราภรณ์มาเล่น

หลังจากนั้นในปี ๒๔๙๘ ผมก็เข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรอีกครั้งเมื่อจบปริญญาโท และได้เป็นผู้แทนบัณฑิตนำกล่าวปฏิญาณตัวว่า “ข้าพเจ้านาย... ขอปฏิญาณตนว่าจะซื่อสัตย์สุจริต จะทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติ...”

ก่อนหน้านั้นเราไม่เคยมีพิธีพระราชทานปริญญาบัตร บัณฑิตรุ่นก่อน ๆ พอเรียนจบก็ แค่ไปรับใบปริญญามาเฉย ๆ และหลังจากปีที่ผมรับตอนปริญญาตรี ก็ต้องรออีกหลายปีกว่าจะมีการพระราชทานปริญญาบัตรอย่างต่อเนื่อง ตอนผมเข้ารับปริญญาโทนั้นเป็นปี ๒๔๙๘ หอประชุม ยังไม่ได้สร้าง พวกพ่อแม่ผู้ปกครองของบัณฑิตส่วนใหญ่ก็อยู่ต่างจังหวัด ไม่มีใครสนใจมา ที่ผมซึ่ง อยู่กรุงเทพฯ ยังไม่มาเลย แต่พอผมถ่ายรูปไปให้ที่บ้าน แม่ตีใจใหญ่ เอาใบปริญญาไปติดที่บ้านเสีย ใก้ทีเดียว เพราะเป็นรูปที่รับปริญญาบัตรจากพระหัตถ์ในหลวง

เป็นนักร้องทวดจนได้

หลังผมได้ปริญญา กระทรวงการต่างประเทศก็ประกาศรับสมัคร พอคนเข้าสอบกว่า ๒๐๐ คน สอบได้ ๓๖ คน ผมได้ที่ ๒๖ เขาบรรจุครั้งแรก ๒๕ คน ผมต้องร้องเพลงรอแต่ผิดหวัง เพราะต่อมามีตำแหน่งว่างอีก ๙ ตำแหน่ง แต่พวกเขาบรรจุในกระทรวงที่เป็นเสมียนอยู่ ขอให้กระทรวงสอบคัดเลือกเฉพาะข้าราชการกระทรวง ผมก็เลยไม่ได้บรรจุ ความที่อยากเป็นนักร้องทวดอีก ๒ ปี ต่อมาเขารับสมัครเสมียนผมก็ไปสอบ พอสอบเข้าไปได้ ผมก็รู้สึกสนิทใจของผมในทีสอบแข่งขันได้ ใช้วิชากฎหมายช่วย ทำให้ผมได้บรรจุเป็นชั้นตรี เมื่อปลายปี ๒๕๔๕ ห่างจากเพื่อนสอบรุ่นเดียวกัน ๒ ปีพอดี

ความประทับใจในการทำงาน

งานกระทรวงการต่างประเทศค่อนข้างจะแตกต่างกับที่อื่น คือใช้วิชาการที่เรียนมาน้อยกว่าประสบการณ์และความสามารถของตนเองและมนุษยสัมพันธ์เป็นสิ่งสำคัญ ผมมีความประทับใจในการปฏิบัติงานมากมายโดยเฉพาะเวลาอยู่ประจำสถานทูตในต่างประเทศ ผมขอเล่าเพียง ๒ เรื่อง

เรื่องแรกคือเมื่อผมได้รับแต่งตั้งให้เป็นเอกอัครราชทูตประจำประเทศเม็กซิโกเป็นคนแรก ความลำบากนอกจากการทำสถานที่และภาษาแล้ว เรื่องงานก็เริ่มต้นค่อนข้างลำบาก เพราะคนเม็กซิกันส่วนใหญ่ไม่รู้จักเมืองไทย บางคนไม่ทราบด้วยซ้ำว่าอยู่ที่ไหน ฉะนั้นงานแรกของผมก็คือต้องทำให้คนเม็กซิกันรู้จักประเทศไทยให้ได้และโดยที่เม็กซิโกปกครองโดยแบ่งเป็นมลรัฐ การเดินทางไปรัฐต่าง ๆ จึงมีความจำเป็น

ผมเริ่มค่อยไปเยี่ยมผู้ว่าการรัฐทุกรัฐ เอาเอกสารเกี่ยวกับเมืองไทยไปแจก และไปพูดในที่ประชุมสำคัญ เช่น หอการค้า การพูดผมค่อนข้างเขียนเป็นภาษาอังกฤษแล้วให้เลขาแปลเป็นภาษาสเปน ผมต้องพูดสเปนทั้ง ๆ ที่เพิ่งเรียน แต่คนเม็กซิกันเขาชอบ

อีกวิธีการหนึ่ง คือต้องเข้าถึงสื่อมวลชนโดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ ผมจึงได้เชิญผู้แทนหนังสือพิมพ์ทั้งฉบับภาษาสเปนและภาษาอังกฤษ มาร่วมงานรับรองวันเฉลิมพระชนมพรรษา ผู้มาร่วมด้วยมากพอควร เมื่อเสร็จงานเลี้ยงเป็นทางการแล้ว ผมมีการเลี้ยงคนไทย ผมถือโอกาสเชิญผู้สื่อข่าว ๒ คู่มา รับประทานอาหารไทยด้วย ทั้งสองคู่เมียก็ติดใจอาหารไทย เข้าไปชักกรรยาผมใหญ่ว่าอาหารแต่ละอย่างมีวิธีทำอย่างไร มันก็กลายเป็นความผูกพันกัน ถึงปีใหม่ผมก็ขอผ้าไหมจากภรรยา ไปกำนัลแก่สื่อมวลชนผู้หญิง

ปกติเวลามีนงานกับวันชาติของสถานทูตประเทศอื่นหนังสือพิมพ์เขาจะเอาไปลงหน้าสังคม ซึ่งจะมีข่าวการจัดงาน รูปตัวทูตเอง และแขกคนสำคัญ แต่พอเป็นงานของเรา ด้วยความที่เขาประทับใจมาก เขาก็มาขอรูปเกี่ยวกับเมืองไทยและข้อมูลเกี่ยวกับเมืองไทยจากผม ผมก็ไม่นึกว่ารูปที่เขาขอไปจะได้รับการตีพิมพ์ แต่พอหนังสือพิมพ์ออกมา ปรากฏว่ามันกลายเป็นฉบับพิเศษสำหรับเมืองไทยโดยเฉพาะ มีเรื่องเกี่ยวกับเมืองไทยหลายหน้า ลงรูปสีของวัดพระแก้ว รูปในหลวงทรงงานจนพระเสโทหล่นของพระนลาฏ ภาพนี้กลายเป็นการโปรโมตเมืองไทยอย่างยิ่งใหญ่ พวกทูตประเทศต่าง ๆ ก็เข้ามาถามกันใหญ่ว่ารูปไปทำอะไรให้หนังสือพิมพ์ เขาถึงลงให้มากขนาดนี้

ความภูมิใจในการปฏิบัติราชการอีกเรื่องหนึ่ง ก็คือ ตอนผมเป็นเอกอัครราชทูตประจำนิวซีแลนด์ ผมสามารถทำให้ไทยอินเตอร์เน็ตเที่ยวบินไปนิวซีแลนด์ได้ ตอนนั้นทั้งมาเลเซีย และอินโดนีเซีย ได้ยื่นขอไปก่อนหน้าเราแล้ว ไทยยื่นขอเป็นรายที่ ๓ แต่เขามีนโยบายว่าจะรับสายการบินของประเทศในอาเซียนเพียงประเทศเดียวเท่านั้น ผมก็หัวนี้ใจว่าจะแพ้เขา โดยเฉพาะมาเลเซียเพราะตอนนั้นเขาเป็นประเทศในเครือจักรภพเหมือนกันส่วนอินโดนีเซียเขาก็มีการติดต่อกันมานานแล้ว

เรื่องการดำริจะให้ไทยอินเตอร์บินไปนิวซีแลนด์ เกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล ซึ่งนโยบายของรัฐบาล เกิดขึ้นตามข้อเสนอของผมในการประชุมทูตฯ ที่กรุงเทพฯ โดยผมเสนอว่าควรมีการเดินทางติดต่อกันในระดับสูงระหว่างไทยกับนิวซีแลนด์ให้มากขึ้น ท่านรัฐมนตรีต่างประเทศ แจ้งว่าการเดินทางไปนิวซีแลนด์ลำบาก เพราะการบินไทยไม่ได้บินไป แต่ถ้าผมสามารถเจรจาให้นิวซีแลนด์อนุญาตให้การบินไทยบินไปนิวซีแลนด์ได้ ท่านจะถือว่าเป็นโบว์แดงของผม

ผมเริ่มดำเนินการโดยขอเยี่ยมค่านับรัฐมนตรีคมนาคมในฐานะทูตใหม่ (ปกติทูตต่าง ๆ เขาจะไม่ไปเยี่ยม เพราะงานไม่เกี่ยวข้องกับการทูต) ซึ่งก็ได้ผลทำให้เขาประทับใจ วันหนึ่งเขาโทรศัพท์ถึงผมว่าจะไปประชุมเมืองไทย ขอให้อำนวยความสะดวกให้ ผมจัดการให้เรียบร้อยและบอกว่าธรรมเนียมไทยผู้ใหญ่จะไปเยี่ยมเมืองไทย ผมอยากเลี้ยงอาหารให้ เขาตอบว่าเขาไม่ว่างจริง ๆ ขอติดไว้ก่อน

ผมเคยเสียบเคียงถามทูตมาเลเซีย และทูตอินโดนีเซียว่าเคยเชิญรัฐมนตรีคมนาคมมากินข้าวที่บ้านบ้างไหม ทั้งสองท่านว่าเคยเชิญไปหลายครั้งแต่เขาบอกว่าไม่ว่างอยู่เรื่อย

ผมต้องจัดประสบการณ์ของท่านอาจารย์ดิเรก ชัยนาม ตอนที่ท่านเป็นนายผม คือเป็นเอกอัครราชทูตที่เยอรมันนี่มาใช้ คือผมใช้เลขานุการของผมแจ้งไปว่า ในระยะเวลา ๒ เดือนต่อไปนี้ ผมว่างเกือบทุกวัน (โดยผมกำหนดวันที่ผมไม่ว่างจริง ๆ ไม่กี่วัน) รัฐมนตรีท่านว่างวันไหนก็ได้ ผมขอเชิญมา dinner ที่บ้าน วิธีการนี้เขาต้องรับเพราะมิฉะนั้นไม่ให้มีความสำคัญ

แก่ทูต เพราะเราให้เวลาถึง ๒ เดือน (วิธีการนี้ทูตมาเลเซียและทูตอินโดนีเซียไม่ได้ใช้) ในที่สุดท่านก็รับเชิญ ในวันเลี้ยงผมเชิญที่ปรึกษาคนสำคัญของนายกรัฐมนตรีมาด้วย ปรากฏว่ารัฐมนตรีชอบอาหารไทย โดยเฉพาะภริยารัฐมนตรีชอบทำอาหาร มาขอสูตรทำหมึกกรอบจากภริยาผม บรรยากาศเป็นไปด้วยความสนิทสนมและเป็นกันเองมาก

เมื่อเรามีความได้เปรียบ ผมก็รายงานให้รัฐบาลไทยส่งผู้แทนการบินไทยมาเจรจาได้ทางนิวซีแลนด์เริ่มเจรจากับมาเลเซีย อินโดนีเซีย และไทยเป็นประเทศสุดท้าย ในที่สุดก่อนประกาศผล ที่ปรึกษานายกรัฐมนตรีโทรมาบอกผมว่า คณะรัฐมนตรีมีมติให้ไทยอินเตอร์บินมา นิวซีแลนด์ได้ประเทศเดียวกันก่อน เพราะในขณะนั้นแอร์นิวซีแลนด์ยังไม่มีแผนจะบินมาไทยหรือประเทศในอาเซียนอื่น

การที่ผมยกตัวอย่างมาเพียง ๒ เรื่อง ก็เพื่อให้เห็นว่า ชื่นชอบว่าลูกแม่โดมต้องถือผลประโยชน์ของประเทศชาติเป็นประโยชน์สูงสุดที่เราต้องปฏิบัติตามอุดมการณ์ของท่านผู้ประศาสน์การ

ชาว มธก. สัมพันธ์

ในหมู่ศิษย์เก่าธรรมศาสตร์มีการจัดงานชุมนุมกันอยู่เรื่อย ๆ ครั้งแรกที่รุ่น ๖ นัดกันเราก็ทำที่ธรรมศาสตร์ตรงหน้าโดม หลังจากเราเรียนจบสักพักใหญ่ แต่ที่จริงมีการจัดรวมรุ่นศิษย์เก่าโรงเรียนเตรียมฯ ทุกรุ่นมาครั้งหนึ่งแล้ว เพราะเตรียม ๑ กับ ๒ เขายังเป็นหัวเรือใหญ่

สำหรับรุ่นผม เพื่อนหลายคนก็ไปอยู่ต่างจังหวัด แต่พอนัดกันจริง ๆ เราก็มารวมกันเป็นร้อยเหมือนกัน

การนัดรวมรุ่นหลังเรียนจบนี้เป็นที่มาของเพลง “โดมในดวงใจ” เรานักเรียนเตรียมฯ รุ่นผม คุณอนุภรณ์ เป็นภรรยาของคุณเอื้อ สุทรสนาน ผมก็กระซิบคุณอนุภรณ์ให้ขอครูเอื้อให้แต่งเพลงสำหรับพวกเราสักเพลง ครูเอื้อก็แต่งทำนองเพลงโดมในดวงใจโดยให้กวีใหญ่รุ่นเราทวีป วรดิลก เป็นคนแต่งเนื้อร้องเพื่อรำลึกถึงโรงเรียนเตรียมฯ ซึ่งเขาแต่งได้ซาบซึ้งมาก คนทั่วไปส่วนใหญ่คิดว่าโดมในดวงใจแต่งให้มหาวิทยาลัย เราก็ถือว่าดีที่เขายอมรับว่าเพลง ๆ นี้เป็นเพลงของมหาวิทยาลัย พอได้เนื้อร้องและทำนองเรียบร้อย ในการนัดเจอกันครั้งถัดไปพวกเราก็ได้ร้องเพลงนี้กลางสนามเลย เป็นความประทับใจมาก

งานสถาปนามหาวิทยาลัย

ศิษย์เก่าโรงเรียนเตรียมฯ อย่างผมนั้นถือว่างานสถาปนามหาวิทยาลัยเป็นงานสำคัญ ผมจะชวนเพื่อน ๆ รุ่นเดียวกันไปร่วมงานทุกปี และเป็นหมู่คณะที่ยกขบวนไปกันมากที่สุด ถ้าเทียบกับรุ่นอื่น ๆ บางปีไปกันเกือบ ๑๐๐ คน และเราก็ถือโอกาสในวันนี้เป็นประชุมใหญ่ของรุ่นไปเลย หลังมานี้เนื่องจากอายุแต่ละคนก็มากขึ้นจนมีผลต่อสุขภาพ จำนวนก็ค่อย ๆ ร่อยหรอลงเหลือประมาณ ๔๐-๕๐ คน แต่ก็ยังถือว่าไปกันมากอยู่ดี และยังรักกันเหนียวแน่น

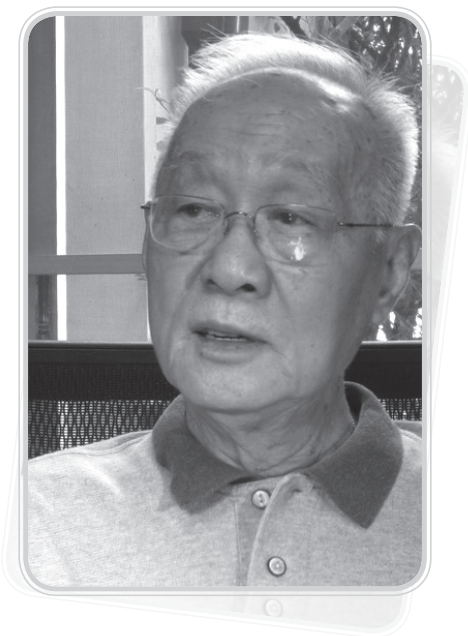
สำหรับผมวันสถาปนามหาวิทยาลัยมีความหมายเป็นพิเศษ เพราะผมบังเอิญเกิดวันที่ ๒๗ มิถุนายน (๒๔๗๑) คือถ้าพูดถูกต้องบอกว่าธรรมศาสตร์เกิดวันเดียวกับผม เพราะผมเกิดก่อน ดังนั้น ผมถือว่า เป็นการฉลองวันเกิดตัวเองไปในตัว เป็นอันว่าทุกคนก็แฮปปี้เบิร์ธเดย์ผมในวันนั้นด้วย

ความผูกพันกับธรรมศาสตร์

ผมมีความผูกพันกับธรรมศาสตร์และทำกิจกรรมกับมหาวิทยาลัยอย่างสม่ำเสมอ และยามใดที่มหาวิทยาลัยต้องการพวกเรา เราก็ร่วมทุกคราวตามกำลัง สมัยที่มีการสร้างโรงพยาบาล ธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ พวกเราก็ร่วมกันจัดงานกาลาดินเนอร์ เชิญนายกรัฐมนตรี ประธานสภา และบรรดานักธุรกิจมาที่เซ็นทรัลลาดพร้าวเพื่อขอรับบริจาค คราวนั้นก็ได้เงินมาเป็นล้านและได้มอบให้โรงพยาบาลธรรมศาสตร์ฯ

ผมไม่ต้องการให้มหาวิทยาลัยตอบแทนอะไรมากมาย แต่ผู้ใหญ่โดยเฉพาะอธิการบดี คิดจะทำโครงการประวัติศาสตร์บอกเล่าถึงโรงเรียนเตรียมฯ ถึงคนรุ่นผม พวกเราก็ชื่นใจแล้วว่า ยังมีคนระลึกถึงพวกเราอยู่ ผมอยากให้ชาวธรรมศาสตร์รุ่นหลังไม่ลืมความผูกพันกับมหาวิทยาลัย และระลึกถึงท่านอาจารย์ปรีดี สิ่งนี้จะทำให้เรารวมกันเป็นปีกแผ่น และมีพลังที่จะสร้างสิ่งดี ๆ ต่อประเทศชาติ

ตอนนี้ผมก็เห็นความก้าวหน้าของมหาวิทยาลัยในหลาย ๆ ด้าน ในด้านกายภาพนั้น เราเห็นได้ชัดทั้งที่ท่าพระจันทร์และรังสิต ในด้านวิชาการเราก็เห็นว่านักศึกษาและบัณฑิตของเรา ไปสร้างชื่อเสียงให้ธรรมศาสตร์เสมอ และในด้านจิตวิญญาณ เราก็เห็นว่าเรายังพอจะรักษาไว้ได้ คราวที่ผมไปเชียร์ฟุตบอลประเพณีจุฬาฯ - ธรรมศาสตร์ ปีหนึ่งก็ยังเห็นมีม็อบใต้ของท่านปรีดี ปรากฏในการแปรอักษรที่ใจที่เขานำคำขวัญของท่านผู้ประศาสน์การที่ว่า “กรรมที่ได้ก่อสร้างไว้ ดีแล้วอย่ามัวไม่สูญหาย” แสดงว่าธรรมศาสตร์รุ่นหลังก็รักเคารพท่านผู้ประศาสน์การอยู่เช่นเดียวกับรุ่นเรา เพียงเท่านั้นผมก็ชื่นใจแล้ว

เสน่ห์ จามริก

วัยเด็ก

ผมเกิดที่อำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร แต่สมัยที่ครอบครัวผมอาศัยอยู่ที่นั่น ผมยังจำความไม่ได้ ชีวิตวัยเด็กในความทรงจำของผมอยู่ที่อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ บ้านผมประกอบอาชีพค้าขายข้าว ชีวิตความเป็นอยู่จึงไม่ลำบากนัก

เมื่ออายุได้สัก ๔-๕ ขวบ แม่ก็ให้ผมไปเล่นบ้าง เรียนบ้าง อยู่ที่บ้านของเพื่อนแม่ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กัน ท่านชื่อ ครูทองหล่อ ท่านก็ดูแลเลี้ยงดูไปด้วยและสอนไปด้วย จนกระทั่งจบชั้นประถม ๔ ถึงได้เอาไปฝากกับครูเข้าโรงเรียนเป็นเรื่องเป็นราว

ผมได้เริ่มเรียนค่อนข้างเร็วเมื่อเทียบกับเด็กในรุ่นเดียวกัน เมื่อเรียนจบประถม ๔ ผมก็ข้ามฝากไปโรงเรียนประจำอำเภอชุมแสง จนกระทั่งจบ ม.๓ ก็ย้ายไปเรียนที่จังหวัดนครสวรรค์ เรียกว่า โรงเรียนปากน้ำโพ ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำจังหวัด

จุดเปลี่ยน

เมื่ออายุได้ ๑๔ ปี ผมก็ขึ้นชั้น ม.๕ แม่ผมป่วยหนักจนต้องมารักษาตัวที่โรงพยาบาลศิริราช ตอนนั้นผมซึ่งกำลังจะขึ้น ม.๖ จึงต้องตามขึ้นมาด้วยเพื่อดูแลแม่ และได้มาอยู่กับตาซึ่งมีแพอยู่บริเวณสะพานซังฮี้ ในระหว่างนั้น มีญาติข้างพ่อท่านหนึ่งได้มาเยี่ยมแม่และได้ให้ความเมตตา

กับผมมาก เมื่อแม่เสียไป แม้ผมจะยังอยู่กับตา แต่อาจเป็นเพราะตอนนั้นผมโหยหาความรัก ความอบอุ่นจากแม่ ผมจึงมักไปหาท่านที่บ้านที่ถนนลาดหญ้าทุกสัปดาห์ และในที่สุดผมจึงได้ย้ายไปอยู่กับอาผู้หมิงท่านนี้ ซึ่งนับเป็นบุคคลสำคัญที่สุดคนหนึ่งในชีวิตผม

ท่านชื่อ สว่าง โลพันธ์ศรี ส่วนอาผู้ชายชื่อ นิยม โลพันธ์ศรี ซึ่งทำงานเป็นเซลล์แมน ขายเครื่องมือแพทย์อยู่ที่ห้างปิกิริมของเยอรมันหน้าวังบูรพา

เวลาปิดเทอมผมจะนั่งรถไฟไปเยี่ยมพ่อที่ชุมแสงเลย จำได้ว่าวันที่กลับจะต้องตื่นตีห้า นั่งรถสามล้อไปหัวลำโพง เพื่อจะให้ทันรถเที่ยวหกโมง แต่ช่วงที่ติดสงครามก็ไม่ค่อยได้เดินทาง เพราะทางรถไฟโดนระเบิดที่นครสวรรค์ มีอยู่ครั้งหนึ่งผมนั่งรถไฟไปแล้วต้องลงเดิน เพราะรางรถไฟเสียหายจนรถไปต่อไม่ได้

ผมเรียน ม.๖ ที่โรงเรียนวัดราชบพิธ จนเรียนจบในปี ๒๔๘๔ ตอนนั้นยังไม่มีใครแนะนำเกี่ยวกับเรื่องเรียน พอเรียนจบ ม.๖ ก็ยังไม่รู้ว่าจะเรียนอะไรต่อที่ไหนดี ตอนนั้นอาย้ายจากบ้านสวนไปอยู่แถววงเวียนใหญ่ (ซึ่งเป็นบ้านของผมไปจนกระทั่งผมไปเรียนต่อต่างประเทศ) ไม่ทันรู้ตัวผมก็เสียเวลาไป ๑ ปี ปีนั้นเป็นปี ๒๔๘๕ ซึ่งเป็นปีน้ำท่วมกรุงเทพฯ ครั้งใหญ่ที่สุด จำได้ว่าผมยังพายเรือจากบ้านไปเที่ยวแถวหน้าสภา

เข้าเตรียมฯ

แม้จะเข้ามาอยู่กรุงเทพฯ ได้ปีกว่าแล้ว แต่ผมเองก็ยังใหม่สำหรับวงการศึกษาในกรุงเทพฯ หลังจากที่เสียเวลาไปหนึ่งถึงได้ตัดสินใจเข้าเตรียมปริญญาของธรรมศาสตร์ คนรุ่นผมมีตัวเลือกไม่มาก และธรรมศาสตร์ก็ดูจะเป็นตัวเลือกที่เหมาะสมกับผมที่สุด

ผมและเพื่อน ๆ อีกหลายคนได้รู้จัก และได้เห็นอาจารย์ปรีดีเป็นครั้งแรกตอนเช้าแถววันเปิดเรียนวันแรก แต่ก็ไม่ได้ใกล้ชิดเพราะตึกเตรียมฯ อยู่หน้าคณะพาณิชย์ ส่วนอาจารย์ปรีดีจะออกมาให้ออวาทจากตึกโดม ซึ่งก็พอจะมองเห็นจากไกล ๆ ว่าท่านแต่งเสื้อครุยมหาวิทยาลัย เสียงท่านกังวานมีจังหวะจะโคนประทับใจผมมาก จนเดี๋ยวนี้ก็ยังนึกถึงเสียงนั้นได้ ผมเพิ่งจะมีโอกาสเข้าพบท่านอาจารย์ปรีดีก็ตอนที่เขาเชิญไปรัสเซีย ผมเลยถือโอกาสเลยไปเยี่ยมอาจารย์ปรีดีที่ปารีส

ตอนสอบเข้าผมต้องสอบวิชาภาษาอังกฤษและประวัติศาสตร์ การได้เข้ามาเรียน ม.๖ ที่โรงเรียนวัดราชบพิธอาจมีส่วนช่วยในการปรับพื้นฐานให้เด็กต่างจังหวัดอย่างผม จนทำให้สอบได้ลำดับต้น ๆ จึงทำให้ได้อยู่ห้อง ๑ จากนักเรียนทั้งหมด ๒๐ ห้อง สมัยนั้นโรงเรียนเตรียมปริญญาของธรรมศาสตร์จัดนักเรียนเข้าห้องตามคะแนนที่สอบได้ ผมจึงมีเพื่อนเก่ง ๆ อยู่หลายคน

ในห้องเรียนของโรงเรียนเตรียมมัธยมนั้นก็เหมือนกับโรงเรียนธรรมดา โต๊ะนักเรียนเป็นโต๊ะไม้เดี่ยว ๆ บางทีก็เอามาวางให้นั่งคู่กัน มีลิ้นชักข้างล่างไว้ใส่สมุดหนังสือประจำตัว โต๊ะใครโต๊ะมันนั่งกันตามคะแนน พุดถึงโต๊ะเรียนแล้วก็ถึงสมัยที่เรียนอยู่ที่โรงเรียนวัดราชบพิธริมคลองหลอด พอถึงวันสอบวันสุดท้าย นักเรียนวัดราชบพิธจะต้องเอาโต๊ะเรียนของตัวเองลงมาชุด และล้างในคลองหลอดเพราะมันเลอะหมึกเยอะเหลือเกิน

ในเรื่องการแต่งตัวไปโรงเรียน พวกผู้หญิงเขาจะแต่งเครื่องแบบเรียบร้อย ๆ กระโปรงดำบ้าง กรมท่าบ้าง ใส่เสื้อขาวแล้วก็ติดตราธรรมศาสตร์ ส่วนพวกผู้ชายเราแต่งชุดยูวชนทหารทุกวัน ตอนนั้นต้องไปฝึกยิงปึงยิงปืนกันด้วย สมัยที่ยังอยู่ปากน้ำโพพอถึงวันชาติ (วันฉลองรัฐธรรมนูญ) เราต้องไปเดินขบวนสวนสนาม บางทีผมก็โดนแกล้งแบกปืนเดินคนเดียว ส่วนคนอื่นเดินเป็นแถว

บ้านผมอยู่แถววงเวียนใหญ่ เวลาจะไปโรงเรียนก็นั่งรถเมล์ไปธรรมศาสตร์ แต่ก่อนก็มีรถไปลงเชิงสะพานพุทธ

ซึ่งจากตรงนั้นจะมีรถรางให้นั่งไปลงแถวท่าพระจันทร์ซึ่งสะดวกมาก เพราะรถไม่ติดขัดอย่างทุกวันนี้ สมัยที่อยู่แถวสามเสน (กับตาที่ซังฮี้) ก็มีรถราง ซึ่งสามารถนั่งมาลงที่บางลำพู จากนั้นก็ต่อรถเมล์ถึงวัดราชบพิธ

ผมยังประทับใจการเรียนเตรียมฯ ปี ๑ ซึ่งเราต้องหัดเลกเซอร์กันตั้งแต่อายุเพิ่ง ๑๕-๑๖ ปี โรงเรียนเตรียมปริญญามีดีอยู่อย่าง คือ มีครูประจำชั้นที่ดีและให้ความสนิทสนมกับพวกเราเป็นอย่างมาก จำได้ว่าครูประจำชั้นของผมชื่อ ครูสมพิศ อายุเพียง ๑๘ ปี เพิ่งจบ ธบ. มาใหม่ ๆ ท่านเรียนเก่งและต่อมาทำงานอยู่ที่ธนาคารแห่งประเทศไทย

เมื่อมาเข้าเตรียมปริญญาของธรรมศาสตร์ ผมก็เริ่มรู้สึกสนุกกับการเรียนเป็นครั้งแรก อาจจะเป็นเพราะว่า ได้เห็นเพื่อนที่เรียนเก่งเป็นตัวอย่าง เพราะผมอยู่ในกลุ่มคนเก่ง ไม่ว่าในกลุ่มของเราก็มีที่มาจากไหนก็ได้ตั้งข้อรังเกียจกัน มันเกิดความหมายของคำว่า เรียนโดยไม่รู้ตัว การเรียนของเราเป็นไปอย่างอิสระมาก ตอนเรียนเตรียมยังมีการบ้าน (แต่พอมาเป็นนักศึกษานั้นไม่มีการบ้าน) เวลาทำก็ใช้ปากกาเขียน ทำเสร็จก็เอาสมุดการบ้านมาส่งครู แล้วเขาก็ให้คะแนนตามงานที่เราทำ สมุดงานของผมรู้สึกจะเป็นปกสีน้ำตาลซึ่งเป็นของโรงเรียนเตรียมเอง แต่พอขึ้นปีสองอาจเป็นเพราะสงครามเลยไม่ได้สมุดคืนมาเลย ผมเก็บสมุดเลกเซอร์พวกนี้มาจนเป็นอาจารย์ให้ธรรมศาสตร์ แล้วก็มาโดนเผาตอนเหตุการณ์ ๖ ตุลา ๑๙ เพราะผมเก็บทุกอย่างไว้ในห้องพักอาจารย์ที่คณะรัฐศาสตร์

การเรียนของโรงเรียนเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมื่อนั้นแตกต่างจากที่อื่น ๆ ตรงที่เราจะถูกกวัดข้อนอย่างมากในวิชาภาษาศาสตร์และประวัติศาสตร์ ที่สำคัญคือ ครูแต่ละท่านที่มาสอนเป็นคนที่ได้ชื่อว่า เชี่ยวชาญในวิชานั้น ๆ ผมยังจำได้ว่า ขอบวิชาประวัติศาสตร์ที่สุดแคว้นแรกก็ได้เรียนเรื่องการปฏิวัติฝรั่งเศสกันแล้ว ซึ่งสำหรับผมตอนนั้นเป็นเรื่องใหม่และน่าทึ่งมาก

วิชาด้านภาษาของเราก็เข้มข้นมาก ภาษาอังกฤษได้ครูบุญยืนซึ่งทำงานอยู่แบงค์ชาติ ผมประทับใจครูท่านนี้มาก เพราะเคยได้รับคำชมจากท่านตอนที่ท่านให้ออกไปอ่านงานหน้าชั้น พออ่านเสร็จท่านถามว่า ผมจบมาจากอัสสัมชัญ หรือเปเล่ ผมซึ่งจบโรงเรียนวัดถือว่านั่นคือ คำชมที่ดีที่สุดที่จะได้ในตอนนั้นแล้ว ส่วนภาษาฝรั่งเศสได้ครูซึ่งเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกระทรวง การต่างประเทศ ครูของโรงเรียนเตรียมเราส่วนใหญ่จะเป็นข้าราชการจากกระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ แทบทั้งนั้น

อีกอย่างหนึ่งที่เตรียมฯแตกต่างที่อื่นก็คือ เราได้เรียนวิชาที่ไม่มีใครรู้จักอย่าง วิชาเทคโนโลยี ยังจำได้ว่า ต้องเรียนเรื่องปล่องไฟ ปล่องควัน ซึ่งตอนนั้นเรายังไม่เห็นภาพ ผู้วางหลักสูตรท่านมีวิสัยทัศน์มองเห็นว่า ต่อไปข้างหน้าจะมีการพัฒนาไปอย่างไร นอกจากนั้นก็ยังมีวิชาดนตรีซึ่งเราได้เรียนกับบรมครูทางด้านดนตรีอย่างพระเจนดุริยางค์ ทำให้ได้รู้จักเสียงเพลงแลตัวโน้ตต่าง ๆ ซึ่งถึงตอนนี้ก็ชักจะเลือน ๆ ไปหมดแล้ว รุ่นผมวิชาเรียนต่าง ๆ มันมีน้อยกว่ารุ่นอื่น อย่างวิชาภาษาละติน วิชาตัวเลขก็ไม่ได้เรียนกันแล้ว

วิชาต่าง ๆ ที่ได้เรียนจากเตรียมฯนั้น จะว่าไปแล้วก็ไม่ได้ใช้งานจริงสักเท่าไร แต่มันเป็นสิ่งที่หล่อหลอมบุคลิกทางความคิดของพวกเรามากกว่า มันจึงเป็นหลักสูตรที่ดี เพราะมันทำให้เราสังเคราะห์เอาความรู้ที่ได้มาจัดการกับสิ่งต่าง ๆ ซึ่งจะเกิดขึ้นในชีวิตแตกต่างกันไป

ตัวผมค่อนข้างจะสนิทสนมครูทั้งหลาย เพราะทุกท่านให้ความเป็นกันเองกับพวกเราอย่างมาก ครูทั้งหลายก็ไม่ได้ดุเรามากมาย เพราะคล้ายกับว่าเราเองก็เริ่มที่จะเป็นผู้ใหญ่แล้ว

สมัยที่ผมเรียนเตรียมฯ โรงอาหารของเราจะอยู่บริเวณคณะนิติศาสตร์ในปัจจุบัน ตรงข้ามตึกเตรียมฯที่ผมได้เรียน พอถึงเวลาพักเที่ยงจะมีเสียงออกดเป็นสัญญาณ โรงอาหารหลังคามุงจากมองเห็นได้แต่ไกล ผมกับเพื่อนอีก ๓-๔ คนจะวิ่งแข่งกันว่า ใครจะไปเอาจานแรกที่โรงอาหารเป็นประจำทุกวันเหมือนยังเป็นเด็กประถม

ผมได้สตางค์ไปโรงเรียนประมาณ ๑๐-๑๕ สตางค์ จ่ายค่ารถ ๒-๓ สตางค์ ที่เหลือก็เป็นค่าอาหารซึ่งตอนนั้นราคาถูกมาก ร้านที่ถูกที่สุดขายเพียงจานละ ๕ สตางค์เท่านั้น ตอนนั้นมีร้านอาหารประมาณ ๑๐ กว่าร้าน แต่ที่ผมกินประจำมีแค่ ๒-๓ ร้าน จำได้ว่า มีร้านหนึ่งขายมันต้มน้ำตาลซึ่งผมกินเป็นประจำ เมื่อกินข้าวเสร็จแล้ว พวกเราจะไปเล่นกันหลังตึกเตรียมฯ เพราะตรงริมกำแพงมีต้นกล้วยและมะละกอขึ้นอยู่ซึ่งบางทีพวกเราก็ไปตัดแล้วเอามาเล่นขี่ม้าประสาเด็ก

ความหลากหลาย

การเรียนที่ธรรมศาสตร์นั้นมีค่าใช้จ่ายถูกกว่าที่อื่น ๆ ในทุกอย่าง ค่าเล่าเรียนก็ปีละ ๒๐ บาท เท่านั้น ธรรมศาสตร์จึงได้ให้โอกาสทางการศึกษากับคนจำนวนมาก ผมก็เป็นคนหนึ่งที่ได้รับโอกาสนี้

สมัยนั้นผู้ชาย ได้ชื่อว่าเป็นที่เรียนของคนฐานะดี ส่วนธรรมศาสตร์เป็นแหล่งรวมที่หลากหลายมาก ทั้งคนที่มีฐานะดีและคนที่มีฐานะยากจน ผมคิดว่าเพราะธรรมศาสตร์ต้อนรับคนทุกชั้น วรณะ นี่คือการแตกต่างที่ชัดเจนมากระหว่างจุฬาฯ กับธรรมศาสตร์ เรามีเด็กต่างจังหวัดจากทุกภาคเรียนอยู่มาก แต่ที่ผมรู้จักสนิทสนมส่วนใหญ่จะมาจากภาคใต้ เพราะเขาอยู่ห้อง ๑ ห้อง ๒ แต่ไม่ว่าจะมาจากที่ไหนหรือมีฐานะทางบ้านอย่างไร เราก็เล่นและเรียนร่วมกันอย่างเท่าเทียม

นักศึกษาเตรียมรุ่นผมจะสนิทกันมาก แม้จะต่างห้องกัน ในกลุ่มเพื่อนของผมก็มีความหลากหลายทั้งที่มาและฐานะ บ้างก็เรียนเก่ง บ้างก็ร้องเพลงเก่ง อย่างพจนานาควัชระ พี่ชายดร.เจตนา นาควัชระ และ ม.ร.ว.ถนัดศรี แล้วก็มีธีระ งามวัตร เพื่อนสนิทกันจริง ๆ ก็มี กฤษ สมบัติศิริ ลูกพระยามไหสวรรย์ ซึ่งเดี๋ยวนี้ก็เสียไปแล้ว แล้วก็สมชาย สุธงกรกาญจน์ ซึ่งตอนนี้ก็ค่อนข้างมีปัญหาเกี่ยวกับความจำ แล้วก็ พจนานาควัชระ ซึ่งเป็นเพื่อนสนิทที่ยังติดต่อกันอยู่กันจนทุกวันนี้ เขาอยู่เชียงใหม่ ผมยังเคยไปนอนกับเขาเลย สุขภาพยังแข็งแรงดี เขาเล่นไวโอลิน และร้องเพลงเก่ง สมัยเรียนเวลาหยุดพักเที่ยงเขาก็เอาไวโอลินออกมาเล่นให้เราฟังในห้องเรียนเพื่อน ๆ หลายคนก็ร้องเพลงเก่งก็มาจับกลุ่มกัน มีถนัดศรีด้วย เพราะอยู่ห้องเดียวกัน ที่นั่งใกล้ๆ ผมนี้ หลังจากนั้นก็ได้เจอกันเลย

สมัยนั้นนักเรียนหญิงน้อยกว่าชาย ในแต่ละห้องซึ่งมีนักเรียนทั้งหมดประมาณ ๔๐-๕๐ คนนั้นจะมีนักเรียนหญิงไม่เกิน ๑๐ คนเท่านั้น แต่เวลานั่งในห้องก็นั่งละหุยิงชายโดยเรียงตามลำดับคะแนน แต่ละคนจะมีที่นั่งประจำของตัวเอง เวลาวางคนที่เก่งก็จะมาตัวให้คนที่ไม่เก่งบางคนจุดเลคเชอร์เก่งมาก อย่างผมจำได้มีอยู่คนหนึ่งชื่อ ประสงค์ ซึ่งเป็นคนที่ลายมือสวยมาก เขาจะเป็นคนที่มานั่งคุยให้ฟังว่าครูสอนอะไรไปบ้าง

ที่จริงตอนสอบเข้า กฤษ สมบัติศิริ ได้ที่ ๑ ส่วน ประสงค์ นั้นได้ที่ ๒ แต่เรียนไปเรียนมา ประสงค์ ก็ได้ที่ ๑ ตลอด แต่ตอนนั้นเราก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการเรียนเก่งของเขามากไปกว่าเรื่องที่เขาจุดเลคเชอร์เก่ง

ก่อนเข้าโรงเรียนผมไม่รู้สึกรู้ว่า การเรียนหนังสือ คือ เรื่องจริงจังแบบการทำงานเลย มันเหมือนไปเล่นมากกว่า แต่มาที่เตรียมธรรมศาสตร์ พู๊ดได้เลยว่า เริ่มเห็นการเรียนหนังสือเป็นเรื่องสำคัญมากขึ้น เพราะที่นี้ผมได้พบได้คบกับคนเก่งมากมาย จึงได้รับอิทธิพลจากเขาอย่างมาก และถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนของชีวิตการเรียนหนังสือผมเลยก็ว่าได้ ผมได้เห็นอุปนิสัย การวางตัวที่แสดงให้เห็นว่า เวลาที่เขาเล่นก็เล่น เรียนก็เรียน แล้วเริ่มเห็นวิธีที่เขาท่องหนังสือ ทำให้ผมได้แรงกระตุ้น แรงบันดาลใจทางการเรียนขึ้นมา

ตอนนั้นผมยังอยู่กับครอบครัวว่าผู้หญิง-อาผู้ชาย ชีวิตผมได้รับความรักความเมตตาจากครอบครัวเป็นอย่างมากที่สุด แล้วท่านก็ไม่ได้คอยมาชี้นำหรือบงการว่า ผมจะต้องใช้ชีวิตอย่างไร มีแต่คอยสนับสนุนเท่านั้น เวลาเรียนก็ให้เรียนหนังสืออย่างเดียว ไม่ต้องออกไปหางานพิเศษทำ

นอกจากผมแล้ว อาทั้งสองยังอุปการะเด็กอีกคนหนึ่งซึ่งลำบากมาเหมือนผม เราจึงนับถือเหมือนเป็นญาติกัน เขาก็เรียนกฎหมายอยู่ที่ธรรมศาสตร์ เขาเป็นคนขยันมาก พอเข้าชั้นก็ถูกมาตักน้ำแล้วก็ท่องหนังสือ ผมก็ต้องลุกขึ้นมาอ่านหนังสือบ้างเหมือนโดนกดดันกลาย ๆ แต่มันก็ทำให้ผมเป็นผู้ใหญ่มากขึ้น มีความรับผิดชอบมากขึ้น

กิจกรรม

ในเวลานั้นกิจกรรมยามว่างของเด็กวัยรุ่นไม่มีให้เลือกมากมายอย่างทุกวันนี้ ผมนั้นชอบอ่านหนังสือที่ชาวบ้านเรียกว่า หนังสือ “เรีงรมย์” คือ อ่านเล่น ๆ ไม่ได้จริงจังอะไร หนังสือที่ว่านี้ก็คือ หนังสือนิยายของ ก.สุรางคนางค์ ซึ่งเป็นหนังสือที่ค่อนข้างป๊อปปูล่าในสมัยนั้น

นอกจากนั้นก็มีการไปดูหนังดูละครกันพอสมควร ชื่อเมื่อก่อนมันก็มีอยู่ไม่กี่โรงหอรกครับ ก็มีเฉลิมกรุง ต่อมาก็มีเฉลิมไทยสร้างตามมาที่หลัง แล้วก็โรงหนังแถวหัวลำโพงอีกสักแห่งหนึ่ง ส่วนใหญ่ผมจะดูหนังฝรั่ง ไม่ค่อยได้ดูหนังไทย แต่ชอบดูละครไทยโดยเฉพาะละครแม่เลื่อน ซึ่งในสมัยนั้นต้องใช้ผู้หญิงเล่นทั้งหมด แม้จะเป็นบทผู้ชายก็ต้องเป็นผู้หญิงเล่น มีดาราละครอย่าง ฉลอง สิมะเสถียร และ สวลี ผกาพันธุ์

หมดจากหนังสือ หนังสือและละคร ก็เห็นจะเป็นการไปเชียร์กีฬาที่สนามศุภชลาศัย ทั้งรักบี้และฟุตบอล ซึ่งก็มีแข่งกันอยู่ไม่กี่ที่ ก็มีเรา จุฬาย นายร้อย และนายเรือเท่านั้น

งานฟุตบอลประเพณีในตอนนั้นคึกคักมาก ยังจำได้ว่า ครั้งแรกที่ไปงานนี้ ผมยังเป็นยุวชนอยู่เลย สมัยนั้นพอถึงวันแข่งฟุตบอลประเพณี กลุ่มของผมจะมาถึงธรรมศาสตร์ตั้งแต่ก่อนไก่โห่ และจะหักดอกกุณสีเหลืองซึ่งมีอยู่ทั่วธรรมศาสตร์ และเดินถือช่อดอกกุณสีจากธรรมศาสตร์ไปถึงสนามกีฬา

สมัยนั้นยังไม่มีเชียร์ลีดเดอร์อะไร ต่างก็ร้องเพลงตามกันไป ทุกคนได้เนื้อร้องมาจากการเรียนวิชาดนตรี เพลงที่ร้องก็มีเพลงเหลืองแดง และอีกไม่กี่เพลงซึ่งผมก็จำไม่ค่อยได้แล้ว พอการแข่งขันเสร็จสิ้นลง พวกเราก็จะเดินกลับมาฉลองชัยที่ธรรมศาสตร์ แล้วทุกครั้งจะมีข่าวตลอดว่า มีการมาต่อยกันที่วัดมหาธาตุฯ แต่ผมเองก็ไม่เคยเห็นกับตาสักที

น่าแปลกที่พอเราเป็นนักศึกษาแล้วก็ไม่ค่อยจะได้ทำกิจกรรม อาจเป็นเพราะทุกคนได้รับอิสระมาก ใครจะมาฟังเลคเชอร์ก็มาฟัง ใครจะไม่มาก็ไม่เป็นไร การจะได้มาทำกิจกรรมร่วมกันเหมือนสมัยเตรียมนั้นค่อนข้างจะน้อยมาก หลังจากที่ห่างหายไปในช่วงสงคราม เมื่อกลับมา

ทุกคนก็ค่อนข้างเป็นปัจเจกแล้ว คนที่ทำกิจกรรมก็ทำ คนที่มุ่งแต่เรียนก็เรียน หรือบางคนก็ต้องทำงานไปด้วยเรียนไปด้วย

ผมได้เห็นคนทำกิจกรรมอย่างทุ่มเทมากที่สุดก็ คือ ในช่วงที่ผมอยู่สักปี ๑ ซึ่งได้เห็นคุณอันดับ รองเดช และพวก สำแดงวีรกรรมในห้องเรียน เขาเป็น ต.ม.ธ.ก. รุ่นพี่ของผมสักปีสองปี วันนั้นผมนั่งอยู่ในห้องบรรยายของตี๊กบัญญัติเก่า อยู่ ๆ คุณอันดับก็ขึ้นไฮด์ปาร์กแล้วก็กรีดเลือดต่อหน้านักศึกษาจำนวนมาก พอคุณอันดับกรีดเสร็จ ก็พูดอะไรต่ออีกสักพักแล้วเพื่อนเขาชื่อคุณทวีป วรดิกล ซึ่งเคยได้ทีหนึ่งในการเขียนเรียงความของโรงเรียนขึ้นมาพูดด้วยอีกคน

สงครามเปลี่ยนนักศึกษาเตรียมปริญญาเป็นนักศึกษามธก.

นักศึกษาเตรียมฯ รุ่น ๖ รุ่นผมต้องเรียนกันในกระท่อมหลังคามุงจากหลังเตี้ยยาววอ ๆ กับหอประชุมใหญ่ซึ่งเป็นที่ตั้งของกระท่อมนี้ในอดีต อาคารหลังคาจากหลังยาวนี้ถูกกันเป็นห้อง ๆ ให้พวกเราตั้งยี่สิบห้องพอจะนับได้ว่า มีห้องเรียนประจำของตัวเอง พอขึ้นปี ๒ ถึงได้ขึ้นตึกเรียนกับเขาบ้าง ห้องที่ได้เรียนเดี๋ยวนี้อีกก็เป็นตึกบัญญัติตึกมณนदानวัตมหาธาตุ

ตอนนั้นสงครามโลกครั้งที่สอง ปะทุในยุโรปมาสู่กระยะหนึ่งแล้ว และเริ่มจะลามมาถึงเอเชีย ญี่ปุ่นก็เริ่มดำเนินแผนกลยุทธ์ต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ในช่วงแรกนี้ไทยยังไม่ได้ประกาศสงครามกับชาติไหน

ก่อนวันเปิดภาคเรียนไม่กี่วัน จอมพล ป. ก็ประกาศสงครามกับอังกฤษและฝ่ายสัมพันธมิตร ภาคเรียนแรกของชั้นปีที่ ๒ เปิดการเรียนการสอนอยู่ได้สักสัปดาห์โรงเรียนก็ประกาศหยุดเรียน เพราะมีการทิ้งระเบิดหนักเหลือเกิน พวกเราที่กำลังตั้งใจว่า ได้ขึ้นตึกเรียนต้องจิตใจเหวี่ยงกันอีกครั้ง

ผมจำได้ว่าระเบิดลูกแรกลงมาในเดือนธันวาคมพอดี ขณะนั้นกรุงเทพฯ ไม่ใช่ที่ปลอดภัยอีกต่อไป ที่วังเวียงเล็กนี่ มันทิ้งระเบิดกระแทกกลางวันแสก ๆ เลย ทั้งโรงไฟฟ้าวัดเลียบ ตลาด โรงเรียนสวนกุหลาบ พวกนี้โดนหมด พอตีอามีญาติดอยู่ที่รังสิต คลอง ๖ จึงได้ย้ายไปอยู่ที่นั่นกันทั้งบ้านเลย ยกเว้นอาผู้ชายซึ่งต้องอยู่ทำงานทางนี้ สมัยนั้นต้องมีการปันส่วนทั้งยาและอาหาร ซึ่งค่อนข้างขาดแคลนมาก ดีที่อาผู้ชายรู้จักคนเยอะ เราจึงไม่ค่อยเดือดร้อนอะไรเท่าคนอื่น

ทางโรงเรียนก็เปลี่ยนวิธีเรียนโดยให้เราไปทำการบ้านมาส่ง ผมคิดว่า ช่วงนี้เป็นช่วงที่ทำให้ผมได้ฝึกการเขียนหนังสือไปในตัว เพราะฉะนั้นช่วงที่เรียนเตรียมปี ๒ ก็เรียกได้ว่า ไม่ได้เรียนจริงจัง พอผ่านขึ้นไปถึงมหาวิทยาลัยก็ต้องเรียนแบบรับชิต รับการบ้านแล้วก็เขียนไปส่งเหมือนกัน

ที่จริงสมัยที่ยังไม่มีสงครามเราก็เรียนกันโดยอาศัยชิตกันพอสมควรอยู่แล้ว เพราะอาจารย์ปรีดี เป็นผู้วางระบบการเรียนการสอนของธรรมศาสตร์ ดังนั้นเราจึงได้มีระบบชิต มาจาก

ฝรั่งเศสด้วย เพราะท่านจบมาจากที่นั่น เมื่อเปิดเทอมเราลงเรียนวิชาไหนก็มาซื้อซีดีของวิชานั้นไปอ่านแต่สมัยนั้นเราไม่ได้เรียกว่า ซีดี แต่เรียกว่า “คำสอน”

นักศึกษาเตรียมรุ่นผมต้องเรียนชั้นปีที่ ๒ ด้วย “คำสอน” เพียงอย่างเดียวจนจบชั้นเตรียมปริญญา พอถึงเวลาที่ต้องเข้ามาสอบกรุงเทพฯ แต่จำได้ว่า ขนาดผมที่อยู่แคว้นลิตก็ยังไม่ค่อยได้เข้ามาในกรุงเทพฯ เลย มาเข้าอีกทีก็เมื่อเข้ามหาวิทยาลัยปี ๑ ซึ่งสงครามเริ่มสงบแล้ว แต่พอกลับเข้ามาเรียนก็เกือบจะเรียกว่าได้เพื่อนใหม่ทั้งหมดเลย เพราะเพื่อนร่วมรุ่นนั้นหายกันไปเยอะทีเดียว เหลือแต่พวกที่สนิทสนมกันเท่านั้นเอง อีกส่วนหนึ่งเขาก็แยกไปเข้าบัญชี ผมเรียนกฎหมายจึงไม่ค่อยได้พบกันอย่างแต่ก่อน

ในช่วงนั้นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ถูกใช้เป็นที่พักของพวกเชลยฝรั่ง อังกฤษ เวลามาสอบหรือมารับ “คำสอน” พวกเราก็มักมีโอกาสได้เห็นเชลยพวกนี้อยู่ข้างตามริมแม่น้ำเจ้าพระยา ชีวิตความเป็นอยู่ของเชลยพวกนี้ดูจะดีทีเดียว ไม่ได้รับการคุกคามอะไร เพราะผมคิดว่าอาจารย์ปรีดีปกป้องพวกนี้พอสมควร

ชีวิตนักศึกษา มธก.

อย่างที่บอกไปแล้วว่า นักศึกษามธก. นั้นมีอิสระสูงมาก ใครจะทำอะไร ไม่ทำอะไร ก็เป็นการตัดสินใจของตัวเอง คนที่เข้าไปฟังเลคเชอร์อย่างผมก็เริ่มรู้จักกับพวกอาจารย์ทั้งหลาย ผมประทับใจอาจารย์อยู่หลายท่าน หนึ่งในคนที่ผมประทับใจที่สุดก็คือ ท่านอาจารย์ทองเปลว ชลภูมิ ซึ่งสอนวิชากฎหมายปกครองที่ท่านเรียนมาจากฝรั่งเศส ตอนหลังเป็น ๑ ใน ๔ รัฐมนตรี ที่ถูกยิงทิ้งเมื่อเข้ามหาวิทยาลัย ผมก็เปลี่ยนจากการใส่กางเกงขาสั้นของชุดยูวชนทหาร มาเป็นกางเกงขายาวของนักศึกษา ผมรู้สึกว่ามันเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ เพราะตอนนั้นผมไม่เคยรู้จักการนุ่งขายาวมาก่อนเลย เคยเห็นแต่นักศึกษาเขานุ่งกางเกงขายาวอยู่ไกล ๆ ซึ่งสมัยก่อนถือว่า โก้มาก ยิ่งเป็นนักศึกษารัฐศาสตร์จะต้องมีเสื้อนอกอีก

ธรรมศาสตร์ในเวลานั้นเปิดเรียนทั้งช่วงเช้าและบ่าย คนที่ต้องทำงานไปด้วยเรียนไปด้วยก็ต้องจัดตารางเวลาตัวเองให้ดีว่าจะเรียนหรือจะทำงานตอนไหน ผมโชคดีที่ได้รับความเมตตาจากคุณอา จึงสามารถเรียนได้อย่างเต็มที่โดยไม่ต้องไปเป็นเสมียนอย่างเพื่อนรุ่นเดียวกันหลาย ๆ คน และเพราะสามารถทุ่มเทเวลาเรียนได้อย่างเต็มที่ ผมจึงเป็นคนเดียวในรุ่นที่จบตั้งแต่ ๓ ปีครึ่ง ปัญหาก็คือ พอจบแล้วไม่รู้จะไปถ่ายรูปกับใคร สุดท้ายก็ต้องรอจนเพื่อน ๆ จบตามมาในเทอมสองถึงได้ถ่ายรูปด้วยกัน

ฝ่ามรสุม

ในรุ่นเป็นรุ่นที่ลุ่มๆ ดอนๆ มากที่สุด ต้องเจอสงคราม ต้องเจอการปฏิวัติ เกิดมรสุมทางการเมืองกับอาจารย์ปรีดี แต่พวกเราซึ่งตอนนั้นยังเป็นแค่ นักศึกษาก็ได้แต่ติดตามเหตุการณ์ โดยไม่สามารถจะช่วยเหลืออะไรได้เท่าไรนัก อย่างกรณีสวรรคตเราก็ได้แต่ไปนั่งข้างสนามหลวงเพื่อฟังเสียงเขาสอบสวนปากคำผู้ต้องหาซึ่งมีการกระจายเสียงออกมากจากในศาลทุกวัน

การกระจายเสียงในแต่ละวันจะเริ่มตั้งแต่ช่วงแดดร่มลมตก หรือประมาณ ๔ โมงเย็น ไปจนถึงมืดค่ำ ตอนนั้นมีคนมาฟังกันเยอะมาก ทั้งนักเรียน นักศึกษา ประชาชนทุกเพศทุกอาชีพ เพราะเหตุการณ์นี้ เป็นเรื่องที่สะเทือนหัวใจคนทั้งประเทศ พวกเราไปนั่งฟังอยู่หลายสัปดาห์ เนื้อหาที่ได้ยินยังจำได้ว่า เป็นเรื่องของหมอบที่เข้าไปตรวจวิถีกระสุนเป็นส่วนใหญ่ แต่เราก็จับความไม่ค่อยได้ว่าอะไรเป็นอะไร ทุกคนที่มาพูดก็ไม่ได้มีการวิพากษ์วิจารณ์อะไร เพียงแต่นั่งฟังกันเฉย ๆ พวกผมเองก็ไม่เคยมาคุยเรื่องนี้กันเลย ได้แต่ต่างคนต่างฟัง แล้วก็คิดอะไรเป็นตัวของตัวเอง

เด็กวัยรุ่นสมัยที่ผมเป็นนักเรียนนั้น ก็คงจะเหมือนวัยรุ่นสมัยนี้ คือ มีการชอบพอและคบหากันบ้าง แต่ก็เป็นส่วนน้อยสัก ๔-๕ คน แต่ก็จีบกันแบบเด็ก ๆ ที่ไม่รู้ประสีประสาอะไร ส่วนใหญ่เราก็เล่นกันกับเพื่อนผู้ชายด้วยกันมากกว่า กลุ่มของผมส่วนใหญ่ก็จะอยู่แถวสนามฟุตบอล และมุมหนึ่งของตึกเตรียม เพราะพวกเราอยู่แถว ๆ นั้นเป็นส่วนมาก สมัยก่อนในธรรมศาสตร์มีต้นคูณเต็มไปหมด หลังตึกเตรียมมีต้นกล้วย ต้นมะละกอ ถ้าออกลูกขึ้นเมื่อไหร่ก็จะเสร็จทโมนอย่างพวกเราเสมอ

กับเด็กโรงเรียนอื่นเราก็ไม่ค่อยได้ไปยุ่งสังด้วยเท่าไร แต่รู้สึกว่ ตอนนั้นเราจะเป็นคู่แข่งกับโรงเรียนนายร้อย อาจจะมีเรื่องกีฬา อีกอย่างหนึ่งก็คือ เขาเป็นทหารซึ่งมักจะเล่นงานอาจารย์ปรีดีของเราอยู่เรื่อย ส่วนโรงเรียนนายเรือนี้ รู้สึกจะเป็นมิตรกัน อาจจะเป็นเพราะอยู่ไม่ไกลกัน ตอนที่อาจารย์ปรีดี มีเรื่องก็ได้ทหารเรือช่วย เราเลยรู้สึกกับพวกนี้ดีกว่า

ผมยังจำได้ว่า สมัยที่เกิดกบฏวังหลวง ผมเป็นนักศึกษาอยู่ประมาณปี ๒ อาจารย์ปรีดีเอาทหารเรือเข้ามาก่อการ ตอนนั้นผมอยู่ที่ตลาดลาดหญ้าใกล้ ๆ วงเวียนใหญ่ เห็นทหารเรือกำลังถูกพวกทหารบกไล่จับ บางคนวิ่งเข้าไปในสวนที่ลาดหญ้า แต่ก็ยังโดนจับได้ ในใจลึก ๆ เราก็นึกเอาใจช่วยทหารเรือ และอาจารย์ปรีดีอยู่ตลอดเวลา เพราะเรารู้สึกผูกพันกับท่าน สมัยนั้นครูบาอาจารย์ของเราก็โดนจับ โดนฆ่า อย่างกรณีของ ๔ รัฐมนตรี ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ทำให้เรามีความรู้สึกค่อนข้างไม่ดีกับฝ่ายตรงข้ามซึ่งก็คือ รัฐบาลทหารของจอมพลป.พิบูลสงคราม เพราะเราเห็นว่ามันไม่ค่อยแฟร์ คดีต่าง ๆ มันก็คลุมเครือจนกระทั่งเดี๋ยวนี้ ผมคิดว่า มันก็เป็นจุดต่างของประวัติศาสตร์การเมืองเราอย่างหนึ่ง

ชีวิตการทำงาน

เมื่อเรียนจบ ผมก็ไปสอบเข้ากระทรวงพาณิชย์ แต่อยู่ไปก็รู้สึกยังไม่ใช่ความถนัดของตัวเอง เลยไปสอบเข้ากระทรวงการต่างประเทศและอยู่ประจำที่นั่นอยู่สัก ๔-๕ ปี ก็ได้เจอคนรุ่นเดียวกันหลายคน อย่างพจนานซึ่งเป็นเพื่อนสนิทกันอยู่แล้ว ตอนนั้นผมพยายามสอบชิงทุนของกระทรวงการต่างประเทศแต่ไม่ได้ ไม่นานก็ได้ยินเรื่องที่คุณะรัฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์เปิดสอบชิงทุน ผมจึงได้ไปสอบแล้วก็ได้ไปเรียนต่อที่อังกฤษ ซึ่งก็ดีเหมือนกัน เพราะทุนของธรรมศาสตร์ให้อิสระมากกว่าทุนของกระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งถ้าได้ทุนก็ต้องมานั่งทำงานใช้ทุนอีกนาน

ตอนนั้นผมจำได้ว่า ดร.มาลัย หุวะนันทน์ คณบดีคณะรัฐศาสตร์ในสมัยนั้น ตั้งใจจะให้ผมไปอเมริกา แต่เมื่อผมบอกว่า ขอไปอังกฤษดีกว่า ท่านก็ใจดีให้ไปตามใจ แล้วยังบอกว่าไปต่อปริญญาโทมาเลยนะ คือ ตอนนั้นผมอายุประมาณ ๒๖ ปี ที่แรกอยากจะเข้าออกซ์ฟอร์ด แต่ก็เข้าไม่ได้เพราะภาษาอังกฤษสู้พวกที่เขาเรียนตั้งแต่เด็ก ๆ ไม่ได้

ผมต้องเสียเวลาเรียนภาษาอยู่เป็นปี ก่อนที่จะได้เข้าที่มหาวิทยาลัยแมนเชสเตอร์ แล้วก็ต้องเริ่มเรียนปริญญาตรีใหม่หมดเลย ซึ่งมันก็ดีไปอย่างเพราะมันทำให้ผมได้เรียนประวัติศาสตร์เยอะมาก เขามีระบบติวเทอร์เรียลที่ดีมาก จึงทำให้ผมมีพื้นฐานความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่แน่นมาก และทำให้เขียนหนังสือเป็นมากขึ้น ผมเรียนที่อังกฤษอยู่ ๓ ปีก็เรียนจบ พอจะไปต่อฝรั่งเศสก็ถูกกระทรวงเรียกกลับเมืองไทย

ช่วงที่กลับมาทำงานที่กระทรวงการต่างประเทศนี้ ผมได้มีโอกาสไปสอนให้คณะรัฐศาสตร์ในวิชาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอยู่หนึ่งเทอม ปีต่อมามีการปฏิวัติรัฐประหารโดยจอมพลสฤษดิ์ ท่านให้คุณถนัด คอมันตร์ (ซึ่งผมคิดว่าไม่น่าจะใช่พี่น้องกับอาจารย์อาบ คอมันตร์ ผู้อำนวยการโรงเรียนเตรียมฯ เพราะอาจารย์อาบค่อนข้างคล้ำมาก แต่คุณถนัดนั้นตัวขาว) ขึ้นมาเป็นรัฐมนตรี และให้คุณถนัด บันยารชุน เป็นเลขาธิการรัฐมนตรี ตอนนั้นมีหนังสือขอตัวให้ผมไปสอนหนังสือที่รัฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์ ผมตัดสินใจอยู่พักหนึ่งและรับคำขอนั้น จากนั้นผมก็สอนอยู่ที่ธรรมศาสตร์ตลอดเวลาประมาณ ๓๐ ปี หลังจากนั้น

ธรรมศาสตร์ยังให้ความรู้สึกอิสระเหมือนเดิม และผมก็สามารถจะพัฒนาสิ่งที่ผมอยากเรียนรู้อีกได้เท่าที่อยากทำ ผมสามารถมุ่งความสนใจไปทางเศรษฐกิจ การเมืองและประวัติศาสตร์ จนในระยะต่อมาก็เริ่มสนใจเรื่องชุมชนท้องถิ่นชนบท ซึ่งไม่มีสอนไม่มีเรียน แล้วยังสามารถทำวิจัยในเรื่องที่สนใจเหล่านี้ได้ด้วย อาจจะมีโชคดีที่มีมูลนิธิเอเซียเขามาสสนับสนุนเรื่องเงินทุน ยังจำได้ว่าชุมชนแรกที่ได้ลงไปสัมผัสคือ อ่างทอง ตอนนั้นพวกนักศึกษาก็ลงไปช่วยกันหาข้อมูล และทำให้ผมเริ่มสัมผัสกับชนบท แต่จากนั้นผมก็ต้องสอนอย่างเดียว จนตอนหลังถึงได้มาเป็นที่ปรึกษาของ

สภาวการณ์รัฐธรรมนูญในมาตราที่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน สิทธิชุมชน พอผมมาเป็นกรรมการสิทธิฯ ผมก็ทำงานต่อในเรื่องชุมชน และยังคงพยายามสานต่องานด้านนี้ไม่ว่าจะไปอยู่ที่สถาบันไทยคดีศึกษา หรือเป็นกรรมการอยู่ที่ TDRI

ความผูกพันกับประวัติศาสตร์

ชีวิตผมผูกพันกับประวัติศาสตร์เรียกได้ว่า ตั้งแต่แม่เสียไปไม่นาน คือ เริ่มตั้งแต่ได้เข้าโรงเรียน ต.ม.ธ.ก. จากนั้นก็ได้เรียน มธก. ต่อมาก็ไปเรียนจบจากอังกฤษด้วยทุนของประวัติศาสตร์ จบมาแล้วทำงานในกระทรวงอยู่ได้ไม่เท่าไร ผมก็เข้ามาเป็นอาจารย์ให้ประวัติศาสตร์ ทั้งหมดนี้เป็นโชคชะตาของผมที่มีอันต้องมาผูกพันกับประวัติศาสตร์เรื่อยมา นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๆ ผมเท่าที่รู้จักเขาก็ปฏิบัติตัวดี ตอนนั้นพวกเราก็เป็นประวัติศาสตร์กันหมดแล้ว การมาสัมภาษณ์พวกเรานี้ ผมก็พยายามหรือความทรงจำ เพื่อสร้างเป็นบันทึกอีกหน้าหนึ่งให้ประวัติศาสตร์

ช่วงหลัง ๆ มาเนี่ย ผมไม่ค่อยได้เข้าไปในวรรณคดีนานพอสมควรแล้ว เรียกว่าตั้งแต่เหตุการณ์ ๖ ตุลาคม ๑๙ ผมก็เข้าไปน้อยครั้ง เพราะรู้สึกไม่ค่อยสู้จะดีสักเท่าไร พูดตรง ๆ ว่า ตอนนั้นผมไม่ค่อยรู้ความเป็นไปของวรรณคดีแล้ว อีกอย่างที่คุณคะ ก็ทำให้ผมผิดหวังเหมือนกัน คือ ครั้งหนึ่งผมอยากทำสถาบันพัฒนาประชาธิปไตย และพวกเราก็เฟลเลอร์ก็บอกว่า มีเงินทุนรอกอยู่แล้ว แต่คุณก็ปฏิเสธการตั้งสถาบันนี้ ผมก็เลยไม่ค่อยอยากจะไปเท่าไร

ผมอยากให้ผู้ที่เข้ามาบริหารการศึกษาของวรรณคดีตั้งใจกับตัวเองให้มาก ให้มันเป็นพลวัตร ให้มีการเคลื่อนไหวปรับเปลี่ยนไปตามสภาพสังคม เป็นการศึกษาเพื่อการพัฒนาสังคมที่สำคัญ คือ ต้องเปิดประตูให้สังคมเข้ามาวิจารณ์

ตอนนี้อุปสรรคมันติดอยู่ที่วิธีคิด บางทีพอเราเข้ามาเป็นครูอาจารย์แล้ว ก็มักจะมองหรือรู้สึกว่า เรารู้มากกว่าชาวบ้าน มองมุมด้อยของสังคมว่า เป็นปัญหา ผมคิดว่า ถ้ามีมุมด้อยในสังคมก็ต้องโทษมหาวิทยาลัยว่า ไม่สามารถผลิตคนให้ไปแก้ปัญหาเหล่านี้ได้ งานวิจัยต่าง ๆ ที่ออกมา ก็มักเป็นงานวิจัยที่ตายอยู่ในกรอบเท่านั้น เราต้องตั้งคำถามใหม่ว่า สิ่งที่ทำที่ศึกษาอยู่จะไปกระตุ้นให้เกิดสังคมแห่งการเรียนรู้ได้อย่างไร เพราะมันเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด

ประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๗

ปรีชา พานิชวงศ์

ประวัติส่วนตัว

ผมเกิดที่บ้านฉาง ตำบลพิหารแดง อำเภอเมืองฯ จังหวัดสุพรรณบุรี อยู่ริมแม่น้ำท่าจีน ต่อมาครอบครัวอพยพมาอยู่ที่ดอนเจดีย์ ครอบครัวประกอบอาชีพค้าขาย มีพี่น้อง ๔ คน ผมเป็นคนที่สอง พี่คนโตพอจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ ก็ทำงานอยู่ที่สุพรรณ น้องรองจากผมเป็นครูโรงเรียนประชาบาล จนบั้นปลายก็ได้เป็นครูใหญ่โรงเรียนประชาบาล ส่วนน้องคนสุดท้ายต้องเรียนพาณิชย์ แล้วก็ต่อนิติศาสตร์ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นผู้พิพากษา ปัจจุบันพี่ชายคนโตกับน้องคนเล็กเสียชีวิตไปแล้ว

ก่อนที่จะเข้ามาเรียนที่กรุงเทพฯ ผมเรียนชั้นประถมศึกษาที่โรงเรียนประชาบาล วัดสว่างอารมณ์ ที่ตำบลพิหารแดง อำเภอเมืองฯ จังหวัดสุพรรณบุรี จนจบแล้วจึงเข้ามาเรียนต่อชั้นมัธยมศึกษาที่กรุงเทพฯ โดยเข้ามาอาศัยกับท่านสมภารวัดพระพิเรนทร์ ที่เป็นลูกของคุณป่า ซึ่งเป็นญาติผู้พี่ โดยท่านรับอุปการะทั้งหมด ในครั้งแรกเข้าเรียนที่โรงเรียนกุลบุตร ใกล้ ๆ เวียงนครเขมมเรียนได้ ๒ ปี พอถึงมัธยมศึกษาชั้นปีที่ ๓ ก็ย้ายไปเรียนที่โรงเรียนอินทศึกษา ที่อยู่ใกล้หัวลำโพง จนกระทั่งจบชั้นมัธยมศึกษาในปี ๒๔๘๗

พอจะเลือกศึกษาต่อระดับเตรียมอุดมศึกษา ในขณะที่นั้นมีสถาบันระดับอุดมศึกษาอยู่ ๔ แห่ง คือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง โรงเรียนนายร้อย พระจุลจอมเกล้า และโรงเรียนนายเรือ ทุกแห่งมีโรงเรียนเตรียมฯ ของตนเอง ซึ่งมีหลักสูตร ๒ ปีก่อนที่จะเข้าเรียนในระดับอุดมศึกษา

วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง...ทางเลือกสำหรับผู้ไม่มีทางเลือก

ผมสอบได้ที่ ๑ มาตลอด ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษา และมัธยมศึกษา จะสอบเข้าที่ไหนก็คงสอบได้ทุกแห่ง แต่ผมเป็นคนสายตาสั้น มาตั้งแต่เด็ก จึงหมดโอกาสที่จะเข้าโรงเรียนเตรียมฯ ของทหาร จึงเหลือตัวเลือกเพียง ๒ แห่งคือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กับมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในขณะนั้น เป็นโรงเรียนของพวกลูกเศรษฐีมั่งมี ส่วนธรรมศาสตร์เป็นทางเลือกสำหรับคนไม่มีทางเลือก

ผมเองไม่มีทางเลือกอยู่แล้วนอกจากมาเรียนที่ธรรมศาสตร์ จะเข้าจุฬาลงกรณ์ก็ไม่ได้ เพราะผมเป็นคนมาจากต่างจังหวัด ไม่ได้เป็นคนมั่งมีศรีสุขอะไร สมภารผู้อุปการะก็ว่า “จุฬาย พวงกุไม่มีเงินส่งมึงหรอก” ในขณะนั้นค่าเรียนที่ ต.ม.ธ.ก. เพียงปีละ ๔ บาทเท่านั้น ผมจึงได้ตัดสินใจไปสมัครเรียนเข้าโรงเรียนเตรียมปริญญาของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง และได้เป็นเตรียมปริญญารุ่นที่ ๗ ในปี พ.ศ. ๒๔๘๗ ซึ่งถือเป็นรุ่นที่มีคนมากที่สุด เพราะมีถึง ๑,๒๐๐ คน และเป็นรุ่นสุดท้ายของ ต.ม.ธ.ก. ที่ใช้หลักสูตรของมหาวิทยาลัยเอง เพราะในปีถัดไปในรุ่นที่ ๘ หรือที่เรียกว่ารุ่นห้าร้อยนั้น เป็นรุ่นที่ใช้หลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการในการเรียนการสอน และด้วยเพราะสมาชิกของรุ่นที่ ๗ มีจำนวนมาก มหาวิทยาลัยต้องสร้างโรงไม้หลังคาจากขึ้นเพื่อให้มีที่เรียนเพียงพอ

แต่ในช่วงก่อนที่ผมจะไปสมัครเรียน ต.ม.ธ.ก. นั้น กองทัพอากาศรับนักเรียนเดินเรือ แบบกินอยู่ในเรือเสริจสรรพ ผมซึ่งเป็นคนชอบว่ายน้ำ ก็แอบตัดสินใจไปสมัคร แต่ไม่รู้ว่ามีอะไรเตือนสติว่า ไปเรียนธรรมศาสตร์ซะ จึงเข้าศึกษาที่ธรรมศาสตร์ ไม่ได้ไปสมัคร

ชีวิตนักเรียน ต.ม.ธ.ก. ระหว่างสงครามโลก

เมื่อเข้าเรียน ต.ม.ธ.ก. หลังจากสอบแล้วก็มีการจัดลำดับห้อง ผมได้อยู่ห้องสาม จากสิบกว่าห้อง แต่ประเทศไทยในขณะนั้นอยู่ในช่วงระหว่างที่ใกล้จะเสริจสิ้นสงครามโลกครั้งที่ ๒ ท่านอาจารย์หลวงประดิษฐ์ ซึ่งขณะนั้นเป็นเสริจไทย ได้เอาพวกทหารอังกฤษและทหารสัมพันธมิตรที่ถูกจับเป็นเชลยเข้ามากักตัวไว้ในธรรมศาสตร์ รวมทั้งให้ความช่วยเหลือแก่เสริจไทยให้เข้ามาซ่อนตัวอยู่ในมหาวิทยาลัย พวกนักเรียนก็รู้แต่ไม่มีใครสนใจที่จะเข้าไปยุ่งเกี่ยว เพราะถือว่าเป็นเรื่องส่วนตัว

ของท่านผู้ประศาสน์การ แต่ก็มีนักเรียน ต.ม.ธ.ก. และนักศึกษา มธก. จำนวนไม่น้อยเหมือนกันที่ไปเป็นเสรีไทย

ต่อมาเมื่อพวกทหารรู้เรื่องนี้ ก็เข้ามายึดครองมหาวิทยาลัย พวกผมก็ถูกจับ ทำให้เรียนหนังสือในธรรมศาสตร์ไม่ได้ ตอนนั้นรุ่นผมนั่งเรียนในห้องเรียนได้เพียง ๒-๓ เดือนเท่านั้น ทางมหาวิทยาลัยก็ต้องสอนโดยพิมพ์ใบปลิวให้ไปรับแล้วเพื่อนำมาเรียนเอง แล้วก็ไปสอบ เรียกได้ว่าต่างคนต่างก็กระจายไป มหาวิทยาลัยก็ไปตั้งศูนย์อยู่ที่อยุธยา และที่อุบลราชธานี แต่ก็มีส่วนที่อยู่กรุงเทพฯ ผมก็อยู่ที่กรุงเทพฯ พอหลังสงคราม ทหารกลับออกไปจากธรรมศาสตร์ จึงได้กลับเข้าไปเรียนต่อ ผมเรียนจบ ต.ม.ธ.ก. ในปีพ.ศ. ๒๔๘๙ แล้วก็เข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง หรือ มธก. ต่อเลย

ในขณะนั้น มธก. มีคณะให้เลือกอยู่ ๒ คณะ ซึ่งถือว่าเป็นคณะดั้งเดิมของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คือ คณะนิติศาสตร์ และคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี ผมตัดสินใจเลือกเรียนคณะนิติศาสตร์ ด้วยเหตุผลว่าในช่วงเวลาที่ยังเรียนชั้นมัธยมศึกษาอยู่นั้น เวลาอ่านหนังสือพิมพ์แล้วมีข่าวประกาศที่มีภาษาศาลซึ่งลงในหนังสือพิมพ์ และมีชื่อผู้พิพากษาลงท้ายประกาศ ก็มีความประทับใจว่า ตำแหน่งผู้พิพากษานี้ใหญ่มาก บ้านพักก็มี และคิดว่าถ้าเรียนผู้พิพากษาก็คงจะสบายในอนาคต

มธก. ในช่วงการเมืองผกผัน

ช่วงที่เรียน มธก. ไปได้ซัก ๒-๓ ปี หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ สงบแล้วและอาจารย์หลวงประดิษฐ์ ท่านไปเป็นนายกรัฐมนตรีอยู่ซักพักหนึ่ง ก็เกิดปฏิวัติขึ้น โดยจอมพลแปลกขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี ก็สั่งทหารมายึดธรรมศาสตร์อีก ตอนนั้นผมเรียนอยู่ชั้นปีที่ ๔ แล้ว นักศึกษากฎหมายในกรุงเทพฯ ถูกจับให้ไปเรียนที่ตึกเนติสภา เป็นตึกอาคารสองชั้นของเนติสภา ซึ่งในปัจจุบันคือบริเวณศาลฎีกา พวกเราถูกจับไปเรียนที่ตึกเนติสภาอยู่พักหนึ่ง ก็ชักชวนกันเดินขบวนจากหน้าตึกเนติสภาเพื่อไปทวงธรรมศาสตร์คืน

ในวันนั้น ผมจำได้แม่นว่าเป็นห้องเรียนวิชาลัทธิเศรษฐกิจของอาจารย์ถนัด คอมันตร์ ตอนนั้นชื่อ ถนัดถวิล คอมันตร์ ตอนนั้นพวกเรา ก็ไปขอท่านว่า “อาจารย์ วันนี้เลิกสอนเถอะครับ พวกผมจะไปเดินขบวนไปทวงธรรมศาสตร์คืนจากจอมพลป. พิบูลสงคราม” สิ่งที่ทำให้จำได้แม่นคือ นำอัศจรรย์มากที่อาจารย์ถนัดซึ่งเราเข้าใจว่าเป็นลูกศิษย์ก้นกุฎิของอาจารย์หลวงประดิษฐ์ กลับตอบว่า “ผมไม่หยุดหรอก ใครจะไปก็ไป เหลือคนเดียวผมก็จะสอน” แม้ว่าพวกเราจะงงกับคำตอบของอาจารย์ แต่พวกเรา ก็ถูกไปจากห้องทั้งหมด ทั้งท่านอาจารย์เหลืออยู่คนเดียว แล้วก็ออกไปเดินขบวนกัน พวกเราถนัดอยู่แล้วเรื่องวอย ๆ และก็มีเรื่องน่าแปลกเกิดขึ้นกับเหตุการณ์นั้นคือ

ผิดความคาดหมายที่จอมพลแปลกออกมาพบ แล้วท่านก็ยกมือว่า “เอาเถอะ เอาเถอะ พวกเธอก็ ลูกหลานฉันทั้งนั้น ฉันจะคืนให้” พวกเราก็ได้ธรรมศาสตร์กลับคืนมา

เมื่อได้กลับไปเรียนในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ดังเดิม ตั้งแต่นั้นมาความสงบสุขก็ บังเกิดขึ้นในมหาวิทยาลัยมาตลอด

ธรรมศาสตร์ในยุคที่ผมเรียนต่างจากธรรมศาสตร์ในทุกวันนี้มากมาย ซึ่งมีน่าจะเพราะ ในช่วงเวลานั้นมีเหตุ เช่น ทหารยึดธรรมศาสตร์ หรืออาจจะเพราะมหาวิทยาลัยของเราชื่อ “มหาวิทยาลัย วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง” หรือเปล่าก็ไม่รู้ ทำให้พวกเรานักศึกษาไม่ได้ก้มหน้าก้มตาเรียน เพื่อเอาปริญญาอย่างที่เป็นอยู่ในสภาพทุกวันนี้

ยุคพวกผม กฎหมายเรียน ๒ ชั่วโมงต่อวัน ช่วง ๑๐.๐๐-๑๒.๐๐ น. เท่านั้น นอกนั้นว่าง พวกที่ทำงานก็กลับไปทำงานราชการต่อ เพราะพวกนักศึกษาระบบธรรมศาสตร์นั้น เป็นพวกยาก อนาคตทั้งนั้น ชีวิตต้องดิ้นรน คือ ต้องทำมาหากินไปด้วย เรียนไปด้วย แต่ก็มีพวกที่ไม่ได้ทำงาน ก็จะไปอยู่ในมหาวิทยาลัยต่อ พวกนี้มีเวลาว่างก็จะสนใจเรื่องการบ้านการเมือง เพราะเรียนกฎหมาย และอยู่ในวัยฉกรรจ์ ๑๘ ถึง ๒๒ เห็นอะไรไม่ถูกไม่ต้องก็ชุมนุมกัน ตำหนิรัฐบาล และเราก็อยู่ในขอบเขตของมหาวิทยาลัย ไม่ได้ออกไปไหน

ดินแดนของธรรมศาสตร์เป็นดินแดนแห่งเสรีภาพ ไม่มีเรื่องอาวุโส ตั้งแต่เป็นนักเรียน เตรียมฯ นักศึกษาไปจนถึงระดับปริญญาโท ทุกคนเท่าเทียมกันหมด ไม่มีใครมาอ้างว่า ฉันเป็น รุ่นพี่ เธอเป็นรุ่นน้องต้องให้ความเคารพ ไม่มีมีการแบ่งแยกเพศชาย เพศหญิง เวลาทำกิจกรรมหรือ ร่วมแสดงความคิดเห็น แต่ก็เป็นดินแดนแห่งเสรีภาพที่อยู่ในขอบเขตของเรา

เพราะฉะนั้นจึงทำให้ผมและนักศึกษาระบบธรรมศาสตร์ในยุคนั้น เป็นพวกที่รักความเป็นอิสระ ในตัวเองมาก และจะไม่ยอมเมื่อพบกับการกระทำที่กระทบกระเทือนต่อสิทธิและเสรีภาพของคน หรือประชาชน พวกทหารจึงเห็นว่าพวกเราเป็นคนหัวแข็ง จึงมายึดธรรมศาสตร์ และท้ายที่สุด จึงแก้กฎหมายเพื่อตัดคำว่า “การเมือง” ในชื่อมหาวิทยาลัยออก

ผมจำได้ว่า ตอนรับปริญญาบัตรตอนปริญญาตรี พ.ศ. ๒๔๙๔ ยังเป็นมหาวิทยาลัยวิชา ธรรมศาสตร์และการเมือง ปีนั้น รุ่นผมเป็นรุ่นธรรมศาสตร์บัณฑิตรุ่นสุดท้าย แต่พอจบปริญญาโท นิติศาสตร์ในปี พ.ศ. ๒๔๙๖ และรับปริญญาในปี พ.ศ. ๒๔๙๗ ชื่อมหาวิทยาลัยเป็นเพียงมหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์แล้ว ซึ่งถ้าผมจำไม่ผิด คือเป็นปีแรกที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จมาพระราชทาน ปริญญาบัตรด้วย เพราะก่อนหน้านั้นไม่มีพิธีพระราชทานปริญญาบัตรมาก่อน

สี่สัปดาห์ในรั้ว ต.ม.ธ.ก. และ มธก.

ในสมัยที่เรียนที่ธรรมศาสตร์นั้น การเดินทางจากที่พักเพื่อไปเรียนของผม ในบางวันก็เลือกเดิน โดยเดินจากวัดพระพิเรนทร์ สี่แยกวรจักร ทะลุมาข้าง ๆ กรมราชทัณฑ์เดิม แล้วก็มาทะลุวัดสุทัศน์ เข้าข้างกระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม แล้วจึงทะลุไปมหาวิทยาลัย บางวันก็ขึ้นรถรางที่สี่แยกเอสเอบี วัดพระพิเรนทร์ ที่สี่แยกวรจักร ขึ้นจากแยกเอสเอบีมาทางถนนเจริญกรุง ถึงศาลเจ้าหลักเมือง แล้วก็เดินข้ามสนามหลวงไปยังมหาวิทยาลัย ซึ่งถ้าเดินเท้าก็จะใช้เวลาประมาณเกือบชั่วโมง แต่ถ้านั่งรถรางเสียค่ารถรางประมาณสตางค์หรือสองสตางค์ ก็จะใช้เวลาประมาณครึ่งชั่วโมงเท่านั้น

การใช้ชีวิตในรั้วโรงเรียนเตรียมฯ จนถึงระดับมหาวิทยาลัย เรียกได้ว่า เรียนหนังสือแล้วเอาตัวรอดมาได้เพราะมหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยช่วยด้านสวัสดิการหลายด้าน โดยเฉพาะเรื่องอาหารการกิน ก็ทำข้าวแกงขายจนละห้าสตางค์ ซึ่งถือว่าราคาถูกกว่าข้างนอกมาก ทำให้มีเงินเพียงสิบสตางค์ก็สามารถไปโรงเรียนได้

กิจกรรมในสมัยนั้น นอกจากเดินขบวน กิจกรรมที่เราให้ความสำคัญมาก แบบสนับสนุนกันอย่างหัวปักหัวปำก็คือ ฟุตบอลประเพณีจุฬาฯ - ธรรมศาสตร์ ตอนนี้อย่างน้อยก็ต้องไปเชียร์กันสุดชีวิตกันทุกปี ถ้าหากไม่มีเหตุการณ์ที่ทำให้ต้องเว้น พวกเราก็ต้องไปเชียร์กันทั้งนักเรียนเตรียมปริญญา ปริญญาตรี ปริญญาโทก็ไป

กิจกรรมไหว้ครู ก็มีเพียงครั้งแรกในตอนเช้า ต.ม.ธ.ก. เพียงครั้งเดียว

แม้แต่ตอนที่เจ็บปริญญญาตรี ต้องมีอบรมและมาพักร่วมกันที่มหาวิทยาลัย ตอนนั้นก็เกิดเหตุการณ์ทหารเรือจับจอมพลป. ไหว้ในเรือ และปิดสะพานพุทธไม่ให้ข้าม พวกผมอยู่ในรถไฟไก่อร่งกลับจากโรงพยาบาลสมเด็จฯ ที่ไปดูงาน และจะเดินทางกลับจากสะพานพุทธไปธรรมศาสตร์ก็ต้องติดอยู่บนสะพานพุทธ เรียกได้ว่า เวลานั้นกิจกรรมในลักษณะรื่นเริงไม่ค่อยจะมี เพราะมันมีแต่วันทุกข์ยาก

ชีวิตทำงานระหว่างเรียน

ผมเริ่มทำงานช่วงเรียน ต.ม.ธ.ก. ปี ๒ เพราะเห็นป้ายกระดานดำรับสมัครเสมียนพนักงานระหว่างทางเดินไปมหาวิทยาลัย ที่กรมสรรพากร ซึ่งเรียกว่า วังแดง ซึ่งอยู่ถนนสายตรงที่มาจากวัดเทพศิรินทร์ วัดพลับพลาชัยตรงมาเรื่อย จึงไปยื่นใบสมัครและไปสอบ ปรากฏว่าสอบได้จึงได้เริ่มงานเป็นเสมียนพนักงานที่กองแสดมภ์ กรมสรรพากร และก็เรียนหนังสือไปด้วย เพราะได้รับความกรุณาจากหัวหน้ากอง คือ หม่อมเจ้าอัศนี้อย่างง่าม เทวกุล ท่านเป็นเจ้าของแต่ทำตัวเป็นสามัญชน พูดกับลูกน้องก็ใช้มึงกู ท่านบอกว่า “พวกมึงรับราชการกรมสรรพากร พวกมึงต้องเรียนกฎหมาย”

พวกที่เรียนอยู่แล้ว ท่านก็อนุญาตให้มาเรียน คือไปทำงานก่อนช่วง ๘ โมงเช้า พอ ๙ โมงครึ่งก็เดินจากที่ทำงานไปเรียน พอเรียนเสร็จก็เครื่องครัดต่อหน้าที่ รีบกลับไปทำงาน

ผมเรียนและทำงานอยู่กรมสรรพากร จนกระทั่งจบปริญญาตรี ทำตั้งแต่ได้เงินเดือนครั้งแรกเดือนละ ๑๒๗ บาท จนได้เงินเดือนถึงสองร้อยกว่าบาทในช่วงที่ลาออก และผมก็ได้ทำงานในตำแหน่งทนายความ ที่สำนักงานสัจธรรมทนายความ ซึ่งตั้งอยู่ที่ตรงข้ามสำนักงานใหญ่ธนาคารกรุงเทพเก่าที่ถนนเสือป่า และเริ่มเรียนต่อปริญญาโทไปด้วย โดยมุ่งมั่นอยากเป็นผู้พิพากษา และผมก็ลาออกจากสำนักงานนี้เมื่อได้เป็นผู้พิพากษา เพราะในขณะนั้นการสอบเป็นผู้พิพากษามีหลักเกณฑ์ว่าจะไม่ต้องสอบข้อเขียนถ้าจบปริญญาโทและมีประสบการณ์ประกอบวิชาชีพกฎหมายไม่น้อยกว่า ๒ ปี ซึ่งผมลาออกจากสรรพากรไปเป็นทนายความในขณะที่เรียนปริญญาโท ก็เพื่อเตรียมตัวเพื่อเป็นผู้พิพากษานั้นเอง

ความทรงจำต่อท่านผู้ประศาสน์การของนักเรียน ต.ม.ธ.ก.

ผมได้พบหน้าท่านผู้ประศาสน์การในครั้งแรกคือ สมัยเข้าเป็นนักเรียนเตรียมปริญญาในวันปฐมนิเทศ ท่านออกมากล่าวต้อนรับ ผมจำได้มาจนถึงทุกวันนี้ ท่านกล่าวว่า “นักศึกษากฎหมายต้องรู้จักคำว่า สุ จี ปุ ลิ คือ นักกฎหมายต้อง ฟัง คิด ถาม เขียน” ซึ่งผมก็ปฏิบัติตามนี้มาโดยตลอด

ธรรมศาสตร์...สร้างชีวิต

ผมคิดว่า ถ้าไม่มีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แห่งนี้ในประเทศไทย ผมที่เป็นเด็กจากท้องถิ่นห่างไกลกรุงเทพฯ และคงเป็นผู้ที่ไม่มีชีวิตที่พัฒนามาจากคนที่ไม่น่าจะมีใครรู้จักเลย มาถึงในชั้นปลายของชีวิตที่มานั่งเก้าอี้ที่มีคนยกมือไหว้ แล้วเรียกว่าท่าน ผมถือว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แห่งนี้ เป็นเจ้าหนี้ตลอดชีวิตของผม

ธรรมศาสตร์หล่อหลอมให้เราเป็นผู้รักอิสระ เสรีภาพ ในฐานะพลเมืองคนหนึ่งของประเทศไทย ให้เราคิดว่า ประเทศไม่ใช่ของใครคนใดคนหนึ่ง เราก็มีส่วนร่วมเป็นเจ้าของด้วย

ธรรมศาสตร์เราไม่มี Seniority เราทุกคนในรั้วมหาวิทยาลัยเท่าเทียมกันหมด ธรรมศาสตร์เราจะมีลักษณะของจิตใจ จิตสำนึกของเสรีภาพ เสมอภาค สูงกว่าสถาบันอื่น ๆ ธรรมศาสตร์เรานั้นเมื่อไปเป็นใหญ่ในสถาบันใดก็ตาม เราไม่เคยถือเอาพวกพ้องเป็นใหญ่ แต่เราจะให้ความเสมอภาคแก่ทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน ใครมีฝีมือ มีความสามารถ เขาก็จะได้รับผลตอบแทน เมื่อเราไปทำงานในสถาบันใด เราไม่เคยให้คุณให้โทษโดยถือเอาพวกพ้องร่วมสถาบันเป็นใหญ่

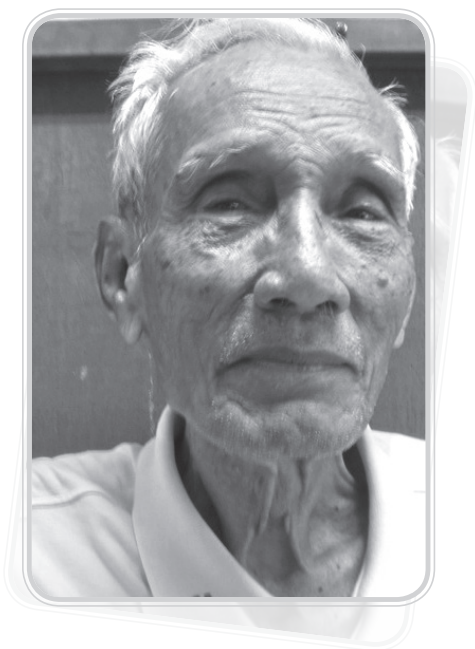
จากการศึกษาเล่าเรียนที่นี่ ผมได้วิชาความรู้ตั้งแต่เตรียมปริญญา ปริญญาตรี ปริญญาโท จนเข้ารับราชการตั้งแต่เป็นผู้พิพากษาในศาลยุติธรรม จนมาเกษียณในตำแหน่งรองประธานศาลฎีกา และมาเป็นประธานศาลปกครองสูงสุด ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นได้แก่ตัวผม มีที่มาจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ทั้งนั้น ผมจึงถือว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นเจ้าหนี้ชีวิต และผมก็ห่วงหาหม่อมมหาวิทยาลัยนี้

ด้วยความห่วงใยต่อธรรมศาสตร์ยุคปัจจุบัน

ความที่ถือว่าตนเองเป็นเจ้าของมหาวิทยาลัยและก็ห่วงหาหม่อมมหาวิทยาลัยแห่งนี้ ผมไม่เห็นด้วยกับการย้ายคณะนิติศาสตร์ไปอยู่รังสิต ผู้บริหารมหาวิทยาลัยไม่ได้มีประสบการณ์กับธรรมศาสตร์ในยุคที่มีความทุกข์ยาก พวกผมมีความทุกข์ยากร่วมกับมหาวิทยาลัย วิชากฎหมายเป็นวิชาที่เข็ดหน้าชูตา ทำให้ชื่อเสียงของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นที่จดจำของคนทั่วไปว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นสำนักแห่งวิชากฎหมาย ชื่อเสียงของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เกิดจากวิชากฎหมาย นักศึกษาวิชากฎหมายที่สำเร็จจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ไปสร้างชื่อเสียงให้แก่ทุกกระทรวง ทบวง กรมในประเทศไทย ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค

อีกคณะหนึ่งคือ คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี ซึ่งเป็นคณะที่สร้างชื่อเสียงให้แก่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาตั้งแต่ต้น ถ้าย้ายสองคณะนี้ไปจากธรรมศาสตร์แล้ว ธรรมศาสตร์จะยังคงเป็นธรรมศาสตร์หรือ จะตั้งคณะอะไรขึ้นมาใหม่ หรือจะตั้งสำนักอะไรขึ้นมาใหม่กัน ก็ควรไปอยู่รังสิต เพราะการมาเบียดบังสถานที่นี้ ทำให้ชื่อเสียงของธรรมศาสตร์ค่อย ๆ เลือนไป

ชาว ต.ม.ธ.ก. ขอให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์คงที่ตั้งคณะนิติศาสตร์ และคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของธรรมศาสตร์ไว้ที่ท่าพระจันทร์ มิฉะนั้นอาจทำให้ความผูกพันของชาวธรรมศาสตร์ต่อมหาวิทยาลัยแห่งนี้ เลือนหายไปในที่ลุด

นาวาอากาศเอก ภู สุขสุเมธ

วัยเด็ก

ผมชื่อภู สุขสุเมธ เกิดที่ตำบลบ้านม้า อำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา คุณทวดหญิงของผมชื่อ คำ เป็นคนมอญที่หนีพม่าเข้าไทยมาในช่วงรัชกาลที่ ๒ เมื่อเข้ามาถึงอยุธยาพ่อแม่ของคุณทวดก็มาฝากคุณทวดไว้กับนายหมื่น นายหมื่นซึ่งเป็นคุณทวดชายของผม รับประทานข้าวไว้เป็นเมีย และมีลูกมีหลานจนมาถึงรุ่นคุณย่าที่อบรมเลี้ยงดูผมตั้งแต่เล็ก

บรรพบุรุษของผมท่านมองการณ์ไกล อดส่ำหิไปจับจองที่ดินไว้แบ่งให้ลูกได้มีที่ทำกิน เมื่อมาถึงรุ่นพ่อของผม ท่านก็ยังได้ส่วนแบ่งที่ดินเหล่านี้มา ๘ ไร่เมื่อเป็นของขวัญแต่งงาน เมื่อเริ่มมีครอบครัว พ่อก็คิดว่าต้องมีที่มากกว่านี้ จึงได้ไปจองที่เพิ่มอีก ๒๐๐ ไร่ คุณย่าเห็นความตั้งใจจึงให้เงินทุนไป ๖๐ บาทเพื่อเอาไว้ซื้อควาย ซื้อไถ

ต่อมาพ่อก็จ้างคนอีสาน ๔ คนให้มาช่วยทำไร่นา คนงานเหล่านี้มาจากอุบลราชธานี และสุรินทร์ พ่อให้ค่าจ้างตั้งแต่เดือน ๖ ถึง เดือน ยี่ เป็นเงิน ๓๐ บาทต่อลูกจ้าง ๑ คน แต่ละคนจะได้กางเกง ๒ ตัว เสื้อ ๒ ตัว ผ้าขาวม้า ๑ ผืน และงอบ ๑ ใบ แถมเว้นที่ให้เขาปลูกข้าวเหนียวกินกันด้วย พวกอาหารไม่ต้องเป็นห่วงเพราะอยุธยาสมัยนั้นหันไปทางไหนก็มีสัตว์น้ำให้จับมีผักให้เก็บอยู่ทั่วไป กินกันไม่หวาดไม่ไหว พอขึ้นเดือนสามคนงานเหล่านี้จะลากลับบ้านไปฉลองบุญผะเหวด ซึ่งเป็นงานบุญใหญ่ของชาวอีสาน คุณพ่อจะแจวเรือไปส่งขึ้นรถที่เชิงรอกน้อย ก่อนกลับพวกคนงานก็จะสั่งไว้ว่าอย่าจ้างคนอื่นเพราะตั้งใจจะกลับมาทำงานอีก

สมัยคุณพ่ออายุได้ ๑๓ ปี คุณปู่ก็เสีย แทนที่จะได้เรียนหนังสือ คุณพ่อต้องออกจากโรงเรียนไปเฝ้าควายกลางทุ่งนา และช่วยคุณย่าทำนาทำไร่และดูแลน้อง ๆ คุณพ่อของผมจึงบอกกับลูกทุกคนไว้ว่าจะส่งลูกให้ได้เรียนหนังสือกันทั้งหมด เพราะไม่อยากจะให้ลูกลำบากเหมือนตัวเอง

สมัยนั้นเด็กต้องมีอายุ ๙ ขวบถึงจะครบเกณฑ์เข้าเรียนได้ ตัวผมนั้นเริ่มเรียนชั้นประถมที่โรงเรียนประชาบาลชื่อ โรงเรียนวัดทางยาว ทั้งโรงเรียนมีอยู่ ๔ ห้อง มีครู ๓ คน บางห้องครูก็เขียนโจทก์ไว้บนกระดาน แล้วเดินไปสอนอีกห้องซึ่งอยู่ในศาลาวัดเดียวกัน เวลาห้องเราเรียนก็ได้ยินเสียงครูที่สอนอยู่ห้องอื่นด้วย ในขณะที่ห้องอื่นก็คงได้ยินเสียงกิจกรรมของห้องเราเหมือนกัน

พ่อผมท่านเป็นคนค่อนข้างดุ ดุจริง ๆ พี่ชายค่อนข้างดี โดนตีจนอานเลย แต่เวลาจะใจดีท่านก็ตีใจหาย ท่านจะสอนให้เราปลูกต้นไม้ บอกว่าปลูกมะม่วง ปลูกฝรั่ง ต้องขุดหลุมลึกแค่ไหน ต้องใส่ขี้ควายเป็นปุ๋ย โดยโรยรอบ ๆ ไม่ให้ใส่โคนต้นเพราะจะทำให้รากต้นไม้โดนอบร้อนจนตายได้ คือสอนจนพวกผมรู้หมดว่าต้องดูแลต้นไม้อย่างไร ตอนโตขึ้นมาจึงทำเป็นทุกอย่าง แต่ตอนนั้นพวกผมซี้เกียจกันจนปวดหัวเลย ไร่เราจะเล่น เพราะเห็นเพื่อนเค้าเล่นกัน แต่ก็เล่นไม่ได้เพราะต้องช่วยทำงาน

คุณแม่ผมเป็นคนขยัน ท่านจะปลูกกล้วย ปลูกมะพร้าว ปลูกพริก ปลูกต้นเครื่องแกงต่าง ๆ จนพ่อต้องไถที่ให้เป็นไร่ ๆ เพื่อให้ท่านได้ปลูกอะไรต่าง ๆ ซึ่งจนถึงเดี๋ยวนี้บางส่วนก็ยังอยู่ สมัยนั้นพวกผมซี้เกียจรดน้ำเป็นที่สุด

พอเลิกจากโรงเรียนประมาณสามโมงครึ่ง ผมและพี่น้องมีหน้าที่ต้องไปตอนควายเจ็ดแปดตัวจากท้องนาไกลจากบ้านไป ๒-๓ กิโลเมตร อีกคนต้องเข้าบ้านไปช่วยแม่ทำกับข้าวหุงข้าวขนฟืน ตำน้าพริก ผมจำได้เลยว่าแม่ให้ทำกับข้าวชุดมะพร้าว ชุดขา ตัดตะไคร้ ดังนั้นพวกผมจึงทำกับข้าวเป็นกันหมดทุกคน เย็นกลับมาแค่เห็นเครื่องปรุงวางอยู่ก็รู้แล้วว่าวันนี้แม่จะทำอะไรให้กิน

เข้าเมืองหลวง

เมื่อจบชั้นประถม ๔ คุณพ่อก็ส่งผมมาเข้า ม. ๑ ที่โรงเรียนอำนวยการศิลป์ โดยอาศัยเป็นเด็กวัดอยู่ในวัดสามปลื้ม (วัดจักรวรรดิราชาวาส)

เมื่อเข้าอำนวยการศิลป์ ผมต้องมานั่งไล่ ABCD กันใหม่อยู่ ๓ เดือน เพราะเราไม่เคยเรียนมาก่อน อยู่อยุธยาได้เรียนภาษาอื่นก็เป็นภาษาขอมไม่เคยได้ยินภาษาอังกฤษมาเลย นอกจากจะเรียนไม่ทันคนอื่นในตอนแรกแล้ว ผมยังโดนเพื่อนล้อเพราะไม่มีรองเท้าใส่ พ่อได้รองเท้ามาคู่หนึ่งมันก็กัดเท้าจนระบมไปหมด เพราะเมื่อก่อนอยู่บ้านนอกไม่เคยใส่รองเท้ามาก่อนเลย ไปไหน

มาไหนก็เดินเท้าเปล่าตลอด เพื่อนมันก็ล้อว่าไอ้คนบ้านนอกไอ้โง่งอะไรสารพัด เราก็ไม่ว่าขอให้ได้เรียนก็พอ พ่อสั่งว่าอย่าไปเอาเรื่องอะไรใคร เราไม่ต่อปากต่อคำ

ผมเรียนไปได้สักพัก จอมพลแปลกก็สั่งปิดโรงเรียนจีนซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามกับอำนาวยศัลป์เดิม ผู้จัดการโรงเรียนอำนาวยศัลป์จึงไปขอเช่าพื้นที่ของโรงเรียนจีน และมาสอบถามนักเรียนว่าใครอยากไปอยู่ฝั่งนู้นมั่ง พวกผมอยู่ฝั่งนี้มานานก็เริ่มเบื่อ ประกอบกับความบ้าเห่ออยากลองที่ใหม่ก็เลยสมัครใจย้ายไปเรียนที่ใหม่

เห็นโตมเด่นเป็นสง่ามาแต่ไกล

ผมเป็นคนอยุธยา เวลาจะเข้ากรุงเทพฯ หรือจะกลับบ้านก็ต้องนั่งเรือล่องไปตามแม่น้ำเจ้าพระยา และทุกครั้งที่ผมนั่งเรือเข้ากรุงเทพฯ ตึกโตมของธรรมศาสตร์จะโดดเด่นเห็นได้แต่ไกล ภาพนี้เป็นอีกภาพหนึ่งที่ยังประทับอยู่ในความทรงจำของผมจนทุกวันนี้

สมัยนั้นเราต้องขึ้นเรือที่ท่าเตียน ถ้านั่งเรือหน้าแล้งก็จะเป็นเรือท้องแบนชั้นเดียวเรียกว่าเรือแดงหรือ เรือแคนวิน ซึ่งรู้สึกว่าจะเป็นเรือของเดนมาร์ก อีกบริษัทเค้าเรียก motorboat ซึ่งจะรับคนจากท่าเตียนและไปสุดสายที่สามแยกบางไทร

นอกจากนี้ก็ยังมียูเรือเขียวของขุนวรวงศ์บริหาร ซึ่งเป็นเศรษฐีฝึกให้ เรือเขียวของท่านเป็นเรือเครื่องยนต์ซึ่งไม่ค่อยมีใครขึ้นเพราะมันวิ่งช้า ส่วนใหญ่ก็จะบรรทุกถ่าน เบ็ด ปลา กุ้ง และสินค้าต่าง ๆ มากกว่าจะรับคน แต่ก็มาจอดขนของที่ท่าเตียนเหมือนกัน

แล้วก็ยังมีเรือชั้นครึ่งของแก้ว ไสสังข์ ชื่ออินทนิษฐ์ และนิลลังกา ซึ่งเป็นเรือเครื่องคู่ที่จะวิ่งตอนน้ำเต็มฝั่งตั้งแต่เดือนมิถุนายน โดยจะวิ่งขึ้นไปถึงปากน้ำโพ

ค่าเรือจากท่าเตียนไปบ้านผม ถ้าเป็นนักเรียนเก็บ ๑๒ สตางค์ ถ้าไม่ใช่เก็บนักเรียนเก็บ ๒๐ สตางค์ ถ้าไปถึงนครสวรรค์เสีย ๓ สลึง นักเรียนเสีย ๕๐ สตางค์ ลงเรือ ๔ โมงเช้า ถึงปากน้ำโพ นครสวรรค์ประมาณบ่าย ๒ โมงของอีกวันหนึ่ง

เสียงลือเสียงเล่าอ้าง อันใด พี่เอ๋ย

เสียงย่อมยอศใคร ทั่วหล้า

นอกจากจะได้เห็นธรรมศาสตร์ทุกครั้งที่นั่งเรือผ่านท่าพระจันทร์แล้ว ผมยังรู้จักธรรมศาสตร์ และได้แรงบันดาลใจในการเรียนที่นี้จากพี่ชาย และเพื่อน ๆ ในรุ่นพี่ชายผม ซึ่งเขาก็จะเล่าให้ฟังว่า ถ้าผมได้เรียนธรรมศาสตร์แล้วละก็ มีเพียงหมอย่างเดียวที่ผมจะเป็นไม่ได้ ประกอบกับผมได้เห็นท่านปลัดไปตรวจราชการแถวบ้านแล้วมีคนยกมือไหว้นับหน้าถือตาเป็นอันมาก ทำให้ผมเกิดอยากให้มีคนยกมือไหว้บ้าง เลยตั้งใจแน่วแน่ว่าจะต้องเรียนธรรมศาสตร์เพื่อจะได้เป็นปลัดกับเขาให้ได้

ไฉ่ความอยากเป็นปลัดอำเภอนี้เอง ที่ทำให้ผมมีความตั้งใจเรียนธรรมศาสตร์เพียงอย่างเดียว ตอนมาสอบเข้าธรรมศาสตร์ เพื่อน ๆ อำนาจศิลป์ของผมก็มาสอบกันหลายคน บางคนก็ไปสอบเข้าจุฬาย

สมัยนั้นมีจุฬายเป็นที่แรก ธรรมศาสตร์ของเราตั้งเป็นอันดับสอง นอกจากนั้นก็ยังมีโรงเรียนฝึกหัดครู โรงเรียนนายร้อย และโรงเรียนนายเรือ ปีที่ผมเข้าธรรมศาสตร์นั้น มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์เพิ่งก่อตั้งได้ ๒ ปีเท่านั้น

ที่จริงผมเกือบไม่ได้เรียนหนังสือต่อเสียแล้ว เพราะขณะที่ผมกำลังจะขึ้นชั้นม.๖ ในปีพ.ศ. ๒๕๖ พ่อก็บอกว่า น้ำท่วมในปี ๒๕๕ ทำให้ข้าวเสียหายไปมาก คือเรียกว่า นาล่มไปเกือบหมดเลย พ่อผมบอกว่าอาจจะส่งให้ผมเรียนต่อไปไม่ไหว และอยากให้ผมกลับไปเรียนโรงเรียนฝึกหัดครูที่อยู่รยา ผมก็ยกมือไหว้ท่าน บอกท่านว่า “ครูนี้ขอทีเถอะไม่เอาไม่ชอบ”

พี่สาวผมได้ยินเข้าก็สงสารและไปบอกพ่อว่าจะเป็นคนทำงานส่งเสียผมเอง พ่อก็เชื่อพี่สาวเพราะพี่เป็นหัวแรงในการไถหว่านเก็บเกี่ยวทั้งหมด ผมจึงถือว่าพี่สาวเป็นผู้ที่มีบุญคุณกับผมมากที่สุดคนหนึ่ง พี่ไม่ยอมมีสามีทั้งที่มีคนมาขอ เพราะอยากดูแลน้อง ๆ ผมนับถือท่านเหมือนเป็นแม่ผมคนหนึ่ง เพราะนอกจากมานะส่งเสียจนได้เรียนจนจบแล้ว แม้กระทั่งตอนทำงานมีเงินเดือน พี่สาวยังส่งเงินมาให้ เพราะกลัวน้องจะไม่มีกิน

พี่น้องคนอื่น ๆ ของผมถ้าไม่เรียนหนังสือต่อ พ่อก็ให้คุมที่นาซึ่งหาไว้ให้คนละ ๕๐ ไร่ ที่จริงท่านก็มีหัวคิดก้าวหน้าเพราะเมื่อก่อนไม่มีธนาคาร การเอาเงินทั้งหมดมาเก็บไว้กับตัวอาจถูกปล้นเอาไปได้ ถ้าซื้อเป็นที่นาให้ลูกแล้วไม่มีทางที่จะโดนปล้น สมัยนั้นปีหนึ่งจะได้ข้าว ๔๐ เกวียนจากที่นาของเรา ๒๐๐ ไร่ ราคาข้าวเกวียนละ ๑๗-๒๐ บาท แล้วแต่ปี ซึ่งถือว่าราคาดีพอสมควร เพราะสมัยนั้นทองราคาบาทละ ๒๐ บาทเท่านั้น

เมื่อนาล่มรายได้ทั้งปีก็หายไปหมด ตอนนั้นจึงต้องนับว่าค่อนข้างลำบากจริง ๆ ลำบากจนถึงขั้นที่แม่เลาะฟูกซึ่งเป็นที่เก็บเงินส่วนใหญ่ของบ้านเราออกมาใช้ (ที่เก็บเงินอีกที่ก็คือในหมอน และได้หลายตากปลาแห้ง เรียกว่าถ้าเป็นเงินฝากประจำจะอยู่ในฟูก ส่วนหมอนนี้รายวัน)

โรงเรียนปิด!

เมื่อเข้าเตรียมแล้วผมก็ยังเป็นเด็กวัดที่วัดสามปลื้มอยู่เหมือนเดิม นักเรียนเตรียมฯ รุ่น ๗ ของผมมีอยู่ด้วยกัน ๑๔๔๕ คนซึ่งอาจจะเป็นรุ่นที่มีนักเรียนมากที่สุด ผมได้อยู่ห้องที่ ๒๓ จากทั้งหมด ๒๔ ห้อง

ตอนนั้นผมสอบเข้าต้องมีการแบ่งการสอบเป็นสองที่เพราะตอนนั้นระเบิดลงบนทางรถไฟ ทำให้พวกเด็กจากอีสานลงมาสอบไม่ได้ อาจารย์ปริทีจึงให้สอบที่กรุงเทพฯพวกหนึ่ง แล้วจัดสอบที่อุบลราชธานีอีกพวกหนึ่ง เราจึงได้เพื่อนร่วมรุ่นจากอุบลอีกประมาณ ๒๐๐ คน โดยมีผู้หญิงติดตามด้วย ๙ คน อาจารย์ปริทีท่านบอกว่าไหน ๆ ก็สอบแล้วให้เอาหมดเลย ผมได้ข้อมูลส่วนนี้มาจากคุณพะยอม บานชื่น ซึ่งเมื่อก่อนนี้เขาทำงานอยู่ในธรรมศาสตร์ และได้เป็นคนลอกรายชื่อนักเรียนรุ่นผมเอาไว้ทั้งหมด (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว)

ผมไปโรงเรียนเตรียมฯได้ไม่ถึงสองสามเดือนดี ระเบิดลงลูกแรกก็ลงที่ข้างโรงเรียนอำนวยศิลป์ ซึ่งเป็นโรงเรียนเก่าของผม ตอนนั้นผมอยู่ในวัดสามปลื้ม ลูกขึ้นมาตีอ่านหนังสือ ตอนตีสี่ก็ได้ยินเสียงเครื่องบิน (ซึ่งในภายหลังมันจะมาทุกคืน) พอมีเสียงตุม เราก็ตกใจเพราะยังไม่เคยได้ยินเสียงระเบิดมาก่อนเลย เสียงนั้นเงียบไปสัก ๕ นาที ก็ดังขึ้นอีก มารู้ตอนเช้าว่าเขามาทิ้งระเบิดที่สะพานพุทธและหัวลำโพง

หลังจากระเบิดระลอกแรกถูกทิ้งลงมา ก็มีการเว้นช่วงไปประมาณเดือนหนึ่ง ตอนนั้นโรงเรียนยังเปิดอยู่เพราะนาน ๆ ระเบิดจะมาที ก่อนจะมีระเบิดก็จะมีเสียงหวอดังขึ้น หลัง ๆ มามันทิ้งระเบิดหนักมาก ทั้งสะพานพุทธ รถไฟ พระราม ๖ หนัก ๆ เข้ากลางวันมันก็มาทิ้ง เรียกว่าได้เห็นใบพัดบี ๒๒ กันเลย กรุงเทพฯ บางส่วนกลายเป็นซากปรักหักพัง ผมยังได้ไปช่วยครูเลื่อนหรือบ้านเพราะบ้านท่านโดนระเบิดจนพังลงมาทับแม่ท่านจนเสียชีวิต

ตอนนั้นกลางวัดสามปลื้มมีหลุมหลบภัย แต่พอหวอดังคนก็เทกันลงไปอยู่ในนั้นจนเต็ม ผมจึงต้องไปหลบระเบิดอยู่ในพระปรางค์วัดสามปลื้มซึ่งพอมีช่องให้เด็กวัดพากันขึ้นไปแอบอยู่ข้างใน หลัง ๆ พวกเราเอาเสื่อไปปูนอนมองเห็นลูกระเบิดถูกทิ้งลงมาเป็นสายเลย สะเก็ดระเบิดบางส่วนยังมาตกลงในวัดพอให้ได้ตกใจกันพอสมควร

ตอนนั้นผมยังเด็กก็ไม่ค่อยรู้สึกว่ามันน่ากลัว เพราะความอยากรู้อยากเห็นมันทำให้เราอยากดู คืออยากดูว่ามันเป็นอย่างไร จำได้ว่าผมชวนเพื่อนเด็กวัดด้วยกันนั่งรถรางไปดูเขาจัดการกับระเบิดเวลาที่ซุ่มทางรถไฟบางซื่อ ทีนี้พอนั่งไปถึงสะพานแดงเขาปิดไฟฟ้า รถรางไปไม่ได้ ผมก็ลงเดินคิดแต่จะไปดูให้ได้ พอเดินไปถึงกรมท่าอากาศก็เกิดระเบิดตุมตาม ก็นึกว่าถ้าไปถึงนี้ น่ากลัวจะไม่รอด

ตอนนั้นเป็นปี พ.ศ. ๒๔๘๗ โรงเรียนเตรียมฯเปิดเรียนราวต้นเดือนพฤษภาคม และสุดท้ายก็ต้องปิดในต้นเดือนสิงหาคม เหมือนโรงเรียนอื่นทั่วกรุงเทพฯ นักเรียนเตรียมรุ่น ๗ ที่มาเรียนอยู่ร่วมกันเพียง ๓-๔ เดือนจึงไม่ทันได้สนิทสนมกันเท่าไรนัก วันที่เปิดเรียนวันสุดท้าย ทางโรงเรียน

ก็มีการประกาศให้ไปรับชดเชยทุกวิชาที่มีเพื่อใช้ศึกษาและทำการบ้านในระหว่างที่โรงเรียนปิด นับเป็นการศึกษานอกโรงเรียนอย่างแท้จริง เพราะไม่มีครูคอยมาชี้แนะ แต่ละคนต้องขวนขวายหาความรู้กันเอาเอง

เมื่อรับชดเชยมาแล้วก็ทำการบ้าน แล้วก็เอาไปส่งในมหาวิทยาลัย ซึ่งเขาจะมีที่รับส่งการบ้านโดยเฉพาะ พวกที่ไปหลบภัยอยู่ต่างจังหวัดอย่างผม (อยุธยา) ก็ฝากเพื่อนที่เข้ากรุงเทพฯ ให้เอากการบ้านมาให้ บางทีก็ฝากไปส่ง อาจารย์ท่านก็ให้รับและส่งแทนกันได้เพราะทุกคนก็เข้าใจว่าการคมนาคมสมัยสงครามมันไม่ได้สะดวก เงินทองก็หายาก แต่ตอนปลายปีต้องมาสอบเอง

อ่านหนังสือ ดูหนัง ฟังลิเก

สถานที่ทำการบ้านของผมตอนโรงเรียนปิดในช่วงแรก ๆ ก็คือ หอสมุดกรมพระยาดำรงราชานุภาพ อยากรู้อะไรก็ขอความช่วยเหลือจากผู้หญิงตัวเล็ก ๆ คนหนึ่ง ซึ่งก็คือหม่อมเจ้าพูนพิสมัย ดิศกุลซึ่งเป็นผู้ที่ย่อยเฝ้าหอสมุดอยู่ตลอดเวลา

ตอนนั้นผมไม่ทราบที่ท่านเป็นใครก็พูดจากับท่านด้วยภาษาชาวบ้านธรรมดา พอจะเอาอะไรก็ถามท่าน ท่านก็จะบอกว่า “หนังสือนั่นอยู่ตุนี่ นะหนู” เป็นต้น บางทีท่านก็หยิบให้ ผมได้ความรู้จากหอสมุดนี้เยอะเลยนะเพราะสมัยก่อนมันมีหนังสือพิมพ์อ่านไม่กี่ฉบับ ราชสัปดาหาก็มี ประชาชาติของกุหลาบ สายประดิษฐ์ แล้วก็มหัศจรรย์ เมือง คนสมัยผมจึงเห็นว่ากาอ่านเป็นของมีค่า แต่เห็นเศษกระดาษแย่งกันอ่านแล้ว ผมก็ไปอาศัยอ่านหนังสือพิมพ์อะไรที่นั่น

และที่นี้เองที่ผมได้เจอหนังสือไวยการณไทยของพระยาอุปกิตศิลปสาร ที่ผ่านมาผมเรียนภาษาไทยแบบขอไปทีเท่านั้น พอได้เจอหนังสือเล่มนี้จึงได้รู้ถึงวิธีแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอนต่าง ๆ ในหนังสือเล่มนี้ท่านอธิบายไว้ละเอียดเลย นอกจากนั้นก็ไปเรียนหมอดู ซึ่งมีอยู่รอบสนามหลวง ทั้งดูไฟ ดูลายมือ ลายตีน คือมีหมดเลย ผมเลือกเรียนดูลายมือ พอไปลองถามว่าเค้าดูยังไงก็ไม่รู้เรื่อง จึงเปลี่ยนไปเรียนดูไฟป๊อก ไปดูเลข ๗ ตัว ๑๒ ตัว พอตีผมไปเจอตำราโหราศาสตร์ในหอสมุด พออ่านดูแล้วมันก็สนุกดี ก็เลยอ่านไปฝึกไป ตรงไหนไม่เข้าใจก็ไปถามหมอดูที่สนามหลวง

ด้านการบ้านของโรงเรียนเตรียมฯก็ทำส่งไม่ได้ขาด พอเลิกจากการบ้านก็อ่านหนังสือทุกชนิดที่มีอยู่ในหอสมุดกรมพระยาดำรงราชานุภาพนั้น สิ่งที่ทำให้ผมมีความสุขกับการอ่านหนังสือก็เห็นจะเป็นเพราะสมัยนั้นมันไม่มีความบันเทิงอื่นมากนัก ถ้ามีก็มักจะราคาแพงเกินไปบ้าง อยู่ไกลเกินไปบ้าง สรุปว่าการเข้าถึงความบันเทิงนั้นทำได้ค่อนข้างยากกว่าสมัยนี้มาก อย่างวิทยุก็ต้องไปฟังวิทยุประชาชนที่สะพานพุทธยอดฟ้าโน่น ที่วัดสามปลื้มไม่มีฟังกัน

สมัยนั้นคนที่ฟังวิทยุส่วนมากเขาจะติดลิเกคณะสุจินต์ เทวะผลิน ซึ่งตั้งมาตั้งแต่ช่วงก่อนสงครามที่จอมพลแปลกให้มีการประกวดนาฏดนตรี คณะนี้ได้ส.ธรรมภักดีเป็นสปอนเซอร์และเอาเรื่องมักกะโทมาแสดงจนชนะโด่งดังได้เล่นออกวิทยุ

เพื่อน ๆ ผมบางคนเขาก็ไปเที่ยวกัน ไม่ค่อยได้อ่านหนังสือ ผมเองนอกจากอ่านหนังสือแล้วก็ตามเขาไปเที่ยวบ่อยเหมือนกัน สมัยนั้นพอให้สตางค์ใช้วันละ ๕ สตางค์ ซึ่งพอใช้กินข้าวโรงเรียน ๓ สตางค์ ขนมหสตางค์หนึ่ง บวกค่ารถค่าเรืออีกสตางค์หนึ่ง ก็หมดแล้ว ถ้าผมจะไปเที่ยวกับเพื่อนก็ต้องไม่กินขนม และจะไปไหนก็เดินเอา ก็จะเก็บเงินไว้ได้วันละ ๒ สตางค์เพื่อเอาไว้ดูหนังซึ่งเมื่อก่อนรอบละสตางค์เท่านั้น

โรงหนังที่พวกผมมักไปใช้บริการก็คือโรงหนังเฉลิมบุรี พอไปถึงโรงหนังผมก็ไปทำความรู้จักทักทายกับผู้จัดการโรงหนัง ไปสวัสดีเขา เค้าถามว่ามาทำอะไรแถวนี้ ผมก็บอกว่ามากินลอตเตอรี่สังคิปรีศรี บางทีก็บอกมากินยาชม เพราะเมื่อก่อนมีร้านขายยาชมตราหน้าเต้าทองมาชงขาย ที่นี้ไปบ่อยๆเข้า บางทีก็ตีลูกมึนกับคนเฝ้าประตูเข้าไปถามว่า “พี่เจ็อยู่ไหม” พอเค้าว่า “อยู่ข้างบนไปหาสิ” เราก็เข้าไป ไม่ได้ไปหาพี่เจ็ผู้จัดการหรอกแต่เข้าไปดูหนัง

โรงหนังอื่น ๆ ในกรุงเทพฯ ก็พอจะมีอีกหลายที่ แต่มันราคาแพง อย่างเฉลิมนคร หรือเฉลิมกรุงนี้เข้าไม่ได้เพราะตั๋วหนังราคา ๑๒ สตางค์ ต้องเก็บเงินหลายวันกว่าจะเข้าได้สักที ดูโรงอื่นคุ้มกว่า อย่างหนังเรื่องพระเจ้าเฟือกที่ท่านผู้ประศาสน์การสร้างก็ไม่ได้ดูตอนที่เข้าโรงใหม่ ๆ แต่ต้องรอจนหนังออกมาฉายโรงเล็กแล้วถึงได้ดู

สมัยก่อนมันไม่มีการถ่ายทอดสด บางทีจะดูมวยเขาชกเสร็จไปที่เมืองนอกประมาณเดือนหนึ่งมาแล้ว เทปที่บ้านทักไว้เพิ่งมาถึงเมืองไทย ก็ได้ดูซ้ำกว่าของจริงมาก ซึ่งเขาก็มักจะเอามาเป็นหน้าหนังไว้ฉายก่อนหนังจริง ๆ จะเล่น คือแถมไปกับค่าดูหนังเลย เราจึงได้ดูหนังด้วยได้ดูมวยด้วย แต่ส่วนใหญ่ถ้าใครจะไปดูมวยก็จะเดินไปดูที่ราชดำเนินได้เลย เพราะสมัยนั้นเขายังให้เข้าฟรี เมื่อก่อนหลังคาก็ไม่มีต้องไปยื่นชะเง้อดูเพราะคนเยอะมาก

เมื่อก่อนบริษัทที่ผลิตหนังในเมืองไทยมีอยู่สองเจ้า คือบริษัทศรีกรุงกับอะไรอีกอย่างก็นึกไม่ออก จำได้แต่ว่าชอบให้ จำรัส สุวคนธ์เป็นพระเอก ที่จำพระเอกคนนี้ได้เพราะเขาเป็นคนที่มีความจำแยะที่สุด บทนี้จำไม่ได้ จะให้ร้องเพลงก็จำเนื้อไม่ได้ ต้องมีป้ายบอก เวลาแสดงเราเห็นว่าเขาแหงนหน้าดูป้ายตลอด ตอนนั้นกองถ่ายทำหนังพวกนี้อยู่ที่นานา เขาเป็นเจ้าแรก ๆ ของไทยที่ผลิตหนัง

ผมรู้จักอาเฮียคนจีนที่อยู่ข้างวัดสามปลื้มคนหนึ่ง แกจะไปแสดงเป็นตัวประกอบตลกในหนังต่าง ๆ เป็นประจำ ผมก็ไปสวัสดีทักทาย ถ้ามถึงผลงานว่าต่อไปเฮียจะแสดงเรื่องอะไร เราก็พูดเรื่อยเรื่อยไป ถ้าแกมีหนังกำลังจะเข้าแกก็ให้บัตรไปดูฟรี

พระเอกหนึ่งดั่ง ๆ อีกคนที่ชื่อสมบัติ คงจำเป็นเป็นเด็กวัดสามปลื้มคณะ๗ ซึ่งผมรู้จักดี เขาเป็นศิษย์เก่าธรรมศาสตร์ด้วย ตอนหลังได้ปลัดอำเภอ และเป็นลูกเขยเจ้าของโรงเรียนเซนต์คาทาลิก

การเรียนระหว่างกรรพ

ในช่วงสามเดือนกว่า ๆ ที่โรงเรียนเตรียมฯเปิดสอนนั้นถือว่าสั้นมากสำหรับนักศึกษารุ่น ๗ อย่างผม ความทรงจำบางส่วนก็ซัดจะเลื่อน ๆ ไป จำได้แต่ว่าเราได้เรียนวิชาศีลธรรม ดนตรี ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ประวัติศาสตร์ และภาษาไทย ทั้งหมดประมาณ ๑๔-๑๕ รายวิชาโดยไม่มีวิชาคำนวณเลย และยังจำได้ว่าเมื่อเข้ามหาวิทยาลัยเรียนปริญญาตรีจะมี ๓๖ วิชา แต่ละเทอมมี ๗-๘ วิชา เมื่อก่อนเรามี ๒ แผนก คือแผนกธรรมศาสตร์ (นิติศาสตร์) กับแผนกบัญชี ปริญญาที่ผมสำเร็จมานี้เรียกว่าธรรมศาสตร์บัณฑิต

ห้องเรียนที่นักเรียนรุ่น ๗ อย่างผมได้อาศัยเป็นที่เรียนอยู่สามเดือนกว่า ๆ นั้นเป็นอาคารหลังคามุงจาก เสาคือไม้ไผ่ซึ่งชนชั้นรถไฟมาจากปราจีนบุรี

จำได้ว่าครูที่ชอบคือครูสอนบาลีไวยากรณ์ ชื่อครูยันต์ คงสมจิตร แต่พวกเราจะเรียกกันว่ามหายันต์ ซึ่งท่านจะมีลูกเล่นในการสอน ทำให้วิชาภาษาบาลีกลายเป็นวิชาที่สนุก ส่วนครูบาลีอีกสองท่านคือครูมหาทับกับอาจารย์พร ซึ่งจะมีแนวการสอนแบบเอื่อยๆ อยู่สักหน่อย นอกจากนั้นก็ยังมีวิชาดนตรี ซึ่งมีพระเจนดุริยางค์เป็นผู้สอน ในช่วงโมงดนตรี ท่านจะกดเปียโนออกมาเป็นโน้ตเสียงต่าง ๆ ให้เราเขียนตาม วิชานี้ทำให้บางคนไปอยู่วงดุริยางค์ของกองทัพบก หรือบางคนก็ได้ไปเรียนต่ออังกฤษแล้วเอาดนตรีไปหากินได้ด้วยการเล่นไปแสดงตามโรงหนัง

ผมเองก็มีคนบ้านเดียวกันชวนให้ไปทดสอบแสดงภาพยนตร์ แต่ผมโดนพ่อสั่งสอนมาว่าเดินกินรำกินมันไม่พอยาไส้ ไอ้เราก็เชื่อท่านไม่อยากเนรคุณ เลยตั้งหน้าตั้งตาเรียนให้สำเร็จเพื่อจะได้เป็นปลัดอำเภอ

เมื่อโรงเรียนปิดในช่วงสงครามนั้นผมไม่ได้เข้าโรงเรียนเลย ได้แต่ทำการบ้าน พอตอนสิ้นปีก็ไปรับข้อสอบมา สมัยก่อนไม่มีถูกผิด ไม่มีตัวเลือกอย่างสมัยนี้ มีแต่คำถามมาไม่กี่ข้อแล้วก็มีการชดเชยเปล่า ๆ ให้ตอบ เมื่อขึ้นมหาวิทยาลัย ข้อสอบก็ยังเป็นการอธิบายความเช่นเดียวกัน วิชาที่ผมสอบได้คะแนนมากที่สุดคือวิชากฎหมายรัฐธรรมนูญของอาจารย์ไพโรจน์ ชัยนาม จำได้ว่าตอบไปประมาณ ๒๐ กว่าหน้า วิชากฎหมายปกครองก็ตอบไปประมาณ ๒๐ กว่าหน้าเหมือนกัน ใช้เวลาทำวิชาละ ๒ ชั่วโมง

วิชาที่อาจารย์โหดที่สุดคือวิชาวิธีพิจารณาคดีแพ่ง และคดีอาญาของดร.ขุนศรียาภัย ซึ่งถ้าท่านไม่ชอบใจก็จะให้ตกเลย เวลาจะไปหาท่านเพื่อสอบแก้ก็ต้องตามไปที่กรมอัยการ ส่วนอาจารย์ที่ใจดีก็มีพระยานิติศาสตร์ไพศาล แล้วก็พระยาสุนทรพิพิธซึ่งเวลามีสอบสัมภาษณ์

พวกเราจะสู้กันแทบขาดใจให้ได้สอบกับอาจารย์สองท่านนี้ ยิ่งคนที่ท่านเห็นว่าหน่วยก้านดี เผลอ ๆ จะได้งานในตอนสอบสัมภาษณ์นั้นเลยเพราะท่านเป็นอธิบดีกรมการปกครอง

อาจารย์ปรีดี

ผมจะเล่าถึงอาจารย์หลวงประดิษฐ อาจารย์ท่านเป็นคนเก่งชนิดหาตัวจับยาก ความคิดก้าวไกลกว่าคนยุคเดียวกันไปมาก สมัยเรียนผมยังได้เจอท่านบ้าง ท่านจะคอยมาอบรมสั่งสอนให้นักเรียนเตรียมประพฤติ ตั้งใจเรียน ทำประโยชน์ให้ประเทศชาติและราษฎรได้พึ่งพาอาศัย ให้เรียนกฎหมายมารับใช้ประชาชน ถ้าบัญชีก็มาตรวจสอบความผิดพลาดของผู้ปกครอง

ท่านอาจารย์ปรีดีท่านฉลาดมากตรงที่ท่านนำเอาเคล็ดลับฝรั่งในกรุงเทพฯ แทบทั้งหมดไปอยู่รวมกันที่ธรรมศาสตร์ แล้วก็ขึ้นธงที่แสดงว่าเป็นค่ายกักกันชเลยสงครามหราบเลย ธรรมศาสตร์เราจึงรอดจากการโดนทิ้งระเบิด และยังทำให้สามารถรักษาพระบรมมหาราชวังและวัดพระแก้วได้ด้วย นักศึกษาธรรมศาสตร์รุ่นนั้นจะได้เห็นชเลยเหล่านั้นนั่งถอดเสื้ออ่านหนังสือริมน้ำ สิ่งนี้ส่งผลไปถึงการต่อรองเรื่องผลประโยชน์ของชาติที่เสรีไทยจะต้องคุยกับฝ่ายสัมพันธมิตรด้วย

ผมรักและเคารพนับถือท่านในฐานะรัฐบุรุษ และในฐานะที่เป็นคนอยู่ชานบ้านเดียวกัน และได้ตั้งชมรมกรุงศรีอยุธยาขึ้นเพื่อสวดดีท่าน

กิจกรรมระหว่างเรียน

โรงเรียนเตรียมฯมีกิจกรรมที่สนุกสนานอย่างหนึ่งคือการแข่งขันกีฬา ซึ่งทุกรุ่นที่ยังเรียนอยู่จะมาเล่นด้วยกัน มีทั้งแข่งวิ่ง ทูมหน้าหนัก ขว้างจักร กรีฑาลู่ลานถึง ๑๐ กว่าประเภท นอกจากนั้นก็ยังมีการแข่งขันชกมวย และฟุตบอล แต่ละห้องแต่ละชั้นก็จะส่งตัวแทนออกมาแข่งขันกัน แล้วก็มีการเดินพาเหรดด้วย

ครูที่รับผิดชอบด้านการแข่งขันกีฬาคือครูพละ ตัวสูง ๆ ท่านมีฉายาว่า เจมส์ แค็กเนย์ ผมจำได้แต่นามสกุลของท่านคือ ศรีสุข แต่จำชื่อจริงไม่ได้เพราะเรียกท่านแต่ฉายาเท่านั้น

พอถึงวันแข่งขันก็จะมีเลขามหาวิทยาลัยมาเปิดงาน ผู้อำนวยการนัด คอมันตร์ ก็จะเข้ามาแถวเดินพาเหรด เป็นสี่ ๆ แต่ตอนนั้นไม่มีดนตรี แต่พวกเราก็เดินไปร้องเพลงไป เพลงที่ร้องก็คือ เพลงหากินประจำธรรมศาสตร์สมัยนั้น คือ มอญดูดาว “สำนักไหนหมายชูประเทศชาติ...”

ผมนั้นเคยเล่นกีฬาทูมหน้าหนัก แต่ก็ไม่ได้เหรียญอะไรกับเค้า เพราะเป็นแค่นักกีฬาจำเป็นที่เขาเห็นว่าตัวโตก็เลยจับมาซ้อมเป็นตัวแทนห้องก่อนแข่งไม่กี่วัน ผมก็ต้องรับเป็นตัวแทนไปแข่งกับ รุ่น ๕ รุ่น ๖ ตอนนั้นรางวัลก็ไม่มี แม้แต่เหรียญก็ไม่มีด้วยซ้ำ ก็แสร้งว่าคนหนึ่งที่หนึ่งที่สอง

แข่งกันเอาสนุกและสานสัมพันธ์กันเท่านั้นเอง อันที่จริงก็มีขึ้นยืนบนแท่น มีสาว ๆ กองเชียร์มาให้ดอกไม้ให้พอชื่นใจ

สมัยนั้นยังไม่มีเชียร์ลีดเดอร์ อย่างสมัยนี้ เวลาจะเชียร์ใครเขาก็จะออกชื่อคนนั้นแล้วตามด้วยคำว่า “สู้ๆ” เท่านั้น การแต่งตัวก็เรียบร้อย สมัยก่อนเขาใส่เสื้อไว้ในกันหมด กางเกงก็ต้องใส่ทรงซิกการ์ ตรงกลางจะปล่องตรงเท้าจะแคบ ส่วนผู้หญิงก็จะแต่งกระโปรงเหนือหัวเข่านิดหน่อย ใส่เสื้อไม่มีอกไว้เน่ ดิดเข็มเรียบร้อยไม่มีเดินเกะกะ เสื้อไม่มีรัด ใส่แบบหลวมๆ ถึงจะเป็นแฟชั่นที่นิยมกันแต่ก็ถือว่าแต่งตัวได้เหมาะกับกาลเทศะทุกประการ

เรียนจบต้องทำงาน

เมื่อเรียนจบเตรียม ผมก็ได้ไปทำงานอยู่กรมสรรพสามิต ได้เงินเดือนขั้นแรก ๔๕๐ บาท ซึ่งถือว่าเหลือใช้ทีเดียว และยังเป็นการทำตามสัญญาที่ให้ไว้กับพี่สาวว่าเรียนเตรียมจบแล้วจะหางานทำให้ได้ เมื่อก่อนสอบเข้าทำงานได้ไม่มากนัก ตอนนั้นกรมสรรพสามิตเปิดรับ ๖๐ คน มีคนไปสมัครสอบไม่ถึงร้อยคน ผมยังบอกกับเพื่อนว่า หลับตาก็น่าจะยังสอบได้อยู่

ผมเข้าไปเป็นเสมียนร่างหนังสืออยู่ในแผนกภาษีปูนซีเมนต์ เป็นลูกน้องของหมอเสถียร ซึ่งเป็นแพทย์จุฬาที่มาเรียนต่อจนได้เป็นธรรมศาสตร์บัณฑิตฟองมาอีกอย่าง ดังนั้นแม้ท่านจะเป็นหมอแต่ก็ไปสอนกฎหมายให้ตำรวจด้วย โดยการสอนของท่านจะต้องนำราชกิจจานุเบกษา ที่เพิ่งประกาศใหม่ไปอัปเดตเพื่อสอนกฎหมายที่ทันสมัยพร้อมให้ตำรวจบังคับใช้และปฏิบัติเอง สอนไปสอนมา ท่านก็ได้ความคิดว่าในการทำสำเนาบรรดากฎหมายต่าง ๆ ออกมาขาย

ผมและพวกซึ่งเป็นเสมียนในสังกัดท่าน ๔ คน สามารถผลัดกันทำงานและผลัดกันไปเรียนได้โดยไม่มีปัญหาเพราะหมอเสถียรท่านเป็นลูกหม้อธรรมศาสตร์ด้วยกันจึงเข้าใจในเรื่องนี้เป็นอย่างดี

ละครรวมเตรียม

นักศึกษาเตรียมเรามีการแสดงละครเป็นเรื่องรื่นเริงประจำปี คล้าย ๆ กับจะเป็นการรับน้องใหม่ เรื่องที่ผมได้แสดงด้วยมีปริญญา ลีละคร รุ่น ๓ เป็นผู้เขียนบทและกำกับการแสดง (เสียชีวิตแล้ว) จำได้ว่าเขาตัวดำ ไร้หนวด และสูบบุหรี่ วิชัย จันทรมณี รุ่น ๗ เล่นเป็นพระเอก คนนี้เป็นอัยการอยู่พิษณุโลก ยังติดต่อสง.ศ.ส.ให้กันอยู่ นางเอกรู้สึกจะเป็นสาวมุสลิมหน้าตาดี ส่วนผมนั้นเล่นเป็นตัวเสนา

เรื่องราวละครของเราก็เป็นเรื่องรัก ๆ ใคร่ ๆ นี่แหละ ใช้ห้องบรรยายซึ่งมีเด็กชาย ชาวแกงอยู่เป็นเวทีแล้วก็จัดฉากเล่นกันไป ก็เมื่อก่อนมันไม่มีรับน้องใหม่ มีแต่รุ่นพี่แสดงละคร ให้ดู ไม่มีการบังคับให้กินเหล้าเมายาเหมือนสมัยนี้

สรวลเสเฮฮา

ส่วนใหญ่เมื่อฟังบรรยายเสร็จพวกเรา ก็มักจะพากันไปสังสรรค์กันที่บางลำพู ร้านกาแฟ ชื่ออะไรก็ไม่จำไม่ได้มันอยู่ตรงหัวมุมที่เป็นห้างนิวเวร์ลด์ตอนนี้ จำได้แต่ว่ามันเป็นที่ทำให้เราไปรวมตัวกัน ไม่มีเงินก็แะโป้งไว้ก่อนได้เพราะเจ้าของร้านคือคุณนายเนื่องซึ่งเป็นแม่ของเพื่อนเราชื่อสรรเสริญ

นอกจากนั้นก็ยังมีแหล่งนัดเพื่อนอีก เช่น สามแยกร้านลอตช่องสิงคโปร์ (ในบางลำพู เช่นเดียวกัน) และโรงหนังบางรักถนนสาทร เพราะเมื่อก่อนมีแหล่งรวมวัยรุ่นอยู่แค่นี้ เวลาไปก็ไม่ได้เอะอะว๊าวว๊าวอะไร ก็ไปนั่งคุยกัน คุยกันไปถ้ามีนักศึกษาหญิงมาก็แซวกันไป ล้อกัน เขาก็ทำปากมูบมิบให้บ้าง ค้อนให้บ้าง บางคนแซวจนสนิทกันมาถึงทุกวันนี้ เขาเป็นเพื่อนผู้หญิงรุ่นเดียวกันชื่อ ดร.มาละณี (บุษนาถ) วสินนท์ สามีเขา (ดร.เฉลิมชัย วสินนท์ เป็นรุ่น ๖) และเป็นรุ่นพี่อ่านวนศิลป์ผมปีหนึ่ง

ตอนนั้นเค้าไม่เรียกจับกัน เรียกว่าล้อเล่นกันมากกว่า ผมมีเพื่อนอยู่คนหนึ่งชื่อประโยชน์ เดียวนี้แกตายไปแล้ว เป็นผู้หญิงตลก คือล้อที่เล่นที่จริง พอเราเข้าไปคุยด้วย ประโยชน์เค้าก็บอกว่า “ยุ่งเรื่องผู้หญิงแล้วจะเรียนไม่สำเร็จ” ผมก็เลยบอกเขาว่า “เรียนสำเร็จก่อนแล้วค่อยมาเจอกัน” พอเรียนจบสำเร็จแล้วมาเจอกัน เค้าบอกว่าสำเร็จแล้วว้าอะไรก็ว่า “ยัง ๆ ยังไม่สำเร็จ งานยังไม่ได้ ทำเลย” เราก็หยอกล้อกันอย่างนี้ แล้วก็ไม่ได้มีเรื่องชู้สาว ไม่มีการเที่ยวกอดคอกันจับแขนจับขา กันอย่างสมัยนี้

ฝันเป็นปลัด ถูกจัดให้เป็นทหาร

เมื่อ “จบ” จากโรงเรียนเตรียมฯ ในหลักสูตรที่ทั้งเร่งรัดและทุลักทุเลแล้ว ผมก็เอาสมุดประจำตัวเล่มเล็ก ๆ ประมาณพาสปอร์ต ในนั้นจะมีชื่อ เลขทะเบียน แล้วก็รายวิชาต่าง ๆ ที่เราได้เรียนผ่านมาในโรงเรียนเตรียมฯ เพื่อเข้าเรียนต่อในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองทันที ผมมีเป้าหมายมาตั้งแต่แรกว่าอยากเป็นปลัดให้ได้ แต่สุดท้ายเมื่อผมเรียนจบในราวเดือนมีนาคม ปี ๒๔๙๕ พอถึงต้นเดือนเมษามีหมายเกณฑ์ทหารส่งมาถึงบ้าน ผมก็ต้องไปเกณฑ์ทหารเหมือนคนอื่น ๆ ในวัยเดียวกัน ตอนที่ผมไปจับใบดำใบแดงนั้น ผมวัดร่างกายแล้วถูกจัดอยู่ในพวกดี ๑ ประเภท ๑ พอจับไปได้สักระยะก็คิดว่าคน เขาก็บอกว่า เหลือใบดำอยู่แค่ใบเดียวเท่านั้น ผมเห็นแถวคนที่รอจับแล้ว ก็ปลงว่าต้องเป็นทหารแน่ ๆ ต้องลุ้นแต่ว่าจะถูกส่งไปประจำที่ไหน

พอถึงตอนเลือกเหล่าผมก็ถูกส่งไปเป็นทหารอากาศ ตอนนั้นผมเป็นยุวชนนายสิบ (ชั้น๓) สมัยเรียนยุวชนผมสอบได้สามเหลืองซึ่งหมายความว่าความประพฤติดี สามที่ว่าพวกนี้ก็คล้ายๆ ปีกนักบินนี่ละครับ ก็มากลัดติดเสื้อ (สามเขียวคือพวกที่โดนตัดคะแนนความประพฤติ ส่วนสามแดงคือพวกที่มีความกล้าหาญเป็นพิเศษ ประเภทช่วยคนตกน้ำ หรือช่วยตำรวจดับไฟอะไรแบบนี้)

เมื่อเลือกเหล่าทัพแล้ว ตกบ่ายเขาก็มารับพวกเราที่ถูกเกณฑ์ทั้ง ๘๐ คนขึ้นเรือฟางจากอำเภอบางไทร ไปสมทบกับพวกที่มาจากอำเภอสามโคกอีกสองลำเรือ เราเล่นตามแม่น้ำมาเรื่อยๆ จนมาขึ้นที่ท่าเกียกกาย เข้ามณฑล๑ ทหารอากาศ อยู่หน่วยต่อสู้อากาศยาน เพื่อนที่มาด้วยกันอีกคนถูกส่งไปอยู่หน่วยพลาริการ

เมื่อถึงเวลาฝึก ครูฝึกก็ถามว่าเราเรียนได้วุฒิมะไรมา ผมซึ่งฟังจากคนอื่นอีกที่ว่าห้ามบอกใครว่าจบปริญญาตรี เพราะจะโดนครูฝึกเขม่นเอา ผมก็เลยบอกไปว่าจบ ม.๘ แต่แม่จะบอกไปว่าจบ ม.๘ แล้วแต่พวกเราที่ยังโดนแกล้งอยู่ดี บางวันนอนตึก ๆ เขาจะเป่าแตรให้ลุกขึ้นมาวิ่งรอบกองร้อย พอเราวิ่งจนเหงื่อออกท่วมตัว ก็ให้ไปนอนทั้งอย่างนั้น บนเตียงก็เต็มไปด้วยตัวเรือดพัคลมก็ไม่มี

ผมฝึกอยู่ได้ไม่นาน วันหนึ่งพลอากาศโทหลวงเทเวศฤทธิ์ พันธุฤทธิ์ ซึ่งเปิดโรงเรียนฤทธิ์ยะกำลังหาครูไปสอนโรงเรียนนี้ พอท่านถามว่า ใครอยากเป็นครูบ้าง ผมก็ยกมือไปเพราะไม่แน่ใจว่าท่านจะถามจริงจังอะไร แต่ท่านให้ผมไปรายงานตัวกับนาวาอากาศเอกละเอิบ ปิ่นสุวรรณ เจ้ากรมยุทธศาสตร์ทหารอากาศซึ่งเป็นคนอยุธยาเหมือนกัน และลูกสาวท่านก็เป็นนักเรียนเตรียมรุ่น ๔

ผมไปถึงก็รายงานตัวว่าชื่ออะไร จบ ม.๘ จากโรงเรียนเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ท่านก็บอกให้ไปรายงานตัวกับผู้จัดการโรงเรียน และก็ช่วยสอนอยู่จนปลดประจำการ ตอนไปลาท่านท่านก็ยิ่งถามว่ามีช่องทางไปไหนแล้วหรือยัง ผมบอกว่ามีปริญญาธรรมศาสตร์บัณฑิตจะกลับไปทำงานสรรพสามิต ท่านก็ชวนอยู่ด้วยกันเพราะตอนนั้นกำลังมีการตั้งโรงเรียนนายเรืออากาศ และท่านอยากจะให้สอนกฎหมาย ผมก็ปฏิเสธท่านกลับไปหาหมอเสถียรหัวหน้ากองคนเดิมที่กรมสรรพสามิตอีกครั้ง

ต่อมาผมไปสอบของกระทรวงมหาดไทยเพื่อจะเป็นปลัดอำเภอ เมื่อสอบได้แล้วรัฐบาลนายควงไม่มีเงินจะจ้างผม ผมจึงต้องคว้งอยู่พักหนึ่ง พอดีไปเจอท่านละเอิบตอนกลับไปงานที่อยู่ชาน ท่านก็ชวนไปทำงานอีก ผมนึกไปนึกมาก็ตัดสินใจว่าลองไปอยู่กับท่านก็น่าจะดีเหมือนกัน ท่านก็บอกว่าพรุ่งนี้ไปหาผม

พอรุ่งขึ้นผมก็นั่งรถไปหาท่านโดยที่ไม่ได้เอาอะไรไปเลย ไปแต่ตัวเปล่า ๆ ฝ่ายท่านก็ส่งเสมียนทางโน้นให้เตรียมอะไรไว้พร้อมสรรพ ผมจึงได้ไปสอนกฎหมายอาญาทหารที่โรงเรียนนายเรืออากาศอยู่ ๓ ปี

ต่อมาผมได้เข้าไปทำงานที่กรมพระธรรมธัญญ์ ไปเจอเพื่อนเตรียม (พลตรีพิบูลย์ จันทโรจน์วงศ์รุ่น ๔) และเพื่อนใหม่ ผมได้รับมอบหมายให้เป็นพนักงานสอบสวนของกรมพระธรรมธัญญ์ มีหน้าที่เที่ยวไปตามทหารหนีราชการที่ลากลับบ้านแล้วไปแล้วไม่กลับมารายงานตัว ผมก็ใช้ความละมุนละม่อมกล่อมพลทหารพวกนี้ให้กลับมารับใช้ชาติให้ครบวาระเกณฑ์

เมื่อก่อนไม่มีรถ จะไปไหนก็นั่งเรือไป พอไปถึงบ้านเขาผมจะเข้าไปหาพ่อแม่เขา ยกมือไหว้ไว้ก่อน เรียกว่าเจอใครไหว้หมด แล้วค่อยถามว่าลูกชายไปไหน ขอพบหน่อย แล้วก็ค่อย ๆ เล่าให้ฟังว่า การหนีทหารมานี้มันผิด แต่ฉันก็เคยเป็น มันลำบากแต่ก็ต้องทนเอา ผมก็เล่าอะไรไปเรื่อยแปดพันประการ บางทีก็ต้องนั่งรอจนเขากลับจากไถนา บอกเขาว่าหนีทหารนี้ไม่มีอายุความนะ ต้องหนีจนตาย งานที่บ้านก็ให้พ่อแม่เค้าทำไปก่อน รับใช้ชาติให้ครบกำหนดแล้วค่อยกลับมาช่วย แล้วก็บอกเขาว่าผมช่วยให้ไม่ต้องติดตาราง ถ้าต้องติดผมจะติดแทนให้ เค้าก็ยอมเชื่อ

ความจริงผมต้องกลับไปคุยกับผู้บังคับกองร้อยของเขาเอาไว้ก่อน ว่าอย่าไปว่าอะไรเค้ามาก ถ้าจะลงโทษก็ขังสัก ๓ วัน ๕ พอให้หลบจำ อย่าไปลงโทษอะไรมากเกินไป เพราะคนเราถ้าไปคุไปว่าจะยิ่งเตลิดไปกันใหญ่ ภายหลังจากที่แต่ละคนรับใช้ชาติจนครบวัน เขาก็มักจะกลับมาหาผมและบอกว่า “ถ้าไม่ได้ผู้หมวดช่วยผมนี้เสียคนไปแล้ว”

ผมอยู่กรมพระธรรมธัญญ์อยู่ปีกว่า ๆ เค้าก็ให้มาสอนหนังสือที่โรงเรียนนายเรืออากาศอีก ๓ ปี ต่อมาพลอากาศเอกธนินท์ โฮสกุล ท่านก็มาทาบถามว่า “คุณมีความรู้เรื่องโรงพิมพ์ไหม” ผมก็คิดในใจว่าท่านจะมาไม่ไหน ปากก็บอกกับท่านว่าพอรู้เรื่องโรงพิมพ์อยู่บ้าง ท่านก็บอกว่าดีแล้วผมจะตั้งโรงพิมพ์ จะทำหนังสือพิมพ์ทหารอากาศ และต้องไปจ้างโรงพิมพ์ไทยเกษมที่ข้างวัดราชบพิธเป็นผู้พิมพ์ให้ โดยผมมีหน้าที่เอาต้นฉบับไปส่ง พอเลิกงานก็นั่งรถ บขส. ไปเฉลิมกรุงแล้วก็ลงเดินไปที่ไทยเกษม ก็ทำให้ได้รู้จักชอบพอกับนักเขียนหลายคน ทั้งคุณรำพันธ์ ฮิวเมอร์ริสต์ ประยูร จรรยาวงศ์ และเจ้าโรงพิมพ์ชื่อคุณอำพัน บางทีกินเหล้าจนดึกก็ก็ต้องกลับไปอาศัยวัดสามปลื้มเป็นที่นอน ผมทำงานนี้พักหนึ่งเขาก็ส่งไปเรียนเรื่องการพิมพ์และได้กลับมาเป็นหัวหน้าแผนกพิมพ์อยู่ ๕-๖ ปี

ช่วงนั้นคอมมิวนิสต์รุกคืบเข้ามามาก กระทรวงมหาดไทยจึงประกาศสมัครปลดอำเภอเพื่อลงไปควบคุมและปราบปรามคอมมิวนิสต์ ผมก็ตั้งใจ คิดว่าคราวนี้ได้เป็นปลัดตามที่อยากเป็นแน่แล้ว ฝ่ายเมียผมก็โทรไปหาพ่อเขาซึ่งเป็นคลังจังหวัดจันทบุรี พ่อตาผมก็แล่นขึ้นมาชี้หน้าเลยว่า

“นี่คุณภู จะไปปราบคอมมิวนิสต์ได้อย่างไร ลูกคุณยังเล็ก ๆ อยู่ (ตอนนั้นลูกผมอายุได้ ๗-๘ ขวบ) ไม่ได้นะไปไม่ได้ ใครจะเลี้ยงลูกคุณ ไม่ได้นะคุณภูจะเป็นไม่ได้ คุณอยู่ที่นี่สบายอยู่แล้วไปเสียไม่ได้ คุณเป็นอะไรไปลูกเมียใครจะเลี้ยง” ท่านจริงจังมากจนผมต้องไปถอนใบสมัคร

สรุปว่าผมจึงไม่ได้เป็นปลัดจนได้ ชีวิตผมเฮงที่สุด ไม่อยากเป็นครูแต่ได้เป็นครู ไม่อยากเป็นทหารก็ต้องเป็นทหาร ใ้อ์ที่อยากเป็นที่สุดคือปลัดอำเภอเท่านั้นเอง แต่กลับไม่ได้เป็น ชีวิตมันก็เป็นอย่างนี้ แต่ผมก็ทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร ผมไม่เคยลาพักร้อนเลย ได้เงินเดือนสองขั้นสี่ห้าครั้ง เพราะทำงานให้เขาเห็นว่าเราทำงาน ไม่เคยบิดเบี้ยว

ความสัมพันธ์อันยาวนาน

เพื่อน ๆ เตรียมรุ่น ๗ ของผมนั้นเราเพิ่งมาสนิทกันตอนหลัง เพราะตอนเรียนได้อยู่กันแค่สามเดือนกว่า ๆ เท่านั้น เพื่อนผมชื่อคุณสำราญ ซึ่งเจริญสุข อดีตผู้พิพากษาศาลแพ่งเป็นคนที่ยุติธรรมชื่อรุ่น ๗ เพื่อรวมตัวกัน แล้วเราก็ได้จัดงานหาเงินเพื่อเป็นกองทุนของรุ่น จัดไปได้ ๗ ครั้ง มีเงินเหลืออยู่ล้านกว่าบาท เราก็เลยตกลงตั้งเป็นมูลนิธิฝากเงินไว้ในธนาคารแล้วเอาดอกเบี้ยมาทำทุนการศึกษาแก่นักศึกษาระบบธรรมศาสตร์บ้าง สมทบทุนเวลามหาวิทยาลัยมีกิจกรรมขอทุนบ้าง บางทีก็ให้โรงเรียนที่มาขอบ้าง หรือบางปีก็นำไปให้กับคนตาบอด หูหนวก เด็กกำพร้าพิการซ้ำซ้อนบ้าง และยังทำมาจนเดี๋ยวนี้

รุ่น ๗ ของผมยังติดต่อกับมหาวิทยาลัยอย่างต่อเนื่อง วันที่ ๒๗ มิถุนายน ก็ไปร่วมฉลองวันสถาปนามหาวิทยาลัยทุกปี เชิญไปดักบารตาก็ไป เชิญวางพานพุ่มก็ไป ขอแค่บอกมาเราก็ไปร่วมทุกงาน เพราะเราถือว่าเราเป็นนักศึกษาที่ประสบความสำเร็จมาได้เพราะมหาวิทยาลัย ถ้าเราไม่ได้มหาวิทยาลัย ไม่ได้ผู้ประศาสน์การ เราก็ไม่มีวันนี้

ผมรักธรรมศาสตร์ แม้บ้านจะอยู่ใกล้โรงพยาบาลภูมิพล แต่บางที่ผมไม่ไปรักษาที่นี่ แต่ยอมไปที่โรงพยาบาลธรรมศาสตร์รังสิต เวลาไปก็ใส่เสื้อมหาวิทยาลัยไป พยาบาลเค้าก็ถามว่า “ลุงนี่ศิษย์เก่าธรรมศาสตร์รุ่นไหน “พอผมบอกว่า “ลุง ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๗” เค้าก็บอกว่าพ่อหนูยังไม่เกิดเลย

ด้วยความรักในสถาบันนี้ พวกเราจึงติดตามความคืบหน้าของมหาวิทยาลัยมาโดยตลอด แม้กระทั่งกีฬาฟุตบอลประเพณีผมยังไปดูทุกปี ผมคิดว่าคงเป็นการดีที่เราจะไปเป็นกำลังใจให้เค้ามีคนมาถามผมอายุเท่าไรผมก็ยิ้ม ๆ และตอบไป เด็กเค้าก็ให้เข้าฟรี ผมมีเสื้อเชียร์เก็บไว้ทุกรุ่นเลย

ธรรมศาสตร์เปลี่ยนแปลงไปมาก ผมนิยมชมชอบที่ขยายแขนงไปมาก ขยายไปจนถึงต่างจังหวัด ลำปาง พัทยา

เราอยากให้มหาวิทยาลัยขยายไปแบบนี้ แล้วก็ให้ทุนกับนักศึกษาที่ด้อยโอกาส ไม่ต้องให้เค้าไปยืมเงินหลวง ถ้ามีเงินก็ควรให้ทุนเค้า เพราะเงินหลวงมันมีข้อผูกมัด เมื่อเค้ามีข้อผูกมัดจิตใจจะเป็นกังวล สู้เราช่วยเขา ให้เขา พอเรียนจบแล้วเค้าอาจจะกลับมาช่วยมหาวิทยาลัยโดยที่ไม่ต้องขอก็ได้ เขาจะรักมหาวิทยาลัยเพราะมหาวิทยาลัยช่วยเค้า

สำหรับมูลนิธิของรุ่น ๗ นั้น ผมผมอยากจะให้มีคณะกรรมการมารับงานต่อจากพวกผมไป เพราะผมก็ไม่รู้ว่าเราคงอยู่อีกกี่ปี ผมนี่ก็ ๘๕ แล้ว พระพุทธเจ้าบอกอย่าประมาท พวกผมเลยต้องมาคุยกันเรื่องผู้สืบทอดมูลนิธิ ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๗ ซึ่งมีการให้ทุนการศึกษา ทุนเกี่ยวกับศาสนา ทุนให้ผู้ตกทุกข์ได้ยากต่าง ๆ

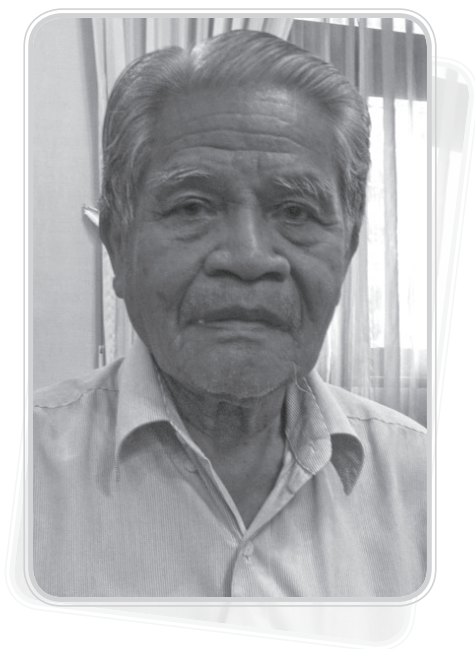
ฝากถึงธรรมศาสตร์

สุดท้ายผมอยากฝากให้นักศึกษาพัฒนาการแต่งตั้งให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ให้สวยงาม ให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่มหาวิทยาลัยอื่น ๆ บ้าง

เราเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัย ไม่ใช่เด็กนักเรียน เราต้องแต่งตั้งให้มันถูกต้องทะเลเทศ ให้เหมือนหรืออย่างน้อยก็ต้องให้มันคล้าย ๆ คนมีความรู้ต้องสักหน่อย ตอนนี้เวลาผมเห็นแล้วก็ได้แต่ตำหนิในใจ เพราะไม่รู้จะพูดกับใคร อีกอย่างหนึ่งก็คือ เป็นนักศึกษาธรรมศาสตร์ควรจะพูดจาให้มันมีระบบ คือหมายความว่าถ้าจะพูดเล่นกันส่วนตัวก็ไม่มีปัญหา แต่ไม่ใช่ว่าเที่ยวเดินถนนแล้วตะโกนโหวกเหวก

แล้วก็ฝากถึงผู้บริหารว่า เราควรปลูกต้นสักที่คลองหลวงและที่สาขาต่าง ๆ ของเรา อีก ๕๐ ปีมันจะมีค่ามาก ธรรมศาสตร์จะมีเงินหลายสิบล้าน ไว้ใช้สร้างคน สร้างธรรม และสร้างชาติของเราต่อไป

สัมภาษณ์ พี่งประดิษฐ์

ข้อมูลส่วนตัว

ผมชื่อสัมผัส พี่งประดิษฐ์ เกิดวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๖๙ ปัจจุบันอายุ ๘๔ ปัจจุบันอยู่บ้านเลขที่ ๗๐ ถนนอรุณอมรินทร์ แขวงบางยี่ขัน เขตบางพลัด กทม.

วัยเด็ก

บ้านผมเป็นตระกูลชาวนา แต่ก็ไม่ใช่ชาวนาที่ยากจนเสียทีเดียว มีที่ทางทำกินพอสมควร ถือเป็นชนชั้นกลางที่พิษณุโลก พ่อแม่ทำไร่ ทำนา ทอดแห ปลูกข้าว เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย ทำมาหากินแบบชาวบ้าน

ผมมีพี่น้องหลายคน แต่ว่าตายตั้งแต่เด็กเสียแทบทั้งนั้น เหลือโตขึ้นมาได้ ๔ คน ผมนั้นเป็นคนี่ ๒

ผมนับเป็นคนที่ไม่โชคดี เพราะเมื่อพี่ชายคนโตของผมเรียนจบ ม.๖ จากโรงเรียนประจำจังหวัด พ่อก็อยากให้ออกจากโรงเรียนมาทำงานซึ่งจะได้เงินเดือนประมาณ ๓๐ กว่าบาท ซึ่งถือว่าพอแล้วสำหรับสมัยนั้น แต่พี่ชายเป็นคนไม่หาความก้าวหน้าในชีวิต และมีความใฝ่ฝันอยากมาเรียนต่อกับเพื่อนที่กรุงเทพฯ พี่จึงให้คำมั่นสัญญากับพ่อว่า ถ้าเรียนจบเป็นครูได้เมื่อไหร่จะรับน้อง ๆ มาเลี้ยง สมัยนั้นจบครูมันได้ ๔๕ บาท ซึ่งถือว่ามากพอจะเลี้ยงน้องได้จริง ๆ

ตอนนั้นผมอายุประมาณ ๘ ขวบ พ่อพี่ชายเรียนจบได้บรรจุเป็นครูก็ไปรับผมมาเรียนที่กรุงเทพฯ ตามที่ให้สัญญากับพ่อไว้ ต่อมาไอ้น้องคนเล็กร้องตามมาอีกคน พี่ชายก็รับมาด้วย มาเรียนจนจบ ๓ คนพี่น้อง ส่วนน้องผู้หญิงคนเล็กก็ไม่ได้มาเรียน ด้วยสมัยโบราณลูกผู้หญิงเขาเชื่อว่าต้องให้อยู่กับบ้าน เลี้ยงพ่อ เลี้ยงแม่ ไม่ต้องเรียนมากก็ได้

เมื่อแรกมาถึงกรุงเทพฯ นั้น ผมได้เข้าโรงเรียนชั้นอนุบาลข้าง ๆ บ้านซึ่งตอนนั้นจำได้แต่ว่ามีครูผู้หญิงสอน ต่อมาก็เข้าโรงเรียนวัดนองค์จนป.๔ แล้วก็ไปเข้าโรงเรียนมัธยมวัดบพิตรพิมุขจนกระทั่งถึง ม.๖ จากนั้นก็มาสอบเข้าเตรียมธรรมศาสตร์นกระทั่งเรียนจบ มีงานมีการทำ พี่ชายจึงเหมือนกับพ่อคนหนึ่งของผม

ผมคิดว่าการได้เรียนหนังสือนับเป็นโชคดียิ่งที่สุดของผม แม้จะลำบากอยู่บ้างแต่มันก็ทำให้ผมเข้มแข็งมากขึ้น การต้องหุงข้าวกินเอง ซักเสื้อผ้าเองยิ่งทำให้มีความรับผิดชอบตั้งแต่ยังเด็ก

เวลาอาหารกลางวันที่โรงเรียน ถ้าหิวผมก็เปิดก๊อกกินน้ำประปาดื่มประทังหิว วันไหนโชคดีก็จะมีห่อข้าวไปกินโรงเรียนบ้าง ไข่ต้มสักใบ ปลาทูตัวหนึ่งก็หุงแล้ว เพื่อนฝูงส่วนใหญ่ก็เป็นเด็กวัดกันทั้งนั้น วันโกน วันพระ เราก็พลอยได้กินอิมหมีพืมน้ำไปกับเขาด้วย ผมเห็นเด็กเดี๋ยวนี้แล้วต้องร้อง โอ้โฮ เพราะร้านข้าวแกงมันยังไม่เข้าเลย อย่าว่าแต่ให้มันห่อข้าวไปกินเลย แต่เราก็เข้าใจว่าสังคมมันเปลี่ยนไปแล้ว

ตอนนั้นเวลาหยุดเทอมก็กลับบ้านด้วยรถไฟ ารถออกจากกรุงเทพฯ ๖ โมงเช้า ถึงพิษณุโลก ๖ โมงเย็น ใช้เวลาวันหนึ่ง เพราะสมัยก่อนรถจักรไอน้ำออกจากนี้ไปถึงอยุธยา เต็มน้ำ เต็มพินเสียที่หนึ่ง พอออกจากอยุธยาไปถึงลพบุรี เต็มน้ำ เต็มพินอีกที่หนึ่ง ออกจากอยุธยาถึงนครสวรรค์ ก็ยังต้องเติมน้ำ เต็มพินอีก แล้วก็เต็มอย่างนี้ไปตลอดทาง ใช้เวลาแต่ละครั้งประมาณสักครึ่งชั่วโมงเป็นอย่างน้อย มันก็ทำให้รถเสียเวลามาก

เวลาอยู่บ้านปิดเทอม เรายังต้องไปช่วยพ่อแม่ ทำไร่ ทำนา ปลูกผัก ปลูกหอม ปลูกกระเทียม ตักน้ำตักท่า เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย พอถึงเวลากลับมาเรียนที่ แม่ก็ตามมาด้วย เราขนไข่ข้าวสาร ปลาแห้ง ปลาเค็มมา แม่มาถึงก็มาปะเสื่อ เย็บผ้า ซักเสื่อ ซักผ้า ซักมุ้ง ก็เรามันเด็กมันซักไม่สะอาด แม่มาอยู่ที่ก็อาทิตย์หนึ่งแล้วก็กลับพิษณุโลกไป เราก็ไปส่งสถานีนี้ ยังจำได้ว่าเวลาแม่ขึ้นรถไฟไปแล้ว แกจะชะโงกหน้าออกมามองจนกระทั่งลับตาไป

ร.ร.เตรียมมย

ตอนที่ผมเข้ามาเป็นนักศึกษา (สมัยนั้นเขาไม่ได้เรียกนักเรียน) เตรียมปริญญาเมื่อปี ๒๔๘๗ จบเมื่อปี ๒๔๘๙ นับเป็นรุ่นที่ ๗ ได้เข้าเรียนห้อง ๘ เลขประจำตัว ๔๐๕๓ ในสมัยที่อาจารย์ อาบ คอมันตร์ เป็นผู้อำนวยการโรงเรียน

สมัยนั้นหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการกำหนดว่า ใครที่จะเข้าเรียนชั้นอุดมศึกษา หรือชั้นมหาวิทยาลัยจะต้องผ่านโรงเรียนเตรียมมย เสียก่อน ตอนนั้นก็มิเตรียมธรรมศาสตร์ เตรียมจุฬายช เตรียมนายร้อย และเตรียมนายเรือ นักศึกษาธรรมศาสตร์ส่วนมากจะเป็นพวกเด็กบ้านนอก ส่วนพวกผู้ดีมีฐานะก็จะไปเข้าจุฬายชเป็นส่วนมาก

ช่วงเวลาของชาว ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๗ เป็นยุคสงครามโลกครั้งที่ ๒ สมัยของเราต้องเรียนในอาคารเรียนที่ทำเป็นโรงจาก แบ่งเป็นห้อง ๆ กันด้วยฝาขัดแตะ ส่วนพื้นนั้นเป็นพื้นดิน และในแต่ละห้องจะมีโต๊ะเรียนและเก้าอี้ตามจำนวนคนเรียน อาคารเรียนที่เวลานี้อยู่บริเวณหอประชุมใหญ่ในปัจจุบัน

ไม่มีใครรู้หรือกว่า “ทำไมต้องให้เรามาเรียนหลังคาจากด้วยวะ” ตอนนั้นก็อ้างว่าต้องมาเรียนที่นี่เพราะสถานที่เรียนไม่พอ เพื่อที่ให้นักศึกษาให้มาก ๆ แต่ตอนหลังพอสงครามยุติเดือดมากขึ้น เครื่องบินก็มาวนรอบสนาม และทิ้งยุทธปัจจัยลงมา ปรากฏว่าได้ถุนหลังคาจากกลายเป็นคลังเก็บเวชภัณฑ์ แล้วก็ไม่รู้จะฝังเงินทุนสำรองอะไรต่ออะไรไว้ใต้ตึกนั้นหรือเปล่า

รุ่นที่ ๗ ของเรามีจำนวนนักศึกษา ๑,๒๐๐ คน ซึ่งเป็นรุ่นที่มีนักศึกษาที่มากที่สุด ผลัดกันเรียนในภาคเช้าและภาคบ่าย หมายความว่านักเรียนทั้งหมด ๑,๒๐๐ คน ต้องมาเรียนตอนเช้า ๖๐๐ คน และที่เหลืออีก ๖๐๐ คนมาเรียนรอบบ่าย เพราะสถานที่จำกัด ส่วนตึกของโรงเรียน ต.ม.ธ.ก. ในสมัยนั้นตั้งอยู่ในตำแหน่งของคณะบัญชีในปัจจุบัน ตอนนั้น ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๖ เขาเรียนกันบนตึก

วิชาที่เรียนในสมัยนั้นก็มี วิชาภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ภาษาบาลี-สันสกฤต และวิชาเทคโนโลยี ซึ่งเราไม่รู้เลยว่ามันคืออะไร เพราะแม้แต่คำว่าเทคโนโลยีก็เป็นคำใหม่ที่พวกเราไม่เคยได้ยินมาก่อน

ตอนที่เรียนก็ยังไม่เข้าใจว่าเขาให้เรียนวิชาต่าง ๆ ไปทำไม ตอนหลังพวกคุณทวีป วรดิถี คุณเปลื้อง วรณศรี คุณอัสนี พลจันทร์ กลายเป็นนักกีเอกได้เพราะอาศัยรากฐานการเรียนวิชาบาลี สันสกฤตจากโรงเรียนเตรียมมย แต่ตอนนั้นเราก็ไม่รู้หรือกว่ามันจะได้ประโยชน์อะไร อีกวิชาหนึ่งที่แรกเรียนไม่เข้าใจประโยชน์เลยคือวิชาชวเลข แต่เมื่อเรียนจบมาแล้วจึงได้รู้ว่ามันมีประโยชน์มหาศาล เพราะสมัยก่อนมันไม่มีเครื่องเทปอย่างนี้ ก็หมายความว่า เวลาต้องการบันทึก

อะไรด้วยความรวดเร็วอย่าง บันทึกรการประชุม การพูดคุย การจดเลคเชอร์ ทุกอย่างต้องใช้การจดชวเลขช่วยได้หมด นักศึกษาที่เคยเรียนชวเลขจากโรงเรียนเตรียมฯมาก่อนจะได้เปรียบเพื่อนคนที่ไม่รู้วิชานี้เป็นอย่างมากในการจดเลคเชอร์ในระดับมหาวิทยาลัย สิ่งนี้แสดงให้เห็นว่าท่านอาจารย์ปรีดีมองการไกลขนาดไหน วิชานี้เป็นเครื่องมืออย่างวิเศษสุดที่ส่งให้นักเรียนเตรียมฯได้เข้าไปทำงานระดับสูงในกระทรวงต่าง ๆ ทั้งสำนักนายกรัฐมนตรี กระทรวงมหาดไทย กระทรวงยุติธรรม และกระทรวงการต่างประเทศ

พวกอาจารย์ที่มาสอนพวกเราก็เป็นชั้นยอดทั้งนั้น อย่างครูยันตร์ ซึ่งสอนภาษาบาลีก็จบเปรียญ ๙ ประโยค วิชาภาษาฝรั่งเศสก็ได้อาจารย์นวลจันทร์ ณ ป้อมเพชร ซึ่งจบมาจากฝรั่งเศสโดยตรง วิชาดนตรีก็ได้เรียนกับพระเจนดุริยางค์ผู้แต่งเพลงชาติไทย ครูที่มีคุณภาพเหล่านี้ทำให้นักเรียนเตรียมฯ มีคุณภาพตามไปด้วย ถึงแม้ว่าจะเรียนน้อย แต่ว่าพื้นฐานมันแน่นและกว้างขวาง น่าสงสารก็แต่พวกรุ่น ๘ ที่ต้องเรียนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ และไม่ได้เรียนหลายวิชาที่อาจารย์ปรีดีตั้งใจวางรากฐานให้

นอกจากนั้นรุ่นผมนั้นยังมีสิ่งที่ไม่เหมือนรุ่นอื่นอีกก็คือ ไม่มีการเล่นห้องชั้นลงตามคะแนนสอบเพราะว่ายังติดสงคราม เราคิดกันแต่ว่า ได้เรียนก็บุญแล้ว แต่เมื่อมีสงครามพวกเราจึงไม่ได้ใช้เวลาร่วมกันระหว่างเรียนชั้นเตรียมฯเท่าที่ควร แต่เมื่อสงครามสงบลง พวกเราก็ค่อยมาสนิทสนมกันทีหลัง ตอนมาเรียนมหาวิทยาลัยแล้ว

แผลสงคราม

สมัยที่ผมเรียนเป็นยุคที่ปลายสงคราม มีเครื่องบินสัมพันธมิตรมาโจมตีทิ้งระเบิดโดยมีสถานีรถไฟบางกอกน้อยเป็นเป้าหมายหลัก ดึกโดมเองก็เคยโดนสัมพันธมิตรทิ้งระเบิดพังไปแถบหนึ่งเหมือนกัน

จำได้ว่าพอพวกเราเพิ่งใส่ชุดยูวชนทหารไปโรงเรียนเตรียมฯได้ ๑๕ วัน โรงเรียนก็ถูกสั่งปิดเพราะบริเวณแถวนี้มันมีจุดยุทธศาสตร์ อยู่มากเช่น พระรามหก โรงไฟฟ้า มักกะสัน สะพานพุทธ ไม่รู้ว่าจะโดนทิ้งระเบิดเมื่อไหร่ และมันมาที่เป็นฝูง เรามองเห็นได้เลย บางทีกลางวันเลยเห็นเครื่อง B๒๔ ทิ้งระเบิดลงมาเป็นสายแบบนับลูกได้ สุดท้ายมหาวิทยาลัยก็ถูกสั่งปิด เพราะสัมพันธมิตรโจมตีทั้งกลางวัน ทั้งกลางคืน คนในกรุงเทพฯ อพยพออกจากกรุงเทพฯ แทบหมดไปอยู่อยุธยา นครปฐม ปทุมธานี บางกอกน้อย บางขุนเทียน ดลิ่งชัน เป็นต้น

ตอนนั้นอาจารย์ปรีดีก็ใช้พื้นที่ตรงห้องอภิการบดี (ซึ่งเคยใช้เป็นห้องประชุม) เป็นที่กักกันเชลยศึก ซึ่งเป็นชาวต่างประเทศสัญชาติต่าง ๆ ที่เคยอาศัยอยู่ในประเทศไทยแล้วประเทศต้นสังกัดของเขาประกาศสงครามกับญี่ปุ่น

วิธีนี้เป็นกุศโลบายอันแยบยลที่จะทำให้สัมพันธมิตรไม่ทิ้งระเบิดลงมาในมหาวิทยาลัย ผมจำได้ว่ามีการกันรั้วลวดหนามเอาไว้ไม่ให้ใครเข้าออก และนอกจากเป็นที่กักกันชาวต่างประเทศแล้ว ดึกโคมยังเป็นเสมือนกองบัญชาการเสรีไทย ซึ่งมีท่านอาจารย์ปรีดีเป็นหัวหน้า

การเรียนระหว่างสงคราม

วิธีเรียนสมัยนั้นก็คือส่ง ซีดต ไปให้ที่บ้าน คือเรามาลงทะเบียนว่าจะให้ส่ง ซีดต ไปที่ไหน แล้วเขาก็ส่ง ซีดต ตามไปให้ถึงบ้าน แล้วก็ต้องศึกษากันเอง อ่านกันเอง ใครมีญาติพี่น้องก็ช่วยกันติว และก็ทำการบ้านมาส่งที่มหาวิทยาลัย แต่การเรียนเองมันก็ไม่เหมือนกับครูอาจารย์สอน ทำให้เราต้องไปเฝ้าหา ต้องไปเสาะหาผู้รู้ สอบถามบ้าง พังข่าวบ้าง พอถึงเวลาที่ต้องเดินทางมาสอบที่ธรรมศาสตร์

บางคนเดินทางจากปักกิ่งได้ จากสุราษฎร์ จากไหนต่อไหน กว่าจะมาถึงบางคนก็ตาย ระหว่างทาง ผมเองตอนสอบเสร็จก็ต้องกลับบ้านที่พิษณุโลก ขึ้นรถจากกรุงเทพฯ ไปถึงนครสวรรค์ ปรากฏว่าสะพานรถไฟถูกระเบิด ตอนนั้นก็ไม่มีผู้โดยสารหลายสิบคน ที่จะไปต่อก็ไม่ได้ จะกลับก็กลับไม่ได้ ผมก็อายุ ๑๗-๑๘ ปี ยังเด็กอยู่ยังมีแรง เลยตัดสินใจเดินทางกลับบ้านจากนครสวรรค์ถึงพิษณุโลก โดยมีเพื่อนร่วมทางทั้งหมดประมาณ ๑๒ คน

วันแรกผมจำได้ ผมเดินจากปากน้ำโพ ผ่านบึงบอระเพ็ด ไปตามสถานีรถไฟ จนถึงบางบุญนาศ ซึ่งเป็นระยะทาง ๓๐ กว่ากิโล ก็พักผ่อน ระหว่างไปผ่านสถานีไหนมีร้านข้าวแกง หรืออะไรที่พอจะกินได้ก็ซื้อกิน พอวันที่สอง ก็จากบางบุญนาศไปตะพานหิน แล้วบนทางรถไฟมีต้นหมาก รากไม้หรือมีร่มเสียดึงที่ไหน ก็ต้องเดินตากแดดไปอย่างนั้น กว่าจะถึงบ้านก็ใช้เวลาสี่วัน ในชีวิตไม่เคยเดินไกลขนาดนั้นอีกเลย พอไปถึงบ้านนี่ถึงขนาดแม่จำไม่ได้เลย มันทั้งผอม ทั้งดำ แบบโทรมมาเลย แม่ก็มอง อ้อ ลูกเรา แล้วร้องไห้ นี่คือสิ่งที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น นักศึกษาเตรียมฯ บางคนตายในระหว่างทาง เป็นไข้ตาย เจ็บตาย ส่วนผมนี่เข้าพองหมดเลย รุ่น ๗ เป็นรุ่นที่ต้องสู้ชีวิตอย่างที่สุด เรียนก็ไม่เต็มที่ แล้วก็ทุรกันดารลำบาก ตายไปก็มี

อันนี้เป็นประสบการณ์ของปี ๑ ที่นี้พอสอบเสร็จ เขาก็ส่งซีตปี ๒ ไปให้ พอไปสอบปี ๒ รถไฟก็ยังไม่มีตลอด ทำให้ต้องเดินเป็นช่วง ๆ บางทีก็นั่งรถถ่อเอา ก็ขออาศัยเขามา จนกระทั่งมาถึงปากน้ำโพก็มีรถไฟมากรุงเทพฯ

กองพันสารวัตร

พอพวกเราขึ้นปีสอง มหาวิทยาลัยเรีมิวิชากองพันสารวัตร โดยรับสมัครนักเรียนเตรียมฯ เพื่อมาเป็นทหาร ภายนอกก็เพื่อมาเป็นทหารสารวัตร สมัยนั้นพวกนักศึกษาที่อยู่ว่าง ๆ ไม่ได้ทำอะไร อายุเข้าเกณฑ์จะเข้าทหารกองเกินแล้วก็พากันมาสมัคร ในพวกเราที่ขึ้นปี ๒ ก็พากันไปที่ธรรมศาสตร์ เขาเรียกว่าเข้าหอสารวัตรทหาร พอเข้ามาแล้วก็ไปฝึกทหาร ซึ่งโดยมากก็ฝึกที่มหาวิทยาลัยนี้แหละ และบางส่วนก็ไปฝึกที่ชลบุรี พอฝึกจบหลักสูตรก็บรรจุเป็นนายสิบทหารสารวัตร จนกระทั่งในตอนหลังก็เป็นทหารที่อยู่ขบวนการเสรีไทย และทหารนายสิบ สห.พวกนี้ก็เป็นกองพันทหารที่ปกป้องกองบัญชาการเสรีไทยอยู่ที่นี่

คนที่มาเข้าร่วมก็มีทั้งนักเรียนเตรียมฯ รุ่น ๗ นักศึกษารวมศาสตร์ แล้วก็ยังมีนักเรียนเตรียมอุดมของจุฬาย ตอนนั้นนอกจากปกป้องกองบัญชาการแล้ว ก็ยังต้องเตรียมตัวต่อสู้กับญี่ปุ่นด้วย บนแนวถนนจากท่าพระจันทร์ไปบางลำภู และจากท่าพระจันทร์ไปสนามหลวง มีป้อมและสิ่งต่าง ๆ เพื่อเตรียมต่อสู้กับกองทหารญี่ปุ่นไว้พร้อมสรรพ

พวกเราต้องฝึกกันอย่างลับ ๆ สถานการณ์มันตึงเครียดขึ้นทุกที ๆ พวกญี่ปุ่นเขาก็รู้แต่มันทำอะไรไม่ได้ ก็เป็นดวงชะตาของบ้านเมืองที่บังเอิญญี่ปุ่นมันแพ้สงคราม โดนระเบิดที่ฮิโรชิมา สงครามก็เลยยุติ พวกนักศึกษาก็ได้แต่ฝึกแต่ยังไม่ได้รับ แต่ถ้าเกิดมีการรบขึ้นมา ผมอาจจะไม่ได้มานั่งอยู่อย่างนี้หรอก

แต่ตอนนั้นเราฝึกแล้วก็อยากใช้ชีวิตา จึงไปสมัครเป็นทหารบ้าง แต่เขาไม่ให้ไปเป็นทหารเพราะตัวเล็ก เขาก็ถามว่าบ้านอยู่ที่ไหน ตอนนั้นผมไปอาศัยญาติพี่น้องอยู่แถวดุสิต เขาก็มอบหน้าที่ให้ คนที่เข้ามาสมัครมาคือครูชิต เวชประสิทธิ์ซึ่งเป็นครูสอนขวเลข (ตอนหลังสงครามท่านก็เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พรรคสหชีพของอาจารย์ปรีดี) ท่านก็ถามว่า “มาทำไม” ผมบอกว่า “จะมาสมัครเป็นทหาร” ท่านก็ว่า “เขาปิดแล้ว” แล้วเขาก็ถามว่าบ้านช่องอยู่ไหน พ่อแม่ชื่ออะไร อาชีพอะไร แถวที่อยู่นั้นมีทหารญี่ปุ่นบุกมาบ้างหรือเปล่า มันทำอะไรอยู่ ที่ไหน อะไรต่ออะไร เพราะแถวบ้านผมที่ดุสิตนั้นเป็นคลังน้ำมัน และเวชภัณฑ์ของญี่ปุ่น ท่านก็ให้ดู ๆ แล้วก็มาเล่าให้ครูฟัง เหมือนกับให้เราทำหน้าที่เป็นสายลับให้เสรีไทย เด็กไม่ได้เป็นทหารก็ใช้ไปเป็นสายลับกันหลายคน นอกจากผมเขตดุสิต ก็ยังมีคนอื่น ๆ ที่อยู่แถวบางซื่อ บางรัก กระจายกันไปทั่ว รวบรวมข้อมูลจากหลายแห่งทั่วทั้งกรุงเทพฯ

พอสงครามยุติเสรีจเราก็สอบเรียนจบเตรียมธรรมศาสตร์พอดี เรียกว่าปลดจากทหารมาเป็นนักศึกษา อีกพวกหนึ่งก็ไปทำงานศุลกากร พวกหนึ่งก็ไปเป็นปลัดอำเภอ พวกหนึ่งก็ไปเข้ารับราชการ แล้วแต่ทางเดินของใคร

นักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

สมัยนั้นธรรมศาสตร์มีการแบ่งออกเป็น ๒ แผนก เรียกว่าคณะธรรมศาสตร์กับคณะบัญชี คณะธรรมศาสตร์ยังไม่มีแยกนิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เพราะว่าหลักสูตรของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เรียนทั้งกฎหมาย การปกครอง รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ จบมาก็ได้ปริญญาธรรมศาสตร์บัณฑิต โดยใช้เวลา ๔ ปี ผมยังจำเลขประจำตัวนักศึกษาได้ ๑๙๙๔๐

สมัยนั้นมีการแบ่งเวลาเรียนเป็นภาคเข้ากับภาคเย็น ภาคเช้าก็เรียน ๘ โมง ถึง ๑๐ โมง เหตุที่เรียนเช้าก็เพราะว่า ต้องการให้พวกนักศึกษาที่ไปทำงานอยู่ในกระทรวงต่าง ๆ ได้เข้าทำงานในช่วงกลางวัน ตอนนั้นทั้งกระทรวงคลัง กรมบัญชีกลาง กระทรวงการต่างประเทศ เต็มไปด้วยนักศึกษาระบบธรรมศาสตร์ สมัยนั้นพวกเรามาจากต่างจังหวัด ไม่มีเงินทอง พ่อแม่ก็ยากจน ก็ต้องทำงานไปด้วย เรียนไปด้วยเป็นส่วนใหญ่ นอกจากคนที่เขามีฐานะ อย่างผมเองก็ทำงานเป็นเสมียนอยู่ที่กรมบัญชีกลาง ซึ่งตั้งอยู่หน้ามหาวิทยาลัย เข้าชั้นก็มาเรียน แล้วเรียนเสร็จก็ไปทำงาน ส่วนมากผู้บังคับบัญชา หรือหัวหน้าแผนก หัวหน้ากอง ก็เป็นศิษย์เก่าธรรมศาสตร์ จึงเข้าใจว่าเราต้องมาทำงานสายหน่อย ก็อะลุ่มอะล่วยกันไปเพราะรู้ว่าเราต้องมาเรียนไม่ได้ไปเถลไถลที่ไหน เข้าทำงานช้าหน่อยก็ไม่ว่ากัน แล้วเย็นก็มาเรียนต่อ ส่วนภาคกลางวันก็มีคนมาเรียนภาคพิเศษ สมัยนี้เรียกว่า tutor เขาจะเรียนภาษาอังกฤษ เรียนฝรั่งเศส หรือใครจะเรียนอะไรก็เข้าไป

สมัยนั้นเขาจะกำหนดว่าต้องสอบผ่านกี่วิชาขึ้นไปถึงจะผ่านปี ๑ ได้ ถ้ายังไม่ผ่านวิชาไหนต้องเรียนกับรุ่นน้อง มันเลยสนิทกันโดยปริยาย ทั้งรุ่น ๓ รุ่น ๔ รุ่น ๕ รุ่น ๖ ก็ได้รู้จักกันหมด

อาจารย์ปรีดี

ท่านผู้ประศาสน์การทำให้ความเมตตาต่อนักเรียนเตรียมธรรมศาสตร์ แจกสมุด แจกดินสอ สมัยนั้นสงครามมันอัคคีต หนังสือหนังสือ แล้วบางที่ท่านก็มาเดินดู ท่านมาเยี่ยม มาเยียน เอาใจใส่เหมือนลูกเหมือนหลาน และก็สร้างโรงอาหาร (เดี๋ยวนี้มันถูกรื้อไปแล้ว) ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับลูกศิษย์ โดยเฉพาะกับท่านอาจารย์ มันเหมือนกับพ่อกับลูก โดยเฉพาะพวกที่มาจากบ้านนอกกับพวกครูก็เหมือนกัน สมัยนั้นเราไม่เรียกอาจารย์หรอก เรียกกันแต่ว่า “ครู” มันไม่เหมือนครูบา อาจารย์สมัยนี้หรอก สอนเสร็จแล้วก็กลับบ้านไปแล้ว สมัยนั้นถึงเวลากลับบ้านไปแล้ว บางทียังมานั่งเล่นกันอยู่ได้โรมโธริบ้าง อะไรบ้าง คือมีอะไรก็เข้าไปหาได้ตลอดเวลาทุกคน ทุกท่านเลยไม่ต้องมานัดล่วงหน้าแบบสมัยนี้

อาจารย์อื่น ๆ

ตอนผมอยู่ปี ๔ อย่าง อาจารย์ ดร.เสริม ศรีภักดิ์ สอนวิชาการคลัง แก่ก็ให้ผมจด เลคเชอร์ วิชาท่านแล้วเอามาให้ท่านอ่าน ท่านทำงานกระทรวงการต่างประเทศแต่ก็บอกว่าอย่ามา ที่กระทรวงเลย ไปที่โรงแรมดีกว่าจะได้ไปกินข้าวกัน คือเอา ชิต ไปให้ท่านตรวจ ตรวจเสร็จแล้วกิน ข้าวกินปลาด้วย

อย่างอาจารย์สัญญา ดร.ขุนศรียาภัย สอนวิชากฎหมายระหว่างประเทศคดีอาญา เวลาสอบปากเปล่าท่านจะบอกว่า “เย็นนี้ไปพบที่สโมสรนะ” (สโมสรเนติบัณฑิต) คนที่สอบผ่าน ท่านจะเลี้ยงเปียร์ อาจารย์ทั้งหลายแม้จะเป็นใหญ่เป็นโตก็ไม่ได้จ่ายค่าอย่าง ดร.หยุด แสงอุทัย ปรมาจารย์สอนวิชากฎหมายอาญา แก่ก็หิ้วกระเป๋าเสื้อจันทบูรณ์ เดินตอกแตก นั่งรถราง และก็มี ร่มอันหนึ่งมาสอนหนังสือ ครูบาอาจารย์สมัยนั้นก็ไม่ได้วางมาด ไม่ได้มีความพองในความเป็น อาจารย์ อย่างอาจารย์หลวงประดิษฐ์ บางที่แกเข้ามาธรรมดา ใส่เสื้อ ใส่กางเกง บางทีใส่รองเท้าแตะมาด้วยซ้ำ เพราะฉะนั้น ความสัมพันธ์มันมากกว่าในสมัยนี้

ผมจบเตรียมฯเมื่อปี ๒๔๙๐ สงครามมันยุติแล้ว ประชาธิปไตยก็เริ่มเบ่งบาน เมื่อมีการยกเลิกกฏอัยการศึก ก็เกิดมีการเลือกตั้ง กลุ่มเสรีไทยก็ตั้งพรรคสหชีพโดยมีอาจารย์ปรีดีเป็น หัวหน้าพรรค คนอื่นก็ตั้งพรรคการเมืองกัน อย่างพรรคแนวรัฐธรรมนูญ พรรคอิสระ และพรรค ประชาธิปัตย์ พอเลือกตั้งเสร็จ ปรากฏว่าพรรคสหชีพของขบวนการเสรีไทยได้รับเสียงข้างมาก อาจารย์ปรีดีก็ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี ส่วนพรรคประชาธิปไตยก็กลายเป็นฝ่ายค้านไป

ตอนนั้นผมเพิ่งอยู่ปี ๑ เราต้องมาไหว้ครูกัน พอเสร็จพิธีแล้วเราก็กยกเอาอาจารย์ปรีดี ขึ้นแบก บรรยากาศเป็นกันเองมาก ไม่ต้องมีพิธีรีตรองอะไรมากมาย

รับปริญญา

พิธีรับปริญญาในสมัยนั้นก็ยังไม่เรื่องมากอย่างทุกวันนี้ คนรุ่นผมเรียนจบตอนมหาวิทยาลัย ถูกยึดไปแล้ว พวกที่สอบข้อเขียนและสอบปากเปล่าเสร็จแล้ว ต้องมาเข้าอบรม ๓ วัน เรื่องสภาพ สังคมไทย และเรื่องอะไรต่ออะไร เขาพาไปดูงาน ไปดูคุก ในระหว่างที่มาอยู่ร่วมกัน พอวันรับ ปริญญาบัตรก็มายืนแถวถ่ายรูป ตรงหน้าตึกโดม ไม่มีพิธีเหมือนสมัยเดี๋ยวนี้นี้ ไม่ต้องมีดอกไม้อะไร อย่างนี้หรือ พอถ่ายรูปพร้อมหมู่เสร็จก็ต่างคนก็แยกกัน แล้วไปกินแถวท่าพระจันทร์ ไปเลี้ยงฉลองกัน ตามอัยยาศัย ตามกลุ่ม ตามเพื่อน ตามฝูง ผู้ปกครองก็ไม่ต้องลำบากลำบากเดินทางมา ไม่เหมือน สมัยนี้ ปู่ ย่า ตา ยาย อาม่า อากง มากันทั้งตระกูล

ในสมัยผมนักศึกษาว่าที่บัณฑิตแต่ละคนจะไปเซ็นรับใบปริญญาบัตรเอาจากที่เจ้าหน้าที่ธุรการเป็นอันจบการศึกษา ถ้าใครอยากจะถ่ายรูปก็โนน ใสเสื้อครุยแล้วไปถ่ายตามร้านตามอัธยาศัยอัดเอาเอง จะถ่ายกับพ่อแม่ก็ไปถ่ายเอาเอง สมัยนั้นมันเรียบ ๆ ง่าย ๆ ไม่มีอะไร

กรรมการนักศึกษา

รุ่นผมเขาจะมีคณะกรรมการนักศึกษา ตามระเบียบการสโมสรนักศึกษา ต้องมีประธานนักศึกษา รองประธานนักศึกษา และผู้แทนนักศึกษาปี ๑ ปี ๒ ปี ๓ ปี ๔ (ซึ่งผมอยู่ในตำแหน่งนี้มาตั้งแต่ปี ๑) กรรมการฝ่ายรักบี้ ฟุตบอล ฝ่ายฟุตบอล กีฬาในร่ม กีฬามวย บริหารกิจกรรมนักศึกษา ประธานนักศึกษาต้องมีหน้าที่ติดต่อกับทางมหาวิทยาลัย ติดต่อกับใครต่อใคร ตำแหน่งสุดท้ายก่อนเรียนจบผมเป็นเลขาธิการคณะกรรมการนักศึกษา

ธรรมศาสตร์ถูกแทรกแซง

สมัยที่คุณมารุต บุณาคเป็นประธาน คนที่ ๓ (ประธานคนแรกคือ คุณอรุณ แสงโกเศศ คนที่สองคือ คุณประจวบ อัมพะเสวต) พอรับตำแหน่งก็เกิดรัฐประหารพอดี ในวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ผมเพิ่งอยู่ปี ๑ ทหารซึ่งนำโดยคุณชาติชาย ชุณหะวัณก็เอารถถังเข้ามายึดธรรมศาสตร์ อาจารย์ปรีดีก็ต้องลี้ภัยจากท่าช้างไปต่างประเทศ

ทางด้านผู้บริหารมหาวิทยาลัย ตอนนั้นอาจารย์วิจิตร ลulitanนท์ เป็นเลขาธิการ อาจารย์เดือน บุณาค เป็นรองผู้ประสานการ ดร.เสริม วินิจฉัยกุล และพวกคณะผู้บริหารทั้งหมดถูกไล่แต่ก็ยังไม่ถึงกับโดนจับ แต่อาจารย์บางท่านอย่างอาจารย์ทวี ตะเวทิกุล คุณพร มะลิทอง ถูกยิงทิ้งและก็มีพวกอดีตเสรีไทยที่เป็นตัวตั้งตัวต่ออย่างคุณจำลอง คุณถวิล คุณทองอินทร์ อาจารย์ ดร.ทองเปลว ถูกจับขึ้นรถไปยิงทิ้งที่ กม. ๑๓ บางเขน จันทรุ่งขึ้นหนังสือพิมพ์ก็ลงข่าวว่าถูกกองโจรมลายูบุกยิงจนเสียชีวิตทั้งหมด

ขณะเดียวกันจอมพล ป. พิบูลย์สงคราม กับพล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ก็เข้ามายึดธรรมศาสตร์และส่งกองทหารรักษาดินแดนมาประจำที่คณะรัฐศาสตร์ในปัจจุบัน เพื่อเข้ามาควบคุม ตอนหลังก็มาเปลี่ยนแปลงแก้ไขพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เปลี่ยนชื่อจากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง มาเป็นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แล้วก็เปลี่ยนผู้บริหารเป็นทหารเข้าดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง โดยมีหลวงวิจิตรวาทการ พลโท สวัสดิ์ ส.สวัสดิเกียรติ และทหารอีกมากมายเข้ามาบริหารมหาวิทยาลัย

ในด้านความรู้สึกของนักศึกษาสมัยนั้น มันเหมือนกับว่า สถานที่อันเป็นสัญลักษณ์ของอนาคตของประเทศถูกยึด ผู้บริหารอย่างอาจารย์ปรีดี ซึ่งเราเคารพเป็นปูชนียอยู่เหมือนกับเป็นพ่อของเราคนหนึ่ง ถูกจับไล่ ถูกอะไรต่ออะไรไป พวกเราเกิดความรู้สึกที่ถูกข่มเหง รังแก ไม่ได้รับเป็นธรรม พุดไปแล้วมันน้ำตาไหล ตอนนั้นพวกเราแย่งละครให้พวกเรานักศึกษา เหมือนกับถูกจับมัด ล่ามโซ่ ถูกกุมแจมือ พ่อแม่ก็ถูกจับไล่ แล้วก็เล่นเพลงหวอนาลัย ที่ขึ้นว่า “หวอนาลัย หัวใจคร่ำครวญ” พอเพลงขึ้นตอนนั้นทุกคนร้องให้หมด น้ำตาไหล “หัวใจคร่ำครวญ” เหมือนในเพลง

ก่อนมหาวิทยาลัยถูกยึดนอกจากการเรียนตามหลักสูตรแล้ว คณะกรรมการนักศึกษา มีการจัดกิจกรรมพิเศษที่สอนให้นักศึกษารู้ถึงจิตวิญญาณของธรรมศาสตร์ เป็นการตอบโจทย์ที่ว่า ทำไมมหาวิทยาลัยตั้งชื่อว่ามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง คนส่วนมากก็ไม่รู้ ตอนแรกผมก็ไม่รู้ เป้าหมาย ก็คือความเป็นธรรม ความยุติธรรม เป็นศาสตร์ของความยุติธรรมที่ หรือธรรมต่างๆ ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า มหาวิทยาลัยนี้ปลูกฝังจิตใจให้เรามีความรัก รักความเป็นธรรม ต่อสู้เพื่อความเป็นธรรม

ประการต่อมา ในชื่อของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีคำว่าและการเมืองร่วมอยู่ด้วย นั่นก็หมายความว่า นักศึกษาระบบธรรมศาสตร์ต้องรักประชาธิปไตย ต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย ที่สำคัญที่สุดคือ นักศึกษาระบบธรรมศาสตร์จะต้องสนใจเรื่องบ้านเมือง เพราะฉะนั้น หลักสูตรปีสุดท้าย ปี ๔ ถึงว่าสอนวิชาลัทธิเศรษฐกิจและการเมือง ปลูกฝังความคิดทางการเมือง สนใจความลำบากยากจนของประชาชน รับผิดชอบต่อประชาชน นี่คือรากฐานทางจิตวิญญาณของเรา สมัยนั้นเราไม่ใช่เรียนตามหลักสูตรเท่านั้น แต่ต้องมีจิตวิญญาณ เต็มใจนี้ความรู้สึกอย่างนี้นักศึกษารุ่นหลัง ๆ ไม่มีแล้ว มีแต่สายลม แสงแดด

บัณฑิตของเราที่จบออกไป ไปเป็นข้าหลวง เป็นนายอำเภอ เป็นทหาร เป็นข้าราชการ กระทรวงการต่างประเทศ เป็นอะไรใหญ่ ๆ โต ๆ ต่างๆ เป็นการสร้างคนเพื่อเข้าหน่วยงานราชการ รับผิดชอบต่อประชาชน ไม่ใช่เรียนเพื่อได้ปริญญาเพียงอย่างเดียว แต่มีจุดมุ่งหมายเพื่อจะสร้างคนที่มีความรักชาติ รักความเป็นธรรม รักประชาธิปไตย ออกไปปกครองบ้านเมือง

เมื่อเวลาผ่านไป

ทุกวันนี้ เวลาผมเดินในมหาวิทยาลัย ได้ยินเด็กสมัยนี้มันชอบร้องเพลงอะไรกันดึก ๆ ตื่น ๆ ซ้อมเต้น ซ้อมรำ ซ้อมร้อง โอ้โฮ มันไม่ไหว มันจะเอาดีทางนี้กันหรือไง มันสำคัญนักหนา หรือ สมัยก่อนไม่เห็นมีแบบนี้ ทั้งที่งานบอลประเพณีมีตั้งแต่สมัยผมยังเรียนเตรียมอยู่เลย เมื่อก่อนนี้มันไม่มีสนามกีฬาเป็นของตัวเอง ครั้งแรกดูเหมือนจะที่สนามของสวนกุหลาบ ต่อมาก็สนามโรงเรียน

หวัง ต่อมาก็เล่นกันสนามหลวง สมัยก่อนนี้ไม่มีกองเชียร์อะไรมากมาย ก็แต่งใส่หมวกเหลืองแดง ใส่ชุดสีขาว เสร็จแล้วก็มากินเลี้ยงกัน ระหว่างสองมหาวิทยาลัย คือก็แพ้ชนะไม่สำคัญ ถือหลักความสามัคคี ก็เชียร์กัน แล้วก็พากันไปกินเลี้ยง ไม่มีเชียร์อะไรลีดเดอร์ ไม่มีขบวนอะไร ไม่มีอะไรหมดเบลอ้งกันเยอะแยะอย่างนี้ แต่นี่มันก็ค่อย ๆ พัฒนาไปเรื่อย

จุดมุ่งหมายของกิจกรรมนี้ก็เพื่อสร้างความสามัคคีระหว่างนักศึกษาสองมหาวิทยาลัย ซึ่งเคยถูกรัฐบาลขัดขวางเพราะกลัวพลังของความสามัคคีระหว่างนักศึกษา กับนิสิต เขาก็จะไม่ให้จัด ตอนนั้นผมอยู่ปี ๑ ปี ๒ เป็นคณะกรรมการนักศึกษา ไปคุยกับกับกรรมการนิสิตที่จุฬาย ทางจุฬาย ก็เห็นด้วยว่าเราจะไม่ยอม ถ้าไม่ให้ใช้สนามหลวงเราก็จะไปแข่งกันที่จุฬาย

มหาวิทยาลัยถูกยึด

พอเขาทำรัฐประหาร โคนล้มรัฐบาลเสร็จแล้ว เขายึดธรรมศาสตร์ เปลี่ยนผู้บริหาร ขับไล่อาจารย์ปรีดี ฆ่าบุคคลสำคัญตายไปหลายสิบคน ที่นี้ต่อมาก็หันมาเล่นงานนักศึกษา

เริ่มแรกก็เปลี่ยนชื่อมหาวิทยาลัย แยกเป็นคณะนิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ พาณิชยศาสตร์การบัญชี แทนที่จะได้เรียนรวมกันเหมือนเดิม เขาก็บอกว่าต้องกระจายเพื่อความรู้ ลึกซึ้งเฉพาะด้าน แต่ความจริงแล้วก็เพื่อที่แยกสลายไม่ให้อวมกลุ่มกัน แยกออกไปหมดเป็นเสี่ยง ๆ แล้วก็สร้างความขัดแย้งกัน ให้นักศึกษารัฐศาสตร์ให้อยู่หอเพียงคณะเดียว ก็ทำให้กลายเป็นเจ้าพ่อยึดครองมหาวิทยาลัย และเสร็จแล้วก็ไปทะเลาะกับนิติศาสตร์บ้าง ไปทะเลาะกับเศรษฐศาสตร์บ้าง

นอกจากแบ่งแยกแล้ว ก็ยังจำกัดสิทธิ ข้อแรกก็คือ เมื่อก่อนนี้ คนที่จบธรรมศาสตร์บัณฑิต เข้าจะเข้าไปเป็นข้าราชการชั้นตรีที่ไหนก็ได้ เพราะวุฒิมันครอบคลุม

พอแยกออกแล้ว เขาก็ให้นักศึกษาที่จบคณะรัฐศาสตร์จุฬาย ได้รับการบรรจุเป็นปลัดอำเภอ แต่นักศึกษารัฐศาสตร์คุณจะต้องไปเป็นเสมียน อันดับ ๓ ซึ่งเมื่อก่อนนี้เราได้สิทธิเท่าเทียมกัน เขาเรียกว่าแก้ไขกฎหมาย ก.พ. ฉบับ ๑๐๔

ข้อต่อมา ก็คือ จำกัดสิทธิธรรมศาสตร์บัณฑิตไม่ให้เข้าเป็นสมาชิกเนติบัณฑิต คือเมื่อก่อนถ้าได้ธรรมศาสตร์บัณฑิตแล้วคุณก็เข้าสมัครสามัญสมาชิกได้ เมื่อคุณเป็นสามัญสมาชิกคุณก็ไปสอบอัยการ สอบตุลาการ สอบอะไรก็ได้ แต่พอออกกฎหมายใหม่ คุณต้องไปเข้าโรงเรียนเนชอีก ๒ ปี

ข้อที่ ๓ เกี่ยวกับการเข้ารับราชการตำรวจ เมื่อสมัยก่อนเราจบธรรมศาสตร์บัณฑิต เราก็สมัครเข้าเป็นชั้นสัญญาบัตรได้เลย แต่พอหลังรัฐประหารแล้ว คุณต้องเข้าไปเป็นนายจาก่อน เป็นการริดรอนสิทธิที่เราเคยมีเคยได้ เพราะฉะนั้น ขบวนการนักศึกษามันก็เริ่มก่อหวอด เคลื่อนไหวต่อสู้

มาตั้งแต่นั้น อย่างผมเนี่ยตั้งแต่ปี ๑ ปี ๒ ปี ๓ ปี ๔ กิจกรรมสมัยนั้นไม่ได้เป็นกิจกรรมสายลมแสงแดดอะไรอย่างเดี๋ยวนี ถ้าจะร้องเพลงก็มี “เพลงมอญดูดาว” เนื้อหาในเพลงนี้บอกว่า “ไทยรักชาติ ไทยรักธรรม...” ซึ่งมันสะท้อนถึงจิตวิญญาณของเรา ที่รักความเป็นธรรม รักชาติ บ้านเมือง

พวกเราตอนนั้น เรียนไปด้วย ทำงานไปด้วย และก็ต่อสู้ไปด้วย คณะกรรมการนักศึกษาสมัยนั้นเป็น คล้ายๆ องค์การรวมศูนย์กลางต่อสู้ของนักศึกษา กิจกรรมส่วนใหญ่ก็คือการต่อสู้เพื่อสิทธิของนักศึกษาเพื่อมหาวิทยาลัย กิจกรรมก็มีหลายรูปแบบ เช่น สไตรค์หยุดเรียน ประท้วง จดอภิปรายเรื่อง กฎ ก.พ. เรื่องเนติบัณฑิต เรื่องสิทธิความไม่ชอบธรรม จัดปาฐกถา ได้ว่าที่ว่าการบ้านไม่เกี่ยวกับการเมือง เราก็บอกว่า เฮ้ย นักศึกษาบรรลุนิติภาวะแล้ว มันต้องยุ่ง มันต้องสนใจเรื่องการเมือง แล้วก็เคลื่อนไหวเรียกร้องสันติภาพ เรียกร้องประชาธิปไตย คัดค้านเผด็จการ เพราะฉะนั้น กิจกรรมนักศึกษสมัยนั้นคือการต่อสู้ ไม่ใช่มาแหกปากร้องเพลงเดินร่าอย่างทุกวันนี้

ตอนนั้นนายทหารเข้ามาคุมมหาวิทยาลัยแล้ว เอากองพันรักษาดินแดนมาอยู่ที่นี่ กลางคืนก็มีทหารมาเฝ้ายามหน้าประตู เวลากรรมการนักศึกษาประชุมกัน มันก็มาเดินไป เดินมาเพื่อกดดันพวกเรา บางคนก็ถูกติดตาม แล้วก็มีความว่า นักศึกษาโดยเฉพาะนักศึกษาหญิงถูกลวนลามหรือบางทีก็ส่งไอ้พวกสายลับเข้ามาแทรกซึม ให้พวกสันติบาลปลอมแปลงตัวมาเป็นนักศึกษา ซึ่งเรารู้แต่เราจะไปไล่เขาได้อย่างไร บางคนเป็นนักศึกษาก็มีที่ถูกจ้างมา

แม้จะถูกเฝ้าดูติดตามตลอดเวลา แต่เราก็ยังเดินขบวน ออกใบปลิว ออกหนังสือพิมพ์ต่อต้าน สมัยนั้นก็มียังหนังสือพิมพ์ที่เรียกว่าหนังสือพิมพ์ธรรมจักร ที่นี้เหตุการณ์มันก็ป่ม กิจกรรมนักศึกษากลายเป็นกิจกรรมที่ต่อสู้ทางการเมือง ต่อสู้เพื่อผลประโยชน์ของนักศึกษา เรียกร้องประชาธิปไตย เรียกร้องสันติภาพ แล้วตอนนั้นมันเลิกสงครามใหม่ ๆ มันเป็นยุคที่เราจะต้องบูรณะประเทศชาติ คัดค้านการใช้กำลัง

ทวงมหาวิทยาลัยคืน

นักศึกษามหาวิทยาลัยพวกนี้เป็นขบวนการเคลื่อนไหวที่สำคัญในสังคม จนกระทั่งวันที่ วันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๕ เกิดกบฏแมนฮัตตัน ทหารเรือจับจอมพล ป. เป็นตัวประกันแต่จอมพล ป. ก็รอดมาได้ หลังจากเหตุการณ์ผ่านไปได้ไม่นาน จอมพลป.ก็ส่งทหารยึดธรรมศาสตร์อย่างเด็ดขาด ทำให้พวกเราไม่มีที่เรียน ตอนหลังก็มีมติคณะรัฐมนตรีเพื่อเอามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไปใช้ประโยชน์ในทางทหารโดยให้งบประมาณถึง ๕ ล้านบาท ส่วนนักศึกษาจะไปเรียนที่ไหนก็ไม่สน

ตอนนั้นเราก็คิดว่าขบวนการนักศึกษาธรรมศาสตร์คงถึงกาลล่มสลายแล้ว เพราะเราสู้ถูกปืนไม่ได้ ตอนนั้นผมอยู่ปี ๔ เป็นเลขานุการ คณะกรรมการนักศึกษาด้วย แต่เราก็งยังไม่หมดหวังเสียทีเดียว การต่อสู้ของเราเริ่มต้นด้วยการวิ่งเต้นหาที่เรียน คณะต่าง ๆ ของธรรมศาสตร์ ตอนนั้นยังมีเรือวแรงเหลืออยู่ คณะนิติศาสตร์ ไปอาศัยที่เรียนที่เนติบัณฑิต คณะบัญชี เศรษฐศาสตร์ พาณิชยศาสตร์ ไปเรียนเตรียมอุดมของจุฬาย เพราะของจุฬายเขาไม่ได้โดนยึดด้วย คือขอใช้พื้นที่ในโรงเรียนเตรียมฯ แล้วก็เรียนกันเวลากลางคืนกันอย่างเปิดเผย

ผลที่สุด นักศึกษาธรรมศาสตร์ทุกคนก็ได้คิดว่าเราต้องรวมเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันแล้ว ต่อสู้เพื่อเรียกร้องมหาวิทยาลัยคืน คณะกรรมการนักศึกษาก็ก็นำ ไอ้เรื่องรวมพลังนักศึกษา มั่นรวมอยู่แล้ว ไม่มีปัญหา เพราะมันต่อสู้กันมาตั้งแต่ปี ๑ ถึง ปี ๔ เราจึงได้กระจายกำลังกัน ส่วนหนึ่งก็ไปหารุ่นพี่ที่จบไปทำงานอยู่กระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ อีกส่วนหนึ่งก็ไปในหมู่หนังสือพิมพ์และการสื่อสารมวลชน ให้หนังสือพิมพ์ก็ช่วยลงบทความ ตอนนั้นก็มีเดลินิวส์ สมัยนั้นชื่อ เดลิเมล์ ข่าวภาพ พิมพ์ไทย ซึ่งมีศิษย์เก่า อาจารย์นิกร สิงห์สมัย ทำงานอยู่ และอีกคนหนึ่งก็ไปหานักการเมือง หาพวกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ไปเรียกร้องหาความเป็นธรรมว่า พวกผมไม่มีที่เรียนแล้ว ไม่รู้จะเรียนที่ไหน อนาคตมืดมนแล้ว แล้วมหาวิทยาลัยที่อาจารย์หลวงประดิษฐ์ ก่อสร้างมาเพื่อเป็นรากฐานประชาธิปไตยถูกทำลายหมดแล้ว แล้วอนาคตของประเทศจะให้เป็นยังไง มันก็กลายเป็นพลัง

จุดเปลี่ยน

และแล้วในวันที่ ๑๑ ตุลาคม ๒๔๙๔ ศิษย์เก่าธรรมศาสตร์อย่าง ส.ส. เพทาย โชตินุชิต ส.ส. ธนบุรีก็ได้ยื่นกระทู้ถามเรื่องการที่คณะนายทหารเข้ายึดธรรมศาสตร์ว่า มีวัตถุประสงค์อะไร และจะคืนให้ไหม เมื่อไร พวกเราได้ข่าวเรื่องนี้ก็รวมพลังนักศึกษา คือไม่เชิงเป็นขบวนการเพราะจัดกระจายกันไป ขึ้นรถเมล์ไปบ้าง เดินไปบ้าง อะไรไปบ้าง เพราะถ้าเป็นขบวนการเดียวถูกรวบ พอไปถึงสภา ก็เข้าทางหน้าบ้าง หลังบ้าง หลาย ๆ ประตุแล้วก็รวมตัวกันได้สำเร็จในสภาเต็มไปหมด พอราวสัก ๑๑ โมง รัฐบาลก็ให้พลโท สวัสดิ์ ส. สวัสดิ์เกียรติ ซึ่งเป็นอธิการบดีและเป็นรัฐมนตรีศึกษา สมัยนั้น เป็นผู้ตอบกระทู้ในสภาว่า ไม่สามารถจะคืนให้ได้เพราะเป็นมติดคณะรัฐมนตรีแล้ว

ตอนนั้นมันใกล้จะเที่ยงแล้ว พวกเราที่ยืนกระจายกันฟังมาตั้งแต่สิบเอ็ดโมงพอได้ยิน รัฐบาลตอบว่าไม่ให้แล้วก็รวมกันมาชุมนุมที่หน้าสภาเลย พวกเราไปฟังกันเป็นพัน ๆ คน มันมีการกระจายเสียง ไปตามสโมสรสภาบ้าง อยู่หน้าประตูบ้าง อยู่ใต้ต้นไม้บ้าง พอตอบว่าไม่ให้ปั๊บ ในกลุ่มนักศึกษาก็มีคนถามขึ้นมาเสียงดังว่า “รัฐบาลได้ตอบแล้วว่าไม่ยอมคืนมหาวิทยาลัยให้ พวกเราจะทำยังไง” พวกเราทั้งหมดก็ตอบพร้อมกันว่า “สู้ สู้”

ว่าแล้วก็ยกขบวนมารวมพลอยู่หน้าทางลงสภา พอจอมพลป.ลงมาจากสภากำลังจะกลับ พวกเราก็กรูเข้าไปล้อมเลย จอมพล ป. อยู่ในวงล้อมของนักศึกษาแล้ว ทหาร ตำรวจที่คุ้มกันเขาก็ยืนอยู่ แต่จะทำอะไรละ พวกเรามีกันอยู่ราว ๓,๐๐๐ คน เยอะแบบที่ไม่เคยมีมาก่อน ที่นี่จอมพลก็ตกอยู่ในวงล้อม

พวกเราต่างคนต่างก็พากันเรียกร้องมหาวิทยาลัยคืน บ้างก็ว่า “ผมไม่มีที่เรียน” “ผมต้องไปเรียนที่เนซ” “ผมต้องไปเรียนที่จุฬาฯ” “กลางคืนก็ฝนตก เปียก เรียนไม่เต็มเม็ด ไม่เต็มหน่วย ต้องกลับบ้านค่ำมืด” ฯลฯ เราก็ช่วยกันโอดครวญ คนโน้นพูดมั่ง คนนี้พูดมั่ง ที่นี่จอมพลอยู่ในฐานะที่อยู่ในวงล้อมนักศึกษา และเมื่อฟังเหตุผลที่นักศึกษาเสนอกันไปเขาก็เถียงไม่ออก ตอนนั้นแดดจวนเที่ยง ในความรู้สึกของพวกเราตอนนั้น ถ้าไม่ได้มหาวิทยาลัยคืนเราก็ไม่กลับ ตายเป็นตาย

อารมณ์ของเรามันปมเพาะมาจนกระทั่งสูงอม ในใจของทุกคนคิดว่าคุณมาริตรอนสิทธิ ผมยังไม่พอ ไล่อาจารย์ปรีดีออกไป ฆ่าอาจารย์ธรรมศาสตร์ เสร็จแล้วคุณยังมายึดธรรมศาสตร์ไปเนี่ย อนาคตของพวกผมมันไม่เหลือแล้วนี่ ตายก็ตาย ไม่ว่านักศึกษาหญิง นักศึกษาชาย ไปกันหมด เราขออย่างเดียว ขอให้คืนมหาวิทยาลัยเท่านั้น เพราะหมดหนทางแล้ว แล้วเป็นอำนาจของรัฐบาลที่จะทำได้ ผลที่สุดท่านจอมพลบอก “แล้วจะสงบเมื่อไหร่” เราก็บอกว่าจะสงบในราวพฤศจิกายน เขาก็บอกว่า “อะ ถ้าอย่างนั้นจะคืนให้ก่อนสงบ”

ตอนนั้นมีทั้งนักข่าว นักหนังสือพิมพ์ ตำรวจ สายลับ ทหาร มาร่วมกันเป็นพยานเต็มหมด ยังมีรูปอยู่ พอจอมพล ป. พุดจวบ คุณเฉลียว พิศลยบุตร รองประธานนักศึกษาจากคณะบัญชี ก็ลุกขึ้นประกาศเลย “ท่านนายกรัฐมนตรีจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้รับปากกับพวกเรา จะคืนมหาวิทยาลัยให้ภายในเดือนพฤศจิกายน ไชโย ไชโย” พวกเราก็โห่ร้องกันดั่งคลื่นไปหมด หลังจากนั้นเราก็สลายตัวกลับ เดินขบวนเลยคราวนี้ ไม่เป็นดาวกระจายแล้ว เดินขบวนจากสภาถึงสนามหลวง แล้วก็ร้องเพลง “ธรรมศาสตร์สี่ปณาม” ร้องเพลงกันมาตลอด ตอนนั้นมันแหม่มมันปลาบปลื้มใจจริง ๆ

พอเหตุการณ์สงบลงเราก็มาคิดกันว่า ที่เขาพูดมามันเชื่อได้แค่ไหนวะ เพราะมันยังไม่มีหลักประกัน อำนาจอยู่ในกำมือเขา เขาจะเอายังไงกับเราก็ได้ ถ้ามันไม่คืนให้เราแล้วจะทำยังไง เพราะไม่ได้กำหนดวันที่จะส่งมอบคืนมหาวิทยาลัย แล้วก็แค่ลมปาก พวกเราก็วางแผนอีก วางแผนจะชุมนุมนักศึกษาอย่างไร เพื่อที่จะยึดมหาวิทยาลัยคืน ให้ได้จริง ๆ

เราก็อาศัยว่า ตอนนั้นมันมีนักศึกษาที่เคยได้รับแต่งตั้งเป็นคณะกรรมการสันติภาพของนักศึกษาธรรมศาสตร์ถูกลบชื่อออกไป (มีคุณไพฑูรย์ คุณอารี หีบสมบัติ คุณทวีป วรดิลก) อย่างไม่เป็นธรรม เราจึงเรียกร้องให้มหาวิทยาลัยเพิกถอนคำสั่ง ด้วยการจัดชุมนุมในรูปแบบไปทัศนศึกษาที่นครสวรรค์ เหมารถไฟทั้งขบวนเลย ตอนนั้นพ่อของนักศึกษาที่เป็นกรรมการคนหนึ่งเป็น

นายทหารอยู่ที่นครสวรรค์ ก็ทำหนังสือติดต่อผู้ว่าการรถไฟขอให้จัดขบวนพิเศษ ๑๐ กว่าโบกี้ มันทันทีไม่ใช่น้อย

พอเราไปถึงบึงบอระเพ็ดโนนบึง ก็จัดอภิปราย กินเลี้ยง สังสรรค์ เรียกร้องให้มหาวิทยาลัย เราไม่บอกว่าเราจะทำอะไร ผมตอนนั้นเป็นกรรมการนักศึกษา ต้องจัดดูแลนักศึกษาเรื่องสถานที่ เรื่องข้าวปลาอาหาร เรื่องร้อยแปด คณะกรรมการศึกษามัธยมนั้นมันทำงานด้วยจิตใจ กลับมาถึง หัวลำโพงในราว ๖ โมงเช้าของวันที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๔๘๔ เราก็จัดเตรียมรถบัส ๑๐ กว่าคัน แล้ว เคลื่อนขบวนจากหัวลำโพงบุกเข้าธรรมศาสตร์เลย พวกทหารที่เฝ้ายามอยู่ก็ต้องหลีก閃ไป เพราะ เรยาตราทัพนักศึกษาเอามหาวิทยาลัยคืน พวกเราร้องไชโย ๆ ร้องเพลงกันสนุกสนาน แต่กว่า จะได้เปิดเรียนก็ต้องเดือนหนึ่ง เพราะต้องมาจัดทำสถานที่ที่โดนทำลาย พวกโต๊ะเรียน ตู้ทำงาน ถูกรื้อทำลายหมด ตั้งแต่นั้นพวกทหารเขาก็คุมเชิงอยู่ที่กรมการรักษาดินแดน ซึ่งเป็นคณะ รัฐศาสตร์ในทุกวันนี้

เข้าคุก ๓ ปี

จริง ๆ แล้วหลังจากทวงมหาวิทยาลัยคืนได้แล้วเรื่องก็ยังไม่ยุติ ยังมีการติดตาม คุกคามนักศึกษาจนถึงวันที่เราจัดงานครบรอบปีในการทวงมหาวิทยาลัยคืนได้ วันที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๔๘๕ เฉลิมฉลองการได้มาซึ่งมหาวิทยาลัย มีการทำบุญ ใส่บาตร การจัดอภิปราย แล้วกลางคืน ก็มีการแสดงละคร ตรงข้างหลังสนามบอล ก็แต่งละครเรื่องพลิกแผ่นดิน แล้วก็ปล่อยนกพิราบ ๕-๖ ตัวเป็นสัญลักษณ์ของเสรีภาพ เริ่มงานพิธีบั้ง ก็ปล่อยนกพิราบ นกพิราบมันก็บิน พวกเรา ร้องไชโย วันนั้นมันไม่ใช่เฉพาะนักศึกษาธรรมศาสตร์ พวกจุฬาก็มา เกษตรก็มา สวนกุหลาบ ก็มา มาร่วมฉลองยินดีกับเราด้วย เอาช่อดอกไม้มาร่วมงาน มันกลายเป็น ไม่ใช่ขบวนการนักศึกษา ธรรมศาสตร์แล้ว มันกลายเป็นขบวนการนักเรียน นิสิต นักศึกษาของประเทศไทย เป็นพลังขึ้นมา เกิดเป็นขบวนการต่อสู้เพื่อสันติภาพ เพื่อประชาธิปไตย ที่นี้คณะรัฐบาลมันก็ตกใจสิ พอหลังจากนั้น จากนั้นผมก็กลับบ้านนอน ๓ วัน ๓ คืน เพราะเหนื่อยมาก ต่อมาวันที่ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ พฤศจิกายน เกิดการกวาดล้างใหญ่ คณะกรรมการนักศึกษาชุดนั้นถูกจับไปเกือบหมด

ผมในวันนั้นก็แวะมาที่สโมสรนิสิตบัณฑิต เพราะปกติก็จะมีนักศึกษาที่อื่นมาพบ มาปรึกษา มาเยี่ยมมาเยียนตลอด เด็กพนักงานสโมสรก็ขึ้นมาตามบอกว่า “พี่ ๆ มีแขกเขามาขอพบ ข้างล่าง” “เออ บอกให้เข้ามา” “เขาบอกว่าเขาขอเวลาประเดี๋ยวเดียว” เราก็ลงไป เห็นเป็นคน รูปร่างใหญ่ ใส่เสื้อคอกลม ใส่สร้อยเส้นบ่อเริ่มเลย เราก็เห็นท่าไม่ดี เขาก็ว่า “มีท่านผู้ใหญ่รออยู่

หน้ามหาวิทยาลัย” ไร่เราก็ใจดีสู้เสือเดินตามมันไป ไปถึงบึงมันก็เอาขึ้นรถเก่งไปคนเดียว ปรากฏว่ามาเอาผมไปขังไว้ที่ตึกสันติบาล ตั้งแต่เช้ายันเย็น เราก็ไม่รู้มันเรื่องอะไร แต่พอสัก ๕ โมงเย็น เขาก็เอาบรรดาพวกที่ถูกจับมา มีทั้งมารุต คุณชาญ คุณประเสริฐ หัวหน้ารัฐศาสตร์ คุณเฉลียว หันไปก็เห็นคุณสมบัติ สุวรรณชีพหัวหน้านักศึกษาหญิง เห็นเพื่อนหลายคนเราค่อยใจขึ้นหน่อย

ตอนหลังก็ได้รู้ว่ายังมีคนถูกจับอีกหลายคนทั้งคุณปาลและท่านผู้หญิง คุณกุหลาบ สายประดิษฐ์ คุณเจริญ สืบแสง คุณสมัคร บุรวาส เรียกว่าโดนจับกันทั้งหมด เสร็จแล้วมันก็แยกพวกเราไปขังตามโรงพัก ผมนี่มันส่งไปขังที่บางซื่อซึ่งผมไปเจอคุณกุหลาบที่นั่น แยกเอาไปขังก่อน แล้วผมก็ตามไป แก่ก็ถามว่า “อ้าว คุณมาจากที่ไหน” “ผมมาจากธรรมศาสตร์” “อ้าว มา ๑ มาอยู่ด้วยกัน” แล้วพอขังได้ ๗ วัน มันก็ฝากขังในข้อหาทรมานภายในภายนอกราชอาณาจักร พอครบอำนาจขังตำรวจ ๗ วัน มันก็ไปสร้างเรือนจำชั่วคราวอยู่ในกองสันติบาล เอาพวกเราไปรวมกัน ๑๐๐ กว่าคนด้วยข้อหาทรมาน ที่ไปเจอกันในนั้น เท่าที่จำได้ก็ยังมีคุณเปลื้อง วรณศรีที่เปิดไฮด์ปาร์ค คุณอุทธรณ์ พลกุล ก็เป็นทำงานหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ แล้วก็ มี ส.ส. เจริญ สืบแสง พวกต่างจังหวัดก็มีพวกศรีสะเกษ พวกชวนา เราถูกขังอยู่ด้วยกัน ๓ เดือน แต่ท่านผู้หญิงแยกขังส่วนคุณปาลถูกขังอยู่ด้วยกันกับเรา

ตอนนั้นคุณปาลเป็นพลทหาร ขนาดเป็นลูกรัฐบุรุษอาวุโส นายกรัฐมนตรี ผู้สำเร็จราชการ มันยังเอาไปเป็นทหารอยู่คอกม้า พวกเราก็ยังหวังว่าเราไม่ผิดนี้ อัยการก็คงปล่อย แต่แล้วมันก็ปล่อยเฉพาะบางคน อย่างมารุตกับบัญญัติเขาปล่อย

แต่คนที่เป็นแกนๆอย่าง ผม อารี เอี่ยมสมบัติ บก.ธรรมจักร คุณปาล คุณนเรศวร วโรปกรณ์ ซึ่งตอนนั้นเป็นคนที่เอาบทความของคุณอุทธรณ์ ที่เขียนเรื่องเกี่ยวกับราชบัลลังก์กษัตริย์รวมมีคนถูกฟ้องทั้งหมด ๕๘ คน ก็ถูกเอาขึ้นรถไปเข้าเรือนจำลพบุรี

ตอนนั้นพวกผู้ใหญ่ก็มีคุณกุหลาบ คุณสมัคร คุณอุทธรณ์ คุณเปลื้อง และส่วนพวกเรา มีผม มีคุณปาล มีคุณนเรศวร ไปอยู่ในห้องเดียวกัน

นักศึกษาหญิงตอนขึ้นไปฟังคำสั่งว่าจะฟ้อง หรือไม่ฟ้อง เขาร้องให้ เราก็บอกว่า “คุณไม่ต้องร้องให้หรอก เราต่อสู้เพื่อความเป็นธรรม” แต่พอเข้าไปถึง ไอ้โห บรรยากาศในเรือนจำ มันกลับไปอยู่ในโลกที่เราไม่เคยเจอมาก่อน เสียงไซ้ เสียงตรวน ของพวกนักโทษ กระแทกกันดังเกร็ง กริ่งๆ เดินถอดเสื้อ นุ่งกางเกงชั้นใน มันรู้สึกว้า อ้อ นรกมันมีจริง

ข้างนอกพวกกรรมการนักศึกษาชุดใหม่เขาก็ดำเนินการต่อไป แต่ว่ามันก็ถูกจำกัดสิทธิ ไอ้ความรู้สึกเล็ก ๆ มันก็ยังอยู่ แต่มันยังสู้ไม่ได้ กิจกรรมนักศึกษาก็ยังมีการดำเนินต่อไป ส่วนพวกเราก็ถูกส่งต่อไปอยู่บางขวางเป็นเวลา ๓ ปีกว่า วันไหนพิจารณาคดีเขาก็เอาเราไปรับจากบางขวาง มาศาล ก็ได้มาพบปะญาติพี่น้อง ระหว่างพิจารณาคดีตำรวจล้อมรอบ

ตอนนั้นคุณปาลอายุน้อยกว่าเพื่อน เป็นทหารอายุแค่ ๒๒ ปี ผมตอนนั้นราว ๒๔, ๒๕ นเรศร์ก็ราว ๒๓, ๒๔ อารีปีเดียวกับผม พวกนักศึกษา ที่นี้ระหว่างอยู่ในคุก เราก็มียุทธศาสตร์หลายสายประดิษฐ์ ซึ่งเป็นนักเขียน คุณสมัคร บุรวาสเป็นราชบัณฑิตและก็คุณสุภัทร มหาบัณฑิต จึงเปิดการเรียนการสอนในคุก คุณกุหลาบก็สอนวิชาการประพันธ์ การเขียน คุณสมัครก็สอนปรัชญา คุณสุภัทรก็สอนวิชาเศรษฐศาสตร์ พวกศรีสะเกษ เป็นชาวนาก็มาเรียนหนังสือ อ่านออกเขียนได้ กันในคุก บางคนก็ไปเรียนภาษาจีน ภาษาอังกฤษกับคนที่มีความรู้ในนั้น คือเปิดโรงเรียนกันในคุกเลย ก็กลายเป็นมหาวิทยาลัยติดคุก

ออกจากคุก

อยู่ได้ ๓ ปีก็ออกมา ปรึกษากันกับเพื่อนที่เป็นนักเขียน ว่า เอ เราจะทำอะไรดีละ ตอนนั้นผมออกมาผมก็เป็นทนายแล้ว ผมเรียนจบแล้วนี่ ก็ได้ข้อตกลงกันว่าต้องมีหนังสือพิมพ์เป็นปากเป็นเสียงให้กับประชาชน ก็ตกลงออกหนังสือพิมพ์ชื่อปฏิภูมิ ก็เรียไรพรรคพวก ๕๗ คนที่อยู่ในคุกด้วยกัน และนักศึกษาข้างนอกด้วย พวกเพื่อน ๆ หนังสือพิมพ์ พวกศิษย์เก่า พวกอะไรเรียรายเงินกัน ออกหนังสือพิมพ์ปฏิภูมิ รายปักษ์ มีบทความวิเคราะห์การเมือง วิเคราะห์เศรษฐกิจ วิเคราะห์สถานการณ์ ขายไปทั่วประเทศ มีคุณเปลื้องเป็นบรรณาธิการ ผมเป็นผู้ช่วยบรรณาธิการ ก็ได้วิชาที่ไปเรียนมาจากคุณกุหลาบในคุก ตอนที่ถูกจับเข้าคุคนั้นเพิ่งได้ธรรมศาสตร์บัณฑิตพอดี พอเข้าคุกก็ได้เรียนต่อในนั้นเลย

พอออกหนังสือพิมพ์ได้สัก ๓ ปี พ.ศ. ๒๕๐๑ จอมพลสฤษดิ์ก็ยึดอำนาจ โรงพิมพ์ถูกปิดกรรมกร นักศึกษา ชาวนาทั่วประเทศถูกจับอีกครั้ง ตอนนั้นไม่ใช่ออกหากบฏแล้ว แต่เป็นข้อหาคอมมิวนิสต์แทน พวกผมก็มาคุยกันว่า คราวนี้ท่าทางจะโดนอีกแล้ว จะทำยังไงดี ไ้เพื่อน ๆ ของเราก็บอกว่า ผมอยู่ใน blacklist เพราะสมัยนักศึกษาเคยเป็นหัวโจก เป็นหัวหน้าเคลื่อนไหว ต่อสู้ ไ้เราก็ไม่รู้จะทำยังไงก็ต้องหลบไปก่อน เพราะตอนนั้นมีหลายคนถูกประหารชีวิตไปแล้ว ด้วยข้อหาคอมมิวนิสต์นี่แหละ ผมก็เลยต้องหลบออกสู่ชนบท ไปอยู่ประจวบฯ บ้าง ไปอยู่โน่นไปนี่อาศัยชาวบ้านเขาอยู่

แล้วก็ไปช่วยชาวบ้านทำมาหากิน ทำไร ทำอะไรไป

ใจเราก็คิดว่า ทำไมเราถึงไม่ได้รับความเป็นธรรมมาโดยตลอด เด็กบ้านนอกอย่างเรา อุตสาห์ร่ำเรียนมาจนได้จบมหาวิทยาลัย และในระหว่างที่เรียนหนังสือก็ต้องทำงาน ต่อสู้ เรียนไปแล้วเสร็จแล้วมาโดนอย่างนี้อีก แต่ตอนนั้นเรายังอายุน้อย ไฟแรง ก็พอสู้ไหว นักศึกษาร่วมอุดมการณ์ สมัยนั้นที่ไม่ถูกจับก็มี แต่ก็อยู่ไม่ได้ อยู่ไปก็ไม่รู้ว่าจะถูกเก็บเมื่อไหร่ ทำให้พากันออกชนบทแยกย้ายกันไป ทั้งทางเหนือ ทางใต้ ภาคอีสาน ภาคกลาง จนกระทั่งก่อนถึง ๑๔ ตุลา ไม่กี่วันเราก็กลับมา

พอผมออกมาผมก็เริ่มเป็นทนายความใหม่อีกครั้ง ทำไปได้ไม่ทันพ่นปี ๒๕๑๓ ผมก็ถูกจับอีกด้วยข้อหาคอมมิวนิสต์ เขาหาว่า ผมไปปลุกระดมนักศึกษาให้ไปเข้าร่วมกับขบวนการคอมมิวนิสต์ พอโดนจับผมก็ไม่ให้การอะไร จะประหารชีวิตก็แล้วแต่คุณ ในที่สุดเขาก็ขังอยู่ปีกว่า เพราะมันไม่มีการแก้ไข พ.ร.บ. ว่าถ้าไม่มีหลักฐาน จะคุมขังได้ไม่เกิน ๑ ปี ต้องปล่อย แล้วเขาก็มาถามว่าจะให้ทางการช่วยอะไรบ้าง เตียวคุณเข้าร่วมขบวนการต่อสู้เพราะความหลงผิด ผมก็บอกผมจบธรรมศาสตร์บัณฑิตนะ ผมจะมาหลงผิดได้หรือ ไม่ใช่ตาสี ตาสา คนโง่ ถ้ารัฐบาลจะช่วยก็ช่วยคนอื่น ไม่ต้องช่วยผมหรอก ผมควารู้ มีพรรคพวกเพื่อนฝูง ผมเลี้ยงตัวเองได้ แล้วผมก็เป็นทนายมีสำนักงานเป็นของตัวเอง เขาถึงได้เลิกลงกับผม ตอนหลังผมก็ได้เป็นกรรมการสภาทนายความ เป็นกรรมการเนติบัณฑิต แล้วก็มาเป็นที่ปรึกษาสำนักงานช่วยเหลือประชาชนกฎหมายของศูนย์นิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จนกระทั่งทุกวันนี้ ผมเคยสอนให้คณะนิติศาสตร์อยู่ ประมาณ ๕ ปี แต่เขาจะให้ไปสอนที่รังสิต ผมเลยขอเลิก

ลูกๆ ก็ไม่ได้มาเรียนธรรมศาสตร์ ไปเรียนจุฬายๆ เสียคนหนึ่ง ไปเรียนแพทย์คนหนึ่ง แล้วลูกสาวก็ไปเป็นหัวหน้าพยาบาล เขากลับลำบากอย่างพอ เราก็ไม่ทำอะไร เพราะสิ่งที่ผมประสบมามันยากลำบากจริง ๆ ถ้าไม่ได้คนรุ่นผมมหาวิทยาลัยป่านนี้ก็รู้ว่าเป็นอะไรไปแล้ว แต่ว่าเราก็ไม่ได้ถือว่าเราเป็นฮีโร่หรือเป็นการสร้างวีรกรรมอะไร เราก็ถือเป็นหน้าที่ของเราในฐานะที่เป็นนักศึกษา เป็นลูกโตมคนหนึ่ง และไม่ใช่มีแต่เราคนเดียว ยังมีนักศึกษาอีกเป็นร้อย เป็นพัน

ผมอยู่ในยุคที่ต้องผจญความยากลำบากที่สุด เป็นรุ่น ๗ รุ่นสงคราม ต้องหนีภัยระเบิดเวลาเรียนก็ลำบาก เสื้อผ้าถุงปุ่ ห่มปะ มาเรียนกันทั้งนั้น คนรุ่นผมได้ดิบได้ดีเพราะความลำบาก มันได้สอน ได้สร้างคนให้เป็นคน ความสุขสบายทำลายคน ผมเรียนจบแล้วยังมาเจอรัฐบาลเผด็จการ ถูกจับเข้าคุกเข้าตารางอีก ผมคิดว่าไม่มีใครผ่านชีวิตอย่างผมหรอก แล้วผมก็เป็นคนเสมอต้นเสมอปลาย จนกระทั่งถึงเดี๋ยวนี้ผมก็ยังไม่ลืมตัว

ผมไม่ได้หากินกับคนรวย หากินกับคนจน อย่างผมว่าความ หลักการของผมคือช่วยคนจนก่อน มีให้เท่าไรผมไม่ได้เรียกร้อง เขาเห็นผลงานของผมควรจะให้เท่าไรก็ให้ หรือมีเท่าไรเอามาแค่นั้นก่อน แล้วพอมีแล้วค่อยเอามาให้ มีอยู่รายหนึ่งเราทำคดีให้เสร็จแล้วมันก็หายไปเลย เราก็ไม่ว่า วันดีคืนดีผ่านไปสี่ห้าปีมันเอาดั่งค์มาให้เป็นแสน แล้วบอกผมว่า ลุงจะคิดดอกด้วยหรือเปล่า ผมบอกไม่คิด คุณเอามาให้แค่นี้ผมก็บุญแล้ว

ตอนนี้ผมก็ยังเป็นที่ปรึกษาอยู่ศูนย์นิติศาสตร์ มาให้คำปรึกษา คำแนะนำกับรุ่นน้อง ๆ และก็ยังอยู่ช่วยงานสภาทนายความช่วยเขาเขียนคำตัดสินคดี ผมเข้ามามหาวิทยาลัยแพทยทุกอาทิตย์ เด็กมันมีปัญหาอะไรต่ออะไร ก็มาหาได้ที่ศูนย์นิติศาสตร์ หลังหอพระ ตรงสมาคมนิติศาสตร์

จากวันนั้นถึงวันนี้

เมื่อก่อนนี่นะ คำขวัญของธรรมศาสตร์ “รักความเป็นธรรม ต่อสู้เพื่อความเป็นธรรม รับผิดชอบต่อประชาชน” แต่เดี๋ยวนี้ผมเห็นแต่ที่เรามุ่งเน้นแต่ความเป็นเลิศทางวิชาการ “ไอ้จิตวิญญาณที่รักความเป็นธรรม รับผิดชอบต่อประชาชน รักประชาธิปไตย เดี่ยวนี้มันแทบไม่มีเหลือแล้ว

การมุ่งเน้นไปที่คุณภาพการศึกษามันก็ดีอยู่ แต่คุณศึกษาไปเพื่ออะไร เพื่อเป็นดอกเตอร์ เพื่อเป็นรัฐมนตรี เพื่อเป็นใหญ่เป็นโต หรือเพื่อไปแสวงหาตำแหน่งในอาชีพ สมัยก่อนเราเรียนไปเพื่อให้รู้จักรักความยุติธรรม รับผิดชอบต่อประชาชน ช่วยเหลือประชาชน ตอนนี้อัจฉริยะมันเปลี่ยนจากหน้ามือเป็นหลังมือแล้ว

บทบาทของนักศึกษาของเราต่อสังคมมันแทบไม่มีเหลือแล้ว กิจกรรมนักศึกษาทำอะไรกันก็ไม่รู้ ผมเห็นตั้งแต่วันเปิดภาคการศึกษาจนกระทั่งที่เดือนมาแล้ว ก็ยังหัดร้องเพลงกัน ซ้อมเต้นกัน เห็นแล้วผมก็นึกในใจว่า ไอ้พวกนี้มันจะเอาดีทางนี้กันหรือไงวะ คือภาพตอนนี้มันสะท้อนให้เห็นแล้วว่าครูบาอาจารย์ก็ไม่สนใจ แต่ละคนเอาแต่สอนหนังสือ สอนเสร็จก็กลับไปทำงานวิจัย ไปสอนพิเศษ ไม่ว่าจะเรื่องใหญ่เรื่องเล็กไม่ใส่ใจดูแล แต่เรื่องการแต่งตัวของนักศึกษาที่มุ่งกางกระโปรงขาสั้น ใส่รองเท้าแตะ เรียนหนังสือก็มานั่งคุยกัน บางทีไอ้คนหนึ่งข้างหลังเป็นผู้ชายกับผู้หญิงนั่งบิบบนงวดกันอยู่ในห้องเรียน ผมเห็นแล้ว ไอ้ นี่มันอะไรกันเนี่ย

ผมสมัยเรียนกับหลวงจำรูญญา อาจารย์สัญญา อาจารย์หยุด หรืออาจารย์ท่านใดใด เราต้องไปแต่เช้าก่อนที่อาจารย์จะเข้าห้อง ไปคอยอาจารย์ แต่เดี๋ยวนี้ ผมมีคาบสอน ๘ โมง ต้องรอให้ ๘ โมงครึ่งนักศึกษาถึงจะมากันครบ พอถึงเวลาเข้าเรียนก็ยังคุยกันอีก บางทีผมอดรันทนไม่ได้ ก็ต้องบอกว่านี่ถ้าจะคุยกันไปคุยข้างนอก คุยกันเสร็จแล้วก็ค่อยเข้า แล้วยิ่งมานั่งนวดกัน นี่แสดงให้เห็นว่านักศึกษาไม่เคารพทั้งอาจารย์ ไม่เคารพทั้งสถานที่ สมัยผมก็มีคนเป็นแฟนกันเหมือนกัน เป็นเรื่องธรรมดา แต่เขาก็ไม่ได้ทำอะไรประเจิดประเจ้อกันขนาดนี้ เมื่อก่อนนี้นักมหาวิทยาลัยมันมีต้นจำปี เขาก็มานั่งคุยกัน อ่านตำรากันบ้าง คุยกันบ้าง ซ้อมนมมากินกันบ้าง ก็แค่นั้น

สมัยที่ผมเป็นคณะกรรมการนักศึกษา เรายังจัดหลักสูตรพิเศษให้นักศึกษาเรียนเท่าที่ใครอยากสมัครเรียน วิชาพิเศษที่สอนตอนนั้นคือวิชาปรัชญา ของอาจารย์สมัคร บุราวาส วิชา Capitalism ของอาจารย์สุภา ศิริमानนท์ แล้วก็วิชาฐานะของสตรี หรือสิทธิสตรีของอาจารย์กุลลาบ สายประดิษฐ์แล้วก็ยังมีวิชาอาชญาวิทยา ของอาจารย์รณรงค์ ที่เป็นผู้อำนวยการกระทรวงมหาดไทย เริ่มเรียนตั้งแต่ ๕ โมงเย็นจนถึง ๖ โมงกว่า ๆ คนมาเรียนได้ไม่จำกัดว่าจะเป็นชั้นปีไหน คนก็แน่นขนัดไปหมด นี่ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เด็กแต่ละชั้นปีก็สนิทสนมกัน เพราะรู้จักกันในวิชาพวกนี้

ผมยังจำได้ดีถึงสิ่งที่อาจารย์ต่าง ๆ สอน อาจารย์สมัครมาสอนวิชาพุทธปรัชญา พวกเราก็ได้เรื่องความซื่อตรง ความเมตตา ความไม่เอาัดเอาเปรียบ เป็นต้น นอกจากนั้นท่านก็สอนให้เราเห็นถึงความเชื่อที่เชื่อตาม ๆ กันมาอย่างผิด ๆ ไม่ให้เราเข้าใจไปว่า จุดธูปสามดอก จุดเทียนหนึ่งเล่มหนึ่งจะทำให้รวยเงินล้านขึ้นมาได้ ท่านบอกว่า “โ้ย โ้ยนี้มันแข็งลิ้นนี่หว่า”

ส่วนอาจารย์กุหลาบก็สอนให้เข้าใจให้ถูกเรื่อง ผู้ชายเป็นช้างเท้าหน้า ผู้หญิงเป็นช้างเท้าหลังนี่ไม่จริง หรือผู้ชายข้าวเปลือก ผู้หญิงข้าวสาร (หมายถึง ผู้ชายไปที่ไหนกิ่งอกงามได้ แต่ผู้หญิงไปไหนก็ไม่เจริญ ต้องอยู่กับเข่า ฝากับเรือน) ก็ไม่ใช่ คือสอนเรื่องสิทธิสตรีสมัยนั้น

พอเราเรียนกับครูบาอาจารย์เหล่านี้ซึ่งปลูกฝังให้เรารักความเป็นธรรม รักประชาธิปไตย รักประชาชน คนรุ่นนั้นจึงได้รับอิทธิพลในการเลือกหนังสือดี ๆ มาอ่าน นักเขียนสมัยนั้นที่เขียนแนวนี้ก็มีคุณกุหลาบเป็นแกนนำ ทั้งเรื่อง สงครามชีวิต แลไปข้างหน้า จนกว่าจะพบกันอีก ก็เป็นหนังสือที่คนนิยมอ่านกัน นอกจากนั้นก็ยังมีงานของเสนีย์ เสาวพงศ์ เรื่องปีศาจ แล้วก็ยังมีหนังสือของ พวกป.อินทपालิต ไม้ เมืองเดิม ยາขอบ หนังสือพวกนี้ส่วนใหญ่ก็จะปลูกฝังความคิดให้เห็นความเป็นธรรม เห็นกับคนยากคนจน กรรมกร ชาวนา

เมื่อได้อ่านหนังสือแนวนี้ มันก็มีอิทธิพลไปถึงกิจกรรมที่เราทำกันในสมัยนั้น ผมจำได้ว่าเราจัดทัศนศึกษานำเที่ยวไปในโรงงานถลุงเหล็ก โรงงานทอผ้า ไปดูห้องไร้ห้องนาแถวจังหวัดราชบุรี สระบุรี คือเราจะพานักศึกษาไปดูชีวิตประชาชน ชาวไร่ ชาวนา กรรมกร สมัยก่อนนี้ทางมหาวิทยาลัยเขาจะมีบิให้ แผนกกีฬา ฟุตบอล รักบี้ กิจการในและนอก ค่าใช้จ่ายค่าสำนักงาน เลขา ค่าเครื่องพิมพ์ ค่าอุปกรณ์ ให้เงินมาแล้วเราก็ดูแลกันเอง ถ้าไม่พอเราก็ไปขอรุ่นพี่ที่เป็นนายความบ้าง เป็นหัวหน้ากองบ้าง อยู่กระทรวงพาณิชย์บ้าง อยู่มหาดไทยบ้าง อยู่ตำรวจบ้าง ส่วนมากพี่ ๆ เขาก็ช่วยกันตามเท่าที่จะช่วยได้

เมื่อก่อนเวลาผมไปต่างจังหวัด ถ้ารู้ว่ามีคนธรรมศาสตร์ทำงานที่นั่นก็จะนัดกินเลี้ยงกันเที่ยวกัน ไม่ว่าจะไปไหนก็จะมีคนธรรมศาสตร์อยู่ที่นั่น อย่างผมมันคนรู้จักมากหน่อย เตียวก็ไปชวนอัยการ ชวนศาล ชวนตำรวจ มากินข้าวกัน แต่ความผูกพันระหว่างคนธรรมศาสตร์ในสมัยโบราณมันก็ค่อย ๆ ถูกบั่นทอนไปด้วยการแบ่งเป็นคณะ เป็นก๊ก เป็นเหล่า ผมก็ยังมองว่ามันเป็นแผน เป็นวิธีการที่แยกสลายพลังของพวกเราไป

ต.ม.ธ.ก. สัมพัทธ์

คนรุ่นผมยังรักสนิทกันจนถึงทุกวันนี้ มีการตั้งชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพัทธ์ ตั้งแต่รุ่น ๑ ถึงรุ่น ๘ และยังพบกันจนกระทั่งบัดนี้ มีประชุมกัน กินข้าวกัน ทำกิจกรรมร่วมกัน นอกจากนั้นเรายังมีทุนช่วยนักศึกษาที่เรียนดีแต่ไม่มีทุนทรัพย์ เวลามหาวิทยาลัยมีงานในโอกาสต่าง ๆ เราก็มาร่วมงาน สมมติจะมีงานสร้างอะไร เราก็เรียรายกัน จัดงานวันปรีดี ก็ไปสร้างอนุสาวรีย์ให้อาจารย์ปรีดีที่รังสิต

ตอนนี้ปัญหาหมันอยู่ที่ว่า ที่แล้วมาการร่วมกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้มีนักเรียนเตรียมฯ เป็นหลัก แต่เมื่อโรงเรียนเตรียมฯ มันยุบไปแล้ว ไอ้ศิษย์เก่าที่จะมาเพิ่มก็ไม่มีเหมือนคนอื่นเขา ต.ม.ธ.ก. ของเรามันใกล้จะหมดแล้ว ตอนนี้เราขึ้นเลยเลข ๘ กันหมดเลย อย่างผม ๘๔ แล้วต่อไปมันก็จะสูญพันธุ์ คนที่จะมาสืบทอดก็อุดมการณ์เปลี่ยนแล้ว จิตใจมันเปลี่ยน มันไม่ได้ร่วมสมัยเดียวกันแล้ว อย่างที่อาจารย์ปรีดีเคยพูดไว้ถึงความเป็นอนิจจังของสังคม ขนาดพวกผมจะสร้างอนุสาวรีย์ให้ท่านขึ้นมาได้เนี่ย สู้กันน้ำดู ตอนนั้นดีว่ามีอาจารย์นงเยาว์ และนักการเมืองที่เป็นศิษย์เก่าเขามาช่วยเหลือธรรมศาสตร์

อาจารย์ปรีดีท่านมีคุณูปการต่อชาติบ้านเมืองของเรามาก คนที่ใส่ร้ายท่านเขาก็พยายามขัดขวางที่จะไม่ให้ชื่อเสียงของท่านเป็นที่ปรากฏ คนพวกนี้ได้ยื่นชื่อท่านก็กลัว ตอนท่านมีชีวิตอยู่ก็กลัว ท่านตายไปแล้วก็กลัว กลัวว่าคนจะรู้ว่าใครทำให้ท่านไม่ได้รับความเป็นธรรม ใครกลั่นแกล้งท่าน พอจะสร้างอนุสาวรีย์พวกนักการเมืองบางคน แม้จะเป็นศิษย์เก่าธรรมศาสตร์ก็ไม่มาแต่ต้องหรือแม้จะมาบริจาคให้แต่ก็ไม่ให้ใส่ชื่อไปด้วย เพราะไม่อยากจะให้แสดงว่าฉันเป็นพวกอาจารย์ปรีดี

ผมคิดว่าอย่างน้อยเมื่อเราได้ดิบได้ดี ก็ต้องทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวม เพื่อความเป็นธรรมบ้าง เพราะเราเรียนกฎหมายเพื่อผดุงไว้เพื่อความยุติธรรมตามชื่อมหาวิทยาลัย ไม่ใช่ไปเป็นบริกรรับใช้นักการเมือง หรือนายทุนที่โหด หรือเรียนไปเพื่อประโยชน์ส่วนตัวโดยไม่คำนึงถึงความ เป็นธรรม ธรรมศาสตร์ต้องย้ำตรงนี้ ปลูกฝังตรงนี้ ธรรมศาสตร์จะก้าวต่อไปอย่างไรมันก็อยู่ที่ผู้บริหาร ตอนนี้เราเป็นหนึ่งในทางวิชาการ แต่ก็ให้นึกถึงว่าธรรมศาสตร์นี้เป็นสถาบันของชาติที่อบรมบ่มสอนให้รักความเป็นธรรม รับผิดชอบต่อประชาชน ไม่ใช่เพื่อให้เห็นประโยชน์ส่วนตัว หรือใช้วิชาความรู้ไปทางที่เอาวัดเอาเปรียบสังคม เราต้องสอนให้คนของเราทำงานเพื่อประโยชน์ของสังคม ให้สมกับชื่อของมหาวิทยาลัย ให้เหมือนอย่างจิตวิญญาณที่ผู้ประศาสน์การให้ไว้

สุวรรณ ดาราวงษ์

เสือนอนกิน

ผมชื่อสุวรรณ ดาราวงษ์ ผมเป็นลูกตาแป๊ะคนหนึ่งชื่อนายกู่ย ดาราวงษ์ (แซ่ฮ้อ) แม่ผมชื่อนางเฮียะ (ทองใบ) ดาราวงษ์ เป็นคนไม่รู้หนังสือที่สามารถผลักต้นจนลูกคนนี้ได้ร่ำเรียนหนังสือในธรรมศาสตร์ และมีหน้าที่การงานอันมีเกียรติได้ในทุกวันนี้

ผมเกิดที่อำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท ปู่หรือกำของผมนั่งซึ่งเป็นชาวจีนโพ้นทะเลได้อพยพเข้ามาอยู่ที่อำเภอบ่อแร่ในสมัยรัชกาลที่ ๖ และได้เป็นนายอาคารหล่อลูกปืนใหญ่แบบเดียวกับที่ใช้กับปืนใหญ่หน้ากระสวยกลาโหม หลังจากที่ผมเกิดแล้วไปประมาณ ๑๗ ปี มีปูชนียบุคคลของธรรมศาสตร์ท่านหนึ่งคือ ศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เสรีไทยสายอังกฤษ ได้ไปโดตรัมที่ตำบลบ่อแร่ อำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท ถูกจับคุมขังแล้วเอามาสอบสวนที่อำเภอวัดสิงห์

เรือนฝากระดานซึ่งเป็นที่ผมเกิดมานั้นเป็นสมบัติที่กำของผมนยกให้กับเตี้ย เมื่อผมอายุได้ ๖ เดือน แม่กับเตี้ย ก็ได้รับการชักชวนจากลูกเลี้ยงซึ่งเป็นลูกชายของพี่สาวคนโตของเตี้ยให้ไปทำมาหากินด้วยกันที่อำเภอสามชุก (สุพรรณบุรี) ซึ่งตอนนั้นเรียกว่าตลาดสำเพ็ง (เพราะบริเวณนั้นเป็นชุมชนคนจีนที่อพยพมาจากตลาดสำเพ็งเขาวราช) พี่ชายบุญธรรมของผมมีชื่อเมื่อตอนนั้นว่า นายเชียงฮัง แซ่ฮ้อ ภายหลังเปลี่ยนมาใช้ชื่อไทยเป็นนายสมาน ดาราวงษ์

ผมเกิดปีชาล แม่ของผมต้องทนเจ็บท้องอยู่ ๓ วัน ๓ คืนกว่าจะยอมออกมาดูโลก ตอนที่นอนร้องโอดโอยอยู่ก็ถึงกับเอ่ยปากว่า “ออกมาแม่จะถีบให้ตกกระดานไฟเลย” แต่พอผมออกมาจริง ๆ เป็นเด็กผู้ชายร้องอู๊ว ๆ ก็ล้มเลิกสิ่งที่ได้เอ่ยปากไว้เพราะความรักมันท่วมเข้ามาในใจ เหมือนน้ำเดือน ๑๐ ที่กำลังไหลหลากเข้าท่วมจังหวัดชัยนาทในปีนั้น

แม่เล่าให้ฟังว่า มีเพื่อนบ้านชื่อยายแม้น เข้ามาพบกับแม่ทำนองว่า “พอลูกมึงเกิด น้ำก็ท่วมใหญ่เลยเกิดปีชาลนี่คงจะอดตายเป็นเสื่อติดเกาะ” แม่บอกว่าตอนนั้นโกรธมาก แต่ก็ไม่ได้ตอบโต้อะไรไปแม้แต่คำเดียว เวลาผ่านไปหลายวัน ในที่สุดแม่ก็นึกคำตอบได้ได้ว่า “ถ้าน้ำท่วมลูกก็จะเป็นเสื่อนอนกิน เพราะสิ่งสารพัดต่าง ๆ ก็ต้องหนีน้ำขึ้นมาให้ลูกกินถึงบนเกาะนั้นแหละ ”

ณ โรงยาฝิ่น หนองผักนาก

เมื่อผมอายุไม่น่าจะเกิน ๕ ขวบ ครอบครัวของเราก็ตายไปอยู่หมู่ที่ ๕ ตำบลหนองผักนาก และได้รับความเอื้อเฟื้อจากญาติห่าง ๆ แซ่เจ็ง ซึ่งเป็นเศรษฐีที่ประกอบธุรกิจการค้าฝิ่น เป็นนายอการยาฝิ่น มีโรงยาฝิ่นอยู่ที่หนองผักนากขนาดใหญ่โต พื้นที่ไม่น่าจะน้อยกว่า ๒๐๐ ตารางเมตร

โรงยาฝิ่นหลังนั้นในความทรงจำวัยเด็กของผมมันเหมือนค่ายรบ เสาดแต่ละต้น สูงไม่น้อยกว่า ๔ เมตร ถากเป็นไม้แก่น ปักอยู่รายรอบโรงยาฝิ่น เหลือช่องเปิดเป็นประตูอยู่ช่องเดียว เฝิงที่เขাপลูกให้พ่อแม่ผมอยู่พร้อมกับลูกอีก ๓ คน ก็อยู่กับรั้วของโรงยาฝิ่นนั่นเอง ผมได้อยู่ที่นี่จนอายุ ๙ ขวบ ย่าง ๑๐ ขวบ

เมื่อเราอยู่ตรงนี้ สิ่งที่ประทับใจในใจของผมก็คือ ภาพของแม่ซึ่งลุกขึ้นมานั่งทำขนม ตั้งแต่ ๕ โมงเช้า ก่อไฟ ตั้งกระทะใบบัวแล้วก็นั่งขนมซึ่งประกอบด้วย ขนมถ้วย ขนมกล้วย และขนมไส้ไส้ เมื่อทำเสร็จตอนใกล้รุ่งก็ทิ้งส่วนหนึ่งไว้ขายในโรงยาฝิ่น และหาขนมอีกส่วนหนึ่งไปขายตามบ้านชาวบ้าน ส่วนใหญ่จะเป็นขนมถ้วยซึ่งสูตรของแม่มีชื่อเสียงโด่งดังทีเดียว ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะการที่แม่ซึ่งเป็นผู้หญิงเที่ยวออกตะลอนไปขายของ เป็นความแปลกใหม่ของสังคมหนองผักนากก็เป็นได้ อย่าลืมนึกว่าเมื่อ ๘๐ ปีที่แล้ว ผู้หญิงเขาไม่ค่อยจะออกมาทำมาหากินนอกบ้านกัน

การออกไปขายขนม “ตามบ้าน” นี่บางทีก็เป็นตามท้องทุ่งนาที่ชาวบ้านกำลังทำนาอยู่ คนเหนื่อย ๆ ย่อมต้องการน้ำตาล ขนมของแม่ผมจึงขายดีพอสมควร บางทีเราก็ไม่ได้เงิน แต่แม่จะใช้วิธีการ “ตกข้าว” หรือการเอาขนมของแม่ไปแลก หรือซื้อข้าวของคนที่ไม่ม่เงิน จะก็ทะนานก็สัต ก็ว่าไป บางบ้านที่ยังไม่มีข้าวจะมาดกขนมก็ใช้วิธีซื้อเอาไว้ก่อน แล้วพอถึงฤดูเก็บเกี่ยว แม่ผมก็จะออกไปตาม “เก็บเกี่ยว” ข้าวของเราตามบ้านลูกค้าขนมถ้วยของท่าน แล้วนำข้าวทั้งหมดมาเก็บในยุ้งข้าวเล็ก ๆ ข้างบ้านของเราซึ่งบรรจุข้าวได้ราว ๑๐๐ ถังเท่านั้น ตอนนั้นพวกผมและ

พี่น้องยังเด็ก ๆ กันอยู่ คนโตที่สุดก็เพียง ๕ ขวบเท่านั้น ยังไม่สามารถจะช่วยทำงานอะไรได้ มีแต่กิน เล่น แล้วก็นอนเท่านั้น เตี่ยเองก็ไม่ได้ช่วยงานในส่วนนี้สักเท่าไร

สมัยนั้นข้าวราคาเกวียนละ ๑๖ บาทเท่านั้นเอง เมื่อขยุ้งเล็ก ๆ ของเราเต็ม ก็ถึงเวลาที่เขาจะมาตวงข้าวส่วนใหญ่พวกพ่อค้าจะเอาเกวียน หรือรถกระบะฟอร์ตรุ่นโบราณกันข้างด้วยชะลอมมาบรรทุกข้าว ผมมักจะได้เห็นแม่ยืนมองอย่างอาลัยอวรณ์อยู่เรื่อย ทั้ง ๆ ที่เวลาที่เขามาตวงข้าวเราจะได้เงิน ในขณะที่ฝุ่นฟางข้าวมันฟุ้งแล้วโดนแสงแดดเป็นประกาย แม่อาจจะคิดถึงช่วงเวลาที่กำลังเดินหาขนมไปขายเพื่อแลกกับข้าวแต่ละถังอยู่ก็เป็นได้

แม่ผมท่านถูกมองว่าเป็นผู้นำของครอบครัว เป็นคนทำงานหารายได้หลักเข้ามาเลี้ยงดูครอบครัวของเรา คนแถวนั้นจะเรียกคู่ของพ่อแม่ผมว่า อีคู่ย ไอ้เฮียะ เพราะพ่อจะเป็นฝ่ายทำงานบ้านอย่างการซักผ้าและการทำกับข้าวเป็นหลัก ท่านเคยเป็นลูกชายเศรษฐีรูปหล่อ ชีวิตเลยติดจะเกกมะเหรกเเกรอยู่สักนิด อบายมุขเหล้ายา การพนันนั้นมียู่ครบครัน

วันหนึ่งก็ถึงจุดเปลี่ยน วันนั้นพ่อผมก็ไปเล่นไฟในโรงยาฝิ่นตามปกติ พอถึงเวลากินข้าวแม่ก็เรียกผม “ไอ้หนู ไปตามเตี่ยมาซิ” ผมก็วิ่งไปหาเตี่ยในห้องที่เตี่ยไปขลุกอยู่ประจำ ขากลับผมดันโดนหมากัด แม่ผมโกรธมากดั่งพระเพลิงเกิดขึ้นในใจ หลังจากที่ปฐมพยาบาลผมด้วยการเอากล้วยปิ้งมาตีตรงน่องผมด้วยวิธีกันโรคหมาบ้าแบบคนโบราณ แม่ก็ถือไม้ดอกวิ่งไล่จะฆ่าเตี่ยผมในความมืดของทุ่งหนองผักนาก เพราะโกรธที่ไม่ยอมดูแลลูกให้ดี เตี่ยเองก็คงรู้สึกผิดไม่น้อยเช่นกัน เพราะผมเป็นลูกชายคนเดียว เป็นเพชรยอดมงกุฎของครอบครัวจึ้นอย่างเรา

คืนนั้นไม่รู้ว่ามีไปทำอะไรกับเตี่ยบ้าง เพราะตั้งแต่นั้นมาเตี่ยก็ลด ละ เลิกอบายมุขทุกอย่างจนสะอาด และกลายเป็นคนดูแลงานบ้านอย่างเต็มตัว วันไหนที่แม่กลับมาจากการนวดข้าว ฝุ่นฟางต่าง ๆ จะติดผ้าถุง ผ้าถุง และโจงกระเบนที่โชกเหงื่อ พ่อก็จะสีหน้าที่ซักผ้าให้แม่ และทำกับข้าวเตรียมไว้พร้อม เมื่อท่านแก่ตัวลงก็ได้ใช้ชีวิตบั้นปลายอย่างสงบเพราะผมได้ปลูกบ้านให้อยู่กับพี่สาวคนโต

โรงเรียนใหม่

เมื่อผมอายุได้ ๔ ขวบ แม่ผมก็ให้พ่อพาผมไปเป็นลูกศิษย์วัดหนองผักนาก ซึ่งอยู่ห่างจากกระท่อมที่ผมอยู่ประมาณ ๘๐๐ - ๘๐๐ เมตร เวลาจะไปวัดต้องเดินผ่านทุ่งนาซึ่งเป็นบริเวณที่เตี่ยผมออกไปหาฟืนขึ้นตีมาใช้ที่บ้าน เด็กที่มาเรียนรุ่น ๆ ผมบางคนก็ไม่ค่อยจะมีเสื้อผ้าใส่ได้นุ่งกางเกงบ้าง ไม่ได้นุ่งบ้าง ก็ตามวิถีของคนชนบทในสมัยนั้น

โรงเรียนมีครูหนึ่งคน ชื่อครูชินหยุน แก่เป็นคนไทยเชื้อสายจีนเหมือนกันกับเรา (ตอนหลัง พอปี ๒๔๘๕ จอมพล ป. มีริ้วนิยมให้เปลี่ยนชื่อ เปลี่ยนนามสกุลให้เป็นคนไทย ท่านก็เปลี่ยนเป็น สยุน วัฒนะไกร) ครูคนอื่นก็จะเป็นพระในวัดหนองผักนากันนั่นเอง กิจกรรมการเรียนการสอนของเราจะดำเนินอยู่ในศาลาเก่า ๆ ของวัด โตะเรียนก็เป็นโตะไม้สูงประมาณ ๓๐-๔๐ เซนติเมตร นั่งกันได้ประมาณ ๓ - ๔ คน เวลาผมกลับมาจากการเรียน แม่ก็จะให้ท่อง ก.ไก่ ข.ไข่ ในเล่า... ให้ท่านฟังอยู่เสมอ

เวลากลางคืนแม่จะให้ผมอ่านด้วยตะเกียง “รัตนมาลา” ซึ่งเป็นของราคาแพงที่ยังเหลืออยู่ในบ้านเรา เวลาจะอ่านหนังสือต้องไขกันตะเกียงเพื่อจุดไฟ พออ่านหนังสือเสร็จก็เข้ามุ้งผ้าดิบ ซึ่งเรานอนรวมกัน จำได้ว่ามุ้งเนื้อหนาแบบนั้นทำให้อากาศที่ร้อนอยู่แล้ว ยิ่งร้อนมากขึ้นไปอีกนอนไม่ค่อยสบายเท่าไร

เมื่อจะขึ้นชั้นประถม ๔ บ้านเราก็ตายเข้ามาอยู่ห้องแถวในตลาดสามชุกซึ่งครูหยุน มาสร้างไว้ โดยท่านทำการค้าและอาศัยอยู่ในห้องแรก

แม่บอกผมว่า “ลูกเอ๊ย เขามาสร้างโรงเรียนใหม่ สวยนะ แม่เห็นแล้ว อยู่ริมแม่น้ำท่าจีน” โรงเรียนที่ว่านี้คือ “โรงเรียนนิกรย” ซึ่งเป็นอาคารทาสีหลังที่สองในตลาดสามชุก (หลังแรกเป็นอาคาร ร้อยปีของขุนจำนงย ทาสีฟ้าตามอย่างคนมีฐานะในสมัยนั้น ปัจจุบันเป็นอาคารที่ได้รับการอนุรักษ์ ในตลาด ๑๐๐ ปี สามชุก สุพรรณบุรี)

ผมเองก็ประทับใจโรงเรียนใหม่ไม่น้อยไปกว่าแม่ ที่นี้ทำให้ผมรู้สึกถึงความเป็น “โรงเรียน” เป็นครั้งแรก เป็นความประทับใจที่แม้แต่ธรรมชาติเองก็ไม่ได้ทำให้ผมรู้สึกจำทุกรายละเอียดได้ถึงขนาดนี้ กระทั่งกลิ่นสีที่ลมพัดมาเข้าจมูกครั้งแรกก็ยังจำได้จนถึงวันนี้ อาคารเรียนสี่เหลี่ยม (ข้างในเหลี่ยม) ยกได้สูงมองดูสง่าผ่าเผย ผมยังเอามือไปจิ้ม ๆ ที่กำแพงแล้วสีมันยังเหนียวติดมือ จากอาคารสามารถมองเห็นแม่น้ำท่าจีน

เมื่อมาเรียนที่นี้ผมก็ได้แต่งเครื่องแบบครั้งแรกในชีวิต ชุดนักเรียนที่ว่าเป็นเครื่องแบบ ลูกเสือสมุทรเสนา และต้องใส่หมวกสีดำ ชุดนักเรียนของผมขาดก็แต่รองเท้าเท่านั้น การเรียนการสอนของโรงเรียนนิกรย นั้นต่างจากโรงเรียนวัดที่ผมได้เรียนผ่านมาตรงที่มันมีระบบ มีตารางสอน มีครูประจำชั้นซึ่งจบวิชาครูมาใหม่ ๆ ชื่อ ครูราตรี เป็นสาวสวยลูกผู้ดีในตลาดสามชุก ส่วนครูใหญ่ชื่อ ครูสวัสดิ์ จบประโยคประถม ซึ่งน่าจะเป็นครูคนแรกของสามชุกที่มีวุฒิครูอย่างเป็นทางการ

จ้จวราย

วันหนึ่งขณะที่แม่กำลังอาบน้ำให้ผมท่านก็พูดให้ฟังว่า มีพระรูปหนึ่งเปรยว่า ผมหน่วย ก้านดี น่าจะส่งเสียให้เรียนสูง ๆ พระท่านก็เอ่ยปากว่า จะหาที่หาทางไว้ให้ในกรุงเทพฯ ตอนนั้น

เป็นช่วงเดือนเมษายน โรงเรียนกำลังจะปิดพอดี ผมฟังแล้วก็ออกจะใจหายในข้อที่ว่า หากจะไปเรียนก็ต้องห่างบ้าน ห่างแม่ และห่างเพื่อนฝูงที่เคยเล่นกันมา

พระรูปนั้นบอกเดียวกับแม่ว่า ต้องพาผมมาขึ้นรถไฟที่จิวรายเพื่อจะมาขึ้นที่บางกอกน้อย ตอนนั้นผมอายุประมาณ ๑๐ ขวบเศษ ได้ยินคำว่าจิวรายก็เข้าใจว่าเป็นสถานที่ที่มีคณะจิวอยู่เต็มไปหมด ปกติที่สามชุก ปีหนึ่งจะได้ดูจิวหนเดียวเท่านั้น เวลาถึงจิวไม่ว่าผมจะอยู่ที่ไหน แต่ทั้ง ๗ วัน ๗ คืนที่เขามาเฉลิมฉลองบวงสรวงศาลเจ้า ผมจะต้องรีบกินข้าวแต่วันแล้วมานอนจนเก้าอี้นายาวตั้งแต่ ๔ โมง เพราะชอบดูจิวเหลือเกิน พอได้ยินคำว่าจิวรายก็ทำให้ตัดสินใจเดินทางง่ายขึ้น

เมื่อไปถึงจิวรายแล้วไม่เจอดคณะจิวอย่างที่จินตนาการไว้ ใจผมก็ผ่องไปเป็นกอง เตี่ยพาผมขึ้นรถไฟจนมาถึงบางกอกน้อย และได้พบกับพระอาจารย์หลายท่านซึ่งจะมาตัดเอาเด็กไปอยู่ด้วย บางส่วนก็ตามไปเพราะมาจากบ้านเดียวกัน มีคนฝากมา หรือรู้จักกับพ่อแม่เด็ก จนสุดท้ายผมก็ไม่ได้ไปอยู่กับพระรูปที่เคยไปคุยกับแม่ แต่ได้ไปอยู่ในอุปการะของพระอีกรูปหนึ่งที่วัดใหม่พิเรนทรฯ บนถนนอิสราภาพ ซึ่งเจริญรุ่งเรืองมากในสมัยนั้น และเมื่อมาอยู่ที่นี้ต้องจ่ายเงินให้วัดปีละ ๘๐ บาท เป็นค่าเลี้ยงดูผม

เมื่อผมมาอยู่วัดเป็นปีที่ ๒ เพื่อนบ้านที่สุพรรณก็ฝากรุ่นน้องมาอยู่วัดและให้ผมคอยดูแล ผมก็เลยกลายเป็นผู้นำของน้อง ๆ พวกนี้ตั้งแต่อายุ ๑๑ - ๑๒ ปีเท่านั้น ชีวิตในวัดของผมนั้น ก็ไม่ค่อยจะสุขสบายนักเพราะผมค่อนข้างเป็นเด็กที่รื้อนอยู่พอสมควร หากโดนดุแบบไม่สมเหตุผลก็อาจจะมีเถียงอยู่ในใจ พระท่านคงเห็นจากสายตาและพาลไม่ค่อยชอบหน้าผมนัก เพราะโดยมากท่านจะชอบเด็กหัวอ่อน ว่านอนสอนง่าย

วันหนึ่งแม่ของเด็กที่มาอยู่กับผมก็มาเยี่ยมลูก พอเจอผมก็ทักขึ้นมาก่อนเลยว่า “แม่มีงนี่จองหง” ผมเองก็ไม่เข้าใจที่อยู่ ๆ แกมาพูดอย่างนั้น พอถามแกก็เล่าให้ฟังว่า ก่อนจะมากรุงเทพฯ แวะเข้าไปจะซื้อของจากในตลาดมาฝากลูกเลยทำข้าวเหนียวถั่วดำใส่ปิ่นโต ๒ ชั้นไปฝากแม่ผม พอซื้อของเสร็จกลับมาเห็นข้าวเหนียวยังวางอยู่ก็เลยถามแม่ผมว่าทำไมไม่กิน แม่ก็บอกว่า “กุกินไม่ลง คิดถึงลูก” เพราะผมชอบกินข้าวเหนียวถั่วดำมาก ตัวผมนั้นพอได้ยินคำว่าคิดถึงลูกเท่านั้นแหละ น้ำตาไหล ริ่งปรุ๊ดปร้องให้หลังโบสถ์ เพราะคิดถึงแม่ขึ้นมาเหลือเกินเช่นเดียวกัน และเพราะผมสามารถรับรู้ถึงความห่วงใยจากแม่อย่างชัดเจนแบบนี้ จึงทำให้ผมใจแข็งต่อบายมุขต่าง ๆ ผมจะซู้ไม่ได้เพราะความรักของแม่ค้ำคออยู่

ในชั้น ม.๑ - ม.๓ ผมเรียนโรงเรียนวัดชิโนรส เป็นโชคดีอีกที่ตอนเช้า เขาสร้างตึกใหม่เสร็จพอดี กระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดไว้ เป็นสี่เหลี่ยมไปไม้แล้วก็สี่เหลี่ยมข้างในเหมือนกันกับโรงเรียนนิกรฯ แต่ความประทับใจแรกของผมไปอยู่ที่โนนเสียแล้ว

พอขึ้น ม.๔ ผมก็ต้องย้ายไปเรียนที่โรงเรียนวัดอัมรินทร์โฆสิตซึ่งเป็นโรงเรียนเก่าแก่ที่สร้างบุคลากรสำคัญ ๆ เยอะแยะ โรงเรียนนี้สร้างขึ้นคู่กับโรงเรียนสตรีวัดระฆัง หนึ่งชายล้วน อีกหนึ่งหญิงล้วน โดยใช้โมเดลเดียวกัน

และทาสีเทาเข้มเหมือนกัน ผมก็ได้เรียนอยู่ที่นี้ตั้งแต่ ม.๔ - ม.๖

“ไอ้ซิบหาย ลูกกูไม่ต้องเป็นเสมียนหรอก”

เมื่อผมมาอยู่กรุงเทพฯ นั้น นาน ๆ ถึงจะได้กลับบ้านสักที เพราะการเดินทางไม่ค่อยสะดวก เวลาจะกลับบ้านผมต้องลงเรือจากท่าเตียนเป็นเวลา ๒ วัน ๒ คืน กว่าจะถึงสุพรรณ บางช่วงเรือก็ติดฝักตบต้องเสียเวลาค่อนข้างนาน วันนั้นแม่มารับอยู่ที่ท่าเรือ เห็นท่านยืนน้ำตาไหลอยู่แต่ไกล

ตอนนั้นผมเพิ่งจบมัธยม ๖ ซึ่งน่าจะนับเป็นเด็กคนแรก ๆ ของสามชุกที่ได้เรียนถึงระดับนี้ ก็เรียกได้ว่าตั้งทั้งตลาด นายอำเภอจึงมาเยี่ยม “แสดงความยินดี” ถึงที่บ้าน ยังจำได้ว่าตอนที่เกิดเหตุการณ์นี้ ตัวผมก็นั่งอยู่บนเหล่าเต็ง คุณแม่กำลังตำน้ำพริกอยู่หลังห้องแถวส่วนเดียวนั้นอยู่ชั้นล่างพอดี พอนายอำเภอมาถึงก็ตะโกนเรียก “นายกูย ลูกจบมัธยมปีที่ ๖ หรืออา...ไปฝึกงานกับฉันนะ” ผมนั้นได้ยินไม่ชัดเลยลงมานั่งฟังเขาคุยกันตรงบันได ไปฝึกงานกับฉัน ๆ จะให้ ๘ บาท แล้วพออายุครบ ๑๘ จะบรรจุให้เป็นเสมียน ได้เงินเดือน ๑๖ บาทเชียวนะ”

พ่อผมซึ่งเป็นคนจีนที่ชื่อ ๆ ตรง ๆ ก็เกรงบารมีท่านนายอำเภอ และรับปากอยู่ทุกคำ เสียงตำน้ำพริกหยุดลงตอนไหนผมก็ไม่ได้ชัดเจนนัก จำได้แต่ว่าหลังจากประโยคที่นายอำเภอเสนอให้เป็นเสมียนและจะได้เงินเดือน ๑๖ บาทนั้น แม่ผมก็สวนออกมาจากในครัวว่า “ไอ้ซิบหาย ลูกกูไม่ต้องทำเป็นเสมียนหรอก ขายก้วยเดียวก็รวยกว่านั้นแล้ว” ผมละสงสารนายอำเภอเป็นบ้าเลย ผมมีแม่ที่เป็นกำลังใจ และแรงผลักดันอย่างเอก แล้วจะไม่ให้ผมตั้งใจเรียนได้อย่างไร

มนุษย์สีน้ำเงิน

ระหว่างที่ผมเรียนชั้น ม.๓ - ม.๖ สิ่งหนึ่งที่ผมเห็นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๓ ก็คือรถไฟ เพราะรั้วรถไฟกับรั้ววัดคือรั้วเดียวกัน เลยรั้ววัดก็เป็นสถานีรถไฟ เลยไปอีกหน่อยก็เป็นสถานที่ที่พระวัดอัมรินทร์จะต้องมาลงเรือบดแล้วให้ลูกศิษย์พายไปปิดนทพาดในคลองบางกอกน้อย ผมจึงต้องเดินผ่านสถานีรถไฟบางกอกน้อยทุกวัน

เวลาเข้าอย่างนี้หัวรถจักรที่เล่นมาจากไหน ๆ ก็จะเข้ามาตอนนี้ ภาพที่ประทับใจที่สุดตอนนั้นก็คือภาพของพร. แต่งชุดสีน้ำเงิน ประดับเข็มเครื่องแบบ และหัวกระเป่าเอกสารแหม่ม มันก็จริง ๆ ยิ่งตอนที่เขาโหนราวทองเหลืองตรงบันไดในขณะที่รถกำลังจะเทียบชานชาลา

เสียงหวูดดังวี๊ด ๆ ได้ยินไปทั่ว ใอน้ำที่ซบเคลื่อนรถไฟก็พุ่งออกมาจากท่อบนหัวรถจักรทองเหลืองส่องประกายกระทบตา ตัวรถสีดำมันแล็บตัดด้วยสีฟ้าอ่อนเกือบขาว พื้นหลังทั้งหมดดำมืดอีกด้านหนึ่งเป็นกองฟืนพูนเต็มกระเบระบรทุก และที่สุดของที่สุดก็คือมนุษย์สีน้ำเงินที่กำลังโหนราวอยู่หลังจากที่ภาพและเสียงเหล่านี้สั่งสมมาถึงสามปี มันเลยทำให้ผมฝันจะเป็นพนักงานขับรถไฟ

เมื่อผมเรียนจบ ม.๖ สงครามก็งวดเข้ามาทุกที่ วัดอมรินทร์ที่ผมอาศัยอยู่ก็อยู่ใกล้กับสถานีรถไฟบางกอกน้อยชนิดที่เรียกกันได้ยิน ลูกกระเบิดที่เขาตั้งใจจะมาทิ้งใส่สถานีรถไฟก็เพื่อเผามาถึงในวัดจนทั้งพระเณรและเด็กวัดต่างต้องอพยพไปอยู่วัดชีปะขาวซึ่งอยู่ลึกเข้าไป

ในยุคนั้น กระทรวงศึกษาธิการบังคับว่าผู้ที่จะเข้าศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา หรือชั้นมหาวิทยาลัยนั้นจะต้องผ่านการ “ปรับพื้นฐาน” ในโรงเรียนเตรียมเสียก่อน ดังนั้นโรงเรียนเตรียมจึงไม่ได้มีเฉพาะโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาของจุฬาย อย่างที่เข้าใจกัน แต่จะมีทั้งหลักสูตรเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โรงเรียนเตรียมนายร้อย และโรงเรียนเตรียมนายเรือ โดยนักเรียนรุ่นที่ ๗ - ๘ ของทั้งสี่โรงเรียนนี้เข้าและจบในปีเดียวกัน

นอกจากโรงเรียนเตรียมทั้งสี่แห่งแล้ว ก็ยังมีตัวเลือกที่เป็นโรงเรียนสายอาชีพที่เรียนจบแล้วทำงานได้เลยอย่างโรงเรียนช่างรถไฟ โรงเรียนช่างกลปทุมวัน และโรงเรียนของไปรษณีย์ ผมเองตอนนั้นก็คิดว่า จะเรียนชนิดที่พอสอบแล้วก็มึงงานทำทันที จึงตระเวนสอบในโรงเรียนเหล่านี้อยู่หลายที่

สมัยนั้นเวลาสอบเข้าแต่ละที่เขาไม่ได้สอบรวดเดียวจบ แต่จะจัดสอบวันละวิชา ถ้าไม่ผ่านวิชาที่สอบในวันแรกก็ไม่ต้องมาสอบอีก ซึ่งส่วนใหญ่ทุกที่จะสอบวิชาคำนวณเป็นวิชาแรกทั้งนั้น ผมจึงได้ไปสอบแค่วันแรกอยู่หลายที่เพราะไม่ถนัดวิชาคำนวณเลย เมื่อไปสอบเข้าโรงเรียนช่างกลรถไฟ ความฝันที่จะเป็นพร. ก็มีอันต้องสลายลง ซึ่งก็อาจนับเป็นโชคของผมก็ได้ เพราะมันทำให้ผมได้พบกับธรรมศาสตร์

หลังกำแพงใหญ่

ผมต้องขอออกไว้ตั้งแต่ตรงนี้ว่า ชีวิตของผมที่มานั่งอยู่ตรงนี้ได้ก็เพราะได้มีโอกาสเรียนในแผนกเตรียมปริญญาามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง รุ่นที่ ๗ ในปี พ.ศ. ๒๔๘๗ แต่ ณ เวลานั้น แม้ผมจะอยู่ วัดอมรินทร์ซึ่งห่างจากธรรมศาสตร์แค่ข้ามฝั่ง แต่อย่าว่าแต่โรงเรียนเตรียมธรรมศาสตร์ แม้แต่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์หรือจุฬาย ผมก็เพียงแค่เคยได้ยินมาเท่านั้น ไม่ได้ “รู้จัก” แต่ละที่อย่างเป็นทางการมาก่อน

ตอนนั้นลูกเศรษฐีของอำเภอสามชุกที่อยู่วัดเดียวกับผมชื่อพีสมาน ปิ่นดอกไม้ แกจบปริญญาของธรรมศาสตร์ ก็ได้อาไปปริญญามาให้พวกเราเด็กวัดได้ดูกัน สมัยนั้นปริญญายังแผ่นใหญ่ (ประมาณกระดาษ A3 มีชื่อมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองตัวโค้ง ๆ ข้างบน ส่วนข้างล่างก็มีตราใหญ่เป็นหนังสือแดงเป็นธรรมจักรสีน้ำเงิน แล้วก็ีหางโบว์สีเหลือง พีสมานคนนี้เป็นนักเรียนเตรียมฯรุ่นแรก ๆ ตอนหลังท่านไปเป็นอัยการ พีสมานยังมีน้องอีกคนชื่อนายจิต ปิ่นดอกไม้ ทั้งสองคนก็ได้เตี้ยผมเอามาฝากไว้ที่วัดเหมือนกัน สองคนนี้เลยรักใคร่กับผมดี โดยเฉพาะนายจิตนั้นอาหารกับผมมาตลอดชีวิตของเขา

คิดว่าผมอาจจะฟังมาจากพีสมานนี้แหละว่า ธรรมศาสตร์เป็นตลาดวิชา เป็นแหล่งน้ำที่เปิดโอกาสให้คนไทยทั้ง ๑๗ ล้านคนในตอนนั้นมีสิทธิเข้ามาตักมิกินวิชาความรู้เพื่อสร้างปัญญาได้เท่าเทียมกัน ท่านปรีดี สร้างที่นี้เพื่อให้เป็นสวัสดิการในการปกครองประเทศในระบบประชาธิปไตย โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ตอนนั้นผมซึ่งผิตหวังมาหลายที่จึงเริ่มมุ่งเข้ามาที่ธรรมศาสตร์

ตอนที่เข้ามาสอบที่ธรรมศาสตร์นั้นจำได้ว่า เขาให้เลือกหัวข้อเขียนเรียงความ ๓ - ๔ หัวข้อ ผมเลือกหัวข้อ “สัจจ เว อมตวาจา”

นักเรียนเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์รุ่น ๗ นั้นมีการเปิดสอบเพียงครั้งเดียว แต่มีการประกาศรับเป็นนักเรียนถึง ๓ ช่วง ช่วงแรกรับเข้ามาเพียง ๕๐๐ คน พวกผมที่มาดูผลสอบเข้าเห็นเขาติดกระดาษไว้ ๓ - ๔ ชุดแล้วไม่เห็นชื่อตัวเองก็ใจเสียกันพอสมควร เพราะตอนนั้นธรรมศาสตร์คือความหวังสุดท้ายแล้ว

ตอนนั้นเจ้าหน้าที่ที่เป็นคนมาติดประกาศชื่อครุจำปูนซึ่งเป็นรุ่นพี่โรงเรียนเตรียมรุ่น ๖ แกยงสาวพรังอยู่เลย แกบอกว่ “ใครผิตหวังวันนี้ฟุ้งนี้ลองมาฟังอีกเที่ยวหนึ่งนะ คอยมาฟังให้ดี” รุ่งขึ้นก็มีรายชื่อผู้มีสิทธิเข้าเรียนเพิ่มอีก ๕๐๐ คน และมีการประกาศว่า เป็นรอบสุดท้ายแล้ว แต่ผมก็ยังไม่ได้ติดในรายชื่อชุดที่สองนี่อีก ตอนนั้นคิดว่าคงต้องหาทางไปเรียนที่อื่นแล้ว แต่ในที่สุดก็มีการประกาศรายชื่อครั้งที่ ๓ และผมก็ได้เข้าเป็นนักเรียนเตรียมรุ่นที่ ๗ กับเขาด้วย มารู้ทีหลังว่าที่เขารับเพิ่มเป็นเพราะท่านผู้ประศาสน์การ และศาสตราจารย์วิจิตร ลุลิตานนท์ เลขาธิการมหาวิทยาลัยต้องการจัดตั้งเสรีไทยขึ้น โดยหมายจะคัดเลือกเอาจากนักเรียนเตรียมรุ่นนี้

กำแพงของธรรมศาสตร์ในสมัยนั้นมันใหญ่มากเพราะเป็นกำแพงวังหน้า สำหรับเด็กบ้านนอกอย่างผมเวลาเดินผ่านก็ออกจะรู้สึกกลัวไอ้กำแพงสูงใหญ่นี้อยู่บ้าง แต่เมื่อผมเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันแห่งนี้แล้วกำแพงที่เคยน่ากลัวกลับให้ความรู้สึกปลอดภัยอย่างบอกไม่ถูก

นักเรียนเตรียม ๑๕ วัน

นักเรียนเตรียมรุ่นที่ ๗ ถือเป็นรุ่นที่ค่อนข้างจะโชคร้ายกว่ารุ่นอื่น ๆ เพราะเราเรียนไปได้แค่ ๑๕ วันโรงเรียนก็ต้องประกาศหยุดการเรียนการสอนเพราะภัยทางอากาศ เรียกว่ายังไม่ทันได้รู้จักเพื่อนหรืออาจารย์ก็ต้องจากกันแล้ว

สำหรับเพื่อนนั้นผมเพิ่งได้มารู้จักจริงจังตอนเข้ามหาวิทยาลัยแล้ว แต่สำหรับอาจารย์ของโรงเรียนเตรียมนั้นผมจำได้อยู่ไม่กี่คน นอกจากดร.ถนัด คอมันตร์ซึ่งเป็นผู้อำนวยการแล้วก็จำได้แค่อาจารย์สาวสวยสองท่านคืออาจารย์นวลจันทร์ ณ ป้อมเพชร์ ที่สอนภาษาฝรั่งเศส และอาจารย์นวลนาค อมาตยกุล ที่สอนภาษาอังกฤษ

วันสุดท้ายที่ไปโรงเรียน มีการประกาศว่าให้นักเรียนมารับการบ้านและคำสอนไปศึกษาด้วยตัวเองที่บ้าน โรงเรียนเตรียมฯก็ไปเปิดสาขาที่อุบลราชธานี ราชบุรี เชียงใหม่ และอยุธยา ผมเองก็ยังอยู่วัดแล้วก็ทำการบ้านจากที่นี่

การเรียนด้วยตัวเองนั้นเป็นเรื่องยากโดยเฉพาะวิชาภาษา ผมจึงต้องเที่ยวหาที่เรียนพิเศษและได้ไปเจอกับอาจารย์องซาน ซึ่งเป็นคนฉวน สอนวิชาภาษาฝรั่งเศส วิชาอื่น ๆ ก็หาเรียนตามที่ต่าง ๆ จนแทบจะกลายเป็นนักเรียนจรจัด เพราะผมไปเรียนมันทุกแห่ง ถ้ารู้ว่าไม่มีใครสอนพิเศษที่ไหน ผมก็เที่ยวดันดันไป ตอนนั้นเขาจะเก็บเงินเดือนละตั้งแต่ ๕ บาท ถึง ๑๐ บาท ต่อ ๑ วิชา

การเรียนพิเศษตามบ้านแบบนี้เขาจะสอนเป็นกลุ่มไม่เกิน ๑๐ คน บางทีก็ได้ไปเจอกับพวกผู้ดีที่ประสบภัยสงครามเหมือนเรา แม้จะต้องพยายามแค่ไหนแต่ผมก็ไม่ย่อท้อ เพราะผมรู้ว่าการศึกษาที่แห่งนี้แหละที่จะเป็นแหล่งเพาะชีวิตของผม

สงครามโลก เสรีไทย - ธรรมศาสตร์จุฬา อาสาศึก

ในขณะที่ผมกำลังตระเวนเรียนพิเศษอยู่ตามที่ต่าง ๆ นั้น อยู่ ๆ ก็มีข่าวมาจากไหนก็ไม่รู้บอกว่าในธรรมศาสตร์จะรับนักเรียนนายสิบสารวัตรทหาร และต้องการนักเรียนเตรียมเป็นพิเศษ ใครอยากไปฝึกก็ให้ไปตรวจร่างกาย ตอนนั้นไม่ได้มีใครชวนผม เพื่อนที่ใกล้ชิดในเตรียมก็ไม่มี เพราะเรียนกันแค่ ๑๕ วันเท่านั้น แต่ในที่สุดผมก็มาสมัครเป็นเสรีไทยด้วย สมาชิกส่วนใหญ่ก็จะเป็นนักเรียนเตรียมธรรมศาสตร์และเตรียมอุดมฯ รุ่น ๗

ตอนนั้นต้องฝึกทั้งการใช้อาวุธที่ห้องลับบนตึกโดม หอประชุมชั้นสอง ที่ห้องสมุดก็มีห้องฝึกเหมือนกัน ถ้าเป็นภาคสนามก็ฝึกในสนามหลวง เราต้องเรียนทั้งการใช้ปืนยาว ปืนคาบาย ปืนกล ปืนยิง ระเบิด ปืนมอลตา จนถึงปืนบาซูก้ายิงรถถัง นอกจากนั้นก็ยังมีฝรั่งมาสอน

ประสบการณ์การรบ เช่น ถ้าคุณยิงพวกญี่ปุ่นไม่ตาย คุณจะโดนดาบซามูไร ๘ เล่มของพวกที่
เหลือพันตัวคุณ เป็นต้น

“ตอนนั้นรอบๆ ธรรมชาติเต็มไปด้วยญี่ปุ่น เราต้องแอบฝึกและผลัดกันฝึกในที่ลับ
โดยปิดประตูหน้าต่างทั้งหมดไม่ให้พวกญี่ปุ่นรู้ ตอนนั้นเราแบ่งเป็น ๓ กองร้อย ขณะที่กองร้อย ๑
ฝึกอยู่ อีกสองกองร้อยที่เหลือจะแก้มองลงไปเดินตบเท้าเพื่อกลบเสียงอาวุธที่กองร้อย ๑ ฝึกกันอยู่”
(พันโทสำรวม เอกกะวิพากษ์)

ตอนนั้นมีการตั้งบังเกอร์ของเราอยู่ทั่วกรุงเทพฯ พวกเราได้รับการฝึกอย่างเต็มที่เพื่อ
เตรียมตัวสู้กับญี่ปุ่นเต็มที่ เมื่อมีการกำหนดวันที่จะต้องไปออกรบก็ยิ่งตื่นเต้น แต่ก่อนถึงวันไม่นาน
อเมริกาที่ทิ้งระเบิดปรมาณูที่ฮิโรชิมา และ นางาซากิ ทำให้ญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้ พวกเราที่ฝึกมา
จึงไม่ได้ออกรบกับญี่ปุ่น

แม้สงครามจะจบลงแล้ว แต่บทบาทของเสรีไทยของเตรียมยุทธศาสตร์ - จุฬาไม่ได้
หมดลงแค่นั้น ผลของสงครามยังทำให้บ้านเมืองมันเกิดกลียุค เพราะมีประเทศมหาอำนาจอย่าง
จีนและอังกฤษที่เขาไม่ยอมรับว่า เราไม่ได้เป็นฝ่ายแพ้สงครามร่วมกับญี่ปุ่น “ตอนนั้นเขาไม่ยอมรับ
เราโดยอ้างว่าบ้านเมืองเราโจรผู้ร้ายเยอะ ให้เราปราบปรามให้ได้ภายใน ๗ วัน ถึงจะยอมให้เราเป็น
อิสระ ทหารจึงได้ระดมเอานักเรียนสรวัดรทหารอย่างพวกเราไปช่วยปราบโจรในเขตกรุงเทพฯ และ
ชลบุรี

๗ วันนั้นเป็นช่วงที่เราไม่ได้หยุดพักเลย กลางคืนก็นอนไม่ได้ ต้องคอยถ่างตาให้
พร้อมรอให้เขาเรียกเข้าร่วมปฏิบัติการทุกเมื่อ ปรากฏว่าใน ๗ วันนั้นไม่ได้เกิดเหตุการณ์อะไรเลย
มีแต่พวกคนจีนในเขาวราชและเจริญกรุงที่ก่อความไม่สงบขึ้น เพราะคนจีนถือว่าเราเป็นพวก
เดียวกับญี่ปุ่นซึ่งเป็นฝ่ายแพ้สงคราม จึงได้เดินขบวนต่อต้าน จุดปะทัด ยิงปืน เอาเกี้ยวมาตีแทน
ฉาบทำเสียงดังและก่อความวุ่นวายจน สห. ต้องเข้าไปปราบและรักษาความสงบไว้ได้จนทางอเมริกา
ยอมให้เราเป็นอิสระ” (พันโทสำรวม เอกกะวิพากษ์)

สถานการณ์ในตอนนั้นทำให้เกิดการกักตุนสินค้า เสรีไทยที่ประกอบทั้งนักเรียนเตรียม
จุฬาย และยุทธศาสตร์ จึงต้องออกตรวจตราเพื่อป้องกันการกักตุนสินค้า พวกเราถูกแบ่งให้ไป
ดูแลโกดังเก็บเสบียงของทหารญี่ปุ่นที่กระจายอยู่ทั่วประเทศ ภารกิจนี้ยังทำให้เกิดสมาคมเตรียม
ยุทธศาสตร์ - จุฬา อาสาศึก และยังคงความเป็นเพื่อนจนถึงทุกวันนี้

“รัฐบาลได้ตอบแทนเสรีไทยที่ได้กอบกู้เอกราชของชาติไว้ จึงให้เสรีไทยรุ่นเด็กอย่าง
พวกเราเลือกว่าจะเรียนต่อที่ไหน โดยมีทางเลือกสี่ทางคือ ๑ เข้าโรงเรียนนายร้อย (ต้องตรวจ
คุณสมบัติก่อน) ๒ ให้ไปเป็นปลัดอำเภอ (แต่ภายหลังไม่สามารถแต่งตั้งได้) ๓ ไปเป็นจำคุกการ

หรือศุลกากรักษ์ และ ๔ ไปเรียนต่อมหาวิทยาลัย ผมจึงไปสมัครเข้าเป็นทหาร” (พันโทสำรวม เอกกะวิพากษ์)

ตอนนั้นเมื่อหน้าที่ต่อชาติบ้านเมืองสิ้นสุดลง พวกเราเหล่า สห.ทั้งหลายก็แยกย้ายกันไป สำรวมจึงได้นัดแนะกับเพื่อนที่สนิทกันจำนวน ประมาณ ๔๐ คน มาเจอกันที่วังสราญรมณ์ และจาก ๔๐ ก็ขยายกลายเป็น ๔๐๐ คน และในที่สุดก็กลายเป็นสมาคมธรรมศาสตร์ - จุฬาลงกรณ์ ซึ่งจะครบรอบ ๖๕ ปี ในวันที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๕๕๓ นี้

“ผมคิดถึงเพื่อนทุกคนที่ร่วมก่อตั้งสมาคม ผมอยากให้สมาคมของเราอยู่ไปนาน ๆ เพื่อน ๆ สุขภาพแข็งแรงและเป็นอนุสรณ์ประวัติศาสตร์ให้คนรุ่นหลัง” (พันโทสำรวม เอกกะวิพากษ์)

กรีดเลือดประท้วงของอันดับ รongเดช

เมื่อปี ๒๔๙๐ ตอนนั้นสภากลางมติไม่ไว้วางใจจอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี จากนั้นก็มีการรัฐประหารเกิดขึ้น โดยมีจอมพลผิน ชุณหะวัณ (ซึ่งตอนนั้นมียศพลโท) เป็นหัวหน้าคณะปฏิวัติ โดยมีจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นผู้สนับสนุนอยู่เบื้องหลัง

เมื่อกลับขึ้นมามีอำนาจอีกครั้ง จอมพล ป. มีความรู้สึกไม่ไว้วางใจในการดำเนินการเกี่ยวกับการบริหารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง เพราะมีความฝังใจว่าท่านผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ จะก่อการปฏิวัติอีก จอมพล ป. จึงได้ตั้งเอาทหารที่อยู่ในแควตงของท่านเข้ามาเกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัยถึงขั้นเปลี่ยนตัวอธิการบดี หรือผู้ประศาสน์การ พลโท ส. สวัสดิ์เกียรติ ซึ่งเป็นทหารคนสนิทของจอมพล ป.

เมื่อทหารเข้ามาแทรกการบริหารมหาวิทยาลัย จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมายในธรรมศาสตร์ เช่น มีทหารรักษาดินแดนเข้ามา วิทยุทหารอากาศเข้ามา ความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ของนักศึกษาระบบธรรมศาสตร์ก็ค่อย ๆ คูกุ่นขึ้นเรื่อย ๆ ในใจนักศึกษาทุกคนล้วนแต่คัดค้านกับการที่ธรรมศาสตร์ถูกยึดครอง

ตอนนั้นมีการเลือกตั้งซึ่งแสดงความไม่โปร่งใสของรัฐบาลของจอมพล ป. คือมีการใส่บัตรเลือกตั้งลงในหีบบัตรก่อนวันเลือกตั้ง หรือที่เรียกกันว่าการเลือกตั้งของไฟไฟ จุดนี้เองที่เป็นบ่อเกิดของการรวมตัวของนักศึกษาระบบธรรมศาสตร์

ตอนนั้นคุณอันดับ รongเดช ซึ่งปกติก็เป็นคนที่มีการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองอย่างเปิดเผยอยู่แล้วก็เกิดปฏิกิริยาอย่างรุนแรง แรก ๆ ก็มีชักชวนไม่ให้เข้าห้องเรียนฝึกฝน (อย่างที่ผมเรียนให้ทราบว่าการเรียนธรรมศาสตร์มีการเรียนเป็น ๒ รูปแบบ รูปแบบหนึ่งก็คือการฟังเลกเชอร์ ระหว่าง ๘ - ๑๐ โมง เมื่อจบ ๒ ชั่วโมงแล้ว พอ ๑๐ โมงครึ่งถึง ๑๑ โมง ก็จะมีการเรียนของนักศึกษาอีกชุดที่เรียกว่าการเรียนฝึกฝน) แต่ผมกับพรรคพวกอีกหลายคนก็เข้าไปเรียนกัน อาจารย์ก็ยัง

เข้าสอนตามปกติ คุณอันดับก็เลยแสดงฤทธิ์ด้วยการเอาเม็ดโกนมากรีดที่ข้อมือตัวเอง ในสนามตรงข้ามตึกเอนกประสงค์ ตอนนั้นก็มีคนมาดูมาฟังคนเยอะเพราะคุณอันดับเขาก็พูดเรื่องนี้มาหลายวันแล้ว พอกรีดเสร็จก็มีการนำส่งโรงพยาบาล

ความรู้สึกของคนที่ได้เห็นก็คงแบ่งเป็น ๒ พวก คือพวกที่ตั้งหน้าตั้งตาจะเรียนก็ได้ไม่ได้มีความรู้สึกตื่นเต้นหรืออะไรเท่าไร ส่วนผู้ที่สนับสนุนนั้นก็มีความเซอร์ไพรส์กันพอสมควร

ธรรมเนียมในหัวมันเทศ

กลุ่มของผมเองก็เชื่อว่าจะไม่รักรักรมหาวิทยาลัย แต่ก็ยังรู้สึกว่าเราอยากจะเรียนหนังสือให้ได้ดีด้วย เมื่อเกิดเหตุการณ์กรีดเลือดนี้ขึ้น เราจึงคิดว่าคงจะต้องมีการจัดตั้งคณะกรรมการนักศึกษาของมหาวิทยาลัยขึ้นเพื่อเป็นแกนหลักในการเรียกร้องสิทธิต่างๆ ของนักศึกษา และในที่สุดมันก็นำไปสู่การเลือกประธานนักศึกษาครั้งแรกในประเทศไทย และกลายเป็นต้นแบบของสภานิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย

ตอนนั้นผมได้รับเลือกให้เป็นประธานเลือกตั้ง มีหน้าที่ควบคุมบัตรเลือกตั้งทั้งหมด ถ้าจะเปรียบเทียบก็เป็นเสมือนเป็นประธานกกต. ในสมัยนี้ สมัยนั้นนักศึกษาธรรมศาสตร์ยังไม่ได้มีการจัดตั้งหรือแบ่งเป็นพรรค แต่ก็มียุทธศาสตร์อยู่บ้างแล้ว เช่น กลุ่มของท่านมารุต บุณนาค และกลุ่มคุณสนอง ตูจินดา ซึ่งเขาก็เป็นนักกิจกรรม และภายหลังก็ได้เป็นทนายความยิ่งใหญ่ของประเทศ

ผมซึ่งได้รับความไว้วางใจจากทุกฝ่ายให้เป็นผู้รับผิดชอบการเลือกตั้งจึงต้องมาหาวิธีทำบัตรเลือกตั้งของธรรมศาสตร์ให้ปลอดภัยไม่ได้ เพราะตอนนั้นเรายังฝังใจกับเรื่องไฟฟู่อยู่ในที่สุดก็ได้ไอเดียจากหัวมันเทศซึ่งพอผ่าครึ่งตามขวางแล้วจะมีลายเป็นรูปคล้ายธรรมจักรซึ่งแต่ละหัวก็จะมี “ธรรมจักร” ที่ไม่เหมือนกัน ผมจึงเอามันเทศมาจุ่มหมึกและบีบบนกระดาษ มันก็กลายเป็นบัตรเลือกตั้งแบบแรกของธรรมศาสตร์ และเป็นจุดกำเนิดของประชาธิปไตยในธรรมศาสตร์

บัตรเลือกตั้งเหล่านี้คือ เศษกระดาษปรีฟของโรงพิมพ์ธรรมศาสตร์ซึ่งอยู่แถวคณะรัฐศาสตร์ ตอนแรกที่ผมไปขอเขามา เขาก็งั้นๆ ใหญ่ๆ จะเอาไปทำอะไร ช่วงบังเอิญที่กระดาษเหล่านี้เป็นสีเหลืองกับแดงพอดี เมื่อได้อุปกรณ์มาครบแล้ว พวกเรามาตั้งแคมป์กับหมึกกันจนสว่างคาตาในห้องสมุดและก็ได้ข้าวผัดของไอ้กิตมาช่วยประทังความหิวในชั่วโมงพิเศษของเรา

เนื่องจากบัตรเลือกตั้งรุ่นแรกนี้ยังไม่ได้มีการพิมพ์อะไรทั้งสิ้นนอกจากตราธรรมจักร เวลาเลือกตั้งคนที่มาลงคะแนนเสียงจึงต้องเขียนเบอร์ของผู้สมัครที่ตัวเองจะเลือกเอาเอง เช่น ถ้าจะเลือกท่านมารุตก็เขียนเบอร์ ๑ เป็นต้น เมื่อเขียนเลขแล้วก็หย่อนลงในกล่อง

ในการเลือกตั้งครั้งแรกนี้ มีนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาเลือกตั้งประมาณ ๔๐๐ คน เราเริ่มเปิดหีบตอนเช้า พอใกล้เที่ยงก็ปิดหีบเพราะเวลานั้นสำหรับธรรมศาสตร์มันเป็นเวลาเลิกเรียนแล้ว ยังไม่ทันเที่ยงก็ได้ผลการเลือกตั้ง

การเลือกตั้งของธรรมศาสตร์ถือเป็นกิจกรรมนักศึกษาที่ก้าวหน้ามาก ตอนนั้นมีการพูดปราศรัยแสดงจุดยืน กลุ่มของท่านมารุตก็เต็มที่กับการเลือกตั้งครั้งนี้ มีการบอกข้อเสนอต่อประชาคมธรรมศาสตร์ มีการพูดถึงสิทธิและเสรีภาพของนักศึกษา และหน้าที่ของการเป็นพลเมืองของคนรุ่นใหม่ซึ่งเป็นอะไรที่เข้าถึงจิตใจของนักศึกษาที่กำลังอยู่ในภาวะที่สิทธิและเสรีภาพกำลังถูกคุกคาม ในที่สุดกลุ่มของท่านมารุตก็ชนะการเลือกตั้งไป ซึ่งความจริงผลการเลือกตั้งก็เป็นที่ชัดเจนตั้งแต่ตอนที่พูดหาเสียงแล้ว เพราะนอกจากจะพูดถูกใจนักศึกษาแล้ว ท่านยังเป็นดารา นักกีฬา ทั้งรักบี้และฟุตบอลที่คนรู้จักทั้งมหาวิทยาลัย

คบบัณฑิต บัณฑิตพาไปหาผล

นอกจากธรรมศาสตร์จะเป็นที่ที่ให้ความรู้แก่ผมแล้ว สิ่งสำคัญที่สุดก็คือ ธรรมศาสตร์เปิดโอกาสให้ผมได้พบอาจารย์ซึ่งเป็นกลุ่มผู้ทรงภูมิที่สุดของประเทศ และได้มีเพื่อนที่ยิ่งใหญ่หลายคน ต้องออกตัวก่อนว่าลำพังสติปัญญาความสามารถของผมเองนั้นอาจจะทำให้ประสบความสำเร็จในชีวิตได้ระดับหนึ่ง แต่หากปราศจากเพื่อนผู้มากความสามารถเหล่านี้ผมก็อาจจะมาได้ไม่ไกลเท่าในปัจจุบัน

ผมเป็นคนที่เจตเลคเซอร์ไม่ค่อยเก่ง บางวิชาก็อาจจะต้องอาศัยสมุดเลคเซอร์จากเพื่อน แต่ด้วยความที่ผมเป็นคนที่ค่อนข้างจะเทคแคร์เพื่อนดี เพื่อน ๆ จึงมีใจอารีกับผม

สมัยก่อนนอกจากการเรียนในช่วงเช้า ๘ - ๑๐ โมงตามปกตินั้น ธรรมศาสตร์ยังเปิดสอนคล้าย ๆ กับการเรียนพิเศษหรือระบบติวเตอร์ในปัจจุบัน แต่ตอนนั้นเราเรียกกันว่า การ “เรียนฝึกฝน” โดยนักศึกษาที่เรียนฝึกฝนมักจะเป็นคนที่ยังไม่ทำงาน หรือถ้าทำก็ต้องมีที่ทำงานใกล้ ๆ อย่างกระทรวงคลัง กระทรวงมหาดไทย กระทรวงยุติธรรม

รอบ ๆ ที่สามารถเดินมาถึงเพราะมันไม่มีรถรา และเวลาที่เรียนฝึกฝน ก็มักจะตรงกับเวลาทำงานราชการ คนที่ทำงานแล้วถ้าจะมาเรียนก็ต้องมีเจ้านายที่เข้าใจกันมากหน่อย

การเรียนฝึกฝนไม่มีการลงทะเบียน ไม่มีหน่วยกิต และไม่มีสอบ นักศึกษาที่ต้องการเรียนฝึกฝน จะต้องไปแจ้งชื่อและจำนวนกับฝ่ายธุรการของมหาวิทยาลัย เพื่อประสานกับอาจารย์ในแต่ละวิชาว่า มีเวลามาสอนได้วันไหน

เพราะอาจารย์ส่วนใหญ่ล้วนแล้วแต่รับราชการทั้งสิ้น เมื่อจัดสรรเวลาได้แล้วก็จัดเป็นตารางเรียนฝึกฝนออกมาให้นักศึกษาได้เลือกเข้าเรียนตามความสนใจ ทั้งนี้นักศึกษาที่เรียนฝึกฝนจะต้องเสียค่าธรรมเนียมในการเรียนเพิ่มแบบเหมารวม ๓๐ บาท (อันนี้ไม่แน่ใจตัวเลขเหมือนกัน) แล้วแต่ว่าใครอยากเรียนวิชาอะไร ซึ่งทางมหาวิทยาลัยจัดไว้เกือบทุกรายวิชา

(เมื่อได้ไปค้นดูเอกสารในหอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แล้ว ผู้เรียบเรียงได้พบหลักฐานการ “เทคแคร์” เพื่อน ๆ ของคุณ สุวรรณ ดาราวงษ์ เป็นจดหมายซึ่งแสดงให้เห็นว่าคุณสุวรรณเป็นหัวเรือในการทำหนังสือถึงมหาวิทยาลัยเพื่อให้เปิดการศึกษาแผนกฝึกฝนในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๓)

ปกติพอจบจากคาบเรียนปกติตอน ๑๐ โมง พวกนักศึกษาที่จะเรียนฝึกฝนต่อก็จะเข้ามานั่งรออาจารย์หรือบางคนที่ยังเรียนตอนเช้าแล้วจะเรียนฝึกฝนต่อก็นั่งรออยู่ในห้องนั้นเลย เพื่อรอเรียนจนถึงเที่ยง ดังนั้นพวกนี้จะไม่ไปทำงานเป็นเสมือนตามกระทรวงไม่ได้ เพราะงานเสมือนไม่อนุญาตให้ขาดงานได้ครึ่งวันแบบนี้

การเรียนฝึกฝนนั้นจะเป็นการทบทวนบทเรียนอย่างจริงจัง โดยเฉพาะวิชาด้านภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส เพราะฉะนั้นคนที่ได้เรียนฝึกฝนจะได้เปรียบคนที่ไม่ได้เรียนอยู่พอสมควร อย่าง ดร.อดุล วิเชียรเจริญ ก็เป็นอีกคนหนึ่งที่ได้เรียนฝึกฝนด้วย ภาษาของท่านถึงได้ปร้อเลยหรือท่านวิเชียร วัฒนคุณ ท่านสุธี ประศาสน์วินิจัย เองก็เข้าเรียนฝึกฝนเช่นกัน

นอกจากวิชาภาษาแล้ว ทางฝ่ายบัญชี หรือกฎหมายก็มีคาบเรียนฝึกฝนของเขาเช่นเดียวกัน ใครคิดว่าตัวเองต้องฝึกฝนวิชาไหนเพิ่มก็ไปลงเรียนในวิชานั้น แต่ละวิชาจะมีผู้เรียนประมาณ ๑๐ - ๑๕ คน ซึ่งน้อยกว่าคาบเรียนปกติที่จะมีตั้งแต่ ๔๐ - ๖๐ คน ทำให้เราได้โต้ตอบกับอาจารย์ ได้ซักถามตามแต่จะสงสัย และได้ความรู้ชนิดเข้มข้นกว่าในชั้นเรียนปกติ และเมื่อโรงเรียนเตรียมฯโดนยุบไปแล้ว อาจารย์จากเตรียมฯหลายท่านก็ตามมาสอนในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อีก อย่างอาจารย์นวนานถและอาจารย์นวนลจันทร์ก็ได้ตามมาสอนวิชาภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสให้เราอีกครั้ง

อยากจะบอกว่าคนที่เราเรียนฝึกฝนนั้นมักจะเป็นพวกหัวกะทิทั้งสิ้น ยกเว้นผม เวลาถึงคาบเรียนฝึกฝน ผมจะเข้าไปก่อนเพื่อเอาสมุดของเพื่อน ๆ หัวกะทิเหล่านี้ไปวางจองที่ข้างหน้าไว้ เวลาขอยืมสมุดเลขเซอร์ หัวกะทิเหล่านี้จึงยินดีที่จะให้ผมได้แบ่งเอาปัญญาของแต่ละท่านมาโดยเต็มใจ

ผู้ที่เข้าร่วมชั้นเรียนฝึกฝน จะต้องเสียเงินพิเศษอีกประมาณ ๑๖ บาท จากค่าเล่าเรียนปกติของธรรมศาสตร์ ๒๓ บาท หรือ ๒๑ บาท โดยการเรียนฝึกฝนนี้จะไม่ได้คิดรวมกับวิชาที่เป็นหน่วยกิตปกติที่เราลงทะเบียนตามปกติ การเรียนฝึกฝนนั้นขึ้นอยู่กับความพร้อมและความสมัครใจ

ของนักศึกษา คำว่าพร้อมหมายความว่า ต้องมีเงินจ่ายค่าเรียน ต้องมีเงินใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน เพราะเวลาเรียนตรงกับเวลาทำงานจะไปทำมาหากินไม่ได้ และต้องมีเวลาให้การเรียน

นักศึกษาในรุ่นของผมนั้นไม่ค่อยได้มีปฏิสัมพันธ์กันในสมัยเรียนเตรียมฯ เพราะเรามีเวลาอยู่ด้วยกันน้อยมาก แต่เมื่อมาพบกันในฐานะนักศึกษาฝึกฝน นี่เองที่ทำให้เราเกาะกลุ่มกันได้ แม้จะเป็นกลุ่มเล็ก ๆ แต่ก็เหนียวแน่น และคบหากันมาจนถึงทุกวันนี้ ผมเองยังได้เรียนต่อปริญญาโทในธรรมศาสตร์ร่วมกับเพื่อนนักเรียนฝึกฝนบางส่วน

แผ่นดินโตม

เมื่อพวกเรารุ่น ๗ ได้เรียนจบกันไปแล้ว ดร.วินิจ วินิจนัยภาค (ประสพอุบัติเหตุเครื่องบินตกเสียชีวิต) ได้เป็นผู้ริเริ่มที่จะรวมกลุ่มศิษย์เก่าโรงเรียนเตรียมปริญญารุ่น ๗ ด้วยการจัดงานบอลชายตัวเพื่อมานั่งพบปะสังสรรค์กัน จากการพบปะกันธรรมดาครั้งนั้นก็ทำให้เกิดชมรมขึ้นมา และในที่สุดก็พัฒนาจนเป็นมูลนิธิ ต.ม.ธ.ก. จนถึงทุกวันนี้มูลนิธิของเรามีเงินกว่า ๑ ล้าน ซึ่งได้ใช้ดอกผลมอบทุนให้นักศึกษาธรรมศาสตร์ทุกปี

ในช่วงเดียวกันนั้นเองปลัดกระทรวงมหาดไทยในสมัยนั้นได้ออกกฎกระทรวงว่า ผู้ที่จะมาสมัครเป็นข้าราชการฝ่ายปกครองของกระทรวงมหาดไทยจะต้องเป็นผู้ที่เรียนจบวิชารัฐศาสตร์โดยตรงเท่านั้น

ตอนนั้นธรรมศาสตร์ยังมีเพียงธรรมศาสตร์บัณฑิต และนิติศาสตร์บัณฑิต โดยยังไม่ได้เปิดคณะรัฐศาสตร์ การออกกฎกระทรวงแบบนี้ก็เท่ากับเป็นการกีดกันไม่ให้ นักศึกษาธรรมศาสตร์เข้ารับราชการฝ่ายปกครองของกระทรวงมหาดไทยอีกต่อไป และเสมือนเป็นการประกาศว่า ต่อแต่นี้ข้าราชการฝ่ายปกครองของประเทศจะต้องมาจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเท่านั้น เพราะเป็นสถาบันเดียวที่มีคณะรัฐศาสตร์

กฎกระทรวงข้อนี้มีความขัดแย้งกับหลักการการสร้างคนของธรรมศาสตร์ เรามีหลักการในการสร้างนักปกครองมีความคิดที่กว้างไกลมาตั้งแต่ชั้นพื้นฐาน ธรรมศาสตร์มีการเตรียมพร้อมนักศึกษาให้มีความรู้กว้างไกลและพร้อมจะทำงานได้ในทุกสาขามาตั้งแต่หลักสูตรเตรียมปริญญาแล้ว นักศึกษาของธรรมศาสตร์พร้อมที่จะทำงานได้ในทุกตำแหน่ง ทุกสาขา จะเป็นทนาย เป็นผู้พิพากษา อัยการ ปลัดอำเภอหรือตำรวจ ทหารก็ได้ทั้งสิ้น และบุคลากรของเราก็กระจายตัวรับใช้ประชาชนอยู่ทั่วประเทศในขณะนั้น

รุ่นผมนั้นส่วนใหญ่ก็เรียนจบและทำงานกันแทบทุกคนแล้ว ผมนั้นยังเรียนปริญญาโทเป็นปีสุดท้ายอยู่ในธรรมศาสตร์ ผมได้เห็นกระแสต่อต้านเกี่ยวกับประเด็นนี้และได้มีส่วนร่วมในการต่อต้านความไม่เป็นธรรมครั้งนี้ด้วย

ดังที่ได้กล่าวไว้ในตอนต้นว่านักเรียนเตรียมรุ่น ๗ เพิ่งจัดงานบอลรวมพลังของรุ่นเรา ได้สำเร็จ เราจึงมีความมั่นใจว่า เราสามารถทำกิจกรรมเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมในประเด็นนี้ได้ ตอนนั้นพันโทสำรวจม เอกะวิภากร ซึ่งทำงานอยู่ในกรมพระธรรมนูญ ได้เขียนบทละครเรื่อง “แผ่นดินโตม” เพื่อสะท้อนปัญหาให้เป็นที่ประจักษ์แก่สังคม และได้เลือกให้ผมเป็นผู้อำนวยการแสดงซึ่งอาจเป็นเพราะผมรู้จักคนเยอะ และออกจะมีบุญคุณกับพวกนี้อยู่พอสมควร สามารถดึงเอาความช่วยเหลือจากฝ่ายต่าง ๆ มาทำให้การสร้างละครนี้เป็นไปอย่างสะดวกราบรื่น เช่น เวลาที่เขาต้องซ้อมกันจนตึกตื่น ผมก็สามารถหาข้าวปลาอาหารมาเลี้ยงพวกที่มงานได้ โดยที่แม้จะไม่ได้จ่ายเงินเองก็เป็นคอนเนกชั่นของผม

คอนเนกชั่นที่ว่าก็คือ คอนเนกชั่นกับเจ๊กกิตซึ่งขายข้าวรอบตึกอยู่แถวริมกำแพงที่เป็นช่วงต่อจากตึกอเนกประสงค์กับตึกบัญชี ซึ่งเคยเป็นตึกโรงเรียนเตรียมฯ ร้านเจ๊กกิตเป็นเพิงอยู่แถวนั้นเอง ปกติพอมืดค่ำลง แม่ค้า พ่อค้าต่าง ๆ ก็เก็บของกลับบ้านกันหมด แต่พวกนักกีฬาและคนที่กลับบ้านตึกก็จะได้อาศัยร้านเจ๊กกิตเป็นที่ฝากท้อง ของที่ขายก็เป็นอาหารตามสั่ง ไม่ได้หรูหราอะไร ก็จะมีข้าวผัด ก๋วยเตี๋ยวราดหน้า ข้าวต้ม แล้วก็มิน้ำชากาแฟไว้คอยบริการ

ละครเรื่องนี้มีเนื้อเรื่องย่อดังนี้ “พระเอกของเรื่อง (แสดงโดยวินัย) เป็นบัณฑิตที่จบจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่จบมาแล้วไม่มีงานทำเพราะโดน สิ้นห์ผงาด (ซึ่งแทนปลัดกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้นซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบการออกกฎกระทรวง) กีดกันไม่ให้ทำงานในสายปกครอง พระเอกรู้สึกน้อยใจในโชคชะตาจนฆ่าตัวตาย วิญญาณของพระเอกได้ขึ้นไปร้องเรียนกับพระสยามเทวาธิราชบนสวรรค์ เพื่อขอความเป็นธรรม จึงเกิดการไต่สวนจนนำมาสู่การตัดสินลงโทษ สิ้นห์ผงาดโดยให้ท้าวจตุโลกบาล (ซึ่งสำรวจเป็นผู้แสดงบทนี้เอง) เขียนด้วยแส้ (เราใช้แส้แบบในหนังเรื่องไซโล)”

เราจัดเวทีและฉากกันในห้องปีกขวาของตึกโตมโดยการเอาโต๊ะเรียนมาต่อกันแล้วให้ภารโรงเอาเชือกผูกขาโต๊ะเข้าด้วยกันจากนั้นก็เอาไม้อัดมาปูเป็นพื้น ด้านหลังก็เอาไม้อัดมาตัดเป็นรูปเมฆบนสวรรค์เพื่อใช้เป็นฉากที่จะต้องเข้าเฝ้าเหล่าเทพเพื่อร้องเรียน

เครื่องแต่งตัวของเทวดาส่วนใหญ่ก็ไปยืมของกรมศิลป์เพราะรั้วเรามันติดกัน ส่วนพระเอกก็แต่งชุดสากลติดหูกระต่าย ใส่เสื้อเชิ้ตแขนยาว ซึ่งเป็นชุดที่โก้มากในสมัยนั้น

เรามีการเขียนบทและซ้อมจริงซ้อมจัง วันหนึ่งขณะที่ดูการซ้อม ผมในฐานะผู้อำนวยการแสดงถึงกับต้องออกปากขอเปลี่ยนนักแสดงที่แสดงเป็นพระสยามเทวาธิราชออกเพราะเขาตัวเล็กมองจากข้างล่างแล้วโดนเมฆบังหมด คือพระสยามเทวาธิราชจะต้องตัวใหญ่ถึงจะดูน่าเกรงขาม เพราะในบทเขาต้องเป็นผู้ตัดสินว่าใครผิดใครถูก จึงต้องหาคนใหม่ที่ตัวใหญ่และดูขึงขังสักหน่อย

ผมเลยเปลี่ยนตัวแสดงจาก ดร.สยาม รัตนวิจิตร แล้วแทนที่ด้วยคุณนิสิต เวชสิริอนันต์ ซึ่งสูงถึง ๖ ฟุต ค่อยดูภูมิฐานขึ้นมาหน่อย

หลังจากที่เราเฝ้าซ้อมกันมากกว่า ๑๐ ครั้งในระยะเวลาประมาณครึ่งเดือน ในช่วงเลิกงานของทุกวันละครเรื่องนี้ก็เปิดการแสดง

เราเปิดการแสดงเพียงรอบเดียว เริ่มจากเวลา ๑๘.๓๐ - ๒๐.๓๐ น. วันนั้นมีผู้ชมแน่นห้องไปหมด เพราะเราได้ทำโปสเตอร์ไปแปะตามตึกต่าง ๆ และได้เชิญชวนให้คนมาดูล่วงหน้าหลายวัน ตอนนั้นบัตรก็ไม่ต้องซื้อ เราแสดงให้ดูแบบฟรี ๆ

ในวันที่แสดงผมต้องไปเยี่ยมเสื่อนอกซาร์คสกินของพีหามาใส่เป็นครั้งแรกในฐานะผู้อำนวยการแสดงเราได้รับเสียงชื่นชมอย่างมาก เพราะนี่น่าจะเป็นละครทางการเมืองเรื่องแรกของวรรณศาสตร์ หรืออาจจะเป็นของประเทศไทยด้วยซ้ำไป ตอนนั้นกระทั่งหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ชื่อ “ไทยใหม่” ก็ลงข่าวเรื่องนี้และมีทั้งรูปบรรยากาศในวันเปิดแสดง และยังมีบทวิจารณ์ซึ่งเป็นที่กล่าวขานกันพอสมควร

ผมคิดว่า “แผ่นดินโดม” เป็นจุดกำเนิดให้การแสดงที่แฝงแง่คิดทางการเมืองของวรรณศาสตร์ในยุคต่อๆ มา ทั้งละครเวที จั๋ว และโซนวรรณศาสตร์ พวกเรามีความภูมิใจเป็นอย่างยิ่งที่ได้เป็นผู้ริเริ่มวิจิตรคิดอันเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของนักศึกษาวรรณศาสตร์ มันทำให้คนวรรณศาสตร์ในรุ่นต่อๆ มาไม่ลังเลที่สื่อความคิดทางการเมืองออกมากระตุ้นสังคมให้เกิดการคิดและวิจารณ์ความไม่เป็นธรรมและสถานการณ์ต่าง ๆ ในบ้านเมืองของเรา

เหตุแห่งการงาน

ผมไม่ได้เกิดมาในครอบครัวที่มีสถานะทางสังคมสูงนัก ดังนั้นผมมีความต้องการอยู่ในใจลึก ๆ ในการที่จะพัฒนาด้วยตัวเองให้ดีกว่าสถานะที่เป็นอยู่ ยิ่งได้เห็นคนรอบข้างทั้งเพื่อนและรุ่นพี่ที่เขาประสบความสำเร็จในชั้นต่าง ๆ ก็ยิ่งทำให้เรามีความมุ่งมั่นมากขึ้น มันไม่ใช่ความทะเยอทะยานอะไรหนักหนา เพียงแต่เรารู้สึก ๆ ว่าชีวิตเรามันต้องดีกว่าที่เป็นอยู่นี้ได้ ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง วรรณศาสตร์เปิดทางที่วุ่นกับผม ที่นี้ให้ความรู้ และให้เพื่อนฝูงและแวดวงคนรู้จักที่เก๋กูลอาทรผมอย่างมาก ผมเองรู้ตัวเองดีว่าผมไม่ได้เป็นคนเรียนเก่งอะไรมากมาย แต่ผมก็มักมีปัจจัยที่เกือหนุนทั้งการเรียนและหน้าที่การงานอยู่เสมอ ซึ่งก็อาจจะเป็นเพราะกรรมดีที่ได้ทำมาแต่ปางก่อน

เมื่อจบปริญญาโทจากวรรณศาสตร์ในปี ๒๕๕๓ ผมก็ได้ใช้ความรู้จากปริญญาบัตรที่ได้มาไปประกอบอาชีพเป็นที่ปรึกษาด้านกฎหมายให้องค์กรทหารผ่านศึก เมื่อเข้ามาในหน่วยงานนี้สิ่งที่ช่วยการทำงานได้มากก็คือ วิชาการเบียบปฏิบัติราชการ ที่ได้เคยเรียนมาในปีสุดท้ายของ

ธรรมศาสตร์ ซึ่งได้อาจารย์บุญชู เจนพนัส หัวหน้าแผนก ราชกิจจานุเบกษา สำนักเลขาธิการ คณะรัฐมนตรีมาเป็นผู้สอน ดังนั้นเรื่องวิธีการทำงาน และกระบวนการในการเขียนหนังสือราชการ ต่าง ๆ เราได้เรียนรู้และฝึกซ้อมมาครบถ้วนแล้วเมื่อเข้ามาก็สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างไม่ติดขัด เรียกว่าไม่ต้องมานั่งสอนงานกันให้เสียเวลา ยิ่งเราสามารถพิมพ์ดีดได้ก็ยิ่งทำงานได้เข้าหูเข้าตา ของเจ้านาย

ตอนนั้นเจ้านายของผมก็คืออาจารย์ ปุ่น จาติกวณิช ซึ่งเป็นหัวหน้าแผนกราชกิจจานุเบกษา ท่านผู้นี้เองที่ดึงผมเข้ามาทำงานเป็นที่ปรึกษาด้านกฎหมายของที่นี่ และให้ผมรักษาการแทนในตำแหน่งของท่าน ในตอนแรกผมก็ออกจะเกร็งอยู่มากที่ต้องมารับหน้าที่สำคัญในขณะที่อายุน้อย แต่อาจารย์ปุ่นก็พูดปลอบใจว่า “เฮ้อ โง่จริง สุวรรณ ก็ฉันมาทุกเย็นนี่” คือแม้ท่านจะโดนดึงไปเป็นที่ปรึกษาอยู่ที่สำนักนายกรัฐมนตรี แต่พอถึงเวลา ๑๗ นาฬิกาตรงท่านจะมา “ดูความเรียบร้อย” ที่นี้อยู่ดี

ผมเคยถามท่านว่าทำไมท่านถึงเลือกผม ทั้งที่มีนายทหารยศสูงอีกหลายท่านที่มีคุณวุฒิสูงกว่าผม ท่านตอบกลับหัวเราะว่า “ฉันก็เลือกสุวรรณเพราะว่าเป็นสุวรรณนั่นแหละ”

การเป็นที่ปรึกษาด้านกฎหมายนั้นมันเป็นเรื่องยาก เพราะมันเป็นงานที่ละเอียดอ่อนมาก เราต้องแม่นทั้งกฎหมายและวิธีพิจารณาความต่าง ๆ อาจารย์ปุ่นจึงส่งผมไปฝึกวิชากับปรมาจารย์ทางด้านกฎหมายซึ่งเป็นอาจารย์ของอาจารย์ปุ่นอีกทีหนึ่ง ท่านผู้นั้นก็คือ พระยาบริหารนิติธรรม ซึ่งเป็นทนายความที่มีชื่อเสียงมาก และมีลูกศิษย์ลูกหามากชนิดที่เวลาเดินเข้าไปเป็นทนายในศาล ผู้พิพากษาส่วนหนึ่งจะต้องลงมาสวัสดีทนายเพราะเป็นอาจารย์

สำนักกฎหมายพระยาบริหารนิติธรรมอยู่แถววัดสามพระยา ท่านบอกว่า “คุณไปฝึกงานที่นั่นจนกว่าอาจารย์เจ้าของชั้นจะบอกว่า” ส่งคืน “ผมใช้เวลาครึ่งปีท่านเจ้าของก็บอก “ส่งคืน” ผมให้อาจารย์ปุ่น แต่ท่านก็ยังให้ผมฝึกงานต่อไปที่นั่นจนครบสองปี โดยตลอดช่วงที่ผมไป “ฝึกงาน” อยู่นี้ผมก็ยังได้กินเงินเดือนของทางองค์การทหารผ่านศึกแบบเต็มเม็ดเต็มหน่วยตามปกติ แต่ ๒ ปีนี้เป็นการขัดเกลาคำรู้ทางด้านกฎหมายเป็นอย่างดี ทำให้ผมสามารถเข้าไปรักษาการแทนอาจารย์ปุ่นได้อย่างที่เรียกว่าไม่เสียที่ท่านเลือกผม

ส่วนงานในองค์การทหารผ่านศึกนั้นผมก็ต้องแบ่งเวลามารับผิดชอบตามตำแหน่งงานแรกที่ได้รับนับเป็นงานใหญ่ เพราะผมต้องทำหน้าที่ในการจัดสรรที่ดินตามคำสั่งของบอร์ดให้กับคณะนายทหารผ่านศึกที่ไปร่วมรบเกาหลี ตอนนั้นเดือนตุลาคมเป็นเดือนที่น้ำหลาก คนเขามาเสนอขายทุ่งบางเขนและทุ่งหลักสี่ริมถนนรามอินทราตรงข้ามสนามกอล์ฟทหารบกทุกวันนี้ ผมก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้แทนองค์การทหารผ่านศึกที่จะต้องไปจัดการเรื่องนี้ ผมเองก็อดสั่นไม่ได้

เพราะอย่าว่าแต่เป็นเจ้าของที่ดินเลย แค่นิดก็รู้สึกว่าจะได้เห็นเป็นครั้งแรกในชีวิตในตอนนั้นเอง แต่ผมก็จัดการงานนี้แล้วเสร็จอย่างดี

องค์การทหารผ่านศึกเป็นองค์กรที่ให้เงินเดือนสูงมากเมื่อเทียบกับหน่วยงานราชการที่พวกเพื่อนผมเข้าไปทำงานกัน สมัยนั้นเงินเดือนข้าราชการชั้นเอกก็เพียง ๒ - ๓ พันเท่านั้น แต่ผมได้เงินเดือนถึง ๕,๐๐๐ บาท บวกกับเบี้ยประชุมและอื่น ๆ ก็ได้ราว ๘,๐๐๐ บาทเข้าไปแล้ว เมื่อมารักษาการแทนอาจารย์ปุ่น ผมเลยมีทั้งรถและบ้านในตำแหน่งพ่วงมาด้วย เรียกว่าตั้งแต่วันที่เริ่มทำงานผมก็มีรถขับ มีเงินซื้อกล้องไลก้า (ราคาประมาณ ๓,๐๐๐ บาท) และสามารถเลี้ยงข้าวบรรดาเพื่อน ๆ ที่เคยมีพระคุณกับผมในการให้ยืมเลขเซอร์ในสมัยเรียนได้อย่างสม่ำเสมอ

วันหนึ่งผมนัดกินข้าวกับเพื่อนชื่อ ชลธ ธรรมศิริ เขาเป็นข้าราชการในหน่วยพัฒนาชนบทของกระทรวงมหาดไทย เรามากินโกยซี่หมีข้างศาลาเฉลิมกรุง สมัยก่อนเขามีโต๊ะหินสีขาวให้นั่งกิน ขณะที่นั่งกินกันอยู่ก็มีคน ๆ หนึ่งปรู๊ดมานั่งคุกเข่า เขามีอมาแปะขาชลธ เงยหน้าขึ้นแล้วพูดว่า “นาย ผมไปอยู่นครนายก ๔ ปีแล้ว ลูกโตขึ้นอยากจะให้เขาไปอยู่กรุงเทพฯ ขอความกรุณาด้วย” ผมมองเห็นนัยต์ตาของเขาเหมือนตาหมาที่มองนาย แม้ผมจะทำงานได้เงินเดือนสูงกว่าเพื่อนไม่รู้จักเท่า แต่ผมยังไม่เคยได้เห็นสายตาของคนที่รักนับถือผมอย่างนี้เลย ในตอนนั้นจึงได้รู้ตัวว่าอยากเป็นข้าราชการที่มีคนนับหน้าถือตาอย่างเพื่อนบ้าง

วันหนึ่งขณะที่เดินไปส่งอาจารย์ปุ่นขึ้นรถ ผมก็บอกท่านว่าผมอยากเป็นข้าราชการ วันนั้นท่านไม่ได้พูดอะไร แต่แค่สองวันก็มีโทรศัพท์มาจากทำเนียบรัฐบาลว่า “นี่คุณสุวรรณ ท่านรองเลขาธิการม. และรองเลขาธิการนายกษ ท่านบอกผมว่าคุณอยากเป็นข้าราชการใช่ไหม พรุ่งนี้มาคุยกับผมที่ทำเนียบ” วันรุ่งขึ้นผมเลยเข้าไปคุยกับท่านผู้นี้ที่ทำเนียบ ตอนนั้นผมรู้ที่อยู่ว่าตำแหน่งที่ผมจะเข้าไปรับนั้นได้เงินเดือนแค่ ๘๐๐ บาท บวกค่าวิชาการอีก ๒๐๐ บาท เป็น ๑,๐๐๐ บาท เมื่อเทียบกับงานเดิมซึ่งได้เงินเดือน ๙ พัน มีรถให้ขับ มีบ้านในตำแหน่งให้อยู่ด้วย ผมชักลังเลแต่ในที่สุดผมก็ตัดสินใจรับงานนี้

ตอนนั้นแม่ของผมท่านป่วยเป็นวัณโรคผมจึงพาท่านมารักษาตัวในกรุงเทพฯ เมื่อผมมาเป็นข้าราชการสำนักนายกรัฐมนตรีก็ทำให้แม่ดีใจมาก เพราะแม่เข้าใจว่าการที่ผมมีเงินใช้มากขนาดนี้เพราะผมเป็นนักเลงการพนัน

ผมทำงานในสำนักนายกรัฐมนตรีถึง ๒๙ ปี ผ่านมา ๑๑ นายกรัฐมนตรี จนเกษียณอายุราชการในตำแหน่งผู้ตรวจราชการสำนักนายกรัฐมนตรี และได้เคยดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการกองประกาศิต ซึ่งมีหน้าที่พิจารณาเรื่องการมอบเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ให้ข้าราชการทุกคน

ทั้งยังต้องสนองพระบรมราชโองการจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และออกประกาศราชกิจจานุเบกษา เวลาเกิดเหตุการณ์สำคัญในบ้านเมือง ทางผมก็จะรู้ก่อนเพราะเอกสารทุกอย่างมันต้องผ่านมาทางเรา ใครจะปฏิวัติ รัฐประหาร ใครจะประกาศกฏอัยการศึก หรือใครจะยุบสภา ก็ต้องผ่านมาทางนี้โดยตรงเรียกว่าตกอยู่ในคลังข้อมูลประวัติศาสตร์ที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของชาติ

ผลงานหนึ่งที่ผมไม่เคยคิดฝันว่าลูกตาแป๊ะขายของโซว์ห่วยในตลาดสามชุกคนหนึ่งจะทำได้ก็คือผมได้เป็นเลขานุการในการเรียบเรียงหนังสือเครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทย ฉบับสำนักเลขาธิการรัฐมนตรี พ.ศ. ๒๕๒๓ ซึ่งเป็นหนังสือที่รวบรวมข้อมูลและรูปถ่ายของจริงของเครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทยในทุกชั้นอย่างครบครัน

ปัจจุบันผมทำงานเป็นประธานคณะที่ปรึกษาของบริษัทในเครือเกษมกรุ๊ป ซึ่งเป็นธุรกิจของตระกูลแซ่ฮ้อของเรา

ถึงธรรมศาสตร์

ตั้งที่ผมได้กล่าวว่าย้ายอยู่เสมอว่า ผมมีทุกวันนี้ได้ก็เพราะธรรมศาสตร์ ผมและคนรุ่นผมต่างหวังว่าคนรุ่นหลังจะยังคงจิตวิญญาณและปรัชญาของธรรมศาสตร์เอาไว้ ให้ธรรมศาสตร์เป็นที่ที่เปลี่ยนชีวิตคนได้แบบที่เคยเปลี่ยนชีวิตผมและคนรุ่นผมมาแล้ว

(หมายเหตุ การเรียบเรียงเนื้อหาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเสรีไทยและละครแผ่นดินโดม ผู้เรียบเรียงได้ผนวกเอาบทสัมภาษณ์พันโทสำรวจ เอกะวิพากษ์มาใช้ในการเรียบเรียงด้วย โดยคุณสุวรรณ ดาราวงษ์ เป็นผู้สัมภาษณ์พันโทสำรวจ เอกะวิพากษ์ ซึ่งเป็นเพื่อนร่วมรุ่นเสรีไทย และเป็นผู้เขียนบทละครแผ่นดินโดมด้วยตนเอง)

ประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๘

ตรี ภาณุदानนท์ ณ มหาสารคาม

ชีวิตวัยเด็ก

ผมเกิดที่อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น พ่อผมชื่อนายกาย ภาณุदानนท์ ณ มหาสารคาม แม่ชื่อวันดี พ่อรับราชการเป็นนายช่างก่อสร้างทางหลวง ตอนที่ท่านย้ายเข้ากรุงเทพฯเพื่อเข้ามาทำงานปรับปรุงสะพานข้ามคลองพระโขนง ท่านพาเราตามมาด้วย เราในที่นี่คือพี่ชาย ตัวผมและน้องชายเป็นสามคน อยู่กรุงเทพฯได้สักปีหนึ่งเราก็ได้น้องสาวคนสุดท้ายเกิดที่กรุงเทพฯอีกคน ต่อมาพ่อได้รับคำสั่งให้ย้ายไปทำงานที่อีสานจังหวัดนครพนม แต่ตอนนั้นแม่ของผมท่านป่วย อากาศไม่ดีนึกว่าพ่อจึงไปทำงานที่นครพนมคนเดียวกับน้องชาย โดยให้ผมกับพี่ชายอยู่กับแม่ที่กรุงเทพฯจะดีกว่า

จากนั้นแม่ก็เอาผมไปฝากไว้กับลุงผู้เป็นญาติข้างแม่ เป็นนายตำรวจอยู่กองกำกับการตำรวจภูธร สมุทรปราการโดยให้ลุงเลี้ยงดูดูแลผมคนเดียว พี่ชายไม่ได้มาด้วย เมื่อตกลงกันได้แล้ว ลุงก็ให้ป้ามารับผมไปอยู่ด้วยที่บ้านตลาดน้อย อำเภอสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ

ผมเริ่มได้รับการศึกษาเบื้องต้นที่เป็นเรื่องเป็นราวขึ้นมาหน่อยที่โรงเรียนไตรมิตรวิทยาลัย ซึ่งตอนนั้นยังใช้ชื่อเก่าว่าโรงเรียนวัดสามจีน เมื่อผมสอบชั้นประถม ๓ ผ่าน โรงเรียนก็เลิกสอนชั้นประถม ๓ พอสอบประถม ๔ ผ่านก็ยุบเลิกชั้นประถม ๔ อีก และแล้วโรงเรียนวัดสามจีนก็เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนมัธยมวัดไตรมิตรวิทยาลัย ไม่มีชั้นประถมอีกต่อไป

ผมเรียนอยู่ที่นั่นจนกระทั่งปีพ.ศ.อะไรจำไม่ได้ จำได้แต่ว่าตอนเราเรียนมัธยมปีที่ ๔ กรุงเทพฯก็โดนทิ้งระเบิด ผมต้องขึ้นไปเรียนชั้นมัธยม ๔ เทอมปลายที่จังหวัดนครราชสีมากับลุงคนเดิม ท่านได้ย้ายไปเป็นรองผู้กำกับการตำรวจที่นั่น จบชั้น ม. ๔ คุณลุงก็เกษียณราชการกลับมาอยู่กรุงเทพฯ ขณะที่ผมกลับมากทมหวังว่าจะเรียนต่อมัธยม ๕ ที่โรงเรียนเดิม กรุงเทพฯก็ถูกทิ้งระเบิดอีก ต่างจากครั้งที่ผ่านมาตรงที่คราวนี้กรุงเทพฯถูกทิ้งระเบิดทั้งกลางคืนกลางวัน ลุงก็เลยพาครอบครัวไปหลบภัยอยู่ที่อาคารโรงเรียนประชาบาล ตำบลบางปู โรงเรียนที่พักอยู่เลยสถานที่ตากอากาศบางปูไปไม่ไกล

ผมอยู่บางปูไม่นานก็ติดต่อคุณพ่อว่าโรงเรียนในกรุงเทพฯปิดหมดทุกโรงแล้วจะทำไมดี พ่อก็บอกให้ขึ้นไปเรียน ม.๕-๖ ที่ขอนแก่นน่าจะดีกว่า ก็เลยได้ไปเข้าโรงเรียนขอนแก่นวิทยายน ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำจังหวัด จำได้ว่าใกล้จะสิ้นเทอมต้นชั้น ม.๖ เดือนสิงหาคมสงครามก็สงบทหารสหประชาชาติเข้ามาปลดอาวุธญี่ปุ่นผู้แพ้สงครามในกรุงเทพฯเต็มไปหมด พ่อผมสอบชั้นมัธยม ๖ ได้ก็เดินทางเข้ามากรุงเทพฯ หาโรงเรียนเตรียมเรียนต่อ

อยากเรียนวิชานักสืบ

สมัยนั้นโรงเรียนเตรียมนายร้อย นายเรือ จุฬายๆ แล้วก็ธรรมศาสตร์เปิดสอนหลังจากงดรับนักเรียนมา ๒ ปี โรงเรียนหลวงโรงเรียนราษฎร์ที่เปิดสอนชั้น ม.๗ ม.๘ เปิดใหม่อีกหลายโรงเรียน ใจผมนั้นรักธรรมศาสตร์เพราะเคยอ่านหนังสือคำพิพากษาศาลฎีกาของพ่อ ผมอ่านฎีกาแล้วรู้สึกเหมือนเรื่องนักสืบ สนุกสนานกับเรื่องราว ก็เลยคิดว่าถ้าเราเรียนทางนี้ก็น่าจะได้อ่านหนังสือสนุก ๆ พวกนี้เื่อยะเยาะ ผมก็เลยตั้งใจมาสอบเข้าศึกษาต่อที่ธรรมศาสตร์เพียงที่เดียว

ตอนจะจบ ม.๖ พ่อผมท่านก็ทำหน้าที่คล้าย ๆ ครูแนะแนว ท่านเห็นผมชอบอ่านฎีกาก็บอกว่าควรเข้าเรียนกฎหมายที่ธรรมศาสตร์ พ่อเราตกลงใจท่านก็สนับสนุนทุกทางส่งเงินส่งทองมาให้เรียน ท่านทำหน้าที่ของท่านบริบูรณ์

เมื่อประกาศผลสอบแข่งขันออกมา ปรากฏว่าผมซึ่งเป็นที่ ๑ ของขอนแก่นแต่กลับสอบเอ็นทรานซ์เข้าไม่ได้ อาจจะเพราะผมเป็นนักเรียนต่างจังหวัด พื้นฐานความรู้ของผมคงด้อยกว่านักเรียนผู้สอบได้กระมัง ขณะที่ผมกำลังใจไม่ดี วิตกว่าจะหาที่เรียนไม่ได้ ได้ทราบภายหลังว่าอาจารย์ปรีดีมีบัญชาให้จัดหาห้องเรียนเพิ่มอีก ดึกที่มีอยู่ถึงแม้ว่าจะโดนระเบิดไปบ้าง หรือพื้นที่ลุ่มบ้าง แต่ก็พอจะจัดห้องเรียนได้อีกสามห้อง ขอให้รับนักเรียนเข้ามาอีก รุ่นของผมก็เลยถูกเรียกว่า “รุ่นสมทบเรียน” และมีชื่อรุ่นรวมกันว่า รุ่น ๕๐๐ เพราะมีกันทั้งหมด ๕๐๐ คนพอดี

เมื่อเข้ามาในโรงเรียนเตรียมฯก็รู้สึกว่ที่นี่เป็นศูนย์รวมของคนทั้งประเทศ มีคนมาจากทุกภาค รู้สึกว่าอบอุ่นดี แต่รุ่นแรกกลายเป็นสองโนแปตรุ่นที่ไม่มีนักเรียนหญิง (คือรุ่นแรกกับรุ่นสุดท้าย) พวกเราต้องไปจับพี่รุ่น ๖ จนเราล้อกันเองว่าเราเป็นรุ่น ๘/๖

นักเรียนกับรถยนต์

ตอนนั้นมีบางคนฐานะดีมีรถมาส่ง ผมจำได้อยู่คนหนึ่งเป็นลูกชาย พล.ต.อ.หลวงอดุลเดชจรัส อธิบดีกรมตำรวจ ชื่อคุณบัณฑิต อดุลเดชจรัส เขามีเพื่อนอยู่ในตรอกวัดราชา วันหนึ่งเขาขับรถผ่านผมไป เห็นเครื่องแบบของผมก็ทราบว่าเป็นนักเรียนเตรียมฯเหมือนกัน เขาก็ให้รถหยุดรับผมไปโรงเรียนด้วยกัน แต่คนที่ขับรถมาโรงเรียนเองนั้นผมไม่เคยเห็น

ความจริงแล้ว ช่วงแรกที่เข้ามาเรียน พวกนักเรียนสมทบจะรู้สึกว่ไม่อบอุ่นนัก เพราะรู้สึกคล้าย ๆ กันว่เราถูกกีดกันแบ่งแยกออกเป็นนักเรียนสมทบ เราจึงรู้สึกไม่ชอบหน้ากันเล็กน้อยระหว่างนักเรียนภาคปกติกับนักเรียนภาคสมทบ ทางโรงเรียนมีเงื่อนไขว่ตอนสอบไล่ปลายปีที่ ๒ โรงเรียนจะไม่ส่งพวกเราในฐานะเป็นนักเรียนของธรรมศาสตร์ไปให้กระทรวงศึกษา เราต้องไปสมัครสอบกันเองเหมือนนักเรียนโรงเรียนกวดวิชา แต่ว่พอผลสอบประจำเทอมแรกออกมา ปรากฏว่คนที่สอบเอนทรานซ์ไม่ผ่านหลายคนมีผลการเรียนดี นักเรียนสมทบบางคนจึงได้ย้ายขึ้นไปอยู่ห้อง ๑ พอขึ้นปีที่ ๒ มีการจัดห้องเรียนใหม่ตามคะแนน ผมก็ได้ขึ้นไปอยู่ห้อง ๖ ถึงตอนนี้ก็ไม่มีการแบ่งภาคปกติกับภาคสมทบอีกแล้ว พอสอบอีกครั้งผมก็ได้ขึ้นไปอยู่ห้อง ๔ ความรู้สึกเขม่นกันก็หมดไป

อีสานม่วนซื่น

ตอนผมเดินทางมาจากขอนแก่นก็ไม่ได้ลำบากอะไรนัก มีรถไฟหวานเย็นซึ่งจอดทุกสถานีออกจากต้นทางอุดรธานีตอนเช้า ถึงขอนแก่นประมาณเที่ยง แต่กว่าจะมาถึงโคราชก็ค่ำแล้ว พักแรมหนึ่งคืนแล้วเดินทางต่ออีกประมาณ ๒๐๐ กิโลเมตรในเช้าวันรุ่งขึ้น แต่กว่าจะถึงก็ใช้เวลาไปทั้งวัน เพราะยังใกล้กรุงเทพฯสถานีกียิ่งถึ และยิ่งจอดนาน

เมื่อเข้ามาอยู่กรุงเทพฯอีกครั้ง ผมก็ไม่ได้รู้สึกว่เป็นเด็กต่างจังหวัดเลย เพราะผมอยู่กรุงเทพฯมาก่อนตั้งแต่เรียนประถม สมัยนั้นนักเรียนต่างจังหวัดไกล ๆ ในภาคอีสานส่วนใหญ่เดินทางมาโดยรถไฟทั้งนั้น ผมมาเช่าบ้านอยู่รวมกันหลายคนทีตรอกวัดราชา บ้านเช่าตอนนั้นราคา ๑๕ บาทต่อเดือน ทั้งบ้านเป็นชาวอีสานหมดทุกคน อยู่ด้วยกันก็เว้าอีสานกันครึ้นเครง บางคนเป็นนักเรียนเตรียมฯรุ่นเดียวกัน บางคนเป็นรุ่นพี่ซึ่งเข้าศึกษาชั้นมหาวิทยาลัยอยู่ปี ๒ ปี ๓ บางคนก็เป็นนิสิตจุฬาย

เราต้องหุงหาอาหารกินเอง ต้องออกมาซื้ออาหารสดที่ร้านฆ่าปากตรอก เวลานั้นมีการปันส่วนข้าวสาร ตอนไปซื้อข้าวจะต้องมีบัตรปันส่วนยื่นแสดงสิทธิ์แล้วบันทึกการซื้อ ซึ่งผู้จำหน่ายก็จะให้มาแค่พอรับประทานเท่านั้น บางคนฐานะดีหน่อยก็ผูกข้าวที่ร้านแถวเวศร์โดยจ่ายกันเป็นเดือน ๆ ไป บางทีพวกเราที่อยู่บ้านไม่มีสตางค์ก็ได้อาศัยกินเช่นซื้อไว้ก่อนแล้วใช้หนี้ทีหลัง

การได้อยู่ร่วมกับคนภาคเดียวกันก็มีประโยชน์ ผมได้รับความช่วยเหลือจากเพื่อนที่เป็นคนภาคเดียวกัน ตอนนั้นคุณพ่อส่งสตางค์มาให้ทางธนาณัติแต่มีคนแอบไปปรับธนาณัติเสียก่อน เพื่อนที่อยู่ห้องเรียนเดียวกันก็บอกว่า เฮ้ยไปกินข้าวบ้านอ้าวไปนอนบ้านอ้วก่อน ผมต้องไปอาศัยเพื่อนอยู่หลายวันกว่าพ่อจะสืบสวนเสร็จแล้วส่งเงินมาให้ใหม่

บ้านหลังนี้เป็นบ้านที่พวกรุ่นพี่เขาอยู่กันมาก่อน พ่อผมเห็นว่าคนอยู่กันเยอะ ก็เลยให้ผมเข้าไปลองใช้ชีวิตอยู่ด้วย พี่ชายผมก็มาอยู่บ้านนี้เหมือนกัน เขาจบ ม.๖ จากโรงเรียนอัสสัมชัญ ก่อนผม ๒ ปี ยังไม่ได้เข้าเรียนต่อเพราะเหตุภัยสงครามนั่นเอง พี่ผมเรียนม.๗-๘ ที่โรงเรียนเซนต์คาเบรียลใกล้บ้าน เมื่อจบเตรียมแล้วผมกับพี่ได้รับการอุปการะให้อยู่บ้านคุณอาบุญชนะ อัครการ (เป็นญาติข้างพ่อ) แล้วก็ต้องเริ่มหางานทำในช่วงที่เป็นนักศึกษา

อาจารย์ปรีดี

ผมไม่ได้เห็นท่านอาจารย์ปรีดีให้โอวาทนักเรียนในสมัยที่เรียนเตรียม แต่ได้เห็นท่านตอนที่ทางมหาวิทยาลัยจอร์จทาวน์ให้เราไปรับท่านที่สนามบินน้ำ คลองเตย ในฐานะที่ท่านเป็นทูตพิเศษติดต่อทำความเข้าใจกับประเทศกลุ่มสัมพันธมิตรเมื่อนอกกลับมา ตอนนั้นผมรู้จักการศึกษาว่าท่านเป็นเสรีไทย แล้วก็รู้สึกชื่นชมท่านและได้รับแรงบันดาลใจจากท่าน เพราะตอนเล็ก ๆ (อายุ ๑๔-๑๕) เราก็ออยากเป็นเสรีไทยตั้งแต่ตอนเป็นนักเรียนอยู่ขอนแก่น โรงเรียนคัดเลือกคนที่เคยเรียนยุทธนาทหารไปเป็นพลพรรคเสรีไทย ผมก็ไปเข้าแถวคัดตัวกับเขาด้วย แต่ไม่ผ่านเพราะสายตาสั้น คนอื่นที่ผ่านการคัดเลือกหายไปฝึกวิชาเสรีไทยสองอาทิตย์ก็กลับมา แต่เราจะถามเท่าไร เขาก็ไม่พูดว่าไปทำอะไรกัน การดำเนินงานของเสรีไทยเป็นความลับมาก ๆ เลย

พ่อผมเองก็เป็นเสรีไทยอยู่ทางฝ่ายการสื่อสารหรือว่าขนส่งท่านองนั้น ท่านเป็นนายช่างใหญ่เขตการทางจึงมีรถหลวงของกรมทางที่แขวงทางต่าง ๆ ส่งมาให้ศูนย์ซ่อมที่เขตท่านก็ใช้ขนอาวุธสนับสนุนเสรีไทย ตอนนั้นผมกำลังป่วยอยู่เพราะว่าตกม้าก็เลยต้องนอนอยู่บ้านในเวลานั้นบางวันก็มีสัญญาณเตือนภัยทางอากาศตั้งเตือนประชาชน ที่ขอนแก่นเขาใช้เสียงกลองเป็นสัญญาณ พ่อผมจะลุกออกมาพ่อก็บอกว่าไม่ต้องลุกหรอกลูกเตี้ยก็ไปแล้ว เครื่องบินพวกนี้บินผ่านเท่านั้นไม่มีอะไรหรอก พุดแค่นั้นท่านก็ออกไป “ทำงาน” ตอนนั้นท่านก็ยังไม่บอกว่าท่านทำงานลับอะไร

เมื่อผมมาเข้าโรงเรียนเตรียมชมนั้นสงครามเลิกไปแล้ว นักเรียนเตรียมรุ่น ๘ นั้นไม่ได้ฝึกยูวชนทหาร ส่วนนิซารักชาติดินแดนก็ยังไม่ มี รุ่นอื่น ๆ เขาต้องแต่งยูวชนทหาร แต่ของเราก็กางเกงขาสั้นสีก็เสื้อแขนสั้นขาว รองเท้าผ้าใบหรือหนังสีดำ ถุงเท้าขาว คาดเข็มขัดแบบยูวชน หัวทองเหลืองเหลือง ๆ

ครู

ครูของโรงเรียนเตรียมล้วนแต่เก่ง ๆ กันทั้งนั้น โดยเฉพาะครูกณิตศาสตร์ที่ชื่อครูบุศรา เสโตบล เราชอบท่านมากเพราะว่าท่านอายุแก่กว่าเราไม่เท่าไร ท่านเป็นครูที่โรงเรียนเตรียมฯ รับมาจากเซนต์คาเบรียล สอนวิชาคณิตศาสตร์ ผมเองชอบครูกณิตศาสตร์มากครับ แต่ผมไม่ชอบวิชาคณิตศาสตร์เอาเสียเลย เรียกว่าเรียนพอให้สอบผ่านเท่านั้น วิชาที่ชอบคือวิชาภูมิศาสตร์ ซึ่งสอนโดยอาจารย์หม่อมเจ้าลักษณะเลิศ ชยางกูร ท่านมีมุขำขัน สนุกสนาน ชอบเล่าประสบการณ์ของท่านเมื่อครั้งเรียนอยู่ต่างประเทศให้เราฟัง

โรงเรียนเตรียมฯมีครูผู้หญิงด้วย ซึ่งสมัยนั้นก็เรียกว่ามีไม่มาก ท่านหนึ่งเป็นน้องสาวท่านผู้หญิงพูนศุข ภรรยาของท่านอาจารย์ปรีดี ชื่ออาจารย์นวลจันทร์ ณ ป้อมเพชร ท่านสอนวิชาภาษาฝรั่งเศส นับเป็นครูที่สวยงามที่สุดในบรรดาครูทั้งหมด ใจดีและขยันตลอดเวลา อีกท่านคืออาจารย์นวลนาฏ อมาตยกุลเป็นคนร่างเล็กซึ่งสวยเหมือนกัน สอนวิชาภาษาอังกฤษและวรรณคดี ทั้งสองท่านให้ความปรานีสนิทสนมกับพวกเรามาก

สมัยก่อนเราจะมีคะแนนความประพฤติ โดยมีกรรมการพิจารณาทั้งคะแนนสอบและคะแนนความประพฤติ คนที่คะแนนดีก็ย้ายไปเรียนห้องข้างบน

คุณครูของโรงเรียนเตรียมฯทุกคนมีความตั้งใจดี คือพยายามช่วยให้นักเรียนได้เรียนรู้มากที่สุด รุ่นผมเรียนหลักสูตรอักษรศาสตร์ของกระทรวงศึกษาธิการ ไม่เหมือนหลักสูตรโรงเรียนเตรียมธรรมศาสตร์รุ่นก่อน ๆ เราจึงไม่ได้เรียนวิชาตัวเลข หรือเทคโนโลยีเป็นต้น วิชาที่จำได้ก็มีภาษาอังกฤษ ภาษาไทย ภาษาบาลี (ซึ่งเรามีมหาเปรียญ ๙ ประโยคเป็นอาจารย์อยู่แล้ว) แล้วก็มีภาษาฝรั่งเศสด้วย และคงจะเป็นรุ่นเดียวที่เรียนคณิตศาสตร์ พีชคณิต เรขาคณิตซึ่งรุ่นที่ไม่ได้เรียน

เพื่อน

โรงเรียนเตรียมฯให้เพื่อนรักผมมาคนหนึ่งชื่อคุณสวัสดิ์ รอดเจริญ เราเรียนโรงเรียนมัธยมวัดไตรมิตรฯมาด้วยกันตั้งแต่ชั้นประถม แล้วก็มาเจอกันในโรงเรียนเตรียมฯก็ได้มาเรียนห้องเดียวกันในตอนแรก แม้ตอนหลังผมจะเลื่อนชั้นข้างบนแต่เรายังสนิทกัน พอขึ้นมหาวิทยาลัยผมเรียนจบปริญญาฯก่อนเขาหนึ่งปี ผมสำเร็จปริญญาตรีนิติศาสตร์บัณฑิตรุ่นที่ ๒

พอผมไปเรียนภาษาต่อที่อังกฤษได้หนึ่งปี คุณสวัสดิ์ก็เขียนจดหมายส่งมาว่า “เฮ้ย อี๊ สอบได้เหมือนล้อแล้ว” พร้อมกับส่งรูปถ่ายสวมเสื้อครุยไปให้ดูด้วย ผมก็ได้แสดงความยินดีกับเพื่อนจากที่อันห่างไกล จากนั้นผมก็ภาษาเรียนต่อจนจบหลักสูตร ส่วนคุณสวัสดิ์เรียนต่อสำนักเนติบัณฑิต แล้วก็สอบผู้ช่วยผู้พิพากษาและเจริญก้าวหน้าตามระบบตำแหน่งของเขา ตำแหน่งสุดท้ายของคุณสวัสดิ์คือผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกา เดียวนี้ก็ยังคบกันอยู่มั่นคงเหมือนเดิม เรามีอะไรที่ “คล้ายคลึง” กันบ้าง เช่น เขามีลูก ๔ คน เป็นลูกสาว ๓ ลูกชาย ๑ ผมก็มีลูก ๔ คน เหมือนกัน แต่เป็นลูกชาย ๓ ลูกสาว ๑ เมื่อก่อนตอนเรียนชั้นมัธยมบ้านช่องเขาอยู่เจริญผล ผมอยู่ตลาดน้อยและตรอกวัดราชา ต่อมาเป็นนักศึกษาเราก็ก๊วยไปอยู่ถนนสุขุมวิทใกล้กัน ว่าง ๆ ก็ถือจักรยานมาคุยกัน ดิวหนังสือ ไปดูภาพยนตร์กัน

ไม่มีรุ่นพี่รุ่นน้อง

นักเรียนเตรียมฯรุ่น ๘ นั้นค่อนข้างเดียวตายในหลายเรื่อง เราเรียนคนละหลักสูตรกับรุ่นก่อน เราเรียกตัวเองว่านักเรียน (ไม่เหมือนรุ่นก่อนที่เขาเรียกว่านักศึกษา) เราไม่มีรุ่นพี่ปี ๒ และไม่มีรุ่นน้องปี ๑ เพราะช่องว่างจากสงครามทำให้เหลือเราเรียนเป็นรุ่นโทอยู่รุ่นเดียว รุ่นก่อนเขาเข้ามาวิทยาลัยกันหมดแล้ว หมดรุ่นเรามหาวิทยาลัยยุบเลิกแผนกโรงเรียนเตรียมฯ กับพวกนักศึกษารวมศาสตร์รุ่นพี่เราไม่ค่อยสนิทสนมกันเท่าไร จำได้ว่ามีการจัดต่อมวยอยู่ครั้งหนึ่ง พวกเราก็ไปต่อยกับรุ่นพี่เขาเหมือนกัน แต่เขาโตกว่าเรา เราสู้พี่ไม่ได้หรอก แต่ก็ไปต่อยเอาสนุกกันเท่านั้นเอง

เมื่อไม่มีรุ่นพี่รุ่นน้อง พวกเราจึงค่อนข้างสนิทสนมกันเองมากที่สุด เวลาสอบแต่ละครั้งจะมีการเปลี่ยนห้องตามคะแนน สิ่งนี้ทำให้เรามีเพื่อนมากขึ้น แต่ก็มีหลายคนที่เคยอยู่ห้องเดียวกัน แต่พอจบออกไปแล้วจำกันไม่ได้ก็มี เพราะต่างคนต่างมีเส้นทางชีวิตต่างกันไป

ผมได้ย้ายห้องสองครั้ง ครั้งแรกจากห้อง ข. มาอยู่ห้อง ๖ แล้วจากห้อง ๖ ขึ้นไปอยู่ห้อง ๔ จากนั้นพวกเราก็ต้องสอบครั้งสุดท้ายด้วยข้อสอบของกระทรวงศึกษาซึ่งเราสอบตกกันมากกว่าครึ่งเพราะเขาออกข้อสอบคนละอย่างกับที่เราเรียนมา จนผู้อำนวยการบอกว่าไม่ไหวแล้ว ถ้านักเรียนสอบตกมาตรฐานโรงเรียนเตรียมฯเราจะเป็นยังไง ท่านจึงให้พวกเราสอบใหม่ ๑ เดือนคล้าย ๆ กับเป็นการติวเข้มแล้วก็ให้สอบวัดดูอีกที ก็พบว่าเราไม่ได้ต่อยกว่าใครเลย ที่จริงนักเรียนที่เก่งมาก ๆ ก็มี ที่สอบตกก็มาก ข้อสอบกระทรวงศึกษาสอบออกมาที่ ๑-๕ ของประเทศเป็นเด็กเตรียมฯธรรมศาสตร์ทั้งนั้น อาทิเช่น ดร.สมปอง สุจริตกุล ดร.ประชุม โหมฉาย ดร.หิรัญ รติศรี ดร.หิรัญเป็นศิษย์เก่าไทรมิตรฯเช่นเดียวกับคุณสวัสดิ์และผม ดร.หิรัญต่อมาได้

ศึกษาในคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี เป็นกรรมการสภามหาวิทยาลัยและยังสนิทกับคุณสวัสดิ์มากกว่าผมเสียอีก สำหรับผมแล้วเวลาสอบแต่ละครั้งผมค่อนข้างจะซีเรียส เพราะผมกลัวว่าจะไม่ได้เรียน ในระดับมหาวิทยาลัย ยิ่งตอนสอบข้อสอบของกระทรวงศึกษาครั้งแรกแล้วถึงจะสอบผ่านด้วยคะแนน ๔๗% ได้คะแนนไม่เท่ากับที่หวังก็ยิ่งกังวล

ตอนเรียนอยู่ปี ๒ จำได้ว่าทางโรงเรียนได้จัดให้เราได้ไปดูละครที่โรงละครของกรมศิลปากรเป็นพิเศษ ประกอบการเรียน วิชาวรรณคดีของเรา ทางกรมศิลปากรจัดแสดงเรื่องมัทนะพาธา ละครพระราชานิพนธ์ของ ร.๖ ซึ่งตรงกับที่เรากำลังเรียนอยู่ ทางโรงเรียนก็เลยจัดให้เราได้ไปดูของจริง บทเจรจาเป็นโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ฟังดูเขิน ๆ แต่ก็ไพเราะดี ตอนนั้นได้ไปกันทั้งหมดเลย เราเดินเรียงแถวกันไปจากโรงเรียนเตรียมฯ

กิจกรรมงานบอลประเพณี

รุ่น ๘ ของผมไม่ได้เรียนยุวชนทหาร แต่ก็ได้เรียนวิชาพลศึกษาบ้างเวลาบ่าย ๆ ครูพลจะนำให้ออกกำลังกายบริหารมือเปล่าไม่ต้องมีอุปกรณ์ เมื่อเข้าแถวเสร็จก็เป่านกหวีดให้ทำตามจังหวะ ผมที่ซี้เกียจหน่อยบางวันก็หลบไปอยู่ในห้องสำหรับซ้อมมวย โดยอ้างว่าผมเป็นนักกีฬา

พูดถึงกีฬาก็ต้องพูดถึงงานบอลประเพณี ว่ากันตามตรงแล้ว รุ่นผมขณะที่เป็นนักเรียนเตรียมฯนั้นไม่เคยเข้าไปร่วมงานนี้ด้วยเลยไม่ว่าจะเป็นผู้เล่นหรือผู้เชียร์ ผมเองเพิ่งได้ไปร่วมงานนี้ครั้งแรกเอาตอนเป็นนักศึกษาปี ๑ ปี ๒ แล้ว

งานบอลประเพณีธรรมศาสตร์จุฬามักจะจัดกันวันเสาร์ ซึ่งผมและเพื่อน ๆ ก็ห้องงานบอลเหมือนกัน ใส่เสื้อเชียร์มาตั้งแต่เช้าใส่เสื้อทำงานทับไว้ พอได้เวลาออกจากที่ทำงานก็ถอดเสื้อออกกำกันเต็มถนนเลย (ตอนนั้นผมทำงานอยู่ในบริษัทวิสิทธิ์ ซึ่งเป็นบริษัทนำเข้าสินค้าพวกปากกาหมึกซึมไปจนถึงจักรเย็บผ้า)

วันที่มีงานบอลประเพณีนี้เป็นวันที่สนุกสนานมากที่สุดวันหนึ่ง รถนักศึกษาที่วิ่งตามถนนเต็มไปด้วยพวกเราที่ใส่เสื้อเหลืองแดง ผมที่นั่งอยู่ที่ทำงานพอเห็นรถผ่านไปแต่ละคันก็ยิ่งมันเขี้ยวอยากออกไปสนุกกับเขาด้วย เพราะบรรยากาศมันเห็นแล้วน่าสนุกจริง ๆ พอตกปายออกจากที่ทำงานแทบจะถอดเสื้อทำงานออกไม่ไหว

เมื่อเราไปถึงสนามกีฬาแห่งชาติเราก็ร้องเพลงกันท่าเดียว พวกที่อยู่บนรถก็ร้องเพลงเชียร์ไปบิบบั๊ตไป มีอยู่ปีหนึ่งเพื่อนที่อยู่บริษัทเดียวกันเขามีรถเฟียตเปิดประทุนได้อยู่คันหนึ่งเราก็ตกลงกันว่าจะไปร่วมขบวนแห่พาเหรดโดยที่เราจะอยู่บนรถ วันนั้นเป็นวันที่เรารู้สึกว่าภาคภูมิใจที่ได้เป็นนักศึกษามหาวิทยาลัย เวลาถือหนังสือต้องถือให้เห็นตราธรรมศาสตร์ พอจบงานตอนนั้น

ไม่มีเสียงฉลองที่ไหน ต่างคนต่างกลับ ก็ถือว่าเป็นกิจกรรมที่สนุกมาก ทำให้คนธรรมศาสตร์เรามีความรู้สึกสามัคคีกันดี

กิจกรรมอื่น ๆ

ผมไม่ค่อยได้ร่วมกิจกรรมอื่น ๆ เท่าไรนัก เพราะตอนเป็นนักศึกษาก็ได้งานทำแล้ว ผมมีหน้าที่ติดต่องานที่กระทรวงพาณิชย์ วันไหนว่างก็จะแวะเข้ามาหาวิทยาลัย อยู่มาวันหนึ่งมหาวิทยาลัยจัดแข่งกีฬา ผมได้แวะเข้ามาหาวิทยาลัยโดยไม่ทราบว่ามีงาน เพื่อนก็ว่า “ไอ้ตรีมาแล้วเว้ย” แล้วก็จับผมลงแข่งวิ่งวิบาก อยู่ ๆ ก็ให้แข่งเลย ผมก็คิดในใจว่า เอ้าวิ่งก็วิ่ง ไม่ได้เตรียมเนื้อเตรียมตัวมาก็ไม่เป็นไร ตอนนั้นก็เห็นเป็นกีฬาตลกมากกว่า เพราะเมื่อวิ่งได้ที่ ๒ รางวัลก็แค่ผ้าเช็ดตัวผืนหนึ่งเท่านั้น

ตอนนั้นงานสนุกรื่นเริงอื่น ๆ ก็ไม่ค่อยมี งานฉลองรัฐธรรมนูญก็เลิกไปแล้ว งานที่ใหญ่ที่สุดเห็นจะเป็นงานที่ทางสมาคมชิวราวุธจัดงานชิวราวุธานุสรณ์ประกวดนางสาวไทยเป็นหลัก ในราวๆปลายเดือนพฤศจิกายน เดิมการประกวดนางงามประจำปีจัดในงานฉลองรัฐธรรมนูญเดือนธันวาคม สมัยแรก ๆ เขาเรียกนางสาวสยาม พอเปลี่ยนชื่อประเทศจากสยามมาเป็นประเทศไทย เขาก็เรียกนางสาวไทยตามชื่อที่เปลี่ยนใหม่

ผมไม่ใช่พวกสนใจเกี่ยวกับการต่อสู้อะไรเท่าไรนัก สมัยพี่ ๆ เขาเรียกร้องเอามหาวิทยาลัยคืนและมาชุมนุมกัน ผมไม่ได้มาร่วมกับเพื่อนเท่าไร เหตุการณ์น่าประทับใจสมัยเรียนที่จำได้ก็คือ ตอนนั้นผมเป็นนักเรียนประเภทตอตาอยากยกจน กลางวันก็มักไม่มีสตางค์กินข้าว จึงต้องไปนั่งจุกอยู่ที่ประตูทางเข้ามาหาวิทยาลัย คอยกระเช้าเข้าหาคนที่เดินมาโดยเฉพาะนักศึกษาหญิง เช่น “อ้าว มาคนเดียวหรือครับ” อะไรอย่างนี้ คือพวกที่ไม่มีเงินกินข้าวก็มาชุมนุมด้วยกันสามสี่คน มีคนหนึ่งเป็นมุสลิมห่อข้าวมาจากบ้านแต่เขาก็ไม่กิน อาจจะอายหรือเปล่าผมก็ไม่แน่ใจ อีกคนหนึ่งมีฐานะอยู่ มีสตางค์ค่าขนมกลางวัน แต่ว่าจะเก็บเงินไว้ซื้อกีตาร์ก็ไม่กินข้าว ส่วนผมไม่มีเงิน ไม่มีอะไรจึงแก้แค้นด้วยการนั่งเข้าหาคนผ่านไปผ่านมา เป็นกิจกรรมแก้หิวตอนเที่ยง

ตอนนั้นจำได้ว่ามีอีกกลุ่มหนึ่งจะชอบมานั่งส่งเสียงโหวกเหวกแถวริมน้ำ พอเห็นเรือโดยสารผ่านไปผ่านมาก็จะตะโกนทักทายส่งเสียงเจี๊วจ้าวตามประสาเด็ก

สมัยนั้นจะมีบริเวณที่เราเข้าไม่ได้เพราะเป็นพื้นที่ของทหารซึ่งจะมีทหารยามเฝ้าอยู่ ส่วนในเขตนักศึกษาแม้จะไม่ได้ห้าม แต่เราก็ไม่เข้าไปเพราะไม่มีอะไรที่น่าสนใจ

ทำชั่วโดนตี ทำดีได้คำชม

นักเรียนเตรียมในรุ่นของผมส่วนใหญ่เป็นเด็กเรียบร้อย แต่ก็ยังมีบางคนที่แอบไปสูบบุหรี่ในห้องส้วมด้านหลังอาคารเรียน พอโดนอาจารย์จับได้ก็ถูกเรียกไปเขียนด้วยไม้เรียวตรงหน้าห้องส้วมซึ่งเป็นที่เกิดเหตุ หรือบางคนที่มาสายก็อาจจะโดนยืนตากแดดบ้าง คนที่ทำโทษส่วนใหญ่ก็จะเป็นอาจารย์ผู้ปกครอง อาจารย์ประชุม กล้าหาญ ซึ่งดูเหมือนจะมีหน้าที่ตรวจสอบความประพฤติกรรมนักเรียน เป็นอาจารย์ฝ่ายปกครองเพราะท่านไม่ได้สอนวิชาอะไรเลย นอกจากเป็นผู้ชี้แจงที่ประชุมนักเรียนหน้าเสาธง และลงโทษนักเรียนทำผิด

ส่วนคนที่ทำดีเป็นพิเศษก็ไม่ได้มีรางวัลอะไร แต่อาจารย์ผู้ปกครองก็จะนำมายกย่องให้เราทราบทั่วกันว่าคนนี้เรียนเก่ง คนนี้ทำดี เป็นต้น โดยเฉพาะอาจารย์วิชาคณิตศาสตร์ซึ่งอาจารย์จะเป็นคนเดียวที่คอยส่งข่าวคราวให้ข้อมูลว่านักเรียนแต่ละห้องเป็นอย่างไร

แพ้นั้น

พวกเราอยู่ในช่วงที่ผ่านสงครามมาไม่นาน ตอนนั้นวัยรุ่นน้อยอย่างพวกผมไม่มีสถานที่พักผ่อนหย่อนใจมากนัก มีแต่โรงภาพยนตร์ โรงละครอยู่ไม่กี่โรง จะไปดูมหรสพตามโรงก็แพงเกินไป แต่บางพวกว่างไม่ว่างก็เห็นออกไปตีบิลเลียดกันแถวท่าพระจันทร์ แต่ผมไม่เคยไปด้วยแค้ได้ยืนได้ฟังเพื่อนกลับมาคุยกัน

สมัยเรียนเตรียมพวกผมมุ่งกางเกงขาสั้น พอเป็นนักศึกษาก็ได้มุ่งกางเกงขายาวและปลายขาบานซึ่งเป็นแฟชั่นที่ฮิตกันทั่วเมือง ประกวดประชันกันว่าขากางเกงใครสวยปลายขานกว่ากัน เสื้อเอวจั๊มป์แบบนายทหารอเมริกันก็เป็นที่ยอมรับกันนั้นต้องติดป้ายร้านไทยมิตรไทยทรงที่กระเป๋าล้างกางเกง ฝ่ายผู้หญิงเขาจะมุ่งกระโปรงจีบรอบเอวยาว ๆ ถ้าเป็นผ้าลายสก๊อตก็จะถือว่าสวยมาก แล้วก็ใส่เสื้อขาวสะอาดหรือสีสดที่เข้ากัน ผ้าต่างประเทศเริ่มมีวางขายเกลื่อนกลาดในสำเพ็ง เวลาผมกลับไปดูรูปเก่า ๆ ก็ยังรู้สึกว่ายังหล่อยังสวยดูดีใช้ได้

ด้านทรงผม ผู้ชายก็ต้องทำทรงก้อนชี้หามา มีเขาเซโงกเลียนแบบทรงผมของเอลวิส เพรสลีย์ซึ่งกำลังโด่งดังเอามาก ๆ ตอนที่ผมขึ้นปี ๓ ปี ๔

เมื่อสงครามสงบ โรงเรียนเตรียมฯเริ่มเปิดสอบ ผมได้เงินเดือนเดือนละ ๑๕๐ บาท เสียค่าเช่าบ้านไป ๑๐ บาท ที่เหลือ ๑๔๐ บาทไว้เป็นค่าอาหารเช้าและเย็น ส่วนมื้อเที่ยงที่โรงเรียนต้องทนหิวตีมน้ำประปากันไป แม้อาจารย์ปริตีจะให้โรงเรียนจัดร้านขายข้าวราดแกงจานละสลึง ผมก็ยังไม่มีส่วนคึกกินข้าวกลางวันอยู่ดี วันไหนหิวจัด ๆ ก็แทบจะไม่มีกะจิตจะใจจะเรียนเลยทีเดียว เรื่องการจะไปพักผ่อนหย่อนใจหรือจะไปหาความบันเทิงนอกบ้านนี้ไม่มีละครับ ถ้าจะไปดูหนังก็ต้องมีคนออกค่าผ่านประตูให้

เคยมีคนพาผมไปดูหนังที่โรงหนังบุษยพันธ์ บางลำพู ซึ่งเป็นโรงหนังที่มุ่งหลังคาด้วยสังกะสี จำได้ว่าได้ดูหนังเรื่องทาร์ซาน นำแสดงโดยจอห์นนี่ ไรล์มุลเลอร์ เรื่องสาวน้อยเล่นน้ำ ผู้แสดงเป็นนางเอก คือ เอสเธอร์ วิลเลียม ช่วงหลังสงครามหนังฮอลลีวูดของอเมริกาเรื่องใหม่ ๆ เพิ่งเข้ามาในบ้านเราไม่มากนัก ละครโรงยังได้รับความนิยมเหมือนเดิม ในตอนนั้นคณะละครต่าง ๆ เช่น ตีวราชมัย นครเกษม และละครเวทีของศิลปากรจะเล่นยืนพื้นอยู่

ต่อมาอีก ๒-๓ ปีหลังสงคราม ความนิยมในละครก็ลดลง พระเอกละครปรับตัวไปเป็นพระเอกหนังไทยต่อไป เมื่อเข้าศึกษามหาวิทยาลัยผมก็มักจะคอยดูหนังฝรั่งที่ฉายในโรงภาพยนตร์ใหญ่ ๆ เช่น เฉลิมกรุง เฉลิมบุรี โอเดียน แคปปิตอล ภาพยนตร์ไทยที่โด่งดังในยุคนั้นน่าจะเรื่องสุภาพบุรุษเสือไทยและพันท้ายนรสิงห์เป็นต้น

การงาน

ชีวิตมหาวิทยาลัยของผมไม่ค่อยมีสีสันมากนัก เพราะผมเรียนแบบซื้อตำรามาอ่านเองที่บ้านแล้วก็มาสอบ ตอนนั้นผมอยู่บ้านคุณอา หมดลำบากเรื่องอาหารการกินไม่ต้องทำอะไรเลยมีเวลาอ่านหนังสือพอสมควร ท่านอาผมไม่ฝึกลงานอยู่สำนักงานหน่วยงานนายความด้านการทำธุรกิจ อสังหาริมทรัพย์และได้รับมอบหมายให้ดูแลผลประโยชน์ที่ดินของหลวงคหกรรมบดี (นายชม จารุรัตน์) ซึ่งเป็นหนึ่งในผู้ก่อการ ๒๔ มิถุนาเหมือนกัน

จากนั้นผมก็ได้ไปทำงานกับคุณอาที่บริษัทเพื่อนของท่าน ให้ท่านใช้สอยทำอะไรต่าง ๆ โดยที่ไม่มีเงินเดือน มีแต่เบี้ยเลี้ยง ค่าอาหาร ค่าใช้จ่ายในแต่ละวันเล็กน้อย พอผมสำเร็จการศึกษาท่านก็เรียกเข้าไปพบและแสดงความยินดีด้วย บอกว่าที่ใช้ให้ทำงานแล้วไม่เคยให้อะไรตอบแทนเลยนั้นก็อย่าได้น้อยใจไป เพราะท่านคิดว่าหากให้เงินผมไป ผมก็คงเอาไปกินไปใช้จนหมด ในฐานะที่มีความพยายามเรียนจนจบแล้วท่านจึงยกที่ดินให้แปลงหนึ่งซึ่งเหลือจากการจัดสรรที่แถวพระโขนงซึ่งเป็นที่อยู่ของคนมีสตางค์ในสมัยนั้น ผมก็ปรึกษากับท่านว่าผมอยากไปเปิดहुเปิดตาต่างประเทศในลักษณะซุบตัว ท่านบอกว่าจะขายที่ดินก็ได้ตามใจ เพราะยกให้แล้ว

ผมจึงแบ่งขายที่ดินแปลงนั้นและได้เงินประมาณ ๔ หมื่นกว่าบาทเป็นทุนไปเรียนภาษาต่อที่ประเทศอังกฤษ ๑ ปี ซึ่งจะว่าไปก็เหมือนไปเที่ยวมากกว่า เพราะเงินเท่านั้นจะเรียนอย่างอื่นคงไม่พอจ่ายค่าเล่าเรียน

เมื่อกลับมาจากอังกฤษผมก็กลับมาทำงานบริษัทอย่างเก่า ดีที่ว่านายทำงานอยู่สักหน่อยก็มีเงินจำนวนหนึ่งพอจะปลูกบ้านได้หนึ่งหลังในที่ดินที่เหลือจากการแบ่งขายครั้งแรก ได้สมรมมีบุตรชายหญิงอย่างละหนึ่ง หลังจากแต่งงานได้ ๒ ปีเงินก็หมดลง เมื่อเหลือเงินอยู่ร้อยบาทสุดท้ายผมจึงต้องดิ้นรนไปสมัครเป็นลูกจ้างชั่วคราวในกรมวิเทศสหการและเป็นข้าราชการในเวลาต่อมา

เมื่อเข้ากรมวิเทศสหการ ผมก็ได้รับทุนไปเรียนที่อเมริกา ๒ ปี (๑๙๖๒ - ๑๙๖๔) เพื่อเรียนปริญญาโททาง MPA เมื่อกลับมาเมืองไทยได้ปีหนึ่งก็มีการเปิดสอบข้าราชการชั้นเอก ผมก็สมัครและสอบได้ ได้รับแต่งตั้งเป็นวิทยาการเอก จากนั้นได้ขอโอนมาทำงานกรมการปกครอง หน่วยงานให้ไปรับการฝึกอบรมเข้าโรงเรียนนายอำเภออยู่ ๘-๙ เดือน ได้รับแต่งตั้งเป็นนายอำเภอ เมืองหนองคาย ได้กลับไปทำงานกับชาวภาคอีสานอีกครั้ง

ผมเป็นนายอำเภออยู่ที่หนองคายอยู่ ๕ ปี พออายุจะเข้า ๔๐ ก็ได้ย้ายมาเป็นนาย อำเภอธนบุรี ด้วยความสนับสนุนจากคุณชลอ ธรรมศิริ นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๗ รองอธิบดีกรม การปกครองในขณะนั้น จากนั้นผมก็ได้ย้ายมาเป็นหัวหน้าเขตพญาไท (ตอนนั้นมีเขตใหญ่อยู่ ๔ เขตคือ พญาไท พระโขนง ดุสิต และยานนาวา ผมได้เป็นหัวหน้าเขตพญาไท) แล้วก็ย้ายมาเป็น รองผู้อำนวยการสำนักนโยบายและแผนของกรุงเทพมหานคร ท่านปลัดกทม.บอกว่ามีตำแหน่ง รองผู้อำนวยการสำนักชั้นพิเศษว่างอยู่เพราะคนเก่าเขาลาออกไปสมัครผู้แทนราษฎร ทางโน้นเขา อยากให้หัวหน้าเขตใหญ่ทั้ง ๔ เขตได้เป็นชั้นพิเศษ ตอนนั้นคนที่อาวุโสกว่าผมเขาปฏิเสธหมด เพราะรอเลื่อนขั้นเป็นผู้ว่าการสำนักต่าง ๆ ซี ๑๐ ตำแหน่งชั้นพิเศษรองผู้อำนวยการสำนักนี้ จึงได้ผม และสุดท้ายก็เกษียณในตำแหน่งปลัดกรุงเทพมหานคร

ผมมีลูก ๔ คน ลูกชายคนโตเข้าศึกษาที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์แล้วไปศึกษาต่อเป็น ดอกเตอร์กลับมา ลูกสาวคนที่สองสำเร็จปริญญาตรีอักษรศาสตร์บัณฑิตจากจุฬาย ลูกชายคนที่สาม เรียนรัฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์สำเร็จปริญญาโท แต่ไม่ได้ทำงานรับราชการ คนที่สี่คนเล็กเรียนจบ รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ก็เลยทำงานอยู่ทางโน้น ผมหมดหวังถือว่าเราประสบความสำเร็จ แล้วในชีวิต เพราะช่วยให้ลูกเข้าถึงฝั่งมีงานมีการทำ แต่ว่าอาชีพหนอยมีหลานปู่อยู่สองคนเท่านั้น หวังว่าเขาจะมีหลานให้ได้ชื่นใจมากกว่านี้หน่อย

ถึงธรรมศาสตร์

ผมกับเพื่อน ๆ ต.ม.ธ.ก. ยังติดต่อกันเสมอ เมื่อปี ๒๕๔๓ ผมได้รับเลือกตั้งให้เป็น ประธานรุ่นซึ่งต้องอยู่ในตำแหน่งคราวละสองปี และเป็นต่อเนื่องกันมาหลายสมัย ตอนนี้องค์กรเขา ไม่ยอมให้ออก โดยตำแหน่งประธานรุ่นนี้ ผมเลยได้รับโอกาสให้เป็นกรรมการของชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ซึ่งประกอบด้วย ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑-๘ และได้รับแต่งตั้งให้เป็นรองประธานชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ต่อเนื่องกันมาจนบัดนี้

ต.ม.ธ.ก. เราก็พยายามทุกอย่างที่จะสนับสนุนกิจการของมหาวิทยาลัยเท่าที่เราจะทำได้ แต่ว่าฐานะทางการเงินเราไม่ค่อยดี แต่หากมหาวิทยาลัยจะใช้สอยก็ไม่เคยปฏิเสธ มีงานอะไรเราก็ไปร่วมเสมอ แต่สำหรับบทบาทของเราในอนาคต ผมรู้สึกว่าคุณเราก็อ่อนแรงไปเยอะแล้ว เหมือนกันตามเวลาที่ผ่านไป พวกเราที่อายุน้อยที่สุดก็ ๘๐ ขวบกันเข้าไปแล้ว งานที่ทำประจำอยู่ก็ไม่ว่าจะมีเร็วแรงทำไปถึงเมื่อไร และชมรมจะอยู่ยั่งยืนยาวไปได้แค่ไหน ชมรมก็คงจะสลายไปในที่สุดตามกฎธรรมชาติ เพราะเราไม่มีทายาทรับช่วงงาน

พวกเราชาว ต.ม.ธ.ก. ที่มีชีวิตการทำงานอย่างทุกวันนี้ล้วนคิดถึงธรรมศาสตร์ เพราะถ้าไม่ได้โอกาสศึกษาเล่าเรียนที่นี่ พวกผมคงไม่มีวันนี้ เวลากลับเข้ามาในธรรมศาสตร์ ผมเห็นว่ามหาวิทยาลัยก้าวหน้าไปเยอะ โดยเฉพาะด้านอาคารสถานที่ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงทุกปี รู้สึกว่าสวยสง่าขึ้น ต่างไปจากสมัยที่ผมเรียนมากมาย สมัยนั้นเราไม่มีลานโพธิ์ ลานปรีดีเป็นพื้นที่โล่ง ๆ เท่านั้น มองเห็นตึกโดมเด่นเป็นสง่าจากแม่น้ำเจ้าพระยา

ธรรมศาสตร์เรามีคุณค่าต่อสังคมอย่างยิ่ง เราผลิตบัณฑิตออกไปพัฒนาประเทศได้มากมาย ยิ่งสมัยที่ผมทำงานอยู่นั้น ไม่ว่าจะไปที่ไหนก็มีแต่รุ่นพี่รุ่นน้องธรรมศาสตร์ ทุกคนก็ช่วยกุสูกุจอกันอย่างเต็มที่ เรา รู้สึกภูมิใจตั้งแต่ได้เข้าเรียนแล้ว ภูมิใจที่ได้ศึกษาอยู่ในสถานที่นี้ ยิ่งได้เจอคนของธรรมศาสตร์ระหว่างการทำงานตามหัวเมืองต่าง ๆ ก็รู้สึกเป็นหนึ่งในกลุ่มผู้ที่เป็นกำลังสำคัญในการทำงานของประเทศชาติอยู่ ผมก็รู้สึกภูมิใจในส่วนนี้มาก

สำหรับปัจจุบัน ผมรู้สึกพอใจมากที่เราย้าย campus ไปอยู่รังสิตซึ่งมีพื้นที่กว้างขวาง จะสร้างอาคาร ขยายงาน หรือทำอะไรต่ออะไรก็ดูมันจะสมหน้าสมตาต่างายขึ้น ทางท่าพระจันทร์ก็เป็นที่รวมจิตวิญญาณของเรา

ถ้าถ้อยคำเหล่านี้จะได้ยินไปถึงคนรุ่นหลัง คนรุ่นผมก็ไม่ขออะไรมาก ขอให้พวกเรารักกันนั้นแหละ ธรรมศาสตร์รักกัน ผูกพันกันเอาไว้ คนรุ่นผมที่กำลังจะหมดแรงแล้ว เหลือแต่คนใหม่ที่จะมาเป็นกำลังให้ธรรมศาสตร์ต่อไป ถ้าเรารักสามัคคี ธรรมศาสตร์ก็จะแข็งแรงและมั่นคงอยู่ตลอดกาล

ประจวบ เจริญลาภ

ศิษย์เก่า ๗ โรงเรียน

ผมชื่อประจวบ เจริญลาภ เป็นคนจังหวัดตราด พ่อรับราชการสรรพากรจังหวัดตราด ส่วนแม่เป็นชาวนา ที่นาของแม่อยู่ห่างจากตัวอำเภอเมืองไปอีกประมาณ ๑๕ กิโลเมตร ส่วนพ่อแม่บ้านอยู่หลังศาลจังหวัดตราด ท่านถึงแก่กรรมตั้งแต่ผมอายุได้ ๓ ขวบ

เมื่ออายุได้ ๕ ขวบ ผมก็ได้เข้าเรียนชั้นอนุบาลในศาลาวัด จากนั้นก็ย้ายไปเข้าโรงเรียนตราดตระการ ชีวิตของลูกกำพร้านี้ลำบากมาก แม่ต้องทำขนม จักสาน พอกกระbung ตะกร้า และเย็บผ้าเสื้อคอลูกไม้ขาย ผมเองเวลากลับจากโรงเรียนก็ต้องเอาขนมไปขายตามบ้านข้าราชการซึ่งอยู่ในตัวจังหวัด แถว ๆ ศาลากลาง และศาล ไม่ว่าจะย้ายไปอยู่ที่ไหนแม่ก็ทำขนมขายช่วยครอบครัวตลอด

พอผมเข้า ป.๓ แม่ก็แต่งงานใหม่กับพ่อเลี้ยง ซึ่งก็เป็นข้าราชการสรรพากรเหมือนกัน พ่อคนนี้เป็นศิษย์เก่าธรรมศาสตร์ ตอนนั้นเมื่อท่านผู้ประศาสน์การก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ก็ได้เปิดเป็นตลาดวิชา เพราะต้องการที่จะให้ทั้งข้าราชการและประชาชนทั่วไปได้มาศึกษา ได้รู้วาระบบการเมืองเป็นอย่างไร ประชาธิปไตยเป็นอย่างไร พ่อก็ได้มาเรียนที่นี่และได้วุฒิดรรมศาสตร์บัณฑิต

พ่อใหม่ของผมคนนี้อย่างไม่มีบุตร เมื่อตามคุณแม่ไปอยู่ด้วย ผมก็ได้เข้าเรียนชั้น ป.๓ ที่โรงเรียนประจำจังหวัดนครราชสีมา ชื่อ ราชสีมาวิทยาลัย สมัยนั้นขุนคงฤทธิศึกษากร เป็นอาจารย์ใหญ่ สมัยนั้นถ้าข้าราชการที่โดนย้ายมีผู้อาศัยอยู่ด้วยและผู้ติดตาม ก็จะต้องเสียค่าเดินทางเอง เบิกไม่ได้ ดังนั้นท่านจึงจดทะเบียนรับผมเป็นบุตรบุญธรรมร่วมกับลูกสาวของพี่ชายพ่อเลี้ยงรวม ๒ คน คือ นอกจากที่ท่านจะได้ดูแลพวกเราแล้ว การจดทะเบียนนี้ก็ช่วยให้ท่านได้สิทธิต่าง ๆ ตามระเบียบราชการ ซึ่งจะลดภาระในการเลี้ยงดูพวกเรา

ด้วยเหตุนี้ พี่สาวจึงได้เข้าเรียนโรงเรียนสตรีประจำจังหวัด ส่วนผมเรียนโรงเรียนชายประจำจังหวัด ตามสิทธิของลูกข้าราชการ

พวกเราอยู่ที่นั่นได้สักปีกว่า พ่อก็ย้ายมาเป็นสรรพากรจังหวัดนครสวรรค์ สมัยนั้นหลวงชาติตระการโกศลเป็นผู้ว่าราชการ ผมมาเรียน ป.๔ ที่นี้ พอสอบผ่าน ป.๔ ก็ได้เข้า ม.๑ โดยไม่ต้องไปสอบเพราะว่าเป็นสิทธิลูกข้าราชการ และผมก็ได้เรียนอยู่ที่นั่นจนจบชั้น ม.๓

ขณะที่ผมอยู่ที่นครสวรรค์นั้น ไทยเรากำลังประสบกับสงครามอินโดจีน จอมพล ป. ส่งทหารไปรบทางดินแดนคืน ระหว่างนั้นครอบครัวของผมต้องย้ายตามพ่อไปที่อยุธยาอีก

ฤดูกาลโยกย้ายของข้าราชการสมัยนั้น โดยมากจะตรงกับเทอมสุดท้ายของแต่ละปี การศึกษา พอย้ายไปแล้วการเรียนผมจึงค่อนข้างจะปะติดปะต่อการเรียนได้ลำบากมาก ไหนจะต้องปรับตัวเข้าหาเพื่อนใหม่ ครูใหม่ โรงเรียนใหม่ ทุกครั้งอีก แม้จะเรียนในหลักสูตรเดียวกัน แต่อาจารย์สมัยนั้น อดีตกิจจบบจากโรงเรียนฝึกหัดครูประโยคประถมหรือมัธยม (ปป, ปม) ความรู้ยังไม่สูงมาก การถ่ายทอดก็ยังไม่ต่อเนื่องสม่ำเสมอ

โรงเรียนที่ผมเข้าคือโรงเรียนอยุธยาวิทยาลัย ซึ่งเป็นโรงเรียนเก่าของอาจารย์ปรีดี ตอนนั้นผมเองก็ยังไม่รู้ว่าชีวิตจะต้องผูกพันกับโรงเรียนอีกแห่งหนึ่งของท่าน

พอบปี ๒๔๘๕ ปีนั้นสงครามมหาเอเซียบูรพาก็เกิดขึ้น วันที่ ๘ ธันวาคม ญี่ปุ่นยกพลขึ้นบก หลังจากที่เกิดน้ำท่วมใหญ่ ไม่ใช่ท่วมเฉพาะกรุงเทพฯ ที่อยุธยาก็ท่วมมาก กลายเป็นว่านักเรียนชั้น ม.๓ ในปีนั้นได้รับการผ่านชั้นโดยไม่ต้องสอบ แล้วผมก็ได้เรียนชั้น ม.๔ ที่นั่นและได้เรียนยุวชนทหาร

นักเรียนของอยุธยาวิทยาลัยที่เรียนเก่ง (คือสอบได้เกิน ๘๐%) จะได้ทุนการศึกษา เรียกว่า ทุนปรีดี อ่างราง ที่ใช้ชื่อนี้ก็เพราะสองท่านคือ หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ และท่านปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นศิษย์เก่าที่เคยได้ทุนไปเรียนต่อต่างประเทศและประสบความสำเร็จในชีวิตอย่างสูงทั้งคู่ ยิ่งตอนนั้นอาจารย์ปรีดียังดำรงตำแหน่งเป็นผู้สำเร็จราชการ ยิ่งทำให้ทุนนี้มีความหมายต่อนักเรียนอยุธยาวิทยาลัยมาก เวลาอาจารย์ปรีดีไปอยุธยา ท่านจะไปพักที่คุ้มขุนแผน ซึ่งอยู่ติดกับวัดมงคลบพิตร คุณปาล พนมยงค์ ลูกชายของท่านก็มักได้ตามมาด้วย วันหนึ่งคุณปาลนุ่งกางเกงนักเรียนสีน้ำเงิน

ของเซนต์คาเบรียล มาเยี่ยมมอญยวาทวิทยาลัยกับอาจารย์ปรีดี อาจารย์ใหญ่ออกมาต้อนรับและพาไปห้องรับรอง พวกเราได้เห็นทั้งคุณपाल และท่านปรีดีกันแทบทุกคน

พอปี ๘๖ สงครามมหาเอเซียบูรพากำลังดุเดือด ชาวที่ทุกคนรับรู้กันดีคือชาวยุวชนทหารที่ชุมพรเข้าต่อสู้กับทหารญี่ปุ่นเกิดการสูญเสียไปมากมาย ปีนั้นพ่อของผมก็โดนย้ายไปอยู่สงขลา ผมก็ต้องเดินทางตามไปอีก ระหว่างนั้นพี่สาวบุญธรรมของผมคนหนึ่งก็ได้เข้าเรียนในโรงเรียนเตรียมปริญญาของธรรมศาสตร์ในรุ่นที่ ๗ พ่อฝากไว้ให้อยู่บ้านของอดีตผู้ว่าราชการจังหวัดที่สนิทสนมกับท่าน บ้านนี้อยู่ใกล้แฟลตของทหารทำช่าง ส่วนเราที่เหลือยังอยู่กับพ่อที่สงขลา

ตอนที่ย้ายก็เป็นช่วงที่เราจะสอบเทอมสุดท้ายตามเคย พ่อไปถึงสงขลาก็ได้เข้าเรียนที่โรงเรียนมหาวชิราวุธ และที่นี้ก็เป็นที่ที่ผมได้เริ่มฝึกวิชายุวชนทหาร จากเหตุการณ์ที่รับรู้ ทำให้เราฝึกวิชานี้กันอย่างขมุกขมัวเกินกว่าอายุ

ตอนนั้นญี่ปุ่นเขาก็ยึดครองโรงเรียนมหาวชิราวุธไปซีกหนึ่ง เรานั่งในห้องเรียนก็มองเห็นทหารญี่ปุ่น ยิ่งเวลาเราฝึกยุวชนทหาร ทหารญี่ปุ่นเขาจะระดมกำลังและอาวุธออกมาประจัญกันอย่างคุ่มเชิง ผมคิดว่าเขาก็กลัว นึกว่าเราจะเข้ายึดเอาบ้าง พ่อเครื่องบินมาเขาก็จะหนีขึ้นเขาตั้งกวน ส่วนเราก็อยู่กันเป็นปกติเพราะเขาจะทิ้งระเบิดเฉพาะที่สำคัญ เราก็กหลีกเลี่ยงสถานที่เหล่านั้น

ผมเรียนจนถึง ม.๕ พ่อก็ต้องย้ายกลับกรุงเทพฯ ตอนเดินทางย้ายมาค่อนข้างสบายได้รถไฟตู้นอนอย่างดี ขากลับต้องนั่งตู้ ต.ญ. ที่มีทั้งคนทั้งของปนกัน กันนี้บวม พองไปหมด พ่อมาถึงราชบุรีสะพานรถไฟเพิ่งโดนทิ้งระเบิด รถไฟต้องจอดอยู่ที่นั่น พวกเราต้องว่าเรือยนต์จากดำเนินสะดวกแล้วมาขึ้นที่ท่าพระจันทร์ มาถึงตอนเที่ยงก็มีทิ้งระเบิดกันที่สถานีรถไฟคลองบางกอกน้อย ควันไฟยังขึ้นโขมงอยู่เลย เรียกว่าเป็นการต้อนรับพวกเรา

พ่อเช่าบ้านอยู่ตรงหน้าวัดมหาธาตุฯ ใกล้ ๆ ธรรมศาสตร์ตรงนี้ สมัยก่อนเขาเรียกตรอกศรีจรุง ตอนหลังเปลี่ยนเป็นตรอกวัดมหาธาตุ

ตอนนั้นไม่ได้เรียนหนังสือ เพราะโรงเรียนเขาปิดหมด จึงไปสมัครเรียนชั้น ม.๖ พิเศษที่โรงเรียนอำนวยศิลป์ ทางโรงเรียนเขาเข้าวังกรมพระสมมตที่ตั้งอยู่ตรงสำราญราษฎร์ (ตอนหลังสงครามเลิกแล้วถึงได้ย้ายไปฝั่งธน) เปิดสอนชั้น ม.๖ พิเศษ สอนครึ่งวันเช้าถึงเที่ยง

วันหนึ่งตอนเที่ยง บ่ายโมงกว่า ๆ จะมีเครื่องบินฝ่ายสัมพันธมิตรมาทิ้งระเบิด หอที่กรมอุ้งจะส่งเสียงดังลั่นไปหมด ให้ประชาชนหลบภัย ผมก็ต้องหลบเข้าไปในวัดมหาธาตุฯ มีเครื่องรางของขลังอะไรก็ใส่เข้าไป แล้วก็หมอบอยู่ร่วมกับคนแถวท่าพระจันทร์ทั้งหมด ตอนนั้นร้านค้าอะไรยังไม่มีหรอก มันเป็นส่วนกล้วยติดกับรางรถรางสายรอบเมืองรัตนโกสินทร์ ตามแนวถนนท่าพระจันทร์

อยู่แถวนี้ไปได้สักพักก็ต้องอพยพไปอยู่จังหวัดปทุมธานี พอไปเข้าบ้านอยู่หน้าศาลากลาง เพราะอยู่ไม่ได้แล้ว โอ้โฮ! ประสาหมันจะกิน ทนแทบไม่ไหว เพราะเขามาตั้งระเบิดทุกวันเลย ตอนที่เขาทิ้งพระราม ๖ ก็ยังมองเห็นลูกระเบิดทิ้งเป็นพวงและภาพสะพานที่กำลังพังลงมายังติดต้ามายังจนถึงทุกวันนี้

แต่พอเราย้ายไปอยู่ปทุมได้สัก ๒-๓ เดือน สงครามเล็กพอดิในเดือนตุลา บรรดาโรงเรียนต่าง ๆ ก็เริ่มเปิดการเรียนการสอน พ่อก็ย้ายมาเข้าบ้านอยู่ที่บางลำพู ตรงซอยรามบุตรี เย็น ๆ ก็มาอาบน้ำที่ท่าพระอาทิตย์ เพราะว่าน้ำประปานั้นเราซื้อไว้ดื่มไว้ใช้ทำอาหารเท่านั้น พวกที่รวยจริง ๆ ถึงจะได้อาบน้ำประปา เพราะตอนนั้นบ้านเมืองยังขาดแคลนไปเสียทุกอย่าง มันลำบากมาก พอดิบ้านของญาติที่นางเลิ้งว่าง ก็เลยไปเช่า พ่อก็ได้เบิกค่าเช่าบ้านได้เดือนหนึ่งร้อยกว่าบาท ด้วยสิทธิของข้าราชการที่อยู่ต่างจังหวัดแล้วโดนย้ายเข้ากรุงเทพฯ ส่วนผมก็ได้เข้าเรียนที่โรงเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร ก็ได้เป็นศิษย์เก่าของโรงเรียนสัก ๗ โรงเรียนได้กระมังรวมโรงเรียนเตรียมด้วย เพราะย้ายบ่อยเหลือเกิน

ตอนนั้นการจะเข้าเรียนโรงเรียนวัดบวรฯได้ มันหมดสมัยสอบไปแล้ว พอดิพอรู้จักกับท่านหมาก็เลยเอาไปฝากเป็นเด็กวัดเพื่อให้มีสิทธิในฐานะเด็กวัดเข้าเรียน ม.๖ ได้โดยไม่ต้องสอบ ตอนนั้นเจ้าอาวาสวัดบวรฯทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ส่วนสมเด็จพระญาณสังวรณัฯสังฆราชของคัมภีร์ปัจจุบันก็เป็นเจ้าคณะเหนืออยู่ที่นี้

โรงเรียนเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และการเมือง

จากวัดบวรผมก็เลยมาเข้าเตรียมธรรมศาสตร์ เพราะจากที่ได้ปรึกษากันกับเพื่อน ๆ แล้วก็ตกลงกันว่าจะมาที่นี่ ตอนนั้นยังไม่มีครูแนะแนว ก็ได้แต่แนะแนวกันเอง ผมเองนั้นส่วนหนึ่งเพราะพี่สาวก็เรียนที่นี่อยู่แล้ว ตอนนั้นได้ไปสมัครที่เพาะช่างด้วย เพราะพอจะมีฝีมือด้านการวาดเขียนพอสมควร แต่ก็ปรึกษากับเพื่อนตกลงกันว่าเรียนเพาะช่างไม่ไ้ ธรรมศาสตร์ดีกว่า เพราะตอนนั้นธรรมศาสตร์ดังพอสมควร ใคร ๆ ก็สมัครสอบเข้าธรรมศาสตร์

รุ่นผมมีคนมาสมัครทั้งหมดไม่มาก มีราว ๆ ๕๐๐ กว่าคนเท่านั้นเพราะสงครามเพิ่งเลิก นักเรียนยังกระจัดกระจายกันอยู่ พอสอบเสร็จก็มีการประกาศรายชื่อผู้สอบได้เพียง ๒๐๐ กว่าคน ตอนนั้นท่านผู้ประศาสน์การก็เรียกอาจารย์อาบ คอมนันท์ ซึ่งเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนเตรียมฯ ในขณะนั้นแล้วถามว่าทำไมรับน้อยคนนัก จึงให้รับพวกที่สอบไม่ได้เพิ่ม พวกที่เหลือก็เลยเข้ามาเป็นรุ่นสมทบ ซึ่งมี ๓ ห้อง ก ข ค อีกประมาณ ๒๐๐ กว่าคน เรียนกันห้องละประมาณ ๗๐ คนรวมเป็นนักเรียนในรุ่น ๕๐๐ คน

นอกจากนี้รุ่นผม ไม่มีนักเรียนหญิง มีแต่นักเรียนชายล้วน ไม่รู้เป็นเพราะอะไรเหมือนกัน แต่ก็น่าจะเป็นเพราะเพิ่งเลิกสงครามใหม่ ๆ

ตอนนั้นเวลามาโรงเรียนก็ขี่จักรยานลาเล่ย์ที่เอามาจากทางใต้ คันละ ๒,๐๐๐ บาท เรียกว่า โก้เลยทีเดียวเพราะมีไม่กี่คัน เวลาขี่จักรยานมาโรงเรียนก็จะฝากไว้กับลุงโต ซึ่งเป็นยามของมหาวิทยาลัยและโรงเรียนเตรียมฯที่ติดตามอาจารย์ปรีดีมาจากอยุธยา (คิดว่าน่าจะมาพร้อมกับอาจารย์ประเสริฐ บุญสม ที่ย้ายจากอยุธยาวิทยาลัยมาสอนพลศึกษาอยู่นี้) คนอื่น ๆ ก็นั่งรถเมล์ ชาวมาจากประตูน้ำมาลงปากคลองตลาด บางคนก็นั่งรถเมล์จากท่าเรือเขียวไข่กามาลงสนามหลวง ตอนนั้นอาจารย์ปรีดียังอยู่ที่ทำเนียบทำช้าง ตอนเย็น ๆ บางทีเรากลับเย็น เราก็ออกกำลังเล่น ฟุตบอล ก็เคยเห็นท่านมาเดินออกกำลังกายพร้อมกับเดินตรวจดูความเรียบร้อยของธรรมศาสตร์เสมอ

โรงเรียนเตรียมฯในเวลานั้นมีชื่อเสียงในการสอนด้านภาษามาก ทั้งภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส ภาษาอังกฤษมีอาจารย์ดี ๆ อย่างมิสเตอร์อาร์ตูเอ็ด มีน้องของท่านผู้หญิงพูนศุขชื่ออาจารย์ นवलจันทร์ ฅ บ็อมเพชร แล้วก็ยังมี อาจารย์นวลนาถ อมาตยกุล ซึ่งจบอักษรศาสตร์จากเคมบริดจ์

ผมนั้นไม่ค่อยถนัดวิชาภาษาอังกฤษ แต่ภาษาฝรั่งเศสรู้สึกว่ามันจะเข้าหัวได้ดี เคยได้เรียนพิเศษกับพลโทประสพสุข พึ่งบุญ ฅ อยุธยา ที่บ้านท่าน ท่านยังบอกว่า เรียนสำเร็จไปแล้วอย่าทิ้ง เพราะว่าทุนสถานทูตฝรั่งเศสมันเยอะ แต่ตอนหลังผมก็ไม่ได้ใช้ความรู้ด้านนี้

ตอนนั้นท่านอาจารย์ปรีดีเป็นหวังว่าเตรียมธรรมศาสตร์เรานี้ค่อนข้างอ่อนค้ำวณ จึงไปเชิญอาจารย์ที่เป็นทหารเรือมาสอนคำนวณพวกเราดอนขึ้นปี ๒ เพราะว่าท่านมีความสัมพันธ์กับ พลเรือโทหลวงสังวรณัฎฐกิจ

การลงโทษ

สมัยก่อน การลงโทษของครูก็คือการตี ส่วนมากแล้วอาจารย์ประชุม กล้าหาญ จะเป็นคนที่ท่านเคยเป็นเลขาของโรงเรียนเตรียมอุดมฯ

ผมอยู่โรงเรียนเตรียมฯก็ไม่เคยทำผิดจนถึงกับต้องโดนลงโทษ แต่ช่วงก่อนสอบจบเตรียมฯมันก็มีเหตุการณ์เกิดขึ้นจนได้ คืออันนั้นเราก็เห็นว่าครูก็ไม่ได้สอนอะไรแล้ว เลยพากันกลับบ้าน พอเข้ามา ครูท่านมีใบสั่งเหมือนกับใบสั่งตำรวจจราจรมาวางที่โต๊ะเลย เขียนแต่เพียงว่าให้ไปพบที่ตึกอำนวยการ เราก็นึกว่าต้องโดนตีแน่ ๆ ก็เลยบอกเพื่อนให้เอาผ้าเช็ดหน้าใส่บันท้าย ไปถึงเราก็ยื่นกอดอก ไปถึงครูก็ไม่พูดพร่ำทำเพลง จัดการตีพวกเราคันละ ๖ ครั้งด้วยไม้เรียวไม้ไผ่ พวกเราที่เตรียมตัวมาเป็นอย่างดีก็เอาผ้าเช็ดหน้ารับ ครูท่านก็จับไม่ได้ อาจเป็นเพราะตอนนั้นชุดนักเรียนมันมีกระเป๋าลัง หรือจะเป็นเพราะท่านจับได้แต่เมตตาเราก็สุดรู้

ตอนนั้นนักศึกษาเตรียมเราใส่กางเกงสีทึบ ร่องเท้าหนังสีดำ ถุงเท้าสีขาว และเสื้อเชิ้ตสีขาว ไม่ต้องใส่ชุดยูวชนทหารเหมือนรุ่นอื่น ๆ เพราะจบสงครามแล้ว พวกเราที่สำเร็จวิชายูวชนทหารชั้น ๓ มาตั้งแต่มัธยมก็ได้เรียน ร.ด. แทน

ในรุ่น ๘ นี้มีเหตุการณ์ที่นักเรียนโดนลงโทษถึงไล่ออก อยู่ครั้งหนึ่ง เหตุเพราะไม่เคารพครูบาอาจารย์ ตอนนั้นเขาเตือนหลายหนแล้วก็ไม่ดีขึ้น เด็กผู้ชายพวกนั้นบางที่ชอบไปลามปามอาจารย์ผู้หญิง คือไม่ถึงกับแตะเนื้อต้องตัว แต่เขาร้องเพลงขึ้นมาล้ออาจารย์ว่าครูนวนจันทร์ และครูนวนภาท ทำไม่ชอบดูตาเขา สมัยนั้นการไม่เคารพครูนั้นถือเป็นเรื่องที่ยอมกันไม่ได้

ยุบ ต.ม.ธ.ก.

ก่อนพวกเราจะสอบก็ได้ข่าวว่า กระทรวงศึกษาธิการออกประกาศว่าจะต้องยุบโรงเรียนเตรียมฯ และนักศึกษาเตรียมรุ่นสุดท้ายต้องไปสอบข้อสอบของกระทรวงศึกษา

ตอนแรกเขาก็ประชุมตกลงว่าอาจารย์ของธรรมศาสตร์จะได้เป็นกรรมการออกข้อสอบด้วย แต่พอเอาเข้าจริงกระทรวงศึกษาให้อาจารย์โรงเรียนเตรียมอุดมร่วมกับกระทรวงศึกษาออกข้อสอบทั้งหมด และยังให้นักเรียนจากที่อื่นมาใช้สถานที่ของเราในการสอบ

แล้วในวันสอบก็มีเรื่อง ตอนนั้นผมยืนอยู่ตรงลานโพธิ์ นักเรียนโรงเรียนชาฎิวิทย์วิทยา ก็ขับรถออสตินเปิดปะทุนเข้ามา นักศึกษาเตรียมก็ยืนกันเต็ม มันก็ขับเข้ามาก็เฉี่ยวเพื่อนเราล้มลงไป แม้จะไม่ถึงกับเจ็บขนาดหนัก แต่เมื่อเกิดอุบัติเหตุขึ้นแล้วแทนที่เขาจะลงมาดู เขากลับขับต่อไปโดยไม่สนใจ เพื่อนอีกคนหนึ่งที่เป็นรุ่นเดียวกันก็ไปกระชากคอเสื้อคนขับออกมาจากรถ แล้วก็ต่อยกันจนต้องดสอบกันทั้งหมดเลย กระทรวงเขาก็ตั้งกรรมการสอบขึ้นมา แล้วลงมติหาว่านักศึกษาเตรียมธรรมศาสตร์เถร

วันรุ่งขึ้นพวกเราก็ได้สอบและได้จบจากโรงเรียน ต.ม.ธ.ก. เป็นรุ่นสุดท้าย

ตำนานอีแร้ง

วันหนึ่งผมนั่งอยู่ที่ระเบียงห้องเลขเซอร์ของตึกเตรียม อยู่ ๆ ก็มีนกแร้งเกือบ ๑๐ ตัว ร่อนลงมาใช้ขนตรงกลางสนามฟุตบอล ผมพูดกับเพื่อนว่า เห็นท่ามันจะเกิดเรื่อง จากนั้นไม่กี่วันก็เกิดรัฐประหาร ทำให้อาจารย์ปริตติก็ต้องลี้ภัยไปอยู่ประเทศจีนและฝรั่งเศส ตอนหลังมีโทรมาดูเขาบอกว่าธรรมศาสตร์ไม่มีศาล มันถึงทำให้เดือดร้อน แดกแยกอะไรกัน วุ่นวาย จึงได้มีการสร้างศาลประจำคณะไว้ทุกคณะ แต่ตอนนี้เหลือหอพระหน้าคณะนิติฯอย่างเดียว

นักศึกษารวมศาสตร์กับการเรียกร้องมหาวิทยาลัยคืน

ปี ๒๔๙๑ ผมก็ได้เข้าเรียนในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยเลือกเรียนแผนกกฎหมาย เพราะคำนวณไม่ค่อยเก่ง ตอนนั้นเขากำลังปรับปรุงหลักสูตร โดยยุบหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิต แยกออกมาเป็นคณะนิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ และหลักสูตรการบัญชี แยกออกมาเป็นคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี และคณะสังคมศาสตร์ ส่วนธรรมศาสตร์บัณฑิตเขาจะยุบในปีต่อไป ตอนหลังเขาประกาศมาให้สอบควบได้ คือจบธรรมศาสตร์บัณฑิตด้วย นิติศาสตร์บัณฑิตด้วย

ตอนนั้น จอมพล ป. ซึ่งเป็นนายก สั่งให้ทหารกรมผสมที่ ๒๑ ที่กลับจากการร่วมรบที่เกาหลี มาพักอยู่ที่ธรรมศาสตร์ แล้วก็ให้พวกนักศึกษาออกไปข้างนอก คล้ายกับเขาจะบีบเราเพราะเราไม่เห็นด้วยกับการปกครองของเขา พวกนักศึกษามีความเดือดร้อนมาก วิชากฎหมายต้องไปเรียนที่ตึกเนติบัณฑิต บัญชีต้องไปเรียนที่โรงอาหารของโรงเรียนเตรียมอุดม ตกอยู่ในสภาพบ้านแตกสาแหรกขาด พวกเราเห็นว่าถูกย่ำยีกันมาก จึงรวบรวมกำลังต่อสู้เรียกร้องมหาวิทยาลัยคืน วันก่อนที่เราจะเรียกร้องเด็ดขาดผมต้องประชุมถึงเที่ยงคืน เพราะตอนนั้นผมเป็นผู้แทนนักศึกษานิติศาสตร์ ปี ๒ มีหน้าที่ประสานงาน พวกเราสามารถนัดแนะกันจนวางแผนเรียกร้องมหาวิทยาลัยคืนได้สำเร็จ ก็รู้สึกภูมิใจในการทำหน้าที่เป็นคณะกรรมการนักศึกษามาก

ตอนนั้นในธรรมศาสตร์มีคณะกรรมการนักศึกษาที่เป็นประชาธิปไตยที่สุด ผู้แทนแต่ละปีจะต้องสมัครและแถลงนโยบายที่สนามฟุตบอล มีโทรโข่งขึ้นไปพูด บอกว่าเราเป็นผู้แทนแล้วเราจะทำอะไร รับข้ออะไรให้นักศึกษา เราก้ประกาศนโยบายของเราไป เสร็จแล้วเราก็ติดรูปชื่อและหมายเลข จากนั้นก็รอให้ถึงวันเลือกตั้ง

นักศึกษาที่เขามีเงินหน่อย เขาก็หาเสียง มีพรรคการเมืองเรียกว่าพรรคเงา ซึ่งไปตกลงกับร้านเกลือแก้วซึ่งขายกาแฟอยู่ที่ท่าพระจันทร์ให้เป็นสปอนเซอร์ เมื่อนักศึกษามาฟังเขาหาเสียงเขาจะจ่ายเป็นคูปอง ให้มากินกาแฟร้านเกลือแก้ว ซึ่งถือเป็นการซื้อเสียงกลาย ๆ แต่สุดท้ายแล้วเราก็ได้รับเลือก เพราะการกระทำของเขาไม่เป็นที่ยอมรับ

การเลือกตั้งของธรรมศาสตร์เป็นที่สนใจของสังคมอย่างมาก หนังสือพิมพ์พิมพ์ไทยจะเขียนบทความชื่นชมความมีประชาธิปไตยของเรา ทำนองว่าเรามีการเลือกตั้งที่สะอาด ผู้ใหญ่ในประเทศควรจะทำเป็นแบบอย่าง การเลือกตั้งของรามมหาวิทยาลัยจะไม่มาอยู่ และจะให้อิสระแก่นักศึกษาเต็มที่ ซึ่งจุฬายเขาไม่ได้มีอิสระอย่างนี้เพราะมีการครอบงำของอาจารย์เขาจะดูแลเหมือนกับเด็กยังอยู่โรงเรียน

หนึ่งในหน้าที่ของคณะกรรมการนักศึกษาในสมัยนั้นก็คือการทำซีต (เอกสาร) แจกให้นักศึกษา เพราะสมัยนั้นไม่มีตำราเหมือนตอนนี้ โดยมากเราจะต้องค้นหาคนที่จัดเลคเชอร์ดี ๆ แล้ว

เราก็ขอมาทำเป็นซีดี โรเนียวออกมาแจกให้นักศึกษา โดยอาศัยโรงพิมพ์ธรรมศาสตร์ นอกจากนั้น หากนักศึกษามีเรื่องเดือดร้อน เราจะต้องรับเรื่องแล้วพยายามหาทางแก้ไขให้เขา

ตอนอยู่ในตำแหน่งก็ค่อนข้างยุ่งพอสมควร ตอนหลังมาก็เลยไม่สมัคร เพราะเรารับราชการ เป็นเสมียนที่กรมสรรพากร ไม่สามารถโดดร่มมาทำงานทางนี้ได้ สมัยก่อนถ้าไม่ทำงานไปด้วย ก็ลำบาก ยิ่งถ้าพ่อแม่ไม่มีเงินจะส่งเสีย มันก็ต้องพึ่งตัวเอง ต้องหางานทำ ตอนแรกก็คิดว่าอยาก จะอยู่กระทรวงยุติธรรม มันจะได้เดินลัดสนามหลวงมาฟังเลคเชอร์ แต่ตอนไปสอบผลสอบตก พิมพ์ดีด เพราะเราเพิ่งได้เรียนแค่ไม่กี่เดือน เครื่องพิมพ์ของตัวเองก็ไม่มีเลยไม่ได้ค่อยฝึกซ้อม

นักศึกษาเตรียมรุ่นที่ ๘ ไม่ได้เรียนพิมพ์ดีด เพราะหลังสงครามแล้วเครื่องพิมพ์ดีด หายไปหมด ที่เหลืออยู่ไม่มีพอเปิดสอน พวกเราต้องไปเรียนข้างนอกกันเอง วิชาชาวเลขก็ไม่ได้เรียน ต้องไปเรียนข้างนอกถึงจะมาจดเลคเชอร์ได้

ผมเข้าทำงานเป็นเสมียนในกรมสรรพากร ทำหน้าที่บริการประชาชนในแผนกภาษีเงินได้ ต้องรับภาษีจากประชาชนที่เขาจะมายื่นตั้งแต่เดือนมกราคมถึงมีนาคม ผมเรียนนิติศาสตร์อยู่ถึงแค่ปี ๒ แล้วต้องหยุดเรียน เพราะว่ากับสุขภาพไม่ค่อยดี ดูหนังสือแล้วนอนไม่หลับ ทำให้เป็นโรคกระเพาะ ก็เลยต้องหยุดพักเรียน พอออกจากมหาวิทยาลัยก็ทำงานที่กรมสรรพากรเต็มตัว แต่ว่าเราก็ไม่ได้ทิ้ง มหาวิทยาลัย เพื่อน ๆ ยังเรียนกันอยู่เราก็มาทำกิจกรรมกับเขาด้วย

ฟุตบอลประเพณี

ฟุตบอลประเพณีเป็นงานที่ผมประทับใจมากที่สุดตั้งแต่สมัยยังเรียนเตรียม จนทุกวันนี้ผม ก็ยังไปร่วมด้วยตลอด ก่อนหน้านี้ยังร้องเพลงได้ ตอนหลังนี้ไปร้องเพลงเชียร์เสียงมันแตกไปก็เลย ร้องไม่ได้

กลับไปทีที่ดี ตอนนั้นหลังจากสงครามเลิกไปได้สองปี งานฟุตบอลประเพณีก็เริ่ม กลับมาคึกคักอีกครั้ง ตอนนั้นพวกเราชวนกันเดินขบวน แต่งเสื้อเชียร์ร่วมงาน เรียกว่าครึกครื้นมาก ทั้งธรรมศาสตร์และจุฬา

ปีนั้นมีเพื่อนคนหนึ่งซึ่งเป็นนักศึกษาเตรียมรุ่น ๖ เขาเอาควายมาย้อมสีชมพู ล้อจุฬา แล้วใส่เสื้อเหลืองแดงขึ้นไปขี่เข้าสนาม เรียกเสียงฮาจากกองเชียร์ธรรมศาสตร์เกรียวกราว พอปี ถัดมาก็เลียนแบบขุนศึกเบนเซอร์ ซึ่งหนังเพิ่งเข้าฉายที่โรงหนังเฉลิมเขต แล้วกองเชียร์เราก็ไป ยืมรถของแขกตัดหญ้า ยืมม้าจริง ๆ สีขาวย้อมสีชมพู มาเทียมรถแล้วก็เดินเข้าไปในสนามเพื่อจะแหว จุฬาเรื่องอะไรผมก็จำไม่ได้ แต่เราก็เริ่มเห็นว่ากรรมมาเขวกันเองนี่มันซักจะไร้สาระเต็มที่ ควรจะ จับมือกัน เพราะเห็นว่าไม่มีประโยชน์ที่จะมาด่ากันเอง

เสร็จงานปีนั้นคณะกรรมการของธรรมศาสตร์ก็ไปร่วมประชุมกับทางจุฬา สุดท้ายก็ตกลงกันว่า ในเมื่อการเมืองเริ่มเข้ามาบีบบัณฑิตศึกษา เล่นงานสิทธิเสรีภาพของนักศึกษาอยู่เรื่อย ๆ เราจะมานั่งล้อเลียนกันเองทำไม งานบอลประเพณีจึงเปลี่ยนระบบใหม่มาเป็นการล้อการเมืองมาตั้งแต่สมัยนั้น

สมัยนั้นถ้าเราเป็นเจ้าของภาพ เราจะเดินจากสนามศุภชลาศัย ผ่านถนนบำรุงเมืองมาทำพระจันทร์ แล้วมากินเลี้ยงกันในสนามฟุตบอล เพื่อน ๆ จากจุฬาเขาก็ตามเรามากินเลี้ยงด้วย ถ้าฝั่งเขาเป็นเจ้าของภาพ เขาก็เดินใกล้หน่อย คือแค่จากสนามศุภชลาศัยเข้าไปในจุฬา

ตอนนั้นงานบอลประเพณีถือเป็นงานใหญ่ที่สุดของปี ก็พาที่ได้รับความนิยมรองจากฟุตบอลก็คือรักบี้ เราก็คงแข่งกับจุฬายบ้าง กับ จปร. บ้าง กับทหารเรือบ้าง เวลาแข่งกับทหารเรือเราจะไม่ค่อยมีเรื่องอะไรกัน กับ จปร. นี่ตอนแรกก็ถูกกันดี แต่มีอยู่วันหนึ่งที่แข่งแล้วกันแล้วเกมส์แพ้แต่คนไม่แพ้ กองเชียร์ของ จปร. เขามาต่อยทางนักศึกษาธรรมศาสตร์ มีเรื่องมีราวจนต้องเดินขบวนไปฟ้องกองทัพบก วันนั้นผมก็ไปด้วย พอเดินไปถึงหน้ากระทรวงศึกษาธิการ นักเรียนโรงเรียน จปร. เขาก็ขว้างรองเท้าออกมา ปกติเราก็คงไม่ค่อยชอบเขาอยู่แล้วเพราะทหารเพ็งยีตมหาวิทยาลัยของเราแต่เรื่องก็จบไปเพราะมันก็เป็นเพียงการวิวาทของเด็กวัยรุ่นคึกคะนองเท่านั้น

ไลฟ์สไตล์นักศึกษาธรรมศาสตร์ ๒๔๙๑

วัยรุ่นสมัยนั้น ถ้าเป็นนักศึกษาใหม่ ๆ จะนุ่งกางเกงสีขาวยาว เขาก็เรียกทรงซิกก้า ขากางเกงจะกว้างหน่อย เสื้อก็สีขาวยาว ส่วนผู้หญิงก็นุ่งกระโปรงยาวมีจีบรอบ

กิจกรรมยามว่างมันก็ไม่มีสถานที่ให้เลือกไปมากมายแบบสมัยนี้ ตอนนั้นก็แค่สโมสรนักศึกษา ร้านสหกรณ์ (ตั้งขึ้นในสมัยที่ผมเรียน) ถ้าเป็นแถวทำพระจันทร์ จะเป็นร้านกาแฟ ถ้าในมหาวิทยาลัยก็มีร้านไอ้กิจอยู่ศาลา ๘ เหลี่ยมตรงนิติศาสตร์ในทุกวันนี้

ส่วนถ้าจะไปดูหนังสมัยนั้นก็มิโรงหนังคิงส์ แกรนด์ ควีน ที่วังบูรพานั้นฮิตที่สุด นอกนั้นก็มิสตรีเยาวราชกับสตรีราชวงศ์ที่เขาชอบไปกัน แต่ก็ไม่ได้ไปกันบ่อยเพราะส่วนใหญ่ก็ต้องทำงานหาเงินตัวเป็นเกลียวกันอยู่แล้ว

เตรียมรุ่นผมนี่ค่อนข้างจะขาดสีสัน เพราะรุ่นเราไม่มีนักเรียนหญิง ก็มีคนที่ไปหลงรักข้ามรุ่น คือเขาไปเป็นนักศึกษาแล้วเพื่อนเรายังเรียนเตรียมอยู่ มันก็ไปยืนอยู่แถวตึกเตรียมนี่แหละ พอนักศึกษาหญิงเขาเดินผ่านมาก็แซว แซวไปแซวมาเลยพบรักข้ามรุ่นตั้งหลายคน ก็นัดไปเที่ยวไปดูหนังกัน คบกันปกติ ไม่ได้ปิดบังอะไร แต่ก็ไม่ทำอะไรประเจิดประเจ้อกันอย่างทุกวันนี้

รุ่นที่ ๘ นี้เป็นรุ่นพิเศษเพราะ รุ่นพี่เขาขึ้นไปเป็นนักศึกษาหมดแล้ว รุ่นน้องก็ไม่มีรุ่นเดียวกันก็เชื่อว่าจะสนิทกันหมด เพราะขนาดห้องเดียวกันเวลาสอบทุกทีก็มีเปลี่ยนห้องทุกที พวกพี่เขาเปอร์เซ็นต์ดี ๆ เขาก็ได้อยู่ห้องคิง การสอบเลื่อนห้องทำให้เรามีความตั้งใจเพิ่มขึ้นเล็กน้อย เพราะต้องแข่งขันกัน แต่มันก็ทำให้เรามีเพื่อนมากขึ้นเพราะว่าเปลี่ยนห้องก็ได้อู้จักคนใหม่ ๆ

ส่วนใหญ่ถ้าเรามาจากชั้น ม.๖ โรงเรียนไหนก็ไปเกาะกลุ่มกับโรงเรียนนั้น เช่น เซนต์คาเบรียล สวนกุหลาบ หรือพวกที่มาจากต่างจังหวัด ก็มีกลุ่มต่างจังหวัด โดยเฉพาะทางใต้ นี่เยอะที่สุด ผมพูดได้เพราะไปอยู่สงขลาจนพอสมควร เวลาเจอเพื่อนแถวนั้นเราก็หลงใต้อัน

ส่วนกับรุ่นพี่เตรียม ตอนเป็นนักศึกษาเตรียมไม่ค่อยได้สนิทกับรุ่นพี่ที่เป็นนักศึกษาเท่าไร แต่เวลารับราชการ อยู่ในที่ทำงานก็สนิทกัน

ตอนนั้นส่วนใหญ่เราจะมีสิทธิตัดสินใจเลือกทางเดินชีวิตได้เต็มที่ ผู้ปกครองท่านก็ทำงานของท่านไม่เกี่ยวกับเรา เวลามีปัญหาส่วนใหญ่เราก็ปรึกษาเพื่อน เพราะมักจะไปชุกอยู่กับเขา มากกว่าอยู่กับผู้ปกครอง เรียนเสร็จก็ไปดูหนังสื่อกับเพื่อนที่อยู่วัดมหาธาตุฯ วัดราชาฯ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนใต้ (วัดบรมฯจะเป็นอีสาน ส่วนวัดเบญจมฯจะเป็นเด็กภาคเหนือ) เวลาอยู่กับเพื่อนก็ไม่ได้ชวนกันไปเหลวไหลที่ไหน ไม่ได้ไปเข้าผับอย่างวัยรุ่นส่วนใหญ่สมัยนั้น เพราะธรรมชาติตอนนั้นเขาจะแอนตี้การเดินร่ำ

ชีวิตทำงาน

ผมเข้าทำงานสรรพากรตั้งแต่เป็นนักศึกษา โดยเริ่มที่ตำแหน่งเสมียนจัตวา ในปี ๒๕๙๒ เพื่อนบางคนเขาก็ไปอยู่บริษัท ไปอยู่องค์กรอะไรต่ออะไร ไปเป็นทหารก็มี สมัยนั้นบางคนจบเตรียมก็สมัครสอบเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยสำรอง เพราะว่านายทหารเขาขาด เขาก็เลยเปิดรับ แต่พวกนี้ไปได้อย่างมากแค่พันเอกพิเศษ ไม่ได้เป็นนายพลเพราะไม่ได้ผ่านเป็นนักเรียนนายร้อย จปร. ตั้งแต่แรกวันแต่จะมีวุฒิปริญญาในกรมกองที่ใช้ปริญญา

ในระบอบราชการไทย ค่าของคนมันอยู่ที่คนของใคร แต่ผมมันไม่มีเส้นสายตั้งแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว เพราะพ่อเป็นแบบอย่าง มีความซื่อสัตย์ ไม่คอร์รัปชัน ติดต่อกับประชาชนก็มีการช่วยเหลือ มีมิตรสัมพันธ์ ตำแหน่งสุดท้ายที่ก่อนจะเกษียณออกมาคือ หัวหน้างานแค่ซี ๖ เพราะเราไม่ก้มหัวให้กับเขา ความเจริญก้าวหน้ามันก็น้อย บางทีเราสอบได้เขาก็บอกว่าไม่เหมาะสม ไม่บรรจุให้

จิตสำนึกแบบนี้มันเกิดขึ้นจากตัวเราเองและจากธรรมชาติด้วย บางคนตอนเป็นนักศึกษาก็ยังพอมีอุดมการณ์ แต่พอจบไปแล้ว เจอสิ่งเข้ายวนก็เปลี่ยนนิสัย แต่ผมนี้ยังยึดมั่นแล้วก็ไม่ชอบจริง ๆ เรื่องทุจริตคอร์รัปชัน เวลาเข้าไปทำงาน แล้วเห็นคนที่ไม่ซื่อได้ขึ้นไปไกลกว่าเรา ผมก็ไม่รู้สึกท้อ แต่รู้สึกที่ไม่อยากสังคมด้วย เวลาเขาชวนไปกิน ไปเที่ยวก็จะไม่ไปด้วยเลย

สิ่งที่ทำให้ท้ออยู่บ้างก็คือ ในคนที่เราไม่อยากสังคมด้วยนี้ บางทีก็เป็นคนธรรมศาสตร์บ้างเหมือนกัน การได้ เป็นนักศึกษาระบบธรรมศาสตร์ของผม มันทำให้มีจิตสำนึกในทางที่ดี ที่ถูกที่ควร ไม่ไปสร้างความเดือดร้อนให้กับผู้อื่น แต่ธรรมศาสตร์เองก็ไม่ได้หล่อหลอมคนให้ออกมาดีได้ทั้งหมด เราควรจะต้องปลูกฝังนักศึกษาในเรื่องนี้ด้วย

ทายาท

ผมมีลูกสาว ๓ คน คนโตเรียนวิทยาศาสตร์ที่ จุฬา แล้วต่อเรียนต่อปริญญาโทสิ่งแวดล้อมที่ มหิดล ตอนนีทำงานเป็นผู้อำนวยการสำนักการท่องเที่ยวอยู่อยุธยา

คนที่ ๒ นี้เขาเรียนธรรมศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ ไปสอบเข้าทำงานธนาคารไทยทูปอพงสปู่แตกเขาก็เลยเรียนต่อปริญญาโท คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ ของธรรมศาสตร์สำเร็จปริญญาโท ตอนนีเขาไปทำงานเป็นบรรณารักษ์บริษัทเอกชน

ส่วนคนที่ ๓ เรียนวารสารศาสตร์ ของธรรมศาสตร์ ตอนที่เขาสอบเข้าได้นั้นคณะนี้กำลังฮิต เป็นช่วงที่ ดร.เสรี วงศ์มณฑา เป็นคณบดี เรียนสำเร็จปริญญาตรี ทำงานหลายแห่ง เคยเป็นผู้จัดการบริษัทแมคโดนัลด์สาขาศรีนครินทร์ ปัจจุบันลาออกทำธุรกิจส่วนตัว

ความเปลี่ยนแปลงของธรรมศาสตร์

ธรรมศาสตร์เปลี่ยนแปลงไปในทางที่เจริญขึ้น เท่าที่เห็นก็คือด้านสถานที่ ผมต้องชมเชยเขาอยู่อย่างหนึ่งที่ตัดสินใจไปซื้อที่ที่รังสิต ถ้าเราไม่ได้ที่นั่น ก็เสร็จเลย จนตรอกอยู่แค่นี้ ขยายไปไหนไม่ได้

เรื่องคุณภาพการศึกษาเราก็สู้ที่อื่น ๆ ได้แต่พอมาระยะหลัง ๆ นี้นะ รู้สึกว่านักศึกษาเราจะมุ่งแต่การเรียนอย่างเดียว แต่ใส่ใจปัญหาสังคมจะลดน้อยลง

ด้านเครื่องแต่งกายนี้ก็รู้สึกว่าจะเปลี่ยนไปตามยุคสมัยแต่เป็นระเบียบเพราะมีระเบียบ ส่วนนักศึกษาสมัยนี้ก็แต่งตามสมัยขึ้น

รากฐานของเราก็คือ การให้การศึกษา ให้อำนาจที่เราจะเป็นระบอบประชาธิปไตยเฉยๆ ควรต้องมีการศึกษา รู้จักการเสียสละ ซื่อสัตย์ สำคัญที่สุด เราจะศึกษาไปเพื่อประโยชน์สุขรับใช้สังคม อุปรสรรคที่ทำให้เราเจริญได้ช้า ก็คือกำลังของงบประมาณ ซึ่งเมื่อได้มาแล้วก็ไม่ใช่ว่าแต่พัฒนาด้านวัตถุ มันต้องพัฒนาทรัพยากรบุคคล โดยเฉพาะอาจารย์

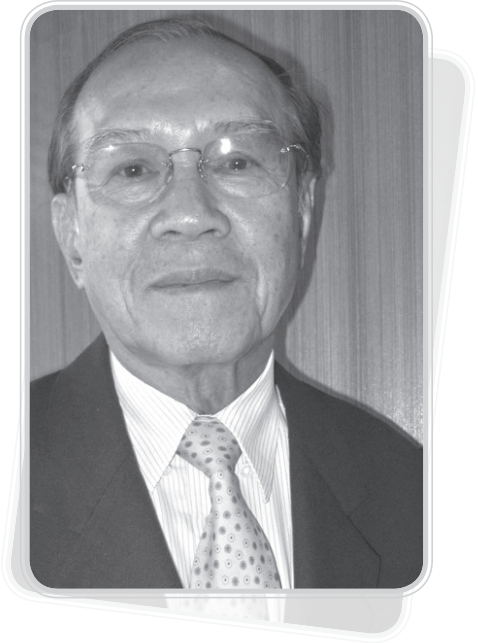
บทบาทของศิษย์เก่า ต.ม.ธ.ก.

ตอนนี้พวกเราส่วนใหญ่มันงอมไปเยอะ จะมาจัดหาทุนอะไรมันไม่มีเพาเวอร์แล้ว มันหมดแรงแล้ว ก็อาศัยว่าเวลาใกล้เคียงกันก็เก็บเงินบ้าง เพื่อมาช่วยจัดงานวันปรีดี หรือวันอะไรพวกนี้ แต่มันก็ได้แค่นี้ ตอนนี้ก็เลยมีความคิดอยากจะให้มีการตั้งมูลนิธิของ ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ เพราะเริ่มรู้สึกว่าเจอกันน้อยลง เมื่อก่อนเดือนละครึ่ง แล้วเปลี่ยนเป็น สองเดือนครึ่ง จนตอนนี้เจอกัน ๔ เดือนครึ่ง ต่อไปเวลาที่จะมาพบกันคงห่างออกไปเรื่อย ๆ ตามอายุของพวกเรา

พวกเรารุ่น ๕๐๐ เดียวนี้ก็เหลืออยู่สัก ๒๐๐ - ๓๐๐ เวลานั้นเจอมากันครั้งหนึ่งอย่างมากที่สุดก็มาแค่ ๕๐ - ๖๐ คน เพราะมาไม่ไหวบ้าง ติดธุระบ้าง แต่เวลาธรรมชาติมีงานเราก็จะมีตัวแทนส่งมาร่วมและส่ง เงินบำรุง ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ทุกปี ๆ ละ ๑๐,๐๐๐ บาท เมื่อถึงวันรัฐธรรมนูญ ก็ร่วมซื้อโต๊ะ ๓ พัน ถึงวันปรีดีก็ร่วมมาทุกปีเพื่อวางพานพุ่ม งานนี้ในปัจจุบันแต่ละรุ่นจะรวมกันเป็น ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ มาร่วมงานอย่างมากที่สุดก็แค่ ๑๐ กว่าคน ขึ้นไป

พวกเรารวมกลุ่มกันเหนียวแน่นตั้งแต่สมัยเป็นนักเรียน จนกระทั่งวัยกลางคน หรือกระทั่งเกษียณอายุแล้วก็ยังพบปะในรูปชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ ไปมาหาสู่กันเสมอ

สิ่งที่ทำให้เรารักกันเหนียวแน่นนี้ก็น่าจะเป็นเพราะความเห็นอกเห็นใจยามตกทุกข์ได้ยาก และที่สำคัญก็คือ คุณงามความดีของท่านผู้ประศาสน์การที่ทำให้เราเห็นคุณค่าของการได้เป็นนักเรียนในโรงเรียนเตรียมปริญญา (ต.ม.ธ.ก.) ท่านเป็นผู้ก่อตั้งขึ้น

หิรัญ รติศรี

วัยเด็ก

ผมชื่อ หิรัญ รติศรี เป็นคนกรุงเทพฯ เกิดที่อำเภอป้อมปราบศัตรูพ่าย คุณพ่อเป็นคนเชื้อสายจีน แซ่ลี้ ส่วนคุณแม่เป็นคนไทย มาจากนครชัยศรี ทั้งสองท่านประกอบอาชีพค้าขาย

ธุรกิจของที่บ้านผมไม่ได้ใหญ่โตอะไร คุณพ่อนำเข้าสินค้าจากเมืองจีนมาขาย ทำร้านของตัวเองได้ไม่นานคุณพ่อก็เปลี่ยนไปทำงานบริษัทที่ทำธุรกิจเกี่ยวกับการขนส่งสินค้าเข้าออกจากต่างประเทศ

ผมเป็นลูกคนสุดท้องของพี่น้องทั้งหมด ๙ คน ผมจึงมีโอกาสได้เรียนมากกว่าพี่ ๆ เพราะเกิดมาในช่วงที่พ่อแม่ตั้งตัวได้แล้ว ส่วนพวกพี่ของผมบางคนเขาก็เรียนจบแค่มัธยมศึกษา

ผมเริ่มเรียนที่โรงเรียนเสริมวิทย์ศึกษา เพราะอยู่ใกล้บ้านมาก เข้าชั้นก็เดินไปโรงเรียนได้สบาย พอจบชั้นประถมปีที่ ๔ ก็ไปต่อชั้นมัธยม ๑ ที่โรงเรียนไตรมิตรวิทยาลัย รุ่นเดียวกับคุณตรี ภวภูตานนท์ และคุณสวัสดิ์ รอดเจริญ อดีตผู้พิพากษาหัวหน้าคณะศาลฎีกา ทั้งสองก็มาเข้าเตรียมด้วยกัน

ในชั้นมัธยมผมก็เรียนอยู่ในเกณฑ์ค่อนข้างดี ถือว่าเป็นผู้เข้าชิง ที่ ๑ ที่ ๒ ตลอด ได้ทุนการศึกษาไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน

ระหว่างที่ผมเรียนอยู่ชั้นมัธยม ๓ ก็เกิดมีน้ำท่วมกรุงเทพฯครั้งใหญ่ในปี ๒๔๘๕ เรียกว่าไม่มีที่ไหนในกรุงเทพฯที่รอดพ้นจากน้ำท่วมครั้งนั้นไปได้ น้ำแห้งไปได้ไม่นาน ประเทศไทยก็เข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ ๒ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ มีการทิ้งระเบิดมากเสียจนทุกโรงเรียนต้องปิดการเรียนการสอนทั้งหมด พวกเราก็ต้องอพยพออกจากกรุงเทพฯหนีระเบิดไปต่างจังหวัด ผมย้ายไปเรียนที่บางพลี จังหวัดสมุทรปราการ และผมก็ได้เรียนต่อชั้น ม.๔ ที่นั่น

พอผมขึ้น ม.๕ ยังไม่ทันจะจบเทอม ก็ต้องกลับไปเรียนที่โรงเรียนเดิม ผมเลยต้องกลับมาเรียนต่อในกรุงเทพฯจนจบ ม.๖ เพราะสงครามหยุดไปแล้ว แต่โรงเรียนวัดไตรมิตรฯไม่พร้อมที่จะให้ใช้สถานที่ ทั้งครูและนักเรียนต้องพากันย้ายไปเรียนที่โรงเรียนวัดปทุมคงคา โดยผลัดกันเรียนกับนักเรียนปทุมคงคา โดยให้เขาเรียนเช้า เราเรียนบ่าย

เข้าเตรียม

เมื่อจบ ม.๖ ผมก็ต้องตัดสินใจว่าจะเรียนเตรียมที่ไหนต่อดีเพื่อเข้ามหาวิทยาลัย ทางบ้านผมอยากให้เรียนแพทย์จุฬาซึ่งต้องไปเข้าเรียนที่เตรียมจุฬา แต่ผมนั้นชอบทางบัญชีเพราะเห็นว่า เป็นอาชีพที่มีโอกาสดี ๆ มาก และเป็นคนรักอิสระเลยอยากเรียนธรรมศาสตร์มากกว่าจึงตัดสินใจมาสอบเข้าโรงเรียนเตรียมธรรมศาสตร์ รุ่นที่ ๘ เป็นรุ่นสุดท้าย ที่แรกทางโรงเรียนจะรับแค่ ๓๕๐ คน แต่เมื่อเห็นเด็กมาสมัครกันมาก เลยต้องขยายเป็นรับ ๕๐๐ คน พวกเราจึงถูกเรียกว่า “รุ่นห้าร้อย” อาคารโรงเรียนเตรียมสมัยนี้ก็คืออาคารที่ตั้งอยู่ที่คณะพาณิชยศาสตร์ปัจจุบัน เป็นอาคาร ๒ ชั้น

การสอบเข้าของนักเรียนเตรียมรุ่นสุดท้ายนั้นต่างจากการสอบของรุ่นก่อน ๆ เพราะตามหลักสูตรบังคับให้ต้องสอบข้อสอบของกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อประกาศผลสอบ ปรากฏว่าผมได้อยู่ห้อง ๒ ในปีแรก และเปลี่ยนไปอยู่ห้อง ๑ ในปีที่ ๒ ผมมาโรงเรียนโดยอาศัยรถรางนั่งจากบ้านประมาณ ๑๕ นาทีก็ถึงธรรมศาสตร์

อีกสิ่งหนึ่งที่ทำให้รุ่นของผมต่างจากรุ่นอื่นก็คือ รุ่นเราไม่รับนักเรียนหญิงติดกับรุ่นก่อน แต่พวกเราก็ไม่ได้รู้สึกแปลกอะไร เพราะส่วนใหญ่ก็มาจากโรงเรียนชายล้วนกันแทบทั้งนั้น นักเรียนเตรียมรุ่น ๘ นั้นค่อนข้างสนิทกัน (เพราะไม่มีรุ่น ๗ เหลืออยู่ร่วมเรียนด้วย สำเร็จกันไปก่อนที่รุ่น ๘ จะเข้ามา เนื่องจากสงครามโลก)

เพื่อน

เด็กต่างจังหวัดในสมัยผมต่างจากทุกวันนี้ในแง่ที่อยู่อาศัย เพราะสมัยนั้นวัดคือหอพักของเด็กต่างจังหวัด ยิ่งในโรงเรียนเตรียมแล้วมีเด็กวัดเต็มไปหมด ส่วนใหญ่ก็จะอยู่วัดมหาธาตุฯ เดินมาโรงเรียนสบายมาก เวลาพักเที่ยงบางคนก็เดินกลับไปกินข้าวที่วัด พวกเราออกจะอิจฉานิด ๆ ด้วยซ้ำที่เขาได้อยู่ใกล้โรงเรียนกว่าเรา

เด็กกรุงเทพฯอาจจะได้เปรียบเรื่องการเรียนในตอนแรก แต่พอเรียนไปก็มีความสามารถใกล้เคียงกัน แต่เวลาเด็กต่างจังหวัดสอบได้ที่ ๑ กลับจะได้รับคำชมมากกว่าพวกเราเสียอีก ตอนนั้นทุกคนต้องช่วยตัวเอง ส่วนใหญ่คนชั้นเรียนจะไปซื้อหนังสือมาอ่านเสริม ธรรมชาติเรานั้นค่อนข้างสะดวก เพราะพอเราเดินออกไปข้างหลัง ซ้ำมแปร่งนรายไปก็มีร้านขายหนังสือเก่าเยอะเยอะ คนรุ่นผมส่วนใหญ่มักจะอ่านตำรากันมากกว่าหนังสือประเภทอื่นอื่น สมัยนั้นคนที่อ่านตำราภาษาอังกฤษได้จะดีเปรียบมาก เพราะตำราวิชาการต่าง ๆ ที่เขียนเป็นภาษาไทยนั้นไม่ค่อยมีให้อ่านสักเท่าไร

การเรียนการสอน

ก่อนเข้าโรงเรียนเตรียมฯผมถนัดวิชาคำนวณ แต่พอเข้าเตรียมวิชาที่ชอบและมีความซาบซึ้งกับมันที่สุดก็คือวิชาวรรณคดีที่ได้เรียนพระเวสสันดรชาดก เพราะอาจารย์มหยงค์ คงสมจิตรสอนสนุกได้ดีมาก วันที่สอนตอนกัณฑ์ชูชกนั้นท่านเล่าจนเราน้ำตาซึมเพราะสงสารกัณฑ์หาและขาลี ส่วนวิชาที่สนุกน้อยหน้อยก็คือภาษาไทย เพราะต้องเรียนหลักภาษาตรง ๆ ไม่มีเรื่องราวให้ติดตามอย่างวิชาวรรณกรรม

ในบรรดาครู นอกจากมหยงค์แล้ว ผมชอบครูบุษราที่สอนคณิตศาสตร์ที่สุดเพราะท่านใจดีและสอนคณิตศาสตร์ได้สนุก อารมณ์ขันและเป็นกันเองมาก ท่านเป็นคนรักการสอน ถ้ามีเวลาว่างท่านจะติวนอกเวลาให้พวกเราด้วย

ครูที่ดูที่สุดมีอยู่สองท่าน คือครูใหญ่ประชุม กล้าหาญ และท่านผู้อำนวยการนารอด นอกจากนั้นก็ยังมีครูที่จำชื่อได้อีกเช่น ครูสำอางและครูมานพซึ่งเป็นสามีมารยาทกัน

สำหรับท่านผู้ประศาสน์การนั้น พวกเราไม่มีโอกาสได้พบท่าน อาจจะได้รับข้อมูลว่าท่านทำอะไรจากในข่าวเหตุการณ์บ้านเมืองต่าง ๆ มากกว่าจะได้พบท่านในโรงเรียน

กิจกรรมพิเศษ

ทำโทษ

สมัยนั้นเวลามีใครทำผิด จะโดนเขียนโน้ตที่ประชุม โดยอาจารย์ประชุม กล่าวหาญ หรือไม่ ก็เป็นท่านผู้อำนวยการ

บันเทิง

สมัยนั้นกิจกรรมบันเทิงของพวกผมต้องอาศัยโรงภาพยนตร์เป็นหลัก เพราะมันไม่มีอะไรอย่างอื่น ส่วนใหญ่ก็จะดูกันที่เฉลิมกรุง หรือวังบูรพา ร้านอาหารที่เรชอบสมัยเรียนเตรียมชื่อร้าน นายก๊กซึ่งอยู่หลังตึกเตรียม ยังจำได้ว่าชอบก๋วยเตี๋ยวราตหน้าเนื้อสับของร้านนี้อร่อยมาก

การเรียกร้องดินแดน

สมัยนั้นนักเรียนชายพอชั้น ม.๑-ม.๓ จะต้องเรียนลูกเสือ และเมื่อชั้น ม.๔-ม.๖ ก็จะต้องเรียนวิชาอุทยานทหาร เพื่อปลูกฝังให้มีความรักชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ ตามนโยบายของจอมพลป. แต่รุ่นผมพอชั้น ม.๕-ม.๖ ก็ต้องหนีระเบิดจากกรุงเทพฯ ไปเรียนต่างจังหวัดและไม่ได้ฝึกอุทยานทหาร ก็เลยทำให้ขาดช่วงไปบ้าง แต่พอกลับมาเรียนที่โรงเรียนเตรียมฯก็ได้เรียนอุทยานทหารเหมือนเดิม

ตอนนั้นมีการชักชวนกันไปเดินขบวนเรียกร้องดินแดน พอเห็นเขาเดินผมก็เลยมีอารมณ์ร่วมและได้ไปเดินกับเขาด้วย

กรี๊ดเลือด

ตอนอยู่เตรียมปี ๒ คุณอันดับ รองเดช ซึ่งตอนนั้นน่าจะเป็นนักศึกษาแล้ว เรียกพวกเราเข้าห้องประชุมในอาคารเตรียมชั้นล่างแล้วก็ขึ้นไปยืนบนแท่นที่อาจารย์ยืนบรรยาย กล่าวปลุกระดมและกรี๊ดเลือดที่ข้อมือประท้วง เรียกร้องสิทธิต่าง ๆ ที่คนไทยควรได้รับ

จัดที่นั่งตามคะแนน

สมัยนั้นเขาจัดห้องให้นักเรียนนั่งตามคะแนนผลการสอบเข้าและปรับที่นั่งใหม่หลังจากที่สอบประจำปีการศึกษาปีแรก

ในช่วงแรกนักเรียนสมทบทั้งหมดต้องอยู่ห้องท้าย ๆ แต่เมื่อผ่านการสอบไล่ปีแรกจัดที่นั่งใหม่ตามผลการสอบมีนักเรียนสมทบหลายคนก็ขยับมาอยู่ห้อง ต้น ๆ ทำให้โรงเรียนจัดจำนวนนักเรียนที่จะส่งเข้าสอบของกระทรวง

สำหรับห้อง ๑ ตอนนั้นมีเพื่อนที่นั่งหน้าผมอยู่หกคน ผมเป็นคนที่ดี คนที่หนึ่งคือ สมปอง สุจริตกุล คนที่สองประชุม โนมฉาย สองคนนี้ผลัดกันเป็นที่ ๑ ที่ ๒ กันอยู่สองคนตลอดระยะเวลาที่เรียน ที่ ๓ คือไสว เจริญยุทธ ที่ ๔ วีระ ภาณุพงศ์ แล้วก็ผ่อง ธนุศิริ

การจัดที่นั่งตามคะแนนนี้ อาจจะมีส่วนผลักดันให้พวกเราขยันเรียนขึ้นเพื่อจะได้ขยับที่นั่งไปข้างหน้าบ้าง แต่เราก็ไม่ได้สนใจเรื่องนี้เป็นพิเศษจนเกิดการชิงดีชิงเด่นกัน เพียงแต่การจัดลำดับแบบนี้เป็นประโยชน์ต่ออาจารย์ผู้สอน ซึ่งจะวางแผนการสอนได้ว่าห้องใดจะต้องใช้วิธีสอนอย่างไร ที่สำคัญโรงเรียนใช้คะแนนของพวกเราเป็นเกณฑ์ในการคัดเลือกตัวแทนประมาณ ๑๕๐ คน ไปสอบข้อสอบกลางของกระทรวงเพื่อสอบแข่งกับโรงเรียนอื่นทั่วประเทศ คนที่รู้ว่าตัวว่ามีรายชื่อต้องเป็นตัวแทนของโรงเรียนก็จะขยันขึ้นเพื่อรักษาชื่อเสียงของโรงเรียน ส่วนนักเรียนของโรงเรียนเตรียมที่คะแนนไม่ค่อยดีก็ไม่ต้องวิตกว่าจะไม่มีการเรียน เพราะโรงเรียนจะให้สอบข้อสอบของหลักสูตรเตรียมปริญญาของธรรมศาสตร์และรับเป็นนักศึกษาหมดทุกคน

ปีนั้นเป็นปีแรกที่กระทรวงศึกษาเข้ามาควบคุมและจัดระบบการศึกษาใหม่ทั้งหมด ให้ทุกโรงเรียนมีมาตรฐานเดียวกัน เวลาสอบใช้ข้อสอบกลางเดียวกัน นักเรียนที่ได้ที่นั่งถึงห้าสิบของประเทศกระทรวงฯจะเปิดเผยและลงเป็นข่าวในหนังสือพิมพ์

ในเวลานั้นเมื่อถึงเวลาสอบรวม ธรรมศาสตร์และจุฬาฯ ก็กลายเป็นสนามสอบกลางของโรงเรียนทั่วกรุงเทพฯ มีหลายโรงเรียนหญิงชายมาสอบกันที่ธรรมศาสตร์ พวกวัยรุ่นก็ต้องมีเขม่น มีทะเลาะเบาะแว้งกันเป็นธรรมดา

พอข้อสอบของกระทรวงประกาศผลคะแนนในหนังสือพิมพ์หลาย ๆ ฉบับทั้งสยามรัฐพิมพ์ไทย และฉบับอื่น ๆ ในปี ๒๔๙๑ ปรากฏว่า ลำดับที่ ๑-๖ เป็นนักเรียนโรงเรียนเราทั้งหมด นอกจากนั้น ใน ๕๐ คนแรกนี้ มีนักเรียนโรงเรียนเราร่วม ๒๐-๒๑ คนเข้าไปแล้ว ผมเองคะแนนตกลงมาติดอันดับอยู่ที่ ๒๐ กว่า ๆ ตอนนั้นท่านผู้หญิงพูนศุขภูมิใจในพวกเราคนที่ทำชื่อเสียงให้โรงเรียนเตรียมธรรมศาสตร์ เมื่อเรียนจบจากโรงเรียนเตรียมพวกเราก็ตัดสินใจเรียนต่อธรรมศาสตร์เลย ผมเองเลือกเรียนคณะบัญชีตามแผน พร้อมกับเพื่อนร่วมรุ่นอีกประมาณ ๑๐ คน นอกนั้นเขาก็เรียนกฎหมายกันหมด หลายคนก็ไปเข้ารัฐศาสตร์จุฬาฯ ซึ่งเปิดเป็นรุ่นแรก

มหาวิทยาลัยถูกยึด

สมัยผม คนที่ตัดสินใจมาเรียนธรรมศาสตร์ในตอนนั้น ส่วนหนึ่งเพราะไม่มีการบังคับต้องเข้าห้องเรียน ค่าใช้จ่ายการศึกษาก็ถูกและสามารถหางานทำได้ในระหว่างเรียน โดยเฉพาะวิชากฎหมายในสมัยนั้นมีสอนเฉพาะที่ธรรมศาสตร์แห่งเดียว บุตรหลานของผู้ที่มีฐานะดีถ้าจะเรียน

กฎหมายก็ต้องมาเข้าเรียนที่ธรรมศาสตร์เมื่อเข้ามาเรียนที่นี่แล้วเราไม่มีการแบ่งชนชั้นวรรณะกัน ต่างคนต่างก็ตั้งใจเรียน ถ้าจะวัดกันก็ดูที่ผลการเรียน หรือความดีของคนนั้น ๆ

ปีที่ผมเข้ามหาวิทยาลัยนั้นเป็นปีที่ธรรมศาสตร์เริ่มรับนักศึกษามากกว่าที่เคย เพราะเป็นช่วงหลังสงคราม มีพวกตกค้างจากการหยุดเรียนระหว่างสงครามกลับมาเรียนก็มาก นักเรียนรุ่นผมก็มาก เฉพาะคณะบัญชีก็มีเพื่อนร่วมรุ่นกว่า ๒๐๐ คนเข้าไปแล้ว รุ่นเราไม่ค่อยมีรุ่นพี่ให้พบปะมากนัก เพราะมีจำนวนน้อยและส่วนใหญ่ไปทำงานกัน

ผมเรียนบัญชีได้ ๓ ปี จอมพล ป. ก็ยึดมหาวิทยาลัยและตัดคำว่า “และการเมือง” ออกจากชื่อมหาวิทยาลัย พวกคณะบัญชีส่วนหนึ่งต้องไปเรียนกันที่จุฬายฯ เหล่านักศึกษาก็ไม่พอใจ เพราะเสียศักดิ์ศรีทำให้เราเดือดร้อนกันมาก จึงมีการต่อสู้เรียกร้องเอามหาวิทยาลัยคืน ตอนนั้นผมออกไปทำงานแล้ว ในที่สุดเราก็สามารถกลับไปที่ธรรมศาสตร์ได้โดยใช้เวลาไม่นานนัก ส่วนใหญ่พวกรุ่นพี่ของเราหลายคนก็เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในการต่อสู้ครั้งนี้

บังคับฝึกงาน

ผมเริ่มฝึกงานตอนเป็นนักศึกษาปีที่ ๒ เพราะนักศึกษาบัญชีในสมัยนั้นจะถูกบังคับให้ฝึกงาน แล้วแต่ว่าเรียนหลักสูตร ๓ หรือ ๕ ปี หลักสูตร ๓ ปี ก็ต้องเรียนสองปี พอขึ้นปี ๓ ก็ต้องเรียนด้วยฝึกงานด้วย เมื่อจบแล้วก็ให้ประกาศนียบัตรเทียบเท่าปริญญาตรี ซึ่งวุฒิการศึกษาเท่านี้ก็สามารไปรับราชการได้แล้ว ถ้าเรียนต่ออีกสองปีพร้อมกับฝึกงานด้วยก็จะได้รับประกาศนียบัตรชั้นสูง ซึ่งเทียบเท่าปริญญาโท และจะได้เงินเดือนเท่ากับคนที่จบแพทย์เลย คือ ๑๕๐ บาท ส่วนคนที่จบปริญญาตรีจะได้ ๙๐-๑๒๐ บาทเท่านั้น

ในสมัยที่ผมเรียนบัญชี หลักสูตรบัญชีของธรรมศาสตร์ออกแบบขึ้นเพื่อสร้างคนไปเป็นผู้ตรวจสอบบัญชี ส่วนหลักสูตรของจุฬายฯ มุ่งจะผลิตสมุหบัญชี คือเขาเป็นผู้ทำ เราเป็นผู้ตรวจ เรียกว่าแบ่งหน้าที่กันชัดเจน

ตอนที่เลือกเรียนผมก็คิดถึงเรื่องนี้และเห็นว่าเราหนักเป็นผู้ตรวจสอบมากกว่า ที่สำคัญที่สุดคือ นักศึกษาของธรรมศาสตร์ถือว่ามีประสบการณ์ทำงานได้ตั้งแต่อยู่ปี ๓ แต่ของจุฬายฯ ต้องเรียนครบ ๔ ปี จึงจะไปทำงาน ผมมีลูกสาวคนเดียวเขาไปเลือกเรียนบัญชีที่จุฬายฯ เพราะเขาตามเพื่อนโรงเรียนเตรียมอุดม ในใจเรามันก็ฝืนนิด ๆ เพราะอยากให้ลูกเรียนที่เดียวกับเรา แต่ก็ต้องตามใจเขาที่อยากเรียนกับเพื่อน ๆ ของเขา

ผมคิดว่าหลักสูตรของทั้งสองแห่งในตอนนั้นตัดเทียมกันเพียงแต่นักศึกษาระบบธรรมศาสตร์เข้าไปฝึกไฟในการเมืองมาก ทุกครั้งที่มีการรัฐประหาร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มักจะถูกปิด ถูกยึด ผู้ปกครองเป็นห่วงไม่น้อยหากลูกตัวเองจะต้องมาเรียนธรรมศาสตร์ในช่วงนั้น พอมาถึงสมัยนี้

ก็หวังว่าลูกต้องไปเรียนถึงที่รังสิต เคื่อก็เลยมักจะเลือกจุฬายกัน ดีว่าอีกไม่นานรถไฟฟ้าสายสีแดงที่เรากำลังเจรจากับญี่ปุ่นก็จะขยายไปถึงธรรมศาสตร์รังสิตของเราแล้ว ต้องขอบคุณศิษย์เก่าของเราที่มีส่วนช่วยในการผลักดันเรื่องนี้เพราะโครงการเดิมมันไปไม่ถึง

กลับมาที่สมัยผมเรียนดีกว่า นักศึกษาระบบธรรมศาสตร์ในสมัยนั้นส่วนใหญ่ ล้วนจำเป็นต้องทำงานหารายได้พิเศษ การจัดการตารางเรียนที่ธรรมศาสตร์จึงเอื้อแก่การทำงานไปด้วยเรียนไปด้วยมากกว่าที่อื่น และแม้แต่อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิแทบทุกท่านที่มาสอนในธรรมศาสตร์ท่านก็มีภาระหน้าที่ในตอนกลางวันเหมือนกัน อาจารย์ประจำมีน้อยกว่าอาจารย์รับเชิญ ดังนั้นจึงมีเพียงไม่กี่วิชาเท่านั้นที่ทำการเรียนการสอนตอนกลางวัน

การบังคับให้ฝึกงานของคณะบัญชีของธรรมศาสตร์นั้นทำให้เราได้เปรียบกว่าที่อื่น เพราะเป็นการสร้างประสบการณ์ได้ลองใช้วิชาที่เรียนมาไปแก้ปัญหามาในการทำงานจริง ๆ จึงมีความเข้าใจลึกซึ้งกว่า

ตอนปี ๓ ผมไปฝึกงานที่สำนักตรวจสอบบัญชีของอาจารย์ยุคต์ ณ ถลาง พอเรียนจบผมก็ไปทำงานธนาคารอยู่ ๖ เดือน จากนั้นก็ไปเป็นสมุหบัญชีที่หนังสือพิมพ์บางกอกโพสต์ ตอนนั้นเขามีผู้จัดการเป็นคนไทย แต่พูดภาษาอังกฤษคล่อง ส่วนตัวบรรณาธิการและผู้จัดการใหญ่เป็นฝรั่ง มีงานที่ต้องทำมีทั้งเป็นภาษาไทยบ้าง และภาษาอังกฤษบ้าง พอมีเวลาว่างก็ไปเป็นตัวเตอร์ให้รุ่นน้องที่ธรรมศาสตร์

เรียนจบทำงาน

หลังจากเรียนจบผมติดเกณฑ์ทหารอยู่ ๖ เดือนเพราะไม่ได้เรียน ร.ด. ตอนนั้นต้องไปอยู่ที่กองพันทหารม้า แดวบางกระบือ เมื่อออกมาแล้วก็ไปทำงานที่การรถไฟจนเกษียณ

ในปี ๒๔๙๖ ระหว่างที่ทำงานการรถไฟได้ปีกว่า ๆ ผมสอบได้ทุนของประเทศสหรัฐอเมริกาไปเรียน MBA ที่มหาวิทยาลัยเพนซิลเวเนีย อยู่ราวปีกว่า ก็จบกลับมาเป็นหัวหน้าแผนกบัญชีของการรถไฟ และได้เป็นอาจารย์พิเศษในคณะบัญชีธรรมศาสตร์ จะว่าไปแล้ว ชีวิตผมตั้งแต่เข้าโรงเรียนเตรียมฯมา นอกจากช่วงที่ไปเรียนเมืองนอกแล้วก็มีความผูกพันกับธรรมศาสตร์มาโดยตลอด จนกระทั่งปี ๒๕๒๙ ที่ผมต้องหยุดสอน เพราะเมื่อได้ตำแหน่งผู้ว่าการรถไฟมีงานเยอะจนปลีกตัวมาสอนลำบาก

ผมเป็นผู้ว่าการรถไฟอยู่ประมาณ ๒ ปี ผมก็ลาออก เพราะเหนื่อยใจกับการรับมือกับนักการเมืองที่คอยสั่งให้หาผลประโยชน์ในโครงการต่าง ๆ ของการรถไฟ พอตีต่อนั้นทางคณะบัญชีก็ทาบตามให้กลับไปเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิของคณะ ผมจึงกลับเข้าคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และทำหน้าที่ต่าง ๆ หน้าที่สุดท้ายกรรมการประจำคณะ

มาจนกระทั่งผมได้เป็นรับโปรดเกล้าแต่งตั้งเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผมจึงขอลาออกจากกรรมการประจำคณะ หลีกเลี้ยงผลประโยชน์ทับซ้อนและได้รับโปรดเกล้าแต่งตั้งเป็นกรรมการสภามหาวิทยาลัยจนถึงปัจจุบัน

ในส่วนของเพื่อนร่วมรุ่นเตรียมรุ่น ๘ พวกเราก็ยังมีการติดต่อสัมพันธ์กันดี เมื่อก่อนพบปะสังสรรค์กันทุกสามเดือน แต่ตอนนี้การพบปะก็ลดน้อยลงเหลือทุกหกเดือนเพราะชั้จะแย่ ๆ กันทุกคน

การเปลี่ยนแปลงที่ธรรมศาสตร์

ผมเห็นธรรมศาสตร์มีความเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีมาโดยตลอด ผู้บริหารมหาวิทยาลัยก็ทำงานกันเต็มที่ จากการจัดลำดับของภายนอกเราก็อยู่ในตำแหน่งที่ดีขึ้นเรื่อย ๆ บทบาทของเรา มีความชัดเจนมานานแล้ว คือเราเน้นผลิตคนดีเข้าสู่สังคม

ถ้าจะพูดถึงเรื่องคุณภาพการศึกษาจริงๆแล้วเราต้องให้คนอื่นเขาบอก เพราะการที่เราพูดเองมันไม่มีน้ำหนัก ตอนนี้อาจจะเสียเปรียบที่มีคณะที่เกิดขึ้นใหม่มากมาย มันก็อาจจะยังไม่เข้าที่เข้าทางเท่ากับของคนอื่นที่เขาเข้ามาหลายปีแล้ว การที่คณะเกิดใหม่ของเราพวกนี้จะสร้างความเป็นเลิศได้มันต้องใช้เวลาพอสมควร ก็ต้องให้เวลาเราได้พัฒนาไปเรื่อย ๆ ก่อน

ชาว ต.ม.ธ.ก. ถึงธรรมศาสตร์

พวกเราชาว ต.ม.ธ.ก. ก็ยังรักและเป็นห่วงมหาวิทยาลัย ตอนนี้พวกเราบางท่านก็มีบทบาทอย่างมากในมูลนิธิปริทัศน์ พนมยงค์ซึ่งมุ่งมั่นพยายามเผยแพร่คุณงามความดีของท่านผู้ประศาสน์การ และของมหาวิทยาลัย เราพยายามสร้างธรรมศาสตร์ให้เป็นสถาบันที่อยู่ในความนึกคิดของนักเรียนมัธยม ให้เป็นตัวเลือกอันดับหนึ่งของคนที่คิดจะเรียนต่อมหาวิทยาลัย ให้เป็นความฝันของเขาที่จะมาเรียนธรรมศาสตร์

ตอนนี้เรื่องอันดับในประเทศของเราก็ดีอยู่ แต่ในระดับนานาชาติเรายังต้องพัฒนาอีกมาก และยังมีคณะเกิดใหม่มากเราก็ต้องให้เวลากับเขาในการพัฒนาให้ทันคณะที่มีมานานแล้วด้วย ที่สำคัญเราต้องไม่ลี้มจิตวิญญาณของธรรมศาสตร์ ต้องไม่ลี้มว่าเรารักธรรมศาสตร์เพราะธรรมศาสตร์สอนให้เรารักประชาชน

กว่าจะเป็น ประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก.

หลังจากที่ประวัติศาสตร์บอกเล่าทั้งหมดถูกร้อยเรียงเป็นรูปเล่มสวยงาม ผมก็เพิ่งรู้ว่างานชิ้นนี้นับเป็นงานเขียนที่ยาวที่สุดเท่าที่เคยเขียนมาในชีวิต เมื่อเปิดดูแต่ละหน้า อ่านสิ่งที่ร้อยเรียงผ่านคำบอกเล่าของ “รุ่นพี่ธรรมศาสตร์” ทั้งหลาย ผมนึกถึงบรรยากาศในการเก็บรวบรวมข้อมูลเหล่านั้น และอยากจะทำถึงเบื้องหลังและกระบวนการหาข้อมูลของทีมงานหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์ ตั้งแต่เริ่มแรกจนสำเร็จ

เมื่อแรกที่ได้รับการชักชวนจากคุณวารุณี (พี่พัน) ผมรู้สึกยินดีและเป็นเกียรติอย่างมาก แต่ก็ออกจะประหม่าเล็กน้อยที่ได้รับความไว้วางใจจากหอจดหมายเหตุ พี่พันบอกว่า สาเหตุที่เลือกผมมาทำงานนั้นนอกจากเพราะผมเป็น “รุ่นน้อง” ของผู้ที่เราจะสัมภาษณ์แล้ว เหตุผลอีกอย่างก็เพราะเคยได้อ่านหนังสือ “ไปต่อเองนะ” ซึ่งเป็นงานที่ผมได้เรียบเรียงชีวประวัติของนายสมชาย นีละไพจิตร ซึ่งถูกลักพาตัวไปโดยเจ้าหน้าที่ตำรวจ ในตอนนั้นผมต้องใช้เวลาประมาณ ๔ เดือนในการตะลุยสัมภาษณ์ ญาติพี่น้อง ลูกความของคุณสมชายบางท่าน เพื่อร่วมงานในสภาพนายความ เพื่อนสมัยเรียน ตำรวจ รวมไปถึงลูก ๆ ของคุณสมชายและคุณอังคณา นีละไพจิตร ภรรยาที่ต่อสู้เรียกร้องความยุติธรรมให้สามี โดยผมได้ติดตามคุณอังคณาลงไปสังเกตการณ์และพบเจอผู้คนที่เคยได้รับความช่วยเหลือจากคุณสมชายซึ่งมีตั้งแต่ สว. ไปจนถึงผู้ต้องหาในเรือนจำจังหวัดนครราชสีมาจากการได้พูดคุยกับคนที่เคยสัมผัสคุณสมชายอย่างใกล้ชิด ได้ดูและได้ฟังคลิปเสียงสุดท้ายที่คุณสมชายไปพูดไม่กี่วันก่อนหายตัวไป ทำให้ผมมองเห็นตัวตนของเขาผ่านคำบอกเล่าของคนอื่น และร้อยเรียงจนกลายเป็นชีวประวัติของคุณสมชายได้ จากประสบการณ์งานนี้ทำให้ผมคิดว่า ถ้าผมเขียนประวัติของคนที่ไม่อยู่ให้สัมภาษณ์แล้วได้ ก็ควรจะเขียนประวัติของคนที่ยังอยู่ได้โดยไม่มีปัญหาเช่นกัน

แต่ไม่ว่าจะมีข้อได้เปรียบกว่างานที่แล้วอย่างไร ความกังวลในเรื่องช่องว่างระหว่างวัยระหว่างผมและผู้ให้สัมภาษณ์ก็ยังคงอยู่ลึก ๆ เพราะเมื่อดูตัวเลขแล้ว ผมคงมีอายุพอ ๆ กับหลานคนเล็กที่สุดของ “รุ่นพี่” หลายท่านนี้เท่านั้น จะทำอย่างไรให้พวกท่านเปิดใจพูดคุยถึงอดีตอันมีสีสันของพวกเขา

เพื่อนของผมคนหนึ่งบอกว่า การสัมภาษณ์ที่ดีนั้นเริ่มต้นจากการทำให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ตกหลุมรักเราในเวลาอันรวดเร็ว

เตรียมการใหญ่

ในขั้นเตรียมการนั้น สิ่งที่สำคัญที่สุดก็คือ การเลือกหัวเรื่อง และวางจุดประสงค์ของการทำประวัติบอกเล่าว่า เราต้องการให้เขาเล่าอะไร ในกรณีนี้คุณวารุณีและคุณดาวเรือง ได้รับนโยบายจากท่านอธิการบดี ศ.ดร. สุรพล นิติไกรพจน์ มาอย่างชัดเจนว่า ธรรมศาสตร์ ต้องการเรื่องเล่าเกี่ยวกับแผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง จากบรรดาศิษย์เก่าที่ยังรักธรรมศาสตร์อย่างไม่เสื่อมคลายและหลายท่านยังคงมาร่วมงานในวาระสำคัญของมหาลัยอย่างต่อเนื่องแม้จะมีอายุเลย ๘๐ ปีกันแล้ว

เมื่อโจทย์ชุดการทำงานก็ง่ายขึ้นเป็นลำดับ งานในขั้นต่อไปนั้นก็คือ การศึกษาเอกสารเบื้องต้นเกี่ยวกับ ต.ม.ธ.ก. เท่าที่มี ในกรณีนี้นับว่าโชคดีเพราะข้อมูลแทบทั้งหมดมีอยู่ในหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์ของเราอยู่แล้ว ข้อมูลที่พบปรากฏอยู่ในเอกสารซึ่งเป็นวารสารรายสัปดาห์ที่บรรดาชาว ต.ม.ธ.ก. ได้เขียนและจัดพิมพ์ขึ้นเองในวาระการรวมตัวประจำปีครั้งใหญ่ ๆ ของรุ่นต่าง ๆ เช่น งานครบรอบ ๓๐ ปี หรือ ๕๐ ปี และปรากฏอยู่ประปรายในหนังสือเกี่ยวกับประวัติมหาวิทยาลัย ซึ่งหอจดหมายเหตุได้รวบรวมไว้ ขั้นตอนนี้จะช่วยให้เราเห็นทิศทางของงานที่เราจะต้องทำต่อเพราะทำให้เราเห็นภาพใหญ่ของเรื่องราวทั้งหมดคร่าว ๆ และช่วยแยกข้อมูลที่ “รู้แล้ว” และข้อมูลที่ “อยากรู้อีก” ออกจากกัน และเมื่อเราเห็นแล้วว่าข้อมูลที่เราต้องการเพิ่มเติมคืออะไร ขั้นตอนต่อไปก็คือการวางโครงร่างของชุดคำถามเพื่อดึงข้อมูลเชิงลึกที่จะตอบสนองวัตถุประสงค์ของโครงการ

การตั้งคำถามที่ดี สามารถช่วยให้งานสัมภาษณ์และการเรียบเรียงง่ายขึ้น ชุดคำถามที่ดีจะต้องสามารถเป็นโครงเรื่องในการเรียบเรียงได้แล้วครึ่งหนึ่ง การจัดลำดับเวลาและเหตุการณ์ตั้งแต่ขั้นตอนการตั้งคำถามนี้ จะยิ่งช่วยให้การทำงานขั้นต่อไปสะดวกโยธินกว่าเดิม ยิ่งเป็นการสัมภาษณ์คนหลายคนด้วยแล้ว การจัดการกับคำถามอย่างเป็นระบบ จะทำให้เราสามารถจัดชุดข้อมูลที่เกี่ยวข้องกันจากคนหลายคนมาสังเคราะห์ร่วมกันได้อย่างไม่เปลืองแรงมากเกินไป และช่วยลดอาการ “เมาข้อมูล” ได้ชะงัดยิ่งนัก

ค้นหาเป้าหมาย

เมื่อเราศึกษาข้อมูลและเตรียมชุดคำถามเสร็จแล้ว ขั้นตอนต่อไปก็คือการเลือกคนที่จะให้ข้อมูลกับเราต่อไป ซึ่งในแต่ละกรณีก็มีวิธีการเลือกเป้าหมายต่างกันไป เช่น ถ้าเรารู้อยู่แล้วว่ามีคนที่รู้เรื่องนี้อยู่สามคน เราก็อาจเลือกคนใดคนหนึ่งหรือสัมภาษณ์เสียทั้งสามคนเลยก็ได้ แต่ในกรณีของ ต.ม.ธ.ก. มีศิษย์เก่าเหลืออยู่หลายร้อยคนจากราว ๖๐๐๐ คน แต่ละท่านล้วนมีอายุ ๘๐ ปีขึ้นไป เราต้องการความช่วยเหลือจากคนวงใน ซึ่งรู้ว่า ควรสัมภาษณ์ใครบ้าง ใครมีข้อมูล ใครเคยผ่าน

เหตุการณ์สำคัญ ใครยังจำได้ และที่สำคัญที่สุดคือ ใครยังแข็งแรงพอที่จะเล่าได้ โดยในชั้นตอนหนึ่งที่ทีมงานหอจดหมายเหตุได้รับความช่วยเหลือจากคนวงในอย่าง ประธาน ต.ม.ธ.ก. รุ่นต่าง ๆ และชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ ซึ่งได้แนะนำบุคคลที่จะมาให้ข้อมูลรวมถึงช่องทางติดต่อแก่หอจดหมายเหตุ เป็นอย่างดี และเมื่อได้รายชื่อมาแล้วคุณดาวเรือง เจ้าหน้าที่ประสานงานโครงการฯ จึงได้เริ่มส่งจดหมายขออนุญาตสัมภาษณ์พร้อมส่งตัวอย่างคำถามไปให้ผู้เล่าเรื่องของเราได้พิจารณาการส่งตัวอย่างคำถามไปให้เป้าหมายก่อนดำเนินการสัมภาษณ์เป็นการช่วยทำให้ผู้ให้สัมภาษณ์มีเวลาเตรียมข้อมูลเท่าที่เขาจำได้ และหลักฐานต่าง ๆ ที่เขามีได้ครบถ้วน รู้เขารู้เรา สัมภาษณ์ ร้อยครั้ง สนุก ร้อยครา

ชั้นตอนต่อมา ผมซึ่งเป็นผู้สัมภาษณ์ก็ต้องเตรียมตัวเองด้วยการศึกษาประวัติคร่าว ๆ ของแหล่งข้อมูลว่า แต่ละท่านมีเพศ อายุ อาชีพใดกันบ้าง เคยมีเกียรติประวัติอย่างไร เคยพูด เขียน หรือให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับเรื่องนี้ที่ไหนมาก่อนบ้าง ทั้งนี้เพราะ รู้เขารู้เรา สัมภาษณ์ ร้อยครั้ง สนุก ร้อยครั้ง

การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นทำให้ผมได้ตระหนักเป็นครั้งแรกว่า กลุ่มคนที่ผมกำลังจะได้สัมภาษณ์ในโครงการนี้ น่าจะเป็นกลุ่มที่ “ไฮโซ” ที่สุดเท่าที่เคยสัมภาษณ์มาด้วย เพราะแต่ละท่านที่ได้รับเลือกให้เป็นตัวแทนของรุ่นล้วนเป็นคนประสบความสำเร็จในอาชีพการงานอย่างสูงทั้งสิ้น มีทั้งราชินิกุล ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ระดับอธิบดีรัฐมนตรีก็หลายท่าน ผู้พิพากษาตั้งแต่ศาลชั้นต้นไปจนถึงศาลฎีกา อธิบดีส.ส. อธิบดีส.ว. คุณหญิง นักธุรกิจ อธิบดีเอกอัครราชทูต อธิบดีปลัดกระทรวง นายพลและอีกมากมาย นอกจากเรื่องที่เราจบจากธรรมศาสตร์เหมือนกันแล้ว คำนำหน้านามของแต่ละท่านก็ทำให้ผมอดเกร็งไม่ได้

ความเกร็งของผมหมดไปเมื่อได้พบและสัมผัสตัวตนของชาว ต.ม.ธ.ก. ผมต้องขอกราบขอบพระคุณทุกท่านมา ณ โอกาสนี้ ที่ให้ความเมตตาและความเป็นกันเองกับทีมงานหอจดหมายเหตุ ธรรมศาสตร์เป็นอย่างมาก บางท่านถึงกับยื่นกรานให้ผมเรียกหาว่าพี่ ทำให้ความประหม่าเกร็งทั้งมวลของผมหายไปโดยสิ้นเชิง ยิ่งเมื่อแต่ละท่านได้เล่าเรื่องในวัยเยาว์ แวบหนึ่ง ทุกคนเหมือนกลับไปเป็นวัยรุ่นอีกครั้ง ภาพเหตุการณ์ที่ถูกเล่าออกมาฉายชัดอยู่ตรงหน้าเหมือนผู้ฟังอย่างเราได้ร่วมอยู่ในเหตุการณ์ด้วย

แต่ละเรื่องที่แต่ละท่านเล่านั้น ถ้าเป็นภาพยนตร์ก็ต้องบอกว่าครบรสจริง ๆ มีทั้งแอ็คชั่น มีทั้งดราม่า โรแมนติก สยองขวัญ และผจญภัย ยิ่งได้ฟังก็ทำให้ผมตัดสินใจได้ตั้งแต่เริ่มแรกว่าจะเรียบเรียงประวัติศาสตร์บอกเล่าชุดนี้ให้ใกล้เคียงกับสิ่งที่ผมฟังมาที่สุด ให้เหมือนกับแต่ละท่านเล่าเรื่องราวเหล่านั้นด้วยตัวเองโดยอาจจะมีถ้อยคำหรือสำนวนที่ต่างยุคกันปนเข้าไปบ้าง เพราะผมหมายใจจะส่งสารที่เรียบง่ายสำหรับเด็กธรรมศาสตร์รุ่นใหม่ ๆ เพื่อให้พวกเขาได้รับรู้ประวัติศาสตร์หน้านี้

ของธรรมชาติบ้าง การเรียบเรียงเรื่องสนุกแบบนี้ด้วยภาษาวิชาการอาจจะเป็นเหมือนการเดินน้ำเปล่าลงไปในน้ำซุบที่เข้มข้นกำลังดี

กลับมาพูดถึงการศึกษาแหล่งข้อมูล โดยปกติเมื่อจะสัมภาษณ์ใครสักคน ผมจะต้อง “จับทาง” ให้ได้ว่า คนที่ผมกำลังจะต้องสัมภาษณ์นั้นเป็นคนอย่างไร ชอบหรือไม่ชอบอะไร เขาเป็นพระเอก พระรองหรือผู้ร้ายในเรื่องเล่า มีข้อห้ามอะไรที่ควรรู้หรือไม่ บางกรณีอาจจะต้องศึกษาทัศนคติทางการเมือง หรือทัศนคติต่อประเด็นสำคัญต่าง ๆ ในสังคมขณะนั้น เขาค้นเคยกับเครื่องอัดเสียง กล้องถ่ายรูป หรืออุปกรณ์ในการทำงานของเราหรือเปล่า สิ่งเหล่านี้จำเป็นต่อการดำเนินการสัมภาษณ์ที่ราบรื่น สร้างบรรยากาศการคุยที่ถูกคอและทำให้ข้อมูลเบื่องลิกเบื่องหลังหลังไหลออกมาอย่างที่เรากำลังต้องการ

ข้อมูลที่เราต้องรู้เป็นพื้นฐานก็เช่น ถ้าเขาเป็นนักวิชาการ หรือเป็นผู้มีชื่อเสียง เขาอาจเคยให้สัมภาษณ์ด้วยประเด็นเดียวกันมาหลายครั้งหลายหนและบางท่านก็อาจจะเบื่อหน่ายกับคำถามเดิม ๆ ผมเคยมีเพื่อนที่ต้องไปสัมภาษณ์บุคคลสำคัญท่านหนึ่ง แต่ถามไปได้สามคำถามแรกท่านก็ยื่นหนังสือให้สามเล่ม บอกว่า “อ่านจบแล้วค่อยมาคุยกันใหม่” จากนั้นก็เดินออกจากห้องปล่อยให้เพื่อนผมทำหน้าที่ไปสองนาที และเหวอต่อไปอีกหลายวันเมื่อได้รู้ว่านอกจากคำถามสามคำถามแรกจะมีอยู่ในหนังสือที่ให้มาแล้ว อีกสิบกว่าคำถามที่คิดว่าจะถามต่อ ท่านก็ได้ตอบไว้ในหนังสือที่ให้มาอย่างครบถ้วนจริง ๆ

ในกรณีของ ต.ม.ธ.ก. หลายท่านเป็นผู้มีชื่อเสียงในอาชีพการงานของตน มีลูกศิษย์ลูกหามากมาย ซึ่งอาจจะได้ทำหนังสือประวัติของท่านเหล่านี้คร่าว ๆ หรือเคยพูดถึงความประทับใจที่ได้ทำงาน หรือเรียนรู้อะไรจากท่าน หากเราได้ศึกษาข้อมูลตรงนี้มาก่อน นอกจากจะสามารถประหยัดเวลาไม่ถามคำถามซ้ำซากแล้ว ยังสามารถสร้างความรู้สึกที่ดีต่อกันได้ในเบื้องต้น เพราะมันเป็นการแสดงให้เห็นว่าเราสนใจข้อมูลของท่านจริง ๆ

ข้อมูลเหล่านี้มีสองประเภทคือ ข้อมูลที่จากเว็บไซต์ของกูเกิ้ลโดยเฉพาะบางท่านที่ค่อนข้างมีชื่อเสียง และข้อมูลอีกส่วนหนึ่งอาจต้องถามเพื่อนฝูงคนใกล้ชิด ลูก ลูกศิษย์ ลูกน้อง และคนที่แนะนำให้เราไปสัมภาษณ์ท่าน

ข้อมูลร่วมสมัย

การเตรียมตัวที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งก็คือ การศึกษาเหตุการณ์ร่วมสมัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่เราจะสัมภาษณ์ เช่น น้ำท่วมใหญ่ปี ๒๕๕๕ สงครามโลกครั้งที่สอง วันที่ญี่ปุ่นยกพลขึ้นบก การเรียกร้องดินแดน เหตุการณ์ทางการเมืองต่าง ๆ เช่น การเปลี่ยนแปลงการปกครอง การปฏิวัติ การก่อกบฏ วิกฤติเศรษฐกิจ กรณีสวรรคต ประวัติการก่อตั้งมหาวิทยาลัย หลักทฤษฎี

รัฐนิยม หรือกระทั่งเพลง หนังสือ แพนชั่น ในสมัยที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์บอกเล่าช่วงที่เราต้องการ นอกจากจะทำให้เราสามารถถามต่อยอดคำถามได้อย่างละเอียดและตรงประเด็นแล้ว ยังสามารถช่วยสร้างบรรยากาศของการคุยที่ทำให้เขารู้สึกว่า “ถูกคอ” ยิ่งเรารู้มากเขาก็ยิ่งเล่าได้ลึกซึ้งขึ้น แต่ต้องจำไว้ว่าอย่าลืมหิวคนกลายเป็นฝ่ายพูดให้เขาฟัง เพราะบางทีเราอาจเก็บกตความรู้อีกอยาก โชว์พาว โชว์ภูมิไม่ได้ ซึ่งในบางกรณีอาจทำให้เขาเกิดความรู้สึกประมาณว่า “ถ้ารู้มากขนาดนี้ ฉันก็คงไม่ต้องเล่าแล้วกระมัง”

นอกจากนั้นการศึกษานุคคนสำคัญร่วมสมัยก็มีประโยชน์อย่างมากเช่นกัน เช่น ในกรณีของประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก เรื่องราวเกี่ยวกับท่านอาจารย์ปรีดี และจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นสิ่งที่ต้องรู้ไว้ก่อนแล้ว การแสดงอาการว่าไม่รู้ข้อมูลสำคัญขนาดนี้อาจทำลายบรรยากาศการสนทนาทั้งหมดไปได้ในพริบตา นอกจากนั้นบุคคลร่วมสมัยอื่น ๆ อย่างเช่น ครูเอื้อ แห่งวงสุนทราภรณ์ หรือคนดังในรุ่นที่อาจจะเสียชีวิตไปแล้วอย่างสองพี่น้องตระกูลวรดิถ ก็เป็นสิ่งที่ควรรู้อีก

จากประสบการณ์ส่วนตัว การศึกษาข้อมูลร่วมสมัยนี้ จะช่วยลดช่องว่างที่มีระหว่างเรากับผู้ที่เราสัมภาษณ์ ทั้งในแง่วัยวุฒิ คุณวุฒิ และทำให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน ในกรณีนี้ผมเป็นศิษย์เก่าสถาบันเดียวกับพวกคุณตาคุณยายทั้งหลาย แต่สถานะนี้ก็ทำให้เขาเปิดใจในระดับหนึ่งแล้ว ยิ่งคุยเหตุการณ์ในอดีตได้ด้วยก็ยิ่งทำให้การสนทนามีรสชาติมากขึ้น

ถ้าเป็นกรณีอื่นก็ควรพยายามหาจุดเชื่อมโยงระหว่างเรากับผู้ถูกสัมภาษณ์นี้ให้พบ เช่น เขาอาจจะเป็นคนบ้านเดียวกับเรา ชอบอ่านนิยายกำลังภายในเหมือนเรา หรือกินมังสวิวัติเหมือนเรา หรือชอบแมว เบื่อหมา บ้าปลาการ์ฟ เกลียดอะคาเดมี่แฟนตาเซีย ชอบเดอะสตาร์ เบื่อดาราเกาหลี หรือกระทั่งติดช่องแพนด้าแซนดอลเหมือนกับป่าของเรา ผมก็เคยใช้เป็นจุดเชื่อมโยงมาแล้ว อันนี้ต้องใช้ไหวพริบและการสังเกตการณ์สภาพแวดล้อม หรือการแต่งตัวของเขา เช่นเข้าไปในบ้านแล้วเห็นรูปหมาแขวนเต็มผนังไปหมด การเริ่มบทสนทนาหลังจากการสวัสดีด้วยเรื่องหมาก็เป็นการเริ่มต้นที่ดี ขอแต่ทำให้มีสติดึงเขาและเราเข้าเรื่องได้ในเวลาอันรวดเร็วก็พอ

นัดหมาย

ขั้นตอนต่อมาหลังจากที่เราได้เตรียมตัวเป็นอย่างดีแล้วก็คือการนัดหมาย วันเวลา และสถานที่ที่จะสัมภาษณ์ซึ่งจะต้องเน้นไปที่ความสะดวกของเขา แต่ก็ต้องไม่ลำบากเราจนเกินไป ผมแนะนำให้เลือกที่เงียบ ๆ ค่อนข้างมีความเป็นส่วนตัว อากาศไม่ร้อนไม่หนาวจนเกินไป มีแสงมากพอ (หากต้องการถ่ายรูป) เวลาที่เรานัดจะต้องเผื่อเวลาเดินทางของเราด้วยหากบ้านของผู้ให้สัมภาษณ์อยู่ไกลจากเรา ที่สำคัญคือต้องมีการคอนเฟิร์มการนัดหมายก่อนวันสัมภาษณ์หนึ่ง

วันทศวรรษ เป็นการกันทั้งเขาและเราลี้ม ในกรณีของ ต.ม.ธ.ก. นั้นเคยมีอยู่ครั้งหนึ่งวันที่เราโทรไป ยืนยันการสัมภาษณ์ก็ได้รับข่าวว่าผู้ให้สัมภาษณ์ของเราตื่นเต้นจนความดันขึ้นต้องเข้าโรงพยาบาล และต้องเลื่อนนัดในที่สุด หรือในบางกรณีก็อาจต้องคำนึงเพื่อไปถึงเหตุการณ์ในครอบครัวของเขา เช่น คู่สมรสไม่สบาย ลูกกลับมาจากเมืองนอก หรือหลานรับปริญญา เป็นต้น

เนื่องจากผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละท่านเป็นผู้สูงอายุจึงอาจมีปัญหาลักษณะต่าง ๆ กันไป บางท่านให้เราสัมภาษณ์เสร็จได้ไม่เท่าไรก็ล้มป่วย และมีอยู่ครั้งหนึ่ง ขณะที่ผมและคุณดาวเรื่องกำลังสัมภาษณ์อยู่นั้นมีโทรศัพท์เข้ามาหาบุคคลที่เรากำลังสัมภาษณ์ เราได้ยินแต่ว่า “คุณ...(ซึ่งเราเพิ่งสัมภาษณ์ไปได้ไม่กี่วัน)...เสียแล้ว” พวกเราเกือบสงหรีดไปให้ แต่คิดว่าพวกเราดูใจโทรศัพท์ไปถามลูกสาวท่านว่า “คุณ...สบายดีไหมคะ” พอลูกสาวตอบว่าสบายดีเราถึงได้รู้ว่า เป็นคนละคนกัน

ในเรื่องการจากไปของเพื่อนร่วมรุ่นของชาว ต.ม.ธ.ก. นั้น สิ่งที่น่าสนใจมากที่สุดก็คือ เวลาที่ทีมหอจดหมายเหตุฯ ไปสังเกตการณ์ในงานเลี้ยงรุ่น (โดยเฉพาะรุ่น ๓) เราได้เห็นการยืนไว้อาลัยให้เพื่อนที่เสียชีวิตไปในแต่ละช่วงปี ทำให้สะท้อนใจเป็นอย่างมากและยังเห็นความจำเป็นและความเร่งด่วนของการทำโครงการนี้ หลังจากที่เราสัมภาษณ์บุคคลที่ได้เลือกสรรครบตามจำนวนที่ได้ตั้งไว้ เหตุการณ์ที่กลัวว่าจะเกิด ในที่สุดก็เกิดขึ้น คุณตาสุวรรณ ดาราวงษ์ รุ่น ๗ ที่เราได้สัมภาษณ์ไว้เป็นคนสุดท้ายก็ได้จากพวกเราไปในวันที่ผมเรียบเรียงประวัติของท่านเสร็จพอดี เราได้ติดต่อภรรยาท่านเพื่อนำประวัติไปพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพด้วย

เข้าหาเป้าหมาย

กลับมาเล่าถึงการทำงานต่อดีกว่า เมื่อถึงวันสัมภาษณ์ ผมแนะนำว่าควรรับประทานอาหารเข้าให้เรียบร้อย ทำธุระส่วนตัวให้เสร็จก่อนเข้าห้องสัมภาษณ์ กรณีที่สัมภาษณ์ผู้สูงอายุแบบนี้ พยายามหาโอกาสให้ท่านได้เบรคเข้าห้องน้ำ ดื่มน้ำพักหลังแล้วแต่ที่ท่านไหนจะแสดงปฏิกิริยาว่ามีความต้องการอย่างไร ซึ่งในข้อนี้ต้องอาศัยการสังเกตเอาเอง เพราะบางทีในขณะที่เราเกรงใจท่าน ท่านก็เกรงใจเราจนไม่กล้าเปลี่ยนอิริยาบถเช่นกัน ทั้งนี้ต้องดูจังหวะของการพูดคุยด้วยว่ากำลังสิ้นไหล หรือกำลังติดขัด ถ้าเราออกปากให้ท่านไปเข้าห้องน้ำขณะที่เรื่องราวกำลังพรู้ออกมา ขากลับมาจากห้องน้ำเรื่องอาจหายไปเจ็ดสิบเปอร์เซ็นต์แล้ว ในทางกลับกันถ้าบทรสนทนากำลังติดขัดการเปลี่ยนอิริยาบถอาจไปกระตุ้นต่อมความจำและช่วยให้เกิดความสิ้นไหลมากขึ้น

สิ่งที่สำคัญที่สุดของที่สุดก็คือ เขาสายได้แต่เราห้ามสายโดยเด็ดขาด หากมีอุบัติเหตุจริงๆ ก็ต้องโทรศัพท์ไปแจ้งเป็นระยะว่าเกิดอะไรขึ้น มาถึงไหนแล้ว ห้ามปิดโทรศัพท์หนี (แต่ระหว่าง

การสัมภาษณ์อย่าลืมปิดเสียงโทรศัพท์เป็นอันขาด) ทั้งนี้ก่อนออกจากบ้านควรตรวจสอบอุปกรณ์การทำงาน ทำมาหากินทั้งหมดของเรา เช่น เครื่องบันทึกเสียง กล้องถ่ายรูป แบตเตอรี่ หรืออุปกรณ์สำรองทั้งหลาย นอกจากนี้ยังต้องสำรวจบุคลิกภาพตัวเองให้ดูดีเป็นที่ประทับใจ

จากประสบการณ์ส่วนตัวทำให้ได้ข้อสรุปว่าในการสัมภาษณ์ทุกครั้งควรมีอุปกรณ์บันทึกเสียงสองเครื่องขึ้นไป เพราะขนาดในที่มของเรามีเครื่องอัดถึงสามเครื่องก็ยังคงเคยพลาดพร้อมกันทั้งสามเครื่องมาแล้ว ดีว่ามีข้อมูลสำรองช่วยไว้ได้ นอกจากนั้นก็ยังต้องศึกษาว่าผู้ให้สัมภาษณ์ของเรามีปฏิกิริยากับเครื่องมือของเราอย่างไร บางคนอาจไม่คุ้นเคยกับเครื่องมือเหล่านี้และอาจรู้สึกเกร็งจนพลอยนึกเรื่องราวต่าง ๆ ไม่ออก ที่ขาดไม่ได้ก็คือประโยคคำถามใบเล็ก ๆ สมุดบันทึก และปากกาไว้วางใจต่าง ๆ

สำหรับคนที่ถนัดจะจดก็จด ส่วนผมนั้นชอบมองตาผู้ให้สัมภาษณ์ และไม่ถนัดจดอย่างรุนแรง สิ่งที่ผมจะจดส่วนใหญ่จะเป็นคำถามที่ต้องรอกถามตอนท้าย หรือคำสำคัญที่ปรากฏในบทสนทนา เช่น หัวเรื่องหรือชื่อเหตุการณ์ สถานที่ ที่อยู่นอกคำถามที่เราเตรียมมา วันที่ที่เกิดเหตุการณ์ที่เขากำลังเล่า หรือถ้าเขาจำวันที่ไม่ได้อย่างน้อยก็ต้องให้เขาประมาณช่วงเวลาที่เกิดเหตุการณ์ที่กำลังเล่า และบางครั้งสิ่งที่เขาเล่าอาจไม่ตรงกับสิ่งที่เราอ่านมา ก็อาจจะต้องลองต้องซักเพิ่มเพื่อตรวจสอบความน่าเชื่อถือ โดยพิจารณาจากตำแหน่งของเขาในเรื่อง เช่น เขาเป็นคนประสบเหตุโดยตรง หรือได้ยืมคนอื่นเล่ามาก็แล้วเทียบกับข้อมูลที่เราเห็นว่าส่วนไหนมีความน่าเชื่อถือมากกว่ากัน

อีกส่วนที่สำคัญที่สุดก็คือ ชื่อบุคคลที่เขากล่าวถึง เพราะเวลาถอดเทปส่วนนี้มักจะเป็นส่วนที่ฟังไม่ออกมากที่สุด ต้องถามกระทั้งตัวสะกด หรือถ้าบุคคลที่ถูกพาดพิงเป็นผู้หญิงอาจต้องถามนามสกุลก่อนและหลังแต่งงานด้วย ทั้งนี้ต้องระมัดระวังเรื่องการกล่าวพาดพิงอยู่สักหน่อย เพราะบางทีก็อาจกลายเป็นการหมิ่นประมาทหรือหมิ่นเบื้องสูง ยิ่งคนที่เราสัมภาษณ์มีสถานะไฮโซเท่าไร บุคคลและเรื่องราวที่เขากล่าวพาดพิงก็จะยิ่ง “ไฮโซ” และ “เอกซ์คลูซีฟ” เท่านั้น ยิ่งเป็นเรื่องที่เขา “เคลม” ว่า มีเขาอยู่คนเดียว หรือ ได้ยืมมากับหู หรือ ฯลฯ ยิ่งตรวจสอบยาก และมีความเสี่ยงต่อการหมิ่นขลยเป็นอย่างมาก

เผด็จศึก

ก่อนอื่นเราต้องแนะนำตัวเองอีกครั้ง รวมถึงวัตถุประสงค์ของโครงการ และขั้นตอนต่างๆ ในการเก็บและเผยแพร่ข้อมูลให้ชัดเจน จากนั้นขออนุญาตบันทึกเสียง ทำความเข้าใจในเบื้องต้น และเมื่อจะเริ่มต้นคำถามแรก ให้บอกกับตัวเองให้เข้าใจเสียก่อนว่า วันนี้เรามาฟัง ไม่ใช่มาพูด การสัมภาษณ์ที่ดีคือผู้ฟังที่ดี โดยส่วนตัวผมคิดว่าเราควรมีสมาธิกับเรื่องที่กำลังคุยกันอยู่และ

ควรสบตาผู้พูดเป็นระยะ ๆ สิ่ง que แสดงว่าเราฟังอย่างสนใจที่ผู้ให้สัมภาษณ์จะรับรู้ได้ก็คือเสียงแสดง ปฏิกริยาโต้ตอบ เช่น โอ้โฮ อ้อ เอ้อ อืม โอ้ว อ้อ ฮอๆ ของเราที่คอยเสริมสิ่งที่เขาพูด การหัวเราะ และร้องไห้ไปกับคนที่เราสัมภาษณ์ คือสิ่งที่อาจจะทำให้เราได้ข้อมูลลึกกว่าคนที่เคยสัมภาษณ์ เขามาก่อนเรา ยิ่งเราฟังมาก ก็เหมือนเป็นแม่เหล็กดูดข้อมูลออกมา

การหาว สัปหงก ดุนาฬิกา เป็นสิ่งที่ไม่พึงกระทำ เพราะถ้าเราแสดงพฤติกรรมที่สื่อว่า ไม่สนใจ หรือ “สนใจน้อย” เมื่อไหร่ เขาเองก็หมดอารมณ์เล่าเหมือนกัน ในกรณีของ ต.ม.ธ.ก. นี้ การตั้งใจฟังเป็นสิ่งที่ทำได้ง่ายมาก เนื่องจากเรื่องราวส่วนใหญ่ที่สนทนากันน่าสนใจเป็นอย่างมาก ผู้สูงอายุในโครงการนี้ทุกท่านล้วนเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จในชีวิตการทำงานอย่างสูงในสายงาน ของตัวเอง ทุกท่านล้วนเต็มใจในการเล่าให้ฟังอยู่แล้ว เพราะมันเป็นความภูมิใจในชีวิตของเขา เรื่องเล่าวีรกรรมตำนานยังแจ่มชัดอยู่ในความทรงจำ แต่ปัญหาของคนวัยนี้คือหากคนนั่งฟังได้ยาก ลูกหลานบางคนก็อาจฟังเรื่องเหล่านี้มาเป็นร้อยครั้งแล้ว เมื่อได้ผู้ฟังสดใหม่อย่างเรา พวกท่านก็มี พลังอยากเล่าไม่แพ้เราที่อยากฟัง

ในการสัมภาษณ์ “ผู้ใหญ่” ส่วนใหญ่ สิ่งที่ได้ยากที่สุดก็คือการคุมประเด็นอย่าให้ “นอกเรื่อง” เพราะเราจะเกรงใจจนไม่กล้าตัดบทเปลี่ยนเรื่อง ในส่วนนี้ต้องอาศัยประสบการณ์ในการหาจังหวะวกกลับเข้าเรื่อง ซึ่งกลเม็ดที่เคยใช้ได้ผลอาจไม่ได้ผลเสมอไปเมื่อเจอกับผู้ให้ สัมภาษณ์บางท่านที่คุ้นเคยกับการเป็นผู้พูดมากกว่าการเป็นผู้ฟัง และในท้ายที่สุดข้อมูลที่เกินมานี้ จะทำให้ผู้เรียบเรียงต้องเหนื่อยเองเวลาถอดเทปหรือเรียบเรียงข้อมูล จนเกิดอาการ “เมาข้อมูล” ดังที่กล่าวไว้ข้างต้น

ในบางครั้งก็มีความจำเป็นที่จะต้องปล่อยให้เขาพูดในสิ่งที่เขาอยากพูด เพราะการตัดบท แบบผิดจังหวะนั้นเป็นการ “ขัดคอ” “ขัดใจ” และเราจะกลายเป็นอะไรที่ “ขัดหูขัดตา” เขาไปเสียหมด จะทำให้อารมณ์ที่คุตสำหรับมาตลอดนั้นเสียไป พยายามหาจังหวะที่เขาหยุดพูดเพื่อหนีอะไร (ที่นอก เรื่องนั้น) แล้วขมวดประเด็นให้เข้าเรื่องของเรา หรือในกรณีที่เขาพูดเข้าเรื่องอยู่แต่เรามีคำถาม ในประเด็นที่เขาพูดอยู่ก็ควรถามเสียเลยที่เดียวให้จบเป็นเรื่อง ๆ ไป ถ้าแทรกไม่ได้หรือเรื่องเล่า กำลังเลื่อนไหลไม่ควรแก่การขัดก็จดคำถามไว้ถามตอนท้าย แต่แนะนำให้อถามให้เสร็จจะดีกว่า กันมาก เพราะนอกจากจะง่ายต่อการเรียบเรียงแล้ว การถามเพิ่มเติมยังเป็นหลักฐานชั้นเอกที่ แสดงให้เห็นว่าเราตั้งใจฟังเรื่องที่เขากำลังจริง ๆ

เราต้องมีสติทบทวนประเด็นเสมอว่า สิ่งที่เราถามไปเขาได้ตอบครบถ้วนและชัดเจน หรือยัง ถ้ายังไม่เคลียร์ก็ต้องจับความให้ได้ว่าเขาตอบอะไรมาบ้างแล้ว ยังขาดอะไรอยู่ ที่สำคัญ คือต้องทวนสิ่งที่เขาพูดอย่างสั้น ๆ เป็นระยะ ๆ เพื่อให้แน่ใจว่าเขาใจตรงกัน ต้องทำใจไว้ก่อนว่า แม้เราจะได้ศึกษาข้อมูลต่าง ๆ ของเขามาพอสมควรแล้วแต่ก็ต้องสังเกตน้ำเสียง สายตา ภาษา

กายต่าง ๆ ตลอดเวลาเพื่อหาว่าเราไปละเมิดข้อห้ามอะไรของเขาหรือเปล่า ถ้ามไปแล้วเขาก็อึกหรือเจียบไปก็เป็นไปได้ว่า ประเด็นนั้นอาจจะเป็นเรื่องเปราะบางของเขาหรือเขาไม่อยากจะพูดถึง เช่น พ่อเรียนเก่งลูกเรียนไม่เก่ง หรือปัญหาส่วนตัวอื่น ๆ เกี่ยวกับครอบครัว เป็นต้น

และสุดท้ายเมื่อเราแน่ใจว่าได้ถามคำถามครบถ้วนดีแล้ว ก็ต้องขอเก็บหลักฐาน รูปถ่าย เอกสาร ลายมือ บันทึก หนังสืองานศพ หรือข้อมูลอื่น ๆ ที่เขามีเพื่อช่วยในการทำงานสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ทางที่ดีคือควรสำเนาแล้วส่งต้นฉบับคืนให้เจ้าของด้วย

เรียบเรียง

เมื่อสัมภาษณ์เสร็จแล้ว ภาระสำคัญที่ทีมงานประวัติศาสตร์บอกเล่าต้องดำเนินการ คือ การถอดเทป ซึ่งนับเป็นวิบากอันใหญ่หลวงของงานนี้ นับว่าผมโชคดีเป็นอย่างมากที่ผู้ประสานงานหอจดหมายเหตุ ได้หาผู้ช่วยอันทรงประสิทธิภาพหลายคนเข้ามาช่วยงานในส่วนนี้ ทำให้การเรียบเรียงมหากาพย์ ต.ม.ธ.ก. ของผมสำเร็จลุล่วงไปได้อย่างไม่หนักแรงนัก

งานที่เป็นส่วนสำคัญของการเรียบเรียงข้อมูลก็คือตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ทั้งด้วยการค้นจากเอกสาร จากสิ่งที่เราสัมภาษณ์มา บางทีสิ่งที่เขาเคยเขียนไว้กับสิ่งที่เขาบอกเราตอนนี้ก็อาจไม่ตรงกัน เช่น ผู้ให้ข้อมูลของเราคนหนึ่งบอกกับเราว่า ท่านเองก็ซักจะไม่แน่ใจว่าสิ่งที่เล่าไปแล้วหลัง ๆ มาไม่ใช่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างนั้นจริง ๆ หรือเป็นเรื่องที่เพื่อนผู้ชื่นชมท่านพูดต่อ ๆ กันจนกลายเป็น “เรื่องจริง” ในอีกเวอร์ชันหนึ่ง และเมื่อผมเรียบเรียงคำบอกเล่าของท่านเสร็จ ผู้ประสานงานก็ได้ดำเนินการส่งคืนให้ผู้ให้สัมภาษณ์ตรวจทานดู ดั่งได้กล่าวแล้วว่า ผมตั้งใจจะเรียบเรียงบทสัมภาษณ์เหล่านี้ให้เหมือนคำบอกเล่ามากที่สุด และพยายามใช้สำนวนภาษาของผู้ให้สัมภาษณ์ให้มากที่สุด เพิ่มข้อมูลของยุคสมัยเท่าที่จำเป็น ปัญหาเล็ก ๆ ก็คือ สำนวนภาษาของคนที่ย่างต่างกันไปประมาณ ๖๐ ปีนั้น ค่อนข้างจะห่างไกลกันพอสมควร สิ่งที่ทำให้การเรียบเรียงข้อมูลเหล่านี้เบาแรงขึ้นก็คือ เรื่องราวอันมีสีสันเหล่านั้น เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในช่วงวัยหนุ่มสาวของคุณตาคุณยายแต่ละท่าน ถ้อยคำที่พรุ้งพรูออกมาจากทุกคนจึงแฝงไว้ด้วยความเป็นสดใสของวัยหนุ่มสาวอยู่มาก ทุกเรื่องล้วนแต่มีเสน่ห์ของตัวเอง ไม่น่าเชื่อว่าชีวิตคน ๆ หนึ่งจะได้เจอกับเรื่องราวน่าตื่นเต้นได้ขนาดนี้

ผมได้เขียนบทเกริ่นนำในหนังสือประวัติศาสตร์บอกเล่าไว้แล้ว สำหรับท่านที่สนใจข้อมูลประวัติศาสตร์หน้าสำคัญของธรรมศาสตร์ ผมจึงได้ยกเอาความส่วนนั้นมาเรียกน้ำย่อยไว้ดังนี้

“ในปีที่เราจัดทำประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก. ฉบับนี้ เป็นปีที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีอายุครบ ๗๖ ปี (และ ต.ม.ธ.ก. ครบ ๗๒ หากไม่โดนยุบไปเสียก่อน) แต่เมื่อเราศึกษาข้อมูลก็ยิ่งทำให้ต้องทึ่งกับความจริงที่ว่า เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับ ต.ม.ธ.ก. และธรรมศาสตร์ในช่วงเวลา

๑๖ ปีแรกนั้น แทบจะพูดได้ว่าช่วงเป็นช่วงเวลาที่มึนงงมากกว่าเหตุการณ์ของอีก ๖๐ ปีหลังรวมกันเสียอีก ยิ่งเมื่อเราดัดสันใจแสดงลำดับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงเหตุการณ์ในธรรมศาสตร์กับเหตุการณ์ภายนอกก็ยิ่งทำให้เห็นว่า ไม่เพียงแต่ธรรมศาสตร์เท่านั้นที่ต้องฝ่าฟันมรสุมที่รุนแรงที่สุดในช่วง ๑๖ ปีนั้น เรียกได้ว่าทั้ง ต.ม.ธ.ก. ธรรมศาสตร์ ประเทศไทย และโลกใบนี้ต้องเผชิญกับทั้งเหตุการณ์ที่หนักหนาสาหัสที่สุดในประวัติศาสตร์ของตัวเอง

สำหรับ ต.ม.ธ.ก. และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เราเริ่มก่อร่างอย่างงดงาม ผจญมรสุมการเมือง ผจญสงครามโลก จนกระทั่งถูกยุบ ธรรมศาสตร์ถูกยึด ถูกระเบิด ถูกบังคับให้เปลี่ยนชื่อ ถูกลิดรอนสิทธิ และผู้ประศาสน์การของเราถูกใส่ร้ายจนต้องออกนอกประเทศไปตลอดชีวิตประเทศไทย หลังจากมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาได้ ๒ ปี เฉพาะช่วง ๑๖ ปีนั้น ต้องผ่านสงครามโลก การกบฏ ๓ ครั้ง (กบฏบวรเดช กบฏวังหลวงและกบฏแมนฮัตตัน)

ส่วนโลกใบนี้ก็ผ่านสงครามที่รุนแรงและมีผู้คนล้มตายมากที่สุดเท่าที่เคยมีการบันทึกเอาไว้ ๑๖ ปีนั้นจึงเป็นจุดเปลี่ยน และเป็นจุดที่หล่อหลอมให้ธรรมศาสตร์เป็นธรรมศาสตร์ ประเทศ (สยาม) เป็นประเทศ (ไทย) และโลกเป็นโลกอย่างที่เรารู้จักในวันนี้

ประวัติศาสตร์บอกเล่าของชาว ต.ม.ธ.ก. จึงไม่ได้เป็นแค่บันทึกทางประวัติศาสตร์ของธรรมศาสตร์เท่านั้น แต่เป็นบันทึกหน้าหนึ่งของประวัติศาสตร์ประเทศไทย และประวัติศาสตร์ (สงคราม)โลกด้วย... รุ่งพี (ซึ่งอายุพอ ๆ กับปู่ย่าตายายของผม) ที่ผมได้มีโอกาสได้สัมภาษณ์ถึงเรื่องราวในสมัยที่พวกเขาและเธอยังอยู่ในวัยหนุ่มสาว ช่วงเป็นบุคคลที่คู่ควรแก่การใช้คำว่า “อาบน้ำร้อนมาก่อน” อย่างแท้จริง และจากเหตุการณ์ที่ไล่เรียงให้ได้เห็นต่อไปนี้คงจะแสดงให้เห็นว่า คงจะไม่มีคนรุ่นอื่นใดที่จะได้อาบ “น้ำร้อน” ที่ร้อนกว่านี้อีกแล้ว”

การทำงานโครงการนี้ นอกจากจะเป็นซีรีส์การสัมภาษณ์ที่สนุกที่สุดของผมแล้ว มันยังสร้างแรงบันดาลใจให้ผมกลับไปสัมภาษณ์ญาติ ๆ ของตัวเองเพื่อทำประวัติครอบครัว จนตอนนี้ผมมีไฟล์เสียงสัมภาษณ์ของพ่อ แม่ ลุง ป้า น้า อา ไกล ๆ เกือบจะร้อยไฟล์เขาไปแล้ว เหลือแต่หาเวลาว่างและเงินที่จะจ้างคนที่ฟังภาษาใต้ขึ้นแอดวานซ์ได้มากอดเทปเท่านั้น

สำหรับผู้ที่สนใจจะทำประวัติศาสตร์บอกเล่าไม่ว่าจะเรื่องใดก็ตาม หोजดหมายเหตุ ธรรมศาสตร์ มีความเต็มใจเป็นอย่างยิ่งในการแบ่งปันประสบการณ์การทำงานและยินดีให้คำปรึกษาสำหรับผู้เริ่มต้น ถ้าหากสนใจจะทำจริงก็ลองแวะเข้ามาหาเราได้ที่หोजดหมายเหตุ ท่าพระจันทร์

สรุปเหตุการณ์สำคัญทางการเมือง

- กำเนินคดีเสรีไทย ๘ ธันวาคม ๒๕๖๖
- การเดินขบวนเรียกร้องดินแดน ๘ ตุลาคม ๒๕๖๓ ในกรณีพิพาทอินโดจีน
- กบฏวังหลวง ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒
- คดีสังหาร ๔ รัฐมนตรี ๔ มีนาคม ๒๕๖๒
- กบฏแมนฮัตตัน ๒๙ มิถุนายน ๒๕๖๔
- กบฏสันติภาพ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๕

๑๑

กำเนิดเสรีไทย ๘ ธันวาคม ๒๕๖๖

ขบวนการเสรีไทย (อังกฤษ: Free Thai Movement) เป็นขบวนการใต้ดินที่ดำเนินการระหว่างสงครามมหาเอเซียบูรพาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสงครามโลกครั้งที่สอง ในช่วง พ.ศ. ๒๕๖๔ - ๒๕๖๖ มีวัตถุประสงค์เพื่อต่อต้านการรุกรานของกองทัพจักรวรรดิญี่ปุ่น รักษาเอกราชและอธิปไตยของชาติไทย ขบวนการเสรีไทยกำเนิดขึ้นในวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๔ เมื่อกองทัพญี่ปุ่นยกทัพเข้ามาทางด้านทิศตะวันออกและยกพลขึ้นบกจากอ่าวไทย เดิมเรียกขบวนการนี้ว่า "องค์การต่อต้านญี่ปุ่น" ภายหลังจึงเปลี่ยนไป "เสรีไทย" มีบทบาทเป็นแหล่งข่าวสำคัญของฝ่ายสัมพันธมิตร

การที่รัฐบาลไทยนำโดยนายกรัฐมนตรี จอมพล ป.พิบูลสงคราม ยินยอมตกลงเข้าร่วมกับญี่ปุ่นและประกาศสงครามต่อสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ ทำให้บุคคลสำคัญทางการเมืองการปกครอง ข้าราชการ และชาวไทยทั้งในและนอกประเทศไม่เห็นด้วยกับนโยบายประกาศสงคราม มีการรวมตัวกันเคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่น แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม กลุ่มในประเทศ นำโดยนายปรีดี พนมยงค์ ขณะนั้นดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีคลัง กลุ่มที่สองเป็นกลุ่มคนไทยในสหรัฐอเมริกา นำโดย หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช อัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตัน ดี.ซี. ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการไม่ยอมส่งคำประกาศสงครามต่อสหรัฐอเมริกา และถือว่าการประกาศสงครามนั้นมิใช่เจตนาของคนไทย กลุ่มที่สามเป็นกลุ่มคนไทยในอังกฤษ นำโดยนักเรียนไทย ณ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์

การเดินทางเรียกร้องดินแดน ๘ ตุลาคม ๒๕๘๓ ในกรณีพิพาทอินโดจีน

วันที่ ๘ ตุลาคม ค.ศ. ๑๙๔๐ (พ.ศ. ๒๔๘๓) คณะนิสิตและนักศึกษาได้เดินทางและเรียกร้องให้รัฐบาลเรียกร้องดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงคืนจากฝรั่งเศส ซึ่งเสียไปหลังวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ “จากการสนับสนุนอย่างท่วมท้นของประชาชนไทย” รัฐบาลจึงได้ส่งกองทัพข้ามแม่น้ำโขงไปโจมตีประเทศลาวและกัมพูชา ซึ่งขณะนั้นยังเป็นส่วนหนึ่งของอินโดจีนฝรั่งเศส การรบที่เป็นที่กล่าวขานมาก คือ ยุทธนาวีเกาะช้าง ซึ่งก็ทำให้เรือรบฝรั่งเศสไม่กล้าเข้ามาในอ่าวไทยอีก การสู้รบยังคงดำเนินต่อไป จนกระทั่งญี่ปุ่นเป็นผู้เข้ามาเป็นผู้ไกล่เกลี่ยในการเจรจาสงบศึก และภายหลังสงครามไทย-ฝรั่งเศสสิ้นสุดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ มีการลงนามกันในอนุสัญญาสันติภาพโตเกียว (Tokyo Convention) ไทยจึงได้ดินแดนเพิ่มเข้ามาอีก ๔ จังหวัด คือ จังหวัดนครจำปาศักดิ์ จังหวัดลานช้าง จังหวัดพิบูลสงครามและจังหวัดพระตะบอง เหตุการณ์ครั้งนี้ภายหลังได้ชื่อว่า “กรณีพิพาทอินโดจีน” หลังสงคราม ได้เป็นที่คาดหมายว่า ญี่ปุ่นจะยึดตราทัพเข้าสู่ไทยในอนาคต รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงครามจึงมีการรณรงค์ให้ประชาชนทำงาน ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ และเสริมสร้างเศรษฐกิจ โดยมีคำขวัญว่า “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” และรัฐบาลยังได้เปิดเพลงปลุกใจซึ่งถูกกระจายเสียงโดยสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย

วันที่ ๘ ธันวาคม ค.ศ. ๑๙๔๑ (พ.ศ. ๒๔๘๔) กองทัพจักรวรรดิญี่ปุ่นได้ยกพลขึ้นบกในหลายจังหวัดของภาคกลางและภาคใต้ แต่ก็ได้รับการต้านทานอย่างหนักจากทหารไทยและยุวชนทหาร ทางด้านรัฐบาลได้รับคำขู่จากเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นให้เปิดดินแดน เนื่องจากมองเห็นว่ากองทัพไทยไม่อาจต้านกองทัพญี่ปุ่นไว้ได้นาน จึงยอมยุติการต่อสู้เมื่อวันที่ ๑๑ ธันวาคม และได้ตกลงนามร่วมเป็นพันธมิตรของญี่ปุ่นเมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม ณ อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ขณะเดียวกัน ในต่างประเทศ มีผู้ที่ไม่อาจยอมรับต่อการตัดสินใจของรัฐบาล หนึ่งในนั้นคือ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้ประกาศขบวนการเสรีไทยขึ้นเมื่อวันที่ ๑๒ ธันวาคม เนื่องจากท่านมีความเห็นว่าสหรัฐอเมริกาจะมีขีดความสามารถทางอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีสูงกว่า ทางด้านในประเทศเองก็มีบุคคลจากคณะราษฎรภายในประเทศไทยที่ดำเนินการต่อต้านญี่ปุ่นในทางลับ อย่าง ปรีดี พนมยงค์ ซึ่งต่อมาได้เกิดเป็นขบวนการเสรีไทยทั้งในประเทศและต่างประเทศ

ทางด้านฝ่ายสัมพันธมิตรก็เริ่มเข้ามาทิ้งระเบิดภายในพระนครเมื่ออย่างเช้า ค.ศ. ๑๙๔๒ (พ.ศ. ๒๔๘๕) หลังจากนั้น รัฐบาลไทยก็ประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม ค.ศ. ๑๙๔๒ (พ.ศ. ๒๔๘๕)

หลังจากญี่ปุ่นได้ยอมจำนนเมื่อ ๑๕ สิงหาคม ค.ศ. ๑๙๔๕ (พ.ศ. ๒๔๘๘) นายควง อภัยวงศ์ ซึ่งได้ขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีแทนจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ออก “ประกาศสันติภาพ” มีผลให้การประกาศสงครามของไทยต่อฝ่ายสัมพันธมิตรเป็นโมฆะ ทำให้ประเทศไทยไม่ตกอยู่ในฐานะผู้แพ้

สำหรับบุคคลทั้ง ๔ ที่เสียชีวิต ประกอบไปด้วย นายทองอินทร์ ฐิริพัฒน์ อดีต ส.ส.จังหวัด อุบลราชธานี พรรคสหชีพ และเป็นอดีตรัฐมนตรีถึง ๖ สมัย, นายถวิล อุดล อดีต ส.ส.จังหวัด ร้อยเอ็ด พรรคเดียวกัน เป็นอดีตรัฐมนตรีในสมัยรัฐบาลนายทวี บุญยเกษตร, นายจำลอง ดาวเรือง อดีต ส.ส.จังหวัดมหาสารคาม พรรคเดียวกัน ถูกจับกุมตัวพร้อมกันในวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ในสถานที่ที่ต่างกันออกไป เช่น นายถวิลถูกจับที่สโมสรราชนาวิ เป็นต้น และ ดร.ทองเปลว ชลภูมิ อดีต ส.ส.จังหวัดนครนายก และเลขาธิการพรรคแนวรัฐธรรมนูญ ถูกจับในวันที่ ๑ มีนาคม ที่สนามบินดอนเมือง โดยตำรวจส่งโทรเลขเป็นรหัสไปลงว่าการปฏิบัติสำเร็จแล้วให้รีบกลับมา เพราะ ดร.ทองเปลวได้หลบหนีไปอยู่ที่ประเทศสิงคโปร์ ซึ่งบุคคลทั้ง ๔ นี้ ล้วนแต่เป็นนักการเมืองสายของนายปรีดี และ พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ทั้งสิ้น และไม่มีชื่อในประกาศจับของทางการ ทั้งนี้ได้มีการเปิดเผย ภายหลังว่า บุคคลเหล่านี้ไม่ได้เป็นฝ่ายริเริ่มก่อการหรือเป็นแกนนำ แต่ถูกวางตัวให้เป็นผู้ร่างกฎหมาย และประกาศฉบับต่าง ๆ หากการปฏิวัติสำเร็จ

ระหว่างที่ถูกควบคุมตัวอยู่นั้น บรรดาญาติของผู้ต้องหาไม่ได้มีความระแวงว่าจะเกิดเหตุร้ายขึ้น เนื่องจากก่อนหน้านั้นบุคคลทั้ง ๔ ก็ได้เข้า ๆ ออก ๆ เรือนจำเป็นประจำอยู่แล้วในข้อหาทางการเมืองต่าง ๆ โดยติดอยู่หนึ่งเดือนบ้าง ๒ เดือนบ้างก็ถูกปล่อยตัวออกมาพบครอบครัว ซึ่งการถูกจับกุมในครั้งนี้ผู้ต้องหาไม่ได้รับการให้ประกันตัว

ค่ำวันที่ ๓ มีนาคม ตำรวจได้เคลื่อนย้ายผู้ต้องหาทั้งหมดไปที่สถานีตำรวจนครบาล บางเขน โดยอ้างเหตุความปลอดภัย ด้วยรถของตำรวจหลายเลขทะเบียน กท. ๑๐๓๗๑ โดยมี พ.ต.อ.หลวงพิชิตธุระการ เป็นผู้ควบคุม โดยรับ ดร.ทองเปลว ที่สถานีตำรวจนครบาลปทุมวัน นายจำลองที่สถานีตำรวจนครบาลยานนาวา นายถวิลที่สถานีตำรวจนครบาลนางเลิ้ง และนายทองอินทร์ที่สถานีตำรวจนครบาลสามเสน เมื่อวิ่งมาถึงหลักกิโลเมตรที่ ๑๒ ถนนพหลโยธิน เวลาประมาณ ๓.๐๐ น. ของวันที่ ๔ มีนาคม ใกล้กับมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ บางเขน ผู้ต้องหาทั้งหมดถูกยิงเสียชีวิตด้วยกระสุนแต่ละร่างไม่ต่ำกว่า ๑๐ นัด ในสภาพที่ทุกคนยังสวมกุญแจมืออยู่ โดยได้ส่งศพไปชันสูตรที่โรงพยาบาลกลาง ต่อมาตำรวจแถลงว่า ในที่เกิดเหตุกลุ่มโจรมลายุพร้อมอาวุธครบมือ ได้ดักซุ่มยิงเพื่อชิงตัวผู้ต้องหา และได้มีการปะทะกับตำรวจ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ตำรวจทั้งหมดราว ๒๐ นายไม่มีใครได้รับบาดเจ็บหรือเสียชีวิตเลย

ญาติของผู้ต้องหากว่าจะทราบเรื่องการเสียชีวิต ก็เมื่อได้ไปเยี่ยมที่สถานีตำรวจเดิมที่คุมขังแล้วไม่พบตัว ต้องไปตามหาตามที่ต่าง ๆ เช่น วังปารุสกวัน ซึ่งในขณะนั้นเป็นกองบัญชาการตำรวจนครบาล และได้รับคำบอกต่อให้ไปดูที่โรงพยาบาลกลาง จึงได้ทราบเรื่อง

ศพของทั้งหมดอยู่ตั้งบำเพ็ญกุศลที่วัดมกุฏกษัตริยาราม กระนั้นในงานศพก็ยังมีตำรวจสายสืบและสันติบาลมาติดตามเฝ้าดูความเคลื่อนไหวของผู้ที่เข้าร่วมงานศพอยู่เสมอ

ในการจับกุมครั้งนี้ กรมตำรวจได้ออกแถลงการณ์ในวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๕ ได้จับกุมบุคคลต่าง ๆ เป็นจำนวนถึง ๑๐๔ คน “ด้วยปรากฏจากการสอบสวนของกรมตำรวจว่ามีบุคคลคนหนึ่งได้สมคบกันกระทำความผิดกฎหมาย ด้วยการยุยงให้มีการเกลียดชังกันในระหว่างคนไทย เพื่อก่อให้เกิดการแตกแยก เกิดการทำลายกันเอง โดยใช้อุบายต่าง ๆ เช่น ปลูกปั่นแบ่งชั้น เป็นชนชั้นนายทุนบ้าง ชนชั้นกรรมกรบ้าง ชักชวนให้เกลียดชังชาวต่างประเทศที่เป็นมิตรของประเทศบ้าง อันเป็นการที่อาจจะทำให้เสื่อมสัมพันธ์ไมตรีกับต่างประเทศ ยุยงให้ทหารที่รัฐบาลส่งออกไปรบในเกาหลีตามพันธะที่รัฐบาลมีอยู่ต่อองค์การสหประชาชาติให้เสื่อมเสียวินัย เมื่อเกิดการปั่นป่วนในบ้านเมืองได้ระยะเวลาเหมาะสมแล้ว ก็จะใช้กำลังเข้าทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบอื่น ซึ่งมีไชระบอบประชาธิปไตย ด้วยการชักจูงชาวต่างประเทศเข้าร่วมทำการยึดครองประเทศไทย...” จากนั้นยังได้ทยอยจับกุมประชาชนเพิ่มเป็นระยะ ๆ จนกระทั่งถึงกลางปี พ.ศ. ๒๔๙๖ ก็ยังมีข่าวว่าได้จับกุมและลี้กพระภิกษุที่เคยสนับสนุนและเผยแพร่สันติภาพอีก

ที่มาของคำว่า “สันติภาพ” เนื่องจากผู้ที่ถูกจับกุมคุมขังจำนวนหนึ่งเป็นสมาชิกคณะกรรมการสันติภาพแห่งประเทศไทย ซึ่งก่อตั้งเมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๔ โดยมีนายแพทย์เจริญ สืบแสง เป็นประธานคณะกรรมการ นายกุหลาบ สายประดิษฐ์ และพระมหาดิลก สุวรรณรัตน์ เป็นรองประธาน นาย ส. โชติพันธุ์ (สิปโทเริง เมฆประเสริฐ) เป็นเลขาธิการ ตั้งขึ้นเพื่อต่อต้านสงครามในคาบสมุทรเกาหลี ต่อต้านรัฐบาลสหรัฐอเมริกาซึ่งสนับสนุนสงครามเกาหลี และเรียกร้องให้รัฐบาลไทยถอนตัวจากสงครามเกาหลี และกำลังเตรียมตัวเข้าร่วมประชุมกับนานาชาติในประเทศจีนเพื่อต่อต้านสงครามเกาหลี

บรรดาบุคคลที่เข้าร่วมสนับสนุนการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสันติภาพฯ และถูกจับกุมในครั้งนี้ มีหลากหลายกลุ่ม ประกอบไปด้วยนักเขียนหนังสือพิมพ์ที่มีชื่อเสียง อาทิ นายกุหลาบ สายประดิษฐ์ นายอารีย์ ลีวีระ เจ้าของหนังสือพิมพ์สยามนิกร, นายสุภา ศิริมานนท์ เจ้าของและบรรณาธิการนิตยสารอักษรสาส์น นายอุทธรณ์ พลกุลบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ข่าวภาพ, นายแสวง ตุงคะบริหาร บรรณาธิการหนังสือพิมพ์สยามนิกร, นายบุศย์ สิมะเสถียร บรรณาธิการหนังสือพิมพ์ไทย, นายฉัตร บุญยศิริชัย บรรณาธิการหนังสือพิมพ์ข่าวภาพ, นายสมุทร สุรักชกะ บรรณาธิการหนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์, นายสมักร บุราวาศ, นายเปลื้อง วรรณศรี, ฯลฯ และนักเคลื่อนไหวทางการเมืองต่อต้านรัฐบาล อาทิ นายมารุต บุณนาคประธานกรรมการสโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, นายลิ่วละล่อง บุณนาค (ผู้นำนักศึกษา), นายสุวัฒน์ วรรณิก (นักประพันธ์), นายพิภณ สงขลา (ทนายความ), นายสุน่ กิจจำนงค์ เลขาธิการสมาคมสหอาชีพกรรมกร, นายสุพจน์ ด้านตระกูล ฯลฯ ต่อมาได้มีการจับกุมเพิ่มเติม อาทิ ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ (ภริยารัฐบุรุษ

อาวุโส-นายปรีดี พนมยงค์), นายปาล พนมยงค์, นายสุภัทร สุคนธาภิรมย์, พลตรีเนตร เขมะโยธิน เป็นต้น บรรดาผู้ที่ถูกจับกุมนั้น เป็นที่ทราบกันว่าเป็นผู้ที่มีความคิดเห็นไม่ตรงกับรัฐบาล บางรายกำลังเคลื่อนไหวต่อต้านรัฐบาลอย่างลับๆ รวมถึงได้ร่วมมือกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยด้วยคดีนี้ อัยการสั่งฟ้องผู้ต้องหาทั้งหมดทั้งสิ้น ๕๔ ราย ศาลได้พิพากษาจำคุก บางราย ๑๓ ปี บางราย ๒๐ ปี และได้รับการประกันตัวและพ้นโทษตาม พ.ร.บ.นิรโทษกรรม เนื่องในโอกาสพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ใน พ.ศ. ๒๕๐๐

หนังสือประกอบการค้นคว้า

- (๒๕๒๖). ข่าวสาร ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๗. [กรุงเทพฯ], ศิริมิตร.
- (๒๕๑๒). ขวัญโดม. [กรุงเทพฯ], กรุงไทยการพิมพ์.
- (๒๕๐๘). ครบรอบ ๒๐ ปี ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๗. [กรุงเทพฯ], รัชดารมภ์การพิมพ์.
- (๒๔๙๙). งานชุมนุมเตรียมปริญญา ม.ธ.ก. รุ่น ๓. [กรุงเทพฯ], ไทยหัตถการพิมพ์.
- (๒๕๒๗). ฉบับรำลึกพระคุณท่านผู้ประศาสน์การ ปรีดี พนมยงค์ของ ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๒ พ.ศ. ๒๕๒๗.
[กรุงเทพฯ], อักษรไทย.
ช้อยทอง. [กรุงเทพฯ], บพิธ.
- (๒๕๐๖). ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑. [กรุงเทพฯ].
- (๒๕๐๙). ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๒. [กรุงเทพฯ], บำรุงนุกุลกิจ.
- (๒๕๑๗). ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๒ ปีที่ ๓๖. [กรุงเทพฯ], บำรุงนุกุลกิจ.
- (๒๕๒๖). ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๔.
- (๒๕๑๖). ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๖. [กรุงเทพฯ], การศาสนา.
- (๒๕๑๐). ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๗ เหลือง-แดงบอลล์. [กรุงเทพฯ], รัชดารมภ์การพิมพ์.
- (๒๕๑๗). ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๗ เหลืองแดงบอลล์.
- (๒๕๑๖). ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๗ เหลือง-แดงบอลล์ ครั้งที่ ๕. [กรุงเทพฯ], กราฟิคอาร์ต.
- (๒๕๒๒). ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๗ เหลือง-แดงบอลล์ ครั้งที่ ๖. [กรุงเทพฯ], ศิริกุล.
- (๒๕๒๑). ต.ม.ธ.ก. เตรียมปริญญารุ่นที่ ๕. [กรุงเทพฯ], วรวิมการพิมพ์.
- (๒๕๐๗). เตรียมธรรมศาสตร์บอลล์. [กรุงเทพฯ], อักษรสาส์น.
- (๒๕๑๐). เตรียมปริญญารำลึก. [กรุงเทพฯ].
- (๒๕๐๕). โดมรำลึก. [กรุงเทพฯ], สุรัสณการพิมพ์.
- (๒๕๑๒). ได้ฟ้าโดม. [กรุงเทพฯ], บพิธ.
- (๒๕๐๙). ที่ระลึก จากวันเก่าๆของพวกเรา ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑ ๒๔๙๑-๒๕๐๙. [กรุงเทพฯ], ชวนพิมพ์.
- (๒๕๑๖). ที่ระลึก ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑. [กรุงเทพฯ], ชวนพิมพ์.
- (๒๕๑๗). ที่ระลึก ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑. [กรุงเทพฯ], ชวนพิมพ์.

- (๒๕๓๒). ที่ระลึกงานสังสรรค์ ศิษย์เก่า ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓. [กรุงเทพฯ], สุรวัดณ์
- (๒๕๓๔). ที่ระลึกงานสังสรรค์ศิษย์เก่า ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓. [กรุงเทพฯ], สุรวัดณ์.
- (๒๕๓๕). ที่ระลึกงานสังสรรค์ ศิษย์เก่า ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓. [กรุงเทพฯ], พิมพ์พรรณ.
- (๒๕๓๓). ที่ระลึกงานสังสรรค์ ๕๐ ปี ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓. [กรุงเทพฯ], อักษรสมัย.
- (๒๔๘๓). ที่ระลึกแผนกเตรียมปริญญา พ.ศ. ๒๔๘๓. [กรุงเทพฯ], โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง.
- (๒๕๒๖). ทำเนียบ ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑. [กรุงเทพฯ], ประชาชน.
- (๒๕๑๘). ทำเนียบ ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑ ประจำปี ๒๕๑๘. [กรุงเทพฯ], ชวนพิมพ์.
- (๒๕๑๖). ทำเนียบ ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑. [กรุงเทพฯ], ชวนพิมพ์.
- (๒๕๑๘). ที่ระลึก ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑. [กรุงเทพฯ], ชวนพิมพ์.
- (๒๕๒๒). ที่ระลึก ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑. [กรุงเทพฯ], ชวนพิมพ์.
- (๒๕๐๓). ที่ระลึก ๒๕๐๓. [กรุงเทพฯ], ศุภสภา.
- (๒๕๑๑). ทำเนียบ ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑-๘. [กรุงเทพฯ], สุรัสวดีการพิมพ์.
- (๒๕๕๒). ประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓. (พ.ศ.๒๔๘๓-๒๔๘๔).
- (๒๕๐๗). มิตรภาพ ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๖. [กรุงเทพฯ], ๙๙เอเย่นซี.
- (๒๕๓๔). วารสาร ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๖ พบปะสังสรรค์ ครั้งที่ ๒๙. [กรุงเทพฯ], ประยูรวงศ์.
- สุพงศ์ เพ็ญจันทร์ (๒๕๕๑). ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑ พ.ศ. ๒๔๘๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๒.
- สุพงศ์ เพ็ญจันทร์ (๒๕๕๐). ธนาคารแห่งประเทศไทยยุคแรก พ.ศ. ๒๔๘๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๙๐.
- สุพงศ์ เพ็ญจันทร์ (๒๔๘๓). มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง สมุดประจำตัวนักศึกษา. [กรุงเทพฯ].
- สุพงศ์ เพ็ญจันทร์ (๒๔๗๕). รายงานประจำตัวนักเรียน พ.ศ. ๒๔๗๕. [กรุงเทพฯ].
- สุพงศ์ เพ็ญจันทร์ (๒๔๗๖). รายงานประจำตัวนักเรียน พ.ศ. ๒๔๗๖. [กรุงเทพฯ].
- (๒๕๒๘). ๔๕ ปี ศิษย์เก่า ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓. [กรุงเทพฯ], อักษรสมัย.
- (๒๕๑๒). เหลืองแดงบอลล์ ครั้งที่ ๓ ตมธก รุ่น ๗. [กรุงเทพฯ], วิบูลย์กิจ.
- (๒๕๔๑). ๖๐ ปี ต.ม.ธ.ก. (พ.ศ.๒๔๘๑-๒๕๔๑). [กรุงเทพฯ], ปรกาศพิมพ์.
- (๒๕๑๔). อนุสรณ์ ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๔ พ.ศ. ๒๕๑๔. [กรุงเทพฯ], สนิทพันธ์การพิมพ์
- (๒๕๑๐). อนุสรณ์นิคม ม.ธ.ก. ๒๕๑๐. [กรุงเทพฯ], ส่วนท้องถิ่น.

รายชื่อกรรมการบริหารและดำเนินงานหอจดหมายเหตุและหอประวัติศาสตร์เกียรติยศแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๑. อาจารย์ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ	ที่ปรึกษา
๒. รองศาสตราจารย์ ดร.อุดม รัฐอมฤต	ประธานกรรมการ
๓. ผู้ช่วยศาสตราจารย์วรรณิ์ สำราญเวทย์	รองประธาน
๔. นางสาววรุณี ไอสถารมย์	กรรมการ
๕. นางสาวอัจฉรา จินดารัตน์	กรรมการ
๖. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมเกียรติ วรรณปัญญาอนันต์	กรรมการ
๗. นางวนิดา จันทนทัศน์	กรรมการ
๘. อาจารย์สุดแดน วิสุทธิลักษณ์	กรรมการ
๙. อาจารย์ ดร.ฐาปนันท์ นิพิฏฐกุล	กรรมการ
๑๐. อาจารย์ชาติรี ประภิตนันทการ	กรรมการ
๑๑. อาจารย์อัศรพงษ์ คำคุณ	กรรมการ
๑๒. ผู้อำนวยการกองกลาง หรือผู้แทน	กรรมการ
๑๓. หัวหน้างานบริหารสำนักงานท่าพระจันทร์ หรือผู้แทน	กรรมการ
๑๔. นางสาวดาวเรือง แนวทอง	กรรมการและเลขานุการ
๑๕. นางสาวอรอนงค์ บุญนำ	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คำสั่งสถาบันไทยคดีศึกษา

ที่ ๕ /๒๕๕๔

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการจัดงานวันสถาปนาสถาบันไทยคดีศึกษา ครบรอบปีที่ ๔๐

ด้วยสถาบันไทยคดีศึกษากำหนดจัดงานวันสถาปนาสถาบันฯ ครบรอบปีที่ ๔๐ ในวันพฤหัสบดีที่ ๓ มีนาคม ๒๕๕๔ เพื่อให้การดำเนินการจัดงานดังกล่าวเป็นไปโดยเรียบร้อย และมีประสิทธิภาพ สถาบันฯ จึงแต่งตั้งคณะกรรมการจัดงานวันสถาปนาสถาบันฯ ดังต่อไปนี้

คณะกรรมการที่ปรึกษา

๑. รองศาสตราจารย์ ดร.อุดม รัฐอมฤต
๒. ผู้ช่วยศาสตราจารย์วราณี สำราญเวทย์

คณะกรรมการฝ่ายวิชาการ

๑. ผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา	ประธานคณะกรรมการ
๒. รองผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา	รองประธานคณะกรรมการ
๓. ม.ล.วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์	กรรมการ
๔. นางสาววราณี โอสธารมย์	กรรมการ
๕. นางกษภรณ์ ตราโมท	กรรมการ
๖. นางสาวเทียมจิตรี พ่วงสมจิตรี	กรรมการ
๗. นางสาวนารีสา เดชสุภา	กรรมการ
๘. นายอาสา คำภา	กรรมการ
๙. นายสิโรตม์ กิรินทร์รัชต์ธร	กรรมการ
๑๐. นายอิสรา อุปถัมภ์	กรรมการ
๑๑. นางสาวกาญจนา เหล่าโชคชัยกุล	กรรมการ
๑๒. นางจรุชา เอื้องไมตรีภิรมย์	กรรมการ
๑๓. นางสาวศิริพร พุตระกูล	กรรมการ
๑๔. นายประสาน เผือกหอม	กรรมการ
๑๕. นางสุจิตรา ไชยจันทร์	กรรมการ
๑๖. นางสาวไทรยา สุรัญญาพฤติ	กรรมการ
๑๗. นางสาวพิชามณูชฎี ดีहन	กรรมการ
๑๘. นางณัฐธยาน์ ทรงผลาด	กรรมการและเลขานุการ
๑๙. นางจันทน์ พึ่งเดือน	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ให้คณะกรรมการชุดนี้มีหน้าที่ดังต่อไปนี้

๑. กำหนดนโยบายและแผนในการดำเนินงาน
๒. เตรียมข้อมูลต้นฉบับและดำเนินจัดพิมพ์เอกสารวิชาการ
๓. ดำเนินการในเรื่องการจัดสัมมนาวิชาการ
๔. ปฏิบัติงานอื่นตามที่ประธานกรรมการมอบหมาย

ทั้งนี้ตั้งแต่วันที่นี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๔

(อาจารย์ ดร.อนุชา ทิรคานนท์)
ผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา

หอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์ และ
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ISBN 978-974-466-533-1

9 789744 665331